Purchased for the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
from the
KATHLEEN MADILL BEQUEST

1-54

Zolnai, Gyula

Nyelvemlékeink a Könyvnyomtatás Koráig.

Budapest
Magyar Tudományos Akadémia
1894

LIBRARY
FEB 12 1970
TORONTO

Z
115
H821

ELŐSZÓ.

A Magyar Tudományos Akadémia, 1892. deczember 19-iki osszes ülésen, a Nyelvtudományi Bizottság előterjesztésére, elhatározta, hogy a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fönmaradt fontosabb emlékeit teljesen hű photographiai hasonmásokkal, mutatványokkal, nyelvi es történeti magyarázatokkal közrebocsátja. Alkalmat ad ezzel arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és vegyes házakbeli királyok korában; s másfelől módot nyujt, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanitásában és tanulásában fölhasználhassák.

Előfizetesi felhívásunkban (Akadémiai Értesítő IV. évf. 48. l.) mintegy húsz régi nyelvemlek fölvételet igértük; de a teljesség és a nyelvemlékek változatosságára való tekintet is szüksegessé tette az eredetileg elgondolt terjedelem megnagyobbitását. Csakis a kitűzött czélt tartván szem előtt, huszonhat nyelvemlékről készittettünk fényképi hasonmásokat, ú. m. a következőkről:

Halotti Beszéd (a XIII. száz. harmadik tizedéből).
Königsbergi Töredék (a XIV. századból).
Besztercezei Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).
Schlägli Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).
Ehrenfeld-Codex (a XV. sz. második negyedéből).
Bécsi Codex (a XV. sz. második feléből).
Müncheni Codex (1466-ból).
Németújvári Glosszák (1470-ből).
Szabács Viadala (1476-ból).
Vér András menedéklevele (1493-ból).
Guary-Codex (a XVI. sz. elejéről).
Peer-Codex (a XVI. sz. elejéről).
Nádor-Codex (1508-ból).
Margit-Legenda (1510-ből).
Dóczy Ferencz kötelezvénye (1511-ből).
Czech-Codex (1513-ból).

Drágffy Mária kelengye-lajstroma (1516-ból).

Jordánszky-Codex (1516—19-ből).

Emlékdal Mátyás király halálára (a XVI. sz. első negyedeből).

Kesserű Mihály békelevele (1523-ból).

Vitkovics-Codex (1525-ből).

Thurzó Elek szerelmes levele (1525-ből).

Érdy-Codex (1526—27-ből).

Drágffy János testamentoma (1526-ból).

Kazinczy-Codex (1526—27-ből).

Érsekújvári Codex (1529—1531-ből).

Mindegyiknek nemcsak palæographiai, hanem a régi kiejtés szerinti olvasása is közölve van, s a fordításoknál, a mennyiben az eredeti ismeretes, a latin szöveg is mellékelve, s mindenik fölvilágositva számos nyelvi és történeti megjegyzessel.

Az ú. n. *Sajószentpéteri Végzést* e gyüjteményből ki kellett hagynunk; mert az állitólagos eredeti szöveg, a melyről 1837-ben Jászay Pál a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetében közölt hasonmást készittette, minden bizonynyal XVII. századi átirat.

E munka szerkesztésére s a bevezető fejezetek, valamint a kisérő jegyzetek megirására a Nyelvtudományi Bizottság Zolnai Gyula tanár urat, a kiadás gondozására pedig a főtitkári hivatalt kérte föl.

Budapest 1894. november 15-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

ELSŐ RÉSZ.

NYELVEMLÉKEINKRŐL ÁLTALÁBAN.

ELSŐ FEJEZET.

A nyelvemlékek fontossága a nyelvbúvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén.

A regi korok emlékei között alig van nagyobb fontosságú azon maradványoknál, melyek valamely nemzet nyelvének őrizték meg hajdani állapotát. A nyelvnek e régi emlékei, *a nyelvemlékek*, irodalom- és müvelődéstörténeti, sőt általános történelmi becsükön kívül első sorban mint olyanok, mint a nyelv régibb állapotának maradványai birnak a tudomány előtt fontossággal.

A nyelv folyton változó, örökké fejlődő nyilatkozása az emberi szellemnek, a melyben gondolkodásunk módja, világnézetünk, nemzeti sajátságaink, müveltségünk állapota kifejezésre talál, a melyben lelkünk tükröződik. A nyelv fejlődésének történetéből tehát az emberi lélek, az emberi gondolkodás és észjárás történetet is kiolvashatjuk. Hogy megérthessük nyelvünknek s ezzel együtt gondolkodásunk módjának, eszünk járásának mai állapotát és sajátságait, ismernünk kell e nyelv, ez észjárás egész fejlődését, legrégibb nyomaitól fokozatos fejlődésén keresztül napjainkig. Csak arról lehet teljes ismeretünk, a minek keletkezéséről és fejlődéséről is fogalmunk van. Ezért nyelvemlékek nélkül valamely nyelv mivoltát, szerkezetének, alakjainak, szavainak és szólásainak eredetet tökéletesen meg nem ismerhetjük. Mennél gazdagabb valamely nyelv régi emlékekben, s mennél regibb korokból mutathat föl ilyen emlékeket: annál biztosabban rajzolhatja meg a tudomány e nyelv fejlődése képét, annál világosabban magyarázhatja meg egyes sajátságait. Alig van e tekintetben szerencsésebb nyelv a franciánál. Nemcsak hogy igen régi emlékekkel diesekedhetik, melyekből az alakok átváltozása úgyszólván lépésről-lépésre kisérhető, hanem megvan, a latin szellem irott müveiben, az a nyelv is, a melyből eredetét vette: a rómaiak nyelve. Ezért van az, hogy a franczia nyelv fejlődésének történetében, vagyis e nyelv történeti nyelvtanában jelentékenyen csekélyebb a száma a megoldatlan kérdéseknek.[1]

[1] Az ugor nyelvek közül a magyarnak vannak legrégibb emlékei, melyek, mint látni fogjuk, a XIII. századig (Halotti Beszéd) mennek vissza. A finnek legrégibb nyelvemléke Agricola püspöknek kézikönyve és missaléja 1546-ból (l. *Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. köt. 435. l.). Az altáji népek nyelvemlékei között pedig általában legrégibbek ama török nyelvű (az ujgurhoz legközelebb álló) VIII. századi föliratok, melyeket részint az Orkhon, részint a Jeniszej folyó mellett fedeztek föl s melyeknek megfejtése csak a legutóbbi időben sikerült (l. ugyanott XXIV. k. 1—5. l. és *Akadémiai Értesítő* 1894. évfoly. 138. s köv. ll.).

Hogy valamely nyelv szavainak, alakjainak, szerkezeteinek és szólásainak eredetét megismerhessük, vissza kell mennünk e nyelv legrégibb nyomaihoz, legelső fönmaradt nyilatkozásaihoz; mert mennél régibb korokhoz juthatunk vissza, annál közelebb értünk a teljesen meg nem közelíthető eredet forrásához. Ez okból, az alakok és sajátságoknak főkép eredetére nézve, legfontosabbak a legrégibb emlékek. Mikor nyelvhasonlításról van szó, mikor a rokon nyelvek szavait és szerkezetét vetjük egybe: múlhatatlanul a legrégibb maradványok nyelvét kell elővennünk, mert ez áll legközelebb az egymástól elszakadt nyelvek közös ősalakjához. De fontos minden kornak minden maradványa, mert a nyelv szót, alakot és sajátságot minden korban teremthet, s mert csak az összes emlékek történeti egymásutánjából ismerhetjük meg a nyelv egész történetét. Sokszor alig kell egyéb, mint egymás mellé állítani valamely szónak vagy kifejezésnek fönmaradt történeti változatait: s előttünk a fejlődés világos képe, az eredet biztos magyarázata.

Mennyire fontosak a nyelvemlékek a nyelvbúvárlat minden kérdésére nézve, néhány példa eléggé meg fogja bizonyítni.

Nehezen adhatnók okát nyelvemlékeink nélkül ama hangtani jelenségnek például, hogy *é* hangzós töveink egy része e hangot a tárgyrag, a személyragok s a képzők előtt nyilt *e*-vel cseréli föl, míg a többiek az *é*-t minden alakban következetesen megtartják: *kéz: kezet kezem kezed kezek kezes*, ellenben *méz: mézet mézem mézed mézek mézes* stb. Némely pontosabb helyesírású emlékeink megadják e kérdésre a kellő feleletet. A Bécsi és a Müncheni Codex például a *kéz* és hasonló szók *é*-jét *è*-vel, a *méz*-ét s rokonaiét *ë* betűvel jelöli. Amaz a rövid és hosszú nyilt *e*-nek (*e* és *ê*), ez a rövid zárt *ë*-nek s a hosszú *é*-nek rendes jele eme codexekben. Ugyane szókat némely régibb nyomtatott emlékeinkben, pl. a XVI. századbeli Heltai Gáspárnál és Dávid Ferencznél, ę-vel és *é*-vel találjuk megkülönböztetve, s ę-jük a Bécsi és Müncheni Codex *è*-jének felel meg. Világos tehát, hogy e különböző módon viselkedő *é* hangzós szókat régente kétféle hosszú hanggal ejtették, és pedig, a mint nem volt nehéz megállapítani, a *kéz: kezet*-féléket hosszú nyilt *ê*-vel (*kêz*, régi irással *kèz* és *kęz*), a *méz: mézet*-féléket ellenben a ma is divatos hosszú *é*-vel (írva *mëz* és *méz*).* Amazoknak nyilt *ê*-je később a ragok és képzők előtt rövid nyilt *e*-re változott, ragtalan alakjukban s bizonyos ragok előtt ellenben *é*-vel cserélődött föl (*kéz, kézen, kézből* stb.). Viszont a régi zárt *é*, a mennyiben néha megrövidül, szintén zárt *ë*-nek ád helyet; így *élég: ëlëget, lélëk: lëlkëm, szép: szëbb* (ebből *szép-b*).

Hogy ragjaink egy része nem ős eredetű, vagyis nem ugor örökség, hanem nyelvünknek későbbi, különvált korszakában keletkeztek, világosan mutatják legrégibb emlékeink. A Halotti Beszéd a *-től*, *-nek* és *-ért* ragokat egy pár helyen még külön szónak írja és sor végéről minden választójel nélkül viszi át a következő sorba. Ugyan e nyelvemlékünk a *-ből* ragot *belől*, a *-be* ragot pedig *belé* és *belí* alakban tartotta fönn; sőt ez utóbbit mélyhangú szókon találjuk ilyen

* L. Budenz József: A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszu *e*, azaz *é* és *é*-rül, *Magy. Nyelvészet* V. 389. Simonyi Zsigmond: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 14. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 7.

alakkal, holott ma hasonló esetben *-ba* a hangzása. Mindez világos bizonysága annak, hogy a *-ből* és *-be* ragok nem egyebek, mint ama határozószók, melyeket ma leginkább személyragozva használunk: *belőlem, belőled, belém, beléd* stb. Az eredeti *-belől* és *-belé* ragok később megrövidültek s mélyhangú szóknál az illeszkedésen is keresztül mentek.

Összehasonlító nyelvészetünk halhatatlan mestere, Budenz József már régen kimutatta, hogy a *-ság -ség* képző eredetileg egy önálló magashangú szó volt: **ség*, mely a finn *sää* (ejsd *sæ*) ‚idő, időjárás' szóval azonos és ennek hangtanilag épen olyan mása, mint a *jég* a finn *jää*-nek.[1] Budenz e nézetének történeti igazolása végett még nem tudott egyébre hivatkozni, mint a XV. századi Bécsi és Müncheni Codex efféle alakjaira: *magasségő, gazdagségő*, azaz *magas ség-ű, gazdag ség-ű* (am. magasságos, nagyon magas; gazdagságos, nagyon gazdag). S ime a nem sokkal halála után közzé került Beszterczei Szójegyzékben, mely ama két codexet több mint egy negyed századdal megelőzi, a *-ság -ség* képző, egy példa *(rokonsag)* kivételével, csak magashangú *-ség* és *ség* alakban fordul elő mélyhangú szóknál is, sőt legtöbbször még egybe sincs írva alapszavával: *ag ség* ‚aggság' aggság, *aleth seg* ‚alattság' alattság, *ember sig* emberség, *nemseth sig* nemzetség stb. Külön szónak írja a *-ság -ség* képzőt egy párszor a legutóbb felfedezett Schlägli Szójegyzék is s a mit eddig figyelemre nem méltattak, a Königsbergi Töredék is e kifejezésében: *scuz segnec* ‚szűz ségnek', azaz szüzességnek, a mi most már az előbb említett két nyelvemlék adatai után nem lehet puszta irásbeli különösség. A *-ség* képző eme példája ékesen szóló bizonysága a nyelvtudomány biztos módszerének is, melynek előre következtetett alakjait később napfényre jutó nyelvemlékek ily meglepően igazolják.

A vonatkozó mondatokat bevezető névmások (*a ki, a mi, a hol* stb.) eredetére nézve szintén nyelvemlékeink mutatnak útbaigazító nyomokat. Legrégibb emlékeinkben egyszerü *ki, mi, hol* stb. névmások állanak az ily mondatok élén. Később *az ki, az mi* stb. tünnek elő, a melyekből a mai *a ki, a mi* stb. névmások keletkeztek. De nyelvemlékeinkben még több oly összetett mondatot találunk, a melyekben az *az ki, az mi*-féle névmások első eleme a főmondat alanyának is tekinthető, ilyféléket mint pl. «az szamvetesnec rővid és hasznos vta auagy módgya, melyből igen könnyen meg tanólhattya *az ki* számuetésnec dolgaiban foglalatos akar lenni» (Magyar Arithmetika 1591-ből, A2.). Tehát az *az* eredetileg mutató névmás volt, s később a vonatkozó mondat kezdő névmásával (*ki, mi* stb.) egybekapcsolódott s a két szó egységes vonatkozó névmássá vált.[2]

Szavaink jelentésének fejlődését, némely mai különösebb használatukat nyelvemlékeink nélkül meg nem magyarázhatnók. Nyelvemlékeink ismerete nélkül például visszatetszőnek találjuk az Angyali Üdvözletnek itt-ott, öregek ajkán, ma is hallható eme kifejezését: «te vagy áldott az *asszonyi állatok* között», a mi egyébiránt ez imádságon kivül is ismeretes kifejezésmód.[3] Nyelv-

[1] Vö. *Nyelvtud. Közlemények* XV. 401.

[2] L. *Mondattani búvárlatok* (e könyv szerzőjétől), 51. s köv. ll.

[3] Pl. «Szép állat az *asszonyi állat*, Szép és veszedelmes» (Petőfi: *Az őrült*).

emlékeink fölvilágosítanak róla, hogy régen az *állat* szónak tágabb körű s ennél fogva magasabb jelentése is volt, mint a mit ma értünk rajta. Egyebek közt egyszerűen ‚lényt, dolgot' jelentett. A Debreczeni Codexben pl. azt olvassuk: «Isten nagy tiszta állat»; Heltai Gáspár Bibliájában: «Minemű állat és ki légyen az igaz isten»; másutt meg ugyan ő nála: «Jó állat a só», stb. Később a szónak jelentése megszűkült s ma csak ‚animal, thier' értelemmel használjuk.

Szavaink eredetét a nyelvemlékek alakjain keresztül nyomozhatjuk ki legbiztosabban. E nyomok, mint már mondottuk, sokszor oly világosak, oly határozott irányúak és oly messze menők, hogy visszavezetnek bennünket egészen a szók eredeti forrásaihoz. A *hébe hóba* ‚olykor' szónak eredete például egyszerre világos lesz előttünk, mihelyt nyelvemlékeink adatait meghallgatjuk. Egy XVI. századi írónál, Ádámi Jánosnál azt olvassuk: «Télben, Nyárban, *Hében*, *Hoban*, hidegben, Készec szolgálni egymásnac mindenben.» Kétségtelen hogy a «hében, hóban» kifejezés nem egyéb mint: *hévben* (azaz *hőben*) és *hóban* ‚melegben, hidegben', szóval ‚mindenkor, bármikor'. Ma azonban ‚olykor, néha' jelentéssel használjuk, ép úgy mint a *koronként* szónak is régen ‚mindig' (vagyis ‚minden korban') volt az értelme (vö. *naponként* annyi mint ‚mindennap') s ma szintén csak néhát, olykort jelent.[1]

Utbaigazítnak nyelvemlékeink a mai nyelvjárások szavainak és sajátságainak magyarázatában is.

A göcseji nyelvjárásban például a több. 1. személyű birtokosrag *-ank -enk: házank, kertenk*, e helyett *házunk, kertünk*. E föltünő nyilt magánhangzót a tulajdonképi rag (*-nk*) előtt csak nyelvemlékeink segítségével lehet megmagyaráznunk; a mai köznyelvi alakból kiindulva nem adhatnók helyes megfejtését. Tudjuk pedig, hogy a régi nyelv az ily személyragos szókat *-onk -önk* és *-ënk* végzetűnek mutatja: *házonk, kertönk* és *kertënk*. Midőn tehát a göcseji nyelvjárás e régi ejtéssel (*o* és *ë*) szemben nyilt *a* és *e* kötőhangzót használ, magánhangzóinknak amaz általános fejlődését követte csupán, mely szerint ejtésük egy fokkal nyiltabbá lett. (L. a következő fejezetben.)

Hogy tájszavaink egy részét a nyelvemlékek ismerete nélkül szintén alig fejthetnők meg, azt bizonyítni sem kell. Nyelvjárásaink tudvalevőleg a nyelvsajátságok mellett számos régi szót is megőriztek, melyek a köznyelvben már elavúltak és ismeretlenek. E tekintetben nyelvjárásaink valóságos élő nyelvemlékek s a régi nyelv megértését is viszont megkönnyítik. Elég lesz egyszerűen fölemlítenünk nehányat ama tájszók közül, melyek csak a legutóbbi időben kerültek napfényre, meglepő igazolására régi emlékeink ritkaságainak. Ilyenek: *érad* (idő, időszak), *gyappanik* (gyullad), *kisálkodik* (czivódik, ingerkedik), *lolu, lolva* és *lolja* (sonka), *kótog* (régen *koltog*, annyi mint ‚zörög'), *lëvél* (régen *lévél*, am. van, szokott lenni) stb. stb.[2] És hogy nyelvjárásaink behatóbb tanulmányozása minő meglepő fölfedezésekre vezethet a régi nyelv szavait és

[1] L. *Magy. Nyelvőr* XXI. 99.

[2] L. e ritkaságokról Simonyi Zsigmond: «Ritka szók és szólások» *Magy. Nyelvőr* XVII. 8. és *A magyar nyelv*, I. 192. s köv. ll.; továbbá e könyv szerzőjétől: «Visszaigazított sajtóhibák» *Nyelvőr* XIV. 365. és «Népnyelv és nyelvtörténet», uo. XXI. 6.

szóhasználatait illetőleg, csak egy legújabb példára hivatkozunk, Balassa József búvárkodására a szlavóniai magyarok közt, kiknek nyelvéből egyebek közt néhány olyan szót is följegyezhetett, a melyekről régi nyelvemlékeinkben is csak egy-két adat tesz tanuságot. Ilyenek *bese* am. kánya, *ere* gyeplő, *zele* hím.[1]

Nyelvjárásaink története szempontjából is fontosak nyelvemlékeink. Látni fogjuk, hogy egyes emlékeink határozott nyelvjárási sajátságokat mutatnak s hogy például hangbeli tekintetben egy részük *ö*-ző, más részük *e* ző nyelvjárás jelleget viseli. Érdekes továbbá tudnunk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok minő korig vezethetők vissza; egészen újabb fejlemények-e, vagy megtalálhatók-e már századok előtt is. Azt már tudjuk például, hogy az úgynevezett *ízés* (*szíp, níz* e h. *szép, néz* stb.) a tiszavidéki beszédnek már a XVI. század elején kifejlett vonása volt. Bizonyságot tesz erről az 1508-ban készült Döbrentei-Codex leirója, «Bereg vármegyei Halabori faluból nemzett Bertalan pap», ki könyve másolásában sok szót ösztönszerűleg *í*-s alakkal irt át, a maga nyelvjárása szerint. És csak nem rég adtak ki a Nemzeti Múzeum kéziratai közül egy 1681-ből való labanczverset, melyben már ilyen ismert nyelvjárási sajátságokat találunk, mint *baráttyo* barátja, *diktálnok* diktálnak, *üldöztö* üldözte, *belűle* belőle, *élnyi* élni stb.[2] Az *üldöztö*-féle alakok előfordulnak már a Bécsi és Müncheni Codexben is s általában azt tapasztaljuk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok nagy részt igen régi eredetűek. Azonban a mi a nyelvemlékek nyelvjárásait illeti, e kérdés terén még igen habozók és tévedezők a kutatások.

Hogy a nyelvhasonlításra nézve mennyire fontosak különösen legrégibb emlékeink, alig kell hosszabban bizonyitni. Nyelvünk legrégibb állapotát legelső nyelvemlékeink őrizték meg s e legrégibb állapot áll legközelebb a fejlődésnek ama pontjához, a melyen nyelvünk rokonaitól elszakadt volt. Ha például a legtöbb mássalhangzós végű névszónkat a megfelelő ugor szókkal egybevetjük, ezeket amazoknál egy-egy magánhangzóval hosszabbnak találjuk. A *hal* neve finnül *kala*, a *tél* cseremiszül *tele*, a *fül* (régen *fil*) mordvinul *pile* stb. De tudjuk, hogy a Névtelen Jegyző s a Halotti Beszédet, legelső összefüggő nyelvemlékünket is megelőző latin oklevelek számos magyar névszót egy-egy szóvégi hangzóval teljesebb alakban őriztek meg. Például e szót *hadút* egy 1055-iki oklevél így irja: *hodu vtu* azaz *hodu-útu*. Anonymusnál pedig az *álom* szó még *almu* azaz *álmu* stb. E legrégibb adatok tehát szótöveinket még ama teljesebb alakban tartották fönn, a melylyel nyelvünk őket az ugor őskorból örökségül hozta. És hasonlókép áll a dolog a nyelvtani alakokkal, a képzőkkel és ragokkal is. Hogy csak egy példát említsünk, az igeragozás több. 1. személyű ragja, valamint az azonos hangzású birtokos személyrag ma tulajdonkép csak *-nk* (*adu-nk, kérü-nk, házu-nk, ősü nk*), de a Halotti Beszéd korában még *-muk-* és *-mük-*nek hangzott, tehát csaknem egészen úgy, a mint a lapp nyelvnek egyik nyelvjárása ma is mutatja, az úgynevezett finnmarki lapp, a hol e ragot *-mek* alakban használják.[3]

[1] L. *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 611. 612. l. Vö. még *Magy. Nyelvőr* XXII. 497.

[2] L. Szeremley Barna közlését. *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 323—329.

[3] L. Budenz hagyatékában. *Ugor alaktan* 59. §., *Nyelvtud. Közlemények* XXII. 430. 431.

Némely ugor nyelvi szóknak magyar másait már csakis nyelvemlékeinkben találjuk meg, mai nyelvünk előtt vagy teljesen ismeretlenek, vagy csak némely nyelvjárásokban és származékszókban maradtak fönn. Így a finn *kisa* szónak (olv. *kisza*, annyi mint ‚játék, tánez, lárma, tombolás') ma nem találjuk mását a köznyelvben; de legrégibb magyar bibliánkban, a Müncheni Codexben még előfordul ez a főnév *késa* s azt teszi ‚lázadás'. Származékaiban (*kísál, kísálkodik* stb.) más emlékek is megőrizték e szót, sőt a *kísálkodik* ige több vidéken, a *kísál* pedig Csémen (Komárom m.) napjainkig fönmaradt.[1]

Azonban még az idegen nyelvek búváraira nézve is fontosak olykor a magyar nyelvemlékek. Valamint nem ritka dolog, hogy egyik-másik idegen származású szavunk eredetére a ránk hatással volt nyelveknek valami régi emléke vezet,[2] úgy viszont az az eset is előfordult már, hogy velünk érintkező nyelvek némely szavuknak eredetét régi nyelvemlékeink szavaiban találták meg. A sárosmegyei tótok pl. a falut *valal*-nak nevezik, s e szót hasztalan iparkodnánk a szlávság szókincséből megmagyarázni. Nyelvünk sem ismer ma hasonló főnevet, melyből a tót szót származtatni lehetne. Ellenben régi nyelvemlékeink széltében használnak egy *valál* főnevet, mely ‚birtokot, helységet, falut' jelentett s mely *Volál* alakban ma is megvan még néhány erdélyi falu nevében. A *valál* szó nyelvünkből már világosan meg is magyarázható; a *vall* (régen am. birni) igéből származik ugyanis (*vall-ál*), olyan képzéssel, mint *halni*-ból *halál*, *fon*-ból *fonál* stb. és hosszú *ll*-je ugyanazon rövidülésen ment keresztül, mint a régi *hallad* és *szallad* szóké, a melyeket ma *halad* és *szaladnak* ejtünk.[3]

A nyelv történeti búvárlására nézve annyire fontosak lévén nyelvemlékeink, önként következik, hogy tanulmányozásuk minden nyelvészeti kutatásnak múlhatatlan föltétele. Szükség van nyelvemlékeink alapos és teljes feldolgozására. Ez oly feladat, melyhez mennél több munkaerő kívánatos. E könyv előtt épen az a fő czél lebeg, hogy nyelvi ereklyéink iránt szélesebb körben érdeket keltvén, tanulmányozásukra kedvet ébreszszen s ekként megnyerjen oly tehetségeket, a melyek különben ez irányban értéktelenül vesznének el. Azért föladata megadni ama legszükségesebb útbaigazításokat, melyek ismerete nélkül nyelvemlékeink tanulmányozásához hozzá nem foghatni.

Mert nyelvemlékeink tanulmányozásában jóformán még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Alig van egy-két nyelvemlékünkről beható tanulmányunk s ezek is részben rendszertelenek és hibákkal telik. Sőt van több nyelvemlékünk, a melyeknek őrzésük helye ismeretes és hozzáférhető s mégis mind e mai napig kiadatlanok. Ezekre a maguk helyén külön is felhívjuk az olvasó figyelmét. Teljesen földolgozatlan még ama becses anyag, a melyet Árpád-kori s későbbi latin okleveleink rejtenek magukban. E hiány annyival érezhetőbb, minthogy az oklevelek magyar szavait, épen alkalmas munkaerők híján, a

[1] L. *Magyar Nyelvőr* XIV. 367. és XXIII. 79.

[2] Az *érsek* szó eredetét megmagyarázó szláv szóra pl. csak nem rég bukkant rá Asbóth Oszkár egy XV. századi cseh-morva kéziratban. (L. *Hunfalvy-Album* 1. l.)

[3] L. Budenz czikkét, *Magy. Nyelvőr* III. 291. és Szarvas Gáborét a *vellal* mellékalakról, uo. XXI. 28.

Nyelvtörténeti Szótár sem használhatta föl. Valóban itt volna ideje, hogy — mint a *Történelmi Tár*-ban[1] Sasinek már megpendítette — okleveleink magyar szavairól külön glosszáriumot készítsünk.

Némely nyelvemlékünknél, mint a rendkívül fontos Ehrenfeld-Codexnél, az eredetiül szolgált latin munkának kiadása is kívánatos volna. E nyelvemléknél e kívánság annyival okadatoltabb, mert a fordítás gyarlóságánál fogva eredetije nélkül számtalan helyen meg sem érthető. Néhány nyelvemlékünknek kiadása is átvizsgálandó, mert első közlőjük és ismertetőjük több helyet megfejtetlen hagyott, másokat meg hibás olvasással adott közzé. Ezt a Németujvári Glosszákról s a nem rég fölfedezett Beszterczei Szójegyzékről mondhatjuk. Nem teljesen megbízható a magyar szók olvasása ama régibb oklevélkiadásokban sem, melyekhez Czinár Mór és Kovács Nándor különben becses indexeiket készítették.

Nem sorolhatunk itt föl minden részletes tennivalót, nem hívhatjuk föl a figyelmet a nyelvtörténeti kutatás minden egyes függő kérdésére. Csak egyet emelünk ki, a mely irányban eddigelé úgyszólván semmi munkálat nem történt, a magyar helyesirás eredetének és fejlődésének történetét. Mert orthographiánknak még csak a kulcsa van eddig megtalálva: az, hogy az irástolvasást velenczei származású olasz papoktól tanultuk.[2] Azonban irásunk minden egyes sajátsága még e kulcscsal sincs föltárva, a fejlődés története pedig teljesen ismeretlen.

Könyvünk abban fogja legnagyobb érdemét találni, ha e föladatok végzéséhez elméket mozdít, ha alkalmas tehetségeket nyerhet meg ily nemzeti érdekű munkára.

[1] 1893-diki évf. 1. l.

[2] L. Volf György akadémiai értekezését: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?* Budapest, 1885. (*Értekezések a nyelv- és széptud. osztály köréből* XII. k. 6. sz.)

MÁSODIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink olvasása.

Nyelvemlékeink megértéséhez és czélszerű hasznosításához első föltétel helyes olvasásuk. Nem palæographiai olvasásukról, kibetűzésükről szólunk, hiszen ez önmagából folyó alapkövetelmény, a mit nem is hagyott még senki figyelmen kívül. Nyelvészeti olvasásukat értjük, azt t. i., hogyan kell az irott szót nyelvemlékeink korának kiejtéséhez híven olvasnunk. E helyes olvasás ép oly fontos, mint természetes követelmény. Avagy nem forgatja e ki sokszor a legcsekélyebb kiejtésbeli különbség is a szót a maga eredeti mivoltából? Gondolnánk-e várra vagy derült égre például, ha ‚var', ‚dérült eg' hangzanék fülünkbe. Bizony épen így nem ismernének rá elnyugodott őseink a maguk *lők, kézzélök* (levék, közűlük) szavaira, ha hallanák a mai iskolákban közönséges ejtésmódot: *lok, kezzelek*[1] s több effélét. Irodalomtörténeti chrestomathiáink, sőt Szilády Áronnak különben kitünő kiadása, a *Régi Magyar Költők Tára* kötetei is telvék ilynemű hibákkal, őseink kiejtésének szándéktalan meghamisításával. Mindjárt az első költői maradvány, a *Pannóniai Ének* ismeretes kezdő sorát ekként hangoztatja a *Költők Tára*: *Emlékezzenk régiekrel*, holott nyelvtörténetileg megállapítható kiejtése a maga korában csak ez lehetett: *Emlékezzénk régiekrél*. De nem igazíthatunk helyre egyenkint minden ilyen tévedést, hisz a lehető pontos olvasással és megokoló jegyzetekkel kisért szemelvények a könyv használójának elegendő okulást nyujthatnak s alább a nyelvemlékek olvasására nézve néhány általános elvet és útbaigazítást is megkisértünk. Azonban fölemlítünk még egyet a közkeletű hibás olvasatok közül, a melyet az tesz érdekessé s egyszersmind örökké hagyományossá, hogy egy nagy drámairónktól ered, a *Bánk bán* szerzőjétől, ki e maradandó becsű tragédiájával egy elferdített névnek is életet adott: a *Petur* névnek.[2] E név semmi egyéb, mint *Péter*, a melyet régi okleveleink, a honnan Katona József vette, a maguk helyesirása szerint *Petur*-nak irtak, azonban *Pétör*-t akartak vele kifejezni s Katonánál a betűszerinti olvasás folytán mélyhangú név lett belőle (*Peturnak, Peturon* II. felvonás, stb.).[3]

[1] L. Beöthy Zsolt: *A magy. nemzeti irodalom történeti ismertetése* (6. kiad.) I. 272, 202.

[2] Arany János Bánk-bán tanulmányaiban már pláne *Petúr*-nak írja (l. Arany János *Összes Munkái*, V. köt.)

[3] Hasonló betűszerinti olvasás Katonánál a «*Szepúsi* föld» is (II. felv. Petur beszédjében), e h. *szepüsi* v. *szepösi*, azaz *szepesi*.

Hogy mennyire fontos a nyelvemlékekbeli szók egykor ejtésének pontos megállapítása, azt a hangtani, alaktani és szófejtő kutatások számtalan tanulságos példával igazolják. Hogy csak az imént idézett alakok mellett maradjunk, mily téveteg magyarázatot kellene például kieszelnünk, ha a mai *levék*-nek a régi ejtésben *lök*, a *-ről* ragnak *rel*, a *közülük*-nek *kezzelek* hangzását fogadnók el; holott a *lők*, *-rél*, *këzzélëk* ejtés fölvételével ez alakok minden ízéről pontosan számot adhatunk s a történeti fejlődés biztos útján kisérhetjük el őket mai hangzásukig. A *lők* a *lënni* (töve szerint *lëv-*) igének olyan múltalakja, mint a ma is használatos *lőn* és *lőnek*. Ez utóbbit még teljesebb *lëvének* alakkal is használjuk, a mi mindjárt útbaigazítást is ad alakjaink magyarázatához. Valamint *lőnek* annyi mint *lëvének*, épúgy *lőn* és *lők* is régibb **lëvën* és *lëvék*-ből vannak összevonódva.

Emezt ma is használják, amaz nem fordul elő, de biztosan kikövetkeztethető a többi személyalakok s a jelen idő alakjainak mintájára:

lëszë-k	*lëvé-k*	*lők*
lëszë-l	*lëvé-l*	*lől* [1]
lëszë-n	(**lëvé-n*)	*lőn* stb.

A *-rél* ragról és a *këzzélëk* ejtésről alább szólunk, s hasonló példákat idézhetnenk fölös számmal a szófejtés tanulságai közül is.

Most már az a kérdés: mik a régi ejtésmód megállapításának forrásai?

Első sorban maguk a nyelvemlékek. És e tekintetben nyelvemlékeink egymásról kölcsönösen adnak fölvilágosítást. A mit egyikből tökéletlen vagy következetlen helyesirása miatt meg nem állapithatunk, meghatározhatjuk a másikból, a mely a kérdéses szó és alak felől biztos utasítást adhat. Ennélfogva a régi ejtés megállapításához mennél szélesebb körű s mennél alaposabb nyelvtörténeti ismeret szükséges.

E föltétellel szorosan összefügg a helyes ejtés másik forrása: a magyar hangfejlődés története. Nyelvészetünk a szók hangbeli alakjának történeti fejlődéséről — a nyelvemlékek korától kezdődőleg — meglehetősen világos képet szerzett, egyes részletekre nézve pedig az elérhető legnagyobb biztosságig is eljutott már. Ez eredmények fölhasználásával már legtöbb esetben biztosan megállapithatjuk ezen vagy azon alaknak ejtése módját.

Legelső teendőnk azonban minden egyes emléknek irásmódjával, orthographiájával jönni tisztába, a mennyiben sokszor a nyelvemlékek önmagukból adnak kulcsot egyik-másik szó helyes ejtéséhez.

Segítségünkre jönnek — mint már fentebb megjegyeztük — a mai nyelvjárások is, a melyeknek megőrzött eredetiségei, sőt általában ejtési és alaktani sajátságai is útbaigazítók, irányadók voltak már nem egy kérdéses esetben.

Végül a szófejtés eredményei s a rokon nyelvek vallomásai is számbaveendő tényezők, s csak mindezen segédeszközök és források együttes figyelembevételével juthatunk a régi ejtés legvalószinűbb megállapításához.

[1] Ez, valamint a több. sz. *lőnk* és *lőtök* is mind előfordulnak nyelvemlékeinkben.

Hogy minden eszközünk daczára számos kétség marad még fönn nyelvemlékeink olvasása terén, az a kérdés természetéből könnyen érthető. Legnagyobb bizonytalanságot a nyelvfejlődés ingadozó, átmenetes természete okoz. Tudjuk, hogy a régi alak sok ideig együtt él még az újjal, küzd lételéért, míg végre kénytelen ez elől teljesen kiszorulni. De azt is tudjuk, hogy e fejlődés nem minden vidéken megy egyszerre végbe. Némely sajátságot egyik-másik nyelvjárásunk ma is azon a fokon mutat, a melyen a köznyelv csak nyelvemlékeink korában ismerte. A göcseji nyelvjárás némely ragot ma is illeszkedés nélkül használ, mint legelső nyelvemlékünk. S minthogy az új alakok és sajátságok teljes kifejlődésének idejét pontosan meg nem állapíthatjuk, számos alak olvasásában nem juthatunk határozott eredményre. Nem ismerjük biztosan nyelvemlékeink nyelvjárását sem, a mi némi tekintetben segítségünkre lehetne, s ha ismernők is, miből következtethetnők, hogy ezen vagy azon tájnyelvi sajátság ebben vagy abban a korban már ki volt-e fejlődve. Csak egy ilyen nyilt kérdésnek tekinthető esetet említünk föl. A *Halotti Beszéd* irásmódja rövid és hosszú magánhangzó közt nem tesz különbséget. De még némely későbbi emlékeinkben is azt látjuk, hogy pl. az alanyi ragozású elbeszélő múlt 3. személye kettős *aa* és *ee*-vel van irva (*maradaa* marada, *felelee* felele) s a többi személyalakok mai napig is megtartották az időképző e hosszú hangzóját (*felelék, felelél, maradánk, maradátok*). Nagy a valószinűsége tehát,de biztossággal még sem állíthatjuk, hogy a HB. *vola* (vala) és *engede* igealakjai péld. szintén hosszú véghanggal (*volá, engedê*) olvasandók. Ugyanezt mondhatjuk a HB. olvasásában föltételezett többi hosszú hangzókról is. Nem állíthatjuk a hosszanejtést teljes biztossággal, mert nem lehetetlen, hogy a HB. nyelvjárása már nem ismerte azt, noha ama későbbi emlékek nyelvjárása továbbig is megőrizte.

E nehézségek daczára a fönt elősorolt források és segédeszközök nagyjában lehetővé teszik, hogy nyelvemlékeink ejtését — némelyekét s főkép az újabbakét a legnagyobb biztossággal is — megállapíthassuk. Hogy a régi nyelv iránt érdeklődők e tekintetben a legszükségesebb tudnivalók felől tájékozva lehessenek, kifejtünk itt néhány fontosabb általános elvet és adunk néhány útmutatást a részletekre nézve.

Minő elveket tartsunk tehát szem előtt nyelvemlékeink olvasásában?

Fő elvünk az legyen, hogy a nyelvemlékek szavait és alakjait úgy ejtsük ki, a mint a maguk korában a megállapítható legnagyobb valószinűséggel ejthették. Ne vigyük bele tehát a régi irott szóba *a priori*, minden körültekintés nélkül mai ejtésünket. Hiszen lehet-e józanúl föltennünk, hogy mikor régibb századok embere a maga szavait a maga kiejtése szerint papirra vetette, azt az ejtést akarta volna betűkbe foglalni, a melyet ma használunk, a melyet előre nem is képzelhetett? Pedig e hibával, főkép történetbúvárainknál, olykor még ma is találkozunk.

Ne is olvassuk a betűket — betűről-betűre — azon érték szerint, a melylyel manap divatoznak. Hanem vegyük tekintetbe, hogy az irásmód, a betűk és kapcsolataik jelentése az idők folyamán nem egy változást is szenvedhetett. Olvassuk tehát őket olyan érték szerint, a minővel a maguk korában bírniok kellett.

Tartsuk szem előtt, hogy némely betűket, különösen a magánhangzókat, az orthographia kezdetlegesebb korában egymás mellett többféle hangnak a kifejezésére is használhatták s hogy e lehető jelentéseik közül esetenként azt kell választanunk, a melyet a nyelvtörténeti ismeretek javasolnak.

Végül általában arra is legyünk figyelemmel, hogy a hangok ejtésének időtartamát emlékeink számtalanszor jelöletlen hagyják, hogy tehát a magán- és mássalhangzók rövidségét vagy hosszúságát a nyelvemléken kívül álló forrásokból kell megállapítanunk.

Ez általános elvek mellett különösen a magánhangzók olvasásában szorulunk néhány szintén általánosabb érvényű útbaigazításra. Magánhangzóinknak pedig nemcsak rövidsége és hosszúsága, hanem hangszíne vagyis nyiltsága és zártsága is pontosan megállapítandó a régi olvasásban. Hogy ez utóbbi tekintetben is minden csekély tévedés már megmásítná a régi ejtésmódot, alig kell bizonyítni.

Az egyes betűk és betűkapcsolatok értékéről — mind a magán-, mind a mássalhangzók kifejezését illetőleg — alább lel az olvasó némi összefoglaló általános tájékozást, a bemutatandó egyes maradványok előtt pedig mindegyiknek orthographiájából megemlítve veszi a nevezetesebb sajátságokat.

Itt a magánhangzók olvasásának említett két pontjára, az időmérték és hangszín megállapítására, főkép a magyar hangfejlődés történetéből merített tanulságok alapján adunk útmutatásokat. Ki kell tehát térnünk előbb néhány biztosabb észleletre, melyet magánhangzóink fejlődése terén a nyelvtörténeti kutatás már megállapíthatott.

Szóljunk előbb azon szabályszerűségről, melyet magánhangzóink hangszínbeli fejlődésén észlelhetünk nyelvünk történeti korszakában.

Mindenekelőtt egy általános s mai nyelvünkben is következetes hangbeli szabályszerűséget kell észrevennünk, a mely a történeti fejlődés vizsgálatában is biztos útmutatónk lesz. E szabályszerűség a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődése a nyelvállás* és időmérték változásaiban, a mit különösen képzőinkben és ragjainkban tapasztalunk a legszembeszökőbb pontossággal. A felső nyelvállású mélyhangnak hasonló nyelvállású hang felel meg a képző magashangú alakjában; a középső nyelvállásúval szemben középső nyelvállású, az alsó nyelvállásúval szemben pedig alsó nyelvállású hang mutatkozik. Csak egymás mellé kell állítanunk néhány képzőnknek és ragunknak magas- és mélyhangú alakját, s azonnal láthatjuk e pontos szabályszerűséget:

-gat	*-dokol*	*-at*	*-alom*	*-tok*	*-nak*	*-hoz*	*-tól* v. *-tul*
-get	*-dékél* *-dököl*	*-et*	*-elem*	*-tëk* *-tök*	*-nek*	*-hëz* *-höz*	*-től* v. *-tül* stb.

Pl. *irogat — kéréget, haldokol — érdékel — öldököl, állat — élet, hatalom — félelem, várnak — kérnek, vártok — kértek — ültök, falhoz — kerthez — földhöz, faltól — földtől* stb.

* Vö. Balassa József: *A phonetika elemei*, 39. l.

És e szabályszerűség uralkodó vonása volt magánhangzóinknak a nyelvtörténet egész folyamán át. Pontos helyesirású emlékeink bizonyságot tesznek róla, hogy a képzők és ragok magas- és mélyhangú alakjai régibb időben is párhuzamosan feleltek meg egymásnak s párhuzamosan is fejlődtek előbbre. E fontos észleletet mármost mindig szemünk előtt kell tartanunk, valahányszor oly magashangú képző vagy rag alakját kell a régiségben megállapitanunk, a melynek hangzóját a szóban levő nyelvemlék nem különböztette meg pontosan más hasonló magas hangoktól.

Ez általános hangtörténeti jelenség után lássuk, minő irányokat mutat magánhangzóink fejlődése a nyelvtörténet folyamán.

A fejlődés két iránya tünik itt mindenekelőtt szemünkbe: a rövid magánhangzók fokozatos nyiltabbá válása vagyis a nyelv állásának alacsonyodása, s másrészt a magashangok törekvése az ajakos (labialis) ejtés vagyis az úgynevezett ajakhangzók[1] felé. Ha például a Halotti Beszéd vagy az Árpád-kori oklevelek szavait a mai ejtéssel egybehasonlítjuk, azt találjuk, hogy akkor még *pur* volt, a mi most *por*, *nop* volt a *nap*, *iggy* volt az *eggy* (egy), *Lindra* volt a zalamegyei *Lendva* folyó[2] stb. Másrészt még codexeink korában is *kild* volt a *küld*, *sziz* volt a *szűz*, *zeld* volt a *zöld*, *cre* volt az *erő* stb. Azonban már e két utóbbi fajta példákban, minthogy emlékeink valamennyit egyszerüen *e* betüvel irják, más úton kellett a régi ejtés minő voltára reájönnünk. Itt részint némely máig fönmaradt régies alakok, reszint a magashangok phonetikai minősége vezettek rá ama minden kétségen felül álló föltevésre, hogy a mai *ö* és *ő* hangoknak is csak a megfelelő nyelvállású zárt *ë* és *é* hangok felelhettek meg a régiek ejtésében. Az *elő* és *előbb* mellett még ma is megvan a régi *elé* és *elébb* ejtés; az *idő* szót, mely régente évet is jelentett, még mai nap is régi *é* hangzós alakjával használjuk e határozószóban: *idén* am. ez évben stb. Hogy az *ö* is előbbi zárt (s nem nyilt) e helyébe lépett, bizonyítják olyan ejtésváltozatok, mint *cseud* és *csönd*, *fel* és *föl*, *fedez* és *födöz*; *néztek*, *kértek* és *főztök*, *ültök*[3] stb.; továbbá némely régies alak a népnyelvben, mint pl. a *köt* igének zárt *ë*-s alakja a *főkötő* szóban: *fikető* és *fikető*[4]; általában pedig bizonyitja az a tapasztalat, hogy az úgynevezett öző nyelvjárások mindig köznyelvi zárt *ë* helyén mutatják a maguk ajakhangú, *ö* hangzós ejtesmódját.

Viszont a föntebb idézett zártabb ejtésű példák (*pur*, *nop*, *iggy*) alapján, a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődésénél fogva arra az eredményre jutunk, hogy a HBeszéd és az oklevelek korában, mint a mai *u*-nak *o*, úgy az *ö*-nek is — a mennyiben már ajakhangú ejtés található — szintén zártabb *ü* hangzó felelt meg, s hogy ennélfogva az orthographiailag kettős (*ü*, *ö*) értékü *u*

[1] Vö. Balassa József: *A phonetika elemei*. 40. l.

[2] Az eredeti irásmód szerint *Lyndua* egy 1239-iki oklevélben (l. Jerney János: *Magyar Nyelvkincsek*. I. 85). A *pur*, *nop* és *iggy* (irva: *ig*) a HBeszédben fordulnak elő. E hangfejlődés bővebb tárgyalását l. Simonyi Zsigmond dolgozatában: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*.

[3] Régebben az efféle ige alakok is *e*-vel voltak: *főztek*, *ültek*.

[4] Mezőtúron, *M. Nyelvőr* VIII. 359, 443, IX. 179.

betűt ily szókban habozás nelkül *ü*-nek kell olvasnunk. Tehát *urdung* a HBeszédben annyi mint *ürdüng*, mert ma *ördög*-nek mondjuk: *euzieun* meg *küzikün*, mert ma *közökön*-nek hangzik stb. S az analogia biztos útmutatásával kiterjeszthetjük ez észleletet még egy hangra, melyet nyelvemlékeink pontosan nem jelölnek, a mai nyilt *e*-nek megfelelő zárt *e*-re is, s ezzel a hanggal olvashatjuk legrégibb emlékeink azon szótagjait is, melyekben ma nyilt *e* hangzik s melyekben eredetibb hosszú hangzó fölvétele nem volna megokolható.

Ennélfogva rövid magánhangzóink nyiltabbá fejlődéséről a következő táblázat adhat áttekintést:

I.

Régi	Mai
u	*o*
o	*a*
i	*e*
ë	*e*
ü	*ö*

Magashangú rövid és hosszú magánhangzóink másik irányu fejlődését, az ajakhanggá változást pedig ilyen képben foglalhatjuk össze:

II.

Régi	Mai
i	*ü*
ï	*ű*
ë	*ö*
é	*ő*

Míg rövid magánhangzóink az alacsonyabb nyelvállású ejtés vagyis a nyiltság felé hajlanak a történeti fejlődésben, addig a hosszú hangzókat ellenkező irányban a magasabb nyelvállás felé vagyis a zártabb ejtéshez látjuk törekedni. Különösen szóvégi hangzókban, képzőkön és ragokon tapasztaljuk e fejlődést, de tőszótagokban sem ismeretlen. A mai *-úl* igeképző pl. régibb emlékeinkben *-ôl*-nak van írva, a mit a későbbi, nyomtatott emlékek pontosabb helyesirása *(-ol)* alapján s a képző eredeténél fogva is csak hosszú *ó*-val olvashatunk: *fordól—fordúl, tanól—tanúl* stb. A pontosabb orthographiájú irott nyelvemlékekből pedig, melyek az *ö* és *ü* (illetőleg *ő* és *ű*) hangokat egymástól megkülönböztetik, így a Bécsi és a Müncheni Codexből azt tanuljuk, hogy e képzőnek magashangú alakja is hasonló hangszínbeli különbséggel *-ől*-nek hangzott; tehát *kerül* régen *keről* volt, *szépül—szépől, erősül—erősől* stb. Igy az *-ú -ű* melléknévképzőt is régen *-ó -ő*-nek ejtették: *lábó—lábú, kező—kezű* stb. E változással lett az aránylag nem rég elavult *tő* alakból *tű* (acus) s ez úton terjed a régibb s irodalmilag még hagyományos *-ból -ből, -ról -ről* helyett a *-búl -bűl, -rúl -rűl*, sőt rövidülve *-bul -bül, -rul -rül* ejtés. Hasonló változás a régi *é*-nek *í*-vé fejlődése is, a mely némely nyelvjárásokban aztán nagyobb mér-

teket is öltött s kiválóan jellemző sajátság lett.[1] Köznyelvi *í* hangzós szavaink és alakjaink közül ily eredetűek: *íz* — régen *éz*, *íny* — régen *ény*; *tanít*, *fordít* — *tanét*, *fordét*; *szerint*, a melyben az *i* már meg is rövidült — régen, sőt még ma is *szerént* stb. stb. Ugyane zártabbá fejlődésnek egyik jelensége az is, hogy a régi hosszú nyilt *ê* helyét *é* váltotta föl az oly szókban mint *kéz*, *tél*, *jég* stb., melyeket ma *kéz*, *tél* és *jég*-nek mondunk, a mint már föntebb fejtegettük.[2] Hosszú magánhangzóink e zártabbá fejlődését tehát a következő képbe foglalhatjuk:

III.

Régi	Mai
ó	*ú*
é	*í*
ő	*ű*
ê	*é*

Szemben a rövid magánhangzóknak föntebb tárgyalt nyiltabbá fejlődésével nehány esetben az ellenkező irányú változásra is mutat példát nyelvünk története. E jelenség azonban csaknem kivétel nélkül szóvégen, ragokban mutatkozik. A többes első személy ragja ma *-unk* és *-juk* az alanyi, illetőleg tárgyas ragozásban. Ezeket régebben *-onk*, *-jok* alakkal találjuk. Ennélfogva ugyanazon korban a megfelelő magashangú ragokat is *ö*-vel kell olvasnunk: *-önk*, *-jök* és *-ök*. Pl. *adonk—adunk*, *kérönk—kérünk*; *adjok—adjuk*, *kérjök—kérjük*; *adtok—adtuk*, *kértök—kértük*. Ugyane változással lett a régi *váras*-ból *város*, a *csillag*, *pillag*-féle igékből *csillog*, *pillog* stb. Ez utóbbi adatok alapján tehát ugyanazon korokban a mai *lebëg*, *keserëg* s egyéb hasonló magashangú igék is *lebeg* és *kesereg*-nek hangozhattak. Tőszótagban ilyen fejlődés a régi *mënd*-nek *mind*-re változása.

Rövid magánhangzóink e zártabbá fejlődését ekként foglalhatjuk össze:

IV.

Régi	Mai
a	*o*
o	*u*
e	*ë*
ë	*i*
ö	*ü*

Vannak végre esetek, melyekben magas hangzóink a fejlődesnek ket különböző irányán mentek keresztül: a nyiltabbá váláson s egyúttal az ajakhanggá változáson. E kettős fejlődés pedig két egymással ellentétes sorrendben

[1] Különösen a debreczeni és szatmármegyei nyelvjárásban (vö. Balassa József: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése*, 66. l.).

[2] L. 4. l.

történt: némely alakokban a nyiltabbá válás ment végbe előbb s aztán következett az ajakhangú ejtés föllépése; másokban viszont az ajakhangú ejtés fejlődött ki először s aztán lett zártabbá a magánhangzó. Az előbbi jelenség példájaként a köznyelvből a *köz* és *sötét* szavakat említhetjük. Ezek megelőzőleg *këz*-nek és *sëtët*-nek hangzottak, sőt az utóbbi alak még ma is egészen közönséges. Azonban legrégebben *i* hanggal ejtették őket: *kiz* és *sitét*,[1] a mint hogy emezt ma is több helyen *sitét*-nek és *situl*-nek mondják.[2] Nyelvjárásokban, melyek a zárt *ë*-t *ö*-vel cserélik föl, e jelenség még több példában igazolható, a mennyiben ezek a köznyelvnek régibb *i*-ből származott zárt *ë*-s szavaiban is (minők *hëgy, mëgy,* a *mëg* igekötő stb.) ajakhangot, *ö*-t ejtenek. Az ellenkező sorrendű fejlődésre főkép ama képzők és ragok magashangú alakjai szolgáltatnak példákat, a melyeknek mélyhangú párjaiban föntebb a zártabbá válás tüneményét láttuk (l. a III. és IV. sz. táblákat az eléjük bocsátott fejtegetéssel). Így pl. az *-ül -űl* igeképzőnek legrégebben *-él* volt a magashangú alakja, később ajakhangú ejtést vett föl (*-él*) s aztán zártabbá lett (*-ül*). Az igeragozás több. első személyében is a magashangú igéket *-enk* végzettel találjuk régibb emlékeinkben, a mit a mélyhangú *-onk* s a későbbi kifejlődött magashangú *-önk* alapján csakis zárt *ë*-vel *(-ënk)* olvashatunk.[3] E kettős és ellentétes sorrendű fejlődést ekként szemléltethetjük:

V.

Régebbi	Későbbi	Mai
i	*ë*	*ö*

VI.

Régebbi	Későbbi	Mai
ë	*ö*	*ü*
é	*ő*	*ű*

E hangfejlődések ismerete nyelvemlékeink olvasásában számtalan elterjedt tévedéstől visszatarthat bennünket. Hogy mégis néhány részletre nézve is tájékozást nyerjenek, a kik nyelvemlékeink iránt érdeklődnek, felsorolunk egy pár utasítást, a miben legnagyobb a szükség, a régi szók magánhangzóinak olvasását illetőleg.

1. Az *e* betűt azon szótőkben, a melyeket ma a tárgyrag, a személyragok és a képzők előtt nyilt *e*-vel, a többi alakokban pedig *ë*-vel ejtünk, ez utóbbiakban régibb nyelvemlékeinkben hosszú nyilt *ë*-vel olvashatjuk. Tehát pl. *kez, kezben, kezep* stb. így olvashatók: *këz, këzben, közép,* am. kez, kézben, közép stb. (Vö. fönt 4. l.)

2. Zárt *ë*-vel kell olvasnunk régi nyelvemlékeinknek ama tőszótagjait, kötőhangzóit és képzőit, a melyek azóta magánhangzójukat a köznyelvben rövid *o*-re változtatták. Ilyen szók pl. *zeld, feld, kez* olv. *zeld, feld, këz,* ma *zold,*

[1] Vö. *Keth-you-kyzi* azaz *Két-jou-kizi* (egy 1246-iki oklevélben), annyi mint ‚két folyó köze' (l. *Magy. Nyelvőr* VII. 219), továbbá *Kyzép* (olv. *kizép*) *Korompa* (1256-ból l. Jerney: *Nyelvkincsek*, I. 80) am. Közép-Korompa. A *sitét* alakot l. a Nyelvtört. Szótárban.

[2] Pl. *sitét*-nek ejtik Nógrádban (l. *Nyelvőr* VI. 85). Borsodban (uo. IX. 332), *sitit*-nek Pécskán (Arad m., uo. VII. 122), Bánffy-Hunyadon (uo. X. 21), stb.

[3] L. mindezen fejlődésekre több példát s bővebb magyarázatot a Németújvári Glosszákról irt nyelvemlék-tanulmányunkban (*Magy. Nyelvőr* XIV. köt. 203. 252. és köv. ll.).

föld, koz stb. Ezeknek kötőhangzójuk is zárt *ë*-vel olvasandó, valamint más hasonló szóké is, tehát: *kezett* (*kezet, kezeth* stb.), olv. *kezett*, am. között; *ketez*, olv. *këtëz*, am. kötöz stb. Képzőben: *dïheskedik*, olv. *dïhëskëdik*, am. dühösködik stb. (Vö. fönt 15. l.)

3. Zárt *ë*-t kell olvasnunk azon régi alakokban is, a melyeket későbbi emlékeinkben *ö* hanggal találunk, ma pedig *ü*-vel ejtünk. Ezt a magashangú *-ünk* és *-ük, -jük* személyragokban tapasztaljuk. Tehát pl. *feletenk*, a mely am. fölöttünk, így olvasandó: *felëtënk*. Hasonlókép: *bennek*, olv. *bennëk*, am. bennük; *verjek*, olv. *verjëk*, am. verjük stb. (Vö. fönt 17. l.)

4. Zárt *ë*-vel (illetőleg *é*-vel) olvashatjuk a mai *-ít* képzős igéknek régi *-ejt* (*-eyt, eyth* stb.) végű alakjait; tehát pl. *taneyt*, olv. *tanëjt* (vagy *tanéjt*), am. tanít stb.

5. Hosszú *é*-vel kell olvasnunk nyelvemlékeink *e*-jét általában azon szótőkben, ragokban és képzőkben, a melyekben ma hosszú s esetleg már megrövidült *i*-t ejtünk. Tehát pl. az *ez, ezetlen* szókat, melyek annyit tesznek mint *iz, izetlen* (v. *izetlen*), így olvassuk: *éz, ézetlen* stb. Hasonlókép *-ént*-nek olvassuk a mai *-int* ragot, *-ég*-nek a mai *-ig*-et; pl. *zerent*, olv. *szerént*, am. szerint; *valteg*, olv. *váltég*, am. váltig stb. Az *-ent*, ha a mai *-int* igeképzőt jelenti, szintén *-ént*-nek olvasandó, pl. *legyenth*, olv. *legyénth*, am. *legyint* stb. Hosszú *é*-vel kell olvasnunk a nyelvemlékeinkben közönségesen *-et*-tel írt igéket, a mely végzetben a mai *-ít* képző régibb alakja mutatkozik; tehát *tanet, fordet* olv. *tanét, fordét*, am. tanít, fordít stb. Ugyanezen igéknek *-ehek, -ehen, -ehetek* stb. végződésű fölszólító alakjaiban is hosszú *é*-nek olvassuk a *h* előtti betűt; tehát pl. *epehek, epehen, epehetek*, a mik azt teszik *épitsek, épitsén, épitsetek*, így olvasandók: *épéhek, épéhen, épéhetek* stb.

6. Hosszú *é*-t olvassunk azon szókban és alakokban, melyeknek régi *ë*-jével szemben ma hosszú *ő* hangot találunk. Tehát pl. *zele*, ha *szőlőt* jelent, *szélé*-nek; *ten, len*, ha azt teszik *tőn, lőn, tén* és *lén*-nek; *elet* v. *eleth*, ha am. ‚előtt', *elétt*-nek; *ele, ege*, ha azt teszik ‚élő, égő', *élé, égé*-nek; a *-rel, -tel* és *-bel* ragok (ma *-ről, -től, -ből*) *-rél, -tel* és *-bél*-nek olvasandók. (Vö. fönt 15. l.)

7. Hosszú *é*-vel kell olvasnunk a magashangú igék tárgyas rag zású föltételes módjának teljesebb *-neje (-neye, -neie)* végződésében a *-je* személyrag előtti magánhangzót. Tehát *megmenteneye* pl. így olvasandó *mëgmentenéje*, am. megmentené stb. (Vö. *menteném, mentenéd* stb.)

8. Hosszú *é*-vel olvassuk azon tőszótagokat, képzőket és ragokat is, a melyeknek régi hangzójával szemben később *ő*-t s ma *é* : *ő* : *ű* fejlődés útján *ű* hangot találunk. Tehát pl. a régi *zenni* ige, melyet később az első szótagban *ö* hanggal írtak s ma *szűnni*-nek ejtünk, ama régibb emlékeinkben *szënni*-nek olvasandó. Így a *zerne*-t, mely ma ‚szörnyű', *szërnyé*-nek, *fel hithe*-t, mely félhitűt (schismaticus) jelent, *félhité*-nek, a régi *kivel*-t (ma ‚kívül') *kivél* v. *kivél*-nek olvassuk stb. (Vö. fönt 17. l.)

9. Hosszú *ó, ő*-vel kell olvasnunk a mai *-ít* képzős igéknek régi *-ohak, -ohek, -ohon, -ohön* stb. végződésű fölszólító alakjait (vö. az *-ehek, -ehen* stb. végzettel, az 5. pont alatt). Tehát pl. *tanohon* olv. *tanóhon, ekosohön* olv. *ekősőhön*, azaz tanítson, ékesítsen stb.

10. Hosszú *ó ő*-vel olvasandók a mai *-ú -ű* képzőnek, valamint az *-ul -ül* igeképzőnek és névragnak régi *o, ọ* (*ew* stb.)-vel irt alakjai, pl. *labo* olv. *labó*, am. lábú; *feyew.* olv. *fejő*, am. fejű; *fordol, kevọl*, olv. *fordól, keről*, am. fordúl, kerűl; *santaol, vendeghọl*, olv. *sántáól, vendégől*, am. sántáúl, vendégűl stb.

Föntebb már megjegyeztük, hogy a nyelvfejlődés ingadozó voltánál fogva és mert nyelvemlekeink nyelvjárását pontosan meg nem határozhatjuk, több szó és alak olvasására nézve eldönthetetlen kétségek is maradnak fönn. Hogy az alábbi szemelvények olvasásában előzetes mentségünk legyen és a magyarázatokban fölös ismétléseknek elejét vegyük, megemlitünk itt nehányat a leggyakrabban előkerülő kétes olvasású szók és alakok közül.

A magánhangzók közül nem tudni pl., melyik nyelvemlek nyelvjárása ejtette még hosszan, melyiké már röviden a *mér, nyér, vét, széd* illetőleg *mer* (audere), *nyer, vet. szed* igéket; melyik ejtett *kivűl*-t, melyik *kivül*-t, melyik *mégyën, lészën, véle, nëkèm*, melyik *mègyen, leszen, vele, nekem* alakokat; a jövő idő jelét melyik mondotta *-ánd -énd*-nek, melyik *-and -end*-nek; az ingadozó ejtesű *e* hangzóban melyik ejtett nyiltat (*è*), melyik zártat (*ẹ*) bizonyos esetekben, különösen kötőhangzókban. A mássalhangzóknál biztosan nem tudhatni, melyik emlékünk irója mondott pl. *királ*-t, melyiké *király*-t; melyiké *erőssen*-t, melyiké esetleg *erősen*-t; hol volt még meg az eredetibb *mikoronn*, s hol uralkodott már az újabb *mikoron* ejtés, stb. Ép igy nem tudhatjuk pontosan, mikor, melyik nyelvemlékünknél kezdődik az újabbszerű *jobb, szebb* ejtés a régi *jóbb, szëbb* alakok után; mikor lép fol a rövid *a, e* az eredeti hosszú *á, é* után, vagy hogy melyik nyelvemlékünk ejtett még hosszú nyilt *é*-t azon tőalakokban, a melyekben ma *é* és rövid nyilt *e* váltakoznak (pl. a *kéz : kezet*-ben), stb.

E kétségek terén reszint a valószinűség szerint kellett az olvasásban eljárnunk, részint egyszerűen a mai alakot vettük föl, mint közömbös kisegitőt.

A következő két táblában befejezésül megkisértjük összefoglalni nyelvünk hangjainak leggyakrabban előforduló régibb jelölésmódjait, másrészt a mai értéküktől eltérőleg alkalmazott betűknek s a betűkapcsolatoknak leggyakoribb jelentéseit, megjegyezvén, hogy mivel orthographiánk története még kinyomozatlan, a hangjelöléseknek, valamint a betűk és betűkapcsolatok értékeknek csoportositásában pontos történeti egymásutánt nem adhatunk.

A föl nem vett hangok illetőleg betűk jelölés és érték tekintetében megegyeztek a maiakkal.

I. Hangjaink régi jelölésmódjai.

Hang	Régi jelölésmódjai
á	a, aa, $\overset{a}{a}$, ä, ǎ
cz	c, cz, ch, chy
cs	s, sc, ch, cz, c, x, ʟ, < (Sándor-Cod.), ċ, chy, chi, chj
e	e, è, ę
ë	e, ė
ê	e, è, ę
é	e, ė, ee, ę, $\overset{e}{e}$, ě
f	f, ff, ph
g	g, ǵ, g', gh
gy	g, ǵ, g', ġ, g̈, g'', gi, gj, gy, g^i, gh, ghy, d
h	h, ch
i	i, y, ÿ, ÿ, j
j	i, j, y, ÿ, ÿ, h, ih, yh, hy, ' (pl. z' = zj), '' (pl. r'' = rj), · (pl. ż = zj ; ġ = gj)
k	c, k, ch, kh, qu
l	l, l'
ly	l, ly, li, l^i, l', l', l'', yl, il

Hang	Régi jelölésmódjai
m	m, ¯, ¯ (pl. nē v. nē̄ = nem)
n	n, ¯, ¯ (pl. sēki v. sē̄ki = senki)
ny	n, nh? (HB.), ni, ny, n^i, ṅ, ń, n', ñ, n'', in
ó	o, oo, $\overset{o}{o}$, ǒ
ö, ő	u, v, eu, ev, ew, eẅ, ˝w, ẅ, w, eo, ęo, eó, ọ, ó, ọ́, o, ɵ, $\overset{e}{o}$ (Batthyány-Cod.), ọ̌ (= ő, Krisztina-Leg.)
s	s, ſ, sc, z, sch
sz	s, c, sc, z, sz, ż, zs, (ż, z̈ = *ssz* hang)
ty	th, thy, tthy, thi, ch, chi, chy, ti, t^i, ty, ṫ, t', gy, t', t''
u, ú	u, v, w, u'
ü, ű	u, v, w, iu, iv, ú, v́, ẃ, ỵ, ẉ, v̇, v̈, u̇, v̇, ẇ, ẅ, u', v', w', v̈, ẅ, ẅ, ev, eu, ^{e}u, ^{e}v, ew, ọ, ọ̈, ó, ỵ, yw
v	v, u, w
z	z, s, sz
zs	s, z

II. Régi betűink és jelentéseik.

Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke	Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke	Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke
a	a, ȧ, ȧ, á	ghy	gy	qu	k
ǻ	á	gi, gⁱ	gy, gj	s	s, sz, zs, z
à	á	gj	gy, gj	sc	sz, s, cs
ᵃ̊	á	gy	gy, ty	sch	s
aa	á	h	h, ch, (néha mássalhangzó-nyújtást jelent)	sz	sz, z
c	cz, cs, k			t', t', t''	ty
ć	cs	hy	j	th	ty, t
ch	cz, cs, ch, h, k, ty	i	i, j	thi	ty
		ih	j	thy	ty
chi	cs, ty	il	ly	ti, tⁱ	ty
chj	cs	in	ny	tthy	ty
chy	cs, ty	iu, iv	ü, ű	u, v	u, ú, ü, ű, v, ö, ő
cz	cz, cs	j	i, j		
L és <	cs	l	l, ly	u̇, v̇, ú, v́, u', v', v̈, v̈, v̧	ü, ű
d	gy, dj	l'	ly, l		
e	e, ë, ê, é	l', l''	ly		
ė	ë, é	li, lⁱ	ly	u'	u, ú
è	e, ê	n	n, ny	v̧	ü, ű
ę	e, ê, é.	ṅ, ń, n', ñ, n''	ny	w	v, ü, ű, ö, ő, (vu-vü-, pl. *zawnk* szavunk, *new* nevű)
ě	é	nh ?	ny		
ᵉ̊	é	ni, nⁱ	ny		
ee	é	o	o, ó, ö, ő	ẇ, ẃ, w'	ü, ű
eo, ęo, eó	ö, ő	ᵒ̊	ó	w̋, w̋	ü, ű, ö, ő
eu, ev	ö, ő, ü, ű	ǒ	ó	ẅ	ü, ű
ᵉu, ᵉv	ü, ű	ó	ö, ő, ü, ű	x	ks, cs
ew	ö, ő, ü, ű	ọ	ö, ő, ü, ű	y, ÿ, ÿ	i, j
ew̋	ö, ő	ọ́	ö, ő	yh	j
g	g, gy	ọ̈	ü, ű	yl	ly
ġ	gy, gj	ɵ	ö, ő	yw	ü, ű
ǵ, g'	gy, g	ᵉ̊	ö, ő	z	z, sz, s, zs
g̋, g''	gy	ọ̀	ő	ż	sz, ssz
gh	g, gy	ph	p, f	zs	sz

HARMADIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

Bár a nyelvemlékek fogalma nincs ezen vagy azon korszakhoz kötve s a legújabb kor nyelvbeli nyilatkozásain kívül minden régi irat és könyv már nyelvemlék számba jön a nyelvész előtt: mégis kétségtelen, hogy legnagyobb fontosságuknál fogva κατ' ἐξοχήν azon írott maradványokat foglalhatjuk e név alá, melyek a hitujítás és könyvnyomtatás elterjedése előtt készültek, tehát politikai történetünkben keletkezésük szerint körülbelül a mohácsi vész idejéig sorakoznak.

Könyvünk sem akar a nyelvemlékek e legfontosabb korszakán túl terjeszkedni, azonban igyekszik ez időbeli határon belül rövid tájékozást adni összes hiteles nyelvemlékeinkről, a melyek t. i. az első magyar nyomtatott könyv, Komjáthi Benedeknek *Szent Pál Lerelei fordítása* (1533.) előtt keletkeztek, akár eredeti alakjukban maradtak fönn, akár e koron belül készült másolatban. Nem szólunk tehát olyan emlékekről, minő például a maga nemében eredete szerint legrégibb korú *Pannóniai Ének*, minthogy ez csak XVIII. századi másolatban maradt fönn,[1] vagy a milyen egy Nagy Lajos korából való esküminta és Hunyadi János esküje, melyeket mind csak későbbi, korszakunkon innen eső följegyzések őriztek meg.[2] A codexeket kivéve, tizenhatodik századi írott emlé-

[1] L. *Régi Magyar Költők Tára*, I. köt.

[2] L. Döbrentei Gábor: *Régi Magyar Nyelvemlékek*, IIb. 336. 355. és Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv*, I. 162. — Hasonló okokból maradtak ki könyvünkből még a következő nyelvemlékek: 1. *Balladatöredék a XIV. századból II. Károly király megöléséről*, melyet Liszti János veszprémi püspöknek a XVI. század második feléből eredő följegyzése tartott fönn (l. *Régi Magy. Költők Tára* I. 22). — 2. *Belkeny Péter záloglevele* állítólag 1452-ből, a melynek hitelességéhez kétség fér (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359. és IIIb. 138). — 3. *Pesti gyerekek utczai éneke Mátyásnak királylyá választásáról* 1458-ból, mely csak Székely István Krónikájában (1559.) maradt följegyezve (l. *Régi Magy. Költők Tára* I. 23). — 4. *Népének töredéke* 1463-ból, melyet a költő Zrínyi Miklós (XVII. száz.) jegyzett föl (l. *Régi Magy. Költők Tára* I. 23). — 5. *Albert tihanyi apát levélkéje* 1486-ból, melyet csak egy múlt századi följegyzés alapján ismerünk (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359). — 6. *Sajószentpéteriek végzése boraik árulása felől* 1503-ból. E nyelvemléket, melynek eredetijét azóta megtalálni sem tudják, előbb 1403-ból származottnak tartották, azonban irásának jellege s részben nyelvének sajátságai alapján még 1503-ig se vihetjük vissza s valószinüleg a XVI. század második feléből vagy épen végéről keltezhető; tartalmilag lehet valamely valóban régibb eredeti végzésnek másolata. (Közölve *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 1—3. l. Tanulmányt írt róla Fogarasi János, *Nyelvtud. Közlemények* III. 190—209. Koráról szól Mátyás Flórián *Magyar nyelvritkaságok* cz. czik-

keinket sem soroljuk föl egyenkint Komjáthiig, minthogy e századból már nagyobb számmal maradtak kisebb és nagyobb, jelentősebb és kevésbbé jelentős kéziratok; de utalunk legalább kiadásaikra. Legrészletesebben a legfontosabbakat, a XV. század végéig menő emlékeket ismertetjük, külön hívа fel a figyelmet közülük azokra, a melyek még nincsenek közzé téve.

Tekintsünk tehát végig a megjelölt határok és kiszabott korlátok között ama körülbelül félezred évnyi idő emlékein, a mely a magyar kereszténység kezdetétől a könyvnyomtatás koráig lefolyt, s kisértsük meg őket némileg csoportosítani.

a) Nyelvemlékeink kereszténységünk első két századából.

Tulajdonképeni legrégibb nyelvemlékünk, a *Halotti Beszéd* a XIII. század első negyedeből származik ugyan, mindazonáltal őseink nyelve nem benne nyilatkozik meg először. Már a XI. és XII. század *latin okleveleiben* számos magyar tulajdonnévvel és köznévvel találkozunk, melyekben szavaink legrégibb alakja és jelentése van megőrizve. Határleiró oklevelekben gyakran kerülnek elő különféle helynevek, utak, vizek, fák s egyebek nevei, melyek részint minden magyarázat nélkül, részint latin fordítással vannak a latin mondatba beleszőve. Például: «Prima meta incipit a *culfer* (olv. ‚kútfő') ... Inde (vadit) ad *kueshyg* (olv. ‚küeshigy' vagyis köveshegy) ... Inde ad *keures bocor* (olv. ‚kőrës bokor' v. i. körös bokor) ... Inde ad *loracol* (am. lóakol) ... Uadit ad *hygh holm* (olv. ‚higyholm', am. hegyhalom)» egy 1193-iki eredeti oklevélből. «Et ibi stat meta lapidea que (am. quae) *Baluan* (v. i. bálvány) uocatur» egy 1109-iki eredeti oklevélből.[1]

Végrendeletekben, inventáriumokban, számadásokban másféle szókat találunk, melyek leginkább a gazdaságra, háztartásra vonatkoznak. Pl.: «Tres *carratas lignorum* que vocantur *culfa*» azaz *ölfa* stb.[2] S ilyen oklevelekkel és iratokkal a későbbi századokban is találkozunk, a melyekből már összefüggő nyelvemlékek is maradtak fönn. Mint már könyvünk első fejezetében mondtuk, igen kivánatos volna ez elszórt nyelvmaradványokat mielőbb összegyüjteni és hozzáférhető közkincscsé tenni.

Kiadások és közlések. Használható, de távolról sem teljes és nem is minden tekintetben megbízható gyüjteményt birunk e XI—XII. századi magyar nyelvmaradványokból a következő munkákban és közlésekben: Jerney János: *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. (Pest, 1854.)* I. és II. köt. Az Árpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvemlékekből a tulajdonnevek és köznevek betürendes összeállitása és magyarázata. — Czinár Mór: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betürendü Tárgymutatója. (Pest, 1866.)* Tárgymutató Fejér György *Codex Diplomaticus Hungariae* cz. 40 kötetes oklevélgyüjteményéhez, s benne számtalan magyar tulajdonnév és köznév van összegyüjtve az

kében, ugyanott IV. 196—199. és Hunfalvy Pál *Hegyaljai oklevelek* cz. czikkében, ugyanott VI. 328. s köv. ll.)

[1] Mindkét idézetet az *Országos Levéltár Diplomatikai Osztályában* (27. illetőleg 11. sz. a.) őrzött eredeti oklevelekből Szamota István volt szives velünk közölni.

[2] L. Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv* I. 152.

Árpádok kora utáni oklevelekből is. — Kovács Nándor: *Betürendes Névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori Új Okmánytárához (Budapest, 1889.).* Az előbbihez teljesen hasonló munka, a mely azonban csupán Árpád-kori adatokat tartalmaz. — Ortvay Tivadar: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig (Budapest, 1882.)*, I. és II. köt. Számos régi adat a hely-, illetőleg víznevekről. — Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben (Budapest, 1888.).* A helynevek történeti és nyelvi magyarázata, számos régi adattal. — Kubinyi Ferencz: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynevei. (Budapest, 1892.)* I. k. I. füz. Az Árpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynevek betűrendes gyűjteménye és magyarázta. — Kisebb közlések: Pesty Frigyes: *Okiratbeli személynevek* (*Magyar Nyelvőr* V. 509—511). Kisebb részben Árpád-kori adatok is. — Nagy Gyula: *Okiratbeli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516. l. VIII. 548. l.) — Kubinyi Ferencz: *Magyar keresztnevek* (*Magyar Nyelvőr* XVIII. 86—89. l.). A latin keresztnevek megohnosodott alakjainak összeállítása Árpád- és Anjoukori oklevelekből.

Repertorium. Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.). I. 151, 152. E munkában ama nyelvtörténeti tanulságokat is fejtegetve találja az olvasó, a melyeket e szétszórt szavakból meríthetett a tudomány. — Beöthy Zsolt: *A magy. irodalom története. Képes díszmunka a művelt közönség számára.* 74. s köv. ll. (*Legrégibb nyelvemlékeink* cz fejezet Simonyi Zsigmondtól.) — Sasinek F.: *Glossarium*, *Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. l. A latin oklevelekben előfordnló nem latin szóknak, köztük több magyar szónak is, magyarázata.

b) Nyelvemlékeink a XIII. és XIV. századból.

E két század a latin okleveleken és iratokon kivül már két, szövegre terjedő emléket is felmutat. Ezek a

1. Halotti Beszéd, a XIII. század harmadik évtizedéből. (L. a szemelvények közt, I. fejezet.) És a

2. Königsbergi Töredék, a XIV. századból. (L. a szemelvények közt, II. fejezet.)*)

A szöveg nélküli, pusztán egyes szókra terjedő maradványok közül külön említésre méltó a Váradi Regestrom és a Névtelen Jegyző (Anonymus) krónikája, mindkettő a XIII. századból. A *Váradi Regestrom* istenitéletek jegyzőkönyve Sz. László sirjánál 1209 és 1235 között kelt itéletekről, melyeket, azóta elveszett eredeti okiratokból, Fráter György nyomatott ki 1550-ben Kolozsvárt. A *Névtelen Jegyző* egyik Bela királyunknak jegyzője volt; krónikája, a *Gesta Hungarorum*, irásából itélve, a XIII. század végéről, vagy a következőnek első feléből származik.

Kiadások és közlések. E korból okiratbeli maradványok a következő művekben és közlésekben találhatók, ú. m. Czinár Mór, Ortvay Tivadar és Pesty Frigyes idézett műveiben (l. az előbbi szakasznál), továbbá a következő kisebb közlésekben: Pesty Frigyes: *Okiratbeli személynevek* (l. az előbbi szakasznál). Nagy Gyula: *Okiratbeli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VI. 35. 78. 168. és VIII. 78. 548). — Kubinyi Ferencz id. munkája és közleménye (l. az előbbi szakasznál). — Deák Farkas: *Személy- és egyéb nevek* (*Magyar Nyelvőr* XVI. 131). — A Váradi Regestrom kiadásai: *Ritus explorandae veritatis* stb. *Colosuarij 1550.* (Fráter György-féle kiadás.) Bél Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae. Posonii 1735.* Endlicher István: *Rerum Hung. Monumenta Arpadiana. St.-Gallen 1849.* — A Névtelen Jegyző legkitünőbb kiadása: *Béla király Névtelen Jegyző-*

*) A szemelvények közé fölvett nyelvemlékek kiadásai és irodalmuk repertoriuma is az illető fejezetek végén keresendő.

jének könyve a magyarok viselt dolgairól. (A bécsi cs. kir. udv. könyvtárban levő kézirat hasonmása.) Budapest, M. T. Akadémia, 1892. Hozzá két melléklet: I. a kézirat palaeographiai olvasása Fejérpataky Lászlótól. II. Anonymus fordítása Szabó Károlytól. (A codex első lapjának hasonmását l. Beöthy Zsolt *Képes irodalomtörténetében* és a *Pallas Nagy Lexikonában* is, *Anonymus* alatt.)

Repertorium. Vajda Gyula: *A Váradi Regestrum. 1209—1235.* (Budapest, Athenaeum, 1880.) — Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár* II. 10—11. — Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv*, I. 152. s köv. ll. — Beöthy Zsolt: *A magy. irodalom története. Képes díszmunka a művelt közönség számára.* I. k. 74—78. l. *Legrégibb nyelvemlékeink* cz. fejezet Simonyi Zsigmondtól. — Jerney János: *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából.* I. k. előszó. — Fejérpataky László, a Névtelen Jegyző olvasásához írt előszavában (l. a Kiadások közt). — Marczali Henrik: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában* (Budapest 1880), 65. s köv. ll. Ugyanaz: *Béla király jegyzője, Egyetemes Philologiai Közlöny* I 357—371.

c) XV. századi nyelvemlékek.

A XV. század nyelvemlékekben már meglehetősen gazdag s csak a legutóbbi időben is három igen fontos maradvány került e korból napfényre (a 3. 4. és 5. alatti). E századi emlékeink időrendben a következők:

3. Besztercei Szójegyzék, a XV. század első negyedéből. (L. a szemelvények között, III. fejezet.)

4. Schlägli Szójegyzék, 1400—1410 közötti időből. (L. a szemelvények közt III. fejezet.)

5. Schlägli Glosszák, 1420—1433 közötti időből. A schlägli (Felső-Ausztria) premontrei kolostornak egy *Hortularium* nevű codexében, mely nem egyéb, mint latin szótár latin magyarázatokkal, néhány szó után a megfelelő magyar kifejezés is oda van vetve *(glosszák)*. A codex, két latin megjegyzéséből következtetve, 1420 és 1433 között készült. E magyar glosszákat tartalmazó *Hortularium* nevű codexszel volt eredetileg egybekötve a Schlägli Szójegyzék (l. 4. alatt), melyet azóta elkülönítettek tőle.

Kiadva az előbbivel együtt Szamota István-tól. (L. ott.)

Repertorium. A schlägli latin-magyar nyelvemlékek (főtitkári jelentés), *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 638—639. l. — Simonyi Zsigmond: *A schlägli szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. 474. — Szamota István bevezetése a *Schlägli Magyar Szójegyzék* kiadásához. (L. e fejezet végén, a kiadások között.)

6. Ehrenfeld-Codex, a XV. század első feléből. (L. a szemelvények közt IV. fejezet.)

7. Kolozsvári polgárok lajstroma, 1453-ból. Az akkori kolozsvári magyar polgárság névlajstroma, melynek vezetékneveiben számos magyar névszó van megőrizve. Nagyajtai Kovács István hagyományából a *kolozsvári unitárius főiskola* könyvtárában.

Közölve Szabó Károlytól, *A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból* cím alatt, *Történelmi Tár* 1882. évf. 525—541. és 729—745. l.

Repertorium. A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban, Századok 1882. évf. 71. l.

8. Magyar szitkozódás, az 1458-ból való *Dubniczi Krónikában.* E szitkozódással rontottak a *Dubniczi Krónika* 82b. lapja szerint Nagy Lajos magyar gyalogjai az 1353-iki hadjáratban a bajorokra. A Krónika maga, melyet a *Nemzeti Múzeum* (*Cod. Lat. 165.* alatt) őriz, egy 1370 előtti eredeti után készült.

Közölve Marczali Henriktől *Magyar Nyelvőr* VI. 81. (A második és harmadik szó helyesen így olvasandó: *Kurwanewfya.*)

9. Bécsi Codex, a XV. század második feléből. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

10. Müncheni Codex, 1466-ból. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

11. Apor-Codex, a XV. század második feléből. (L. a szemelvények közt V. fejezet.*

12. Ösízió a XV. század második feléből. A legrégibb fönmaradt magyar esízió, az *Akadémiai Könyrtár* egy 1462-iki latin codexének (*L. Cod. 4-edről 12. sz.* alatt) 123. és 124. lapján.

Kiadva mai helyesirással és magyarázatokkal Szilády Árontól, *Régi Magy. Költők Tára* II. k. 367—368. l. (jegyz. 487—488. l.).

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története rövid előadásban* (4. kiad. Budapest, 1878.) 39. l.

13. Németújvári Glosszák, 1470-ből. (L. a szemelvények közt, VI. fejezet.)

14. Budapesti Glosszák, az előbbivel körülbelül azonos időből. Szövegközi, sorközi és lapszéli magyar értelmezések (glosszák) az *Egyetemi Könyrtárnak* egy latin predikációkat tartalmazó XV. századi codexében (*Cod. Lat. Saec. XV. N°. 98.*). Kiadása Szilády Árontól jelenleg készülőben.

Repertorium. Fejérpataky László: *A német-ujvári ferenczrendi zárda könyrtára* (Budapest, 1883.), 14. l. és *Magyar Könyrszemle* 1883. évf. 111. l. — Röviden ismertetve még, nehány szó és kifejezés közlésével, *Századok* 1880. évf. 525—526. l.

15. Birk-Codex, 1474-ből. (L. a szemelvények közt VII. fejezet.)

16. Szabács Viadala, 1476-ból. (L. a szemelvények közt, VIII. fejezet.)

17. Köszöntő 1485-ből. Egy Paksy Lajostól és Enyinghy Török Imrétől 1485-ben Kállay Jánoshoz irt latin levélnek két sornyi magyar záradéka, mely versnek mutatkozik. Csontosi János fedezte föl 1876-ban a Kállay-család levéltárában, mely jelenleg a *Nemz. Múzeumban* van letéve.

Közölve betűszerint: *Századok* 1877. évf. 94. l. és *Magyar Nyelvőr* VI. 110., a hol Nagy Gyula és Szarvas Gábor kisérik egyes magyarázatokkal. Mint vers kiadva és tárgyalva Szilády Árontól, *Régi Magyar Költők Tára* I. 199. és 373.

* A Toldytól *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 100. lapján idézett s elveszettnek hitt *Aranyosi Gellértfi János codexe 1469-ből,* mint Csontosi János kimutatta, nem magyar, hanem latin kézirat; csupán ennyi magyar megjegyzés van benne: *hamar Jambor Ember.* (L. *Magyar Könyrszemle* 1879. évf. 69—83. l.)

18. Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya, 1475—1487 közötti időből. A *pécsi püspöki könyvtárnak* egy XV. századi codexében (*Dobai Sámuel-féle codex*), melyet a benne előforduló följegyzések szerint 1475—1487 között irt Nyirkállai Tamás, Mátyás király jegyzője. Kivánatos volna e glosszák újabb átvizsgálása és kiadása, mert első közlőjük néhol úgy látszik nem betűszerint közli s nem is tette közzé valamennyit.

Közölve Kovachich György *Formulae solennes styli* (Pest, 1799.) cz. munkájában. A verses jogi szabály kiadva és magyarázva még Szilády Áront. *Régi Magyar Költők nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, *Tára* I. 28. és 300.

Repertorium. Horvát István: *A Nyir Kálloi Tamás Stylináriumában előjövő Magyar Szavak, Tudom. Gyüjt.* 1835. évf. V. 101—102. — Toldy Ferencz: *A magy.* 1862.), II. 101. 124.

19. Bagonyai ráolvasások, 1488-ból. (L. a szemelvények közt IX. fejezet.)

20. Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Batthyány Boldizsár misékönyvében, 1489-ből. A *Magyar Nemzeti Múzeum* tulajdonát tevő Batthyány Boldizsár-féle 1489-iki Missalében (*386. Quart. Hung.*), melyet Fáncsy Antal irt; elején egy egészen magyar nyelven irt naptár áll s magában a miséskönyvben több lapszéli magyar jegyzet van. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlék.

Repertorium. Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüvészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz (Budapest, 1882.), 24. l. — Toldy Ferencz: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.). II. 101.

21. Mátészalkai Zalka László glosszái, 1489—90-ből. Az *esztergomi főegyházmegyei könyvtárnak* egy papir-keziratában, melyet Mátészalkai Zalka László, a később Mohácsnál 1526-ban elesett esztergomi érsek, sárospataki tanuló korában másolt. Müveltségtörténeti szempontból is fontos emlék, mert magában foglalja nagy részét a sárospataki iskola akkori tanitásanyagának. Theodolus (v. Theodorus) Eklogájánál sorközi magyar értelmezések vannak a codexben, melyek nemcsak szótári, hanem phraseologiai becscsel is birnak. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlék.

Repertorium. Lányi Károly: *Magy. Kath. Clerus érdemei* (Pozsony, 1848.) I. k. 155. l. — Toldy Ferencz: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 101. és 125. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüvészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 19. l.

22. Siralomének Both János veszedelmén, 1490 előttről, Egy hét versszakra terjedő ének; «eredetije, vagy közelkorú másolata Pesten a *Kaposméréi Mérey nemzetség levéltárában*». Innen másolta le s adta ki Döbrentei Gábor. A szerző neve *Gregori(us)*, Gergely deák, a versfejekből tünik ki.

Kiadva Döbrentei Gábortól, *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 39. l. (a példányok egy részéből nyomtatói tévedés folytán hiányzik s teljesen más közlemény áll e lapon helyette); jegyzetek hozzá uo. 362.; továbbá Szilády Áront *Régi Magyar Költők Tára.* 28. (jegyz. 302.).

23. Vér András menedéklevele, 1493-ból. (L. a szemelvények közt, X. fejezet.)

24. Festetich-Codex, a XV. század végéről, 1493 körül. Egy Kinizsi Pálné Magyar Benigna számára készült, gazdagon díszített, zsolozsmás könyv, igen szép gót írással hártyára írva. A legfényesebb magyar kézirat, mely a középkorból ránk maradt. A *keszthelyi Festetich-könyvtár* tulajdona. Korát a 177. lapon kezdődő *Paal wram belegseegereul zerzet Imaadsaag* árulja el. Minthogy ugyanis Kinizsi Pál 1494-ben május 3-án halt meg, a codexnek valamivel ez előtt kellett készülnie. Némi jelentéktelen kivétellel egészben egy kéz írása s mint íráshibáiból látszik, másolat. A benne előforduló zsoltárok minden régi zsoltárfordításunktól elütnek és így figyelmet érdemelnek.

Kiadva és bibliographiailag leírva Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* XIII. köt. — Másolata hasonmásokkal Römer Floristól az Akadémia könyvtárában *M. Cod. 8-r. 4. szám* alatt. — A benne található verses maradványok kiadva és magyarázva Szilády Áront ól. *Régi Magy. Költők Tára* I. köt. 189—190., 191—194., 195. és 219. ll. (XXXVII. XXXVIII. XL—XLII. XLVII. LXII. sz. a.). Díszes 2-ik lapjának hasonmását l. Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténet*ében (II. köt.), s színezetlen rajzban a *Könyrkiállítási Kalauz*ban.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüvészeti Muzeum részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest. 1882.). 24. l.

25. Temesvári Pelbárt glosszái, a XV. század végéről s a XVI. elejéről. Temesvári Pelbártnak, a híres Mátyás-kori egyházi szónoknak és írónak latin nyelvű munkáiban, melyek már nyomtatva jelentek meg, több magyar szó fordul elő elszórtan, melyeket a latin szók után ilyen megjegyzésekkel vetett a szerző: *vulgo, apud nos* stb.

Közölve s magyarázattal kisérve Szilády Áron *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Budapest. 1880.) cz. művében. 67—73. l. (E szók nagyobb része tulajdonkép már a XVI. század első éveibe esik, mert az *Aureum Rosarium* második részét, a melyben előfordúlnak, Pelbárt 1503-ban fejezte be s 1504-ben került ki a sajtó alól.)

26. Orvosi rendelvény mellbaj ellen, írásából ítélve a XV. század végéről, vagy a XVI. elejéről. A legrégibb magyar orvosi rendelvény. Eredetije Nagy Gábor egykori pesti ügyvéd tulajdona volt. Jelenleg a *Nemzeti Múzeumban* őrzik (*898. Fol. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva Nagy Gábortól: *Tudományos Gyüjtemény* 1835. VII. 33—34. l., Döbrentei Gábortól: *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 4. és leghívebben Géresi Kálmántól *Nyelvtörténeti apróság* cz. alatt, némely magyarázatokkal *Magy. Nyelvőr* II. 68. (Mindeddig kellő alap nélkül 1416 előttről valónak tekintették e nyelvemléket.)

27. Piry-hártya, a XV. század végéről vagy a XVI. elejéről. Egy hártyára írt, négy lapnyi codex-töredék, mely Krisztus halálának szükséges voltáról való beszelgetést tartalmaz. *Piry Czirják* ferenczrendi szerzetes ajándékából az *Akadémiai Könyrtár* tulajdona.

Közölve és ismertetve Toldy Ferencztől, *Magyar Academiai Értesítő* 1850. évf. 89—91. l. — L. még Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 80. l.

28. Göttweigi Töredék, a XV. század végéről. Egy 9 sorra terjedő imádság-töredék Szűz Máriához, melyet egy XV. századi latin kéziratban Rómer Flóris fedezett föl. A codex a *göttweigi benczés kolostor* (Alsó-Ausztria) tulajdona.

Közli Rómer Flóris *Könyvtári búvárlataim Altenburgban és Göttweigban* cz. czikkében, *Magyar Könyvszemle* 1881. évf. 106—107. l.

Repertorium. Rövid ismertetése Volf Györgytől *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 31. l. (Volf a XVI. század első negyedéből valónak mondja.)

Az itt fölsorolt nyelvemlékeken kivül egyes szókat tevő adatok a XV. századból még a következő müvekben és közlésekben találhatók:

Czinár Mór id. munk. (l. az első szakasznál). — Pesty Frigyes: *Okiratbeli személynevek*, *Magyar Nyelvör* V. 509—511. — Nagy Gyula: *Okiratbeli magyar szavak* ugyanott VI. 35. 78. 168. és VIII. 548. — Deák Farkas: *Személy- és egyéb nevek*, ugyanott XVI. 361.

d) XVI. századi irott nyelvemlékek a könyvnyomtatás elterjedéseig.

A XVI. század elejéről az első fönmaradt magyar nyomtatott könyv, *Komjáthi Szent Pál fordítása* megjelenéseig is (1533.) a nyelvemlékeknek egész halmazával birunk. Ezek részint codexek, részint kisebb iratok: levelek, okiratok, verses maradványok stb. Ez utóbbiakat, minthogy számuk nagy, s nyelvük a codexekével általánosságban megegyezik, egyenkint mind nem ismertethetjük, csupán utalunk kiadásaikra, melyekben a kutatók számára hozzáférhetővé vannak téve. Külön csoportba foglaljuk tehát előbb a codexeket, rövid ismertetés kiséretében, s aztán egyszerűen fölsoroljuk egyéb e korból való emlekeinknek közléseit. A szemelvények közt azonban az utóbbiakból is talál mutatványokat az érdeklődő.

α) XVI. századi codexeink.

E századi codexeink közül a pontosabban megállapítható keletűek időrendben így következnek:

29. Winkler-Codex, 1506-ból. Kis nyolczadrét alakú, elején-végén csonka papiros-codex. Csekely kivétellel egy kéz munkája. Irása éve 1506, mely négyszer is világosan ki van téve benne. Tartalma: naptár, énekek, imádságok, tanitások, elmelkedések, a passió (egyező a Nádor-Codexbelivel), evángéliomi darabok és apáczákhoz intézett beszédek. Nevét egykori birtokosától, *Winkler Mihály* nélhai pécsi kanonoktól kapta, kinek ajándékából jelenleg az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. № 2.* jelzet alatt).

Kiadva a Döbrentei Gábor-féle *Régi Magyar Nyelvemlékek* IV. köt. 2. darabjában, melyet Döbrentei Gábor rendezett volt sajtó alá és nyomatott ki *Egyházi Vegyeskönyv* czímmel 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg, Volf Györgytől átnézve s előszóval ellátva. E kiadás végéhez szójegyzék s néhány latinizmus és egyéb nyelvsajátság

összeállítása van csatolva. — Második kiadása és rövid ismertetése Volf Györgytől *Nyelvemléktár*, II. k. — A benne található verses maradványok kiadva és magyarázva Szilády Áront ól, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 161, 162—174., 194. és 220. ll. Kettőt közöl Toldy is alábbi művében, I. 283—286. — Egy lap hasonmását l. Horvát István ismertetése mellett, *Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. VI. k.

Repertorium. Horvát István: *A' Pesti Fő Oskola Könyvtárának 1506-ik évi Imádságos Könyve, Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. VI. k. 113—119. l. — Toldy Ferencz: *A magy. nemzeti irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 25. l.

30. Nádor-Codex. 1508-ból. (L. a szemelvények közt, XIII. fejezet.)

31. Döbrentei-Codex, 1508-ból. (L. a szemelvények közt, XIV. fejezet.)

32. Példák Könyve, 1510-ből. Kis negyedrét alakú papiros-codex. Három kéz irása, melyek közül az első, a Cornides-Codexszel való egybevetés alapján, Ráskay Lea nyulakszigeti dömés apáczáénak bizonyul. A másik két kéz irása szintén női irás, s valószinüleg szintén nyulakszigeti dömés apáczáké, de a leirók neve ismeretlen. Ráskay Lea a maga reszének készülése évét (1510) a 28. lapon szavakkal mondja meg. E codex ama terjedelmes régi kéziratnak egy része volt, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okbul, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötféleképen elkeresztelt. (Vö. a Sándor-Codexnél, 67. alatt). A Példák Könyve részei ez együttes kéziratban eredetileg úgy következtek egymásra, hogy a mostani 1—68. lap hátul, a hatodik helyen, a mostani 69—86. lap pedig elül, az ötödik helyen állt. Tartalma: *erkölcsi példák.* Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. № 3.* jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* VIII. k. Az első lap hasonmása megjelent Beöthy Zsolt *Képes irodalomtörténetében* I. k. 112. l. és Horváth Cyrill *Codex-irodalmunk példái és a Példák Könyve* cz. értekezése mellett (*Bajai kat. főgimnáziumi értesítő*, 1891/92.).

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 84. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmür. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 25. l. — Volf György előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l. — Horváth Cyrill: *Codexirodalmunk példái s a Példák Könyve.* (*Bajai kat. főgimnáziumi értesítő*, 1891/92. Ismertetve *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 118.)

33. Szent Margit élete (Margit-Legenda), 1510-ből. (L. a szemelvények közt, XV. fejezet.)

34. Nagyszombati Codex, 1512. és 1513-ból. Nagy nyolczadrét alakú papiros-codex. Egy kéz irása, ismeretlen leirótól. Irása ideje, mint a 158. és 304. lapokon olvasható, 1513. és 1512. Tartalma valláserkölcsi elmélkedések és imádságok. Előbb az esztergomi káptalan *nagyszombati könyvtárában* őrizték, a honnan nevét is veszi. Jelenleg *Esztergomban* van a *főegyházmegyei könyvtárban.*

Kiadva rövid ismertetéssel Komáromy Lajostól és Király Páltól, *Nyelvemléktár* III. k.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 85. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 26. l.

35. Czech-Codex, 1513-ból. (L. a szemelvények közt, XVII. fejezet.)

36. Lobkowitz-Codex, 1514-ből. Nyolczadrét alakú papiros-codex. Három kéz írása. Leirói, valamint megrendelője is, valószinűleg klarissza apáczák voltak. Korát (1514.) a 244. lap mondja meg. Tartalma: imádságok, vallásos elmélkedések, példák és legendák. A mint iráshibáiból világosan látszik, másolat. A *Lobkowitz herczegi család raudnitzi* (Csehország) *könyvtárának* tulajdona, a hol Csontosi János fedezte föl 1878-ban.

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől. *Nyelvemléktár* XIV. k. — A 31. 244. és 309. l. hasonmásait l. *Magyar Könyrszemle* 1879. évf., a 309. lapét egyszersmind Beöthy Zsolt: *Képes irodalomtörténetében* is I. k. 104. l.

Repertorium. Első ismertetője a fölfedező Csontosi János, *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 189—207. l. mutatványokkal és az említett lapoknak hasonmásaival. Rövid ismertetés *Egyet. Philologiai Közlöny* IV. 109. — Horváth Cyrill: *Codex tanulmányok. (I. Bod-codex. Lobkowitz-codex.) Irodalomtörténeti Közlemények* IV. 60.

37. Cornides-Codex, 1514—19. közti időből. Kis negyedrét alakú papiros-codex. Ráskay Lea nyulakszigeti (ma Margit-sziget) dömés apácza keze irása, ki a Margit-Legendát, a Példák Könyve első felet. a Domonkos-Codexet és Horvát-Codexet is másolta. A másolás évei szavakkal vannak az illető helyeken följegyezve: 1514, 1515, 1517, 1518, 1519; a 368. l. alján pedig a másoló magát is megnevezi. Tartalma: prédikációk és legendák. A codex tulajdonkép nem önálló könyv, hanem első és harmadik része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi mi okbul, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfelekep elkeresztelt. (Vö. Sándor-Codex, 67. alatt). Nevét *Cornides Dániel* jeles múlt századi történetudós s «a régi magyar irodalom egyik első nyomozója» emlékezetére nyerte. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. № 4.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől. *Nyelvemléktár* VII. k. — Verses részletei kiadva és magyarázva Szilády Áront. *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 190—191. és 218—219. ll. (XXXIX. és LXI. sz. a.) — A codex négy utolsó sorának hasonmását lásd Beöthy Zsolt: *Képes irodalomtörténet* I. 134.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

38. Gömöry-Codex, 1516-ból. Tizenketted rétű papiros-codex. Ma alakjában 9 kéz irása. (Ezek közül az első csak a czimlapot irta, a XVI. század végén; a harmadiknak irása a 4. l. tanusága szerint 1555-ből való; a hetedik kéz csak egy latin bejegyzést irt, mely 1575-ből valónak mondja magát.) Legnagyobb részét egy betegeskedeséről több helyen panaszkodó,* Katalin nevű apácza irta, egy részét pedig Tetemi Pál vázsonyi vikárius; a többi leirók neve ismeretlen. Minthogy a java rész Katalin apácza irása, ki saját vallomása szerint (58. l.) 1516-ban fogott munkájához, a fönt említett későbbi eredetű részek pedig

* *Igen fay teyem* (73. l.), *Igen betek valek* (173. l. alján, piros betükkel), *byzon Igen betek valek* (289. l. alján, hasonló módon).

tulajdonkép nem tartoztak a könyv eredeti testéhez, a codex igazi korául az 1516. évet kell tekintenünk. Tartalma: imádságok. Nevét *Gömöry Károly* egykori pesti gyógyszerészről veszi, kinek ajándékából 1821 óta a *Nemzeti Múzeum* könyvtáráé (*18. Duod. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* XI. k. — *Igen szép Imadsak szent leleknek* című verses darabja kiadva és magyarázva Szilády Árontól, *Régi Magyar Költők Tára* I. 217. — Az 59. lap hasonmását l. Horvát István ismertetése mellett a *Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. X. kötetében.

Repertorium. Horvát István: *A' Magyar Nemzeti Museumnak 1516-dik évi Imádságos Könyve, Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. X. k. 101—105. l. — Toldy Ferencz *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.). II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

39. Jordánszky-Codex, 1516. és 1519-ből. (L. a szemelvények közt, XIX. fejezet. Vö. *Csemez-Töredék* és *Jankovich-Töredék*, 41. és 42. alatt.)

40. Domonkos-Codex, 1517-ből. Nyolczadrétü papiros-codex. Egy kéz irása, Ráskay Lea nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczáé, ki a Margit-Legendát, a Példák Könyve egy részét, a Cornides-Codexet és a Horvát-Codexet is másolta. Kora, mely a 265. lapon van szóval följegyezve: 1517. Tartalma *Szent Domonkos* élete és csodatételei. Innen neve. A *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona (*143. Oct. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertve Komáromy Lajostól és Király Páltól, *Nyelvemléktár* III. k. — Részleteket mai helyesirással és nyelvi jegyzetekkel közölt belőle Toldy Ferencz *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. kötetében, 153. s köv. ll. — Egy lapnyi hasonmás Horvát István ismertetése mellett. *Tudom. Gyüjtemény* 1836. évf. V. kötet. A 265. l. végső sorainak hasonmását l. Beöthy Zsolt: *Képes Irodalomtörténet* I. 135.

Repertorium. Horvát István: *Szent Domonkos Élete 1516-dik évből, Tudományos Gyüjtemény* 1836. évf. V. k. 112—115. l. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 87. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel). — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 28. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel.) — Volf György előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXIX. l.

41. Csemez-Töredék, 1519-ből. (L. a *Jordánszky-Codex*nél, a szemelvények közt, XIX. fejezet.)

42. Jankovich-Töredék, 1519-ből. (L. a *Jordánszky-Codex*nél, a szemelvények közt, XIX. fejezet.)

43. Lányi-Codex, 1519-ből. Kis nyolczadrét alakú, elején és végén csonka papiros codex. Három kéz irása, melyek közül csak a harmadikénak neve ismeretes, ki a 414. lapon nevezi meg magát. Ez Kálmánesey László pap, ki a másik két leiróval együtt valószinüleg Ferencz-rendi szerzetes volt s a könyvet alkalmasint klarissza-apáczák számára készítették. Készülése éve (1519.) ugyanazon lapon van számmal följegyezve. Tartalma: apáczák ordináriuma. Másolat. Először *Lányi Károly* tett róla említést, s innen neve. Az ő ajándékából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona. (*M. Cod. kis 8-r. 11.* jelzet alatt.)

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől. *Nyelvemléktár* VII. k.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 87. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.). 28. l.

44. Debreczeni Codex, 1519-ből. Nyolczadrétű, több helyen csonka papiros-codex. Hat kéz irása, melyek közül az ötödik a Nádor-Codex (1508) és Simor-Codex leirójáéval egyezik. E leirók neve ismeretlen A codexben igen sok későbbi, XVII. századi bejegyzés is van. Keszülése évét (1519) a negyedik kéz egy helyéből (529. l.) lehet kikövetkeztetni. Tartalma: prédikácziók, legendák (köztük a prózai Katalin-legenda), erkölcstanító példák, vallásos oktatások és Krisztus kinszenvedése. Az egész codex latinból való forditásnak és másolatnak látszik. A *debreczeni református kollégium* könyvtáráé; innen neve.

Kiadva és behatóan ismertetve Volf Györgytől. *Nyelvemléktár* XI. k. — Az első kéz legendáriumát ismertető bevezetéssel és rövid szótárral kiadta Toldy Ferencz. *Régi Magyar Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.); a negyedik kéz prózai Katalin-legendáját ismertető bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel ugyanő *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest. 1855.), 201—256. l.; továbbá ugyanő az ötödik kéz Passióját bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel *Régi Magyar Passió rajzokkal* (Pest. 1856.). 239—258. l., egy beszédet Szüz Máriának szeplőtelen fogantatásáról (a codex 21—26. l.) nyelvi jegyzetekkel *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédben* (Pest, 1855.) cz. munkájában 37—40. l., s végül Sz. Dorottya életét hasonlóképen *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 149—152. l. (valamennyi idézett Toldy-féle kiadás a mai helyesirással). — Az első lap hasonmását l. Horvát István ismertetése mellett, *Tudományos Gyüjtemény* 1836. VII. k.

Repertorium. Első ismertetője Weszprémi István (kiről a Weszprémi-Codex neve származik), *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* cz. munkájának 1781-ben megjelent részében: *Centuria altera. Pars posterior.* 192—197. l. — További ismertetői: Podhradczky József, *Tudományos Gyüjtemény* 1832. III. k. 82—86. l.; Horvát István (az első lap hasonmásával), ugyanott 1836. VII. k. 102—104. l. — Továbbá l. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 88. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 29. l. — Volf György: *A Debreczeni Codex, Budenz-Album* (Budapest, 1884.), 125—137. l. — Legendáiról l. Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a magy. irodalomban* (Budapest, 1886.). I. 21.

45. Pozsonyi Codex, 1520-ból. Egyetlen codex, mely a Nyelvemléktárban csak másolat alapján volt kiadható, az eredetinek ugyanis az 1837-ben történt lemásolás óta nyoma veszett. E másolat, mely mint Volf György nem alaptalanúl sejti, csupán nagyjában mondható hűnek, az Akadémia kézirattárában van (*M. Cod. 4-edrét 11. sz.* alatt), két lapnyi hasonmással. A könyv Toldy szerint tizenketted rétű papiros-codex; Volf a hasonmások alapján nyolczadrétűnek gondolja. Ugyancsak szerinte három kez irása. A leirók közül csak az elsőnek ismeretes a neve, ki magát Mihály deáknak mondja. Irása ideje (1520) két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok s nehány fő ünnepre való evángéliomi szakasz. Több helyről összemásolt compilatiónak látszik és tartalma nagyrészt megegyezik a Gyöngyösi és Thewrewk-Codexével. Apáczák számára készült. A *pozsonyi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáráé.

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* XIII. k.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180. — Schmidt Győző: *A Pozsonyi Codex nyelvi sajátságai. Nyelvtud. Közlemények* XXIV. 59—70. és 211—217.

46. Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról (Apostolok Méltósága), 1521-ből. Kis negyedrétű papiros-codex. Egy kéz irása, valószínüleg egy nyulakszigeti (margitszigeti) dömés apáczáé, kinek neve azonban ismeretlen. Keszülése éve (1521) az utolsó lapon van számmal följegyezve. Tartalma: egy predikáczió az *apostolok méltóságáról*. Eredetileg ama nagyobb regi kézirat negyedik része volt, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években öt részre szakított s ötfelekép elkeresztelt. (Vö. a Sándor-Codexnél, 67. alatt). Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. № 5.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* VIII. k.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest. 1882.), 29. l. — Volf György elöszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l.

47. Horvát-Codex, 1522-ből. Nagy nyolczadretü papiros-codex. Egészben egy kéz irása illetöleg másolata, Ráskay Lea nyulakszigeti (ma Margitsziget) dömés apáczáé, ki a Margit-Legendát, a Cornides-Codexet, Domonkos-Codexet és a Példák Könyve első felét is másolta. Irása évét (1522) a 220. lapon mondja meg, valamint másult arra is utal, hogy a könyvnek nem maga, hanem más a szerzője. Tartalma: Isten fiának testfelvétele, Szüz Máriának halála és Sz. Bernát mondásai a szerzetes életről. Latinból való fordítás. Toldy Ferencz nevezte el *Horvát Istvánról*, «a régi magyar irodalom iránti érdemeiért». A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*336. Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* VI. k. — Az első lap hasonmását l. Horvát István ismertetése mellett, *Tudom. Gyüjtemény* 1836. évf. VIII. k.

Repertorium. Révai Miklós: *Antiqu. Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 27—28. l. «Sacri Sermones MSS. de B. V. Maria» stb. czim alatt. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 29. l. — Horvát István: *Elmélkedések Szüz Máriáról és Sz. Bernárd Szovai a' szerzetes Életről, Tudományos Gyüjtemény* 1836. évf. VIII. 109—111. l. — Volf György elöszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXIX. l.

48. Keszthelyi Codex, 1522-ből. Negyedrét alakú, teljesen hiánytalan papiros-codex. Pár későbbi eredetü lap kivételével egy kéz irása, Velikei Gergelyé, ki a 450. lapon levő följegyzés szerint 1522-ben Lékán (Vas m.) készitette. Tartalma: a zsoltárok, nehány hymnus és imádság. A zsoltárfordítás, valamint a *Te Deum laudamus* kezdetü hymnus s nehány imádság azonosak a Kulcsár-Codexbeliekkel (1539); a mi azonban a Keszthelyi Codex 413. lapján túl következik, az a Kulcsár-Codexben nincs meg. Mindkét codex egy közös eredetiből való másolatnak látszik, a mely alkalmasint maga is csak másolat volt. A zsoltárfordítás sok tekintetben emlékeztet a Döbrentei-Codex zsoltáraira. A *keszthelyi Festetich-féle könyvtár* tulajdona.

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* XIII. k. — Mutatványokat adott belőle Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 146. és 191. — Négy verses darabja kiadva és magyarázva Szilády Áront ól, *Régi Magy. Költők Tára* I. 194., 220—223. l. (XLIII. és LXVIII—LXX. sz. alatt.)

Repertorium. Horvát István: *Welikei Gergelynek Magyar Zsoltár Könyre, Tudom. Gyüjtem.* 1836. évf. VIII. 111. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 29. l. — Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180.

49. Vitkovics-Codex, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIII. fejezet.)

50. Miskolczi Töredék (Miskolczi Codex). 1525-ből. A kis nyolczadrét alakú, papirosra irt Vitkovics Codexnek (1525) egy külön fölfedezett s 1882-ben, a könyvkiállítás alkalmával, ismertté vált 12 lapnyi töredéke. Helye a Vitkovics-Codex 72. és 73. lapja között van, a hol eddig csak két levélnyi (4 lap) hézag volt megállapítva. Irója és kora ennélfogva a Vitkovics-Codexével azonos és tartalma is (új szerzetesek regulája) beleillik e codex eddigi hézagába. Szeremley József ref. lelkész ajándékából a *miskolczi ref. lyceum* könyvtáráé.

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* XIII. k.

Repertorium. Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz (Budapest, 1882.), 30. l. *Miskolczi Codex* czím alatt, néhány hibás adattal.

51. Teleki-Codex, 1525—1531-ből. Kis nyolczadrétű, több helyen csonka papiros-codex. Magában, a későbbi XVI. és XVII. századi bejegyzéseket nem számítva, négy kéz irása. Az első három kéztől eredő rész valószinüleg marosvásárhelyi klarissza-apáczák műve, kiknek neve azonban ismeretlen. A negyedik leiró Sepsiszentgyörgyi Ferencz fráter, Ferencz-rendi szerzetes, ki magát a könyv végén megnevezi. Készülése évei: 1525, 1526, 1530, 1531, melyek a codexben föl vannak jegyezve. Tartalma: legendák, elmélkedések, erkölcstanító példák, imádságok és szerzetesi regulák. Az egész latinból való fordításnak, illetőleg átdolgozásnak látszik és másolat. A *marosvásárhelyi Teleki-könyvtár* tulajdona (*374*[c] szám alatt) s azonos a Toldytól úgynevezett *Aranka-Codex*-szel, melyet mint ilyent sikertelenül nyomoztak.

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* XII. k.

Repertorium. Horvát István: *Szentek Életeiről Magyar Kéziratok, Tudom. Gyüjtem.* 1836. évf. XI. 93—94. — Toldy Ferencz: *A magyar nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 94. Az Aranka-Codexről ugyanott II. 100. — Balassa József: *Codexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy-Album* 7. l. A codex nyelvjárásáról szól.

52. Érdy-Codex, 1526. és 1527-ből. (L. a szemelvények közt, XXV. fejezet.)

53. Kazinczy-Codex, az 1526, 1527. és 1541. évekből. (L. a szemelvények közt, XXVII. fejezet.)

54. Érsekújvári Codex, 1530—31-ből. (L. a szemelvények közt, XXVIII. fejezet.)

55. Tihanyi Codex, 1530. 1531. és 1532-ből. Kis nyolczadretű papiros-codex. Egy kéz művének és másolatnak tekinthető. Leírója ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki valószínűleg klarissza-apáczák számára készítette. Készült az 1530. 1531. és 1532. években, a mint az író több helyen följegyzi. Tartalmát nagyobbára prédikáczió teszik, s az egész könyv latinból való fordításnak látszik. A *tihanyi apátsag* könyvtáráé; innen neve.

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* VI. k. — Két prédikácziót (a codex 60—117. l.) mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel Toldy Ferencz is kiadott belőle *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház két szent beszédben* (Pest, 1855.) cz. munkájában, 3—34. l.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 31. l.

56. Thewrewk-Codex, 1531-ből. Tizenkettedrétű papiros-codex. Hat kéz irása; közte nemelyek már XVII. századbeliek. Leírói mind ismeretlenek. Készülésének éve 1531, mely két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok. Nevezetes darabjai a Peer-Codexben is előforduló *Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához*, s a Czech-Codexben is meglevő *Szent Bernát hymnusa*. Nevét *Ponori Thewrewk Józsefről* viseli, ki először adott róla hirt. Az érsekújvári ferenczek adományából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. kis 8-r. 17.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* II. k. — Verses részei: *Vásárhelyi András éneke* és *Szent Bernát hymnusa* magyarázatokkal kiadva Szilády Áront ól, *Régi Magy. Költők Tára* I. 206. és 208. l.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüvészeti Muzeum részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 31. l.

57. Kriza-Codex, 1532-ből. Tizenhatodrét alakú kis hártya-codex, meglehetős ügyesen rajzolt és csinosan festett kezdőbetükkel és czifrázatokkal. Az első lap kivételével egy kéz irása, Garay Pál dömés szerzetesé, ki az utolsó lapon olvasható följegyzés szerint 1532-ben irta. Tartalma: imádságok. Nevét *Kriza Jánosról* veszi, mert az ő eszközlésére jutott az *Akadémiai Könyvtár* birtokába. (*M. Cod. kis 8-r. 14.* alatt.)

Kiadva és röviden ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* II. k. — Colophonjának hasonmása látható Beöthy Zsolt *Képes irodalomtörténetében*, I. k. 133. l.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 97 — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüvészeti Muzeum részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 32. l.

58. Kulcsár-Codex, 1539-ből. Kis negyedret alakú papiros-codex. Egy kéz irása, Pápai Pál szerzetesé, ki az utolsó két sorban nevét s a másolás évét is (1539) följegyezte. Tartalma: a zsoltárok fordítása, közben nehány egyéb darabbal (a Te Deum, az Athanasius-féle hitvallás, Deuteronomium 32. fej., imádságok). A zsoltárok ugyanazon fordítás másolatának látszanak, mint az 1522-ből való Keszthelyi Codexéi. Egykori birtokosáról s első ismertetőjéről,

Kulcsár Istvánról kapta nevét. A *Nemzeti Múzeum* könyvtáráé (*450. Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* VIII. k.

Repertorium. Első ismertetése Kulcsár Istvántól. *Hasznos Mulatságok* 1817. évf. I. félév, 1. és 2. sz. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmův. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 32. l. — Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180.*

59. Batthyány-Codex, 1541 és 1563 közötti időből. Ivrétű, több helyen hézagos s végén csonka papiros-codex, izleses, néhol tulságos gazdagon diszített kezdőbetűkkel («díszcodex», mint Toldy mondja). Mind végig egy kéz irása. Leirója ismeretlen. Kora csupán tartalmából és egy idegen, de azon korbeli kéz bejegyzése (1563) alapján tehető az 1541 és 1563 közötti évekre. Tartalma szerint református rituális énekeskönyv, úgynevezett graduál, s nemcsak e nemben legrégibb, hanem egyáltalában a legrégibb magyar protestáns énekeskönyv. A Keserűi Dajka János és Geleji Katona István szerkesztette *Öreg Graduál*-nak egyik, még pedig legrégibb forrása. Gróf Batthyány Ignácz szerzeményéből a *gyulafehérvári püspöki Batthyány-könyvtár* tulajdona.

Kiadva és behatóan ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* XIV. k. — Két darab mai helyesirással kiadva Toldy Ferencztől. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 196.

Repertorium. Toldy Ferencz idézett műv. II. 99. és 117. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmův. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 32. l. — Volf György: *A Batthyányi-Codex irodalomtörténeti és liturgiai fontossága. Egyetemes Philologiai Közlöny* XIV. 174—192.

Pontosabban meg nem határozható korúak:

60. Guary-Codex, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények között, XI. fejezet.)

61. Szent Krisztina élete (Krisztina-Legenda), a XVI. század elejéről. Negyedrétű, végen csonka papiros-codex, eredeti czimlappal, a mi codexeknél szokatlan. Egeszen egy kéz irása, leirója azonban ismeretlen. Kora nincs foljegyezve; ismertetőinek egyező véleménye szerint a XVI. század elejéről való. Tartalmát czime mutatja. Emlitést érdemel különös helyesirása. E codex ugyanis a hosszú magánhangzóknak a rövidektől való megkülönböztetésére a kettőzésen (aa, ee) s az egymás fölé való iráson kívül (å ě) egy fölül alkalmazott ᵛ jegyet is használ, még pedig az *ó* és *ő* hangoknál is. A hosszú *ó* tehát e nyelvemlékben ŏ, az *ő* pedig ọ̀ betűvel van kifejezve. Ezen kívül a jés hangokat úgy fejezi ki, hogy a *g, l, n, t* betűk mellé fölül jobbra egy apró *i*-t ír. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*403. Quart Hung.* jelzet alatt).

* E codex, valamint a következő tulajdonkép már túl esik a szorosabb értelemben vett s könyvünkbe is fölvehető nyelvemlékek korán: de minthogy a Nyelvemléktárba is föl vannak véve, röviden ezeket is ismertetjük.

Kiadva ismertetéssel Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* VII. k. — Első kiadása, mai helyesírással, ismertető bevezetéssel és rövid szótárral Toldy Ferencztől, *Régi Magy. Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.)

Repertorium. Első ismertetője Révai Miklós, *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 28. l. és *Magyar Literatura, Tudományos Gyüjtemény* 1838. II. k. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 27. lap.

62. Peer-Codex, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények közt, XII. fejezet.)

63. Simor-Codex, a XVI. század elejéről. Kis nyolczadretű hártyacodexnek 7 levélnyi töredéke. Egy kéz irása, mely azonosnak látszik a Nádor-Codex ismeretlen leirójáéval. Kora sokkal sem előbbi sem későbbi nem lehet, mint e keltezett codexé (1508). Tartalma: részletek assisi Sz. Ferencz életéből. *Simor János* volt bíboros primás, hihetőleg bajnai pap korában, kapta egy paraszt embertől Eppel esztergommegyei faluban; innen neve. Az ő ajándékából a *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*15. Duod. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* VII. k.

Repertorium. Ismertette Mátray Gábor, *Magy. Acad. Értesítő* 1850-ről, 8—10. l. és *Új Magyar Muzeum* 1850—51. II. k. VIII—X. l. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 26. l.

64. Virginia-Codex, a XVI. század elejéről. Negyedrétű papiros-codex, mely több kéz irásának látszik; közte jóval későbbi folyóirás is. Leirója egy ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki klarissza-apáczák számára készítette. Kora nincs följegyezve, azonban a XVI. század elejére tehető. Tartalma: assisi Sz. Ferencz élete, vallásos oktatások és apáczáknak való regula. 1844-ben fedezték föl a tiszalöki plébánián, honnan *Dessewffy Virginia* grófné küldte be az Akadémiának s innen kapta nevét. Az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 4-r. 24.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel Komáromy Lajostól és Király Páltól, *Nyelvemléktár* III. k.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

65. Bod-Codex, a XVI. század első negyedéből. Kis negyedrét alakú papiros-codex. Egy kéz irása, egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczáé. E codex is része volt ama nagyobb codexnek, mely ma öt részre van darabolva. (L. a Sándor-Codexnél, 67. alatt.) Kora szintén a XVI. sz. első negyedére tehető. Tartalma két vallásos elmélkedés, példákkal. «Régi irodalmunk érdemes bajnoka», *Bod Péter* nevéről Toldy Ferencz nevezte el. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. № 7.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* II. k.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiál-*

litáshoz (Budapest, 1882.), 30. l. — Volf György előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l. — Horváth Cyrill: *Codextanulmányok. I. Bod-codex, Lobkowitz Codex, Irodalomtörténeti Közlemények* IV. 60.

66. Gyöngyösi Codex, valószinüleg a XVI. század első negyedéből. (L. a szemelvények közt, XX. fejezet.)

67. Sándor-Codex, XVI. század első negyedéből. Kis negyedrét alakú papiros-codex. Leirója egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apácza. Tartalma: erkölcstanító példák. Toldytól kapta nevét *Sándor István* jeles bibliographus és szótáriró emlékezetére. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. № 6.* jelzet alatt). Kora magából pontosan nem volna megállapítható; azonban Volf György kiderítette, hogy e codex nem egyéb mint befejező része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okból, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötféleképen elkeresztelt. E részek így következtek egymás után: *Cornides-Codex* (egy része), *Bod-Codex, Cornides-Codex* (másik része), *Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról, Példák Könyve* és *Sándor-Codex.* A Bod-Codex és Sándor-Codex nem árulják el keletkezésük évét; minthogy azonban a többi részek irása a bennük levő évszámok szerint 1510 és 1521 közé esik, a befejező Sándor-Codex irása ideje sem eshetik túl, legrosszabb esetben sem, az 1530-dik éven.

Kiadva és röviden ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* II. k.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 30. l. — Volf György előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l. — Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv,* I. 179. — Munkács Bernát: *Nyelvemléktanulmányok. III. Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexben Magy. Nyelvőr* IX. k. 300. és 345. l. és *Tanulmányok az egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zsigmond) I. 16—31.

68. Weszprémi-Codex, a XVI. század első negyedéből. (L. a szemelvények közt, XXII. fejezet.)

β) Egyéb emlékeink a XVI. század első harmadából.

A föntebb elsorolt codexeken és codextöredékeken kívül a XVI. század első harmadából, vagyis a könyvnyomtatás elterjedéseig menő időszakból, még a következő nyelvemlékeink vannak.

69. Ének a kereszthez, 1500—1505-ből. Négy soros versszak melyet a kaposmérei Mérey nemzetség levéltárában (Budapesten) találtak, latin eredetijével együtt.

Kiadva Döbrentei Gábortól, *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 7. és Szilády Áron tól *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

70. Vér András záloglevele, 1504-ből. Irása azonos a szintén Vér Andrástól származó 1493-iki menedéklevélével. (Vö. fönt 23. alatt, és a szemelvények közt, X. fejezet.)

Közölve Szilágyi Sándortól, *Századok* 1872-iki évf. 478. l.

71. Virágének 1505-ből. Rövidke népdal (*Supra agnó* kezdettel), melyet *Körmöczbánya* városa 1505. évi jegyzőkönyvének czímlapján Križko Pál fedezett föl.

Közölve, az eredeti hasonmásával, a fölfedezőtől, *Századok*, 1876. évf. 328. l. — Kiadva és magyarázva még Szilády Aron tól, *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

Repertorium. Szilády Áron fejtegetései, *Századok* 1876. évf. 330—337. l. — Beöthy Zsolt: *Supra agnó, Egyetemes Philologiai Közlöny* 1. k. 142. l.

72. Csízió a XVI. század elejéről. Magyar csízió, mely a *Peer-Codex* (l. fönt 62. alatt és a szemelvények közt, XII. fejez.) része volt, de a *Nemz. Múzeumban* elkülönítették tőle és *Imakönyv és Cisiokalendárium* czímmel *16. Duod. Hung.* jelzet alatt katalogizálták.

Közölve Heinrich Gusztávtól, *Egyetemes Philologiai Közlöny* IV. 141—142. — Kiadta Szilády Áron is *Versbe szedett naptár* czímmel, *Régi Magyar Költők Tára* I. 223—224. — Az imádságokat a csízió nélkül közli Volf György, *Nyelvemléktár* II. k. előszó VIII—XI. l.

Repertorium. Heinrich Gusztáv: *A Peer-Codexbeli cisiókhoz. Egyetemes Philologiai Közlöny* IV. 287.

73. Babonás lóorvoslás, a XVI. század elejéről. A Jankovich Miklós birtokában volt eredetiből leírta Révai Miklós; tőle ered a kor megállapítása is.

Közölve Révai Miklósnak latin nyelven írt megjegyzéseivel együtt, Horvát Istvántól *Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. VI. 112—113.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862), II. 102.

74. Orvosi jegyzet, a XVI. század elejéről. Az *Egyetemi Könyvtár* egy colligatumában talált magyar bejegyzés.

Közölve idősb Szinnyei Józseftől, *Magyar Nyelvőr* VIII. 169.[1]

75. Szegedi Balázs jegyzetei, a XVI. század elejéről. Temesvári Pelbárt *Sermones de Tempore* cz. munkájának egy 1498-iki kiadású s az *Egyetemi Könyvtár* birtokában levő példányán, a czímlapon néhány szónyi magyar jegyzet olvasható a könyv egykori tulajdonosától, *Frater Blasilius de Zeghedino*tól, a XVI. század elejéről.

Közölve Szilády Arontól, *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Budapest. 1880.) 66. lap.[2]

76. Zalkay László levele Bánffy Ferenczhez, 1510-ből.

Közölve Horvát Istvántól, *Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. IX. 34. hason-

[1] Ugyanazon colligatumban egy későbbi, de még a XVI. század első feléből való *orvosi jegyzet* is található (közölve ugyanott). Szintén a XVI. század első feléből való a Nemzeti Múzeumnak egy latin könyvében talált azon magyar *orvosi rendelrény* is, melyet Csontosi János közölt, *Magyar Nyelvőr* VIII. 214.

[2] Temesvári Pelbárt magyar szavait a XVI. század elejéről l. fönt 25. alatt.

mással; és Géresi Kálmántól, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 71—72. l. szintén hasonmással.

77. Dóczy Ferencz kötelezvénye, 1511-ből. (L. a szemelvények közt, XVI. fejezet.)

78. Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz, 1512-ből.

Közölve Géresi Kálmántól, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 86. l. teljes hasonmással.

79. Beriszló Péter éneke (Cantio Petri Berizlo), 1515-ből. Egy teljes eredeti szövegében csak 1888 óta ismert, 17 versszakra terjedő költemény Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán haláláról («veszedelméről»), melyet az utolsó szak vallomása szerint Szabadkai Mihály szerzett 1515-ben. Minthogy Beriszló püspök 1520-ban halt meg, az ének szerzésének idejéül pedig határozottan az 1515. év van megnevezve, azt lehet következtetni, hogy Szabadkai Mihály jóltevőjének e megsiratását állhir alapján írta. A költemény Jankovich Miklós tulajdona volt, de elveszett s hosszú ideig csak a Toldy Ferencztől másolat alapján közzétett két utolsó versszaka volt ismeretes, míg előbb, 1879-ben, az egésznek teljes másolata, majd 1888-ban Schrauf Károly fölfedezésére teljes eredetije is megkerült s a fölfedező birtokában van.

Közölve egész szövege szerint, azonban csak a másolat alapján, Szilády Aronstól, jegyzetekkel, *Századok* 1879. évf. 336—344. l. és *Régi Magyar Költők Tára* II. 365—367. (jegyz. 482—487.) l.; régebben is ismert két utolsó versszaka pedig szintén jegyzetekkel ugyanő tőle ugyanott I. 204. (illet. 376. l.) — Első lapjának hasonmását l. *Egyetemes Philologiai Közlöny* XII. 531.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. költészet története* (2. kiad. Pest, 1867.) 89. l. — Abel Jenő: *Beriszló Péter énekéhez. Egyetemes Philologiai Közlony* XII. 529—534. lap (helyreigazítja az eredeti alapján a másolaton nyugvó Szilády-féle kiadás hibáit).

80. Drágffy Mária kelengyéjének lajstroma, 1516-ból. (L. a szemelvények közt, XVIII. fejezet.)

81. Ráolvasások 1516-ból. Két, 1516-ból keltezett magyar ráolvasás, melyeket az *Egyetemi Könyvtár*nak egy 1512-ben nyomtatott *Postilla Guillermi Super Epistolas et Evangelia* stb. cz. könyvében több XVI. századi magyar bejegyzés között találtak.

Közölve Irodalomtörténeti Közlemények III. 122. l.

82. Bodó Ferencz végrendelete, 1517-ből.

Közölve Barabás S.-tól. *Történelmi Tár* 1890. évf. 558—560. l.

83. Magyar följegyzések 1517-ből, Kassa városa levéltárában.

Közölve Sz. S.-tól *Történelmi Tár* 1888. évf. 597. l.

84. Kesserew Mihály és huga Krisztina békelevele, 1523-ból. (L. a szemelvények közt, XXI. fejezet.)

85. Geszthy László éneke, 1525-ből. Egy, valószinűleg 16 versszakra terjedett éneknek 6 versszaknyi befejező töredéke, melyet 1877-ben

Nagy Imre fedezett föl. Szerzője, az utolsó versszak vallomása szerint, Geszthy László; készülése éve, ugyanazon versszak szerint, 1525. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*1317. Quart. Hung.* jelzet alatt).

Közölve betű szerint *Magyar Könyvszemle* 1877. évf. 72. l. «1525-ben készült magyar költemény» czímmel. — Magyarázatokkal kiadva Szilády Áront ól, *Régi Magyar Költők Tára* I. 205.

86. Magyar levél 1525-ből, Kassa városa levéltárában.

Közölve ifj. Keményy Lajostól, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

87. Thurzó Elek szerelmes levele, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIV. fejezet.)

88. Drágffy János végrendelete, 1526-ból. (L. a szemelvények közt, XXVI. fejezet.)

89. Puthnoky Imre levele Rákóczy Ferenczhez, 1527-ből.

Közölve Thaly Kálmántól, *Századok* 1874. évf. 347—348. l.

90. Magyar levél 1528-ból, Kassa városa levéltárában.

Közölve ifj Keményy Lajostól, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

91. Laus Sancti Nicolai pontificis, Péchy Ferencztől, 1529-ből. Verses maradvány.

Kiadva Szilády Áront ól, *Régi Magyar Költők Tára* II. 6—10. (jegyz. 373. l.)

92. Feledy Lestók levele Serédy Gáspárhoz, 1530-ból.

Közölve Thaly Kálmántól, *Századok* 1874. évf. 348—349. l.

93. Landorfeyrwar el wezesse, a XVI. század 30-as éveiből. A *Nemzeti Múzeumnak* egy irodalomtörténeti szempontból is becses kézirati emléke (*Fol. Hung. 96.* jelzet alatt), mely Nándorfehérvárnak a töröktől való elfoglalását (1521.) írja le s valószínűleg Zay Ferencztől, az 1530—1540. közötti évekből származik. (Kezdő szavai: *Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es Igy esswth.*) Kívánatos volna pontos, betűhöz hű kiadása.

Kiadva mai helyesírással Szalay Lászlótól, *Monumenta Hungariae Historica. Irók.* III. 123—185. — Első lapjának hasonmását l. Beöthy Zsolt: *Képes Irodalomtörténet* I. k. és Thallóczy Lajos munkájában: *Csömöri Zay Ferencz* (Budapest, 1885.)

Repertorium. Thallóczy Lajos id. munk. 75. l.

E nyelvemlékeken kívül a XVI. század első harmadából való maradványokat találni még a következő gyűjteményes munkákban:

Döbrentei Gábor: *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. köt. 8—29. l. — *Magyar Leveles Tár* I. köt. 1—6. l. hasonmásokkal, és II. köt. 1—5. l. — Br. Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* II. k. 3—6. l.

Egyes szókra vonatkozó adatokat pedig a következő közlésekben:

Pesty Frigyes: *Okiratbeli személynevek, Magyar Nyelvőr* V. 509—511. — Deák Farkas: *Személy- és egyéb nevek,* ugyanott XVI. 131.

Nyelvemlék-kiadások.

A kutatónak könnyebb tájékozódása czéljából lajstromba foglaljuk itt a) a nyelvemlékeinket tartalmazó gyűjteményes munkákat, b) a külön nyelvemlék-kiadásokat, c) azon műveket és közleményeket, melyek a régi nyelv ismeretéhez a XVI. század első harmadáig anyagot tartalmaznak.

A) Gyűjteményes munkák.

Nyelvemléktár. Régi Magyar Codexek. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelrtudományi Bizottsága. I—XIV. kötet. (Budapest 1874—1890.) Legmegbízhatóbb nyelvemlék-kiadások. Pontosan, betűhöz híven közlik a nyelvemlékek szövegét s az eléjük írt bevezetésekben ismertetik a codexek alakját, helyesírását, tartalmát és történetét. A Komáromy Lajos- és Király Páltól közzétett III. köteten kívül az egész gyűjtemény Volf György munkája, ki nagy szolgálatot tett vele a tudománynak. Az egyes kötetek tartalma a következő:

I. kötet (1874.): *Bécsi Codex. Müncheni Codex.*

II. k. (1874.): *Veszprémi Codex. Peer-Codex. Winkler-Codex. Sándor-Codex. Gyöngyösi Codex. Thewrewk-Codex. Kriza-Codex. Bod-Codex.*

III. k. (1874.): *Nagyszombati Codex. Szent Domonkos élete [Domonkos-Codex][1] Virginia-Codex.*

IV—V. k. (1876.): *Érdy-Codex.*

VI. k. (1877.): *Vihanyi Codex. Kazinczy-Codex. Horvát-Codex.*

VII. k. (1878:1881.)[2]: *Ehrenfeld-Codex. Simor-Codex. Cornides-Codex. Szent Krisztina élete [Krisztina-Legenda]. Vitkovics-Codex. Lángi-Codex.* Az Ehrenfeld-Codex mellett egy lapnyi hasonmás.

VIII. k. (1879:1881.): *Szent Margit élete [Margit-Legenda]. Példák Könyve. Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról [Apostolok Méltósága]. Apor-Codex. Kulcsár-Codex.*

IX—X. k. (1888.): *Érsekújvári Codex.*

XI. k. (1882:1884.): *Debreczeni Codex. Gömöry-Codex.*

XII. k. (1884.): *Döbrentei-Codex. Teleki-Codex.*

XIII. k. (1885.): *Festetics-Codex. Pozsonyi Codex. Keszthelyi Codex. Miskolczi Töredék.*

XIV. k. (1890.): *Lobkowitz-Codex. Batthyány-Codex. Czech-Codex.*

Régi Magyar Nyelvemlékek. Kiadta a Magyar Tudós Társaság Döbrentei Gábor mint szerkesztő felügyelése alatt. I—IV. kötet. (Buda, 1838—1846.) V. kötet, Toldy Ferencz és Volf Györgytől. (Budapest, 1888.) E gyűjtemény IV. kötetének második darabját (IVb.) még Döbrentei Gábor nyomatta ugyan ki 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg Volf György összevetésével és előszavával. A gyűjtemény folytatását Döbrentei Gábor halála után Toldy Ferencz vette át, ki az V. kötet anyagát sajtó alá rendezte és ki is nyomatta; azonban kiadást e kötet is csak 1888-ban ért. Volf György gondozása alatt, ki a Jordánszky-Codexnek már kinyomott szövegét (Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész) az eredetivel összevetette, a Csemez-Töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta. Az egyes kötetek tartalma:

I. k. (1838.): *Temetési beszéd és könyörgés [Halotti Beszéd]. Ó testamentomi néhány könyr [Bécsi Codex].* A szöveget bő bevezetés előzi meg; a Halotti Beszédhez hasonmás és részletes nyelvi magyarázatok, a Bécsi Codexhez a betűk alakjairól s egy lapról hasonmás, végéhez pedig szójegyzék van csatolva, melyet néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetése követ.

[1] A rekeszbe tett név a Nyelvtörténeti Szótárban használt elnevezés.

[2] E kettős évszámoknál az első a czímlapon álló évet, a második az előszó keltét, a kötet tulajdonképi megjelenése idejét jelenti.

II. k. (1840.): 1) *Kinizsy Pálné Magyar Benigna imádságos könyve, 1513-ból* [*Czech-Codex*]. Bevezetéssel, szójegyzékkel, néhány nyelvi észrevétellel s a betűk és négy lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárgyu régi magyar iratok 1342—1599.* Régi esküminták, hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, versek stb. Előszóval, jegyzetekkel és nehány hasonmással.

III. k. (1842.): 1) *Tatrosi másolat 1466-ból* [*Müncheni Codex*]. Bevezetéssel, a nyelvsajátságok fejtegetésével, szójegyzékkel s a betük és a 15. lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárgyu régi magyar iratok 1540—1600.* Hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, jegyzetekkel.

IV. k.: *Első darab* (1846.): *Góry Codex* [*Guary-Codex*]. Részletes bevezetéssel, szójegyzékkel s nehány nyelvi észrevétellel. *Második darab* (1888.): *Egyházi vegyes könyv* [*Winkler-Codex*]. Volf György előszavával és igazításaival s Döbrenteitől irt szójegyzékkel és nyelvi észrevételekkel.

V. k. (Toldy Ferencz és Volf Györgytől 1888.): *A Jordánszky-Codex bibliafordítása* [*Csemez-Töredék, Jankovich-Töredék, Jordánszky-Codex*]. Részletesen ismertető előszóval és igazításokkal Volf Györgytől, ki a Csemez-Töredéket nyomatta eléje a Toldytól kinyomatott Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész elé.

Magyar Leveles Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. 1. kötet (1861.): *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560. Közli Szalay Ágoston.* Betűszerinti kiadás, a tulajdonnevek s az elavult és ritkább szók és szólásformák jegyzékével, kilencz kőnyomatos hasonmással. — II. kötet (1879.): *Magyar hölgyek levelei. 499 darab. 1515—1709. Közli Deák Farkas.* A tulajdonnevek s nehány ritkább szó és közmondás összeállításával. E kötet nem tartja meg a levelek eredeti helyesirását.

Régi Magyar Költők Tára. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. I—V. kötet. *(Budapest. 1877—1886.)* E Szilády Áront ól szerkesztett gyűjtemény a költői maradványokat mai helyesirással közli s minden kötet végén nyelvi és irodalomtörténeti magyarázatokat ad, az előbbiekhez szómutatót is csatolván. Az egyes kötetek tartalma: *I. k.* (1877.): *Középkori költői maradványok.* Nagyobbrészt codexeink verses maradványai; azonfelül a Pannóniai Ének, Szabács Viadala stb. — *II. k.* (1880.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1527—1546.* Az első két közlemény még a Komjáthi előtti korból való Végén pedig nehány pótlék az I. kötethez: két verses maradvány az Apor-Codexből, Beriszló Péter énekének teljes szövege s a XV. század második feléből való magyar csízió «Versbe szedett naptár» cz. alatt. — *III. k.* (1881.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1555.* Tinódi Sebestyén összes művei. — *IV. k.* (1883.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1575.* Nagybánkai Mátyás, Siklósi Mihály, Battyáni Orbán, Tolnai György három névtelen és Ilosvai Selymes Péter művei. — *V. k.* (1886.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 154?—1560.* Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály.

Ezek mellé lehet soroznunk Toldy Ferencznek következő kiadványait:

Alexandriai Szent Katalin verses legendája ugyanazon szentnek két kisebb prózai életével együtt. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1855.) Az Érsekújvári Codex verses Katalin-legendájának s a Debreczeni és Érdy-Codexbeli prózai Katalin-legendáknak kiadása, mai helyesirással, a verses Katalin-Legenda első lapjának hasonmásával; pótlékul Sz. Katalin élete Telegdi Miklós Prédikációinak III. kötetéből.

Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédében. Régi codexekből, részben nyomtatványból, nyelvjegyzetekkel Toldy Ferenc által. Kiadta a Szent-István-Társulat. (Pest. 1855.) Szent beszédek a Tihanyi, Debreczeni és Érdy-Codexből és Telegdi Miklós prédikációiból, mai helyesirással.

Régi Magyar Passió rajzokkal. Adalékul a középkori magyar irodalom és rajzművészet ismeretéhez. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1856.) Passiók a Döbrentei-, Érsekujvári és Debreczeni Codexekből, mai helyesírással, az Érsekújvári Codex nehány rajzának hasonmásával.

Régi Magyar Legendák Tára. Régi codexekből, bevezetésekkel és szótárakkal kiadja Toldy Ferenc. V. kötet. A Debreczeni Legendás Könyv a Krisztina-Legendával együtt.

(Pest, 1858.) Az egész Krisztina-Legendának s a Debreczeni Codex legendáinak kiadása mai helyesírással. E Legenda-Tárból több kötet nem jelent meg.

B) Külön nyelvemlék-kiadások:

Nádor-Codex. A pesti egyetemi könyrtár eredetiéből bevezetéssel és szótárral kiadta Toldy Ferenc. (Buda, 1857.)

Az Ehrenfeld Codex. A legrégibb magyar könyr ismertetése és hü lenyomata. Közzéteszi Volf György. A codex 66. lapjának hasonmásával. Különnyomat a Nyelvemléktár VII kötetéből. (Budapest, 1881.)

A német-ujvári ferenczrendi zárda könyrtára. Ismerteti: Fejérpataky László. Különlenyomat a Magyar Könyrszemléből (Budapest, 1883.) A németujvári Ferencz-rendi kolostor kéziratai és nyomtatványainak ismertetése után ismerteti és betűszerint közli a Németujvári Glosszáknak nevezett nyelvemléket. Eredetileg a *Magyar Könyrszemle* 1883. évfolyamában, vagyis VIII. kötetében jelent meg, 100—134. l.

A Beszterczei Szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készített hozzá Finály Henrik. A nyelvemlék hasonmásával. (Budapest, 1892.) A nyelv- és széptudományi akadémiai értekezések XVI. kötetének 1. száma. A nyelvemlék leirását és történetét tartalmazó bevezetéssel.

A Schlägli Magyar Szójegyzék a XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. A szójegyzek fényképével. (Budapest, 1894.) Magában foglalja a Schlägli Glosszákat is, vagyis az úgynevezett Hortulariumban előforduló magyar szókat.

Béla király Névtelen Jegyzőjének könyre a magyarok viselt dolgairól. (A bécsi cs. kir. udvari könyrtárban levő kézirat hasonmása.) Budapest. A Magy. Tudom. Akadémia Könyrkiadó Hivatalának bizománya. 1892. Anonymusnak e teljes fényképi hasonmásához két melléklet van csatolva: *I. melléklet:* a kézirat palaeographiai olvasása Fejérpataky Lászlótól. *II. melléklet:* Anonymusnak Szabó Károly-féle fordítása, Fejérpataky Lászlótól javított kiadásban. (A codex első lapjának hasonmása látható Beöthy Zsolt *Képes irodalomtörténet*ében, l. köt. s a *Pallas Nagy Lexikon*ában is, *Anonymus* alatt.)

A *Váradi Regestrom* kiadásai: Első kiadása 1550-ben jelent meg Kolozsvárt Heltai Gáspár nyomtatásában Martinuzzi György nagyváradi püspök megbizásából *Ritus explorandae veritatis* czim alatt. Ujra kiadta Bél Mátyás *Adparatus ad historiam Hungariae* (Pozsony, 1735.) és Endlicher István: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* (Szent-Gallen, 1849.) cz. munkájában, 640. s köv. ll. (L. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyrtár* II. 10—11.)

Ide sorozhatjuk Toldy Ferenczne k következő kiadványait, melyek egyes codexekből nagyobb összefüggő részleteket közölnek:

Magyarországi Szent Erzsébet legendája. (Pest, Szent-István-Társulat, 1857.) Az Érdy-Codex Erzsébet-legendájának nagy díszszel kiállított, a betük alakját utánzó képes kiadása: a szövegnek palaeographiai közlése és olvasása, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel Toldy Ferencztől. Végén «Magyarországi Szent Erzsébet élete» Danielik Jánostól.

Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől. Az eredeti codexből, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel Toldy Ferencz által. (Pest, Szent-István-Társulat, 1859.) Sz. István, Sz. Endre, Sz. Gellért, Sz. László, Sz. Erzsébet és Pemete Sz. Pál legendái az Érdy-Codexből, mai helyesírással.

C) Becses nyelvtörténeti anyagot találunk a magyar könyvnyomtatás koráig a következő müvekben és közleményekben:

Jerney János: *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. I. II. kötet. (Pest, 1854.)* Az I. kötet az Árpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvemlékekből a tulajdonneveket és közneveket betürendben összeállítja s olykor magyarázza. A II. kötet két I. Endre korabelinek tartott imádság magyarázatával foglalkozik (hasonmásukat is bemutatva), a melyek azonban Literáti Nemes Sámuel gyártmányainak bizonyúltak. (Vö. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története rövid előadásban*, 4. kiad. Budapest, 1878. 27. l.)

Czinár Mór: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betürendü Tárgymutatója. (Pest, 1866.)* A Fejér György készítette *Codex Diplomaticus Hungariae* czimü 60 kötetes oklevélgyüjteménynek anyagát foglalja e munka betürendbe és benne számos régi magyar tulajdon- és köznév található.

Kovács Nándor: *Betürendes nérmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori Uj Okmánytárához. (Budapest, 1889.)* Az előbbihez teljesen hasonló munka.

Ortvay Tivadar: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I. és II. kötet. (Budapest, 1882.)* Sok régi adat található benne hely- illetőleg vízneveinkről.

Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. köt. (Budapest, 1888.)* Több kötete nincs. A helynevek magyarázatainál, valamint a benne fölhasznált adatoknál fogva nyelvtörténeti szempontból is becses munka. (Ismertetve Hunfalvy Páltól, *Századok* 1888. évf. 448—462. l.)

Kubinyi Ferencz munkája (l. a Repertoriumban, alább.)

Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. (Budapest, 1890.)* Sok becses adat található benne régi helyneveinkről.

Br. Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. (Budapest, 1879.)* A munka II. és III. kötete adatgyüjtemény, azonban csupán a II. k. 3—6. lapjain vannak Komjáthi előtti nyelvemlék-közlések.

Szilády Áron: *Temesvári Pelbárt élete és munkái. (Budapest, 1880.)* Tárgyalja Pelbártnak codexeinkhez való viszonyát is, s e mellett a munkáiban szétszórtan található magyar szókat is közli (l. a nyelvemlékek lajstromában 25. alatt) s ugyanitt teszi közzé Szegedi Balázsnak a XVI. század elejéről származó jegyzeteit is (l. uo. 75. alatt). Függelékül mutatványok a verses Katalin-Legendának megfelelő latin szövegből.

Kisebb anyaggyüjtő közlemények:

Pesty Frigyes: *Okiratbeli személynevek. Magy. Nyelvőr* V. 509—511. — Nagy Gyula: *Okiratbeli magyar szavak.* ugyanott VI. 35. 78. 168.; VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516.; VIII. 78. 548. — Deák Farkas: *Személy és egyéb nevek*, ugyanott XVI. 131. — Kubinyi Ferencz: *Magyar keresztnevek*, ugyanott XVIII. 86—89. — Sasinek F.: *Glossarium. Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. l. A latin oklevelekben előforduló nem latin szók, köztük több magyar szónak is magyarázata.

Repertorium.

Nyelvemlékeinkkel általánosságban foglalkozó művek és értekezések.*

Pévai, Nicolaus: *Antiquitates Literaturae Hungaricae. Volumen I. (Pest, 1803.)* Több nyelvemléknek rövid ismertetése után kimerítően foglalkozik a Halotti Beszéd magyarázatával. Fontos munka a nyelvészet történetében, mint a nyelvtörténeti módszer megalapítója. Ez első kötetén kívül több nem jelent meg.

Horvát István: *A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.* Régi nyelvemlékeinket ismertető nagyobb czikksorozat, számos hasonmással a *Tudományos Gyüjtemény*-ben: 1835. évf. I. k. 101—119.; II. 109—121.; III. 99—109.; V. 83—108.; VI. 110—119.; VII. 84—92.; VIII. 21—27.; IX. 33—35.; X. 104—105.; és 1836. évf. III. 113—117.; V. 112—115.; VI. 118—119.; VII. 102—104.; VIII. 109—111.; IX. 107—110.; X. 106—108.; XI. 91—94.; XII. 77—79. l.

Toldy Ferencz: *A magyar nemzeti irodalom története. (Harmadik, javított, kiadás. Pest, 1862.)* A II. köt. 77—102. lapjain a codexek és kisebb írott maradványok ismertetése.

Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüvészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz. (Budapest, 1882.) A 23—33. lapokon, «Magyar nyelven írt kéziratok mint nyelvemlékek» ez. fejezetben Volf György röviden ismerteti az akkoriban kiállított nyelvemlékeket.

Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv. (Budapest, 1889.)* Az I. kötet 3. fejezete

* Az egyes nyelvemlékekre vonatkozó külön irodalmat l. az illető emlékek ismertetései, illetőleg a belőlük adott szemelvények után.

(«Nyelvtörténet és nyelvemlékek» 113—186. l.) behatóan foglalkozik a nyelvemlékek fontosságával; tárgyalja az Árpád-kori latin oklevelek, Anonymus és a Váradi Regestrom magyar szavait; részletesebben foglalkozik a Halotti Beszéddel, az Ehrenfeld-, Bécsi, Müncheni és Apor-Codexekkel, a Németújvári Glosszákkal s röviden ismerteti a többi emlékeket is. A fejezetet bő irodalmi tájékozás zárja be.

Simonyi Zsigmond: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet a Beöthy Zsolt-féle *Képes Irodalomtörténet*ben I. 74—78. — Ugyanő tőle *A kódexek mint nyelvemlékek*, ugyanott I. 126—136.

Simonyi Zsigmond: *A régi nyelvemlékek olvasásáról, fő tekintettel a Halotti Beszédre. A Halotti Beszédnek első fotozinkografiájával.* (Budapest, 1880.)* E füzet a *Magyar Nyelvőr*ben megjelent következő czikkek lenyomata: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*, VIII. 481, IX. 3. 53. 102. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátságai* IX. 145.

Volf György: *Az egyszerű sziszegő hangok jelölése a régi magyar orthographiában. Nyelvtudományi Közlemények* XIX. 58.

Simonyi Zsigmond: *Magyar nyelvemlékek. Budapesti Szemle XLX.* k. (1879.) 198—207. lap.

V.: *Magyar nyelvemlékek. Budapesti Szemle* XXI. k. (1879.) 184—198. l. A Nyelvemléktár bírálata. — Volf György: *Válasz a Nyelvemléktár ügyében*, ugyanott 411—425. l. — Gyulai Pál megjegyzései, ugyanott 425—434. l. — V.: *A Nyelvemléktár ügyében. Észrevételek Volf György válaszára*, ugyanott XXII. k. (1880.) 186—191. l. — Volf György: *Mégis a Nyelvemléktár*, ugyanott 399—404. l.

Mátyás Flórián: *Magyar nyelvtudomány. II. füzet. (Pécs. 1863.)* A Halotti Beszéd s egyéb nyelvemlékek egyes kifejezéseit magyarázza.

Mátyás Flórián: *Magyar nyelvritkaságok. Nyelvtudományi Közlemények.* IV. 188—208. Régi szók magyarázatával s a Sajószentpéteri Végzés korával foglalkozik.

Mátyás Flórián: *Régi magyar családi és időnevezetek. Nyelvtud. Közlem.* III. 321.

Fáblán István: *A magyar családnevek*, ugyanott 389.

Kubinyi Ferencz: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynevei. (Budapest, 1892.)* I. k. 1. füz. Az Árpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynevek betűrendes gyüjteménye és magyarázata. (Ismertetve Nagy Gézától, *Turul* X. k. 95—100. l.) — Ugyanaz: *A régi magyarok személynevei*, *Turul* III. k. 172—180. l.

Nagy Géza: *Árpádkori személyneveink és az Osi nemzetség eredete*, *Turul* IX. k. 49—57. és 112—130. l. — Pór Antal: *Válasz Nagy Géza értekezésére*, ugyanott 179—188 l.

Balassa József: *Codexeink és a nyelvjárások*, *Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 5—11. l. A codexek nyelvjárási sajátságaival s főkép az Ehrenfeld- s a Bécsi, Müncheni és Apor-Codexek nyelvjárásával foglalkozik. — Némely nyelvemlékeink nyelvjárására nézve l. még Döbrentei Gábor: *Régi Magy. Nyelvemlékek* IVa. köt. XXXV. l.

Nyelvemlékeinkkel foglalkoznak még, bár inkább irodalomtörténeti és æsthetikai szempontból, a következő munkák és értekezések:

Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. (Budapest, 1886.)* Az I. kötet 1. fejezete («Legendák és példák« 3—49. l.) a legendákat és példákat tartalmazó codexekkel mint szépprózai termékekkel foglalkozik, tárgyalván egyúttal forrásaikat is.

Horváth Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformációig. Külön lenyomat a Katholikus Szemle V. kötetéből. (Budapest, 1891.)* Behatóan foglalkozik a fönt említett szempontok szerint legrégibb irodalmunknak csaknem valamennyi termékével, különösen a codexek tartalmával és forrásaival. — Hasonló tárgyúak ugyane szerzőnek következő dolgozatai: *Pomerius. (Budapest, 1894.)* Temesvári Pelbárt életét tárgyalja és viszonyát codexeinkhez. A 89—91. lapokon kimutatja, hogy több codexünknek Pelbárt minő helyei szolgál-

* E hasonmásba egy hiba csúszott: a 18. sor első szavából (Es) a kezdő E betű hiányzik.

tak forrásúl. — *Temesvári Pelbárt és beszédei, Pótkötetek az Egyetemes Philologiai Közlönyhöz.* I. k. 145—233. l. — *Pelbárt és Codexeink, Budapesti Szemle* (1891.) LXV. k. 382—400.; LXVI. 21—43. — *Egy ismeretlen magyar codex nyomai, Irodalomtörténeti Közlemények* I. 363—372. — *Codexirodalmunk példái s a Példák Könyve, Bajai cziszterczita rendi főgimnázium 1891 92. értesítője*, a Példák Könyve egy lapjának hasonmásával. (L. ismertetését *Irodalomtört. Közlemények* III. 118.) — *Codextanulmányok. I. Bodcodex, Lobkowitz-codex. II. A tizeneggyezer szűz legendája, Irodalomtört. Közlemények* IV. 60—68. — *Középkori költészetünk. I. Legendák és egyházi énekek. II. Világi költészet*, a Beöthy Zsolt-féle *Képes Irodalomtörténet*-ben I. 111—125. l.

MÁSODIK RÉSZ.

SZEMELVÉNYEK RÉGI NYELVEMLÉKEINKBŐL.

ELSŐ FEJEZET.

Legrégibb nyelvemlékünk. A Halotti Beszéd.

Legrégibb összefüggő szövegű nyelvemlekunk az ugynevezett Halotti Beszéd és Könyörgés, melyet közönségesen csak Halotti Beszédnek hivunk. E nagy fontosságu első tulajdonképeni nyelvemlekünk egy régi latin könyvben maradt fönn, melyet a XII. század végén kezdtek irni s 1228 előtt végeztek be. s melyet fölfedezőjéről, Pray György múlt századi jeles történetiróról, Toldy után *Pray-codexnek* nevezünk. E codex, melyet a Nemzeti Múzeum őriz (*Quart. Hung. 387.* jelzet alatt), a magyarországi középkori könyvirás és könyvfestésnek is legrégibb ismert emléke s az egyedüli magyarországi miseskönyv, mely az Árpád-korból reánk maradt. Eredetileg a pozsonymegyei deákii vagy taksonyi egyház[1] tulajdona lehetett s miseskönyvön kívül egyházi rendszabályokat, naptárt, rövid egyházi krónikát, halotti szertartásokat stb. tartalmaz. Az utóbbiak között, a codex 154. levelen olvasható a nevezetes magyar nyelvmaradvány, a mi Halotti Beszedünk, melynek kora a ma uralkodó nézet szerint a XIII. század harmadik évtizedére tehető.[2] Szerzőjéről és keletkezése helyéről biztosat nem mondhatunk.

Először Pray György, a codex fölfedezője, szólt róla 1770-ben *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* czimü munkájában (249. l.), néhány sornyi mutatványt közölven belőle. Azóta a HBeszéddel foglalkozó müvek és czikkek egész irodalommá szaporodtak,[3] oly munka azonban, mely e nyelvemléket a nyelvtudomány mai színvonalán rendszeresen és kimeritően tárgyalná, eddigelé még csak a kivánságok közé tartozik.

Nyelvemlékünk, mint hű fenyképi másolata mutatja, úgynevezett rideg gót betükkel van irva, mely irásmódban a betük nyomtatásszerüen, kapcsolás nélkül vetődtek egymás mellé. Két kidiszitett vörös kezdő betüje (*Latiatuc*, az 1. sorban, és *Scerelmef*, a 27-ikben) mindjárt elárulja, hogy az emlék tartalma

[1] Az előbbi nézet mellett Békessy Emil foglal állást (l. *Figyelő* 1877. évf. 321. l.), az utóbbit Pauler Gyula tartja valószinübbnek (*A magy. nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, I. 463. 662).

[2] Vö. *Kalauz az Orsz. Magyar Iparmüvészeti Muzeum részéről rendezett Könyrkiállitáshoz* (Budapest, 1882.) 7. l.

[3] L. a fejezet végén lévő repertoriumot.

tulajdonkép két részre oszlik: a szorosabb értelemben vett *Halotti Beszédre* (1—26. sor) és a *Könyörgésre* (27—32. sor).

Amaz, a *Beszéd*, első szónoki emlékünk, mely, akár eredeti, akár fordítmány, mint prózai mű is igen figyelemre méltó. Az előbbi esetet téve föl, mondatainak velős rövidsége, világossága, gondolatainak egyszerű és mégis megható volta nem csekély szónoki tehetséget sugároztat elénk. Mint egy irodalomtörténet-búvárunk mondja: a Halotti Beszéd mai kiejtés szerint elmondva, jelenleg sem lenne egy-egy koporsónál hatástalan darab.[1]

Ha fordításnak tekintjük, föléje emelkedik Beszédünk a későbbi, XV—XVI. századi fordítói munkálatoknak, melyeket codexeink tartottak fönn. Az egész műben nem találunk nagyobb számú kirívóbb idegenszerűséget,[2] s egészében azt mondhatjuk, hogy ha lebegett is a szónok előtt idegen szövegű beszédminta, általában népe nyelvének szellemében adott gondolatainak kifejezést. Eredetisége felől, illetőleg valamely eredetihez való viszonyának mivoltáról, csak annyit mondhatunk, hogy a codexben nyelvemlékünk után olvasható latin halotti elmélkedés csupán egyes gondolatokban, de nem egész szerkezetében és szövegében egyezik magyar Halotti Beszédünkkel. A fényképi hasonmás alján olvasható pár sornyi latin szövegből is fogalmat szerezhetünk az elmélkedés és Beszédünk közötti eme tartalmi és alaki viszony felől. Megtaláljuk itt a Halotti Beszéd e mondatát: ‚mennyi malasztban teremté eleve mi ősünket Ádámot', ilyen formában: *quanta gratia dominus deus gratificauerat primum adam patrem nostrum.* Valamint a kezdő mondatot is: ‚látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk,' ilyképen: *ecce fratres uidetis oculis uestris.* Azonban e latin szövegrészlet is egészében véve különbözik Beszédünknek kezdetétől. A latin elmélkedés további részében pedig, a codex következő lapján, még ilyen egyezésekkel sem találkozunk.

A *Könyörgés* már határozottan fordításuak bizonyúl. Ily könyörgéseknek a katolikus egyház szertartásaiban meghatározott hivatalos szövegük van, s előre is elvárható, hogy nemzeti nyelven való imádkozásukban is ragaszkodtak legyen papjaink eme szertartásos szövegekhez. Már Révai Miklós, nyelvemlékünknek első magyarázója, idézi e latin halotti könyörgésnek egy szövegét, melyet egy XIV. századi nürnbergi codexből jegyzett ki, s ekként hangzik:

> «Oremus, fratres charissimi! pro spiritu chari nostri, quem Dominus de laqueo huius seculi *liberare* dignatus est, cuius corpusculum hodie sepulturae traditur: vt eum *pietas Domini* in *sinu* Abrahae, Isaac, et Jacob, collocare dignetur; vt, cum dies iudicii aduenerit, inter Sanctos, et Electos suos, eum in parte dextra collocandum resuscitari faciat.»[3]

Azonban a Könyörgés latin eredetije megvan magában a nyelvemléket tartalmazó codexben is, s itt a nürnbergi szövegtől csupán annyiban különbözik, hogy a *liberare* szó helyett *vocare, pietas Domini* helyett *pietas Domini*

[1] Horváth Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformáczióig* (Budapest, 1891.) 23. l.

[2] Idegen és pedig latin mintára inkább csak a következő helyek vallanak: *munda néki élnie* monda, hogy éljen; *mundóa néki, mérett nüm ennéik* megmondá neki, miért ne egyék; *kinek odatt hotolm* kinek adatott hatalom.

[3] L. Nicolaus Révai: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pestini, 1803.) 42. l.

immensa és *sinu* helyett *sinum* olvasható.[1] Világos tehát, hogy a nürnbergi változat valamivel pontosabban felel meg magyar Könyörgésünk szövegének, s világos az is, hogy a Könyörgés némely kifejezéseiben mindkét latin változattól különbözik.

A Halotti Beszéd mint nyelvemlék a nyelvbúvárlatnak csaknem minden ágára nézve nagybecsű anyagot tartalmaz.

Helyesírása általában megegyezik a krónikásainkban és okleveleinkben mutatkozó általános Árpád-kori magyar írásmóddal. Irásmódjának legnagyobb gyengéje a magánhangzók kifejezésében mutatkozik, hiánya pedig abban, hogy e hangok hosszúságát egyáltalában nem jelöli.[2]

Az *a* betű tehát a HBeszédben hol rövid zárt *a*-t (idegen szókban, mint *paradisum, archangel*, esetleg nyiltat is), hol hosszú nyilt *á*-t (esetleg zárt *â*-t) jelenthet. Mint könyvünk általános részében (2. fej. 12. és 19. l.) kifejtettük, az *a* é *se* hangok pontos ejtését általában, s így a HBeszédben sem lehet mindig biztosan megállapitanunk. Az *e* betü a mai négyféle *e* hangnak valamennyijét jelentheti emlékünkben: *e, ë, ê, é*. Az *i*-nek magánhangzói *(i)* és mássalhangzói *(j)* értéke van, mint a latin irásmódban. A *latiatuc, zocoztia*-fele alakokban valószinűleg a jésítést *(ty)* fejezi ki (*látty*átok, szakaszty*a*). Ezt kell következtetnünk a *d* tövü igék fölszólító alakjaiból, melyeket nyelvemlékünk *dj* helyett *gy*-t jelentő *g*-vel ir (*oggun* aggyon, adjon stb.); ámbár az sem volna hihetetlen, hogy e korban a tárgyas ragozás *j*-je — mint általában egyéb képző- és ragelemek is — a kiejtésben még nem forrt annyira össze a tövégi mássalhangzóval, hogy tehát a *t* és *j* hangok az ily alakokban két szótagba estek: *lát-játuk, szokoszt-ja* (vö. *helhezie, ilezie*). Az *o* csak *o* hangot, rövidet és hosszat, jelöl a HBeszédben. Az *u* a latin irásmódnak megfelelőleg hol *u* és *ú* hangzót, hol mássalhangzót, *v*-t jelent. Ezenkívül azonban a latin és olasz kiejtésből hiányzó *ü (ö!)* hangot is rendesen ezzel fejezi ki nyelvemlékünk: *urdung* ‚ürdüng' ördög stb.

Ugyane czélokra szolgál a HBeszédben az *u*-val palæographiailag rokon *v* betű is, noha természetesen legtöbbször *v* a jelentése. Pl. *u*-t jelent ezekben: *ozre* ‚ozuk' azok, *irtua* jutva; *ü*-t: *tumetivc* ‚tümetjük' temetjük, és a *-től* ragban: *gimilce trl* ‚így, két szónak irva ‚gyimilesétül' gyümölesétől, *ildetuitvl* ‚ildetüitül' stb. Budenz nézete szerint *ü* hangot jelent a *miv, tiv, iv* (mi, ti, ő) alakok *iv*-je is (vö. *sciulhessen* szülhessen, a Königsbergi Töredékben).[3]

A *v* betű megkettőzéséből származott a *w*. E betűnek kis alakja a HBeszédben mindenütt úgy van irva, hogy mindkét *v*-je külön világosan kivehető; néhol (mint a 9. sor *vvl* szavában és a 32. sorban *vvt*) a szokottnál is messzebb áll a két betű egymástól. Nagy betűben egyszer fordul elő a *w*, a 16. sor *Wimaggue* alakjában, de itt a két betűelem egymást keresztező kapcsolatot alkot. Ez

[1] Vö. Döbrentei Gábor: *Régi Magyar Nyelvemlékek*, I. köt. XCIX. l.

[2] Csak e két héber szóban találunk kettős *aa*-t: *abraam* és *ysaac*; de ezekben a Vulgata irásmódja (Abraham, Isaac) tükröződik.

[3] L. *Az Ugor Nyelvek Összehasonlító Alaktanához*, *Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 390.

utóbbi esetben *r* hangot, az *url* v. *vrl*-ban (9. s.) s a *kinzotriatul* ragjában (24. s.) valószinűleg hosszú *ú*-t, a többi alakokban pedig (*ur*, *urt* és a magashangú *turl* ragban) bizonyára hosszú *ű* hangot akar jelenteni. Az *ur* és *urt* névmásalakokban a második *r* mássalhangzót is jelenthet (*ür*, *ürt*), erre mutat valószinűleg a 29. sorbeli *urt* változat, melynek szintén ‚őt, eum' az értelme (vö. *ör-é*).

Az *ev* és *eu* kapcsolatok valószinűleg hosszú *ő* hangot jelentenek (*lern* lőn 12, *timnucebelevl* tömlöczéből 28, *felevl* felől 32; *eleut* előtt 22).

Az *y* ritkán fordúl elő; *i* hangot jelent az *ysa* (2. 6. 15. s.; egyszer *isa* 14), *ysaac* Izsák, *feleym*, *bratym* és *eneyc* (‚ennéik' 6) szókban; az egyetlen *menyi* alakban pedig (am. ‚mennyi' 2. s.) az *ny* hang jésítését fejezi ki, a mi annyival föltünőbb, mert ezen kívül a jés hangok megkülönböztetésére semmi jelet nem találunk alkalmazva.[1]

A mássalhangzók közül a következők jelölésmódját kell megjegyeznünk.

A *cz* hangot egyszerű *c*-vel írja nyelvemlékünk, ez egy szóban, melyben előfordul: *timnucebelevl* tömlöczéből (28). A *c* betűt különben a *cs* és *k* hangok kifejezésére is használja.

A *cs* hang kifejezésében a IIB. igen ingadozó. A *bocsát* igében egyszer *sc*-vel (*bulscassa* bocsássa), egyszer meg puszta *s*-sel írja (*bulsassa*); a *gyümölcs* szóban kétszer *c*-vel: (*gimilcictul* gyümölcsöktől, *gimilce trl* gyümölcsétől), különben pedig szintén egyszerű *s*-sel (*gimilsben*, *gimilsnec*, *gimilstvi*) jelöli.[2] A *keassatuc* alakban is valószinűleg hosszú *cs* olvasandó: ‚këäccsátuk'. (A *zoboducha* alakban a *ch* alig jelenthet *cs* hangot.)

A *gy* hangot mindig egyszerű *g*-vel találjuk jelölve, a *g* hangtól való minden megkülönböztetés nélkül, pl. *kegilmet* kegyelmét stb. A hosszan ejtett *gy* (*ggy*) mindig gondosan meg van az egyszerűtől különböztetve, kettőztetés által (*gg*): *igg* ‚e*ggy*'; *oggun* ‚a*ggyo*n', *uimuggue* ‚imá*ggyu*k', *uimaggonoc* ‚imá*ggya*nak' stb.[3] Mint az utóbbi igei példák mutatják, nyelvemlékünk phonetikai írásmódot követ (*odj*un, vimá*dj*uk helyett).

Az *ly* hangra nézve mindenekelőtt azt kellene tudnunk, vajjon *ly*-ező vagy *l*-ező nyelvjárást beszélt-e nyelvemlékünk írója. Ez azonban el nem dönthető, tehát az *ly* hang jelöléséről csak föltételesen lehet szólanunk, midőn megjegyezzük, hogy az *l*-től nincsen semmivel sem megkülönböztetve: *vel* oly, *helhezie* helyhezze.

Az *ny* hangot is rendesen egyszerű *n* fejezi ki: *nugulmabeli* nyugalmába.

[1] A 25. sor *munhi uruzaghele* kifejezésének első szavában nem bizonyos, mi czélja van a *h*-nak; a szó különben *menny*-et vagy *mennyei*-t jelent.

[2] A *gimils* szó véghangja egyébiránt *š* is lehet. Vö. csagatáj *jemiš*, kazáni tatár *jimeš*, altaji tatár *jimiš* (l. *Nyelvtudom. Közlemények* XVIII. 109).

[3] Érdekes, hogy míg a 15. sorbeli *egy* szót, mert magánhangzó előtt áll, kettős *gy*-vel írja (*igg ember*) nyelvemlékünk, addig az 5. sorban egyszerű *ig*-et találunk, mert, utána mássalhangzós kezdetű szó következvén, a *gy* hosszúsága a kiejtésben valóban elmosódik (*ig fa* egy fa). Az *orga* alak is ennélfogva talán *orggá*-nak olvasandó s nem *oggyá*-nak (*oudja*), mert ez esetben a *gy* hosszúsága meg volna jelölve.

Azonban a ‚mennyi' szóban föltünőleg *ny*-t találunk: *menyi*; a ‚mennyei' vagy ‚menny'-ben pedig *nh* kapcsolatot: *munhi uruzagbele* mennyországba.[1]

A *ty* hang csak ragozásban fordul elő s mindig *ti*-vel van írva, a mi azonban *t+j* hangcsoportot is jelenthet, mint föntebb az *i* betűnél megjegyeztük.

Az *s* hang következetesen f *(=s)*-sel van írva, s hosszú ejtését a *t* végű igék fölszólító alakjában mindig megjelöli nyelvemlékünk *(bulscassa, bulsassa, iorgossun, vezesse)*. Ugyane betű egyébként, mint láttuk, a *cs* hang kifejezésére is szolgál.

Az *sz* hangot legtöbbször *z*-vel írja a HBeszéd. Ezen kívül a mai *sz (fz)* kapcsolatot, továbbá az *sc*-t s egyszer, a *malaszt* szóban, a *t* betűvel való ligaturában (ſt) puszta *s* et használ kifejezésére. (Minden egyéb helyen *s* hangot jelent e ligaturában levő f is: *iſten, teſtet*. A *szakasztja* szóban pedig nincs e ligatura alkalmazva, hanem a *t* előtt is *z* jelöli a sziszegőt.)

A *z* hang, mint ma, kivétel nélkül *z* betűvel van írva.

A *zs* hang előfordulását nem lehet biztosan megállapítani a HBeszédben. Az egyetlen *Izsák* szóban fordúlna elő *(ysaac)*, de azon korban valószinűleg még *s* hanggal ejtették e bibliai nevet.

A mássalhangzókra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek hosszúságát a HBeszéd csaknem kivétel nélkül megjelöli: *vezesse, vimaggyuc* imá*ggy*uk stb.

Részletes és pontos leírást adtunk ezekben első nyelvemlékünk orthographiájáról. Egy részt, mert azt tartjuk, hogy minden nyelvemlék megértéséhez első teendőnk a helyesírásnak lehető legpontosabb megállapítása; e nélkül lehetetlen olvasnunk és magyaráznunk őket s az olvasás kérdése épen a HBeszédben egyike a legfontosabb kérdéseknek. Más részt első összefüggő nyelvemlékünk orthographiájában a magyar helyesírás bölcsőkoráról nyerünk úgyszólván teljes képet, a melylyel többi emlékeink irásmódját könnyebb és tanulságosabb lesz egybevetnünk.[2]

A Halotti Beszéd nevezetesebb n y e l v i sajátságait röviden a következőkbe foglalhatjuk.

1. H a n g t a n i tekintetben legszembeszökőbb eltérése a HBeszédnek, a miben az Árpád-kori oklevelek magyar szavaival megegyezik, hogy a rövid magánhangzókat a mai ejtésnél egy fokkal zártabbnak mutatja. Példák: *pur* por, *pucul* pokol; *oz* az, *birsagnop* birságnap; *igg* egy, *mige* még-; *urdung* ördög, *cuzicun* közükön, *num* nëm, *vermut* vermet stb. E megfeleléseből bátran következtethetjük, hogy a mai nyilt *e*-nek is, a hol nyelvtörténeti okokból hosszú hangzót nem kell föltennünk, szintén zártabb hang. *ë* felelhet meg a

[1] Vö. föntebb az *y* betűnél tett észrevételünkkel.

[2] Ez egybevetésekre s általában nyelvemlékeink irásmódjának gondos megállapítására annyival nagyobb a szükség, mivel — mint az általános részben (9. l.) megjegyeztük — orthographiánknak eddigelé csak kulcsa van megtalálva; minden részletének magyarázatát, kifejlődése teljes történetének megirását tudományunk első teendői közé kell számítanunk.

HBeszédben. Tehát pl. az *isten, mennyi* stb. szavakban a HBeszéd *e* betűje valószínűleg *ë*-nek olvasandó.

2. A HBeszéd korában számos magánhangzót bizonyára hosszúnak ejtettek, noha a megfelelő mai alakokban rövid hangzóval találkozunk. Nyelvemlékünknek e tekintetben tökéletlen írásmódja nem nyújthat ugyan maga bizonyítékokat e magánhangzók hosszúságára, azonban részint az oklevelek, részint a jóval későbbi codexek orthographiája, továbbá némely mai nyelvjárási adatok s a szóalakok egy részében még a köznyelvben is megőrzött hosszúság, valamint az összehasonlító nyelvvizsgálat eredményei e hosszú magánhangzók fölvételére följogosíthatnak. Igy pl. a HBeszédbeli *fa* valószínűleg hosszú *á*-val olvasandó, mert még ma is minden ragos és képzős alakban *fá-* a töve: *fát, fás* stb. Az alanyi ragozású *engede* alak végső *e*-je is hosszúnak ejthető: *engedë*, mert valamennyi többi személyalakban ma is hosszú ez a hangzó: *engedek, engedél* stb., s mert a Jordánszky-, Tihanyi és Érdy-Codexek az elbeszélő múltnak 3. szem. alakját még kettős *aa, ee*-vel írják: *felelee* felele, *maradaa* marada stb.[1] Azonban minthogy e hosszú magánhangzók mégis csak föltételesek s a nyelvfejlődés egyenetlen és ingadozó voltánál fogva nincs kizárva a lehetőség, hogy a HBeszéd nyelvjárása a XIII. század elején ilyen ejtésüket már nem ismerte[2]: czélszerűbbnek tartottuk e tekintetben az olvasást illetőleg a mai ejtésmód mellett megmaradni.

3. A HBeszéd megőrzött eredetiségei között szokás említeni a nyelvünkből azóta kiveszett *ch* hangot: *cholat* holtát, *charmul* ‚hármúl' háromszor, *chomuv* hamú, *ozchuz* ‚azhoz' ahhoz. Ez a *ch* hang az épen idézett példákban átmenetül szolgált volna az eredeti ugor *k* és a mai *h* közt. Azonban, hogy valósággal *ch* hangot akart volna-e a HBeszéd írója ez alakokban kifejezni, az nézetünk szerint nem áll minden kétségen felül.

4. Néhány szóban és alakban megőrzött a HBeszéd egy azóta elveszett *e* hangot is, úgymint az *imád*[3] szó elején (*uimaggue, uimadsague* stb.; az Ehrenfeld-Codexben is *eymad*), a *hamú, keserű* és *jó* szók alanyesetében s az utóbbinak ragos alakjában is (*chomur, keserur, iov* és *iovben*), a folyó melléknévi igenévben (*iarov* járó, *uolov*[4] való, *terumteve* ‚tërümtëv-e' teremtője) s talán az *urt* ‚ürt' őt névmásalakban (vö. *ör-é*). A *kinzotriatul* (‚kínzotujától' kínzatától), *intetrince* (‚intëtüinek' intésének) és *ildetuitul* (‚ildëtüitül' üldözetétől) alakokban pedig egy elveszett *u, ü (ú, ű?)* magánhangzót tartott meg.

5. Hangtani szempontból említésre méltók még a HBeszédben az idegen szók. Azon idegen szavaink ugyanis, melyeket a magyar nyelv csak e hazába költözésünk után fogadott be szókincsébe, melyek tehát a HBeszéd korában

[1] L. ez Arpád-kori hosszú magánhangzókról Simonyi Zsigmond értekezését: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 10. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 5.

[2] Vö. föntebb (12. l.) tett észrevételünkkel.

[3] A *ize* alakra nézve nem bizonyos, hogy a mai *íze* szóval volna azonos, minthogy a *íz* ‚aqua' szónak ‚nedv, succus' jelentése is volt a régiségben; azonfölül az *íz* szó a rokon nyelvekben is kezdő *r* nélkül fordul elő.

[4] L. ezekről Simonyi Zsigmond: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 18. l.

még egészen új jövevények voltak, nyelvemlékünkben még részint eredeti idegen alakjukban, részint igen csekély változással fordulnak elő. Igy: *bratym* barátim (vö. ószlovén *bratŭ*), *milostben* malasztban (vö. ószlov. *milostĭ*), *timnucebelerl* tömlöczéből (vö. ószlov. *tĭmĭnica*), *angelcut* angyalokat, *archangelt*, arkangyalt (vö. olasz *angelo, arcangelo*, isztriai ejtés szerint *angyel, arkangyel*). Az *angyël, arkangyël* és *miloszt* szókban tehát a magánhangzók illeszkedését még nem hajtotta végre a magyar ejtés; a *brát*-ban pedig még megtűrte a szó elején az idegen mássalhangzócsoportot.

6. Mára szótöveket nem őrizte meg a HBeszéd oly teljes alakjukkal, mint az oklevelek. A tővégi magánhangzót a ragtalan alakban — a mi az okleveleknek oly nevezetes régisége — itt egyetlen példában sem találjuk meg. Azonban ragos és képzős alakokban elöfordul még nehányszor a teljesebb tö: *halalut* halált, *rezet* részt, *odutta* adta, *meret* ‚mérétt' m(i)ert, *uruzaybele* országba.

7. A ragozás terén több nagy fontosságú tanulságot meríthetünk a HBeszéd alakjaiból. Nevezetesen azon névragjaink, melyeket a magyar nyelv a többi ugor nyelvektől való elszakadása után egyes névutókból alkotott meg, a HBeszédben részint még külön szóként szerepelnek az író nyelvtudata előtt, részint eredeti hangrendjüket még megőrizve, illeszkedés nélkül járulnak a tőhöz. A *-től, -nek* és *-ért* ragokat peldául a következő helyeken világosan külön szóknak írja nyelvemlékünk: *gimilce trl* gyümölcsétől (5. sor), *muga nec* magának (11. s.), *lelic ert* lélekért (16. s.), *lilki ert* lelkéért (27. s.). Nem véletlen dolga az sem, hogy az egész emlékben csupán egy szó van sorvégen a szótő közepén elválasztva: *ui-madsaguemia* imádságuk miatt (22—23. s.), s ez a szétválasztás a ma is használt választójellel meg is van jelölve; másutt ellenben csak a ragot viszi át az iró a következő sorba, de minden választójel nélkül: *gimils trl* gyümölcstől (6/7. s.) és *isten trl* istentől (7/8. s.).

8. Nem illeszkednek még a HBeszédben a *-nek, -ben* és *-be* ragok: *halalnec* halálnak, *iorben* jóban, *vilagbele* világba stb. A *-ből* rag véletlenül csak magashangú szóban kerül elő: *timnucebelerl*, de bizonyára szintén illeszkedés nélkül járult a tőhöz a nyelvemlek korában.

9. A *-be* és *-ből* ragok egyszersmind eredeti teljesebb alakjukat is megőrizték a HBeszédben: *vilagbele* világba, *uruzagbele* országba, *nugulmabeli* nyugalmába; *timnucebelerl* tömlöczéből. E ragok ugyanis tudvalevőleg ama határozószókból lettek, melyeket személyre vonatkoztatva ma is így mondunk: *belé-m, belé-d, belől-em, belől-ed* stb.; valamint a *-ben* rag is nem egyéb mint a *benn* határozószó, mely a *benn-em, benn-ed* stb. alakokban is mutatkozik.

10. A *-hoz* rag *-choz* alakban fordul elő: *ozchuz* ahhoz, *uromchuz* (e h. *uromcchuz*) urunkhoz, s ez az alak kezdő *ch*-jával még közelebb áll a hasonló jelentésű osztják *χoźa* (olv. *chozjá*) viszonyszóhoz (pl. *Ivan χoźa* annyi mint *Iránhoz*).

11. A *-vel* ragot, sajátszerűleg, *-hel* alakban találjuk a HBeszéd ez alakjában: *kegilmehel* kegyelmével, egy példában pedig a kezdő mássalhangzó nelkül: *halalaal* halálával. A *zumtuchel*-ben a *h* vagy a *k* hang megkettőzését

akarja jelenteni, vagy csupán arra való, hogy a *c* betűnek *cz* vagy *cs* ejtésétől az olvasót visszatartsa. A *kegilmehel* alakban a *h* a *v* kiesése miatti hiatus betöltésére szolgál.[1]

12. A birtokos személyragok közül említésre méltó a több. 1. személyű rag *(-nk)*, melyet a HBeszédben egyszer egész szótagot tevő alakkal találunk: *isemucut* (olv. *isë-mük-üt*) ősün*k*et; az *úr* szón ellenben már csak *-mk* alakban fordul elő: *uromc* urunk, *uromchuz* (e h. *uromc-chuz*) urunkhoz.

13. Az igeragozás terén szintén több fontos és érdekes alakkal találkozunk. Az alanyi ragozás több. 1. személyű ragja, a birtokos személyraghoz hasonlóan, megtartotta egész szótagot tevő alakját: *nogmuc, vogmuc* ‚vogy*muk*' vagyun*k*. *uimaggomuc* ‚vimádjo*muk*' imádjun*k*. Az utóbbi alak egyszersmind világossá teszi, hogyan léphetett az eredeti *-muk* helyébe később *-unk* végzet. E végzetben ugyanis az *u* nem a raghoz tartozik s nem is a *-muk* magánhangzójának átvetéséből magyarázandó, hanem a teljesebb tőnek véghangzója ez, az úgynevezett kötőhangzó, úgyhogy a mai *ragyunk* egy régibb **rogyo-muk* alakból keletkezett (vö. *vimádjo-muk*), ilyen átmenetben: *rogyomk* — *rogyonk* — *ragyonk* — *ragyunk*.

14. Megőrizte a HBeszéd az ikes ragozás *-ik* ragját a föltételes módban is teljes alakjában: *eneyc* ‚ënné-*i*k' ennék. Azonban a hasonló végződésű elbeszélő multban már csak a mai *-ék* végzetet találjuk: *evec* evék, *horogurec* harag(u)vék. Ha az *ey* irás kettőshangzót *(ëⁱ, eⁱ)* jelent, az *i* kapcsoló hang akkor is az *-ik* magánhangzójának a maradványául tekintendő.

15. Az egyes sz. 3. személyragot a tárgyas ragozású elbeszélő alakban még mindenütt megtaláljuk a HBeszédben, azonban a mai *j* helyett *r* hanggal. Ma így ragozunk: *vet-é-m, vet-é-d, vet-é*, a 3. személyű alakon tehát a múlt jelen‚az *é*-n kívül egyéb elemet nem találunk; a személyre mutató ragnak, a melynek a jelen idejű alakok *(vár-ja, kér-i)* analogiája szerint *-je* (vagy *i*) alakban kellene jelentkeznie, a tárgyas ragozású elbeszélő multban nincsen nyoma, csupán az mutat egykori ottlétére, hogy az időképző *é*-je nem rövidült *e*-re, mint az alanyi ragozásban *(vet-é-k, vet-é l, vet-e)*. A HBeszédnek azonban épen egyik nevezetes eredetisége, hogy ezt a tárgyas személyragot valamennyi elbeszélő alakján megőrizte; és pedig teljesebb alakban a *veleve* ‚vetéve' veté, *feledeve* ‚feledéve' feledé, *terumteve* ‚terümtéve' teremté s a mélyhangú *hadlaua* ‚hadláva' hallá szóban; hangösszevonással a *mundoa* ‚mundóa' mondá és *tilutoa* ‚tilutóa' tiltá alakokban. Maga a *r* hang nyilván csak a HBeszéd sajátsága[2], mert a tárgyas személyragnak mindig *j* a mássalhangzója (*várja, várjuk, kérjük* stb.); azonban megmagyarázható a nyelvhasonlítás segítségével, a melynek eredményei szerint e ragnak eredetileg *l* hangja volt, ebből pedig a magyar hangfejlődésben *j* is, *r* is

[1] Vö. Szinnyei József fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.

[2] Szinnyei József szerint a HB. ez alakjait eredetileg **hadlá-ja*, **feledé-je* előzték meg, melyekből a *j* kiesett *(*hadlâa, *feledée)* s aztán a támadt hiatus *r*-vel töltetett be (l. *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.). E nézetnek csak az szól ellene, hogy a mélyhangú *-áva* végzet *(*mundáva)*, ha a *r* ilyen újabbszerű fejlődmény, alig vonódott volna össze *-óa*-ra: *mundoa*.

származhatik. A *mundoa* ‚mundóa' és *tilutoa* ‚tilutóa' alakokban az eredeti *-ára* végzet (vö. *hadlaua*) *óa*-ra, vagyis az *ár* hangpár *ó*-vá vonódott össze.

16. A fölszólító mód *j* képzőjét megőrizte még a HBeszéd a sziszegő tövek után is: *helhezic* ‚hëlyhëz-*je*' helyezze, *ilezie* ‚ilësz-*je*' éleszsze, a mely eredetiség jóval későbbi emlékeinkben is megtalálható még.

17. A fölszólító módra nézve még egy fontos adata van HBeszédnek: *zoboducha* szabadítsa. Minthogy hasonló *-ít* végű igék későbbi nyelvemlékeinkben is még *h*-val alkotják fölszólító módjukat (*tanohon*, e h. *tanitson* stb.), azt kell következtetnünk, hogy a HBeszéd idézett alakjában a *ch* a már tárgyalt *ch* (*χ*) hangot jelenti. Az alak így olvasandó: *szobodúχχa* (azaz *szobodúchcha*). S e sajátságos fölszólító alakról, valamint a későbbi nyelvemlékek *hás* fölszólító módjáról legvalószínűbb magyarázatot a jeles finn tudós, Setälä adott. Szerinte a kérdéses igék *t* véghangja után a fölszólító mód *j*-je (ugor *k*, *g*) zöngétlen palatalis spiransnak (*χ́*) hangzott: **tanójtχ́on*.[1] E *tχ́* hangkapcsolatból némely nyelvjárásokban *cs* lett: *tanójcson* — *taniccson*, más nyelvjárásokban pedig hasonulás útján kettős *χ́χ́* keletkezett: *tanójχ́χ́on*, a miből *tanójχ́on* és *tanóχ́on* származott. Föltehetjük a *tanóχ́χ́on* ejtést is, s ezt kell látnunk a *zoboducha* azaz *szobodúchcha* alakban, míg viszont az egyszerű *tanóχ́on* ejtést a későbbi *tanohon* irásmód alatt kereshetjük.[2]

18. A képzőkben tapasztalható sajátságok legnagyobb részt ama hangbeli eredetiségben állnak, a melyről már szólottunk. Igy pl. a ható képző *ch* hanggal (*mulchotia* múlhatja), a mivéltető képző *-tot* alakkal (*iochtotnia* iktatnia), a melléknévi igenévképző teljesebb *rés* alakkal (*uolor*, *iaror* való, járó) fordul elő. Ezeknél fontosabbak a következő sajátságok.

19. Az *-at -et* főnévképzőt teljesebb *-otu -ëtü* (vagy *-ëtv*) alakkal tartotta fönn a HBeszéd e három szóban: *kinzotviatul* kinzatától, *intetvinec* ‚inteténck' intésének, *ildetuitul* üld(öz)etetől. Az összehasonlító nyelvészet kimutatta, hogy ez az elveszett *u*, *ü* illetőleg *v* volt tulajdonképen a főnévképző elem s az előtte levő *-at -et* eredetileg mozzanatos igeképzői szerepet vitt. Máig e teljesebb alak csak a *hitres* szóban maradt fönn (vö. *hit*, *hites*). Hogy a mélyhangú *kinzotviatul* adatban a *v*-t magánhangzónak (*u*) s nem *v*-nek kell olvasnunk, azt az utána következő személyragnak *jes* alakjából (*-iatul* ‚-játúl') következtethetjük. Ha ugyanis a képző *v*-nek hangzott volna, a személyragos alaknak *kinzotvá*-nak kellene lenni, a mennyiben a 3. szem. birtokos személyragnak *j*-je a legregibb nyelvemlékekben csak magánhangzós végű töveknél tapasztalható. A magashangú adatokban ennek alapján szintén *ü*-t veszünk föl, de ezek az alak természeténél fogva *v*-vel is olvashatók.

20. Az *-alom -elëm* főnévképző a HBeszédben járulékhangzó nélküli *-olm* alakkal fordul elő e szóban: *hotolm* hatalom, melyet ragok és képzők előtt ma

[1] Setälä a képző magánhangzóját rövid *o*-val írja, de eredeténél fogva valószínűbb a hosszú ejtés.

[2] L. Setälä Emil: *Zur Geschichte der Tempus und Modusstammbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen* (Helsingfors, 1886.) 142. l. Vö. Szinnyei József ismertetésében, *Nyelvtud. Közlem.* XXIII. 463.

is puszta *lm* mássalhangzókkal ejtünk (vö. *hatalmat*, *hatalmas* stb.) A Névtelen jegyző az ily nominativusokat még *u ü* véghangzós alakkal tartotta fönn: *almu* álom, *zerelmu* szerelem. A *hotolm*-on kívül e képző még a továbbképzett *scerelmes* szóban fordul elő, az *l* előtt a szabályosan megfelelő *ë* hangzóval, továbbá három ragos alakban, a melyeknél azonban az *l* előtti magánhangzó még zártabbnak mutatkozik: *nugulmabeli* nyugalmába, *kegilmet*, *kegilmehel* kegyelmét, kegyelmével.

21. A HBeszéd *tilurt* alakjának a mai szóhasználat szerint *tiltott* felel meg; ez azonban alaktanilag nem azonos régi *tilurt* igenévvel. Későbbi emlékeink ugyanis még föntartották a *til-t* ige tövének néhány olyan visszaható értelmű származékát, melyekből egy régi **tiloszik* (*sz* nélküli tő: *tilor-*) ige létezésére kell következtetnünk, úgymint: *tilorék* (Nádor-Codex 155), *tiloggyál* (Döbrentei-Codex 154b) stb. Ezek az alakok úgy viszonylanak a föltételezett *tiloszik*-hoz, mint a mai *alurék*, *aluggyék*[1] az *aluszik*-hoz, *nyug(o)rék*, *nyugoggyék*[1] a *nyug(o)szik*-hoz, vagy mint a *hirék*, *higgyek*[2] a *hisz*-hez. Ennek a *tilor-*, *tilosz-ik* (régebben bizonyára **tilur-*, **tilur-szik*) igének az igenevét láthatjuk a HBeszéd *tilurt*-jában, melyben a *r* még nem adott helyet a pótló nyujtásos hosszú *-tt*-nek (vö. *hisz*, *hir-*: *hitt*; *visz*, *vir-*: *vitt*). Ugyanezt a **tilur-* igetövet őrizte meg a HBeszéd a miveltető *tilt* igének eme teljesebb alakjában is: *tilutoa* tiltá. Ez a *tilut* pedig a mai *tilt* helyett olyan bővebb alak mint az *alszik* mai *alt(at)*[3] miveltetőjének régibb *alut* változata (l. Nyelvtörténeti Szótár).

22. Még említésre méltó e két képzős ige: *zoboducha* szabadítsa és *kegiggen* ‚këgyidjën' kegyelmezzen. Az előbbi az *-ít* képzőnek **-újt* alakjára enged következtetni, a melyet a későbbi emlékekben *-ojt* alakkal találunk. (Vö. föntebb 17.) A másik egy *këgyid-ni* igére mutat vissza, mely kellőleg ninesen eddig megmagyarázva; alapszavából való a *këgyilm* főnév is, hasonlóképen *i* hanggal az *-lm* képző előtt.

23. Mondattani tekintetben megemlítjük a következő sajátságokat. Az *eszik* és *él* igéket a HBeszéd *-től* ragos eredethatározóval kapcsolja: *evec oz tilurt gimils twl* evék a tiltott gyümölcsből; *mend paradisumben uolor gimilcictul munda neki elnie* az egész paradicsomban való gyümölcsökből (v. gyümölcsökkel) monda neki hogy éljen. Az *-úl* ragot a mai *-szor* értelmében használja e szóban: *charmul* ‚chármúl' háromszor.

24. Az *imád* igét tárgyatlan értelemmel használja a HBeszéd: *hug uimaggonoc erette* hogy imádjanak érette. Előfordul e használatmód későbbi codexekben is, pl. «Imaġatok az titoket haborgatokert es ellentoc patuareodokert» (Guary-Codex 41) vagyis imádkozzatok a titeket háborgatókért és ellenctek patvarkodókért. Ma ily esetben az igének visszaható alakját alkalmazzuk:

[1] Ezeket a mai helyesirás *aludjék*, *nyugodjek*-nak írja, mert a nyelvtudat hajlandó őket az *aludni*, *aludnám*, *nyugodni*, *nyugodnám* stb. alakokkal hozni eredeti kapcsolatba.

[2] Irásunk szerint egészen önkényes alapon: *higgjek*.

[3] Ebben t. i. a miveltető képző megkettőződött. L. erről Simonyi fejtegetését *Magy. Nyelvőr* XIV. 30, 31. és e könyv szerzőjének *Elemismétlődés a szóalakulásban* cz. értekezését, *Huntalry-Album* 53. s köv. ll.

‚hogy imád*kozz*anak erette' stb.; a nepnyelv azonban nehol meg megőrizte a régies használatot az Angyali Üdvözletben: «Asszonyunk szűz Mária, Istennek szent anyja, *imádj* érettünk bűnösökért, most és halálunk óráján. Ámmen.»*

25. Az *is* kötőszó a HBeszédben még valószínűleg nem különült el alakilag sem a vele eredetileg azonos *és*-től; azért mindig a kapcsolt szó előtt áll az *és*-nek szórendje szerint: *hug es tir latiatuc szumtuchel* a mint ti *is* látjátok szemetekkel. A *sem* kötőszót is ennélfogva, mely az *is* és *nem* szavak egybeolvadásából keletkezett, még *és nëm* alakban találjuk a HBeszédben: *isa es num igg ember mulchotia ez vermut* bizony egy ember *sem* kerülheti el e vermet.

26. Szórend tekintetében jellemző még a *mind* szó viselkedése. Ezt mai nyelvünk csak határozónak használja, régen azonban melléknév volt s ugyanúgy használták mint ma a *minden* szót. Azonban személyragos főnév előtt megelőzte a birtokos névmást: *mend w foianec halalut evec* az ő *egész* fajának halált evék stb.

27. Egyes szók jelentésére nezve is eltéréseket találunk a mai használat s a HBeszéd nyelve között. Igy a *birság* (ebben: *birságnop*), *fél*, *hiún* (*heon*), *intet* (ma *intés*) szavak jelentéseben.

28. Nehány egészen kiveszett szót, illetőleg szóalakot is mutat a HBeszéd. Ezek: *fész*, *ildëtv* (*ildëtvitül*), *isa*, *jorgot*, *këgyiggyën*, *ünütt*.

Ezekre valamint minden itt elő nem sorolható részletbeli sajátságokra nézve az alábbi jegyzetek adnak fölvilágositást, melyeket a HBeszéd betüszerinti szövege s mai tudásunkkal megállapitható olvasása mellé magyarázatúl csatolunk.

* Például Szentesen (l. *Magy. Nyelvőr* IX. 554).

A Halotti Beszéd betűszerinti szövege.

Latiatuc feleym zumtuchel *Sermo super sepulchrum*
mic vogmuc. yfa pur ef chomuv uogmuc. Menyi miloſtben
terumteve eleve mív ifemucut adamut. ef odutta vola neki
paradifumut hazóá. Ef mend paradifumben uolov gimilcictul
munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge
mundoa neki meret nū eneyc. yfa ki nopun emdul oz gimilf
twl. halalnec halalaal holz. Hadlaua choltat terumteve iften
tvl. ge fe!edeve. Engede urdung intetvinec. ef evec oz tiluvt
gimilftwl. ef oz gimilfben halalut evec. Ef oz gimilfnec vvl
keferuv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola.
Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
Horoguvec iften. ef veteve wt ez muncaf vilagbele. ef levn
halalnec ef puculnec feze. ef mend w nemenec. Kic ozve.
miv vogmuc. Hug ef tiv latiatuc fzumtuchel. ifa ef num
igg ember mulchotia ez vermut. yfa mend ozchuz iarov
vogmuc. Wimagguc uromc iften kegilmet ez lelic ert. hug
iorgoffun w neki. ef kegiggeu. ef bulfcaffa mend w bunet.
Ef vimagguc fzen achfcin mariat. ef bovdug michael archangelt.
ef mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Ef uimagguc
fzent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. ef ketnie.
hug ovga mend w bunet. Ef vimagguc mend fzentucut.
hug legenec neki feged uromc feine eleut. hug iften iv ui-
madfaguemia bulfaffa w bunet. Ef zoboducha wt urdung
ildetuitvl. ef pucul kinzotviatwl. ef vezeffe wt paradifū
nugulmabeli. ef oggun neki munhi uruzagbelè utot. ef
mend iovben rezet. Ef keaffatuc uromchuz charmul. *Kirl.*
Scerelmef bratym uimagg[uc]omuc ez feegin ember lilki ert
kit vr ez nopun ez homuf vilag timnucebelevl mente.
kinec ez nopun teftet tumetívc. Hug ur uvt kegilmehel
abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birfagnop
iŕtua mend w fzentii ef unuttei cuzicun iov
felevl iochtotnia ilezie wt. Ef tiv bennetuc.

A magyar szöveg után következő latin rész, a lap alján, ekként olvasandó kis betűk a föloldott rövidítéseket jelentik):

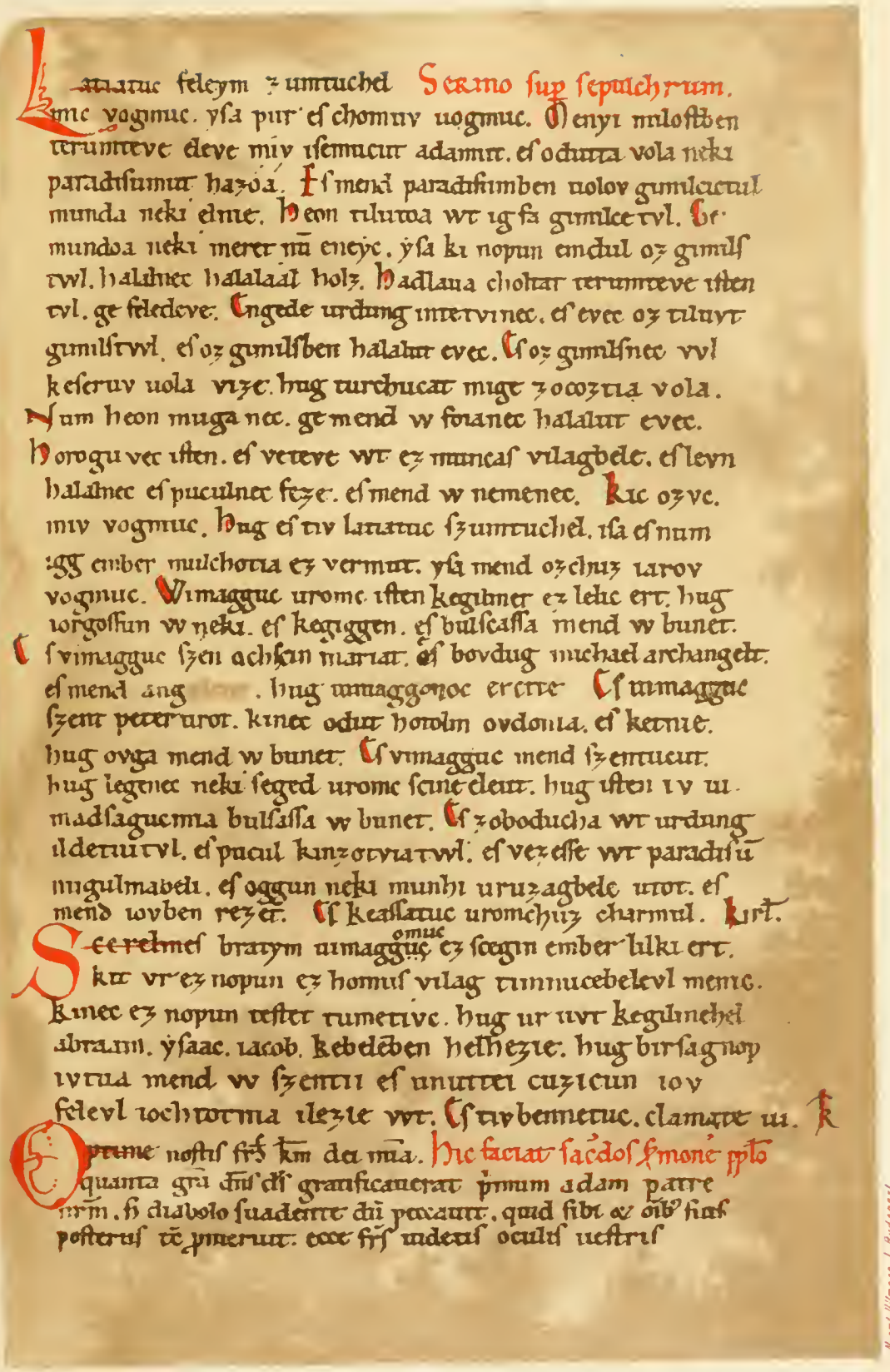

A HALOTTI BESZÉD HASONMÁSA. (XIII. SZÁZAD.)
Eredetije a N. Múzeum Pray-Codexében.

A Halotti Beszéd olvasása.

(Az elétett csillag azt jelenti, hogy a szó olvasása meg nem állapítható.)

Látjátuk felëim szümtükkel, [*Latin* czím: Sermo super sepulcrum.] mik vogymuk! *Isa pur és chomuv vogymuk. Mënnyi milosztben tërümtéve ëlëve mü isëmüküt, Ádámut, és odutta vola néki paradisumut házóá. És mënd paradisumben volov gyimilcsiktül munda néki élnie; héón tilutóa üt iggy fa gyimilcsé tül. Gye mundóa néki, mérett nüm ënnéik: *Isa ki nopun èmdül oz gyimilcs tül, halálnek haláláal holsz. Hadláva choltát tërümtëve Istën tül. gye fëlëdéve. Ëngëde ürdüng intëtüinek és ëvék oz tiluvt gyimilcstül, és oz gyimilcsben halálut ëvék, és oz gyimilcsnek ully kësëriiv vola víze, hugy turchukat migé szokosztja vola. Nüm héón mugá nek, gye mënd ü fojának halálut ëvék. Horoguvék Istën, és vetéve üt ëz munkás világbelé, és lőn halálnek és pukulnek fésze és mënd ü nëmének. Kik ozuk, mü vogymuk, hugy és tü látjátuk szümtükkel. *Isa és nüm iggy ëmbër mulchotja ëz vërmüt, *isa mënd ozchuz járov vogymuk. Vimádjuk uromk Istën këgyilmet ëz lelik ért, hugy jorgossun ü néki és këgyiggyën és bulcsássa mënd ü bűnét. És vimádjuk szënt achszin Máriát és boudug Michaël árkángyëlt és mënd angyëlkut, hugy vimádjonok érëtte. És vimádjuk szënt Petër úrot, kinek odutt hotolm oudonia és këtnie, hugy oudja mënd ü bűnet. És vimádjuk mënd szëntüküt, hugy légyënëk néki ségéd úromk színe élött, hugy Istën ü vimádságuk miá bulcsássa ü bűnét. És szobodúchcha üt ürdüng ildëtüitül és pukul kínzotujától, és vëzësse üt páradisum nyugulmábeli, és odjun néki münyhi (münnyi) úruszágbelé útot és mënd jovben részët. És këássátuk uromkchuz chármul: *Kyrie eleison.* Szërëlmës brátim, vimádjomuk ëz szëginy ëmbër lilki ért, kit Úr ëz nopun ëz homus világ timnücébelől mënte, kinek ëz nopun tëstét tümëtjük; hugy Úr üt këgyilméhel Ábrám, Izsák, Jákob këbëlében bëlhëzje, hugy bírságnop jútva mënd ü szëntii és *ünüttei küzikün jov felől jochtotnia ilëszje üt és tü bennëtük.

Clamate III [am. ter] Optime noftif fratref karissimi dei miseria. *Hic faciat facerdos fermonem populo* *) quanta gratia dominuf deuf gratificauerat primum adam patrem nostrum. fed diabolo fuadente dum peccauit. quid fibi et omnibus fuif pofteriif [így!] tunc promeruit. ecce fratref uidetif oculif ueftrif.

* E vörössel írt szavak a szertartásra való utasítást foglalják magukban s tulajdonkép szakaszczímnek tekintendők, ép úgy mint az 1. sorban *Sermo super sepulchrum.*

Jegyzetek.

(1. sor.) *feleym* olv. ‚felëim', am. felebarátim. A régi nyelv gyakran használja a *fël* szót ilyen értelemmel; később az idegen eredetű *barát* szóval egyesítve azt mondták: *fele-barátja*, s e harmadik személyragos alakból állt elő a mai *felebarát* nominativus. Az első szótag hosszú nyílt *é*-vel is olvasható, mert *é*-je helyett ma is nyílt *e* van a ragos és képzős származékokban (vö. az I. rész 1. fejezetebeli fejtegetést, 4. l.). A második szótag magánhangzójának zárt hanggal való (*ë*) olvasását azon általános hangmegfelelés teszi okadatolttá, mely szerint rövid hangzóink a HBeszédben egy fokkal zártabbnak mutat koznak (vö. bevez. 1.).

zumtuchel ‚szümtükkel', am. szemetekkel. A mai *szem* a magyar magánhangzófejlődés föntebb tárgyalt menete szerint (l. 15. l.) régen **szim*-nek hangozhatott; a HB. irójának nyelvjárása azonban, mely a magas hangok labialis ejtését kedvelte, ezen *i* helyett *ü* hangot ejtett. — A *-tük* személyrag szabályos megfelelője a mai *öző* vidékek *-tök* ragjának, épúgy mint a *-tuk (látjátuk)* a mai *-tok*-nak. (Vö. fönt, 15. l.) A rag maga e szóban mindig a teljesebb töhöz járul: *szemetek*, de némely szónál ma is közönséges az ilyen ragozásmód: *nagyságtok, kevélységtek* stb. — A *ch* e szóban minden valószinüség szerint kettős *kk*-t jelent, bár a *-vel* ragot a HB. irója *c* helyett *h*-val írja ez alakban is: *kegilmehel* kegyelmével. (L. ezt.) — A rag magánhangzóját tulajdonkép hosszú nyílt *é*-vel olvashatnók *(-kél)*; hosszú hanggal, mert ma is *vélem, véled* stb. hangzik a személyragos alakokban; nyílt hanggal pedig, mert rövidült alakja (*velem* stb.) ma is nyílt hangú s némely régi iróink helyesirása határozottan e nyílt *e*-vel *(ę)* tartotta fönn.

(2. s.) *vogmuc* ‚vogymuk', am. vagyunk. (L. bevez. 13.)

isa és *ysa*. Kihalt és ismeretlen eredetű szó; biztosan ejtését sem határozhatjuk meg. Jelentése ‚bizony' vagy ‚ugyanis', lat. *enim* (l. Szarvas fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XVI. 217).

chomuv olv. ‚chomuv', am. hamú. A *ch* hangról l. a bevezetést. A szóvégi *v* a régi teljesebb tőalak megőrzött mássalhangzója, a mely a ragos és képzős származékokban ma is előtűnik: *hamvat, hamvas*, valószinüleg ezek helyett **hamurat, *hamuras*.

milostben ‚milosztben', am. malasztban. A *milosztt* alakról l. bevez. 5. A *-ben* ragot tulajdonkép szintén hosszú nyílt *é*-vel olvashatnók, minthogy a *bél (belet, belek* stb.) főnévből származik (**bélen* v. **bél-n; *benn: -ben*). Simonyi *-bën* nek olvasta a mai nyílt hangnak egyszerüen megfelelő zárt hangzóval (*A régi nyelvemlékek olvasásáról* 27. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 148).

(3. s.) *terumteve* ‚tërümtéve' am. terëmté. A második szótag *ü*-je a mai *e*-hez úgy viszonylik, mint a fentebb (1.) tárgyalt *szüm* a *szëm*-hez. A tárgyas ragozású elbeszélő múlt 3. személye itt teljesebb alakban mutatkozik. (L. bevez. 15.) Az időképző *-te* szótag tulajdonkép hosszú nyílt *é*-vel volna olvasható.

eleve ‚ëlëve', am. eleve. Jelentése valószinüleg ‚először, kezdetben'; tehát az egész mondat azt teszi: ‚mennyi malasztban teremté (Isten, e szó azonban kimaradt) kezdetben a mi ősünket, Adámot'. Kitűnik ez a nyelvemlék alatt levő latin szöveg következő mondatából, a melyben nyilván mondatunknak eredetije látható: «quanta gratia dominus deus gratificauerat *primum* adam patrem nostrum». A végső magánhangzó talán még hosszú nyílt *é* volt a HBeszédben.

miv olv. ‚mü' (‚miv'?), am. mi. A többes számú személyes névmások a HBeszédben *miv, tiv* és *iv*-nek vannak írva s ezekben eddig mind az *i*-t, mind a *v*-t külön ejtett hangoknak volt szokás tekinteni. Budenz figyelmeztetett először arra, a Königsbergi Töredék *sciulhessen* ‚szülhëssën' szava alapján, hogy az *iv*-et egyszerüen *ü* hangnak kell olvasnunk (l. fönt a bevez.). A *miv*-féle olvasást csupán az a körülmény ajánlhatná, hogy egyedül e három névmási többes alakban találjuk itt az *ü* hangot *iv* irással, holott másutt mindig *u, v* vagy *w*-vel fejezi ki azt a HBeszéd. Ez azonban merő véletlenség is lehet.

isemuent ‚isëmüküt', am. ősünket. A szó kezdő magánhangzója ilyen fejlődésmenet utján jutott a mai *ő*-höz: *i-i-ö-ő*. Az utolsó változás, az *ő* megnyulása csak nem régen mehetett végbe, nyilván a hangsúlyos helyzet hatása alatt, mert még Aranynál is

elõfordul a rövid *ösi* (e h. *õsi*) alak, a melyhez költõnk a *Toldi Szerelme* Glossariumában ezt jegyzi meg: «a nép így, rövid *ö*-vel ejti». Megerõsíti a költõnek e megfigyelését egy legutóbbi népnyelvi közlemény is, a mely szerint Halason is mindig *ösi*-t mondanak és sohasem *õsi*-t (*Magy. Nyelvõr* XXIII. 192). A tõvégi hangzó, az *e* zártnak olvasandó, mert csak ennek léphetett helyébe, *ë-ö-ü* fejlõdéssel, a mai *ü* hang: *õsünk*. Codexeink még *-onk -onk* végzettel mutatják az ily személyragos alakokat, melyeknek *o ö* kötõhangzója késõbb zártabb *u ü* ejtésnek adott helyet. A birtokos személyragról (*-mük*) l. bev. 12. A tárgyrag elõtti *ü* kötõhangzó pontos megfelelõje a mai nyelvjárási *ö* hangzós ejtésnek: *münkót* minket (mélyhangú szóban pl. *házodot*, Háromszékben. l. *Magyar Nyelvészet* VI. 211. 212).

odutta ‚odutta', am. adta. Ma a teljesebb tõalak a múlt jele elõtt az *ad* igében csupán az alanyi ragozású 3. személyû alakon tûnik elõ: *adott*. de: *adtam. adtál* stb. Más igéken még ma is megtalálható. pl. *mondotta* és *mondta* stb. A végsõ hang talán még hosszúnak hangzott a HBeszéd nyelvjárásában. mert némely személyalakban ma is *á* hangot ejtünk: *adtátok. adták*. (Vö. bevez. 2.)

volu ‚vola', am. vala. Szintén még *volá*-nak is hangozhatott (vö. *való, valánk, valátok, valának*).

neki ‚néki' am. neki. Elsõ szótagja talán hosszú nyílt *e*-vel hangozhatott (vö. *nékem* és *nekëm* stb.). Az *i* is hosszúnak volna vehetõ (*néki*) mert nem egyéb mint a régi *-é* lativusi rag (vö. *föl: föl-é: köz: köz-é*). s nyilván azért tartotta meg a *neki* máig is az *i*-t s nem változtatta nyíltabb *e*-re, mert a HBeszéd korában még *í*-vel hangzott.

(1. s.) *paradisumut*. am. paradicsomot. A népnyelv bizonyára már akkor is zárt *a*-t ejtett a két elsõ szótagjában, a prédikáló pap azonban latinosan nyílt *a*-val *paradisum*-ot is mondhatott. Az *s* betû az olaszos latin ejtés *s* hangját jelenti (ma *sz*-nek. illetõleg *z*-nek ejtjük a latin olvasásban), a mely késõbb *cs*-re változott, épúgy mint pl. a latin *globus* (ejtsd *glóbus*)-ból *golyóbis* és *golyóbics* lett. Az *-um* az accusativus végzete, mert mint több más latin szót, ezt is accusativusi alakkal vette át nyelvünk a latinból. (Lásd SZARVAS GÁBOR ezikkét a *paradicsom* szóról, *Nyelvõr* VI. 387.)

házóá ‚házóá', am. házává. A szabályos *ház-á-rá* alak helyett a HBeszéd itt dialektikus sajátságot mutat, a mennyiben a személyrag *á*-ja s a rag *r* hangja hosszú *á*-ba olvadt (vö. *mundóa, tilutóa*, l. bevez. 15).

mend ‚mënd', am. mind. E szóban a HBeszéd a mainál nyíltabb rövid hangzót mutat. E jelenség azonban rokon az *-nk* rag elõtti nyíltabb ejtéssel (régi *mondonk, kérönk*: ma *mondunk, kérünk*). A szó jelentése itt és a többi hasonló helyeken: ‚egész' (vö bevez. 26).

uolov ‚volov', am. való. (L. bevez. 4.)

gimilcictul ‚gyimilcsiktül', am. gyümölcsöktõl. Az elsõ szótag *i*-je a köznyelvben nem vált nyíltabb ejtésûvé. csupán ajakhangzó, *ü* lett belõle; de vannak nyelvemlékeink, melyekben a nyíltabbá fejlõdött ejtés is elõtünik (*gyömölcs, gyömölcs*. l. Nyelvtört. Szótár). A második és harmadik szótag *i*-je kettõs fejlõdésen ment át: *i-e-ö*. A rag valószinuleg *-tül*-nek olvasandó, a mi a HBeszédnek ismét külön tájnyelvi sajátsága. mert jóval késõbbi emlékekben a rag magashangú alakja még *-tel*-nek hangzik s ezt az ejtést kétség kívül eredetibbnek kell tartanunk. A raghasználatra nézve (*gyümölcstõl élni*) l. a bevez.

(5. s.) *munda* ‚munda', am. monda. Itt az alanyi ragozású elbeszélõ alak áll, melynek ragját a HBeszéd korában még valószinüleg hosszú *á*-val (*mundá*) ejtették (vö. *mondál, mondánk, mondátok, mondának*). Az egész kifejezés: *munda neki elnie* ‚monda neki élnie' ma szokatlan mondatszerkezet volna. a mennyiben a fõnévi igenév helyett fölszólító mondatot használnánk: ‚mondta neki, hogy éljen'. Latinosságnak látszik.

elnie ‚élnie'. Az *él* ige ugyan minden alakjában *é*-vel hangzik s a Bécsi és Müncheni Codex is zárt *e*-vel (a mely *é*-t és *é*-t jelent) jelöli, azonban mivel ilyen származékai is vannak: *eledel, eleség*, hosszú nyílt *e*-vel is olvashatnók (*élnie*). Az *é*-s olvasást az a tény ajánlja, hogy igénknek egy származéka *i*-vel fordul elõ a HBeszédben: *ilezie* ‚ilëszje', azaz

óleszsze. Az *e* személyrag a HBeszéd nyelvjárásában talán még hosszú *é*-nek *(élnié)* hangzott (vö. *kezét, kezével, kezének* stb.).

heon ‚héón', tulajdonkép am. hiún; jelentése: ‚csupán', s ily használattal csak a HBeszédben fordul elő. A *hiú* melléknévnek eredetibb alakját őrizte meg e szó. *-n* módhatározó raggal. Első szótagja *é*-vel olvasandó, mert még Károlyi Bibliájában is *héuság* (hiúság) fordul elő. Ez ejtés helyébe *é-i-i* fejlődéssel rövid *i* hang lépett. A tővégi *ú ü* hangzók egy része pedig rendesen régibb *ó ö*-ből keletkezett, tehát a magánhangzó kiejtése ily esetekben zártabbá lett mint kezdetben volt. (Vö. I. r. 2. fej. 15. l.)

tilutoa ‚tilutóa', am. tiltá. (L. bevez. 15. 21.) Érdekes, hogy az igo egyszerűen, igekötő nélkül áll, holott ma csak így mondhatnók: *eltiltá*. A HBeszédben tényleg csak egyet találunk meg a mai igekötők közül, a *meg*-et e kifejezésben: *turehucat mige zocoztia vola* torkukat megszakasztja vala.

fa, vö. bevez. 2.

gimilce tvl ‚gyimilcsé tűl', am. gyümölcsétől. (L. bevez. 7.)

ge ‚gye' (valószinüleg még hosszú hanggal ejtve), am. de. A *d* helyett álló *gy* palóczos jésülésnek látszik. (Vö. Bartha József: *A palócz nyelvjárás* 26. l.)

(6. s.) *mundoa* ‚mundóa', am. mondá. (L. bevez. 15.)

meret ‚mérett', am. miért, mért. A kérdő névmás *i*-je ez alakban már a HBeszéd korában is kiesett; de viszont az *-ért* rag azzal a teljesebb alakjával mutatkozik benne, a melyet ma csak személyragozva használunk: *érettem, érted* stb. (de így is: *értem, érted* stb.).

nū olv. ‚nüm', am. nëm. Az *ü* a népnyelvben ma néha hallható *ö*-s ejtésnek pontos megfelelője. (Vö. bevez. 1.) E *nöm* alakot egy göcseji mesében olvassuk nehányszor (l. *Magy. Nyelvőr* II. 370. 371), s azonfelül állandóan *nöm*-öt ír ama két régi levél, melyeket Jászay Pál közöl a Müncheni Codexről írt tanulmányában (*Régi Magyar Nyelvemlékek* III. köt. XIII. XIV. l.); ezekben a *semmi* (eredetileg **és-nem-mi*) szó is következetesen *sömmi*-nek van írva.

eneyc ‚ënnéik', am. ënnék. (L. bevez. 14.)

ki nopun, am. a mely napon. A *ki* névmásnak ily melléknévi használata más nyelvemlékekben is előfordúl. Pl. «*Ki* napoeban parancola egbè gvlni ętèhètségenec menden sèrègèt» in *quibus* diebus (Bécsi Codex 15). «*Az ky* leweleket be adot wala» *a mely* leveleket (RMNyelvemlékek IIb. 151). A HBeszédben a vonatkozó névmás még mindig *a (az)* nélkül áll, a mi csak később tapadt a relativumhoz (l. *Mondattani búvárlatok* 54. lap).

emdul ‚ëmdül', am. ëendël. Az *eszik* igének jövő alakja, melyben a tő *ë*-je a jövő képzőnek kezdő nyilt *é*-jével összeolvadt (tehát *ëvénd* helyett). Az időképző *n* helyett *m*-et mutat, a mi eredetibbnek látszik s azt a nézetet támogatja, hogy e képző voltaképen nem egyéb, mint az *-ámodik, -amodik* mozzanatos-gyakorító képzőbokor (l. Simonyi Zsigmond: *A magy. gyakorító és mozzanatos igék képzése* 26. l.). — Az utolsó szótag *ü*-je a mai *ö* hangzós ejtésnek *(ëendöl)* megfelelő zártabb hangzó.

oz gimils tvl ‚oz gyimiles tűl', am. azon gyümölcsből. A HBeszédben az *oz* (az) még inkább mutató névmás mint névelő; mind a négy helyen, a hol előfordul (a 6. 8. és 9. sorban, ez utóbbi helyen kétszer), nehézség nélkül mutató névmással fordítható. A *-től* ragnak a HBeszédben mutatkozó önálló voltára l. bevez. 7.

(7. s.) *halalnec* ‚halálnek', am. halálnak. (L. az 5. sor *neki* alakjára tett megjegyzést és bevez. 8.)

halalaal ‚halálával', am. halálával. Ez alakban a *-vel* rag *v*-je kiesett, s a hiatus nines pótolva, mint az alábbi *kegilmehel*-ben. A *v* kiesése előfordúl a *-vá -vé* ragban is a Bécsi Codexben, pl. *fiaiá, semmié* fiairá, semmiré (vö. Simonyi: *A magy. nyelv* II. 51). A rag magánhangzójának hosszúságára vö. *vélem véled* stb. A *halalnec halalaal holz* ‚halálnak halálával halsz' kifejezés érdekes figura etymologica.

hadlaua ‚hadlává', am. hallá. A *dl* a közönséges *ll* helyett valószinüleg tájnyelvi sajátság, a mint pl. a *villát* ma a palóczságban *vidlá*-nak mondják (l. *Magy.*

Nyelvőr VIII. 566; IX. 478; XVIII. 459). Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben *vadlany* (154. l.) e h. *vallani*. A tárgyas ragozás teljesebb alakjára nézve l. bevez. 15.

choltat ‚cholták', am. holták, halálát. A *ch*-ról l. bevez. 3. A *hadlana choltat* ‚hallá holtát' kifejezés annyi mint ‚hallá halálát', azaz: hallá Istentől, hogy meg kell halnia. A *-t* képzős főnévnek e prægnans használata másutt is előfordul a régiségben, pl. a Müncheni Codexben: *koldóltomat általlom* e h. restellem, hogy kolduljak; *ígyen akarom ő néki maradtát* e h. azt akarom, hogy ő így maradjon (l. Simonyi: *A magyar nyelv* I. 160).

terumteve ‚tërümtéve', am. teremtője. Ez alak így elemzendő: *terümtëv-e*. Az *-ev* az igenévképzőnek régi teljesebb alakja (vö. *iarov*, *volov*. l. bevez. 4.). az *e* pedig a 3. szem. birtokosragnak eredetibb *j* nélküli ejtése (vö. Szinnyei József: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 195).

terumteve isten tvl. E kifejezést ma így mondanók: ‚teremtőjétől, Istentől, vagy ‚teremtő Istenétől'. A HBeszéd e helyén a személyragos főnév egyszerű jelzőül van használva. Ilyen ma is: *fele* királyságomat; lőtt egy *fia* verebet; *java* részben stb.

(8. s.) *feledeve* l. bevez. 15. Ma e helyen is inkább az igekötős *elfeled* et használnók.

urdung ‚ürdüng'. A mai *ördög* szónak eredeti teljesebb alakja, melylyel Árpádkori sőt későbbi oklevelek tulajdonneveiben is találkozunk (*Urdung* családnév, *Urdungmalna* helynév, l. Nyelvtört. Szót.). A régi *n* megvan ma is az *ördöngös* szóban (e h. *ördögös*).

intetvinec ‚intetüinek' (l. bevez. 4. és 19). Személyragját hosszú *í*-vel is olvashatnók, a mennyiben a mai *e*-nek felel meg: *intetének*, *intésének*. Annyit jelent mint ‚esábításának', *tiluvt*, l. bevez. 21. Vö. »Parancholwan ewnekyk: hogy ne ennenek az *megh tylloth* gyemelczbe» (Debreczeni Codex 509).

(9. s.) *evee oz tiluvt gimilstul* évék a tiltott gyümölcstől. (L. bevez. 23.)

halalut ‚halálut'. A mai tárgyragos *halált*-nak teljesebb alakja, mely a tővégi magánhangzót (*u*) is megőrizte. Vö. alább *rezet* ‚részét', ma *részt*, és a Königsb. Töredékben: *ozut*, ma *azt*; *bynut* ‚bínüt', ma *bűnt*.

vl (*vvl*) ‚ully', am. oly. E zárt magánhangzóval egyéb nyelvemlékekben is előfordul (l. Nyelvtört. Szót.). Mássalhangzója pedig tulajdonkép a mai kiejtésben is hosszúnak hangzik még s csupán a legújabb helyesírás vitte végbe rajta az egyszerűsítést.

(10. s.) *keseruv* ‚kësërüv', am. keserű. Minthogy a HBeszéd szóközépen a mássalhangzók hosszúságát rendszerint megjelöli (pl. *rezesse*, *uimagguc* stb.), a *keseruc* alak valószínüleg rövid *s*-sel olvasandó, bár némely nyelvemlékeink két *s*-sel írják s e kettős *ss*-et a szófejtés is igazolja. A tő vége egybevethető a *keserv-es*, *keserv-ében* alakokkal (vö. fönt *chomuv*. 2. sor).

vize ‚víze', valószínüleg am. vize. A *víz* szó itt ‚nedv, succus' értelemmel volna használva, a mi a régi irodalomban nem ritkaság (l. Nyelvtört. Szót.). Ha a mai *íz* szóval veszszük egynek, akkor olyan teljesebb alak volna, mint *vimád* a mai *imád*-dal szemben (vö. bevez. 4).

hug ‚hugy', am. hogy. Hosszú magánhangzóval is olvasható, a mennyiben a meg felelő mutató névmások (*úgy*, *így*) hangzói ma is hosszuak. A zárt ejtés a *hogyan* változatban némely nyelvjárásokban ma is megvan: *hugyan* (l. pl. *Mátyusföld nyelvjárása* 57. l.)

turchucat ‚turchukat', am. torkukat. E szóban a *ch* mai *k*-val áll szemben. Nem lehetetlen, hogy egyszerűen *k*-nak kell olvasni is (vö. *zumtuchel* = ‚szúnutükkel'); azonban lehetett e szóban a *ch* hang a HBeszédnek tájnyelvi sajátsága is (vö. Simonyi: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 22. l.).

mige zocoztia volu ‚migé szokosztja vola', am. megszakasztja vala, azaz megszakasztotta. A *migé* szó a HBeszédnek egyetlen igekötője. Alakja a szóvégi *é* hanggal teljesebb a mainál, a mely *é* lativus rag s ma is megvan az igekötővel azonos *mëg-é-m*, *mëg-é-d*, *mëg-é(-je)* stb. személyragos határozószóban. A *mëgëtt* és *mëgül* szókkal együtt a régi *mëg*, *mög* (a HB. ejtése szerint *mig*) főnévnek származéka, mely hátsó részt jelen-

tett (l. Nyelvtört. Szót.). Magát a *megé* szót még személyragtalanúl is használja a régi nyelv ‚hátra, vissza, retro' határozói értelemmel, pl.: «Ettől fogván ő tanéjtványi közzől sokak *monénck mégé* [am. hátramenének, hátraállának] és immár nem járnak vala ő vele» (Münch. Codex 182). — *Megszakasztja vala* régi múlt alak, mely rendszerint folyó múltat fejez ki: itt egyszerüen elbeszélő mult értelme van.

(11. s.) *nuga nec* ‚mugá nek', am. magának. E szóban a HBeszéd a rendesnél is zártabb magánhangzót mutat, *u*-t a várható *o* helyett. (Vö. *Hygmagos* egy 1082-iki oklevélben, ma Hegymagas, falucska Zalában, l. Jerney: *Magyar Nyelvkincsek* I. 53. l.). A *-nek* ragra nézve l. bevez. 7. és 8.

mend w foianec. Ma ily szórenddel mondjuk: ‚az ő egész fajának'. Ilyen még alább: *mend w nemenec* az ő egész nemének, *mend w bunet* az ő minden bünét.

(12. s.) *vetevе* ‚vetéve', am. veté. Az első szótagot hosszú nyilt *é*-vel is olvashatnók, a mennyiben az ige *vét* alakkal ma is ismeretes (vö. «fényt a késő századokra *vét*» Kölcsey: *Zrínyi dala*). A teljesebb alakra nézve l. bevez. 15.

vilagbele ‚világbelé', am. világba. Vö. fönt *milostben* (2. sor) és bevez. 9.

(13. s.) *feze* ‚fésze', am. fészke. Valószinüleg a kicsinyítő alaknak látszó *fészek* alapszavát (*fész*) őrizte meg itt a HBeszéd. Vö. finn *pesä*, mordvin *piza*, lapp *pesse*. (L. Simonyi: *A magy. nyelv* II. 205. és 112.) A szó használatához hasonló Balassa Bálintnak következő helye: «Úristen hogy lehet Az kegyetlenségnek Ilyen nagy szépség *fészke?*» (*Esdeklés Juliához*).

Kïe ozve. miv vogmuc. Kissé homályos hely. Kétféleképen magyarázható, a szerint a mint a *kik* szót kérdő vagy vonatkozó névmásnak tekintjük. Az előbbi felfogás szerint a hely ezt tenné: «Kik azok? (t. i. kik tartoznak Adám fajához?) Mi vagyunk azok!» A másik szerint, a mi kevésbbé valószinű: «A kik azok, mi (is azok) vagyunk.»

(14. s.) *Hug es tiv latiatuc*, am. a hogy (a mint) ti is látjátok. A vonatkozó névmásra vö. fönt *ki napun* (6. sor). Az *is* szórendjére l. bevez. 25.

(14—15. s.) *es num igg ember mulehotia ez vermut*, am. egy ember sem kerülheti el e vermet. *És nüm* am. *sem* (l. bevez. 25). A *múlni* igének régebben ‚praeterire, mellette elmenni' jelentése is volt s *el* igekötős alakját ‚elkerülni' értelemmel áthatólag is használták. Pl. «Mikoron iesus menne Iervsalembe es *mulneiek* samaria es galilea kozot» *transibat* per mediam Samariam et Galilaeam (Döbrentei Codex 371). «Nem *mula el* az isteni bozzu allast» nem *kerülé el* az isteni bosszúállást (Debreczeni Codex 78). Itt az egyszerü *múl* ige áll az utóbbi (‚elkerülni') jelentéssel. — A *verem* szó ‚sír' értelemmel másutt is előfordúl, pl. «az holtnak testet az *veremberl* ky hozvan» (Domonkos-Codex 69); «a serbe [olv. *sérbe*, e h. *sírba*] vitetől a zoros *vergombe*» (Nádor-Codex 315). A *vérmüt* alak tővégi hangzója (*u*) az *ö*-ző ejtés mai *ö*-jének megfelelő zártabb hang. (Vö. *szümtükkel*, *iszmükût* stb.)

ozehuz ‚ozehuz', am. ahhoz. A mutató névmás *z*-je itt még hasonulás nélkül áll, mint a következő régi példákban is: *azrol* arról (Domonkos-Codex 14), *aznak* annak (Nagyszombati Codex 63) stb.

(15—16. s.) *mend ozehuz iarov vogmuc*, am. mind ahhoz járók vagyunk, mindnyájan sírba jutunk. A kiegészítő nincs többes számba téve, mint ma mondanók. Hasonló mondatok a népnyelvből: «hadd legyünk *okos* és *böles*» (Kálmány Lajos: *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* I. 171); «hogy ne legyünk *ronggyos*» (*Magy. Nyelvőr* III. 31) «csak ugy leszünk *boldog*» (uo.) stb. (Vö. Simonyi czikkét, *Magy. Nyelvőr* IX. 227.)

(16. s.) *wimaggue.* ‚vimádjuk' am. imádjuk. A szókezdő *v*-re l. bevez 4. Az *imád* igének jelentése a HBeszédben ‚kér, könyörög', holott ma az imádás fogalmába nem foglaljuk be okvetetlenül a kérés képzetét.

urome urunk. A birtokos személyrag itt már csak *-mk* és nem *-muk* (vö. *iszmükût* és az igeragban *vogymuk*).

kegilmet ‚kegyilmét', am. kegyelmét. A mai nyilt *e*-vel szemben ez alaknak *i*-jét a denominalis *j* igeképző lappangásából magyarázza Simonyi, *Magyar Nyelvőr* XIV. 26).

(17. s.) *iorgossun.* Egy kiveszett *jorgot* műveltető igének fölszólító alakja; alapszava *(jorg-)* ugyanaz, mint az *irg-alom* főnévé. A két szó kezdete úgy viszonylik egymáshoz, mint a régi *jonkább* s a mai *inkább*, tovább *juharfa* és *iharfa*, *juhász* és *ihász*. A *jorgot* és a fölvehető **jorgalom* közt pedig ugyanaz a viszony, mint az *alkot* és *alkalom* s a régi *nyugot* (am. nyugtat) és *nyugalom* közt.

kegiggen, l. bevez. 22.

butscassa ‚bulcsássa', am. bocsássa. Első szótagjának teljesebb alakja egybevethető a vele egy töről fakadt *búcsú* szónak *l*-es változataival: *bolczo* (olv. .bolcsó'), *bolczu*, *bulcho*, *bulcsu* (l. Nyelvtört. Szót.).

(18. s.) *szen*, olv. *szënt*, ma: szent. A *t* betűt bizonyára feledésből hagyta el az író.

achscin ‚achszin', am. asszony. A szónak ez alakja föltünően egybevág még eredetijével, az azonos jelentésű osszét *æχsīn* szóval (l. Munkácsi Bernát czikkeit, *Ethnographia* V. 20. és 136. l.). Egy nyelvemlékünkkel egykorú latin oklevélben is előfordul «Villa *ohzyn*folua» azaz Asszonyfalva (l. Nyelvtört. Szótár).

bovdug. Ez alak *boudug*-nak vagy *bordug*-nak olvasható, am. *boldog*. A codexek korában *bódog*-nak hangzott e melléknév s később első szótagjában *l*-lel gyarapodott. (Vö. Simonyi: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 18. l.) Hasonló fejlődésen mentek keresztül a mai *Szolnok* és *Miskolcz* helynevek is, melyeket a XIII. században még *Zounuk*, *Zournok*, *Miscoutz*, *Miskouch* alakokban találunk.

archangelt, olv. ‚árkángyëlt' vagy ‚arkangyëlt', am. arkangyalt. (L. bevez. 5.)

(19. s.) *angelcut* ‚ángyëlkut' v. ‚angyëlkut', am. angyalokat. (L. bevez. 5.) Föltünő a többesképzőnek a rövidebb tőhöz való járulása, e h. *angyëlukut*. (Vö. *vagymuk* vagy*unk*.) A tárgyrag előtti *u* a mai tájnyelvi *angyalokot* ejtésnek felel meg.

uimaggonoc erette, am. imádkozzanak érette (l. bevez. 24).

(20. s.) *szent peter urot*, am. szent Péter urat. Az *úr* szó használata e helyen ma szokatlan volna. Vö. *Úr Isten*, *Krisztus urunk*. Régen ezt is mondták: «Romaban meent *ur* papahoz» Rómába ment úr pápához (Érdy-Codex 528b.).

kinec odut hotolm ovdonia es ketnie, am. kinek hatalom adatott oldania és kötnie. Az *odutt* szenvedő alaknak tekinthető s a jelen idő 3. személyében bizonyára **od-ik* azaz *adik*-nak hangzott. Ép így viszonylanak egymáshoz: *tör* és *törik*, *hall* és *hallik* (l. Budenz: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* 105. l.), sőt Lozsádon, Hunyad megyében az egyetlen népies szenvedő alak, *születik* helyett is azt mondják: *szülik*, pl. «minden ember *szülik* valamire» (l. *Magy. Nyelvőr* XXII. 410). Az *ovdonia* alakra nézve a mai *old*-dal szemben l. a *boudug*-ra tett megjegyzést (18. s.).

(22. s.) *legence neki seged uromc scine eleut.* A *segéd* szó régen segítséget jelentett s csak az újabb nyelvben lett metonymia útján személyt, segítőt jelentő névvé. Vö. olasz *podesta* polgármester = lat. *potestas* hatalom.

(22—23. s.) *iv uimadsaguemia*, am. az ő imádságuk miatt. Az *iv* alakról l. fönt a *mir* szónál (3. sor). *Miá* am. a mai *miatt*. Gyakori alak a régiségben, pl. «nem szólhatok á faidalom *miá*» (Melius: *Jób* 14), stb. A mai népnyelv is ismeri még, pl. Nográd, Borsod, Fehér megyékben (de személyraggal *miattam* stb., míg régen így is: *miám*).

(23. s.) *zoboducha*, l. bevez. 17.

(24. s.) *ildetuitvl* ‚ildëtüitül', am. üldözésétől. A frequentativ képzésű *üld-öz* (régen *ildöz*) igének tövéből, egy régi **ild-* igéből származik *-at -et* főnévképzővel, mely itt teljesebb alakban jelentkezik (l. bevez. 19).

kinzotviatul, l. ugyanott.

(25. s.) *nugulmabeli* ‚nyugulmábeli', am. nyugalmába. Az *-lm* képző előtti hangnak feltünő zártságát a mai *a*-val szemben az ige reflexiv képzésű tövéből (**nyuguszik*, ma *nyugszik*) magyarázhatjuk. Ezért van, hogy a codexekben is még *nyugolm-* alakkal járatos e főnév, holott a többi hasonló képzések általában *-alom* mal végződnek. (L. Simonyi fejtegetését, *Magyar Nyelvőr* XIV. 26.) — A *beli* ragról l. bevez. 9.

munhi uruzagbelc, am. mennyországba. A *munhi uruzag* talán összetett szó, mint a mai *menny-ország* s akkor az előtag *i*-jében a tő véghangja volna megőrizve;

vö. *mennye-i*, pedig pl. *hegy : hegy-i* stb. (l. Simonyi: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 20. l.). Az *uruzag*-ban az *ország* szó teljesebb alakját láthatjuk, a képző előtt a tővégi magánhangzóval (vö. *ura-ság*, mely elemei szerint azonos vele, de más a jelentése); *uruzág* és *ország* pedig úgy viszonylanak egymáshoz, mint *aluszik* és *alszik*, vagy mint a HBeszédbeli *odutta* és *adta ; tilutóa : tiltá*.

(26. s.) *iovben* ‚jovben', am. jóban. A *jov*-ra nézve vö. valaminek a *jara*, *javak*, *javas* asszony, *javall* (l. bevez. 4). A *-ben* ragról l. bevez. 7.

rezet ‚részt', am. részt. Codexeinkben is többször előfordul még e kötőhangzós tárgyragos alak (l. Nyelvtört. Szót.).

keassatue ‚këässátuk' vagy ‚këäcesátuk', am. kiáltsátok. Ha hosszú *s*-sel olvassuk, az igét *këät*-nak kell fölvennünk (vö. *lát : lássátok*), s akkor a mai *l*-es alak olyan bővülés volna mint *boldog* a régi *bódog*-gal szemben.

uromchuz, e helyett: *uromechuz*, olv. ‚uromkchuz', am. urunkhoz. Az *uromk* alakról l. föntebb 16. sor. A *-chuz : -hoz* ragról l. bevez. 10.

charmul ‚chármúl', am. háromszor. Az *-úl* ragnak e számhatározói használata nem ritka a régiségben, pl. az Ehrenfeld-Codexben *eggyél* (irva *eggyel*), azaz *eggyül*, am *egyszer*; Zvonaricsnál *többül* am. *többször* stb. (l. Simonyi: *Magyar határozók* I. 336).

(27. s.) *uimaggomuc*, am. imádjunk, azaz imádkozzunk (vö. fönt *uimaggonoc* 19. sor). A rag alakjáról l. bevez. 13.

seegin ‚szëgíny' v. ‚szëgín', am. szegény. A mai *é* helyetti *í* a HBeszéd tájnyelvi sajátsága.

(28. s.) *homus*, ma *hamis*. A mély hang az *s* előtt azóta *i*-re változott, mint nyelvjárásaink *kódis* és *lapis* szavaiban is, ezek h. *koldus*, *lapos*.

timnucebelevl, am. tömlöczéből. A *timnuc*-ről l. bevez. 5; a *belevl* ragról uo. 9.

mente, ma igekötővel mondanók: *kimente*.

(29. s.) *tumetíve*, olv. ‚tümëtjük'. Az első szótag *ü*-je a mai ejtésnek régibb *i*-ből való származására mutat, a melyet a HBeszéd nyelvjárása ajakhangzóval cserélt föl.

uvt, olv. ‚üt' v. ‚üvt', am. őt. Az utóbbi esetben azon *v* volna megőrizve, mely ma is előtünik az *-é* birtokképző előtt: *övé*. (Vö. bevez. 4.)

kegilmehel ‚këgyilmëhel', am. këgyelmével. A *kegilm-* töről l. fönt 16. sor. A *-vel* rag *-hel* változatát a kezdő *v* kieséséből magyarázhatjuk, a mit később a hiatus betöltésére *h* hang pótolt (vö. fönt *zumtuchel*-nél, 1. sor).

(30. s.) *kebelében*, am. kebelében. A *ben* rag használatát *-be* helyett a *helyez* ige magyarázza meg, mely itt tulajdonkép *elhelyezni* értelemmel áll.

helhezie, olv. ‚hëlhëzje', ma: helyezze. A *h* hangban a tulajdonképeni denominalis igeképző van megőrizve, mely a mai igékben már nem található (*hat : hatoz*, *hely : helyëz* stb.). A fölszólító mód eredetibb alakjáról l. bevez. 16.

(30—31. s.) *birsagnop iúvta*, am. a birságnap eljutván, azaz: elérkezvén az ítélet napja. A nép ma is mondja még: *idő jutva*. (Vö. *idő múlva*, *egy év múlva* stb.) A *birság* szónak itteni jelentése (‚ítélet') más emlékeinkben nem fordul elő.

(31. s.) *szentii* ‚szentii', am. szentjei. Az *i* hang (szentii) a mai *-je*-hez úgy viszonylik, mint *lilki ért* a *lelkéért*-hez. A régi nyelv egyébként a mai *-jai -jei* birtokosragok helyett egyszerű *-i*-t mutat, pl. *tagira* tag*jai*ra, *szentiinek* szent*jei*nek stb. (L. Szinnyei: *A birt. személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 243.)

unuttei ‚ünüttei', valószínüleg am. boldogultjai. A szó ma teljesen ismeretlen; azonban Révai e század elején még azt írja: «Auditur apud nos quoque, licet rarius, in nonnullis tantum partibus, idem hoc vocabulum, significatione aliquantulum translata: *meg nem önött*, non successit, non ex voto cessit» (*Antiquitates literaturae Hungaricae* 317. l.). Révainak e hallomása azóta nem nyert semmi megerősítést.

euzieun ‚küzikün', am. közökön, ma: között. *Szentjei közükön* olyan ragozásmód mint a régi, sőt nyelvjárásokban (pl. Székesfehérvárt) ma is hallható szerkezet: *a Péterék házuk* e h. *a Péterék háza* stb. A mai *-ük*-nek régibb *-ik* alakja van most is megőrizve az *egyik*, *melyik*, *negyedik*-féle szavakban, a melyek tulajdonkép azt teszik: *egyjük* azaz

‚egyikük', *melyjük* ‚melyikük', *negyedjük* ‚negyedikük' stb. (vö. Simonyi: *A magyar nyelv* I. 167).

(31—32. s.) *iov felevl* ‚jov felől', ma: jobb felől. Régen a puszta *jó* melléknév is használatos volt ‚dextra' jelentéssel, pl. «*jo* fele es bal fele» a dextris et a sinistris (Döbrentei-Codex 301). A *jov* alakra l. fönt 26. sor.

(32. s.) *iochtotnia*, am. iktatnia. Később is még így találjuk ez igét: *ihtat* (Döbrentei-Codex 108, 392). A szókezdő *jo* és *i*-re nézve vö. fönt *iorgossun* (17. sor).

ilezie ‚íleszje', am. éleszsze. Az *é-í* változás a HBeszéd tájnyelvi sajátsága (vö. fönt *szëgín* e h. *szegény*. 27. sor). A fölszólító alakra l. bevez. 16. Az egész kifejezés (*jov felől jochtotnia ílëszje őt*) értelme: ‚támaszsza föl őt, hogy jobb felől iktassa'.

tiv bennetuc, am. ti benneteket. A *tiv* alakról l. fönt *miv*-nél (3. sor). A *benneteket* névmás itt még eredeti tárgyrag nélküli alakjával fordul elő (l. *Szómagyarázatok* 4. l. és *Budenz-Album* 152. l.).

Repertorium.

A Halotti Beszéd legelső fölemlítője a fölfedező Pray György volt, a ki *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.) cz. művében a 249. lapon szól róla először, néhány sort is közölvén belőle. — Az egész nyelvemléket először Sajnovics János adta ki *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (Nagyszombati kiad. 1770.) cz. munkájában, 4—5. l., Faludi Ferencz olvasásával. — Utána Koller József: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum* (Pozsony, 1782.) I. k. 414. l. — Legbehatóbban Révai Miklós magyarázta *Antiquitates literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.) cz. munkájában, mely csaknem teljesen a HBeszéd fejtegetésének van szentelve. (Vö. fönt, 46. l.)

Ezeken kívül a Halotti Beszéddel általánosságban a következő könyvek és értekezések foglalkoznak:

Horvát István: *A' Magyar Nyelv régi Maradványairól*, *Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. I. k. 101—119., hasonmással. — Nagy Gábor: *A' két legrégibb Magyar Halotti beszédről*, ugyanott 1836. évf. I. k. 120—125. l. — Döbrentei Gábor: *Régi Magyar Nyelvemlékek* I. köt. (Buda, 1838.) A kötet első fele egészen a HBeszédnek van szentelve; részletesen elmondva a HBeszéd története s addigi irodalma, behatóan ismertetve O. A.-tól (Ocskay Antal) a Pray-Codex, s magyarázva a nyelvemléknek nyelvi sajátságai; hasonmással. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. k. 93—119. l. — Oskar Blomstedt: *Halotti Beszéd, ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kielissä* (Helsingfors, 1869.). Finn munka; czímének értelme: A Halotti Beszéd s vele kapcsolatban összehasonlító nyomozások a magyar finn és lapp nyelvben. Benne a HBeszédnek olvasása Budenz József szerint. — Békesi Emil: *A Halotti Beszéd kora és hazája*, *Figyelő* III. k. (1877.) 321—327. l. — Simonyi Zsigmond: *A régi nyelvemlékek olvasásáról, fő tekintettel a Halotti Beszédre. A Halotti Beszédnek első fotocinkografiájával.** (Budapest, 1880.) Külön lenyomata a *Magyar Nyelvőr*-ben megjelent következő értekezéseknek: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*, VIII. k. 481. IX. k. 3. 53. 102. l. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátságai*, IX. k. 145. l. — Ugyanaz: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. k. 158—161. l. (Irodalmi tájékozás uo. 183—184. l.) — Ugyanaz: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténetében*, I. k. 74—78. l., a HBeszéd kitünő színnyomatú hasonmásával. — Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* (Budapest, 1893.) I. k. 463. és 662. l.

A Halotti Beszéd egyes szavaival és nyelvsajátságaival foglalkoznak a következő munkák, czikkek és értekezések: Mátyás Flórián: *Magyar nyelvtudomány* (2. füzet, Pécs, 1863.). A II. fejezet (36—57. l.) «Magyar ősnyelv-tanulmányok» czím alatt a HBeszéddel foglalkozik. — Erdélyi János: *Feze*, *Budapesti Szemle* 1865. évf. III. k. 465—470. l. —

* E hasonmásnak egy hibájáról l. fönt 47. l.

Hunfalvy Pál: *Feze*, *Nyelvtudományi Közlemények* IV. k. 443—449. l. — Ugyanaz: *Régi magyar szók*, ugyanott V. k. 246. s köv. ll. A czikknek III. fejezete (257—266. l.) a HBeszéd következő kifejezéseit tárgyalja: *odutta*, *rola*, *tilutoa*, *tiluet*, *gimils*, *odut hotolm*. — Ugyanaz: *Még egyszer ‚feze'*, ugyanott VI. 238—245. l. — Ugyanaz: *Iktat = iochtat-e?* ugyanott VII. 254—259. l. — Ugyanaz: *Magyar mythologiai adatok és egyéb*, ugyanott XII. k. 81—86. l. A ezikk 4. pontja a HBeszéd *elev* szavával foglalkozik. — Budenz József: *Pogány szók. I. Elev (elevc) ‚isten'?* *Egyetemes Philologiai Közlöny* I. k. 145—150. l. — Jancsó Benedek: *Hogyan kell olvasni a Halotti Beszéd eh-ját?* *Középiskolai Szemle* 1882. évfolyam, 40—50. l. — Négyesy László: *Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből*, *Magyar Nyelvőr* XV. k. 198. és 245. l. Egyebek közt a Halotti Beszéd nyelvjárásával is foglalkozik. — Korda Imre: *Ysa*, *Magy. Nyelvőr* XVI. 175. — Szarvas Gábor: *Ysa*, ugyanott 217. l. — Vasverő Rajmond: *Felső nyelvállású rövid magánhangzóink eredetéhez*, ugyanott XVII. 489. A HBeszéd egyes alakjainak kiejtését tárgyalja. — Steuer János: *Még egyszer ‚isten'*, ugyanott XVII. 536. — Balassa József: *Az ‚isten' szó i-je*, ugyanott XVIII. 27.

A *Pray-Codex*ről szólnak az idézett általános értekezések egy részén kívül: Fejérpataky László: *Vallásirodalom az Árpádok alatt*, *Figyelő* III. k. (1877.) 93. s köv. ll. — Fraknói Vilmos: *A Pray-Codex*, *Magyar Könyrszemle* 1879. évf. 275—278. — Csontosi János: *Magyarországi Missale 1228 előtt, más néven Pray-codex*, *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmű. Muzeum részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 7. l.

MÁSODIK FEJEZET.

Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék.

A XIII. század első harmadából való Halotti Beszéd után két évszázadon keresztül más összefüggő nyelvemléket föl nem mutathatunk, mint ama rövid kézirat-töredéket, melyet a *königsbergi egyetemi könyrtárban* egy XIV. századbeli, theologiai tartalmú latin codexnek a szövege elé kötött pergamenlapján Dr. Zacher Gyula germanista 1862 végén vagy talán 1863 legelején fedezett föl, az ugynevezett Königsbergi Töredéket. E nyelvemlékről a hirt Pott Ágoston hallei egyetemi tanár küldte meg Toldynak a hasonmással egyetemben s ez az Akadémiában 1863. július 13-án szólt róla először, a róla igért tanulmányt azonban nem készítette el. Mindeddig összesen 9 sor volt e nyelvemlékből ismeretes. Azonban a folyó évben könyvünk előkészítése alkalmával Szily Kálmán, az Akadémia főtitkára, könyvészeti és palæographiai fölvilágosításokat kérvén a fontos emlék felől a königsbergi egyetem könyvtár-igazgatóságától, innen Dr. Schwenke tanártól, a jelenlegi igazgatótól többek között azt az érdekes értesítést is nyerte, hogy a pergamenlapnak a kötésbe becsíptetett részén, kissé kifeszítve, még több magyar szó is előtünik, a melyek eddig láthatatlanok voltak. E hírre Szily Kálmán a könyvtártól a kötés fölfejtését kérte, valószinünek tartván, hogy a könyvkötő a szétvagdalt pergamenlap többi darabjait is fölhasználta. E sejtelem nem is volt alaptalan, mert azóta a könyvből öt pergamenszalagot fejtettek ki s ezeken több világosan olvasható magyar szót lehetett fölfedezni. Igy: *tahat* ‚tahát' tehát, *scent leluc* ‚szent lélük' Szent Lélek, *ur istennec* úr Istennek, *aniahuz* ‚anyjáhuz' anyjához, *scuz maria* Szűz Mária, *vilag* világ, *ne legen* ne légyen, *eymadsag* ‚vimádság' imádság (vö. HB.), *bodug* ‚bódug' boldog. Több helyen egész kifejezések is kivehetők, mint pl.: *ur . . . veled vagion* ‚Úr véled vagyon', *aldut uoy* ‚áldutt vogy' áldott vagy, *es te mihudnec gumulche* ‚és të míhüdnek gyümülcse' és a te méhednek gyümölcse (e három kifejezés nyilván az Angyali Üdvözletből való), *tartia ulében* ‚tartja ülében' tartja ölében, *pukulnac setit sege* ‚pukulnak sëtit sége' pokolnak sötétsége stb.

Világos, hogy e pergamenszalagokon valamikor összefüggő magyar szöveg, töredékes nyelvemlékünknek többi része foglalt helyet, a mit azonban ma már alig lehet teljesen rekonstruálni. Azonban nem lehetetlen, hogy magába a különben is magyarországi származású latin codexbe is kerülhetett valami

magyar szöveg, mint a Halotti Beszéd a Pray Codexbe, vagy legalább egyes szavak, glosszák, mint a schlägli Hortulariumba s a Németújvári és Budapesti Glosszákat tartalmazó codexekbe. Mindenesetre igen kívánatos, a mit Szily Kálmán az Akadémiában indítványozott is, hogy a nevezetes codex alkalmas esere utján valamelyik hazai könyvtárunknak jusson mielőbb birtokába. Beható tanulmányozása csak így válhatik lehetségessé.

Maga a Königsbergi Töredék egyuttal legrégibb verses maradványunk, s egy Szűz Máriáról szóló ének töredekének látszik, melynek ritmusa a betoldások rontásai daczára a három utolsó sorban még tisztán érezhető:

De ki légyen | néki atyja, || ozut nem tud | hotjuk.
Ez oz Isten, | mint (öt) esmérjük, || kit szeplő nem | illethet;
Mert ha Isten | ő nüm volna, || (ő) benne bínüt | lelhetnéink.

Helyesírása nagyjában megegyez a Halotti Beszédével. Sajátságai közül, a fő töredék alapján, megemlitjük a következőket.

Az *ü* hangot a rendes *u* és *v* betűkön kivül egy helyt (*sciulhessen* szülhessen) *iu*-val fejezi ki, mint a HBeszéd *iv*-vel a *miv, tiv, iv* szókban (l. fönt 64. l.), *w*-vel azonban soha sem irja; ez utóbbi betü itt csak *v* mássalhangzót jelent.

A *cs* hangot a KTöredék *ch*-val jelöli, a mi a HBeszédben ily értékkel nem fordul elő.

A *j*és hangok közül csak a *gy, ny* és *ty* fordul elő. A két elsőt a KTöredék puszta *g*-vel és *n*-nel irja, az utolsót — a mennyiben mind a két betü külön nem hangoztatandó — *ti*-vel: *latiuc* látjuk, *tudhotiuc* tudhatjuk; kétségtelen a *ty* hang ebben: *atia* atyja; a *furiscte* (olv. ‚fürisztje') alakban pedig úgy látszik puszta *t* fejezi ki e hangot.

Az *s* betűt egyszer szóvégén s-nek (*chudaltus*), különben mindig ſ-nek találjuk. Az egyszerű *s* betüvel mindig *s* hangot jelöl e nyelvemlék, kivéve a *t*-vel való ligaturában, hol *sz*-et jelent, ez egy szóban: *tistan* (de: *ysten* isten, s viszont *furiscte* fürészti). Az *sz* hangot e *tistau* szó kivételével *sc* jelöli: *scuz* szüz stb. A *z* betű pedig mindig *z* hangot jelent. (A *zs* hang nem fordul elő.)

A mássalhangzók hosszusága itt is rendesen jelölve van (kettőztetéssel, pl. *beuuc* stb.; kivétel: *lert wala* lett vala és *atia* a*tt*ya = a*ty*ja), a magánhangzóké azonban jelöletlen.

Ezeken kívül csak azt kell megjegyeznünk, hogy egy adatban a *h* betü *ch* hangot látszik jelenteni: *rohtonc* ‚roch*h*tonk' rajtunk; hogy a *k* hangot a *ki* névmásban, nyilván a latin *qui* mintájára, *qu* fejezi ki (*qui, quit*) s hogy a *w* csupán *v* hangot jelöl.

Nyelvi tekintetben a Königsbergi Töredéknek jelentékenyen csekélyebb a nevezetessége mint a HBeszédnek; nyelve mindazonáltal átmeneti állapotánál fogva figyelemre méltó.

A zártabb magánhangzókat itt már részben a mai nyilt ejtés váltja fol. Pl. *wala* (holott a HBeszédben *vola*); *maradhassun*, de *tudhotiuc*; *leannac* és *wylagnoc*. Ennélfogva a megfelelő magashangú alakokban nem dönthetni el,

nyilt vagy zárt *e*-t kell-e olvasnunk: *leyessen* = *löjëssën* v. *löjessën* lehessen *scuz segnec* (így!) = *szűzségnëk* v. *szüzségnek* stb. A Königsbergi Töredékben már kevésbbé valószinű a hosszú magánhangzó fölvétele azon alakokban, melyek a HBeszédben e hosszúságot még megőrizhették (vö. a HB. bevezetésében, 2. pont). A *nem* tagadó szó hol *ë*-vel, hol *ü*-vel fordul elő. A *lelhetneync* (lelhetnénk) alak végződésében valószinüleg kettőshangzót kell olvasni. A *h* helyett a hatóképzőben *j*-t mutat a *leyessen* (lehessen) alak. A *ch* hangot pedig csak a *rohtonc* alakban találjuk meg (ma: *rajtunk*).

A szótövek teljesebb alakjai itt is megtalálhatók az *ozut* azt és *bynut* ‚bínüt' bűnt alakokban.

A névragozásban semmi említésre méltó sajátság nincs; a *-nok* (*wylagnoc* világnak) kivételével mindenütt a mai alakokkal találkozunk. Az igeragozás csupán a *musia* ‚musja' *j* hangjában (e h. *mossa*) mutat régiséget. Kétes a föltünő *furiscte* (olv. *fürisztje?*) alak.

A szóképzés terén a *kezdetuitul* ‚kezdetüitül' *ü* (vagy *i*) hangja érdemel említést, mely a HBeszéd hasonló alakjait megerősíti; továbbá a *chudaltus* ‚csudáltus' (csudálatos) alak és a *-sáy -ség* képzőnek önálló volta a *scuz segnec* szüzeségnek kifejezésben. (Vö. fönt, 5. lap.)

Mondattani tekintetben sincs semmi figyelemre méltó eltérés. Elavült szava pedig csupán egy van: az *imlet* ige.

Nyelvemlékünk hasonmása betűszerinti olvasásával és kiejtésével együtt itt következik:

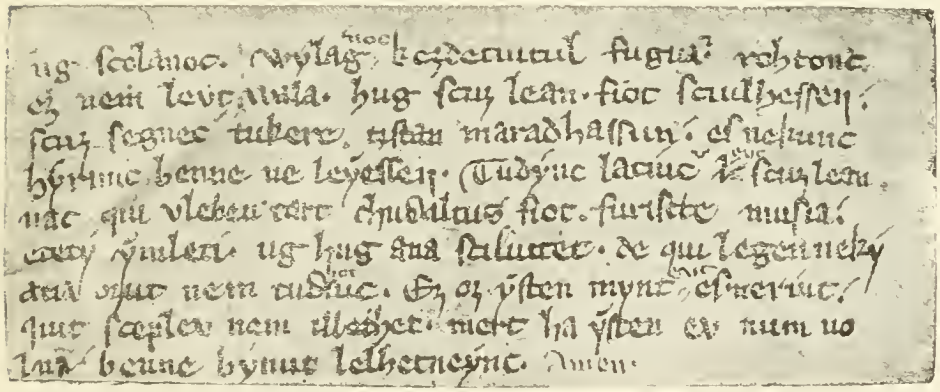

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK HASONMÁSA. (XIV. SZÁZAD.)
Eredetije a königsbergi egyetemi könyvtárban.

A K. Töredék betűszerinti szövege.	*Eredeti kiejtése.*
1 ug scolanoc. Wylagnoc kezdetuitul fugua. rohtonc	1 Úgy szólánok: Világnok kezdetüitül fugva rochtonk
2 ez nem levt wala. hug scuz leau. fiot sciulhessen.	2 ëz nëm lött vala, hugy szűz lëány fiot szűlhessën,

* Az apróbb betűvel szedett szók és szótagok utólagos beszúrások; az utolsó sorbeli *eu* a lapszélen, a többiek az illető szók fölé a sor között vannak beékelve.

3 scuz segnec tukere. tistan marad-
hassun. es nekunc
4 hyrunc benne ne leyessen. Tudyuc
latiuc evt scuz lean
5 nac qui vleben tart chudaltus fiot.
furiscte musia.
6 etety ymleti. ug hug ana sciluttet. de
qui legen neky
7 atia ozut nem tudhotiuc. Ez oz ysten
mynt evt esmeriuc.
8 quit sceplev nem illethet. mert ha
ysten ev num uo
9 lna eu benne bynut lelhetneync.
Amen.

3 szűz ségnek tűkëre tisztán marad-
hassun, és nékünk
4 hírünk benne në lëjessën. Tudjuk,
látjuk őt szűz leány-
5 nak, ki ülében tart csudáltus fiot,
fürisztje, musja
6 éteti, imleti, úgy hugy anya szi-
lüttét; de ki légyën néki
7 atyja, ozut nëm tudhotjuk. Ëz oz
Isten, mint őt ësmérjük,
8 kit szeplő nëm illethet; mert ha
Isteu ő nüm vol-
9 na, ő benne bínüt lélhetnéink.
Ámen.

Jegyzetek.

(1. s.) *kezdetuitul*, am. kezdetétől. Vö. a HBeszéd *kinzotviatul* stb. alakjaival (l. a HB. bevezetését, 19. alatt).

(1 — 2. s.) *rohtonc ez nem levt wala*, am. rajtunk ez nem történt, nem esett meg. Vö. «Szol azokrul, mellyec *lettenec* Christus*on*» arról, a mi Krisztussal történt (Zvonarics: *Postilla* I. 175.) «Kimerénec látni, a mi *lött volna*» a mi történt (Heltai: *Új Testam.* R1).

(2. s.) *fiot*, ‚fiat' és ‚fiót' (fiút)-nak olvasható. Az utóbbi olvasás azzal támogatható, hogy a mai *-ú -ű* melléknévképző s egyéb hasonló végződésű szavaink is régebben *-ó -ő*-vel hangzottak. (Vö. fönt 19. l.)

(3. s.) *scuz segnec* ‚szűz ségnek' azaz szüzeségnek, ma: szüzességnek. A képző önálló voltáról lásd fönt 5. l.

(4. s.) *leyessen* ‚lëjessën' v. ‚lëjëssën', am. lehessen. A képző *h*-ja helyett *j* hangot találunk, a mi tájnyelvi sajátságra mutat.

(5. s.) *chudaltus*, am. csodálatos. Az *-at -et* főnévképző rövidebb alakjával van e képzésben, mint a *jártas* (vö. *járatos*), *éltes* (vö. «vért s *éltet* áldozott neked» Garay *Kont*jában), *győztes*, *nyertes* szavakban. (L. a képző e rövidebb alakjáról a *Defectivumok a magyar nyelvben* cz. értekezést, *Egyetemes Philologiai Közlöny* XV. 1053.)

furiscte ‚fürisztje' (?), am. fürészti. Az igeképző a mai *ö*-vel szemben *i*-t mutat, mint a HBeszéd *gyümölcs*-e ma gyümölcs. (Vö. fönt 65. l.) A ragban föltünő az *e* a rendes *i* helyett (vö. *etety*, *ymleti*), s azért csak *-je*-nek olvasható, a miben a mélyhangú *-ja* ragnak pontos megfelelőjét láthatjuk.

(6. s.) *ymleti* ‚imleti'. Kihalt szó, azon régi *ëmlik* igének műveltető alakja *(iml-et)*, a melyből az *ëml-ő* (tulajdonkép am. szopó, szopni való) melléknévi igenév is származik. A codexekben, sőt később is, *emlet* (olv. *ëmlet*) alakban még elég gyakori volt. Az *em-l-ik* gyakorító származéka a szintén kiveszett régi *ëm-ik*-nek, melyet máig csak a *csecs-emő* szóban tartottunk fönn. (Vö. *Nyelvtört. Szótár.*)

ug hug, am. úgy hogy, vagyis: úgy, a hogyan; ma: úgy, mint.

(6—7. s.) *de qui legen neky atia, ozut nem tudhotiuc* am. de hogy ki az atyja, azt nem tudhatjuk. A *légyen* latinos módhasználat.

(9. s.) *lelhetneync* ‚lélhetnéink' v. ‚lelhetnéink', am. lelhetnénk. Első szótagja hosszúságát a mai népnyelvi *lél* ejtéssel igazolhatjuk. Végzetében *(-nëink)* valószinüleg kettős hangzót ejtett az iró, a miben tájnyelvi sajátságot láthatunk.

Repertorium.

A Königsbergi Töredéket először Toldy Ferencz közölte és magyarázta *Irodalomtörténeti olvasókönyvében* (Pest, 1868.), I. k. 18. l. Utána az Ehrenfeld Adolftól készíttetett héliogravure alapján Ponori Thewrewk Emil adta olvasását, *Egyetemes Philologiai Közlöny* III. k. 401. l. és Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. 161—162. l.

Hasonmása először az *Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben* cz. képes vállalatban jelent meg, a Magyarországról szóló rész III. kötetének 247. lapján s aztán Beöthy Zsolt: *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 76. l.

A nyelvemlékről szó van a következő helyeken: *Budapesti Szemle* XVIII. k. (1863.) 129—130. l. — Volf György: *Nyelvemléktár* VII. k. XXVII. l. jegyzetében. — Simonyi Zsigmond: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 71—78. l. — Négyesy László: *Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből. Magyar Nyelvőr* XV. k. 203. l. A Königsbergi Töredék özéséről szól. — Szily Kálmán: *A Königsbergi Töredékről, Akad. Értesítő* 1894. évf. 399—402. l.

Magát a latin codexet, melyhez a nyelvemlék hozzá van kötve, Steffenhagen írta le 1864-ben az *Altpreussische Monatsschrift* I. kötetének 751. lapján. L. még Schwenke leirását Szily Kálmán id. czikkében, 400. l.

HARMADIK FEJEZET.

Szótárirodalmunk legelső zsengéi. A Beszterczei és Schlägli Szójegyzékek.

1. A Beszterczei Szójegyzék.

A Königsbergi Töredék után a következő, XV. század elejéig az oklevelek magyar szavain kívül ismét nem találunk magyar nyelvemléket. E század első negyede azonban két fontos szójegyzékkel gazdagítja nyelvtörténetünket, melyek csak a legutóbbi években kerültek napfényre, s melyeket a magyar szótárirodalom kezdeteinek tekinthetünk. Ezek: a Beszterczei Szójegyzék és a Schlägli Szójegyzék.

A Beszterczei Szójegyzéket 1891-ben födözte föl Berger Albert tanár a *besztercze-naszód-megyei levéltárban*, s jelenleg a megye ajándékából a *M. Tud. Akadémia* tulajdona.

Az egész emlék 10 negyedrétű papirlevélből áll, melyből maga a szójegyzék a 16. lap első soráig terjed; a hátralevő rész tisztán latin szöveg. A Beszterczei Szójegyzék, mint neve mutatja, nem összefüggő nyelvemlék, hanem egyike ama latin-magyar kéziratos szójegyzékeknek, melyek középkori iskoláinkban forgalomban voltak s melyeket *nominal** vagy *nomenclator* néven neveztek. E szójegyzékekből fejlődtek ki legrégibb szótáraink. Szójegyzékünkben tehát, a Schläglivel egyetemben, egyszersmind legrégibb iskolai kézikönyveinket birjuk. A szók azonban itt még nem betűrendben, hanem fogalmak szerint vannak csoportosítva. Összesen 21 szócsoport van, s ezek a következők: 1. *a világ* (1. lap), 2. *harczosok* (2. l.), 3. *földek* (3. l.), 4. *vizek* és *hajók* (uo.), 5. *halak* (4. l.), 6. *fürek* (uo.), 7. *házak* (6. l.), 8. *ruhák* és *díszek* (7. l.), 9. *posztók* és *erczek* (8. l.), 10. *szekerek* (9. l.), 11. *kutyák* (uo.), 12. *szőlők* (czím nélkül, uo.) 13. *gyümölcsök* (10. l.), 14. *fák* (uo.), 15. *lovak* (11. l.), 16. *barmok* (12. l.), 17. *vadállatok* (uo.), 18. *férgek* (13. l.), 19. *madarak* (14. l.), 20. *asztali eszközök* (15. l.), 21. *konyhaeszközök* (uo.).

Mind e szók akként vannak írva, hogy a nagyobb betűvel s fekete tintával egyfolytában írt latin szavak fölött azonos jellemű de kisebb és vörös betűkkel a megfelelő magyar szavak állanak. A 12. szócsoport kivételével mindegyik elé latinúl a fogalomkör nevét is kiteszi az író, ilyenformán: *Nomina militum*, vagy *Sequuntur nomina fructuum* stb.

* Igy nevezi kéziratunkat maga az írója, illetőleg másolója a 16. lapon. (Idézve alább.)

A szójegyzék írója, helyesebben másolója — mert ennek bizonyul — bizonyos *Tótországi György*, ki magát a szótár záradékában ekként nevezi meg: «Explicit nominal per manus *Georgy De regno dicto Sclauonye.*» E György bizonyára vándortanító volt, a ki azonban mind a latin mind a magyar szavakban igen sok hibát ejtett. A legközelebbi eredeti pedig, melyből György tanító a maga szójegyzékét másolta, német ember munkája lehetett, a mint a némely fogalomcsoportok után vetett német mondattöredékekből látszik.

Korát papirosának és írásának minőségéből Zsigmond király idejére s minden valószinűség szerint a XV. század első negyedére tehetni.

A Beszterczei Szójegyzeknek nyelveszeti becsén kívül műveltségtörténeti fontossága is van. Különösen fontosak a fegyverek elnevezései, a mennyiben a Zsigmond korabeli magyar fegyverzetről ennyire teljes és világos képet sehonnan sem szerezhettünk.[1]

Nyelvi tekintetben szótári voltánál fogva főkép a szókincs, szavaink jelentéstörténete, továbbá a hangtan és szóképzés szempontjából nyújt a Beszterczei Szójegyzék becses adalékokat.

Számos ritka, sőt eddigelé egészen ismeretlen szót is találunk e jegyzékben, a mely azonban hibáinál fogva sok megfejthetetlen rejtvényt is ád a búvárlónak. Nem ismertük eddig a *hort* szót, mely agarat jelent, s az *athyal*-t,[2] mely am. mostoha atya. Ritkább szavak: *egyveng*, am. testvér, egytestvér; *fial* mostoha fiú[2]; *higy* fülönfüggő; *ágylep* ágynemű; *szalú* bárd; *rér* sógor stb.

Hangtani tekintetben még sok benne a zártabb ejtésű magánhangzó: *iszop* iszap, *sum* som, *lopus* lapos stb., épúgy mint a HBeszédben és Königsbergi Töredékben. A szóvégi *ó* helyett, mint az Árpád-kori oklevelek, gyakran kettőshangzót mutat nyelvemlékünk: *thow* tó, *low* és *lou* ló, *aythou* ajtó stb. Ennélfogva lehetséges, hogy a megfelelő magashangú szók is hasonlókép kett. s-hangzóval ejtendők: *seprew* seprő, *menyekezer* menyekző stb. Előfordul még a Szójegyzékben egy pár ilyen alak is: *halm* (de mindjárt mellette *halom*), *therm* (és *terem*), mint a HBeszédben *hotolm* hatalom.

A szóképzés szempontjából legfontosabb a *-ság -ség* képzőnek illeszkedés nélküli *-ség, -ség* alakja és önálló szóként való viselkedése, a miről már az általános részben megemlékeztünk (l. fönt 5. l.). Viszont a *tar* és *szir* szavak arra mutatnak, hogy a mai *tarka* és *szürke* mellékneveinknek végszótagja tulajdonkép kicsinyítő képző; a Szójegyzék amaz alakjai tehát oly viszonyban vannak a mai *tarka* és *szürke* szavakkal, mint a HBeszéd *fész* főneve és a mai *fészek*.

Helyesírásából följegyezhetjük a következő említésre méltó sajátságokat. A *cz* hangot a *c*-n kívül *ch*-val is írja e nyelvemlék: *capcha* és *capca* kapcza, *rach* rácz, *chimer* czimer. A *ch* egyébként a *cs* hang rendes jele benne (pl. *chap* csap); olykor azonban, mint az egyszerű *c, k* hangot is jelent:

[1] L. Tagányi Károly tanulmányát, *Századok* 1893. évf. 309. l.

[2] Az *athyal* és *fial* szók eredetéről igen valószinű magyarázatot adott legutóbb Szinnyei József, *Magyar Nyelvőr* XXIII. k. 145. s köv. ll.

chouach kovács. Valamint e példában, úgy egyéb esetekben is gyakran szerepel a *h* fölös járulékúl. Igen gyakori a *th* az egyszerű *t* helyett, de olykor a *p* hangot is *ph* fejezi ki: *cheph* csép, *phoztou* posztó. A *ph*-t természetesen a latin írásmód szerint az *f* hang kifejezésére is használja szójegyzékünk: *saphran* sáfrán, *phathyal* fátyol. A sziszegő hangok közül az *s*-et a rendes *s* betűn kivül többször *z*-vel, néha pedig *sch*-val írja: *vizelew* viselő, *dedeuz* dédős; *farcasch* farkas, *schator* sátor. Az *sz*-et rendesen *z*-vel, néha *s*-sel s a régies *sc*-vel jelöli. A *z* hang jele rendesen *z*, rikán *s*. A *j*és hangok közül a *gy* t csaknem kivétel nélkül puszta *g*-vel írja: az *ny*-et, *ly*-et és *ty*-t azonban (s főkép az utóbbit) már gyakran megkülönbözteti az egyszerű *n*, *l* és *t*-től. Az *ny*-et *ny*-nal, az *ly*-et *li*-vel és *ly*-nal, a *ty*-t pedig *ti*, *ty*, *thi*, *thy* kapcsolatokkal, olykor pedig mint az egyszerű *t*-t, *th*-val jelöli. A massalhangzók hosszúságát csak ritkán fejezi ki, a magánhangzókét jelöletlen hagyja. A magánhangzók írásmódjából mint az eddigi emlékektől eltérőt, csupán az *ő* hangnak *ew*-vel való írását említhetjük: *belchew* bölcső stb. (épúgy mint ma is a *Dessewffy* ‚Dezsőfi' családnévben).

A hasonmásban Szójegyzékünk 7. lapját mutatjuk be, melyen — az első sort kivéve — a *ruhák és díszek* fogalomcsoportjába tartozó szavak állanak. E kis mutatványból is elégge látható, mennyire tele van nyelvemlékünk hibákkal, úgy hogy miattuk sok a meg nem fejthető szó, mind a latin mind a magyar részben. E homályos adatok egy részére nézve a gondosabb írású Schlägli Szójegyzék ad útmutatást és fölvilágositást, a melyben a megfelelő szócsoport a 8. és 9. lapokon található.

Mutatványunk betűszerinti olvasása, az eredeti lapsorait megtartva, a következő. (A latin szókban az apróbb betűk a föloldott rövidítéseket jelentik.)

A Beszterczei Szójegyzék 7. lapjanak betűszerinti olvasása.

forbath *pahar* *vyueg* *cuppal* *keneelew*
rium asitus chyphus vitrum cuppa reclinatorium

Secuntur nomina vestium et ornamentorum

ag *ag* *ag* *kypa(r)n* *ag fel* idem
Lectus cubile grabatum lectile supellectile

ag fedel *zeneg* *laznak* *nemes* *nemezt*
superlex capete lodex filtrum filturum scal-

gyken *gyken* *zapona* *parna* *parna hay*
trum matta si storium cortina pluuinar pluuinarium

vankas *lelah* *vankas* *matraz* *karpit*
Ceruile lintiamen cusinus matrozynum carpoltios

homny *aglep* *bibor bereth* *schathor* *kenthes* *ruha*
limbude canapea papilio Tentorium dypolis ves-

ruha *metelt ruha* idem *kines*
tis vestimentum polimita katabieta spatulosus

fuselth *rokolya* *kozorou* *palast zel* *engual* *pochno*
timdata irista Crinale frat?a armilla neglicium

phathyal *orchon* *chepez* idem *chepez* *va(r)roth chepez*
fala meterela fascica vitta mutrum Aucupeta pi

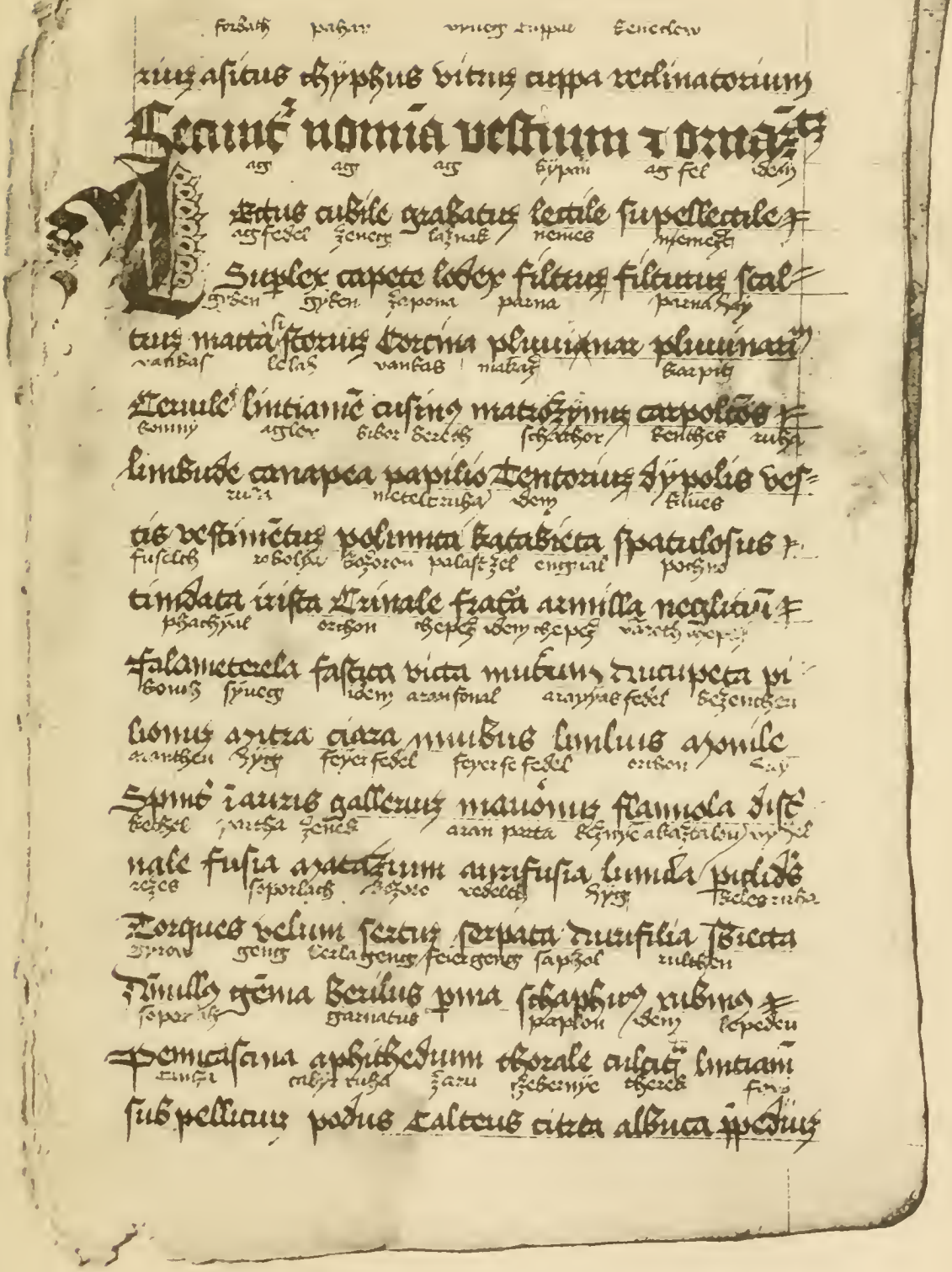

A BESZTERCZEI SZÓJEGYZÉK 7. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XV. SZÁZAD.)
Eredetije a M. Tud. Akadémia kézirattárában.

konth syueg idem *aran fonal aranyas fedel kezentheu*
lionum Mitra ciara nimbus linilius Monile

aranthen hyg feyer fedel feyer fe fedel orchon hay
Spinter inauris gallerium mauornum flamiola discer-

kethel partha zeues aran partha kezny͡e akaztalou ry hel
nale fusia Mataxium aurifusia lunula periclidris

rezes soporlach kozoro redelth hyg beles ruha
Torques velum sertum serpata Aurifilia subiecta

gyrow geng berla geng feier geng saphol rulthen
Annullus gemma berilus perma schaphirus rubinus

soporlah garnatus paplon idem *lepedeu*
Pemicascina aphithedium thorale culcitra lintiamen

camza tahyr ruha zaru zekernye therek few
subpellicium podus Calteus citrta albuca præpedium.

Jegyzetek.

Itt következő jegyzeteink élén a magyar szót lehetőleg az eredeti kiejtés szerint, a latin szókat pedig — a mennyiben ismeretesek — rendes helyesirásukkal közöljük.

(1. sor.) Az első sor a 7. szócsoport (házak, házrészek, házi eszközök) befejezése. Az első négy betű (*-rium*) nem egyéb mint az előbbi lapon megkezdett *peccarium* pohár szónak két utolsó szótagja. A többi itt előforduló latin és magyar szók a következők:

forbát — (asitus?) cratus. Eddig ismeretlen magyar szó, a mely azonban nyelvemlékünkben alább is előfordúl s megvan a Schlägli Szójegyzékben is *cratus* jelentéssel (l. a kiadásban 1122. sz. alatt). Minthogy itt a pohárnevek közt áll, Tagányi véleménye szerint csalóka poharat jelent s az olasz *furbo* s talán *forbato* ‚csaló' szóval volna összefüggésben. (*Századok* 1893. évf. 321. l.) A latin szó *asitus* alig lehet egyéb mint a Schlägli Szójegyzékbeli *cratus* elferdítése, ez pedig a *crater*-nek középkori mellékalakja (Du Cange: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*).

pahár — scyphus. Am. pohár. Ugyanezen alakkal s latin megfelelővel fordul elő a 10. lapon is. A Szójegyzék *chyphus* (az utóbbi helyen *chiphus*) szava a *scyphus* (gör. σκύφος) szó elrontása.

üveg (viveg?) — vitrum. Lehetséges, hogy *yueg* helyett írt *ryueg*-et a másoló tévedésből. A Schlägli Szójegyzékben *iueg* (a kiadásban 1123. sz. alatt).

kuppal? — cuppa. A *kupa* szónak ilyen *l* végű alakja ismeretlen; talán csak tollhiba. A kettős *p* a latin ejtésben is megvan (*cupa* és *cuppa*).

kënyëklő — reclinatorium. Am. könyöklő, a min könyökölnek, pl. a korlát felső lapja, ablak párkánya. Vö. Aranynál: «Könyöklőn várnak az udvari cselédek» (*Mátyás anyja*).

(2. s.) *Sequuntur nomina vestium et ornamentorum.* Fejezet-czím. Az új szócsoport tartalma.

(3. s.) *ágy* — lectus.
ágy — cubile.
ágy — grabatum.
kis párna? — lectile. A magyar szóban *kypan* betűk állanak, az *a* és *n* között egy rövidítő jellel.

ágyfél? — supellectile. Annyi volna mint ‚ágy fölé'. Azonban nem lehetetlen, hogy *ay fedel*-ből van a szó elrontva, a mint a Schlägli Szójegyzék írja (1135. sz.), s a mint a következő szónál itt is találjuk. A latin szót Du Cange csak *superlectile* alakban ismeri s így értelmezi: «stragulum, quod lecto insternitur, vel etiam id omne quo lectus instruitur». A magyar szó után *idem*-et írt az író, utalva az előbbi szóéhoz hasonló jelentésre.

(4. s.) *ágyfëdël* — superlex. A latin szó a *supellex*-ből való etymologizálásnak látszik s ezért van *ágyfedél* lel fordítva.

szényeg — tapete. Am. szőnyeg, az *ő* hangnak megfelelő régibb *é*-vel (vö. fönt. 15. l.) A latin szó első betűje *(t)* helyett a másoló *c*-t írt, a mi — viszont is — egyike a legközönségesebb másolói tévedéseknek a régi iratokban. Érdekes ezekben s a következő szókban a szójegyzék tartalmának egyezése a Schlägliével.

lasnak v. *lazsnak* — lodix. A *Nagy Szótár* szerint a ma is élő *lasnak, lazsnak* szó ‚fürtös, gubás, kóczos pokróczot' jelent. (Vö. *Tájszótár* és *Nyelvtört. Szótár.*)

nemez — filtrum. Eddig csak a XVI. századtól kezdődő adatokból volt ismeretes.

nemez(t) — filt(u)rum. Fölösnek látszó ismétlés. Az első betű eredetileg *m*-nek volt írva, de harmadik szára utólag ki van törölve. A szóvégi *t*-nek alig van jelentősége. — Az utána következő s magyar jelentés nélkül álló latin *scaltrum* ismeretlen alak; azonban valószínűleg azonos a Schlägli Szójegyzék *sultrum*-ával (1139. sz.), a mely szintén nemezzel van fordítva, s mindkettő a *filtrum* elferdítésének látszik.

(5. s.) *gyíkény* — matta. Am. gyékény. Ilyen alakkal előfordul más nyelvemlékben is. (L. *Nyelvtört. Szótár.*)

gyíkény — sistorium. A latin szó rendes alakja *storia* és *storea*. Azonban a középkori latinságban *sistorium* is előfordul (Du Cange). A *si* szótag utólag van beszúrva. A Schlägli Szójegyzékben is *sistorium* (1141. sz.).

zápona — cortina. A Besztercei és Schlägli Szójegyzéken kívül sem a régiségben sem a mai nyelvben nem fordul elő. Nem egyéb mint az ószlovén *zapona* ‚kárpit' s a tót *zápona* ‚kötény' szó. (Vö. Asbóth Oszkár czikkét, *Magyar Nyelvőr* XXII. 226.)

párna — pulvinar. A latin szó eredetileg még hibásabban *pluuianar*-nak volt írva.

párnahaj — pulvinarium.

(6. s.) *vánkas* — cervile? Am. vánkos. A latin szónak helyes alakja *cervical* v. *cervicarium* volna. A Schlägli Szójegyzék a megfelelő helyen tényleg *ceruical*-t ír (1144. sz.).

lélah v. *léllah* — linteamen. E lepedőt, vitorlát, kárpitot jelentő régi szó a codexek korán túl ismeretlen. A német *leilach*, lepedő' szó átvétele.

vánkas — cusinus. A latin szó (így a Schlägli Szójegyzékben is, 1117. sz.) Finály szerint a franczia *coussin* ‚vánkos' latinosításának látszik, a mit a középkorban magyar szókkal is megtettek (vö. *jobbagio jobbagionis* jobbágy stb.).

mátrász v. *mátráz* — matrozynum? Am. mátrácz. A latin alak másunnan ismeretlen s bizonyára a középkori *matracium, matratium* v. *materacium, materatium* (Du Cange) elferdítése. (Vö. német *matratze*.) A Schlägli Szójegyzékben *matrasium* (1148. és 1189. sz.).

kárpit — carpoltios? A latin szónak tulajdonképi alakja *carpita*, a mely maga is az olaszból van véve. A Schlägli Szójegyzékbeli *tapoletus* (1150. sz.) szintén ismeretlen.

(7. s.) *honmi?* — limbude? A magyar szó határozottan *homny*-nak van írva, a mi azonban nem zárja ki, hogy az eredetiben *hommy* lehetett legyen, a mint Tagányi Károly olvassa is (*Századok*. 1893. évf. 322. l.). Ez esetben *hon-mi* azaz *hol-mi*-nak magyarázhatnók. A *hol* névmásnak tényleg előfordul a régiségben *hon* alakja is (l. *Nyelvtört. Szót.*). A latin *limbude* szó ismeretlen. (Vö. *limbus?* Ez a középkori latinságban egyebek közt katonaköpenyeget, ruhaszegélyt és ruhát is jelentett, l. Du Cange.)

ágylep (agler?) — canapea. Az *ágylep (aglep)* Simonyi olvasása (*Nyelvtud. Közlemények* XXII. 525). E szó a régi nyelvben másutt nem fordul elő; azonban a székelyeknél ma is megvan és ágyneműt jelent (l. *Magyar Nyelvészet* VI. 316). Szamota István (a Schlägli Szójegyzék 1152. számához írt jegyzetében) megmarad Finálynak *agler* olvasása mellett, egy 1277-ből való oklevéli adattal *(agleria)* támogatva magyarázatát. A latin szó rendesen *conopeum, canopeum* és *canapeum* alakban fordul elő s eredetileg szunyoghálót jelent. Belőle veszi eredetét a *kanapé* szó.

bibor beret? — papilio. A második szó határozottan *bereth*-nek van írva; mivolta azonban nem tudható. A latin *papilio* pillangót és sátrat jelent. A Schlägli Szójegyzékben *panpilio* (azaz *pampilio*) áll, a mi szintén sátrat jelent, de föléje csak a *bibor* szó van jegyezve.

sátor — tentorium.

kéntés — diplois. Am. köntös. A latin szó el van ferdítve.

ruha — vestis.

(8. s.) *ruha* — vestimentum.

metélt ruha — polymita. A latin (illetőleg görög) *polymitus* melléknév soknyüstöset (*nyüst* am. fonal), soknyüstösen szőtt dolgot jelent. (Vö. *Polymita vestis*: multis variisque coloris filis et licüs contexta et variegata. Du Cange.) A *metélt* jelző talán e többféle színű fonal miatt van használva s annyit tesz mint ‚csíkos'. — A következő latin *catabieta* szó a Schlägli Szójegyzékben *catabreta*-nak van írva. (Vö. *Mantellus catabriatus. Catabriatus*: ex albo et nigro vel etiam aliis coloribus alternatim distinctus. Du Cange.)

kives (vagy *kües*?) — spatulosus. Am. köves. A latin *spatula*, a melyből a *spatulosus* származik, egyebek közt lapátalakú határkövet is jelent, s így a *kives* ‚köves' ennek a fordítása volna. Tagányi azt hiszi, hogy a *spatulosus* a *spatalium* elferdítése, a mely karpereczet jelent. Ezzel a *köves* (az az drágaköves) szó meg volna egyeztethető. A *köves* szót tényleg használja a régi nyelv ‚drágaköves' értelemben. Tőszótagbeli magánhangzója — ha ugyan az *iu* a Königsbergi Töredék orthographiája szerint *ü*-nek nem olvasandó — úgy viszonylik a mai *ö*-höz, mint pl. a régi *sitét* a mai *sötét*-hez. *kizép* a *közép*-hez stb. (l. fönt, 17. l.)

(9. s.) *fuselth*? — eindata. A latin *tindata* alak, valamint a Schlägli Szójegyzékbeli *tindata* is (1160. sz.) a *cindatus* szó elferdítése lehet, a mely fél selymes, igen vékony gyolcsot jelent (vö. Finálynál a kiadás 696. száma alatt). A *fuselth* ugyanitt *faselth*-nek van írva s nem egyéb mint a középfölnémet *fazelet* ‚zsebkendő' szó (vö. olasz *fazzoletto*).

rokolya — irista? Minthogy a *rokolya* vászon szoknyát jelent (l. *Nagy Szótár*), a latin *irista* Finály szerint talán az *instita* szó (‚fodros szegély, kötő, póla, heveder') eltorzítása lehet. A Schlägli Szójegyzékben *rusta* áll (1161. sz.), a mi szintén ismeretlen alak.

koszorú — crinale. Am. koszorú. A szó végi *ú*, illetőleg régibb *ó* helyett kettőshangzó áll (l. bővebben).

palást-szél — forratura. A latin szó tulajdonkép *fratura*-nak van írva s a Schlägli Szójegyzékben is *faratura* áll (1165. sz.); mindkettő azonban nem egyéb mint *forratura* (‚pellitium, quo vestis ornatur' Du Cange).

ingváll — armilla. Am. ingváll. Az *armilla* tulajdonkép karpereczet, övet vagy általában karikát jelent. Az *ing*-nek *eng* alakja még csak az Ehrenfeld-Codexben fordul elő. A Schlägli Szójegyzékben *imegral* (1166. sz.).

poesnó? — neglicium. A latin szó ismeretlen. A *pochno* alakban Tagányi szerint a cseh *poučník* szónak a mása volna keresendő, a mely ‚pókhálószerű finomsággal szőtt fátylat' jelentett.

(10. s.) *fátyal* — falameterela? Am. fátyol. A latin szó ismeretlen. (Talán e h. *phaleramentum*. am. ‚ornatus mulierum' Du Cange.) A Schlägli Szójegyzékben *flameola*, 1168. sz. (Vö. *flammeolum* Diefenbach *Novum Glossarium*-a szerint am. fátyol. Du Cange szerint: püspöksüveg, fejdísz, fejtakaró.)

orezon? *orton*? — fascia. A Schlägli Szójegyzékben *orton*-nak van írva, itt azonban két sorral alább is *orchon* áll s talán az *orcza* szóval függ össze. Tagányi figyelmeztetése szerint ugyanis (*Századok* 1893. évf. 322. l.) a nők még a XVI. és XVII. században is *orczatakaró*-t viseltek. A *fascica* íráshiba *fascia* ‚szalag' helyett, a mint a Schlägli Szójegyzék irja is.

csepesz — vitta. A régiségben csak itt s a Schlägli Szójegyzékben kerül elő, azonban a székelyek ma is *csepsz* és *csepesz*-nek hívják a fejkötőt. A szó különben szláv eredetű. (L. Simonyi, *Nyelrtud. Közlemények* XXII. 525.)

csepesz — mutrum? A latin szó ismeretlen. A Schlägli Szójegyzékben *mucrum* és *mucrenum* (1172. 1173. sz.). A magyar szó elé írt *idem* az előbbivel való azonos jelentésre utal.

varrott csepesz — aucupeta? A latin szó (így a Schlägli Szójegyzékben is, 1174. sz.) valószinüleg az *acu picta* kifejezés elferdítése, a mint a Schlägli Glosszákban olvasható is (*acupicta*: *hymmel varrot*, 2162. sz.).

(11. s.) *konty* — pilionum? A latin szó ily alakban ismeretlen. A Schlägli Szójegyzékben *piliolum* áll (1175. sz.), s ez nem lehet egyéb mint a *pileus* kicsinyítője: *pileolus*.

siveg — mitra. Am. süveg, az *ü*-nek megfelelő régibb *i*-vel (vö. fönt, 15. l.), a mely alakkal általános régibb nyelvemlékeinkben; a Schlägli Szójegyzékben is *sineg* (1176. sz.). Az utána következő latin *ciara* szó *tiara* helyett áll közönséges másolói hibával.

arany fonál — nimbus. A latin szó Finály szerint arany fonalból való fonadékot is jelentett a középkorban. Ugyane latin megfelelője van az *aran fonal*-nak a Schlägli Szójegyzékben is, csakhogy itt a *nimbus* szónak *limbus* változata áll, iráshibából *himibus*-ra és *limibus*-ra ferditve (1178. 1179. sz.).

aranyas fëdél — limbus. Am. aranyoi fedél, aranyos fejkötő. Az *aranyas* alak úgy viszonylik a mai *aranyos*-hoz, mint a régi *váras* a mai *város*-hoz. A latin szó nyelvemlékünkben *liniluus*-ra van ferditve.

kössëntyő v. *kësëntyő* — monile. Am. kösöntyű, nyaklánez. Ma már elavult szó, a mely régen igen közönséges volt. Lehetséges, hogy még *t*-vel *kössëntő* v. *kësëntő*-nek olvasandó. A Schlägli Szójegyzékben *kesente* (1180. sz.).

(12. s.) *arany tő* — spinter. Nem lehetetlen, hogy *arany (kössën)tő* helyett áll hibából. A Schlägli Szójegyzék a *spinter*-t a *monile*-vel azonos jelentésünek jelzi (1181. sz.).

higy — inauris. A fülbevalónak elavult régi neve, a mely a két Szójegyzéken kivül még csak a Bécsi Codexben fordul elő (vö. Schlägli Szójegyzék 1182. sz.).

fejér fëdél — gallerium. Ugyane latin szó a Schlägli Szójegyzékben *fátyol fëjfëdél* azaz f. főfedéllel van forditva (1183. sz.).

fejér félfëdél — mavornum? Am. fehér főfedél. A *fő* szó itt azzal az eredetibb ejtéssel áll, a mely a *fökötő*-nek népies *fékető* változatában mai napig is megmaradt (vö. fönt, 15. l.). A latin szó a Schlägli Szójegyzékben *moarcium*-nak van irva (1184. sz.), ez pedig valószinüleg nem egyéb mint *moarium*, franczia *moire*, *mouaire*, *moire* ‚ein festgeschlagener seidener oder halbseidener stoff' (Diez).

orczou? orton? — flamiola? (Vö. fönt, 10. sor.) A latin szó talán a *flammeolum* v. *flameolum* szó elferdítése, a mely püspöksüveget, fejdíszt, fejtakarót jelent (Du Cange; vö. a 10. sorbeli *fátyal*-hoz való jegyzetet).

hajkëtél — discernale? Am. hajkötél, hajkötő. Az *e*: *ö* hangviszonyra nézve l. fönt, 15. l. A latin szó a Schlägli Szójegyzékben *discrinale*-nak van irva s mindkettő valószinüleg vagy a *discerniculum* (szőrzsineg v. hajtű) vagy a *discriminale* (hajtű) szó elferdítése.

(13. s.) *párta* — frisia? A szójegyzék latin *fusia* alakja bizonyára *frisia* helyett áll. A Schlägli Szójegyzék ugyanazon magyar szó megfelelőjeül *fascia*-t ir (1186. sz.). A *frisia*-ra vö. *frisium*: limbus, fimbria, franczia *frange* (Du Cange).

szëvés — mataxium? Am. szövés. A Schlägli Szójegyzékben a hely szavai között *matras* ‚matrasium' áll (1189. sz.). A latin *mataxium* azonban itt a *mataxa* v. *metaxa* selyemszövet' szóval látszik összefüggésben lenni (vö. Du Cange).

arany párta — aurifrisia. A Schlägli Szójegyzékben *aranas parta* aurifica (1188. sz.). Mind az *aurifica* mind a szójegyzékünkbeli *aurifusia* a középkori *aurifrisia* v. *aurifrigia* ‚aranyos rojt' szónak elferdítései (vö. Du Cange).

kësëntí (?) *akasztalóu* — lunula. Am. kösöntyű-akasztaló, kösöntyű-akasztó. A Schlägli Szójegyzékben *kesen kete* áll, valószinüleg *kesente kete* ‚kësënté-këté' azaz kösöntyű-kötő helyett (1193. sz.). Vö. föntebb, 11. sor.

vijel (vihel?) — periclides. A magyar szó eddig teljesen ismeretlen volt. Nem egyéb mint a németből átvett középkori cseh szó *rijel* vagy *rejl* ‚apáczafátyol' (l. Tagányi *Századok* 1893. évf. 322. l.). A Schlägli Szójegyzékben (1194. sz.) ugyanazon latin szó a *firis* szóval van magyarra fordítva (l. ezt *Nyelvtört. Szótár*).

(14. s.) *rezes* — torques. Am. rezes (t. i. nyaklánez, nyakperecz). A Schlägli Szójegyzékben ugyane latin szó *rez* ‚réz'-zel van forditva (1195. sz.).

soporlach — velum. Am. superlát, kárpit. A 16. sorban is előfordul *soporlah* alakkal, nem különben a Schlägli Szójegyzékben is (*soporlath* 1196. sz. és *soporlah* 1206. sz.) Elavult szó. (Vö. *Nyelvtört. Szótár.*)

koszorú — sertum. Am. koszorú.

redëlt? — serpata? Am. redölt? A latin szó ismeretlen. Ugyanígy a Schlägli Szójegyzékben is, a magyar szó azonban *regleth*-nek van irva (1198. sz.).

higy — aurifilia? L. fönt, a 12. sornál. A latin szó ismeretlen.

béllés (?) *ruha* — subiecta. Am. bélléses v. belső ruha?

(15. s.) *gyürő* — anulus. Am. gyürü. A szó vége iráshibából van bizonyára *ow*-vel irva *ew* (ő) helyett.

gyëngy — gemma. Am. gyöngy.

bërlagyëngy — beryllus. A magyar szó

máshonnan ismeretlen, azonban nyilván összefügg a latin *beryllus*-sal, a mely egy indiai drágakőnek a neve.

fejér gyëngy — perna. A Schlägli Szójegyzékben is megvan (*feir geng* 1203. sz.) A latin *perna* egyebek közt egy kagyló nevét is jelenti.

safol v. *sáfol* — sapphirus. Am. zafir. A Schlägli Szójegyzékben *saphel* (1204. sz.). Hasonló *l*-es alakokban (*safill, sáfily*) előfordul e drágakő neve egyebütt is a régiségben (l. *Nyelvtört. Szótár*).

ruben v. *rubin (rulten ?)* — rubinus.

(16. s.) *soporlah* v. *soporlach* — pemicascina? A latin szó ismeretlen. A magyarra nézve vö. föntebb 14. s.

gárnátus — epitogium. A latin *aphithedium* alak mivoltára a Schlägli Szójegyzék *epitodium*-a vezet rá (1207. sz.). A magyar *gárnátus* Tagányi szerint a franczia *garnache*-ból átvett régi német *garnatsch* v. *garnasch*-sal (felöltő, többnyire ujjak nélkül) függ össze (*Századok* 1893. évf. 322. l.). Szamota régi oklevelekből egy latin *garnacia* alakot is idéz a Schlägli Szójegyzék kiadásában (1207. sz. alatt). Ugyan e Szójegyzékben a magyar szó *gernatus*nak van írva.

paplon — thorale (torale). Am. paplan. A következő latin szó, *culcitra* is ugyanezen jelentésünek van jelezve.

lepëdő — linteamen. Ugyane latin szó fönt a 6. sorban *léllah*-hal volt magyarázva.

(17. s.) *kámzsa* — suppellicium. Ma is ismeretes szó. A Schlägli Szójegyzék a latin szónak *superpellicium* változatát használja (1212. sz.).

tábir (v. *tabir*) *ruha* — podus? (poderis). Ez utóbbi latin szó bokáig érő hosszú papi öltönyt, *talárt* jelent. Ezzel függ-e össze a *tabir ruha*, avagy a köpeny jelentésű olasz *tabarro*-val (Diez), nem tudni. A Schlägli Szójegyzék különben ugyane latin szót *kabaricha*-val fordítja (1213. sz.; vö. hozzá Szamota észrevételét és Tagányi magyarázatát, *Századok* 1893. évf. 322. l.).

saru — calceus.

szekërnye — ocrea. Elavult, csizmát, szárharisnyát stb. jelentő szó (l. *Nyelvtört. Szótár.*) Szláv eredetű (l. Tagányi id. h.).

cserek — albuea? A magyar szó világosan *t*-vel van ugyan írva (*therek*), de ez egyszerű irásliba *c* helyett. A szót Tagányi a tót *črevik* (lábbeli)-ből származtatja (id. h.). Máshonnan eddig ismeretlen. (Vö. régi *cserge?*) A latin *albuca* bizonyára a czipőt, sarut jelentő *albutum* szó (Du Cange) elferdítése.

fő — præpedium. Am. lábfej.

Kiadás. A Beszterczei Szójegyzéket ismertető bevezetéssel, magyarázó jegyzetekkel, teljes latin és magyar szómutatókkal és az egész emléknek fényképi másolatával az Akadémia kiadásában Finály Henrik tette közzé, a következő czim alatt: *A Beszterczei Szószedet.* Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. (A nyelvemlék hasonmásával.) Budapest. 1892.* (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XVI. k. 1. szám.)

Repertorium. A Beszterczei Szójegyzék, *Akadémiai Értesítő* 1892. évf. 659—662. l. — *A Beszterczei Szójegyzék müveltség-történeti jelentősége*, ugyanott 1893. évf. 224—227. l. (Vö. még uo. 1894. évf. 688. l.) — Simonyi Zsigmond: *A Beszterczei Szójegyzék*, *Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 523—526. l. és XXIII. 230—231. l. — Kalmár Elek: *A Beszterczei Szójegyzék*, ugyanott XXIII. 232—236. l. — Melich János: *A Beszterczei Szójegyzék*, *Magyar Nyelvőr* XXII. 117—124. l. és 173—182. l. — Pettkó Béla: *A beszterczei vocabularium*, *Századok* 1893. évf. 82—84. l. — Tagányi Károly: *A Beszterczei Szószedet kultortörténeti jelentősége*, *Századok* 1893. évf. 305—327. l. Számos szónak müveltségtörténeti és nyelvi magyarázata. — Simonyi Zsigmond: *A kódexek mint nyelvemlékek*, Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 126—128. l. (a Szójegyzék 8. lapjának hasonmásával). — Egyes szókról szólottak: Pór Antal: *Az «ayancha» szó értelmezése*, *Századok* 1893. évf. 167. l. Zolnai Gyula *Velez*, *Magy. Nyelvőr* XXII. 135. Asbóth Oszkár: *Zapona*, uo. XXII. 226. Szinnyei József: *Athual, fial*, uo. XXIII. 145.

---

* Mi e kevésbbé megfelelő nevet az általánosabban használt *Szójegyzék* elnevezéssel cseréltük föl.

2. A Schlägli Szójegyzék.

A Beszterczei Szójegyzékkel körülbelül egykorú s vele nagyrészt tartalmilag is egyező az a másik nyelvemlékünk, melyet a *schlägli premontrei rendház könyvtárában* (Felső-Ausztria) Vielhaber Gottfried könyvtárnok 1890-ben fedezett föl s mely nálunk csak Szamota István múlt évi tanulmányútja óta lett ismeretessé.

E latin-magyar szójegyzék 14 negyedrétű oldalon mintegy harmadfél ezer magyar szót tartalmaz s beosztására, valamint nagyrészt tartalmára nézve is, megegyezik a Beszterczei Szójegyzékkel, azonban mind magyar mind latin írása és orthographiája hasonlíthatatlanul jobb emennél, s azért, mint láttuk, ennek megértésére nézve is nagy szolgálatot tesz. A Beszterczei Szójegyzékben elő nem forduló szócsoportjai a következők: *Isten* és a *világegyetem, időjárás, testrészek, lelki* és *testi tulajdonságok, egyházi* és *világi méltóságok, hangszerek* és *játékszerek, betegségek, mesterműszók, igék, melléknevek* és *számnevek*. E mellett a többi fejezetei is terjedelmesebbek.

Szójegyzékünk eredetileg egy *Hortularium*-nak nevezett latin kézirathoz volt csatolva, a mely nem egyéb mint latin szótár latin magyarázatokkal s itt-ott a megfelelő magyar kifejezések kitételével. (L. fönt 25. l. 5. alatt.) E *Hortularium* 1420 és 1433 közt készült, a hozzá kötött s tőle legújabban elválasztott Szójegyzék azonban orthographiájánál fogva régibbnek mutatkozik s kora valószínűleg az 1400. és 1410. évek közé tehető.

A rajta látható törlések, valamint íráshibái arra vallanak, hogy Szójegyzékünk is, mint a Beszterczei Szójegyzék, másolat és nem eredeti szógyüjtemény.

Ez a nyelvemlék is igen becses adalékokkal gyarapítja régi szókincsünket. Mint egyik fontos nyelvi sajátságát említhetjük, hogy a *-tyú -tyű* képző *-te*-vel van írva benne, a mi bizonyára *-té*-nek olvasandó; pl. *sorcante* ‚sorkanté' sarkantyú, *pathtante* ‚pattanté' pattantyú stb. Ez alakokat több mai népnyelvi adattal is igazolhatjuk; ilyenek: *cságaté* e h. *cságattyú, csurgaté* eresz, e h. *csurgattyú* stb. A zárt magánhangzók e szójegyzékben is igen gyakoriak, pl. *harum* három, *orrus* orros, *habus* habos stb. A *-ság -ség* képző többször itt is külön szónak van írva. Általában pedig nemcsak tartalmára, hanem nyelvére nézve is megegyezik a Beszterczei Szójegyzékkel.

Figyelemre méltók benne ama nem csekély számú kihalt szók, melyeknek helyét ma szláv eredetű szókkal pótoljuk. Ilyenek: *verő*, ma *kalapács*; *ágas* és *kőláb*, ma *oszlop*; *álltetem*, ma *állkapcza* stb.

Hasonmásunk e szójegyzék 7. lapját mutatja be, mely a növények és lakóhelyek szócsoportját tartalmazza s melynek betű szerinti olvasása a következő.

*A Schlägli Szójegyzék 7. lapjának betűszerinti olvasása.**

zapora fiw	*zama(r)tuisc*	*cecla*	*ezer io fiw*	*nadal fiw*	*beruk*	*hasalo fiw*	*berwk*
verbena	cartago	bleta	paliurus	calmandria	ticuta	silio	cicota

zanuth	*kek*	*hagma*	*fog hagma*	*par*	*monyaro hagma*	id(em)
citisus	lactuca	cepe	aleum	porulus	porum	ascola	pastinaica

* A kis betűvel szedett magyar szók sorában a föloldott rövidítések rekeszbe ( ) vannak foglalva. A páros sorokban levő latin szók rövidítéseit a kisebb betűk jelzik.

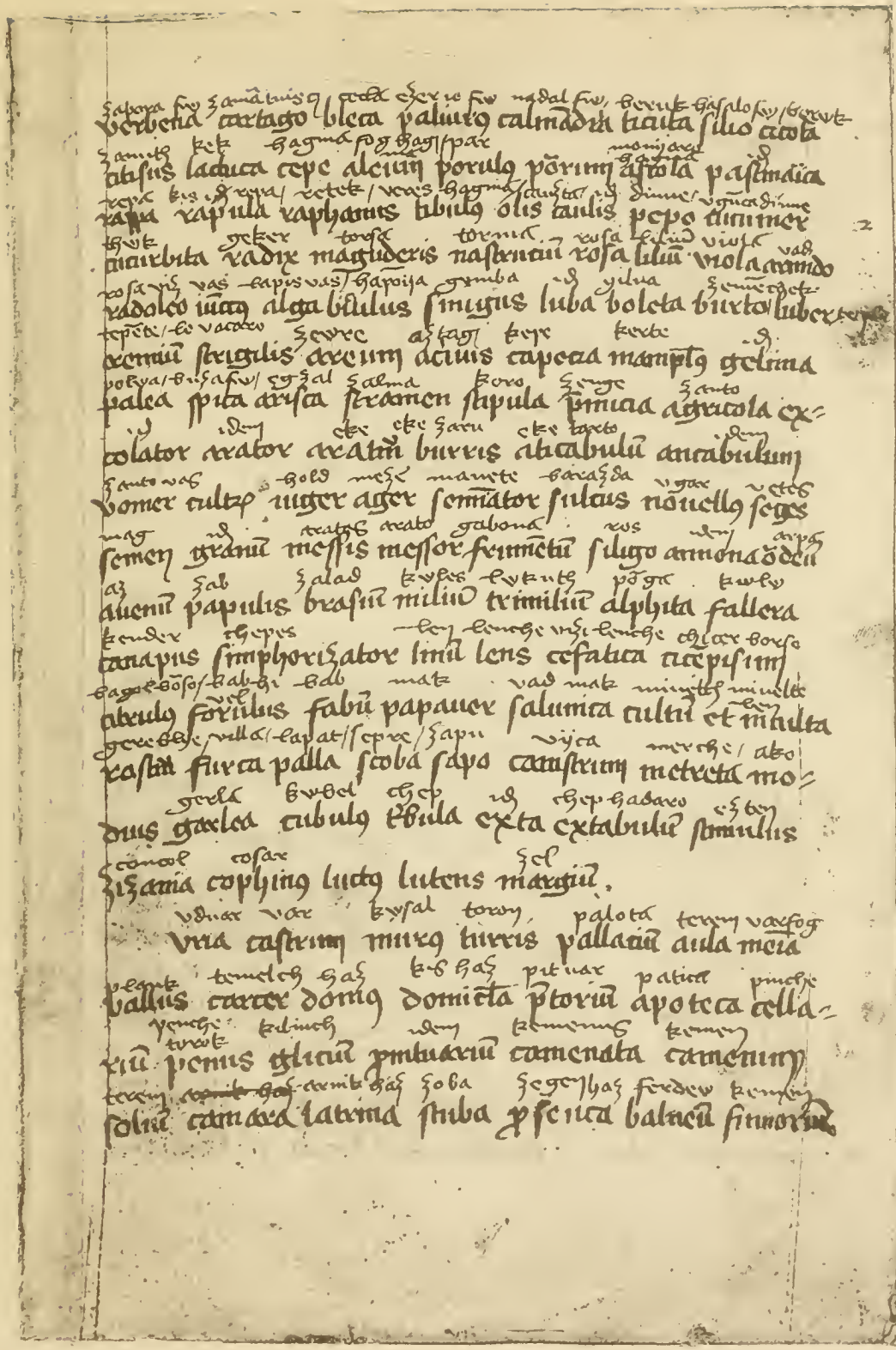

A SCHLÄGLI SZÓJEGYZÉK 7. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XV. SZÁZAD.)
Eredetije a schlägli premontrei rendház könyvtárában.

repa kis repa retek veres hagyma cauzta id(em) *dinne ugu(r)ca dinne*
rappa rapula raphanus tibulus olis caulis pepo cucumer

thwk geker torsa torma rosa liliu(m) viola vad
cucurbita radix maguderis nastrucium rosa lilium viola arundo

rosa viz vas lapis vas hapo(r)ya gomba id(em) *gilua zeme(r)chek*
radoleo iuuccus alga birulus smigus luba boleta burto luber *tuplo*

tepe(r)te vacaro zewre aztag kepe kerte id(em)
cremium strigilis areum aceruus capecia manipulus gelima

polwa buza few eg zal zalma koro zenge zanto
palea spica arisca stramen stipula primicia agricola ex-

id(em) idem *eke eke zaru eke tarto* idem
colator arator aratrum burris aticabulum ancabulum

zanto vas hold meze mauete barazda ugar retes
vomer cultrum iuger ager seminator sulcus nouellus seges

may id(em) *aratas arato gabona ros* idem *arpa*
semen granum messis messor frumentum siligo annona ordeum

az zab zalad kwles lukuth po(r)ga kwlw
auenum papulis brasium milium trimilium alphita fallera

kender chepes len leneche vizi lenche chicer borso
canapus simphorizator linum lens cefatica cicerpisum

bagol bo(r)so bab hiuel bab mak vad mak miuelth miueltelen
citrulus forulus fabum papauer saluuica cultum et inculta

gereblye villa lapat sepre zapu vyca merche ako
rastrum furca palla scoba sapo canistrum metreta mo-

gerla kwbel chep id(em) *chep hadaro ezten*
dius garlea cubulus tribula exta extabulum stimulus

concol cosar zel
zizania cophinus luctus lutens margium.

vduar var kwfal toron palota terem varfog
vria castrum murus turris pallacium aula menia

plank temelch haz kis haz pituar patica pinche
vallus carcer domus domicula pretorium apoteca cella-

penche torok kiliuth idem *kemenus kemen*
rium penus glicium promtuarium camenata camenum

terem [arnik haz]* *arnik haz zoba zegenhaz ferdew kemen*
solium camara latrina stuba proseuca balneum fumorium

Jegyzetek.

E lap tartalmának a Beszterczei Szójegyzékben az 5. és 6. lapé felel meg, a melylyel nemcsak érdekes, hanem szükséges is egybevetnünk. A magyar szókat itt is, mint

* Utólag keresztűlhúzva.

a Beszterczei Szójegyzékben, az eredeti kiejtés szerint, a latin szókat pedig, a mennyiben ismeretesek, rendes irásmódjukkal és alakjukkal közöljük.

(1. sor.) *szapora-fiv* — verbena. Am. szapora-fü. Közönséges növénynév a régiségben. A *fiv* régibb alakja a *fü* szó *fü*-törzsének (vö. *füvet, füvek* stb.). Előfordúl a Jordánszky-Codexben is (l. *Nyelvtört. Szótár*), sőt a szlavóniai nyelvjárásban ma is *fív*-et mondanak (l. *Magy. Nyelvőr* XXIII. 215).

szamártü(v)isk — cartago ? Am. szamártövis. A latin alak ismeretlen. Bizonyára a *carduus* változata vagy elferditése. Igy a Beszterczei Szójegyzékben is (a kiadás 402. száma alatt). A *tüisk* v. *türisk* (mert a régi irás két egymás után következő *u* v. *ü* közül az egyiket gyakran elhagyja, tehát *tuisc* e helyett is állhat: *tuuisc*) régi teljesebb alakja a *töris* szónak, a mint hogy továbbképezve még ma is sok helyen *töriskes*-t mondanak.

czékla — bleta. A latin alak a közönséges *beta* szónak középkori változata (Diefenbach). A Beszt. Szójegyzékben *labodá*-val van fordítva (395. sz.).

ezërjófiv — paliurus. Am. ezerjófü.

nadályfiv — calmandria ? Am. nadályfü. Közönséges fünév a régiségben. (Vö. *Nyelvtört. Szótár* és *Nagy Szótár*.) A latin alak ismeretlen. (Vö. *calamenta, calmenta* ? Diefenbach.)

bërük v. *bërök* — cicuta. Am. bürök. A sor végén még egyszer előkerül *berwk* alakban. A latin szó kezdőbetüje iráshibából *t*-nek van irva. A magyar alakra nézve vö. *berök* a Nyelvtört. Szótárban. A Beszt. Szójegyzékben *belend* azaz ‚belénd' áll (406.sz.).

hasaló-fiv — silio. Ismeretlen magyar szó. A Beszt. Szójegyzékben is *hasalou fiu*. A *silio* szó az olaszban kecskerágót jelent.

bërük v. *bërök* — cicota. Vö. föntebb.

(2. s.) *zanut* — cytisus. Am. zanót. A Beszt. Szójegyzékben *zanolt* (407. sz.).

kék — lactuca. Valószinüleg am. kék saláta. A főnév a Beszt. Szójegyzékben is kimaradt (408. sz.).

hagyma — cepe. A latin szó rendes alakja *cepa*. A Beszt. Szójegyzékben is *cepe* (409. sz.).

foghagyma — allium. Am. fokhagyma.

pár — porrulus. Am. pár(hagyma). A következő latin szó, *porrum* itt magyarázat nélkül áll. A Beszt. Szójegyzékben *parayjal* van fordítva (411. sz.), bár tulajdonkép szintén párhagymát jelent (Finály: *A latin nyelv szótára*).

monyaró-hagyma — ascola. Am. mogyoró-hagyma. A latin alakra vö. *ascolinum* és *ascolonium* (Diefenbach). A *monyaró* a *mogyoró* szónak közönséges régi alakja (l. *Nyelvtört. Szótár*). A következő *pastinaica* azaz *pastinaca* szó fölött az *idem* arra utal, hogy magyarúl is hasonlókép nevezik, tehát am. *pasztinák*.

(3. s.) *répa* — rapa.

kis répa — rapula.

retëk — raphanus.

vërës hagyma — cibulus. A szójegyzékben tulajdonkép *tibulus*-nak irva; a Beszt. Szójegyzékben *cibula* (413. sz.). Középkori latin szó. (Vö. német *zwiebel*.)

kápuszta — olus. Am. káposzta. A szójegyzék magyar szavában a *p* iráshibából maradt ki. Hasonló hiba *olis* e h. *olus*. A következő *caulis* szó azonos jelentésünek van jelezve.

dinnye — pepo.

ugurka-dinnye — cucumer. Am. ugorka. A Beszt. Szójegyzékben ugyane szó *gërëg dinnyé*-vel van fordítva (418. sz.).

(4. s.) *tök* — cucurbita.

gyökér — radix. Am. gyökér.

torsa v. *torzsa* — maguderis. A latin alak középkori (Diefenbach); vö. *magudaris* (Finály: *A latin nyelv szótára*).

torma — nastrucium. A latin szó rendes alakja *nasturtium*; azonban ez zsázsát jelent (Diefenbach, Finály).

rósa v. *rózsa* — rosa.

lilium — lilium. Am. liliom.

viola — viola.

nád — arundo. A szójegyzékben a *v* másolói hiba *n* helyett. A Beszt. Szójegyzékben *nad* (428. sz.).

(5. s.) *rózsavíz* — radoleo ? A latin szó bizonyára am. *rhodinum oleum*.

sás — iuncus. A szójegyzék iráshibából *vas*-t ír.

lapis sás — alga. Am. lapos sás. A *lapis* a *lapos* szónak olyan változata, mint a mai *hamis* a régi (HB.) *homus*-nak, vagy a tájnyelvi *kódis* a közönséges *koldus*-nak. A Beszt. Szójegyzékben *tengeri lopus zaz* (430. sz.).

háporja — biulus ? A latin szó isme-

retlen. A magyar szó ily alakban csak egy helyről van idézve a Nyelvtört. Szótárban. Azonos vele a borsodmegyei *háportya*, mely békasást, békabuzogányt, vízi tövises disznót jelent (Kassai: *Magyar Diák Szókönyr*).

gomba — smigus? A latin szó bizonyára a *fungus* elferditése. A következő *luba* (a Beszt. Szójegyzékben *lupa*, 433. sz.) azonos jelentésűnek van jelezve.

gilva — boleta. A latin szó rendes alakja *boletus*, egy gombafaj neve. A magyar *gilva* máshonnan ismeretlen. (Vö. *gélyra-fü? Nyelvtört. Szótár.*)

szëmërcsëk — burto. Am. szömörcsök; egy gombafaj (l. *Nagy Szótár*). A latin szó ismeretlen. Mind a magyar mind a latin szó ugyanígy van a Beszt. Szójegyzékben is (435. sz.).

tupló — tuber. Am. tapló. (A magyar szó itt kivételesen utána s nem föléje van írva a latinnak.) Az *u* hang föltünő ugyan benne a mai *a*-val szemben, de nem kell okvetetlenül iráshibának néznünk, mert előfordul *topló* alakkal is. Molnár Albertnél. Az *u* és *a* viszonyára vö. a HBeszéd *magánek* (am. magának) alakjával. (L. fönt, 68. l.) A Beszt. Szójegyzékben *taplow* (436. sz.).

(6. s.) *tëpërté* — cremium. Am. tepertő. Tulajdonkép nem illik a szócsoportba.

lórakaró — strigilis. Szintén nem illik a lap szavai közé.

szőré — area. Am. szérű. Az első szótag *ö* hanggal más nyelvemlékekben is előfordul (l. *Nyelvtört. Szótár*); a szóvégi *é* pedig a mai *ű*-vel szemben általában nem szokatlan a régiségben (vö. fönt, 17. l.), s maga a *szérű* szó is előkerül még *szíré*, *szüré* alakokkal (l. *Nyelvtört. Szótár*).

asztag — acervus.

kepe — capecia. Igy a Beszt. Szójegyzékben is (441. sz.).

kéve — manipulus. A nyelvemlékbeli *kerte* alak minden bizonynyal iráshiba *keue* azaz ‚kéve' helyett, a mint a Beszt. Szójegyzék írja is (442. sz.). A következő latin *gelima* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve (vö. Du Cange).

(7. s.) *polyva* — palea.

búzafő — spica.

ëggy szál — arista. A Beszt. Szójegyzékbeli *ed zar* is valószinüleg *ëggy szár*-nak olvasandó (445. sz.).

szalma — stramen.

kóró — stipula. A Beszt. Szójegyzékben *theurek* azaz török (417. sz.).

zsënge — primitia. Am. a gabona első termése.

szántó — agricola. A következő *excolator* és *arator* latin szók jelentése azonosnak van jelezve.

(8. s.) *eke* — aratrum.

ekeszarv (v. *-szaru*) — buris.

eketartó — aticabulum (Bartal szerint e h. *stirabulum*). A következő *ancabulum* szó is ugyanazon jelentésünek van jelezve.

(9. s.) *szántóvas* — vomer. A Beszt. Szójegyzékben *lemes vas* azaz lemezvas (454. sz.). A következő *cultrum* szónak magyar jelentése nincs kitéve. A Beszt. Szójegyzékben *culter* am. *choroszlanas* azaz csoroszlya-vas (455. sz.).

hold — iuger(um).

mezé — ager. Am. mező.

magveté — seminator. Am. magvető. A *g* az *u* előtt iráshibából maradt ki. A Beszt. Szójegyzékben *maguethew* (458. sz.).

barázda — sulcus.

ugar — novellus.

vetés — seges.

(10. s.) *may* — semen. A következő *granum* ugyanazon jelentésünek van jelezve.

aratás — messis.

arutó — messor.

gabona — frumentum.

ros v. *rozs* — siligo. A latin szó a középkorban rozsot jelentett (Diefenbach). A következő *annona* szó ugyanazon jelentésünek van jelezve.

árpa — hordeum.

(11. s.) *asz* — avena. A Beszt. Szójegyzékben *ozt* (valószinüleg *oz* helyett, 470. sz.). Máshonnan ismeretlen szó, a mely nyilván a szlávságból került hozzánk. Vö. tót *ovos* v. *ovos* zab.

zab — pabulum. A latin szónak tulajdonkép takarmány, eleség a jelentése s a magyar *zab* ezt az általánosabb jelentést a szlávságtól örökölte, a hol a *zob* még általában takarmányt is jelent.

szalad — brasium. Ma is használatos főnév (mesterségesen kicsiráztatott gabonát jelent, melynek levéből italt vagy bizonyos ételt készítenek, l. *Nagy Szótár*). A latin szó középkori (Diefenbach).

köles — milium.

lükött — trimilium. A népnyelvben ma

is élő neve egy kölesfajnak. (Vö. *lükőt* ‚köles' *Magy. Nyelvőr* IV. 521.; *lükött* ‚köles kása' uo. III. 283.; Szinnyei József *Magy. Tájszótár*-ának adatai.) A Beszt. Szójegyzékben *liketh* azaz ‚likött' (473. sz.), a latin szó pedig *termilium*.

porga — alphita. A latin szó a középkorban a gabonának friss érett szemeit vagy a megszárított szemekből készült lisztet jelenttte (Diefenbach, Du Cange). A magyar szó szláv eredetű; vö. ószlovén *prga* am. novella tritici grana. Szatmár megyében ma is *pirgamálé*-nak nevezik az ily módon nyert kukoriczalisztet. (Vö. *purgamálé* am. szárított éretlen málé, kukoricza, *Nyelvtud. Közlemények* II. 379.)

külyű v. *kölyű* — fallera. A *kölyű* v. *kölű* ma is élő szó; törő, zúzó készüléket, kézi malmot jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó értelmezése Du Cangeban egyszerüen ‚instrumentum rusticum'.

(12. s.) *kendër* — cannabis.

csepés — symphorizator? Bartal szerint a latin alak *stupanizator* helyett áll, a mely csepücsinálót ‚csepüst' jelent. A *csepé : csepü* viszonyára nézve vö. fent 17. l. az *é : ö : ü* hangfejlődésről.

len — linum.

lencse — lens.

vízi lencse — cefatica? A latin szó ismeretlen.

csicser-borsó — cicer, pisum. Am. csicser-borsó, csicseri borsó.

(13. s.) *bagoly-borsó* — citrullus. A latin szó középkori (Diefenbach).

babhively — forulus. Am. babhüvely. Az *i-ü* hang-megfelelésről l. fönt, 15. l. A latin szót l. Du Cangenál.

bab — faba.

mák — papaver.

vad mák — saliunca. A latin szó azonban másutt nem fordul elő ilyen jelentéssel.

mívelt, míveletlen — cultum et inculta. Am. mívelt és míveletlen, t. i. mák. A *míveletlen* alakra nézve vö. *fő-telen*. A két jelző az előttük álló két főnévre vonatkozik mintegy magyarázatúl. Ezért a latin melléknevek közül is az első *(cultum)* a *papaver*-rel, a második *(inculta)* a *saliunca*-val van egyeztetve.

(14. s.) *gereblye* — rastrum.

villa — furca.

lapát — pala.

sëpré — scopa. Am. seprő, söprü.

szapu — sapo. Ma is élő szó, mely gabonamérő facdényt jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó előfordul középkori latin okleveleinkben (l. példákat Szamota jegyzetében, 1020. sz. alatt).

víka — canistrum. Tulajdonkép am. kosár. Székesfehérvárt a *réka* szón ma is kosarat értenek. A Beszt. Szójegyzékben is *reka* ugyanazon jelentéssel (487. sz.).

mérce — metreta.

akó — modius.

(15. s.) *gërla* — garleta. Bizonyos gabonamérték. Előfordul ugyanígy a Beszt. Szójegyzékben (490. sz.), a Németújvári Glosszákban s a Bécsi és Döbrentei Codexekben, *girla* alakkal pedig a Müncheni Codexben (l. *Nyelvtörténeti Szótár*). Olasz eredetű szó. A latin *garleta* előkerül középkori okelevelekben (l. Finály észrevételét).

köbël — cubulus. Am. köböl. A Beszt. Szójegyzékben *kebel* azaz ‚këbël' (491. sz.).

csép — tribula. A latin alak középkori (Diefenbach); am. tribulum. A következő, ismeretlen mivoltú *exta* szó ugyanazon jelentésünek van jelezve.

cséphadaró — extabulum? Ma is így nevezik a csépnek forgékony végeit, a melyekkel a szemet kiverik (l. *Nagy Szótár*). A latin alak Bartal szerint *extribulum* helyett áll. Mind az *extabulum*, mind pedig az előbbi *exta* szó megvan ugyanazon jelentéssel a Beszt. Szójegyzékben is (492. 493. sz.).

ësztën — stimulus. Am. ösztön. A mai irodalmi nyelv csak átvitelesen használja (állati ösztön stb.), eredetileg azonban, mint e helyen is, bizonyos ingerlő szerszámot jelentett, az állatok ösztökélésére.

(16. s.) *konkoly* — zizania.

kosár — cophinus. A következő két latin szó jelentés nélkül áll és mivoltuk is ismeretlen.

szél — marginm (am. margo).

(17. s.) *udvar* — curia. A latin szó kezdőbetűje nincs kiírva, a másoló ugyanis díszesebb betűt akart utólag az üresen hagyott helyre rajzolni, minthogy e szóval egy új fogalomcsoport (lakóhelyek) kezdődik. A *curia*-nak ‚udvar' jelentése középkori (l. Diefenbach).

vár — castrum.

kőfal — murus.

torony — turris. (E szó Szamota kiadásában véletlenül kimaradt.)

palota — palatium.
terëm — aula.
várfok — mœnia.
(18. s.) *plánk* — vallus. Am. palánk, ‚erődítésül szolgáló czölöpzet'. A két alak úgy viszonylik egymáshoz, mint a latin *planta* és a magyar *paránta*.
tëmëlcz — carcer. Am. tömlöcz. Ha nem tollhiba, hangátvetést mutat *témlecz* helyett.
ház — domus.
kis ház — domicula.
pitvar — prætorium.
patika — apotheca.
pincze — cellarium.
(19. s.) *pënczetorok* — penus. Am. pinczetorok. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). A *pincze* hasonló *pëncze* változattal előfordul MOLNÁR ALBERTnél is (l. *Nyelvtört. Szótár*).
kiliut' — glicium. A magyar szó olvasása pontosan meg nem határozható. Jelentése: pincze, éléskamra. A Beszt. Szójegyzékben *keleth* (511. sz.), E máshonnan ismeretlen *kelet* v. *kilit* szó az ószláv *kljetyb*ől származik, mely ott házat, az új szlovénben pedig pinczét, kamrát jelent (l. TAGÁNYI magyarázatát, *Századok* 1893. évf. 321. l.). A latin *glicium* (*clicium*) is nyilván ennek a származéka (SZAMOTA, a kiadás 1049. sz. jegyzetében). A következő latin *promtuarium* szó ugyanezen jelentésűnek van jelezve.
kéményös v. *kéményüs* — caminata. A középfölnémet szó, a melylyel DIEFENBACHnál a latin *caminata* értelmezve van, tűzhelylyel, kéménynyel ellátott szobát jelent. A magyar szó vége *-üs*-nek is olvasható, a mennyiben az *-s* képző előtt a mélyhangú szókban *u* hangot mutat nyelvemlékünk (l. a bevezető ismertetést).
kémény — caminus.
(20. s.) *terëm* — solium. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). Bizonyára belőle van elferdítve a Beszt. Szójegyzéknek hasonló jelentésű latin *sobam* alakja (512. sz.). A következő latin *camara* szó fölé *arnik haz* ‚árnyikház' volt eredetileg írva, de később keresztülhúzta az író.
árnyíkház — latrina. Am. árnyékház, ma árnyékszék.
sz ba — stuba. A latin szó középkori, a német *stube* latinosítása.
szegényház — prosencha. A latin szó PÁPAI PÁRIZ szerint kéregető koldusok szállását jelenti. A Beszt. Szójegyzékben tévedésből *ferdő*-vel van értelmezve (516. sz.).
fërdő — balneum. Am. fürdő. Zárt *e*-vel még ma is járatos némely vidéken a *fürdik* ige: *fërëdni*, *fërdő* stb.
kémény — fumorium.

Kiadás. SZAMOTA ISTVÁN: *A Schlägli Magyar Szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta. — (A szójegyzék fényképével.) Budapest, M. T. Akadémia, 1894.* A Hortulariumban előforduló magyar szavak is vele együtt vannak kiadva. A jegyzetekben SIMONYI ZSIGMONDtól is olvashatók észrevételek. A közlést teljes szómutató követi.

Repertorium. SZAMOTA ISTVÁN jelentése tanulmány-utjáról, *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 585—586. l. — *A schlägli latin-magyar nyelvemlékek*, ugyanott 638—639. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A Schlägli szójegyzék*, *Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. 474—475. l. — MELICH JÁNOS: *A schlägli magyar szójegyzék*, *Erdélyi Múzeum*, XI. k. (1894. évfolyam) 236. l. — SZINNYEI JÓZSEF: *Athual. fial. Magyar Nyelvőr* XXIII. 145. — BARTAL ANTAL: *A Schlägli szójegyzék* (bírálat), *Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 245—249. — KALMÁR ELEK: *A Schlägli szójegyzék* (bírálat), ugyanott 249—255. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar könyv. Az Ehrenfeld-Codex.

A tulajdonképeni legrégibb magyar könyv s egyszersmind elbeszélő irodalmunknak is legrégibb terméke az Ehrenfeld-Codex. Egy csonkán fönmaradt, jelenben 162 lapra terjedő, kis negyedrét alakú papiros codex ez, melyet dr. *Ehrenfeld Adolf* béesi jogtanáesos hazánkfia 1851-ben Nyitrán, tanuló korában fedezett föl, midőn társai őt vele leczke előtt mulatságból vállon dobták. A codex jelenleg is az ő tulajdona s róla van elnevezve. Elejétől végig egy kéz írása. Készülése évét pontosan meg nem határozhatni, azonban írásából ítélve a XV. század első felcből, szorosabban második negyedéből származhatik. Nyelve még e kornál is jóval régiesebb. Tartalma Assisi Szent Ferencz élete, s mint a léptennyomon mutatkozó latinizmusokból s egyes félreértésekből látjuk, határozottan latinból való fordítás, s íráshibáiból kitetszőleg másolat. A latin Ferencz-legendának egy XVI. századi velenczei kiadása, *Speculum uite beati Francisci et Sociorum eius* (1504-ből) két példányban máig fönmaradt: egyik példány a lipcsei egyetemi könyvtár, a másik Ehrenfeld Adolf tulajdona. E latin legendával codexünk tartalma nagyjában azonos, egy része pedig Szent Bonaventura *Vita beati Francisci*-jéből való s csak mintegy harmadfél lapnyi (87. és 153—154. l.) magyar szövegnek nem találták meg eddig latin eredetijét. E latin eredetinek ismerete a codex megértéséhez, számos fordításbeli hibáinál fogva is, mulhatatlanúl szükséges, azért kiadása a nyelvtudományra nézve kétségtelenül nyereség volna.

Az Ehrenfeld-Codex nyelve, régiességénél fogva, igen fontos. Legnevezetesebb sajátságait a következőkbe foglalhatjuk.

Hangtani szempontból nevezetes a zártabb magánhangzók gyakori előfordulása, pl. *husszú* hosszú, *lábaihuz* lábaihoz (mint a HBeszédben *ozchuz*) stb. Sőt megőrizte az Ehrenfeld-Codex számos alakban a szóvégi magánhangzót is, a mit a HBeszéd nem mutat föl. Ilyenek: *olyw* (olv. *ollyu*) oly, *eze* (olv. *ezë*) ez, *ehsege* éhség, *mongyw* mondj; ragok előtt: *ferenczeuek* Ferenczeknek, *zolgalatonak* szolgálatnak stb., a minőket a HBeszédben és KTöredékben is találtunk (*halalut, bynut*). Ide tartozik az Ehrenfeld-Codexnek ama külön sajátsága, hogy a múlt jele előtt a tárgyatlan alakú 3. személyben, illetőleg a befejezett cselekvés igenevében teljesebb tőt mutat: *vonott* vont, *felelett* felelt, *nyomorólott* nyomorúlt stb.

Eredeti nyiltabb magánhangzót mutat a codex az *onszol u*nszol igében s a több. sz. 1. személy ragjában: *vagyonk* vagy*u*nk, *mondonk* mond*u*nk stb.

Nyiltabb hangú még az *-úl -ül* igeképző és a hasonló hangzású névrag is, melyek *-ól -ől* alakkal fordulnak elő, sőt az utóbbi helyett *-él* sem ritka: *fordól, véresől, rëpël* fordúl, véresül, repül, *félől* és *félël* fölül stb.

Megőrizte az Ehrenfeld-Codex az eredeti *u* hangot a következő szókban: *romt* vont, *himt* hint, *czimterem* czinterem (vö. *romlik, himlő*, népies latin *cimiterium*); továbbá a kezdő *r* t a *rimád* igében, mint a HBeszéd.

Az igeragozásban külön sajátsága az Ehrenfeld-Codexnek, hogy a mélyhangú ikes igék az elbeszélő alak s a föltétes mód 3. személyében nem *-ék* hanem *-ák* raggal végződnek: *lakozák* e h. lakozék, *laknák* laknék stb. E jelenséget ma csak a gyermeknyelvben találjuk meg, természetesen nem a harmadik hanem az első személyben és csak a föltetes módban, mind az ikes mind az iktelen igéknel. Feltünő igealakja az Ehrenfeld-Codexnek a *jutandana*, mely többször előfordúl, továbbá az összetett igealaknak e kettős ragozása: *tudom valek* e h. *tudom vala*. Megemlitendő még a határozó igenévnek teljesebb *-vel* és *-vala* alakja is: *ewrewluel* örülve, *nyluala* nyilván.

A névragozásban említést érdemel a *-ből* ragnak *-belől* és mélyhangu szókhoz illeszkedett *-balól* alakja; továbbá az *-ént* rag: *száju kedrént* szája kedve szerint, *istenént, világént* stb. (ma e rag a köznyelvben csak a *részint, szerint* és *alkalmasint* szókban van meg). A *-vel* rag teljesebb *-vala* alakkal is előfordul: *alamyznauala* alamizsnával stb., s *v*-je még többnyire meg van őrizve. Gyakran használja az Ehrenfeld-Codex a *-t* módhatározó ragot az *s* végű mellékneveken, mint: *alázatost* alázatosan, *mélységést* mélységesen stb.; ma úgy szólván csak két ilyen határozó alakunk van a köznyelvben: *örömest* és *vegyest*, melyekhez még a *képest* (ehhez képest stb.) névutót csatolhatjuk (e h. *képesen*).

Mondattani sajátságai közül megemlítjük e szerkezetet: *ez első tizenkettenek eggyik* ez első tizenkettőnek egyike (90. l.), *barátoknak valamellyik* barátoknak valamelyike (119. l.). E régi kifejezésmód tulajdonkép azt teszi: ‚a tizenkettőnek egyjük', ‚a barátoknak valamelyük', s az *eggyik, valamelyik -ik* ragja nem is egyéb mint a mai *-juk -jük* személyrag. A *kül, kivël* ‚kívül' névutó ragtalan főnévhez járul még az Ehrenfeld-Codexben: *ajtó kül* ajtón kivül, *föld kivël* földön kívül. E szerkezet máig csak a *rendkivül* (azaz ‚renden kívül') szóban maradt fönn és Vörösmarty *Szózatában*: «A nagy világon *e kivül* Nincsen számodra hely». A *nëlkül* névutó az Ehrenfeld-Codexben a következő eredeti szerkezetet mutatja, pl.: *czüstnek változásánál kül* vagyis ‚változásánál kivül'. E kifejezésmódból a *-nál* rag az eredeti *kül* névutóval egy szóba olvadt s külön névutóvá lett.*

Az Ehrenfeld-Codexnek szókincse is igen fontos. Ugyanis számos kihalt szót találunk benne, a melyeket részben többi régibb emlékeink sem ismernek. Csak itt fordulnak elő: *hogyhana* mintha, *leuzat* és *lewzat* scandalum (egybetartozik a Németujvári Glosszák *lewsag* szavával és Temesvári Pelbárt *leubezes*-ével), *csittenet, csittchenet* hallgatás, *csittchenedni* elhallgatni. Igen érdekes, hogy több mai idegen eredetű szavunk az Ehrenfeld-Codexben még ismeretlen s helyettük, mint a Schlägli Szójegyzékben is (l. fönt, 86. l.), a régi

* Vö. *Mondattani búvárlatok*, 7. l.

magyar kifejezések járatosak; így a *templom* még *egyház*, a *puszta* még *kietlen*, a *katona* még *vitéz* stb.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *i* hangot rendesen *y*-nal írja; az *ö* és *ü* közt nem tesz különbséget, a mennyiben mindkettőt rendszerint *ew*-vel jelöli; hogy mind a *cz* mind a *cs* hangot *cz*-vel fejezi ki s hogy az *f* betűt néha minden jelentőség nélkül megkettőzteti (*ffarkas* farkas).

Szövegmutatványul a farkas megszelidítéséről szóló részt közöljük (a codex 146—153. lapjairól), hasonmásban pedig a 66. lapot mutatjuk be, minthogy a fölvett szövegből facsimilét nem szerezhettünk.

1. A farkas megszelidítése.

(Ehrenfeld-Codex 146—153. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Az fordolt farkasrol: ky bodog ferenczneknek myatta fordola nagy zewledsegre

TEwrtenek nemy czudalatossag es tyztes emlekezesuel melto Eugubia varasaban mykoron meglen eluala zent Attya Mert vala Eugubia varasanak tartomanyaban egy [f]zernyw farkas testenek nagysagaual es gywlhewzesnek ehsegeuel kemenseges: ky nemczak baromy lelkeseket veztualael De embereket es azonhokot es: megmaruala vgy hogy mend az polgarok tartatnakuala azanna dewgben es felelemben hogy mend fegyuerkeduen mednek uala mykoron yarnakuala azuaras fewlden hogyhana kelletuolna men-

A szöveg eredeti kiejtése.

Az fordólt farkasról,[1] ki bódog Ferenczneknek miátta[2] fordóla nagy szöléd-ségre.[3]

Történek némi csudálatosság[4] és tisztös[5] emlékëzésvel méltó[6] Eugubia várasában,[7] mikoron[8] méglen[9] él vala szent attya.[10] Mert vala Eugubia várasának tartományában[11] ëggy szërnyü farkas testének nagyságával és gyülhözésnek éhségével[12] keménségës,[13] ki nëmesak baromi lëlkësëket[14] veszt vala el, de embërëket és asszonyokot[15] és mëgmar vala, úgyhogy mënd az polgárok tartatnak vala azannyá[16] dögben és félelëmben, hogy mënd fegyverkëdvén mëdnek vala,[17] mikoron járnak vala az váras földén, hogyhana[18] këllëtt volna mën-

---

A mutatványnak megfelelő latin szöveg.

[155] De lupo redacto per beatum Franciscum in magnam mansuetudinem.

Accidit quoddam mirabile et celebri memoria dignum in ciuitate eugubi dum adhuc sanctus Franciscus viueret. Erat namque in territorio ciuitatis eugubie quidam lupus terribilis magnitudine corporis et ferocissimus rabie famis. qui non solum animalia destruebat sed et homines et feminas devorabat: ita quod omnes ciues in tanta peste ac terrore tenebat quod omnes ibant muniti cum egrediebantur terram: ac si deberent ad bella funesta procedere.

* A kettős függő vonal (||) után álló számok a codex lapszámai; a függő vonalak tehát a codex eredeti lapjainak végét jelzik. A szögletes rekeszbe [ ] tett szók vagy betűk az eredetiben keresztül vannak húzva vagy feléjük írt pontokkal (l. a hasonmást) vannak törlendőknek jelezve. A kisebb betűk föloldott rövidítések, a ritkított szók pedig a codexben színes betűkkel vannak írva.

nyek erewshadra De maga fegyueresek sem arthatnakuala az mondot farkasnak fogay ellenn ky gonoz zerenczenek myatta elewllewlyual nem meneketheţykuala fene gyewlhewtsegetewl Azert ezenne felelm mend meghata ewkewt: hogy valaky nagy elyg mer uala kymenny az varasnak kapuya kewl Azert vr ysten akara meg yelenteny ez felewl mondot polgaroknac || [147] zent fferenczneknek zentseget Mykoron lakoznak vgyanottan meg muta'a czudalatos myuelkedetnek myatta Mert zent ferencz kewnyewrewluen raytok: zerze magat az mondot farkasnak eleybe menny Azt az polgarok meg ertuen mondnakuala neky Attyamfya ferencz az kapukewl ne menye Mert az farkas ky ymmaran sok embereket megmart mendenestewlfoguan tegedet megewl De zent ferencz hyuen vr iesus cristusba ky menden testy lelkeseknek vralkodoya nem payzual fegyuerkedet auagy pykonhokual De zent kerestnek yegyuel yegyzuen magat ky mene az kapon: [mend tarsaual menden byzodalmat vete vr istenbe kyk ewbenne hyendnek tezy ewkewt menden seregnelkewl nyomtatny es yartatny bazaliscoson es [Es] yaspiskyon nemczak farkason De es

niĕk erős hadra. De maga[19] fegyverësĕk sĕm árthatnak vala az mondott farkasnak fogai ellenn;[20] ki gonosz szerencsének miátta elŏllŏli vala,[21] nĕm meneĕthetik vala[22] fene[23] gyülhötségétől.[24] Azért ezennyé[25] felelm[26] mënd mĕghatá[27] ŏkŏt, hogy valaki nagy elig[28] mér vala kimënni az várasnak kapúja kűl.[29] Azért úr Isten akará mĕgjelĕnteni[30] ez felŏlmondott polgároknak Szent Ferencznek szentségét, mikoron lakoznák[31] ugyanottan, mĕgmutatá csudálatos mivelkĕdetnek miátta.[32] Mert Szent Ferencz könyörŏlvén rajtok, szërze magát az mondott farkasnak eleibe mënni.[33] Azt az polgárok mĕgértvén, mondnak vala[34] néki: Attyámfia Ferencz, az kapú kűl nĕ mënjë,[35] mert az farkas, ki immáran[36] sok embërëkĕt mĕgmart, mëndënëstŏl fogván[37] tégëdĕt mĕgöl. De Szent Ferencz hivén úr Jézus Krisztusba, ki mënden testi lëlkësëknek[38] uralkodója, nëm paizsval fegyverkëdëtt[39] avagy pikonhokval,[40] de szent kërësztnek jegyevel jegyzvén[41] magát, kiméne az kapón [mënd] társával, mënden bizodalmát veté úr Istenbe. Kik ŏbenne hiendnek, tészi[42] ŏkŏt mënden sereg nelkűl[43] nyomtatni és jártatni[44] bazaliskoson[45] es [és] jáspiskijón,[46] nëmcsak farkason, de ës

---

Nec tamen sic armati valebant dicti lupi mortales dentes ac truculentam rabiem euadere. Qui eidem per infortunium obuiabant. Verum tantus terror omnes inuasit, quod vix aliquis extra portam ciuitatis audebat exire. Volens autem deus notificare sanctitatem sancti Francisci ciuibus supradictis: cum sanctus moraretur ibidem ostendit per effectum mirabile. Nam sanctus Franciscus compatiens illis disposuit exire obuiam dicto lupo. Cui ciues sentientes hoc. Frater Francisce ne portam exeas: quia lupus qui iam multos homines deuorauit: penitus te occidet. Sanctus vero Franciscus sperans in domino iesu christo qui vniuerse carnis spiritibus dominatur. non clypeo protectus aut galea: sed signo sancte crucis se muniens exiuit portam cum socio totam fiduciam iactans in domino: qui credentes in eo facit sine lesione aliqua super basiliscum et aspidem ambulare et conculcare non solummodo lupum sed et

orozlanyon es sarkanyon Es ezkeppen cristusnak hywseges zolgaya fferencz Nem panczelual ewltewztetuen auagy tewruel nem yuet vyseluen auagy hady fegyuereket De zentseges hytuek verteuel kereztnek yegyuel yegyzettetettuen Ragada vtat eleybe Es ew felelmnelk || [148] ewl alhatatost kezde elmenny Es yme sokaknak latasara az helyekrewl kykre nezny felhaktakuala Az zewrnyew farcas mendenestewlfoguan zaya felnyttuan zent ferencz ellen futtuala: ky ellen zent fferencz vete kereztnek yegyett ewtewlees tarsatoles farkast meg elnyettuen es fvtamasat meg tarta ysteny erewnek myatta: es kemenen meg nytot zayat belrekezte Es annakutanna hozza hyuan ewtett monda neky: yewy ydee Attyamfya ffarkas és cristusnak felewle paranczolok neked hogy sem nekem sem egyebnek valakinek arcz: Chuda: legottan kerezt leuen bel rekezte ew zewrnyew zayat: es az paranczolat leuen legottan magat feye haytuan leteryezte zent ferencznek labayhoz: farkasbalol lewn baran De ezkeppen fekewnek monda Attyamfya farkas te tewtell sok kart ez tartomanyban yzanyw gonoz tetelmeket tewkelletel: Teremtetteket yrgal-

oroszlányon és sárkányon. És ezképpen Krisztusnak hivségös szolgája, Ferencz, nëm pánczélval öltöztetvén avagy tőrvel, nëm ivet viselvén avagy hadi fegyverëkët, de szentségës hitnek vértével,[47] kërësztnek jegyivel jegyzettettetvén,[48] ragadá utát eleibe és ő félelm nélkül állhatatost kezde elmënni. És ímé[49] sokaknak látására, az helyekről, kikre nézni fëlhágtak vala, az szörnyő farkas mëndënëstől fogván szája fëlnyitván[50] Szent Ferencz ellenn fut vala, ki ellenn Szent Ferencz veté kërësztnek jegyét, ő töle ës,[51] társától ës farkast mëgelhnyétvén,[52] és futamását[53] mëgtartá[54] isteni erőnek miátta, és keményen[55] mëgnyitott száját belrekeszté.[56] És annakutánna hozzá hiván ötet, monda néki: ‚Jőj idé,[57] attyámfia farkas, és Krisztusnak felöle[58] parancsolok néked, hogy sëm nékëm sëm ëgyébnek valakinek árts.'[59] Csuda: legottan kërëszt lévén,[60] belrekeszte ő szörnyő száját, és az parancsolat lévén,[60] legottan magát feje-hajtván lëterjeszté Szent Ferenczнek lábaihoz. Farkasbalól lőn bárány. De ezképpen fekőnek[61] monda: ‚Attyámfia farkas, të töttél sok kárt ez tartományban, iszanyú gonosz tételmeket[62] tökéllëttél,[63] terëmtëttekët[64] irgal-

---

leonem et draconem. Et fidelissimus christi miles Franciscus non lorica succinctus nel gladio. non archum baiulans uel arma bellica: sed scuto || [155b.] sanctissime fidei signo munitus iter aliis dubium ipse carpere constanter incepit. Et ecce multis cernentibus de locis in quibus aspectandum ascenderant. Lupus ille terribilis contra sanctum Franciscum aperto totaliter ore cucurrit: contra quem sanctus Franciscus opposuit signum crucis et tam a se quam a socio virtute diuina lupum compescuit: et cursum retinuit ac os crudeliter apertum conclusit. Et advocans lupum illum ait. Ueni huc frater lupe: et ex parte iesu christi tibi præcipio quod nec mihi nec alteri noceas. mirabile dictu: statim facta cruce clausit os terribile. Et facto mandato statim se ad pedes sancti Francisci inclinauit. De lupo iam factus est agnus capite inclinato prostrauit. Sic autem iacenti dixit sanctus Franciscus lupo. Frater lupe tu facis magna damna in partibus istis: et horrenda maleficia perpetrasti creaturas dei sine misé-

massagnalkewl elueztuen De nemczac oktalantermezeteket el ueztettel es meg ewlel [ewl] es meg maral De es embereket ystennek zemelyere teremtetteket Azert te melto uagy zewrnyew halalual mykeppen gonoz toluay gyol || [149] kos: kyert mend te ellened ewuewltnek es zugnak Es teneked mend ez varas ellensseged De Attyamfyam farkas en akarok tekewzted es ez emberekkewzt bekeseget tenny. Vgyhogy te tewled touaba megne sertessenec Es teneked menden el mult vetkedett meg boczatyak vgyhogy sem ebek sem emberek tuaba nem ewzewznek Es az farkas testenec es farkanac es fyleynek. es feynek haytasaual mutattyauala menden keppen fogadny azokot kyket zent ferencz monduala Es monda zent ferencz Attyamfyam farkas De hogy kelteneked ez bekeseget tenned. en fogadom te neked hogy addeglan adatok neked eleg eleseget. ez varasnak emberi myatt myglen elz Vgyhogy touaba ehseget nem vallaz Mert en hyzem hogy te valamyt gonozol tewtel: te [h] ehsegednek gyewlhewzsegeert tewted: De en attyamfya farkas. myert en teneked keresek yly kegyelmet akarom hogy fogagyad ennekem hogy sonha

masságnál kűl [65] elvesztvén. De nëmcsak oktalan természetëket elvesztettél és mëgölél és mëgmarál, de ës embërëkët,[66] Istennek szëmélyére terëmtëtteket. Azért të méltó vagy szörnyő halálval, miképpen gonosz tolvaj gyolkos.[67] Kiért [68] mënd të ellenned üvöltnek és zúgnak, és të nékëd mënd ez váras ellenségëd. De attyámfiam [69] farkas, én akarok të közted és ez embërëk közt békességët tënni, úgyhogy të töled továbbá mëg në sértessenek, és të nékëd mëndën elmúlt vétkëdët mëgbocsátják, úgyhogy sëm ëbëk sëm embërëk továbbá [70] nëm öznek'.[71] És az farkas testének és farkának és fileinek és feinek [72] hajtásával mutatja vala mëndënképpen fogadni [73] azokot, kiket Szent Ferencz mond vala. És monda Szent Ferencz: ‚Attyámfiam farkas, de hogy këll të nékëd ez békességët tënnëd.[74] Én fogadom të nékëd, hogy addéglan adatok nekëd ëlég eleségët ez várasnak embëri [75] miátt, miglen élsz, úgyhogy továbbá éhségët nëm vallasz;[76] mert én hiszëm, hogy të valamit gonoszól töttél,[77] të ehségëdnek gyülhözségéért [78] tötted. De én attyámfia farkas, miért[79] én të nékëd keresëk illy këgyelmet, akarom, hogy fogadjad én nekëm, hogy sonha [80]

---

ricordia destruendo. Non solum autem irrationabilia destruis: sed quod detestabilius est occidis et deuoras homines ad imaginem dei factos. Unde tu es dignus horrenda morte mutilari tanquam prædo et pessimus homicida. propter quod clamant omnes contra te et murmurant: et est tibi tota ciuitas inimica. Sed frater lupe ego uolo inter te et homines istos facere pacem ita quod ipsi a te amplius non ledantur: et tibi omnem offensam præteritam dimittentes: nec canes nec homines te amplius persequentur. Et lupus gestibus corporis et cauda et aurium et capitis incliuatione monstrabat illa: que sanctus dicebat omnimode acceptare. Et ait sanctus Franciscus. Frater lupe ex quo tibi pacem placet facere istam. Ego promitto tibi quod faciam tibi dari expensas continuas donec vixeris per homines ciuitatis istius: ita quod nunquam famem patieris amplius: quia ego scio quod quicquid mali facis: facis propter rabiem tue famis. Sed frater mi lupe ex quo ego acquiram tibi talem gratiam. Uolo quod promittas mihi

valamely lelkest meg ne sercz. auagy embert. sem valamy kart mendennemew allatban tenny ne mery ffogadod ennekem vgy Es az farkas tettetes yegyet kyt feye hay ||[150] tuan fogadnala tenny mend azt kyk neky parancsoltatnakuala Es zent ferencz monda Attyamfya en akarom hogy te agyad ennekem hitedet hogy byzuan hyhetnec annak kyt fogacz Es mykoron kiteryeztettenala zent ferencz kezet hytuetelert: az farkas fel emele elsew yob labat es zepen vete zent ferencznek kezebe az hogy yegyet adhattyanala Tehat zent ferencz monda Attyamfyay farkas en paranczolok tenek vr yesus cristusnak neuebe hogy yewel nelem es ma semmyt ne ketelkegyel hogy mennyewnkel ez bekeseget tenny vrnak neuebe Es az farkas legottau el megyenuala zent ferencznek vtanna mykeppen zeled baran: kyt latuan az varasbelyek kezdenek ygen czudalkodnya Es az hyr legottan mend az varaszerte meg hyrhewnek Vgyhogy mend aggok es hewsek ferfyak es azony emberek nemesek es nemtelenek az varasnak vczayara gyewlekezenek: holot zent ferencz lakozykuala az farkasual De ez nepnek sokassaga

valamëlly lëlkëst[81] mëg nëm sértsz, avagy embërt, sëm valami kárt mëndënnëmő állatban[82] tënni në mérj. Fogadod én nékëm úgy?' És az farkas[83] tettetës[84] jegyët, kit feje hajtván fogad vala tënni mënd azt, kik néki parancsoltatnak vala. És Szent Ferencz monda: ‚Attyámfia, én akarom, hogy të adjad én nékëm hitëdët, hogy bízván hihetnék annak, kit fogadsz.'[85] És mikoron kiterjesztëtte vala Szent Ferencz kezét[86] hitvételért, az farkas fëlemele első jobb lábát és szépen veté Szent Ferencznek kezébe, az hogy[87] jegyët adhatja vala. Tëhát Szent Ferencz monda: ‚Attyámfia[88] farkas, én parancsolok të nékëd[89] úr Jézus Krisztusnak nevébe, hogy jövel[90] vélem és ma sëmmit në kétëlkëdjél, hogy mënjönk el ez bekességët tënni Úrnak nevébe.' És az farkas legottan elmégyën vala Szent Ferencznek utánna, miképpen szëled bárány. Kit látván az várasbéliek, kezdének igën csudálkodnia.[91] És az hír legottan mënd az váras szërte[92] mëghírhövék,[93] úgyhogy mënd aggok és hősëk,[94] férflak és asszony-embërëk, nëmësëk és nëmtelenëk az várasnak uccájára gyülekëzének, holott[95] Szent Ferencz lakozik vala az farkasval. De ez népnek sokasága

---

quod ||[156] nunquam aliquod animal ledas uel hominem nec etiam damnum in cunctis rebus inferre præsumas: promittis mihi ita? Et lupus signum euidens inclinato capite fecit quod promittebat facere illa que ei imponebantur. Et sanctus Franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod tu des mihi fidem ut possim confidenter credere quod promittis. Et cum extendisset sanctus Franciscus manum pro recipienda fide. Lupus etiam leuauit pedem anteriorem dextrum et blande posuit super manum sancti Francisci signo quo poterat fidem dando. Tunc sanctus Franciscus ait. Frater lupe præcipio tibi in nomine iesu christi quod uenias amodo mecum nihil dubitans: ut eamus ad faciendum pacem istam in nomine domini: et lupus obediens statim ibat cum sancto Francisco tanquam mansuetus agnus. Quod uidentes illi de ciuitate ceperunt uehementer mirari: hec nouitas statim per totam insonuit ciuitatem: ita quod omnes tam senes quam iuuenes tam mulieres quam mares tam populares quam nobiles ad plateam

gylekezuen: feltamada bodog ferencz stewn czudalatos predicaciot monduan: hogy lelkesek kewzybe ystentewl bewnert boczattatnak || [151] ylyen halalok es hogy vezedelmesb legyen pocol tewzenek telhetettlen langa ky val ewrewkewl ewrewke karhoztakot marny hodnem mynt farkasnak gyewlhewtsege ky lelket megnem ewlhet hanemczac testet Es mynt kel felny embernek pocol kynyaba merewlestew: haegy kewsded lelkes ezenne sokassagot yly felelemben es vezedelben tartuala Azert en dragolatosim fordolyatok ystenhez es tegyetek penetenczet es a farkastol meg zabadoyt tyteket vr ysten ez vylagan es yewuendewn meg maro pocolnak tewzetewl Es ez monduan: monda: halgassatok en dragalatossim ez farkas ky yt elewtetek al. fogada ennekem es fogadasabalol hytet ada: ty veletek bekesseget tenny Es sonha meg nem sert tyteket valamyben ha mynden nappon fogattok neky adnya eleg eledelt Es en az farkasert kezeslezek hogy bekesseguek kewtelett crewsen meg tartya Tehat mend az gyewlekeztek: nagy ewueltesuel fogadak: egyetlenben eltetny az farkast: Es te

gyilekëzvén, fëltámada[96] bódog Ferencz s tőn csudálatos prédikácziót,[97] mondván: hogy lëlkësëk közibe Istentől bünért bocsáttatnak illyen halálok és hogy veszëdelmesb légyën pokol tüzének telhetetlen lánga,[98] ki vall örökől örökë kárhoztakot marni,[99] hodnëm mint [100] farkasnak gyülhöttsége, ki lëlkët mëg nëm ölhet, hanëm csak testët: és mint këll félni embërnek pokol kínjába merőléstől, ha ëggy küsded [101] lëlkës ezenynyé sokaságot illy félelëmben és veszëdel(m)ben [102] tart vala. Azért én drágolátosim, fordóljatok Istenhëz és tëgyetëk penetënczét,[103] és a farkastól mëgszabadojt [104] titëkët úr Isten ez világon [105] és jövendön mëgmaró pokolnak tüzétől. És ez mondván, mondá: [106] ‚Hallgassatok, én drágalátosim: Ez farkas, ki itt elöttetëk áll, fogadá én nékëm és fogadásábalól [107] hitët ada, ti véletëk békességët tënni, és sonha mëg nëm sért titëkët valamiben, ha mindën napon fogadtok néki adnia [108] ëlég eledelt. És én az farkasért kezes lészëk, hogy békességnek kötelét [109] erősen mëgtartja.‘ Tëhát mënd az gyülekëztek [110] nagy üvëltésvel fogadák, ëggyetlenben [111] éltetni az farkast. ‚És të

---

ciuitatis simul conuenerunt ubi beatus franciscus morabatur cum lupo. Congregata vero populi multitudine surgens beatus franciscus fecit praedicationen illis mirabilem dicens inter alia. Quomodo propter peccata tales pestilentie a deo permittuntur. Et quomodo sit periculosior flamma uorax gehenne que habet in eternum deuorare damnatos quam rabies lupi qui non potest occidere nisi corpus. Et quam sit pauendum in hiatum infernale demergi quando tantam multitudinem vnum paruum animal in tanto pauore et periculo uos detinebat. Reuertimini charissimi igitur ad dominum et facite penitentiam dignam: et a lupo liberabit uos dominus in presenti et in futuro ab igne baratri deuorantis. Et hys dictis ait. Audite charissimi frater lupus qui hic coram uobis astat promisit mihi et de promissione fidem exhibuit | [156b] facere pacem uobiscum: et nunquam uos in aliquo ledere. Si autem promittitis sibi omni die expensas necessarias exhibere: et ego pro ipso lupo fide iubebo quod pactum pacto firmiter obseruabit. Tunc omnes ibi congregati cum clamore ualido promiserunt lupum nutrire

attyamfya farkas fogadod tartany ez zegewdest ez polgaroknak hogy sem lelkest sem valamynemew || [152] allatot meg ne sercz Es az farkas yelentuen feyenek haytasaual testenek farkanak es fyleynek zep mutatasyual: magat yelennen mutattyauala az fogadast tartany Es zent ferencz monda Attyamfya farkas en akarom hogy mykeppen adad nekem hytewdewt mykoron meglen valank az varasnac capuya kewl azonkeppen yt mynd ez nepnek elewtte agyad nekem hytedet hogy ezeket tarczad es engem te erted kezesleuen el ne hagy Tehat az farkas yo laba fel emeluen ada hytytt zent ferencznek kezebe ew kezesenek: Mend ott alloknak elewtte Es lewn oly czudalatossag es ewrewm zent ferencznek mynd yly aytatossagaert es czudanak vysagaert Es farkasnac es nepnek bekessegert hogy mend ewuewltenek hugyokra gyczerue es alduan vr iesus cristust: ky boczata nekyk bodog ferenczet es ewkewt ew erdelme myatt az kemen gonoz vadnak zayabalol meg zabadoyta Es yly zernyew halalbol bekesegbe es nywgodalomba vette Azert az naptolfoguan az farkas es az nep. zent ferencznek myatta zerzet bekeseget tar-

attyámfia farkas, fogadod tartani ez szegődést ez polgároknak, hogy sëm lëlkëst, sëm valaminëmő állatot [112] më̈g në sérts'. És az farkas jelëntvén fejének hajtásával, testének, farkának és fileinek szép mutatásival, magát jelënnen [113] mutatja vala az fogadást tartani. És Szent Ferencz monda: ‚Attyámfia farkas, én akarom, hogy miképpen adád nékëm hitödöt, [114] mikoron méglen valánk az várasnak kapúja kűl, azonképpen itt mind ez népnek előtte adjad nékëm hitëdët, [114] hogy ezëkët tartsad és engëm, të értëd kezes lévén, el në hagyj'. Tëhát az farkas jó lába [115] fëlemelvén adá hitit Szent Ferencznek kezébe, ő kezesének, mënd ott állóknak előtte. És lőn olly csudálatosság [116] és öröm Szent Ferencznek mind illy ájtatosságáért és csudának újságáért, és farkasnak és népnek békesség(é)ért, [117] hogy mënd üvöltének húgyokra, [118] gyicsérvén és áldván úr Jézus Krisztust, ki bocsátá [120] nékik bódog Ferenczët és őköt ő érdelme [121] miátt az kemény gonosz vadnak szájábalól mëgszabadojtá, és illy szërnyő halálból békességbe és nyugodalomba vëtte. Azért az naptól fogván az farkas és az nép Szent Ferencznek miátta szërzëtt békességët tar-

---

quotidie. Et sanctus franciscus coram omnibus dixit lupo. Et tu frater lupe promittis seruare pactum istis scilicet quod nec animal nec personam aliquam ledas. Et lupus insinuans cum inclinatione capitis et gestibus corporis et cauda et blandimentis se seruaturum pacta promissa omnibus euidenter monstrauit. Et sanctus franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod sicut tu dedisti de hoc mihi fidem cum extra portam essemus. Ita hic coram toto populo des mihi fidem quod ista seruabis: et me in fideiussione pro te facta minime derelinques. Tunc lupus leuato pede dextro dedit fidem in manu sancti Francisci fideiussoris sui coram cunctis astantibus. Et facta est tanta admiratio et gaudium omnium tam pro deuotione sancti francisci quam pro nouitate miraculi quam insuper pro pace lupi et populi: ut omnes clamarent ad sydera laudantes et benedicentes deum qui misit eis sanctum franciscum: et eos meritis ipsius de ore fere pessime liberauit: et de tam horrenda peste in pace reposuit et quiete. Ex illo ergo

tak: Es az farkas ket ezde eztendeyg eluen az varas zerte aytorol aytora megyenua || [153] koldolny senkyt megnem sertuala sem megnem sertettetykuala valakytewl: tyztesen eltetuen es hogy ezuda sonha sem egyeb ew ellene nem vgatuala Az vtan az farkas meg aguan meg hala Mert ez mondot farkasnac bekeseges es engedelmes bekesegen az polgarok ygen bankodanac: mert valamykoron zent ferencznek vczayan yaruala zent ferencznek yozagat es czudalatos zentseget elmeyekbe hywyakuala iesos cristusnak gyczeretyre amen:

ták. És az farkas két [122] esztendeig élvén, az váras szërte ajtóról ajtóra mëgyënvala koldólni; sënkit mëg nëm sért vala, sëm mëg nëm sértettetik vala valakitől, tisztësen éltetvén.[123] És hogy csuda: [124] sonha sëm ëggy ëb [125] ő ellenne nëm ugat vala. Az után az farkas mëgaggván,[126] mëghala. Mert ez mondott farkasnak békességës és engëdelmës békességén az polgárok igën bánkódának, mert valamikoron Szent Ferencznek uccáján jár vala, Szent Ferencznek jóságát[127] és csudálatos szentségét elmëjëkbe hivják vala Jézos Krisztusnak gyicséretire. Ámën.

---

die lupus populo populus lupo pacta per sanctum franciscum ordinata seruauit et lupus per duos annos viuens: et per ciuitatem ostiatim victimas neminem ledens: nec ipse lesus ab aliquo fuit curialiter enutritus. et quod mirum est nunquam latrabat canis aliquis contra eum. Tandem frater lupus seniens mortuus est. de cuius absentia ciues plurimum doluerunt: quia dicti lupi pacifica et benigna patientia quandocunque per ciuitatem pergebat sancti francisci virtutem et sanctitatem mirificam in memoriam reuocabant. Ad laudem domini nostri iesu christi.

Jegyzetek.*

1. *fordólt farkas*, am. megtért, megszelídült. Vö. ma is *Pál fordulása* am. Pál megtérése.

2. *Ferenczneк miátta*, ma: *Ferencz miatt*. A névutónak hasonló szerkezete többször olvasható régi emlékeinkben, az Ehrenfeld-Codexben pedig egészen közönséges. Ma is mondjuk: *ennek utána* e h. *ez után*. Vö. «imádva *férfiaknak általa*» (Vörösmarty: *Az úri hölgyhöz*). A *miatt* az Ehrenfeld-Codexben a mai *által*-nak felel meg. Második szótagja valósziuüleg *á*-val olvasandó, mert a pontosabb helyesírású uyomtatványokban sok helyütt *miátt* alakot találunk (l. *Nyelvtört. Szótár*).

3. *szölédségre*, am. szelídségre. Az első szótag *ö*-je a zárt *ë* helyett a codexíró nyelvjárásának sajátsága. Az *é* a mai *í*-nek szabályszerű megfelelője (v. fönt, 16. l.).

4. *némi csudálatosság*. A *némi* szónak itt ‚quoddam' jelentése van, mint a latin eredeti is mutatja. Ma ritkán használjuk; általánosabb használata csak a *-leg* ragos *némileg* szóban van, magában pedig kezd ‚egy kevés, csekély' jelentést venni föl; pl. némi jutalom reményében stb.

5. *tisztës*, itt annyi mint ‚celeber'.

6. *emlékëzésvel méltó*. Ma a *méltó* mellett *-ra -re* ragot használunk. Itt nyilván a latin ablativusnak ügyetlen fordításából magyarázható.

7. *városában* v. *várossában*. E régi

* Innen kezdve jegyzeteink czímszavában a régi szókat, a mennyiben megállapítható, kiejtésük szerint írjuk; az eredeti irásmódot csak ott tartjuk meg, a hol a kiejtés biztosan meg nem határozható, vagy a hol épen az orthographiára nézve kell észrevételt tennünk.

váras-ból (azaz ‚várral ellátott hely') lett a mai *város*, *a : o* változással (l. fönt, 16. l.). *Vár*-ból *város* olyan mint *ház*-ból *házas*.

8. *mikoron* v. *mikoronn*, a *mikor* kötőszónak teljesebb alakja: *mi koron*, vagyis ‚a mely időn, a mely időben'. (Vö. *midőn*, ebből: *mi időn*.) A ragnak kettős *nn* el való ejtését más nyelvemlékeknek pontosabb írása alapján tehetjük föl. (Vö. fönt 19. l.)

9. *méglen*, am. míglen. Vö. *holtomiglan*. A *még* ugyanis nem egyéb mint a *mi* névmásnak *-ig* (régebben *-ég*) ragos alakja: **mi-ég : még : míg*.

10. «*szent Attya*» ‚szent *attya*', am. szent *atya*, t. i. Sz. Ferencz. Az *atya* szót úgylátszik hosszú *tty*-vel ejtette az író, mert állandó *tty*-nal írja. Harmadik személyraggal ma is *atyja* azaz *attyá*-nak ejtjük s az ilyen fogalmak épen 3. személyű raggal vannak leginkább használatban.

11. *tartományában*, am. határában, vidékén. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

12. «*gywlhewzesnek*» *éhségével*, olv. ‚gyülhözésnek (v. gyülhöszésnek) éhségével'. A latin eredeti szerint (rabie famis) helyesebb volna: *éhségnek gyülhözésével*. A szó e helyén kivül másutt nem fordúl elő, azonban összefügg az alábbi *gyewlhewtseg* és *gyewlhewzseg* főnevekkel, melyek szintén csak az Ehrenfeld-Codex sajátjai.

13. *keménségës*. A lat. *ferocissimus*-t fordítja vele, a mint hogy általában ilyen *-sáyos -séges* vagy *-sáyú -ségű* melléknevekkel (*szépségű* stb.) adja vissza codexünk a felsőfokot, a melynek *leg*-gel szerkesztett kifejezésmódja csak később fejlődött ki.

14. *baromi lëlkësëkët*, am. állatokat. Magát a puszta *lelkes* szót is használja codexünk s egyéb codexek is ‚állat' értelemmel, s nyilván a latin *animal* mintájára képezték régi íróink, a mely hasonlókép a lelket jelentő *anima*-ból származik.

15. *aszonyokot*, am. asszonyokat. A tárgyrag előtti magánhangzónak e zártsága a több. számú és személyragos névszókon jellemző sajátsága az Ehrenfeld-Codexnek. Ilyenek pl. *magamot*, *fiadot* stb. s alább *őköt* őket.

16. «*azanna*», olv. ‚azannyá' v. ‚azanná', akkora, annyi. Voltaképen am. *az annyi*. Az *annyá*-ban az eredeti *nyáj* szó (*az nyáj*) még egészen fölismerhető; később *annyé* és *annyi* lett belőle. Az egész szóban tehát a mutató névmás kétszer fordúl elő (*az-az-nyáj*). A Bécsi és Müncheni Codexnek *n*-es írása, a hol pedig *n* és *ny* (ṅ) meg vannak egymástól különböztetve, az *azanná* olvasást teszi ajánlatosabbá. (Vö. alább 114. l.)

17. *mëdnek vala*, am. mennek vala. Az Ehrenfeld-Codexnek egyik sajátsága a *megy* igének ez az alakja, mely valószinüleg *megynek*-ből származik *gy : d* változással, mint *vagynak* helyett *vadnak*.

18. *hogyhana*, am. mintha (vö. bevez.). Alakjáról l. *Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 30. és Simonyi: *Magy. kötőszók* III. 148.

19. *de maga*, am. de, azonban. Régi nyelvünkben a *maga* ‚azonban' jelentésü kötőszó is volt, a melyet *de*-vel kapcsolatban is használtak. (Vö. Simonyi: *Kötőszók* l. 197.)

20. *ellenn*, am. ellen. A szóvégi kettős *nn* nem puszta orthographiai fölösség, a menynyiben más emlékekben is előfordúl (pl. a Németújvári Glosszákban 363. l.), s bizonyára eredetibb ejtésmódot jelez. Egybevethető régi íróink *utánn* irásával, a melyet személyragozva ma is így ejtünk: *utánnam* stb. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIV. 306.)

21. *előllőli vala* (az utolsó betű, *a* csak tollhibából maradhatott el), am. előlelte, előtalálta, találkozott vele. Előfordúl még a Virginia-Codexben. A *lel* ige régebben s néhol ma is *lél*-nek hangzik s ez utóbbi ejtésnek tájnyelvi változata (*é : ő*) az Ehrenfeld-Codex *löl* alakja.

22. *menekëthetik vala*, am. menekedhetik vala. Az író a *d* helyett a kiejtést követve *t*-t írt.

23. *fene*. Itt melléknévül van használva ‚vad, kegyetlen, iszonyú' jelentéssel, a mi igen közönséges régi emlékeinkben. E melléknévi használat maradványa a mai *fene gyerek* kifejezés.

24. «*gyewlhewtsegetewl*», olv. gyülhöttségétől v. gyülhödtségétől, ugyanazon alapszóból, a melyből a föntebbi *gyülhewzes* származik. Ha ez utóbbinak alapszava egy **gyülhöszik* ige volt, akkor ehhez a *gyülhödtség* úgy viszonylik, mint *nyugodtság* a *nyug(o)szik*-hoz.

25. «*ezenne*», olv. ‚ezennyé' v. ‚ezenné', am. ennyi (vö. fönt *azanna*).

26. *félelm*, am. félelem. Vö. *hotolm* hatalom a HBeszédben.

27. *mëghatá*, am. megszállta. Ez igét ma hasonló kifejezésben nem használnók, noha mai jelentése sem egyéb voltaképen, mint ‚megszáll, átjár'.

28. *nagy elig*, am. nagy alig, alig-alig. Az *elig* szót *alig* helyett használja Arany János is *Kerelházá*ban: «Sötét az éj: *elig-elig* Hogy a vizfény fehérelik» (9. verssz.) A *nagy* melléknév használatára nézve vö. *nagy búsan*; «szarvát öklelõre *nagy*-le bocsátotta» (Arany: *Toldi* IX. é.) stb.

29. *kapuja kül*, am. kapuján kívül (l. bevez.).

30. *mëgjelënteni*, am. megmutatni. Közönséges ily jelentéssel a régiségben.

31. *lakoznák*, am. lakoznék (l. bevez.). Az igemód használata itt, mint számos mellékmondatban, latinos és codexeinknek ez általános jellemzõ vonása.

32. *csudálatos mívelkëdetnek miátta*, am. csudálatos *mívelkedet* (mûvelkedés) v. i. csodatétel által.

33. *szërzé magát az mondott farkasnak eleibe mënni*, am. elhatározta magában, hogy elébe megy a mondott farkasnak. A *szerez* ige hasonló jelentéssel többször is elõfordúl nyelvemlékünkben. A fõnévi igenév (*menni*) használata latinos (*ire*). Az *eleibe* (e h. *elejébe*) a 3. szem. birtokosragnak régibb alakját mutatja, a melyet a népnyelvben ma is megtalálunk. (Vö. Szinnyei: *A birtokos személyragozásról. Magy. Nyelvõr* XVII. 150—151. és 201.)

34. *mondnak vala*, am. szólnak vala. A *mond* igének e tárgyatlan használata ma is megvan az *úgy mond* kifejezésben. Vö. még: «*Monda* Hunor: itt leszálljunk. Megitassunk, meg is háljunk; *Monda* Magyar: víradattal Visszatérjünk a csapattal» (Arany: *Rege a csoda-szarrasról*). Említésre méltó a *-nak* elõtti csonka tõ; ma a köznyelv *mondanak* alakot használ, de a népnyelvben megvan a *mondnak, monnak* ejtés is.

35. «*ne menye*» „në mënjë", am. ne menj. Teljesebb alak (l. bevez.). Az elveszett véghangzó bizonyára zártnak hangzott, mert ez könnyebben eltûnhetik, mint a nyilt *e*.

36. *immáran*, am. immár. Olyan megtoldott határozó alak, mint *mostan* (*most*), *míjen* (*míg*), *onnaton* (*onnat, onnan*) stb. (Vö. Simonyi: *A magy. névraghzás* 91. l.)

37. *mëndënëstől fogván*, am. teljesen, egészen. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codexnek s általában a régi nyelvnek (l. *Nyelvtört. Szótár*).

38. *testi lëlkësëknek*, am. élõlényeknek. A *lelkes*-rõl l. fentebb (14. jegyz.).

39. *fegyverkëdëtt*. Ma *fegyverkezett, gondolkodik* és *gondolkozik*.

40. *pikonhokval*, a latinban *galea*. A *pikonhok* szó ezen kívül még csak a Beszterczei és Schlägli Szójegyzékekben fordúl elõ *pikonhog* illetõleg *piconhog* alakkal s a sisaknak bizonyos német jelenti, melyet a németek *beckenhaube*-nak vagy *pickelhaube*-nak neveznek s a magyar szó nem is egyéb, mint az elõbbinek átalakulása. A *beckenhaube* rajzát l. Boeheim *Handbuch der Waffenkunde* (Leipzig. 1890.) cz. mûvében. 34. l.

41. *jegyzvén*, ma segédhangzóval: *jegyëzvén*. A tõ régi alakját mutatják még: *jegyz-õ, jegyz-et, jegyz-ek* stb. E kifejezésben ma inkább a *jelöl* igét használnók.

42. *tészi*. Valószinüleg így, hosszú *é*-vel olvasandó a *tezy* alak. Vö. *tészen* még a késõbbi emlékekben is.

43. *mëndën sereg nélkül*. Érdekes példája a bevezetõleg említett fordítói félreértésnek. Az eredetinek *laesio* (írva *lesio*) szavát nyilván a *legio*-val tévesztette össze a fordító s azért használja az ide nem illõ *sereg* szót. Az sem lehetetlen egyébiránt, hogy az eredeti magyar codexben e helyen a régi *sérés* (írva *seres*, am. læsio) fõnév állott s ezt értette félre a másoló.

44. *tészi õköt ... nyomtatni és jártatni*. Szolgai fordítás, latinizmus.

45. *bazaliskoson*, am. basiliscuson. A *basiliscus*-t a régiek kakas testû állatnak képzelték, három csúcsú kigyófarkkal, fején koronával s tekintetét halálosnak tartották. Ma a vastagnyelvû gyíkok egy nemét nevezik így.

46. *jáspiskijón*, tulajdonkép *áspiskión* azaz *áspiskiqyón*, de elõfordul ilyen *jés* kezdettel az Erdy-Codexben is: *iaspis kegyo* (640b). Az *áspis* (Vipera aspis) egyiptomi viperafaj, a szemüveges kigyók családjába tartozik. A nép ma is használja átvitt értelemben a megférhetetlen emberekrõl, különösen aszszonyokról.

47. *vértével*, ma vértjével. A 3. személyû birtokosrag eredetileg *j* nélkül hangzott s e hangot csak késõbb vette fõl analogia utján (l. Szinnyei József: *A birtokos személyragozásról, Magy. Nyelvõr* XVII. 149).

48. *jegyzettettetvén*, e h. *jegyeztetvén*, am. jegyezve, megjelölve. A müveltetõ képzõ — ha ugyan nem tollhiba — fölös ismétléssel fordul elõ e szóban, a mi régi íróinknál nem szokatlan. (Vö. *Hunfalvy-Album* 70. l.)

49. *ímé.* Valószinüleg mindkét hangzója hosszú volt még a codex korában. A Debreczeni Codex pl. rendesen *imeh*-nek írja. Vö. még: «Az kit igért, *ímé* vígre megadta fiát» (Erdősi Sylvester distichonjaiban).

50. *száját fëlnyitván*, am. száját felnyitván. A határozó igenévnek e régen közönséges szerkezete ma csak a *-va -ve* képzős igenévvel fordul elő néhány kifejezésben: *szem-lesütve, tórd-hajtva* stb.

51. *ő tőle ës.* Ma a köznyelv hasonló esetben visszaható névmást használ: *magától is.* A népnyelv azonban még igen szereti ilyenkor is a közönséges személyesnévmás alkalmazását: *elvitte vele a fiát is* e h. *elvitte magával.*

52. *mëgehnyétvén.* Ma hangátvetéssel *enyhít*-nek ejtjük ez igét. (Vö. *konyha* régen *kohnya* s az újszlovénben *kuhnja.*) Jelentése: megfékez, megszelidít.

53. *futamását*, am. futását. A *futamás* a régi *futamik* (ma csak *futamodik*) igének rendes *-ás* képzős származéka.

54. *mëgtartá*, am. visszatartá. Vö. ma is *megfordúl* am. visszafordúl, *megjött a háborúból* visszajött stb.

55. *kemënyen*, am. kegyetlenül. Vö. «*Kemen* kegyetlen feyedelm» (Domonkos-Codex 226). «Meg az vadaknal is vadab *kememb* te vagy» (Bornemisza: *Énekes könyv* 503).

56. *belrekeszté*, am. berekeszté. A *be* igekötőnek teljesebb alakját mutatja ez ige; eredetileg *belé* volt, mint a hasonlókép rövidült *-be* rag is.

57. *idé.* Az *ide* szónak eredetibb alakja, melynek hosszú hangzója a középfokban ma is megvan: *idébb.*

58. *Krisztusnak felőle*, am. Krisztus részéről, Kr. nevében.

59. *sëm nékëm sëm ëgyébnek valakinek árts.* Latinizmus e h. *ne árts.* E helyett *egyébnek valakinek* ma így is mondhatjuk: *egyéb valakinek* (l. erről *Mondattani búvárlatok* 20. l.).

60. *kërëszt lévén ... paranesolat lévén.* A latin *abl. absolutus*-ok fordításai.

61. *fekőnek*, am. fekrőnek. Vö. *fek-tet* sőt *fek-et* (Nagybánya, Szatmár m.). Ez a *feket* műveltető alak a régiségben is gyakori (l. *Nyelvtört. Szótár*).

62. *tételmekët* am. tételeket, tetteket. Képzése ugyanolyan, mint az *ór* igéből az *ótalom*-é. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elő; azonban valószinüleg belőle rövidült a Németújvári Glosszák *tétem* szava, mely amazzal oly viszonyban áll, mint a mai *érdem* s az Ehrenfeld-Codex *érdelm* alakja (l. alább).

63. *tökéllëttél* am. cselekedtél. Ma a *tökél* ige csak az *eltökél* (v. i. elvégez magában) szóban s a *tökéletes* és *tökéletlen* mellékneveken van meg; ez utóbbiak pedig a latin *perfectus* és *imperfectus* régi fordításainak látszanak (vö. *perficere* megtenni).

64. *terëmtëttekët*, am. teremtményeket. A tárgyrag előtt rendesen nyilt *e* van ily esetekben, az Ehrenfeld-Codex nyelvjárása azonban valószinüleg zárt *ë*-vel ejtette. (Vö. fönt *asszonyokot*, és alább *kárhoztakot.*)

65. *irgalmasságnál kül*, am. irgalmasság nélkül. A névutóról l. a bevez.

66. *ës embërëkët*, am. embereket is. Vö. a HBeszédben *es tiv* ti is.

67. *gyolkos*, am. gyilkos. Eredeti mélyhangú magánhangzóját a német szó magyarázza meg, a melyből származott *(dolch)* A *gyolkos* megvan még Heltainál is s a Döbrentei-Codexben *gyalkos* változata is előkerül.

68. *kiért*, am. a miért. A *ki* névmást dolognévre vonatkoztatva a népnyelv még ma is használja.

69. *attyámfiam*, e h. atyámfia. Az alapszón levő 1. személyű birtokosragot az analogiával magyarázhatjuk, a mennyiben a birtokos személy jele rendszerint a szó végén foglal helyet, pl. *nagyanyám* stb. Hasonló jelenség a népnyelvben: *a magam lovam* e h. *a magam lova.*

70. *továbbá*, am. többé. A *továbbá* szót ma csak fölsorolásban használjuk.

71. «*ewzewznek*», tollhiba e h. *ewznek* ‚őznek' v. ‚űznek', am. űznek. A hosszú *ő*-s olvasás is lehetséges, a mennyiben az *őz* alak másutt is előfordúl a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

72. *feinek* v. *fejinek*, am. fejének. Vö. föntebb (33. jegyz.) *eleybe* s az alább közlendő mutatványban (a 67. lapról): *ydeyt* ‚ideit', am. idejét, stb. A népies ejtésben ma is *fejit* fejét, *idejibe* idejébe stb.

73. *mutatja vala ... fogadni.* Latinizmus.

74. *de hogy këll të nékëd ez békességët tënnëd.* E mondat értelme, illetőleg az előbbiekkel való összefüggése nem világos. A latin eredeti szerint azt kellene jelentenie: ‚ennélfogva tetszik neked e békes-

ség megtétele.' A *kell* itt ‚tetszik, placet' jelentésű, a mi a régi nyelvben közönséges.

75. *emböri*, am. emberei. A több birtokra vonatkozó birtokosragnak eredetibb alakja *i* (vö. Szinnyei József: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 242).

76. *élségët nëm vallasz*. A *vall* igének e régebben közönséges használata ma csak a *kárt vallani* (‚kárt szenvedni'). *kudarczot vallani* és *szégyent vallani* kifejezésekben maradt meg.

77. *valamit gonoszól töttél*. A *valami*-t, quidquid, a mi csak, a mi' jelentéssel is használta régi nyelvünk. Ma ily használata ismeretlen.

78. «*gyewlhewzsegeert*», olv. gyülhözségéért. Ugyanazon igének *-ség* képzős származéka, a melyből a föntebbi azonos jelentésű *gyulhewzes* származik (12. jegyz.). Vö. még *gyewlheutseg* (24. jegyz.).

79. *miért*. A *mert* kötőszónak eredeti teljes alakja. (Vö. Simonyi: *A magyar kötőszók* III. 229.)

80. *sonha*. A *soha* szó régibb alakja, a mely a *sem* és *ha* szók összetételéből származott. Vö. *sem-mi* és *sen-ki* azaz *sem-ki*.

81. *lëlkëst*, am. állatot. Vö. fönt *baromi lelkes* (14. jegyz.). *testi lelkes* (38. jegyz.).

82. *mëndënnëmő állatban*. A *mëndennemő* szóval a *cunctus*-t fordítja az író szolgailag, a mennyiben nyelvünk itt is tagadó névmást kíván: ‚semmiféle dologban'. Az *állat* ‚dolog, res' jelentéssel áll, a mi a régiségben közönséges. (Vö. fönt, 6. l.)

83. *az farkas . . . fogad vala tënni mënd azt*. Értelmetlen fordítás vagy hibás másolat. A latin szerint a *yegyet* ‚jegyet' után még egy igét várnánk (*fecit*).

84. *tettetës* v. *tetetës*, am. evidens, látható. Közönséges szó a régi nyelvben.

85. *annak, kit fogadsz*, am. annak, a mit fogadsz. (Vö. fönt 68. jegyz.)

86. *kiterjesztëtte vala kezét*, am. kinyújtotta kezét, hogy t. i. a farkastól biztosítást (hitet) nyerjen.

87. *az hogy*, am. a hogy, a hogyan. A vonatkozó névmás *a*-ja nem egyéb mint a mutató névmás s a régi nyelvben még teljes *az* alakjával járult az egyszerű relativum elé. Említésre méltó, hogy e codexben az *az*-zal bővült alak már mutatkozik. (Vö. HB. és KTör., l. fönt, 5. l.)

88. «*attyamfyay*». A szóvégi *y* csak tollhiba lehet.

89. «*tenek*», am. te néked. Hasonló alakok még: *ewnek* ‚önek' illius (77. l.) és *tynek* ‚tinek' vobis (145. l.). Azonban mindezek valószínüleg csak iráshibák *teneked*, *ewneky*, *tynektek* helyett, mert más példája is van annak, hogy a szó végéről egy-két betű az írónak tollában maradt, pl. szövegünkben *eleulleulyual* e h. *eleulleulyuala* (l. 21. jegyz.), *megyenua* e h. *megyenuala* (l. alább), s egyebütt e névmásainkat is mindig mai alakjukban találjuk a codexben.

90. «*yewel*», olv. jövel', am. jöjj el. Az *ew* arégi irásmódban sokszor röviditésképen *ewu* v. *euw* (tehát *yewuel*) helyett áll. A *jövel* alakot olykor ma is használja az irodalom. Valószinüleg ebből származik: **jöv(j) el*.

91. *kezdének igën csudálkodnia*, am. kezdének nagyon csudálkozni. Föltünő a többes számú alany mellett az igenévnek *-nia* végzete, a mely ma csak egy. 3. szem. alanyra vonatkozhatik. E sajátság azonban közönséges a régi nyelvben, sőt más (1. v. 2.) személyre való vonatkozással is használják a *-nia -nie* igenevet (vö. alább, 108. jegyz.). Példánk olyan jelenségnek is tekinthető, mint a HBeszédben *ozchuz járov vogymuk* e h. *járók*, vagyis hogy az állítmány kiegészitő részeire a számbeli egyezés nincs átvive.

92. *mënd az váras szërte*, am. egész város szerte, az egész városban, per totam civitatem. A *szerte* tulajdonkép annyi mint valaminek során (szerén) végig'. Hasonló kifejezések a régi nyelvben: *ez réláy szërte*, *uczák szërte*, *nípek szërte* stb. (l. *Nyelvtört. Szótár*).

93. *mëghírhövék* v. *mëghírhüvék* (*az hír*), am. elhirhedett, elterjedt a hír. A kihalt *hírhöszik*, *hírhüszik* igének elbeszélő alakja. Vö. *nyugoszik: nyugovék; aluszik: alurék*.

94. *hősëk*, am. ifjak, a szónak régi jelentésével.

95. *holott*, am. a hol. Ma általánosan csak mint megengedő kötőszót használjuk, de régen közönséges volt kérdő és vonatkozó használata is. Vö. «Belül, a kertben volna jobb nekem. *Holott* hű gond s szorgalmatos kezek Ápolgassanak és növeljenek» (Tompa: *Az ibolya álmai*).

96. *fëltámuda*, am. fölkelt, fölállt. Vö. «Meg latogatot mynket [Isten], *fel tamadwan* a magassaghbol» (Jordánszky-Codex 521). «Az nyavalyas ember ffel zókólleek agyabol es nagy ywóltest kyaytast kezde

teenny wgy hogy az egheez wdwar mynd *ffel tamada*» (Erdy-Codex 633b.).

97. *s tőn csudálatos prédikációt.* am. s csudálatos prédikációt tartott. Vö. «*Turn* nagi czodalatos *predicaciot*» (Virginia-Codex 75). «Ezutan nagi zep *predicaciot ton* nekik» (Weszprémi-Codex 51), stb.

98. *lánga,* ma: lángja. A birtokosragnak *j* nélküli alakjára vö. fönt 47. jegyz. Codexünk azonban már a *j*-és alakot is ismeri, pl. alább *kynyaba* ‚kínjába.'

99. *ki vall örököl örökė kárhoztakot marni.* A *vall marni* a latin *habet devorare* fordítása, a *vall* igének régi ‚habere' jelentésével (l. *Nyelvtört. Szótár*). *Örökől örökė* v. *örökkė* am. örök*től* örök*ké*. Az *-ől* rag ugyanaz benne mint e honnan kérdésre felelő határozószókban: *mell-ől, al-ől* stb.; *örökė* pedig olyan mint *sok-á*. *Kárhoztakot* ma *kárhozottakat*, s ez épen ellentéte az Ehrenfeld-Codex föntebb tárgyalt *vonott, fe lelėtt* (vont. felelt)-féle alakjainak (l. bevez.).

100. *hodnėm mint,* am. hogysem mint, mintsem. Maga *hodnem* am. hog*y*nem, ugyanazon hangváltozással, mint a föntebbi *mėdnek* e h. meg*y*nek (17. jegyz.).

101. *küsded,* am. kisded. Tájnyelvi ejtésmód. *i* : *ü* változással.

102. «*vezedelben*». Valószinüleg tollhiba *vezedelmben* ‚veszödelmben' helyett. Am. veszödelömben.

103. *penetėnczét,* am. penetenciát. Olyan magyarosodott alakja a latin *poenitentia*-nak mint a régi *Venecze* (Érdy-Codex 395b.; ma Velencze) *Venetiá*-nak. Ilyen még *beste* (ma is a népnyelvben, l. Szinnyei: *Magy. Tájszótár*) a lat. *bestia*-ból.

104. *mėgszabadojt,* am. megszabadít. Az *-ít* képzős igék régi általános alakja *-ójt, -éjt, -őjt* vagy *-ojt -öjt, -ėjt*, s valószinüleg az *-ől -ül* (ma *-ül -ül*) képzős visszaható igékből származtak *-t* müveltető képzővel, tehát *szabad : szabad-ól : szabad-ól-t : szabadójt* (*szabadojt*) : *szabadít*. (Vö. Simonyi Zsigmond fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XIV. 29. 30.)

105. «*vylagan*». Valószinüleg hiba *vylagon* ‚világon' helyett.

106. *ez mondván : mondá.* Az *ez mondván* a *his dictis* fordítása; ma: *ezt* v. *ezeket mondván*. A szerkezetre nézve l. fönt *szája fėlnyitván* (50. jegyz.)

107. *fogadásábalól,* am. fogadásá*ból* (lásd bevez.).

108. *fogadtok nėki adnia.* A régi nyelvben nem ritka a *-nia -nie* végü főnévi igenévnek ilyen, első és második személyre való vonatkoztatása, a mi némi kétséget támaszt: valóban személyrag-e az *-a -e* végzet Azonban megmagyarázható a harmadik személyü alaknak analogikus elhatalmazásából.

109. *békességnek kötelét,* am. a békesség kötését, a békekötést. Ma a *kötél* szót csak tárgyi (‚funis') értelemben használjuk, de régi elvont jelentésének maradványát láthatjuk a *köteles, kötelesség* és *kötelez* szavakban. A *békesség kötele* kifejezés előfordul másutt is a régi irodalomban (l. *Nyelvtört. Szótár*).

110. *gyülekėztek,* am. gyülekezettek. Vö. *kárhoztak* (99. jegyz.)

111. *ėggyetlenben.* A latin mondatban *quotidie* van; azonban azt látszik jelenteni: együttesen, egyetemben, hasonlókép. Előfordul még a codex 12. és 92. lapjain. A nép ma is használja: *eggyetlenbe eczer* egyetlen egyszer (Nagybánya, Szatmár m.; l. még Szinnyei: *Magy. Tájszótár*).

112. *sėm lėlkėst sėm valaminėmő állatot,* am. sem állatot sem semminemü személyt. Érdekes ellentét a mai szóhasználattal, hogy épen az *állat* szó jelenti a személyt s a *lelkes* az állatot. A *valaminemő* e h. áll: *semminemü*. (Vö. fönt *mėndėnnėmő* 82. jegyz.)

113. *jelėnnen,* am. világosan, láthatólag, evidenter. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codexnek, s általában régi nyelvünknek.

114. *hitödöt* és *hitėdėt.* Az ily hangbeli változatok arra látszanak mutatni, hogy az eredeti codex írója — mert emlékünk csak másolat — és a fönmaradt kéziratė nem tartoztak ugyanazon nyelvjáráshoz.

115. *jó lába,* am. jobb lába. Vö. *iov felel* jobb felől (HBeszéd). «Sem *yora*, sem bal felee nemt erőnk» nec ad dextram nec ad sinistram (Jordánszky-Codex 161). «*Io* fele es bal fele» (Döbrentei-Codex 301), stb.

116. *csudálatosság,* am. csodálkozás. A főnévnek e jelentése másunnan nem ismeretes; a *Nyelvtört. Szótár* csak ‚mirabilitas, wunderlichkeit' értelmét idézi.

117. *Szent Fereneznee mind illy ájtatosságáért és esudának újságáért és farkasnak és népnek békességéért.* Ma itt a második és harmadik okhatározó előtt is megismételjük a *mind* szót (*mind — mind*), úgy hogy valóságos kötőszó lett belőle. A régi nyelvben még sokszor csak

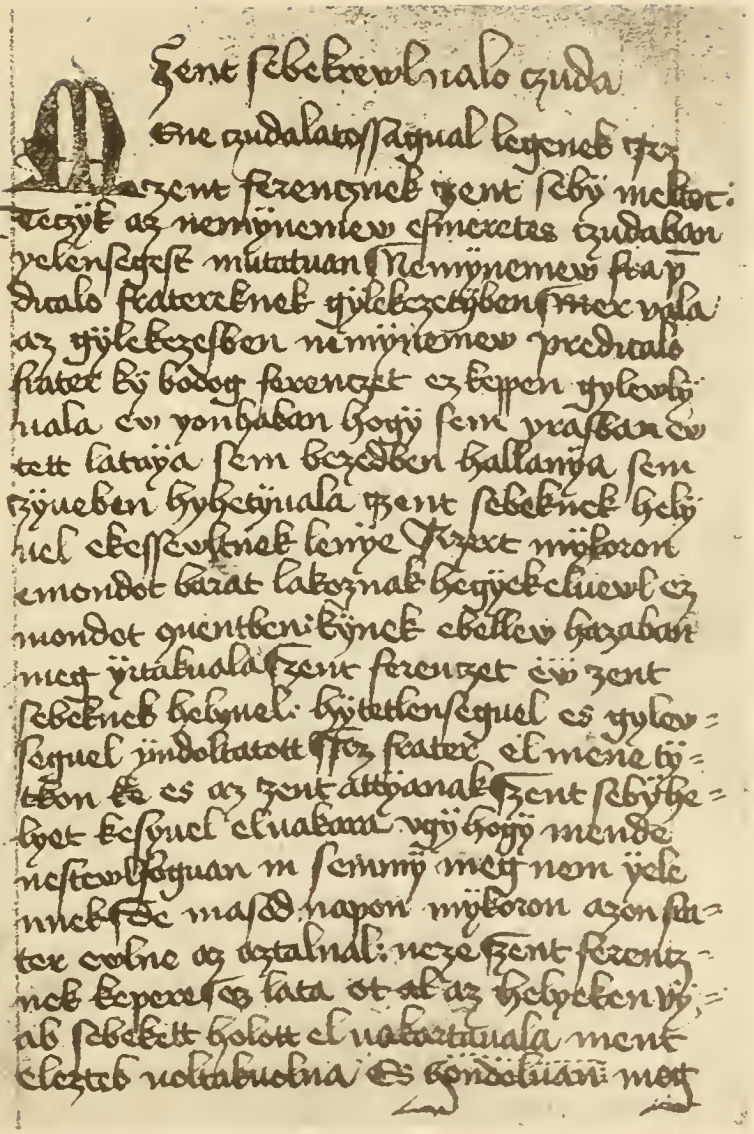

AZ EHRENFELD-CODEX 66. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XV. SZÁZAD.)
Eredetije dr. Ehrenfeld Adolf birtokában.

egyszerű határozószó, mely a fölsorolandó páros mondatrészek elé volt bocsátva összefoglalásúl. (Vö. Simonyi: *Magyar kötőszók* I. 103.) A *Szent Ferenczek* ügyetlen fordításból került a *mind* elé. A *bekesseget* alak utolsó *e*-jében két *é*-t (*-é-ért*) foglalt egybe az író.

118. *húgyokra*. A *húgy* kihalt régi szó s csillagot jelentett.

119. «*gyczerue*». Valószínüleg tollhiba *gyczeruē* azaz *gyczeruen* helyett; am. dicsérvén. A kezdő *gy* e szóban jellemző vonása az Ehrenfeld-Codexnek (vö. *gye* am. de HB.). Palóczos sajátság.

120. *bocsátá*, am. küldé.

121. *érdelme*, am. érdeme. Az *ér* igéből olyan képzés, mint *fáj*-ból *fájdalom*. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elő.

123. «*ezde*», a *két* szó után kihuzatlan tollhiba.

124. *éltetvén*, am. tápláltatva.

és hogy esuda. Előrevetett következményes mondat, am. és egy eb sem ugatta meg, *hogy csuda*.

125. *sëm ëggy ëb*, am. egy eb sem. Vö. *es num igy ember* (HB.).

126. *mëgaggván*, am. elöregedvén. A *megagy* már-már alig használatos, de az *agy* igéből való a ma is közönséges *elaggott* szó.

127. «*yozagat*», olv. jóságát'. A *z* itt *s*-et jelent, mint többször a Beszterczei Szójegyzékben.

2. A hasonmás szövege.

(Ehrenfeld-Codex 66. l.)

Betűszerinti olvasás.

Zent sebekrewl ualo czuda

MEne czudalatossagual legenek Az zent ferencznek zent seby meltoc: Teczyk az nemynemew esmeretes czudaban yelensegest mutatuan Nemynemew [fra] predicalo fratereknek gylekezetyben Mer vala az gylekezesben nemynemew predicalo frater ky bodog ferenczet ez keppen gylewly uala ew yonhaban hogy sem yrasban ewtett latnya sem bezedben hallanya sem zyueben hyhetyuala zent sebeknek helyuel ekessewltnek lenye Azert mykoron emondot barat lakoznak hegyekeluewl ez mondot conuentben: kynek ebellew hazaban meg yrtakuala Zent ferenczet [ew] zent sebeknek helyuel: hytetlenseguel es gylewseguel yndoltatott Az frater el mene tytkon [ke] es az zent attyanak zent seby helyet kesyuel eluakara vgy hogy mendenestewlfoguan m semmy meg nem yelennek De masod napon mykoron azon frater ewlne az aztalnal: neze

Eredeti kiejtés.

Szent sebëkről való csuda.

Mennyé csudálatosságval légyenek az Szent Ferencznek szent sebi méltók, tetszik az néminëmő[1] ësméretës csudában, jelënségëst mutatván[2] néminëmő prédikáló frátërëknek[3] gyilekëzetében. Mert vala az gyilekëzetben néminëmő prédikáló frátër, ki bódog Ferenczët ez képpen[4] gyílöli vala ő jonhában,[5] hogy sëm irásban[6] őtët látniá, sëm beszédben hallania, sëm szivében hiheti vala szent sebëknek helyivel ékësöltnek lënnie. Azért mikoron e mondott barát lakoznák[7] hëgyek elvől[8] ez mondott konvëntben, kinek ebéllő házában[9] mëgirták vala[10] Szent Ferenczët szent sebëknek helyivel,[11] hitetlenségvel és gyílőségvel[12] indóltatott[13] az frátër, elméne titkon az szent attyának szent sebi[14] helyét késivel elvakará, úgyhogy mëndënëstől fogván sëmmi[15] më̈g nëm jelënnëk.[16] De másod napon,[17] mikoron az frátër ülne az asztalnál, néze

zent ferencznek kepere es lata ot [al] az helyeken vyab sebekett holott el nakartauala ment elezteb uoltakuolna Es [gondoluan] meg

Szent Ferencznek képére és láta ot az helyëkën újabb sebëkët, holott elvakarta vala, ment[18] eleztébb[19] voltak volna. És më-

[*Eddig a fényképen levő 66. lap. A szöveg folytatása, az eredeti kiejtésre átírva*: || [67] haraguván gondolá, hogy eleztébbe (?) [20] tëkélletëst nëm vakarta volna el. És ideit várván, mikoron sënki jelën nëm volna — mert ki gonoszt mívelkëdik, világosságot útál — másodczor [21] elméne és Szent Ferencznek sebi helyit azannyéban [22] vakará el,[23] hogy az képnek alatta való meszeit is [24] elromtá.[25] De harmad napon, hogy mikoron [26] azon frátër az asztalnál ülne, tekinte Szent Ferencznek képére, és ímé látá az szent sebëknek helyét oly szépen [27] és újan, hogy sonha újabban më̈g nëm jelëntek vala,[28] ment të hát.[29] Tëhát az frátër álnokságnak miátta mëgsëtétëssőle [30] és këgyetlenségnek miátta rëzzeszteték,[41] ő bűnéhëz tön harmad hűnt. És monda ő szivében: Istenre mondom, hogy én az sebëknek helyit úgy vakarom el, hogy sonha továbbá më̈g nëm jelënnék. És miképpen szokta vala várni idejét, ki időben embërëknek szëmi nëm látnák, és elfeledvén, hogy Isten szëmeinek [32] mëndënëk nyilván [33] vadnak,[34] és mëgjelënvén hirtelen haragval vëvé késit és kivájá az képről sebëknek jegyit, fësëtëket [35] és meszet is kivájá. De legottan, mikoron kezdé vájni, kezde az vájásokbalól [36] eleven vér kiszármazni,[37] || [68] és az vér hirtelen kibuzdólván,[38] mëgvérësëjté [39] az mondott frátërnak arczáját [40] és kezét és köntösét. — *stb.*]

Jegyzetek.

1. *néminëmő*, am. bizonyos. Hasonló összetétel eredetileg a mai *minő* is. mely régen *mi-nëmő*, *mi-nëmű* volt.

2. *jelënségëst mutatván*. E szavak helyett magyaros fordításban vagy jelzői kifejezés (vö. a latin eredetiben: quodam nobili miraculo ... *ostenso*), vagy vonatkozó mondat állana. A kifejezés különben az Ehrenfeld-Codex szóhasználata szerint am. különösen megmutatván.

3. *prédikáló frátërëknek*. *Prédikáló fráter* am. prédikáló szerzetbeli, vagyis Domonkos-rendi.

4. *ez képpen*. Tulajdonkép *az képpen*, am. úgy, annyira.

5. *ő jonhában*, am. szivében, cordialiter. A *jonh* általános régi szó, mely belső részeket, különösen szívet jelent. Mellékalakjai *joh*, *juh*, *éh*, *ih* (l. *Nyelvtört. Szótár*). Vö. Aranynál *Buda halálá*-ban: «Bőrét lefeszíték, *johait* fölmetszék» (I. é.).

6. *írásban*. Az *írás* szó itt régi ‚festés, festmény' értelmével van használva (az eredetiben *pictura*). Az *ír* igének e régi ‚pingere' jelentése máig csak a *képírás* és *képíró* szókban maradt fönn.

7. *lakoznák*, am. lakozné'k. (Vö. bevez.)

8. *hëgyek elvől*, am. hegyeken túl, a latin eredetiben *ultra montes*. E kifejezésben a régi *elv (elü)* főnévnek *-ől* ragos alakja látható, a mely valamin túl levő részt, túlsó oldalt jelentett s ma csak a háromszéki nyelvjárásban (l. Szinnyei: *Magy. Tájszótár*) és Kolozsvárnak egy városrésze nevében *Hidelve* (am. a hídon túli rész) van megőrizve. Ezen *elv* szóból való az *Erdély* szó (eredetileg *erdőelve* azaz ‚erdőn túli rész', *Transsilvania*) és Oláhországnak régi neve: *Havasalföld* (ebből *Havaselve*, *Havaselföld*).

9. *ebéllő házában*, am. ebédlő házában, v. i. ebédlőjében. A *dl* helyett *ll* tájnyelvi hangváltozás. (Vö. *palló* e h. *padló* stb.) A *ház* pedig itt szobát jelent, mint a régi nyelvben s néhol még ma is közönséges.

10. *mëgírták vala*, am. megfestették, lefestették; a latin eredetiben *depictus erat*. (Vö. fönt *írásban*, 6. jegyz.)

11. *szent sebëknek helyivel*, am. szent

sebeknek helyeivel. A régi nyelvben a birtok többségét jelentő 3. személyű birtokosrag egyszerű *i*-nek hangzott; így alább is *sebi* e h. sebei stb. (Vö. Szinnyei: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 242.)

12. *gyílőségvel*, am. gyűlölséggel. Az *l* kiesése a *gyűlölség* főnévben hajdan igen gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szótár*).

13. *indóltatott*, am. indíttatott, indíttatva, indítva. Az ily alakok megerősítik az *-ít* képzőnek azt a magyarázatát, melyet föntebb előadtunk (l. a *mëgszabadojt*-hoz való jegyzetet, 104. alatt).

14. *sebi*, am. sebei. Vö. föntebb *helyivel* (11. jegyz.).

15. «*m semmy*». A *semmy* előtti *m* kihúzatlan tollhiba.

16. *mëg nem jelënnék*, am. meg nem látszanék, magyaros módhasználattal: meg nem látszott (úgyhogy semmi sem látszott belőle). A *megjelenik* ige ilyen értelemmel közönséges a régiségben.

17. *másod napon*. Ma rendesen: *második* napon. A sorszámnévnek e régies *ik*-telen alakját azonban olykor még ma is használjuk: *harmad napra, negyed napos, harmad rendű, másod osztályú* stb. Egyébként az egyszerű *-ad -ed* képző ma csak a törtek kifejezésére szolgál.

18. *mént*, am. mint. E kötőszó eredetileg **mi-ént* volt (vö. *szer-ént*) s ebből úgy lett *mént*, mint a *miért*-ből *mért* a népnyelvben. Az *é*-nek *(í) i*-re változásáról l. föntebb, 16. l.

19. «*elezteb*». Biztosan meg nem állapítható az olvasása (*elesztébb* v. *elésztebb*?). Jelentése: előbb. Csupán a codexek korában fordul elő a régiségben is.

20. «*eleztebe*». Az előbbinek teljesebb alakja, melyet csak az Ehrenfeld-Codex ismer (l. *Nyelvtört. Szótár*).

21. «*masodczor*». Félig elemző (*masod-*), félig phonetikus (*-czor*) irásmód.

22. «*azanneban*», am. annyira, úgy. Vö. az előbbi szemelvényben *azanna* (16. jegyz.). A *-ben* ragot az *annyi* szón ma is használjuk némileg hasonló értelemmel: *annyiban — a mennyiben*.

23. *vakará el*. Mai szórend szerint: elvakará. (Ugyanígy alább is *vakarom el*.) Hasonló szórenddel különösen a Jordánszky- és Érdy-Codexekben találkozunk. (L. alább, XIX. fej.)

24. *meszeit is*. A latin eredetiben *caementum* áll, a mi a középkorban meszet is jelentett (l. Diefenbach).

25. *elromtá*, am. elrontá. A *romt* közönséges régi alakja a *ront* igének, ép úgy mint *imt* a mai *int*-nek, *himt* a *hint*-nek. Hogy az *m* eredeti bennük, kitűnik a *romlik*, *himlik* (kihalt szó, vö. *himlő*) alakokból is.

26. *hogy mikoron*, am. a mikor. Olyan mint a régi nyelvben közönséges *hogy ki* vonatkozó névmás e h. *a ki* (l. *Nyelvtört. Szótár*). A *hogy* kötőszónak a relativum elé járulására még ma is van egy példánk, a *hogyha* e h. *ha*, a mennyiben e föltétes kötőszónk eredetileg szintén vonatkozó névmás.

27. «*zeppen*» (az eredetiben), olv. szépen. A *p* megkettőzésének alig lehet jelentősége.

28. «*ylentekuala*» (az eredetiben) tollhiba *yelentekuala* ‚jelentek vala' helyett. Jelentését l. föntebb (16. jegyz.).

29. *të hát*. A két szóba való irás, *te hat* talán nem puszta véletlenség. A szó ugyan is e helyen annyit tesz: azon alkalommal, akkor, v. i. az(on) koron, s a *tehát* (régen *tahát* is) eredetileg valóban két elemből áll: a mutató névmásból (**ta-* **te-*, a mely megvan a *to-ra* és *túl* szókban is) és az időt jelentő *hát* szóból. (Vö. Budenz: *Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár* 8. és 761.) A következő szó, a melylyel az új mondat kezdődik, szintén *tehát*, itt azonban mint kötőszó áll s azért alkotó elemei nincsenek külön hangsúlyozva mint az előbbi hangsúlyos határozói kifejezésben.

30. *mëgsëtétëssőle*, am. megsötétesűle; el volt vakítva álnokságától. Az *-s* képzőt bizonyára kettősen ejtette az író, minthogy még ma is általános az ilyen ejtés: *sebessen*, *erőssek* stb.

31. *rëzzesztetëk*, am. indíttatott, izgattatott; a latin eredetiben *invitatus*. A *rëzzeszt* ige csupán a codexek korából ismeretes s egy eredetű a mai *rezeg, rezdül* és *rezzen* igékkel.

32. «*zemeynynek*» (az eredetiben) tollhiba *zemeynek* ‚szëmeinek' helyett.

33. «*nyaluan*» hasonló hiba (a kiadás hibái?) *nyiluan* ‚nyilván' helyett.

34. *nyilván vadnak*, am. nyilván vannak, vagyis mintegy nyilva, kitárva; a latinban *aperta sint*. A *nyilván* szót még ma is használjuk így a *nyilván való* kifejezésben. A *vadnak* a régi *vagynak* ejtésnek olyan

hangbeli változata, mint a föntebbi *mednek* ‚meggnek' mennek helyett (l. 102. l.).

35. *fösëtékët*, am. festéket. A *-ték* képző előtt még a tő teljesebb alakja van meg (vö. bevez.). Figyelemre méltó a névelő régies hiánya. (Vö. a HBeszéd jegyzeteiben, 66. l.)

36. *vájásokbalól*, am. vájásokból, a ragnak régi teljesebb alakjával (vö. bevez.).

37. *kiszármazni*, am. kibuzogni, kiömleni; a latin eredetiben *emanare*. Közönséges régi szó.

38. *kibuzdólván*, am. kibuggyanván, kiszökellvén; a latin eredetiben *prosiliens*. Szintén gyakori régi szó. A *buzdúl* szót ma már csak átvitt értelemben használjuk: *föl-buzdúlni* stb.

39. *mëgvérësëjté*, am. megvéresíté. (Vö. fönt *mëgszabadojt*-nál, 106. l.).

40. *arczáját*, am. arczát, vagy a mint a nép ma is mondja: orczáját.

Kiadások. Az Ehrenfeld-Codexet Volf György adta ki beható ismertetéssel a *Nyelvemléktár* VII. kötetében, a 66. lap hasonmásával. E kiadás különnyomatban is megjelent ilyen czímmel: *Az Ehrenfeld Codex. A legrégibb magyar könyv ismertetése és hű lenyomata. Közzéteszi Volf György. A codex 66. lapjának hasonmásával.* (Budapest, 1881.) Ugyane lapnak hasonmása látható Beöthy Zsolt *Képes irodalomtörténeté*ben is, I. köt. 130. lap.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. A codex itt hibásan Ehrenreich-codexnek van nevezve. — Szarvas Gábor: *A Ferencz legenda*, *Magy. Nyelvőr* I. k. 215, 263, 316, 366, 411. ll. Főkép a szókincset ismerteti nagy gonddal. — Deák Farkas: *Észrevételek a Ferencz legendához*, ugyanott I. 322. — Závodnik Mihály: *Az Ehrenfeld codex nyelvi sajátságai.* (Egri kat. főgimnáziumi értesítő az 1887—88. évről.) — Simonyi Zsigmond: *A magyar szótők.* (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XIV. k. 7. sz.) 18. l. Az Ehrenfeld-Codex teljesebb tőalakjainak tárgyalása. — Ugyanaz: *A magyar nyelv*, I. k. 163—168 l. A codex nyelvének bő ismertetése. — Szinnyei József: *Hibás olvasás*, *Magy. Nyelvőr* XX. 180. — Volf György: *Hibás olvasás*, ugyanott XX. 235. — Balassa József: *Codexeink és a nyelvjárások*, *Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 8. l. Az Ehrenfeld-Codex nyelvjárásának tárgyalása. — A fönt (92. l.) említett latin Ferencz-legendának 1752-iki győri kiadása (*Antiquitates Franciscanae seu Speculum vitae beati Francisci et sociorum ejus* stb.) megvan a Nemzeti Múzeumban, *V. S. S. 579n.* jelzett alatt.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar biblia maradványai. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex.

A Biblia legrégibb magyar fordításának töredékei három XV. századi codexben maradtak fönn: a Bécsi Codexben, a Müncheni Codexben s az Apor-Codexben. Ez utóbbiról csak újabban derítette ki Simonyi Zsigmond, hogy zsoltárai szintén ezen első bibliafordításból való másolatok.

Ez első bibliafordítást Döbrentei Gábor nyomozásai szerint valószínüleg két huszita eretnekséggel vádolt ferenczes pap, bizonyos Tamás és Bálint készítették Moldvába való menekülésük után, a mely 1436 és 1439 között történt. Innen az elnevezés: *ferencziek bibliája.* Mind a Bécsi, mind a Müncheni, mind az Apor-Codex azonban csupán másolatait tartották fönn az eredeti bibliafordításnak.

Mielőtt az egész fordítás s főkép a két fontosabb töredék, a Bécsi és Müncheni Codex nyelvét jellemeznők, szóljunk egyenkint a három codexről.

A Bécsi Codex (másképen, Révai Miklós emlékezetére, Révai-Codex) hosszukás negyedrét alaku papiros-codex. Három egykorú kéz irása. Leiróinak nevét s készülése évét nem tudjuk, azonban korát az irás jellegéből itélve, a XV. századba kell tennünk, s minthogy a pontos keletű Müncheni Codexszel egy időben kellett készülnie, vele körülbelül egykorúnak is tarthatjuk (1466.). Tartalmát az ó-szövetség következő könyvei teszik: Rút, Judit, Eszter, a Makkabeusok (töredék), Baruk, Dániel, Ózeás, Joel, Ámos, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofóniás, Aggeus, Zakariás és Malakiás könyvei. Minden valószinüség szerint azonban csak másolat, valamint a másik két codex is. A *bécsi udvari könyvtár* tulajdona.

A Müncheni Codex (másképen, Jászay Pál emlékére, Jászay-Codex) negyedrét alakú s az első 8 hártyalevél kivételével papirosra irt codex. Egy levelet kivéve egészen Németi György keze irása, ki az utolsó sorokban tett vallomása szerint 1466-ban végezte be Moldvában, Tatros városában.* Tartalma: a négy evángelista könyvei, melyeket egy hártyára irott teljes kalendáriom, a *legrégibb magyar naptár* előz meg. Másolat. Legrégibb kideríthető gazdája a 15. lapon olvasható följegyzés szerint Widmanstadius, egy XVI. századi nyelvtudós volt. Jelenleg a *müncheni udvari könyvtár* tulajdona, hol 1834-ben Fejérváry Miklós fedezte föl.

* Ma inkább csak falu Moldva szélén. Oláhul *Totrus.*

Az Apor-Codex középszerű nyolczadrét alakú, több helyen csonkult papiros-codex. Három kéz írása, melyek közül az elsőét nyelve alapján határozottan a Bécsi és Müncheni Codexben fönmaradt bibliafordítás töredékének kell tekintenünk. Az írók neve, valamint a codex készülése ideje ismeretlen. Ez utóbbit azonban az írás jellege alapján a XV. század második felére és pedig inkább a végére mint közepére kell tennünk. Tartalma: a zsoltárok fordítása, hymnusok, imádságok és elmélkedések. Iráshibáiból kitetszőleg szintén csak másolat. Nevét egykori tulajdonosától, *Apor Pétertől*, illetőleg az Apor-családtól kapta. Jelenleg Cserey Farkasné ajándékából az Imecsfalván levő *Székely Nemzeti Múzeum* tulajdona.

E három codexben fönmaradt első bibliafordításunk legfontosabb nyelvemlékeink közé tartozik, s a Bécsi és Müncheni Codex következetes és czélszerű helyesírásánál fogva is igen nevezetes. (Az Apor Codexben ez írásmód már némileg rongálva van.)

A Bécsi és Müncheni Codex helyesírásáról megjegyezzük a következőket.

Legnevezetesebb ama sajátságuk, hogy minden hangot, a mai kétjegyű mássalhangzókat is egyszerű jegygyel irják. A *cs* hangot a mai nagy L-hez hasonló jegygyel fejezik ki, az *sz*-et egyszerű vagy pontozott, illetőleg vonásos *ż*-vel vagy *ź*-vel, a jés hangokat pedig, a *gy*-t kivéve, mellékjegyes *ľ*, *ń* és *ť* betűkkel irják. A *gy* hangnál megfordítva járnak el: az egyszerű *ģ* ‚gy' hangot, a vonásos *ģ́* ellenben *g*-t jelent. Csak következetlenségből fordul elő az egyszerű *ģ* betű a *g* hang jelentésével is. A mássalhangzók közül még a *j* hang kifejezése érdemel említést, a melyet szóvégen az *i*-től való megkülönböztetés kedvéért *ih*-val írnak, pl.: *akarih* akarj stb. A magánhangzók írásában nagy fontosságú a nyilt *e* és zárt *ë* megkülönböztetése. Amazt tompa ékezetű *è*-vel, ezt pontozott *ė́*-vel jelölik codexeink. E jelek azonban nemcsak rövid, hanem hosszú magánhangzókat is jelentenek; az *è* tehát annyi mint *e* vagy *ê*,* az *ė́* pedig *ë* és *ê*. Kár, hogy a nyílt és zárt hang e megkülönböztetése nincs mindenütt keresztülvíve. A Bécsi Codexben pl. a második kéz *ė́*-t nem használ, a harmadik pedig igen hanyag a megkülönböztetésben. S még ott is, a hol e megkülönböztetés pontosabb, nem lehet minden egyes jelölést föltétlen hitelűnek tekintenünk. Az Apor-Codexben pedig a pontozott *ė́*-nek csak gyér nyomai mutatkoznak. Az *ö* és *ü* (illetőleg *ő* és *ű*) szintén meg vannak egymástól különböztetve; amannak alúl farkos *o̧*, ennek fölül pontozott *u̇* vagy *ü* (illetőleg *u̇*') a jele.

A három codex nyelvi sajátságai közül kiemeljük a következőket.

Hangtani szempontból legjellemzőbb a szóvégi *e* hangnak *ö*, *ü* után *ö*-re való változtatása, pl. *földö*, *ülö* ezek helyett: *földe*, *üle* stb. E sajátság előfordúl a Vitkovics-Codexben s a XVII. századi Zvonaricsnál is; ma csak a göcseji és rábavidéki nyelvjárásban találjuk meg. Ez az ajakhangú ejtésre való hajlandóság magyarázza meg, hogy a Bécsi és Müncheni Codexben már *ü* hang van olyan szókban, melyek jóval későbbi emlékekben, sőt részben még ma is az eredeti *i*-t mutatják, pl. *üdvöz*, más emlékekben *idvëz*; *üdő*, *küsded*, még ma is *idő*, *kisded* stb.

* E hosszú nyilt *ê*-nek fontosságáról az általános részben szólottunk (4. l.).

Az *-ú -ű* és *-úl -űl* képzők meg az *-úl -űl* névrag nyiltabb *ó, ő* hangzóval állanak: *nevő* nevű, *fordól* fordúl, *lyányáól* lányáúl stb.

Nem illeszkedik még codexeinkben a *-szër* rag: *hányszër, háromszër* hányszor, háromszor, s a *-ság -ség* képző a tovább képzett *-ságú -ségű* melléknevekben, melyek itt mindig *-ségő* alakkal fordulnak elő: *magasségő* e h. *magasságú*, annyi mint ‚magasságos', nagyon magas, stb. A képző eredetére nézve azért is fontosak az ily melléknevek, mert az *-ú -ű* csak jelzős főnévhez járulván nyelvünkben, a *magasségő*-féléket is nyilván még két szónak kellett a codexiróknak érezniük: *magas ségő*, mint pl. *magas termetű* stb. Maga az illeszkedetlen *-ség* mélyhangú szókon, mint a Beszterczei Szójegyzékben, itt nem fordul elő.

Megőrizték még codexeink a *j* hangot az *aszjú, hoszjú, hozjám, hozjád* stb. alakokban s szintígy a sziszegőn végződő igék fölszólító módjában: *emlékëzjél* emlékezzél, *vadászja* vadászsza stb.

Teljesebb *vés* alakjukban maradtak fönn az *-ó -ő* végű melléknevek és igenevek azon esetekben, midőn az *ó, ő* után ma magánhangzó következik, például *dicsövek* (vagy *dicsővek*) ebből *dicső*, ma *dicsőek*; *dicsövëjt* v. *dicsővëjt*, ma *dicsőit* stb.

A *-alom -elëm* képzős főnevek, valamint az úgynevezett hangvesztő* igetövek ragtalan alakjukban s mássalhangzón kezdődő ragok és képzők előtt is segédhang nélkül állanak: *értelm* értelëm, *lakodalmnak* lakodalomnak, *vesztegl* vesztegël, *országlván* országolván stb. Ép így kötőhangzó nélkül állanak a *t* végű igék befejezett cselekvésű alakjai, mint ma is a keleti székely és palócz nyelvjárásokban: *futtam, futtál* stb. ezek helyett: *futottam, futottál*. Ellenben megőrizték codexeink a tővégi hangot a *ví, hí, rí* igék alakjaiban: *víu* ví, *vionának* ví(v)nának, *víován* víván, *réjo* rí stb.

Az igeragozás nevezetesebb sajátságai még az említetteken kívül, hogy az *alszik fekszik* igék iktelenül vannak ragozva: *aloszok, aluszsz* (e h. *alszol*), *aloszon* alszik, *fekszën* fekszik stb.; hogy az *-it* végű igék fölszólító módja, mint az Ehrenfeld-Codexben s egyéb codexekben is, *h*-val hangzik, sőt mint a HBeszédben, *ch*-val írva is előfordúl: *zabadoch* és *zabadëch* szabadíts; továbbá az összetett *ir volt* alak (rendesebb alakja *ir vala*) s az ilyen kettős ragozás: *fizetem valék* e h. fizetem vala, a mit az Ehrenfeld-Codexben is megtalálni.

A birtokos személyragok rendesen *j* nélkül vannak, mint az Árpád-kori oklevelekben s a codexek nagy részében, pl. *úta* útja, *papa* papja, *földö* földje; *karimon* karjaimon, *tagid* tagjaid, *napiban* napjaiban, *napitokban* napjaitokban stb.

A szóképzésre nézve fontos a ható igének következő eredeti szerkesztésmódja: ‚nem *hatsz* egy fürtöt fejérré *tenned*' e h. nem *tehetsz*; e példa világosan mutatja, hogy a *-hat -het* igeképző nem más mint a *hatni* ige. Jellemzi codexeinket az *-at -et* főnévképző nagy kedvelése, a mai *-ás -és* helyén is: *születet* születés, *futat* futás stb., továbbá a kicsinyítő *-csa -cse* a mai *-cska -cske* helyett: *királycsa, oroszláncsa* királyocska, oroszlánocska, stb. A *-nyi* képző itt

* Szinnyei József: *Rendszeres magyar nyelvtan*, 4. kiad 53. §.

ny helyett *n* hanggal fordúl elő: *annë* annyi, *ennë* ennyi; ragozásban pedig teljesebb alakját mutatja: *annëiat* ‚annéjat' annyit, *menciet* mennyit stb.

Mondattani tekintetben legjellemzőbb a *-ra -re* képzős igenévnek személyragos használata: *irvám, irvád, irvája* stb., a mi e három codexen kívül másutt ismeretlen, pl.: «kit én *megesmervém* elfuték», «tévelygetek nem *tudrátok* irást». Másik hasonló nevezetessége a befejezett cselekvés igenevének következő személyragos használata: «láttonk tégedet *ehezetted*», annyi mint ‚éhezve'; «látám a szelletet (am. lelket) *leszállatta* mennyből», vagyis ‚leszállva'.

Szókincse e három codexnek szintén igen fontos, a mennyiben sok olyan szót mutatnak, a mely más emlékeinkben vagy épen nem vagy csak ritkán fordul elő. Csak a legrégibb bibliának sajátjai: *monnál* mintegy, mintha,[1] *mideném* nemde (másutt *minëm* és *minëmde*), *rűtet* extasis, *csajra* cserebogár (másutt *csaja*), *himlet* elhintés (vö. *himlő*), *elmetvé* elmetszé, *gördőlet* mennydörgés stb. Egyéb ritka, kihalt szók: *valál* birtok, *mëgranal* meggyógyúl (különben csak a Budapesti Glosszákban fordul elő: *nem vanaltatik* non dirigetur 16. l.; *vanalat* és *vanalatus* származékai pedig a Németújvári Glosszákban), *venerék* ital stb.

Még egy nevezetessége van e legrégibb bibliafordításnak, hogy készítőjét nevezhetjük legelső nyelvújítónknak is. Világosan látszik számos szaván, hogy maga alkotta őket, a Vulgata szavainak lefordítása végett. Ilyenek: *császárlat* imperium, *czímerlet* titulus, *czerlő* tribunus (vö. *czredes*), *negyedlő* tetrarcha (másutt *negyedes fejedelem*) stb.

A Bécsi Codexből szövegmutatványul *Eszter* könyvének I. fejezetét s hasonmásban a 97. lapot (*Baruch* könyvének kezdetét) adjuk; a Müncheni Codexből hasonmásban a 169. lapot (*János* evángéliomának kezdetét) mutatjuk be s közöljük még azt a részt, a melyben a *Miatyánk* legrégibb magyar szövege maradt fönn (*Máté* VI. 9—13); az Apor-Codexből való mutatványunk a 138. zsoltár fordítása.

1. Eszter könyvének I. fejezete.

(Bécsi Codex 47—50. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.[2]	*Régi ejtése.*
1] ASuerusnac napiban ki orzaglot indiatolfoguan Etiopiaiglan zaz huzon hèt vidèkeken	1. Asvérusnak napiban, ki országlott Indiától fogván Ëtiopiáiglan százhuszonhêt vidékëkën,

A Vulgata szerint.

1. In diebus Assueri, qui regnavit ab India usque Aethiopiam, super centum viginti septem provincias:

[1] Egyszer előkerül még az Érsekújvári Codexben (533b.).

[2] A codexet itt a betűk alakjában is követjük, s ezért szövegünk a Nyelvemléktár szövegétől külsőleg lényegesen különbözik. A Nyelvemléktár ugyanis, hogy a codexek kiadásában lehetőleg egyöntetüen járjon el, a ʟ betűt *é*-vel, az *ë*-t *e*-vel, a jelöletlen *e*-t *e*-vel, a *ǵ*-t *g*-vel, a *gy* jelentésű *g*-t *ǵ*-vel, a *g* jelentésű *g*-t bokrétája fosztott g-vel, az *o*-t *ő*-vel s az *u*, *ü*-t *ű*, *ő*-vel cserélte föl, a mi nem mondható minden tekintetben sze-

2 mvdọn volt ọ orzaǵanac zèkibèn ọ orzaganac kèzdètè volt Susa varos

3] Azert ọ vralkodaťťanac harmad èztèndèiebèn tọn igén nag vèndégségét ọ menden fèiedèlminec es gèrmèkinèc persayaknac èrosségọynec es Medosiac fenesinèc. es ọ videkibèli[nèc fèiedèlmèknèc ‖ [48] ọ èlọttọ

4] hog meǵmutatna ọ orzagi dicsosegenec kazdaǵsagit es ọ hatalmanac nagsagat es felmagaztatasat soc vdobèn tudńa mert zaz es noíc zaz napocban.

5] Es mvdọn bètèllèsednenèc a vèndèǵségnec napi vèndèǵǵè hiuata menden nepet ki lèlèttètec Susisban a nagtolfoguan mend a kúsdèdiǵlèn. es hèt napocban paranLola a' vèndégseget kèzeitètni a kèrtnèc es az èrèztuennèc gadoraban ki kirali ọltozèttèl es kèzzèl èkèsen plantaltatot vala

6] es menden fèlol satoroc függèztèttènec vala èǵ zinọuèc es lacinctus zinọuèc es arań zinọuèc

2. Müdőn volt ő országának szêkiben, ő országának kezdete volt Susa város.

3. Azért ő uralkodatjának harmad esztendejében tőn igën nagy vendégségét ő mëndën fejëdelminek és gyermëkinek, përsaiaknak erősségőinek és mêdosiak fényësinek és ő vidékibeli fejëdelmeknek ő elöttö,

4 Hogy mëgmutatná ő országi dicsőségének kazdagságit és ő hatalmának nagyságát és fëlmagasztatását sok üdöben, tudnya mert száz és nyolczszáz napokban.

5. És müdőn betellyesëdnének a vendégségnek napi, vendéggé hivata mëndën nëpët, ki lëletteték Susisban, a nagytól fogván mënd a küsdediglen: és hét napokban parancsolá a vendégségët készëjtetni a kertnek és az eresztvénynek gádorában, ki királyi öltözettel és kêzzel ékësen plántáltatott vala.

6. És mëndën felől sátorok függesztettenek vala êg szinövek és jáczinktus szinövek és arany szinövek,

---

2. Quando sedit in solio regni sui. Susan civitas regni eius exordium fuit.

3. Tertio igitur anno imperii sui, fecit grande convivium cunctis principibus, et pueris suis, fortissimis Persarum, et Medorum inclytis, et præfectis provinciarum coram se,

4. Ut ostenderet divitias gloriæ regni sui, ac magnitudinem, atque iactantiam potentiæ suæ, multo tempore, centum videlicet et octoginta diebus.

5. Cumque implerentur dies convivii, invitavit omnem populum, qui inventus est in Susan, a maximo usque ad minimum: et iussit septem diebus convivium præparari in vestibulo horti, et nemoris, quod regio cultu et manu consitum erat.

6. Et pendebant ex omni parte tentoria ærii coloris, et carbasini ac hyacinthini, sustentata funibus byssinis, atque purpureis, qui eburneis circulis

rencsés eljárásnak. Még megemlítjük, hogy a rövidítésképen mellékjegyekkel írt betűket, melyek szövegünkben apróbb szedésüek, a Nyelvemléktár alul pontozott betűkkel jelöli. Szövegünkben a szögletes rekesz [ ] olvasható törlést, a fél rekeszbe tett számok pedig a biblia verseit jelentik, a melyek az eredetiben folytatólag, kikezdés nélkül követik egymást.

bibor es barson kǫtèlèckèl kǫtǫztètèt ki Elefant tètèm mèl karikackal valanac toldattattac es Marmor ozlopockal tartattatnakuala Es arań es èzust zèkèc zèrzèttèttèkuala a pagimentomon ki Smaragdus es Perimis konèl torleitètètuala Kit iratnac Ludalatus kúlǫmbǫzètè èkèseituala

7] Kic hiuatalasoc valanac kedeg arań èdènecbǫl iznakuala. es ètkèc kvlǫmb es kvlǫmb èdènècbèn hozattatnakuala Es bor bǫnǫn es aiob vèttètikuala ment kirali nagsaǵnac melto vala

8] es nèm vala ki n a' nem akarokat inńa kèzereitènè De kiral ig zerzettè vala egmenden aztalokra ǫ fèièdèlmibǫl zerzèt vala hog egmenden vennè mèllèt akarna

9] Vasti kiralnè es vèndègsègèt tǫn nèmbèrièknèc a polotaban hol || [49] Asuerus kiral zoktauala lakoztat

10] Es vg hètèd napon mvdǫn kiral vig volna es annag ital vtan borral mèghènǫltuolna paranLola Manamannac es Bozatanac es Arbonanac es Gabathanac es Algatnac es

bibor és bársony kötelekkel kötöztetött, ki(k) elefánttetem karikákkal valának toldattattak és márvány oszlopokkal tartattatnak vala. És arany és ezüst székek szerzettettek vala a págyimëntomon, ki smaragdus és perimis (?) kövel törlëjtetëtt vala: kit iratnak csudálatus külömbözete ékësëjt vala.

7. Kik hivatalasok valának kedég, arany edényekből isznak vala, és étkek külömb és külömb edényekben hozattatnak vala. És bor bövön és a jobb vettetik vala, mint királyi nagyságnak meltó vala.

8. És nëm vala, ki a nëm akarókat innya készërëjtené, de király így szërzëttë vala, ëggymëndën asztalokra ő fejëdelmiből szërzëtt vala, hogy ëggymëndën vënné, mëllyet akarná.

9. Vasti királyné ës vendégsegët tön nëmbërieknek a palotában, hol Asvérus király szokta vala lakoztát.

10. És úgy heted napon, müdön király víg volna, és an nagy ital után borral mëghevölt volna, parancsola Manamannak és Bozatának és Arbonának és Gabathának és Algatnak és

---

inserti erant, et columnis marmoreis fulciebantur. Lectuli quoque aurei et argentei, super pavimentum smaragdino et pario stratum lapide, dispositi erant: quod mira varietate pictura decorabat.

7. Bibebant autem qui invitati erant, aureis poculis, et aliis atque aliis vasis cibi inferebantur. Vinum quoque, ut magnificentia regia dignum erat, abundans, et præcipuum ponebatur.

8. Nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum, sed sicut rex statuerat, præponens mensis singulos de principibus suis, ut sumeret unusquisque quod vellet.

9. Vasthi quoque regina fecit convivium feminarum, in palatio, ubi rex Assuerus manere consueverat.

10. Itaque die septimo, cum rex esset hilarior, et post nimiam potationem incaluisset mero, præcepit Mauman, et Bazatha, et Harbona, et Bagatha, et

Zaratnac es Carhasnac èhèt mèddọknec kic ọzemêlè èlọt zolgalnaknala

11] hog Vasti kiralnèt bèhoznac kiral èlèibè vètnèn koronat ọ fèierè es mèġmutatna menden nèpèknec es fèiedèlmèknec ọ zepsèġèt Mert igen zèpuala

12] ki nem akara es kiralnac paranLolatťara kit a' mèddọctọl paranLoltuala iọtèt mègutala Azert a kiral megharaguèc es igen nag hirtèlènkèdèthè gerièdè.

13] mègkèrde a bolLèkèt tọruènèkèt es ọrèġbèknèc zèrzesit tudokat kic kirali zokasbol mendenkor vèlè èggèsọlnec vala es mendenèkèt azoc tanalLaual tezen vala

14] Valanac kedeg èlọc es rokombac Tarsena es Sechar es Admatha es Tarsis es Mares es Marsara es Manucha Persayaknac es Medosiaknac kirala hèt fèiedèlmi kic kiralnac orċaiat laťťakuala es èlọc ọ vtanna zoktanakuala vlni

15] kic itèlèsenèc Vasti kiralnè èngèztèltètnèc. Ki Asuèrus kiralnac paranLolatťat kit a mèddọc miat paranLoltuala tenni nem akartauala

Zaratnak és Karhasnak, e hêt meddöknek, kik ő személye előtt szolgálnak vala,

11. Hogy Vasti királynét behoznák király eleibe, vetvén koronát ő fejére és mëgmutatná mëndën népeknek és fejëdelmeknek ő szépségét: mert igën szép vala.

12. Ki nëm akara, és királynak parancsolatjára, kit a meddöktöl parancsolt vala, jöttét mëgutálá. Azért a király mëgharagvék és igën nagy hirtelenkëdetbe gerjede.

13. Mëgkérdé a bölcseket, törvényëket és öregbeknek szërzésit tudókat, kik királyi szokásból mëndënkor vele ëggyesőlnek vala és mëndënëket azok tanálcsával tészën vala.

14. Valának kedég elők és rokonbak Tarsëna és Lëchár és Admatha és Társis és Márës és Marsara és Manucha, përsaiaknak és médosiaknak hêt fejëdelmi, kik királynak orczáját látják vala, és elők ő utánna szoktanak vala ülni.

15. Kik itélésének Vasti királyné engeszteltetnék, ki Asvérus királynak parancsolatját, kit a meddők miatt parancsolt vala, tënni nëm akarta vala.

Abgatha, et Zethar, et Charchas, septem eunuchis, qui in conspectu eius ministrabant,

11. Ut introducerent reginam Vasthi coram rege, posito super caput eius diademate, ut ostenderet cunctis populis et principibus pulchritudinem illius: erat enim pulchra valde.

12. Quæ renuit, et ad regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, venire contempsit. Unde iratus rex, et nimio furore succensus,

13. Interrogavit sapientes, qui ex more regio semper ei aderant, et illorum faciebat cuncta consilio, scientium leges ac iura maiorum:

14. (Erant autem primi et proximi, Charsena, et Sethar, et Admatha, et Tharsis, et Mares, et Marsana, et Mamuchan, septem duces Persarum atque Medorum, qui videbant faciem regis, et primi post eum residere soliti erant.)

15. Cui sententiæ Vasthi regina subiaceret, quæ Assueri regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, facere noluisset.

16] Es fèlèlè nèki Manucha kiral es a fèiedèlmèc halvan. Vasti kiralne nem lac a fèiedèlmèkèt] kiralt sèrtèttè [uala] meg Dè es menden fèiedèlmèkèt es nèpèkèt || [50] kie vadnac Asuèrus kiralnac napiban menden videkibèn

16. És felele neki Manucha, király és a fejëdelmek hallván: Nëm csak a királyt sértëtte mëg, de ës mëndën fejëdelmeket és népëket, kik vadnak Asvérus királynak mëndën vidékiben.

17] Mert ki mègen kiralnenac bèzedè menden nèmberièchèz hog megutallac o ferièkèt es monganac Asuerus kiral paranlola ala] hog Vasti kiralne bèmenne ohoziaia es az nem akarta.

17. Mert kimégyën királynénak beszédë mëndën nëmbëriekhëz, hogy mëgutálják ő férjeket és mondjanak: Asvérus király parancsolá, hogy Vasti királyné bemënne ő hozjája és az nëm akarta.

18] es èzpeldaual Persay es Medosi fèiedèlmèknèc menden fèlèségèc mègsemmeitic o ferieknèc paranlolatit Azert kiralnac haragia igaz

18. És ez példával përsai és médosi fejëdelmeknek mëndën feleségëk mëgsëmmëjtik ő férjëknek parancsolatit: azért királynak haragja igaz.

19] Es ha te nèked kel menńèn ki paranlolat te orcattol es irattasseemeg Persayaknac es Medosyaknac toruènè zerènt mèllèt èlmulni nem illic hog Vasti semmikèppèn touabba kiralhoz bè nè mennen Dè mas vègè o orzagat ki tollètol iob.

19. És ha të nekëd këll, mënjën ki parancsolat të orczádtól és irattassék mëg përsaiaknak és médosiaknak törvénye szërént, mëllyet elmúlni nëm illik, hogy Vasti sëmmiképpen továbbá királyhoz be në mënjën, de más vëgye ő országát, ki tőllétől jobb.

20] es èz paranlolat ki igen zelèsségo te menden vidèkidbèn mèghirdèttèssec es menden fèlèsègèc mend nagoc es mend küsdèdèc tiztesseget ioglanac o ferieknec

20. És ez parancsolat, ki igën szélësségő, të mëndën vidékidben mëghirdettessék és mëndën feleségëk, mënd nagyok és mënd küsdedëk, tisztësségët jogljanak ő férjëknek.

---

16. Responditque Mamuchan, audiente rege, atque principibus: Non solum regem læsit regina Vasthi, sed et omnes populos, et principes, qui sunt in cunctis provinciis regis Assueri.

17. Egredietur enim sermo reginæ ad omnes mulieres, ut contemnant viros suos, et dicant: Rex Assuerus iussit ut regina Vasthi intraret ad eum, et illa noluit.

18. Atque hoc exemplo omnes principum coniuges Persarum atque Medorum, parvipendent imperia maritorum: unde regis iusta est indignatio.

19. Si tibi placet, egrediatur edictum a facie tua, et scribatur iuxta legem Persarum atque Medorum, quam præteriri illicitum est, ut nequaquam ultra Vasthi ingrediatur ad regem, sed regnum illius, altera, quæ melior est illa, accipiat.

20. Et hoc in omne (quod latissimum est) provinciarum tuarum divulgetur imperium, et cunctæ uxores tam maiorum, quam minorum, deferant maritis suis honorem.

21] Ǫ tanalʟa kèllètec kiralnac Es tǫn kiral Manuchanac tanalʟa zèrènt

22] Es èrèztè lèuèlèkèt ǫ orzaganac menden [videkè zêrent] vidèkibè kv̇lǫmb kv̇lǫmb nèluèken es bǫtǫkǫn hog mikent egmenden nemzèt halhatna es oluashatna hog ǫhazocban fèièdèlmèc es nagobbac ferfiac lennenec Es èz menden nèm[p]èknec ki hirdèttètnec.

21. Ő tanálcsa këlleték királynak, és tőn király Manuchának tanálcsa szërént;

22. És ereszte leveleket ő országának mëndën vidékibe külömb-külömb nyelvekën és bötőkön, hogy miként ëggymëndën nëmzet hallhatná és olvashatná, hogy ő házokban fejëdelmek és nagyobbak férfiak lënnének: és ez mëndën nëmeknek kihirdettetnék.

---

21. Placuit consilium eius regi, et principibus: fecitque rex iuxta consilium Mamuchan;

22. Et misit epistolas ad universas provincias regni sui, ut quæque gens audire et legere poterat, diversis linguis et litteris, esse viros principes ac maiores in domibus suis: et hoc per cunctos populos divulgari.

Jegyzetek.

1. vers. *Asvérus*, am. Xerxes.

hêt, am. hét. Ezen és hasonló hosszú nyilt *ê*-s alakokra nézve l. fönt 4. l.

vidékëkën, am. tartományokon, super provincias. A *provincia* egyik jelentését (a mi a fővárosokon kívül van) ma is a *vidék* szóval fejezzük ki.

3. v. *tőn vendégségët*. Vö. *prédikácziót tőn* az Ehrenfeld-Codexben (fönt 106. l.).

përsaiaknak, am. perzsáknak. Alakja így is magyarázható: *perzs(i)aiaknak*, az *i* kiesésével. Azonban a következő *médosiak* szó azt mutatja, hogy egyszerűen a népnévhez (*médus: médos: médosi*) van az *-i* képző függesztve.

erősségőinek. A *-ségű* képző a felsőfok (*fortissimis*) fordítása (vö. bevez.).

fényësinek. Az *inclytus* ‚híres' szó fordítása, mely jelentéssel másutt is előfordúl régibb emlékeinkben.

4. v. *fëlmagasztatását* iactantiam. A *felmagasztat* (am. fölmagasztal) igének *-ás* képzős származéka. Ma csupán a *magasztal* használatos, mely a *magaszt* igéhez, a *magaszt-at* alapszavához ép úgy viszonylik, mint *marasztal* a *maraszt*-hoz, *nyugasztal* a *nyugaszt*-hoz.

tudnya mert, e h. *tudnia mert* (a mint a codex más helyein elő is fordúl), am. tudniillik. Elliptikus kifejezésből magyarázható: *tudnia (illik)*, *miért*. Az Ehrenfeld-Codexben *tudni melt*. (Vö. Simonyi: *A magy. kötőszók* I. 262.)

nyolczszáz. A fordító itt nyilván félreértette az *octoginta* szót s azért írt *nyolczvan* helyett *nyolczszáz*-at.

5. v. *betellyesëdnének*. Ma csak jövendölésről mondjuk a *beteljesedni* igét. A kifejezés azt teszi: midőn elmúltak a vendégség napjai.

vendéggé hívata. Ma a *-vá -vé* rag helyett hasonló kifejezésben csak az *-úl -ül* és a *-nek* rag használatos: *vendégül hívni*, *meghívtam vendégemnek*. A régi nyelv azonban az *-úl -ül*-ön kívül a *-vá -vé* ragot is gyakran használja. (Vö. Simonyi: *A magy. határozók* I. 318.)

a nagytól fogván mënd a küsdediglen. A *mind* szónak hasonló használata ma is megvan az ilyen kifejezésekben mint: ‚kezdettől fogva *mind* ez ideig'. Vö. még *mind e mai napig*, *mindeddig*, *mindaddig* stb.

eresztvénynek. Az *eresztvény* már az oklevelekben is előforduló régi szó, am. növendék erdő, liget, berek.

gádorában, am. csarnokában. Ma is élő szó; mellékalakja *gátor* (l. *Nagy Szótár*).

öltözettel. A *cultu* szó ügyetlen fordítása, a mely itt tulajdonkép megmunkálást (vö. utánna: *kézzel* manu), vagy ékességet jelent.

6. v. *szinövek*, am. szinűek (l. bevez.).

ki(k) ëlëfánttetem karikákkal valának toldattattak. A *ki* az eredetiben tollhibából áll *kic* azaz *kik* helyett. *Elefánttetem* am. elefántcsont. Ma csak halottról használjuk a *tetem* szót, azonban régi értelmének maradványa a *tetemes* ‚igen nagy' melléknév, mely eredetileg csontost jelentett.

mármor oszlopokkal. A *mármor* egyszerű átvétele a latin szónak. A mai *márvány* alakhoz német réven jutottunk, a mennyiben nem lehet egyéb mint a bajor *marwel* ejtésnek magyarosodása (l. SZARVAS GÁBOR fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* VI. 440).

págyimëntom. Ma *pádimëntom.* A codex *gyés* alakját *d* : *gy* változással magyarázhatjuk s olyan tájnyelvi ejtésnek kell tartanunk, mint *gyió* e h. *dió, gyinnye* e h. *dinnye* stb. a palóczoknál. (Vö. *gye* de HB., *gyicsér* dicsér Ehrenfeld-Codex.)

«Perimis» kő. Ismeretlen név. A Vulgatában *lapide pario* áll (v. i. pároszi kő, azaz márvány); nem lehetetlen tehát, hogy a latin *parius* melléknevet ferdítette erre a másoló.

törlëjtetëtt vala. A *törlëjt* kihalt régi szó, am. szerkeszt, csinál. Előfordúl az Ehrenfeld-Codexben is *törlöjt* alakkal.

iratnak csudálatus külömbözete. *Irat*, főnév, am. festés, festmény, az *ír* igének régi ‚festeni' jelentéséből, a mi a *képirás* és *képiró* szavakban máig is fönmaradt. (Vö. fönt. 108. l.) Az egész kifejezés azt teszi: csudálatos változatosságú festmény.

7. v. *«hiuatalasoc»* talán csak tollhiba *hiuatalosoc* ‚hivatalosok' helyett.

kedég. A *pedig*-nek közönséges régi alakja (l. SIMONYI: *Magy. kötőszók* I. 134). A Bécsi és Müncheni Codex rendesen rövidítve (*ked., ked., ke.* és *ke.*) írja. L. pl. a Müncheni Codex hasonmásán.

külömb és külömb edenyëkben. A *külömb és külömb* régi szokott kifejezésmódja a *különféle*-nek. Igy is: *külömb-külömb* és *külömb-külömb-féle* azaz ‚külömb-külömb fajta.' Az utóbbiból származik a mai *különféle.* Az *edény* szó *é*-je e helyen nyilt *é*-vel van ugyan írva, de bizonyára tévedésből, mert néhány szóval előbb *edénecbol* áll s az *íző* nyelvjárású ERDŐSI JÁNOS is *edin*-t ír (l. *Nyelvtört. Szót.*).

királyi nagyságnak méltó. A *-hoz* és *-ra* helyett néha *-nek* ragos határozó is előfordúl régen a *méltó* mellett. Pl. «Méltó lészën itéletnek» e h. itéletre (Müncheni Codex 21). «Kiknek nëm vala méltó ez világ» (Érdy-Codex 522).

8. v. *készërëjtené.* A *kénszërít* (ma inkább *kényszërít*) igének régi közönséges mellékalakja *készërëjt, készërít* volt.

szërzëttë vala, am. rendelte, elrendelte.

ëggymëndën, am. mindegyik. Csak e bibliafordításban fordul elő. Nyilván a latin *unusquisque* fordítása.

9. v. *nëmbërieknek,* am. asszonyoknak. A *nëmbëri* szó csupán a Bécsi és Müncheni Codex sajátja. Innen eleveníthették föl valószinüleg az ismeretes *nëmber* alakkal.

szokta vala lakoztát, am. szokta lakozását vagyis szokott lakni. E bibliafordításnak jellemző vonása az *-at -et (-t)* képzős főnév használata a közönséges *-ni* végű főnévi igenév helyett.

10. v. *«annag»*, olv. ‚an nagy' a nagy A névelő *z*-jének kiesését a névszó kezdő mássalhangzójának kettőzése pótolja, mint a mai népnyelvben is. Ennélfogva valószinüleg valamennyi *a* névelőt ily módon ejthette hasonló helyzetben nyelvemlékünk irója.

ital, am. ivás. Régi közönséges jelentése a szónak.

mëghevőlt, am. fölhevült.

Manaman, Bozata, Gabatha, Algat, Zarat. Többé-kevésbbé elferdítései a Vulgatabeli zsidó neveknek.

meddőknek. Az *eunuch* szót fordítja codexünk a *meddő*-vel. Ma csak nőről és nőstény állatokról mondjuk.

12. v. *a meddőktől paranesolt vala.* A mai nyelvszokásban egyre jobban terjed hasonló kifejezésekben az *által* névutó használata (vö. latin *per*). Régen s a népnél ma is a *-től* rag járja. (Alább a 15. versben *miatt* névutóval: *meddők miatt*).

jöttét mëgutálá. Szolgai fordítása a latin *contempsit venire* kifejezésnek, minthogy *contemno* rendesen am. megvet, megutál. Tulajdonkép azt teszi: nem törődött a jövetellel, nem akart jönni. (Vö. még föntebb: *szokta vala lakoztát*, 9. sor.)

hirtelenkëdetbe gerjede, am. dühre gerjedt, haragra gyúlt. A *hirtelenkëdet* ‚furor' csak e három codexben fordul elő.

13. v. *öregbeknek,* am. *öregëbbeknek.* Régi nyelvünk a középfok-képzőt igen sze-

reti a rövidebb tőhöz függeszteni. E képzésmód maradványa a mai *szebb*, mely ebből lett: *szépb* (e h. *szépëbb*). Az *öregbek* szó itt a *maiores* (tkp. elődök, ősök) szószerinti fordítása.

szërzésit. A *szërzés*-nek a régi nyelvben ‚intézmény, határozat, rendelet, hagyomány' s hasonló jelentései is vannak.

tanálcsával, am. tanácsával. Az *l*-es alak közönséges régibb emlékeinkben.

14. v. *elők*, am. elsők. Régen gyakori e melléknévi használat. A mai nyelvben az *elősző, előrész* szavakban tekinthetni még melléknévnek.

rokonbak, e h. *rokonabbak*. (Vö. fönt *öregbek*). Am. közelebbek. A *rokon* szónak ez közönséges jelentése volt a régiségben.

«*Tarsena*», «*Seehar*», «*Manucha*». A Vulgatabeli *Charsena, Sethar, Mamuchan* neveknek elferdítései. Az előbbi kettő közönséges másolói hiba (*c* helyett *t* és megfordítva).

szoktanak, am. *szoktak*. A több 3. személyű multnak régi teljesebb alakja, melyet még Vörösmarty is használ *Szózat*ában: «Itt *küzdtenek* honért a hős Arpádnak hadai», e h. *küzdtek*. «S *elhulltanak* legjobbjaink A hosszu harcz alatt» e h. *elhulltak*.

15. v. *kik ítélésének Vasti királyné engeszteltetnék*, am. a kik ítéletének V. királyné alávettetnék. Az *engesztel*-nek eredeti régi jelentése ‚alávet, megigáz', s minthogy a *megengesztelés* (eredetileg ‚leigázás, alávetés') megfékezéssel, megszelidítéssel jár, ezért beszélünk ma a haragvó ember megengeszteléséről, kiengeszteléséről, Istennek bemutatott engesztelő áldozatról stb.

a meddők miatt per eunuchos. Vö. fönt *a meddőktől* (12. v.).

16. v. *és mëndën fejëdelmeket és népëket*. Az első *és*-nek (am. *is*), a második *és*-nek (et) olvasandó. Az *is* kötőszó eredetéről l. a HBeszédnél (61. l.).

18. v. *mëgsëmmëjtik*. Itt azt teszi ‚semmibe sem veszik', ‚nem sokat hajtanak rá'. Azonban rendesen ‚megsemmisít' értelemmel használja bibliafordításunk a *semmeit* (más helyeken *semmieit*) szót, mely egyéb emlékeinkben ismeretlen. A nyelvújítás valószinüleg e codexek ismerete nélkül alkotta meg az azonos igei alapból kiinduló *semmítőszék*-et.

19. v. *mëllyet elmúlni nëm illik*. Az *elmúlni* igének itt ‚elkerülni' jelentése van, a mi igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. «es num igg ember *mulchotia* ez vermut» HB.) Az *illik* is egyik régi s már elavult jelentésével áll: ‚licet, szabad'.

tőllétől, e h. *tőle*. Érdekes példája a ragismétlésnek, melyet nyelvünknek ama természete magyaráz meg, mely szerint a viszonyjelölő elemet a szóvégen világosan érezni kívánja. Hasonló a mai köznyelvben *nálánál* s némely nyelvjárásban: *veletekkel*. (L. *Elemismétlődés a szóalakulásban, Hunfalvy-Album* 57. l.) — A középfok (*jobb*) mellett a régi nyelv *-től* ragot használt a mai *-nál* (*falnál* fehérebb) helyett. Ma e régi kifejezésmódnak nyoma csupán a *mentől* (pl. *mentől* jobban stb.) szóban van meg, a mely annyi mint *mënd-től* azaz *mindtől*, ma *mindnél, mindennél*.

igën szélësségő. E *-ségű* képzős melléknév előtt az *igen* határozó szó használatát csakis úgy magyarázhatjuk, hogy a képzőt elődeink még némileg főnévnek érezték (l. fönt 113. l.), vagyis a kifejezés az ő nyelvérzékük előtt azt tette: *igen szélës ségő* mint ma is mondjuk: *igen éles eszű* stb. Az effélékben ugyanis az *igen* tulajdonkép csak a melléknévnek (*éles*) szolgál erősítésére.

«*ioglanac*». tulajdonkép *iogl'anac*, azaz *jogljanak*. A kifejezés azt teszi: ‚tisztességet tartozzanak mutatni, tisztelettel tartozzanak viselkedni'. A *jogl-* ige csak ez egy helyen fordúl elő az egész régi irodalomban.

ereszte, am. külde.

bötőkön, am. betűkön. Teljesen azonos (*bötő*) alakkal előfordul még Lépes Bálint XVII. századi írónál is.

2. Baruch könyve I. fejezetének 1—9. verse.

(A Bécsi Codexből való hasonmás szövege.)

A hasonmás betűszerinti olvasása.

It kezdètic Baruth prophetanac kọṅuọ

1] ES èzèc a kọṅọnèc iǵey mèľľèkèt irt Baruch Nerienèc fia Maasie fiaie Sedechie fiae Sedey fiae Elchie fiae Babilloniaban.

2] ọtọd. èztèndọbèn a' honac hètèd napian az v̇dọbèn kibèn a Caldeusoc Ierusalemèt megvọttèkuala. es. mèg-ǵèrièztèttèkuala ọtèt tv̇zzèl.

3] Es mègolvasa Baruch è kọṅọnec iǵeyt Iekoniasnac Ioachim fianac Iuda kiraľanac fv̇lèibè mend. annèpnèc a· kọnọhọz iọuọknec fv̇lèibè

4] es a hatalmasoknac kiraľoc [fv̇lèinec] fiaynac fv̇lèibè. a· kv̇sdèdtọl foguan mend a· nagiǵlan [Babillo-] mendènèknec Babilloniaban lakozoknac Svdinac foľoianal

5] kic haluan sirnakuala bọitọlnec vala es imadkoznakuala vrnac zèmèlè èlọt

6] Es penzt zèdenec mikent egmendennèc kèzè. tèhètè

7] es èrèztèt Ierusalembè Ioachim paphoz [Ech] Elchie fiahoz Saloèl

Eredeti kiejtése.

Itt kezdetik Baruch prófétának könyvö.

1. És ezëk a könyőnek igéi, mëlylyeket írt Baruch, Neriének fia, Másie fiájé, Sedeczie fiáé, Sedei fiáé, Elczie fiáé, Babilloniában,

2. Ötöd esztendőben, a hónak heted napján, az üdőben, kiben a káldëusok Jërusálëmet mëgvötték vala és mëggërjesztëtték vala őtet tűzzel.

3. És mëgolvasá Baruch e könyőnek igéit Jëkoniásnak, Joákim fiának, Júda királyának füleibe, mënd an népnek, a könyőhöz jövőknek füleibe

4. És a hatalmasoknak, királyok fiainak füleibe a küsdedtől fogván mënd a nagyiglan, mëndënëknek, Babilloniában lakozóknak Sudinak folyójánál.

5. Kik hallván, sírnak vala, bőjtölnek vala és imádkoznak vala Úrnak szëmélye előtt.

6. És pénzt szëdének, miként ëggymëndënnek keze tëheté,

7. És ereszték Jërusálëmbe Joákim paphoz, Elczie fiához, Saloel

---

A Vulgata szerint.

1. Et hæc verba libri, quæ scripsit Baruch filius Neriæ, filii Maasiæ, filii Sedeciæ, filii Sedei, filii Helciæ, in Babylonia,

2. In anno quinto, in septimo die mensis, in tempore quo ceperunt Chaldaei Jerusalem et succenderunt eam igni.

3. Et legit Baruch verba libri huius ad aures Jechoniæ filii Joakim regis Juda, et ad aures universi populi venientis ad librum,

4. Et ad aures potentium filiorum regum, et ad aures presbyterorum, et ad aures populi, a minimo usque ad maximum eorum omnium habitantium in Babylonia, ad flumen Sodi.

5. Qui audientes plorabant, et ieiunabant, et orabant in conspectu Domini.

6. Et collegerunt pecuniam secundum quod potuit uniuscuiusque manus,

7. Et miserunt in Jerusalem ad Ioakim filium Helciæ filii Salom sacerdo-

A BÉCSI CODEX 97. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XV. SZÁZAD.)
Eredetije a bécsi udvari könyvtárban.

Nyomt. Ullmann J. Budapest.

fiaiehoz es az egèb papokhoz es mend aanêphêz kic o vèlè lelèttèttènèkuala Ierusalembèn

8] mikoron vennèc vr templomanac èdènit mèlłèc èl vètèttènec vala a templombol mèghioni Iudanac foldèbè Siban honac X napian az èzüst èdenèkèt mèllèkèt alkotot vala Sedechias Iosie fia[ie] Iuda kiralae

9] mi vtan èlvotto volna Ierusalembol Nabuhodonozor babillonianac kirała Iekoniast es a fèièdèlmèkèt es a fogłokat es a hatalmasokat es a foldnec nèpèt es viue okèt mègkotoznèn Babilloniaba

fiájéhoz és az ëgyéb papokhoz és mënd an néphëz, kik ő vele lëlettettenek vala Jërusálëmben:

8. Mikoron vënnék Úr tëmplomának edényit, mëllyek elvëtettenek vala a tëmplomból, mëghíoni Júdának földébe Sibán hónak tízed napján, az ezüst edényëket, mëllyeket alkotott vala Sëdëcziás, Jósië fia, Juda királyáé,

9. Miután elvöttö volna Jërusálëmből Nabuhodonozor, Babilloniának királya, Jëkoniást és a fejëdelmeket és a foglyokat és a hatalmasokat és a földnek népét, és vivé öket mëgkötözvén Babilloniába.

---

tem, et ad sacerdotes, et ad omnem populum, qui inventi sunt cum eo in Jerusalem:

8. Cum acciperet vasa templi Domini, quæ ablata fuerant de templo, revocare in terram Juda decima die mensis Sivan, vasa argentea, quæ fecit Sedecias filius Josiæ rex Juda,

9. Posteaquam cepisset Nabuchodonosor rex Babylonis Jechoniam, et principes, et cunctos potentes, et populum terræ, ab Jerusalem, et duxit eos vinctos in Babylonem.

Jegyzetek.

1. vers. *könyőnek*. am. könyrnek. *Könyő* a *könyr*-nek régibb alakja, mely még nyomtatványokban is előfordul (l. *Nyelrtört. Szót.*).

fiájé. am. fiáé, a két magánhangzó között hiatustöltő *j* hanggal. A következőkben már egyszerűen *fiáé* áll.

Babilloniában. Alább is így (4. és 9. v.), e h. Babiloniában.

2. v. *mëgvötték*, am. elfoglalták. *Megvenni a várat* stb. e h. ‚elfoglalni' általános régi kifejezés (l. *Nyelrtört. Szótár*).

mëggërjeszt, am. fölgyújt, a szónak közönséges régi jelentésével. Ma a *gerjeszt* igét csak átvitelesen használjuk: *haragra, szerelemre gerjeszteni* stb.

3. v. *mëgolvasá*, am. felolvasá. A *megolvas* igét ‚elolvas' értelemben még olykor ma is megtaláljuk az irodalmi nyelvben.

4. v. *küsded*, am. kisded. (Vö. bevez., 112. lap).

7. v. *az ëgyéb papokhoz*, am. a többi papokhoz. Az *egyéb* szónak ily használatára vö.: «Az szizesség Istennél nëm kedves *az ëgyéb* jószágos mivelködetöknél kil» (Tihanyi Codex 2. l.). A Vulgatában csak *ad sacerdotes*.

8. v. *mëghíoni*. Teljesebb tőalak *meghíni, meghívni* helyett. (Vö. bevez., 113. lap.) A *meghí* ige itt ‚visszahí' jelentéssel áll (vö. *megtér* e h. *visszatér*), pedig a *revocare* e helyen voltaképen visszavivéssel fordítandó.

Sibán hó, am. Sirán hó, a zsidó időszámítás egyik hónapja, mely a mi május-június hónapjainkra esik. A *Sibán* alakváltozatra nézve vö. *bakter* = ném. *Wachter* (Wächter); *czibil* e helyett *eziril* stb.

9. v. *mëgkötözvén*, am. megkötözve. A *-ván -vén* igenévi alak a mai *-va -ve* helyett általános a régiségben.

3. János Evángéliumának kezdete.

(A Müncheni Codexből való hasonmás szövege.) [1]

A hasonmás betűszerinti olvasása.

1] KEzdètben vala igé es igé vala istennèl es isten vala igè

2] Ez vala kèzdètbèn istènnèl

3] Mèndènèc o miatta lottènec es o nalanalkül semmi nèm lot Mèl lot

4] o bènne èlètuala es az èlèt vala [2] èmbèrecnec fenèsseǵe,

5] es a· fenèsseg sètètecbèn fènlic es a sètetèc otèt megnem foglaltac

6] Volt istèntol èrèztetet èmber kinec nèue vala Ianos

7] Ez iot tanosagba hog tanosagot uallana a· vilagrol

9] Igaz vilag vala ki meguilagoseit mèndèn èmbert è vilaǵba iouot

10] E vilagban vala es è vilag o miatta lot es è vilaǵ otet megnem èsmèrte

Eredeti kiejtése.

1. Kezdetben vala íge és íge vala Istennél és Isten vala íge.

2. Ez vala kezdetben Istennél.

3. Mëndënëk ő miatta löttenek és ő nálánál kül sëmmi nëm lött, mëlly lött.

4. Ő benne élet vala és az élet vala embërëknek fényessége:

5. És a fényesség sëtétëkben fénylik és a sëtétëk őtet mëg nëm foglalták.

6. Volt Istentől eresztetëtt embër, kinek neve vala János.

7. Ez jött tanóságba, hogy tanóságot vallana a világról.

9. Igaz világ vala, ki mëgvilágosëjt mëndën embërt, e világba jövőt.

10. E világban vala és e világ ő miatta lött és e világ őtet mëg nëm esmerte.

A Vulgata szerint.

1. In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.

2. Hoc erat in principio apud Deum.

3. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil, quod factum est.

4. In ipso vita erat & vita erat lux hominum:

5. Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.

6. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes.

7. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum.

8. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.

9. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

10. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit.

[1] Az egyes függő vonal (|) a hasáb végét jelenti. Egyebekben átirásunk megegyez az előbbi szemelvényekével.

[2] E szó után olvashatatlan törlést látni.

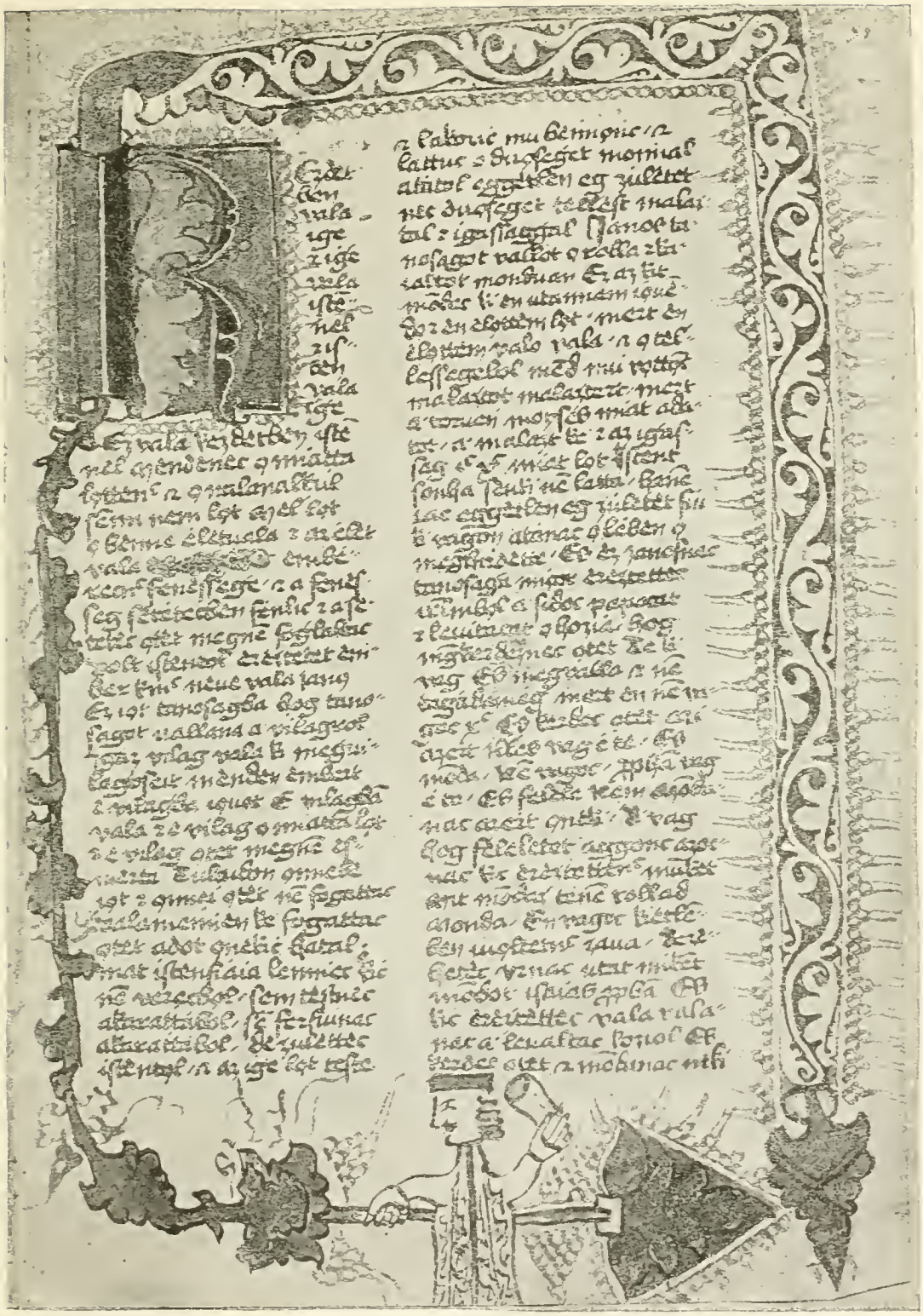

A MÜNCHENI CODEX 169. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1466.)
Eredetije a müncheni udvari könyvtárban.

11] Tulaidon o̩nnebè io̩t es o̩nnèi o̩tèt nem fogattac

12] Valameńńèn kedeg fogattac o̩tèt adot o̩nèkic hatalmat istènfiaia lenniec

13] Kic nem vèrecbo̩l, sem tèstnèc akaratťabol, sem ferfiunac akaraťťabol, dè źulèttèc istènto̩l,

14] es az igé lo̩t teste | es lakozic mü bènno̩nc, es lattuc o̩ dilo̩segèt monnal aťatol eggètlèn eg zülètètnèc dilo̩seget tèlľèst malaźtal es igassaggal

15] Ianos tanosagot vallot o̩ rolla es kaialtot monduan Ez az kit mondec ki èn utannam io̩uèndo̩ es èn èlo̩ttèm lo̩t, mert èn èlo̩ttèm valo vala,

16] es o̩ tèlľessegebo̩l mend mü vo̩ttonc malaźtot malaźtert,

17] mert a' to̩rueń moyses miat adatot, a' malaźt kedeg es az igassag iesus xristus miat lo̩t

18] Istènt sonha sènki nem latta hanem lac eggètlèn eg zülètèt fiu ki vagon aťanac o̩lèbèn o̩ meghirdèttè,

11. Tulajdon önnébe jött és önnei őtet nëm fogadták.

12. Valamennyen kedég fogadták őtet, adott ő nekik hatalmat Isten fiaiá lënniëk:

13. Kik nëm vérëkből, sëm testnek akaratjából, sëm férfiúnak akaratjából, de születtek Istentől.

14. És az íge lött testté és lakozik mü bennönk és láttuk ő dicsőségét monnál atyától ëggyetlen ëggy születëttnek dicsőségét, tellyest malaszttal és igassággal.

15. János tanóságot vallott ő rólla és kajáltott mondván: Ez az, kit mondék, ki ên utánnam jövendő és ên előttem lött, mert ên előttem való vala.

16. És ő tellyességéből mënd mü vöttönk malasztot malasztért.

17. Mert a törvény Mojsës miatt adatott, a malaszt kedég és az igasság Jézus Krisztus miatt lött.

18. Istent sonha sënki nëm látta, hanëm csak ëggyetlen ëggy születëtt fiú, ki vagyon atyának ölében, ő mëghirdette.

---

11. In propria venit, & sui eum non receperunt.

12. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius:

13. Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.

14. Et verbum caro factum est, & habitavit in nobis: & vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a patre, plenum gratiæ et veritatis.

15. Joannes testimonium perhibet de ipso, et clamat dicens: Hic erat, quem dixi: Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior me erat.

16. Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia.

17. Quia lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est.

18. Deum nemo vidit unquam: unigenitus filius, qui est in sinu patris, ipse enarravit.

19] Es ez Ianosnac tanosaga micor èrèztettèc ierusalemből a' sidoc papocat es leuitacat ő hozia, hog megkèrdeznec ötèt Te ki vag

20] Es megvalla es nem tagadameg mèrt èn nem vagoc xristus

21] Es kèrdec ötèt Mi azert Illes vag è tè, Es monda, Nem vagoc, propheta vag è te. Es fèlèle Nem

22] Mondanac azert önèki, Ki vag hog fèlèletet aggonc azocnac kic èrèztettènec mu'nkèt Mit mondaz tenen rollad

23] Monda, En vagoc kiètlenbèn iuöltètnec zaua, Kezèhetèc vrnac utat mikent mondot isaias propheta

24] Es kic èrèztèttèc vala valanac a' leualtac kozzöl

25] Es kèrdec ötèt es mondanac nèki

19. És ez Jánosnak tanósága, mikor eresztöttek Jërusálëmből a zsidók papokat és lëvitákat ő hozjá, hogy mëgkérdeznék őtet: Të ki vagy?

20. És mëgvallá és nëm tagadá mëg: Mert ên nëm vagyok Krisztus.

21. És kérdék ötet: Mi azért? Illyés vagy-ë të? És monda: Nëm vagyok. Próféta vagy-ë të? És felele: Nëm.

22. Mondának azért ő neki: Ki vagy, hogy feleletët adjonk azoknak, kik eresztöttenek münket? Mit mondasz tënnën róllad?

23. Monda: Én vagyok kietlenben ivöltetnek szava. Készéhétëk Úrnak útát, mikënt mondott Isaiás próféta.

24. És kik eresztettek vala, valának a lëváltak közzöl.

25. És kérdék ötet és mondának neki:

[*Eddig a hasonmás szövege. Folytatása az eredeti kiejtés szerint:*

170 Azért të mit kërësztëlsz, ha të nëm vagy Krisztus és sëm Illyés sëm próféta?

26. Felele ő nekik János, mondván: Én kërësztëlëk vízben; tü közöttetëk kedeg állott, kit tü nëm tudtok.

27. Ö az, ki ên utánnam jövendő, ki ên elöttem lött, kinek nëm vagyok méltó, hogy mëgóggyam ő sarujának szíját.]

---

19. Et hoc est testimonium Joannis, quando miserunt Judæi ab Jerosolymis sacerdotes et Levitas ad eum, ut interrogarent eum: Tu quis es?

20. Et confessus est, et non negavit: et confessus est: Quia non sum ego Christus.

21. Et interrogaverunt eum: Quid ergo? Elias es tu? Et dixit: Non sum. Propheta es tu? Et respondit: Non.

22. Dixerunt ergo ei: Quis es, ut responsum demus his, qui miserunt nos? quid dicis de teipso?

23. Ait: Ego vox clamantis in deserto: Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta.

24. Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis.

25. Et interrogaverunt eum, et dixerunt ei: Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?

26. Respondit eis Joannes, dicens: Ego baptizo in aqua: medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis.

27. Ipse est, qui post me venturus est, qui ante me factusest: cuius ego non sum dignus ut solvam eius corrigiam calceamenti.

Jegyzetek.

1. vers. *Kezdetben vala íge* stb. A mai bibliafordítások szerint: Kezdetben vala *az* ige stb. (Vö. a HB. jegyzetei közt, 66. l.)

Istennél, am. Istennél, hosszú nyilt *é*-vel a mai *é* helyén. (Vö. fönt, 4. l.)

3. v. «*mèndènèk*», am. „mëndënëk" mindenek. A codex itt valamennyi *e*-t nyilt *e*-vel jelöli ugyan, de nem valószínű, hogy valóban ilyen ejtése lett volna a szónak. A mennyiben az író mégis nyilt *e*-vel ejtette volna, egyszerű nyelvjárási különösségnek kellene tekintenünk.

«*nèm*», am. nëm. Szintén valószínüleg zárt *è*-vel olvasandó.

ő miatta, ma: ő általa. Vö. a Bécsi Codexben: *a meddők miatt* (fönt, 121. l.)

mëlly lött. Ma hasonló kifejezésben a dologra vonatkozó főnévi visszahozó névmást, a *mi*-t használjuk, míg a *mely* csak melléknévileg használatos.

5. v. *sëtétëkben*. A codex az első szótagban nyilt *e*-t ír, a mi, ha nem tollhiba, csupán különös tájnyelvi sajátság lehet, mert a mai *sötét* ejtésnek a régi köznyelvben csak *sëtt* felelhetett meg. (Vö. fönt. 15.)

1.) A többes szám (e h. *sötétség*) a latin *tenebrae* szolgai fordítása.

mëg nëm foglaltàk, am. be nem fogadta, tenebrae eum non comprehenderunt

8. v. E vers, valamint a 7-diknek befejező mondata nincs meg bibliafordításunkban.

9. v. *igaz világ vala*, am. igaz világosság vala. A *világ* szót ily értelemmel még ma is használjuk. Vö. «Edes anyám, gyújts *világot!* Nem tudom én, jaj, mit látok!» (Gyulai: *Éji látogatás*).

mëgvilágosëjt, am. megvilágosít, az *-ít* képzőnek régi alakjával. (Vö. fönt 106. l.)

11. v. *tulajdon önnébe*, am. tulajdonába, tulajdon magáéba, in propria. *Ön* v. *ömn* a régi nyelvben am. „suus, eius, eorum. (l. *Nyelvtört. Szótár*). Ma is használjuk az *önmaga*, *önmagának* stb. kifejezésekben. A német *sie* és franczia *vous*-nak megfelelő használat csak a nyelvújítás óta van divatban. A következő *önnei* is azt teszi tehát: övéi.

12. v. *valamennyen*, am. valamenynyien. Olyan hangkiesés, mint *penetenczе* e h. penetenczia (l. fönt 106. l.).

fiaiá, am. fiairá. A *-rá -re* rag a régi nyelvben, sőt néhol a mai népnyelvben is *r* nélkül áll. Pl. igen gyakori a *mié* alak e h. *mivé* a codexekben s a háromszéki nyelvjárásban (l. Simonyi: *A magy. nérragozás* 27. 28. l.).

13. v. *de*. Ma az irodalmi nyelv hasonló tagadás után ellenmondóúl a *hanem* kötőszót használja; a népnyelv azonban ma is él még a régies *de* kötőszóval. (Vö. Simonyi: *Magy. kötőszók* I. 159. s köv. ll.)

14. v. *monnál*, am. quasi. Minden valószínüség szerint így kell olvasnunk legrégibb bibliafordításunknak e jellemző szavát (írva *monnal*), s alig lehet egyébnek tartanunk, mint a *mond* ige 2. személyü föltétes módú alakjának, e h. *mondnál*, azaz *mondanál*. Hasonló alak ma is a népnyelvben *monnak*, e h. *mondnak* azaz *mondanak*. A *monnál* (mondanál) alak tulajdonkép azt teszi: úgy mondanál, úgy szólnál, úgyszólván. (A *mond* igének ily tárgyatlan használatára nézve vö. fönt, 103. l.) A kötőszóról l. Simonyi: *Magy. kötőszók* III. 175.)

15. v. *kajáltott*, am. kiáltott. A *kiált* igének e régi teljesebb *kajált* alakja a népnyelvben még ma is ismeretes (vö. *Nagy Szótár*).

ên, am. *én*. Hosszú nyilt *é*-jére nézve vö. a ma is kezdő nyilt *e*-vel ejtett *engëm*, *enyém* alakokat.

18. v. *sënki*. Minthogy a *sem*-ből (*semmi*), ez pedig a *nëm* tagadó szóból (=*is nëm*, *s nëm*) származik, zárt *ë*-vel olvasandó, bár codexünk *senki*-t ír.

születëtt. Utolsó szótagját codexünk szintén nyilt *e*-vel írja; mindazonáltal alig lehetett ilyen ejtése. (Vö. külföldről *hozatott* árú, stb.)

19. és 21. v. *kêrdeznék*. *kêrdék* am. kérdeznék, kérdék. Első szótagjuk hosszú nyilt *é*-vel olvasandó, mert Heltai is rendesen *ę* betűvel írja a *kérd* igét (l. *Nyelrtört. Szót.*).

21. v. *të*. Zárt *ë*-vel olvasható az általános kiejtés szerint, bár codexünk *te*-t ír.

23. v. *ivöltetnek*, am. üvöltetnek. üvöltésnek. A latinban *clamantis* melléknévi igenév áll, a mint a mai bibliafordítások is fordítják.

keszéhétëk, am. készítsétek. A fölszólító mód ez alakjára nézve vö. fönt, 59. l.

útál, am. *útját* (l. fönt. 113. l.). Vö. «Rengetegekbe nem egy *uta* téved» (Petőfi: *Temetőben*).

24. v. *eresztettek vala*, am. küldettek vala, missi fuerant.

lëváltak közzől, am. a farizeusok közül. A *farizeus* szónak eredeti jelentése am. ‚különvált'. E jelentést akarja bibliafordítónk a *levált* szóval visszaadni. (A *Nyelvtört. Szótár* e szót nem említi.) A *közzől* kettős *z*-je a *köz* szónak eredeti teljesebb alakját mutatja, a mely a mai kiejtésben is meg van még őrizve (*közzül*, *közzé*, helyesirásunk szerint *közül*, *közé*).

25. v. *Illyés* (írva *Ilyes*). Ma inkább *Illés*. A hosszú *lly*-es alak azonban, mely még szintén használatos, pontosan megfelel a latin *Elias*-nak.

27. v. *mëgóggyam* (írva *meǵ oggam*), am. megoldjam. Az *old* ige általánosan *l* nélküli alakban fordul elő régibb nyelvemlékeinkben. (Vö. *ordonia*, *orga* a HBeszédben, l. fönt, 69. l.)

kinek... ő sarujának szíját. A latin mondatnak szóról-szóra való fordítása: *cuius* ego non sum dignus ut solvam *eius* corrigiam calceamenti.

4. A Miatyánk legrégibb magyar szövege.

A Müncheni Codex 23. lapjáról. (Máté VI. 9—13.)

A szöveg betűszerinti olvasása.	*Eredeti kiejtése.*
9] Mi aťanc ki vag meńńècbèn, Scenteltèssec tenènèd	9. Mi atyánk, ki vagy mënnyekben szentëltessék të neved.
10] Ioyọn te orzagod Legen te akaratod, mikent meńńen es azonkent foldọn,	10. Jöjön të országod. Légyën të akaratod, miként mënnyën és azonként földön.
11] Mi tèsti keńèrọnc felet valo kènèrèt aggad mủnèkọnc ma	11. Mi testi kenyerönk fëlëtt való kënyeret adjad mü nekönk ma.
12] Es bolassad mủnèkọnc mủ vètètọnkèt, mikent es mủ bolatonc nèkọnc vètèttecnec,	12. És bocsássad mü nekönk mü vétetönket, miként ës mü bocsátonk nekönk vétëtteknek.
13] Es ne vig mủnket kèsertètbè, de żabadoch mủnket gonoztol Amen.	13. És në vigy münket késértetbe. De szabadóch münket gonosztól. Ámën.

A *Vulgata szerint.*

9. Pater noster, qui es in cælis: sanctificetur nomen tuum.

10. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra.

11. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

12. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.

13. Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos a malo. Amen.

Jegyzetek.

9. v. *szentëltessék*, ma: *szenteltessék meg*. E kifejezés, valamint a következő mondatokban *jöjön* (ma *jöjjön el*), *legyën* (ma így is: *legyen meg*), *adjad* (ma *add meg*), *bocsássad* (ma *bocsásd meg*), *bocsátonk* (ma *megbocsátunk*), *szabadóch* (ma *szabadíts meg*) érdekesen mutatják, hogy az igekötők csak újabb fejlődmények nyelvünkben. (Vö. a HBeszédnél *mige* alatt, fönt 67. l.)

të neved. Ma a személynévmással kapcsolt

személyragos főnevek elé az élőbeszéd névelőt is tesz: Szenteltessék meg *a* te neved. Jöjjön el *a* te országod, stb.

10. v. *mënnyën*. ma: mennyben. Az *-n* ragnak régen általánosabb helyhatározó jelentése volt s általában *hol?* kérdésre felelő locativust jelentett. E használat maradványai például a mai nyelvben: *falun* (ellenben: *városban*), *Budapesten* (de: *Pozsonyban*) stb., s ilyen codexünk *mënnyën* kifejezése is. Azonban ma már rendesen csak a tárgyak felszínére való vonatkozással használhatjuk: *asztalon, földön* stb. (*asztalban, földben* mást jelentenek).

azonként. am. azonképen. Vö. *máskent, másképen; ekként: ekképen*.

11. v. *testi kënyerönk fëlëtt való kënyeret*. A latin *panem supersubstantialem* fordítása. Ez utóbbi szó helyett Lukács XI. fejezetének 3. versében *quotidianum* áll s az egyház ezt iktatta be az imádságba. A Müncheni Codex megfelelő helyén (135. l.) e mondat így hangzik: *Mü mëndënnapi kënyerönket adjad münekönk ma*. Ennélfogva Máté VI. fej. 11. verse helyett a mindennapi imádságban őseink is ez utóbbi mondatot imádkozták.

12. v. *vétetönket*. ma: vétkeinket A Müncheni Codexben e bibliafordítás nyelvének megfelelőleg (l. fönt 113. l.) *vétés* helyett *vétet* áll.

5. A 138-dik zsoltár.

(Az Apor-Codex 108—110. lapjairól.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Dauidnak psalmosa CXLVIII ez psalmos megh tanyth arra hogy az ysten myndenewth yelen wagyon, es mynden gondolatok, czelekewdetek, es tytkos dolgok twdwan wadnak ew nala

1] Vram meg bizoneitottal engemet es meg esmertel engemet:

2] te meg esmerted en vlesemet es en fel keletemet,

3] Meg ertetted mend en gondolatimat tauol en osuenimet: es en kotelemet meg erte ‖[109] tted.

4] Es mend en vtaimat meg lattad: mert nincz bezed en nelwemben,

5] Ime te vram meg esmertel mendeneket Vtolsokat es regieket: te zerzettel engemet es vetted en ream te kezedet,

A szöveg eredeti kiejtése.

Dávidnak pszálmosa. 148. Helyesen 138.] Ez pszálmos mëgtanít arra, hogy az Isten mindënött jelën vagyon és mindën gondolatok, cseleködetëk és titkos dolgok tudván vannak ő nála.

1. Uram, mëgbizonyëjtottál engëmet és mëgësmértél engëmet:

2. Të mëgësmérted én ülésëmet és én fëlkeletëmet.

3. Mëgértëtted mënd én gondolatimat távól: én ösvényimet és én kötelemet mëgértëtted.

4. És mënd én útaimat mëgláttad, mert nincs beszéd én nyelvemben.

5. Íme të Uram, mëgësmértél mëndëneket, utólsókat és régieket: të szërzëttel engëmet és vetted én rëám të kezedet.

A Vulgata szerint.

1. Domine probasti me, et cognovisti me:

2. Tu cognovisti sessionem meam, et resurrectionem meam.

3. Intellexisti cogitationes meas de longe: semitam meam, et funiculum meum investigasti.

4. Et omnes vias meas prævidisti: quia non est sermo in lingua mea.

5. Ecce Domine tu cognovisti omnia, novissima et antiqua: tu formasti me, et posuisti super me manum tuam.

6] Czudalatus lọt te tudomanod en belọllem meg erossọltetet es nem hatok ọ hozia,

7] Houa megek te zelletedtọl: es houa fussak te orczadtol,

8] Ha fel menendek meńbe te ot vaǵ: Ha lezallandok pokolba ielenuaǵ,

9] Ha veendem en tollaimat vilamodat: es lakandom tengernek vegeiben,

10] Es mert oda te kezeid viznek engemet: es tart engemet te iogod

11] Es mondek talantal setetsegek meg nomodnak engemet: es en vilagosolatom en generkedetemben.

12] Mert setetsegek nem setetọltenek meg te tọlled: es ey mikent nap meg vilagosoltatik mikent ọ setete vǵan es ọ vilaga,

13] Mert te birtad en veseimet: fogattal engemet en aǹamnak mehebọl,

14] Valĺok teneked mert yedetesọl fel magaztattal czudalatosok te mv́uelkedetid: es en lelkem igen meg esmerte,

15] Nem reitetet el en zam te tọlled kit tọttọl reitekben: es en iom fọld || [110]nek allaiban,

6. Csudálatus lött të tudományod én belőllem: mëgerőssőltetëtt és nëm hatok ő hozjá.

7. Hová mëgyëk të szelletedtől és hová fussak të orczádtól?

8. Ha fëlmënendëk mënnybe, të ott vagy: ha lëszállandok pokolba, jelën vagy.

9. Ha vëendëm én tollaimat, villámodat(tal) és lakandom tengërnek végeiben:

10. És mert oda të kezeid visznek engëmet és tart engëmet të jogod.

11. És mondék: talántál sëtétségëk mëgnyomodnak engëmet: és én világosólatom én gyënyërkëdetëmben.

12. Mert sëtétségëk nëm sëtétőltenek mëg të tőlled, és éj miként nap mëgvilágosóltatik: miként ő sëtéte, úgyan ës ő világa.

13. Mert të birtad én veséimet: fogadtál engëmet én anyámnak méhéből.

14. Vallok të nékëd, mert ijedetësől fëlmagasztattál: csudálatosak të művelködetid, és én lëlkëm igën mëgësmérte.

15. Nëm rejtetëtt el én szám të tőlled, kit töttél rejtëkben: és én jóm földnek aljaiban.

---

6. Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, et non potero ad eam.

7. Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?

8. Si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernum, ades.

9. Si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris.

10. Etenim illuc manus tua deducet me: et tenebit me dextera tua.

11. Et dixi: Forsitan tenebræ conculcabunt me: et nox illuminatio mea in deliciis meis.

12. Quia tenebræ non obscurabuntur a te, et nox sicut dies illuminabitur: sicut tenebræ eius, ita et lumen eius.

13. Quia tu possedisti renes meos: suscepisti me de utero matris meæ.

14. Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es: mirabilia opera tua et anima mea cognoscit nimis.

15. Non est occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto: et substantia mea in inferioribus terræ.

16] En ṭokelletlensegemet lattak te zemeid, es te ḳonuedbe irattatnak mendenek : napok alkottatnak es senki ọ bennek,

17] En nekem kedig igen tiztelendọk te baratid isten : igen meg eroṣseitetet ọ fedelmsegek,

18] Meg zamlalom azokat es fọuennek felette meg sokasoltatnak : fel ḳọltem es meglen veled vagok,

19] Ha meg ọlendez isten búnọṣọket : Vereknek ferfiay tauoziatok el en tọllem,

20] Mert mondotok gondolatokban : meg vegek hiusagban ọ varosokat,

21] Nem de kik gúlọltek tegedet vram : gúlọltem e : es te ellensegiden meg leletezemuala,

22] Tọkelletes gúlọlseggel gúlọltem azokat : ellensegim lọttenek en nekem

23] Bizoneh meg engemet isten es tuggad en zúuemet kerg meg engemet es esmerd meg en ọsuenimet,

24] Es lassad ha vagon hamissagnak vta en bennem : es vig engemet az ọrọk vtba

16. Én tökélletlenségëmet látták të szëmeid és të könyvedbe irattatnak mëndënëk : napok alkottatnak és sënki ő bennëk.

17. Én nékëm kedig igën tisztelendők të barátid, Isten : igën mëgerössëjtetëtt ő fêdelmségëk.

18. Mëgszámlálom azokat és fövénynek fëlëtte mëgsokasóltatnak : fëlköltem és méglen véled vagyok.

19. Ha mëgölendesz, Isten, bűnösöket : vérëknek férfiai távozjatok el én töllem :

20. Mert mondotok gondolattokban : Mëgvëgyék hiúságban ő városokat.

21. Nëmde kik gyűlöltek tégëdet, Uram, gyűlöltem-ë : és të ellenségidën mëglëletëzëm vala.

22. Tökélletës gyűlölséggel gyűlöltem azokat : ellenségim löttenek én nékëm.

23. Bizonyéh mëg engëmet, Isten, és tudjad én szüvemet : kérdj mëg engëmet és ësmérd mëg én ösvényimet.

24. És lássad, ha vagyon hamisságnak úta én bennem : és vigy engëmet az örök útba.

---

16. Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur : dies formabuntur, et nemo in eis.

17. Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus : nimis confortatus est principatus eorum.

18. Dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur : exurrexi, et adhuc sum tecum.

19. Si occideris Deus peccatores : viri sanguinum declinate a me :

20. Quia dicitis in cogitatione : Accipient in vanitate civitates tuas.

21. Nonne qui oderunt te Domine, oderam : et super inimicos tuas tabescebam ?

22. Perfecto odio oderam illos : et inimici facti sunt mihi.

23. Proba me Deus, et scito cor meum : interroga me, et cognosce semitas meas.

24. Et vide, si via iniquitatis in me est : et deduc me in via æterna.

Jegyzetek.

pszálmos. A latin *psalmus*-ból olyan változás mint *plébános* a *plebanus*-ból és más egyebek (vö. fönt 15. l.). Az *ez psalmos* szavaktól a zsoltár kezdetéig (*Vram meg bizoneitottal*) terjedő mondatok az eredetiben mint lapszéli bejegyzés állanak s a zsoltár rövid tartalmát foglalják magukban.

mindënött, am. mindenütt. Az *ö*-s alak előfordúl még a nyomtatványokban is.

tudván vadnak, am. tudva vannak. (Vö. fönt *mëgkötözvén,* 123. l.)

1. v. *mëgbizonyëjtottál.* Itt, valamint a zsoltár utolsóelőtti versében, a latin *probo* igét, melynek ‚megvizsgál, megkisért' és ‚bizonyít' jelentése is van, hibásan fordítja codexünk az utóbbi értelemmel. A Kulcsár-Codex megfelelő helyén mindkét versben a helyes *mëgkesért* ‚megkisért' ige van használva (346. és 350. l.).

3. v. *távól,* ma: távol. Régen hosszú *ó*-val kellett hangzania, mert az *-ól -ől* helyhatározó rag van meg benne (vö. *al-ól fel-ól* stb.).

5. v. *vetted,* am. vetetted. (Vö. bevez. 113. l.).

6. v. *mëgerőssőltetëtt,* am. megerősíttetett. Az ily igealakok támogatói ama nézetnek, hogy az *-ít* (régen *-ojt, -ëjt, -öjt*) képzős igék nem egyebek mint az *-úl -ül* (régen *-ól -öl*) képzős visszaható igéknek míveltető továbbképzései. Tehát *erős-öl-tet-ik* am. *erősöjtetik,* s érdekes, hogy alább, a 17. versben ugyane kifejezést már valóban így találjuk: *mëgerőssëjtetëtt.* (Vö. fönt 106 l.) Az *erősöl* ige hosszú *ss*-ére vö. *erőssen, erőssek* a mai népnyelvben.

7. v. *szellet,* am. lélek, spiritus. E bibliafordításnak jellemző szava; de előfordúl egyéb emlékekben is.

9. v. «*villamodat*». Valószinüleg *villámodattal* vagy *villámodatkor* helyett, s a rag csak tollhibából maradt ki; *villámodat* pedig annyi mint ‚dilueulum, pitymallat' s e három codexen kívül másutt nem fordul elő, tehát szintén bizonyítja az Apor-Codexnek a Bécsi és Müncheni Codexszel való eredeti rokonságát.

10. v. *és mert.* Az *etenim* szószerinti fordítása, a mely tulajdonképen annyi mint: ugyanis, mindenesetre, valóban. Itt egyszerű *is*-nek felel meg (*etenim illuc* oda is).

jogod. Jog a régi nyelvben jobbot, jobb kezet jelent s igen gyakori szó.

mëgnyomodnak, am. letipornak, letapodnak. E régi *nyomod* ige olyan gyakorító alakja a *nyomni*-nak, mint pl. *lököd, bököl* a *lök* és *bök* igéknek.

11. v. *talántál,* am. talán. Gyakori a régiségben. Ma csak a *netalántán* szóban használjuk általánosabban e bővebb határozószót.

és én világosólatom. Az eredetinek *nox* szava hiányzik. A Kulcsár-Codex megfelelő helye szerint: «es *cey* lezen en vylagossagom» (348. l.). *Világosólat* azaz ‚világosulat' am. világosság.

12. v. *mëgvilágosóltatik.* Vö. fönt *mëgerőssöltetëtt* (6. v.).

úgyan, am. úgy. Vö. *hogyan* és *hogy.*

ës ő világa, am. az ő világa is. (Vö. fönt 61. l.)

14. v. «*vallok*». Itt és több helyen az *l* mellett levő jel fölösen van alkalmazva, tehát a szó egyszerűen *ll*-lel olvasandó.

ijedetësől, am. rettenetesen. *Ijedet* ma *ijedés.* (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

művelkëdetid, am. műveid. Vö. *művelkëdet* az Ehrenfeld-Codexben (fönt, 103. l.).

15. v. «*totiol*». Kétségkívül íráshiba *tottel* azaz *töttél* ‚tettél' helyett.

jóm, am. javam. A szónak ily személyragos alakjai (*jóm, jód, jónk* e h. javam, javad, javunk) igen közönségesek a régi nyelvben. Itt a latin *substantia*-t fordítja vele a codex. A Kulcsár-Codex a megfelelőbb *állatom* szót használja (348. l.).

17. v. *fëdelmségëk.* Összevont alak e h. *fejëdel(ë)mségëk.*

19. v. *vërëknek férfiai.* A latin *viri sanguinum* szószerinti fordítása. A Kulcsár-Codexben: *verenglew emberek* ‚vérenglő emberëk', mai nyelvünk szerint: vérengző emberek (349. l.).

mëglëletezëm vala, am. elemésztődöm, elsenyvedek, tabesco. Ez a *lëletëzik* ige is, Calepinus *leletezés*-én kívül, csupán e három codexben fordul elő.

Kiadások. A *Bécsi Codex* kiadva: Döbrentei Gábortól a *Régi Magyar Nyelvemlékek* I. kötetében *Ó testamentomi néhány könyv* név alatt, részletes bevezetéssel, a betűk alakjainak s egy lapnak hasonmásával, néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetésével és szójegyzékkel; és Volf Györgytől beható ismertetéssel, a *Nyelvemléktár* I. kötetében. Rút könyvét mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel közölte Toldy Ferencz, *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. 226—236. Első lapjáról hasonmást adott Horvát István a *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évi II. kötetében megjelent ismertetése mellett. — A *Müncheni Codex* kiadva szintén Döbrentei Gábortól, a *Régi Magyar Nyelvemlékek* III. kötetében *Tatrosi másolat* név alatt, a codex nyelvének Jászay Páltól eredő ismertetésével, s ugyan ő tőle készített szójegyzékkel, Döbrentei némely jegyzeteivel s a betük és a 15. lap hasonmásával; és Volf Györgytől ismertető bevezetéssel a *Nyelvemléktár* I. kötetében. Egy részletet, Krisztus hegyi beszédét mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel közli Toldy Ferencz, id. munk. I. 236—246. A könyvünkben adott hasonmás látható Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténet*ében is, I. köt. — Az *Apor-Codex*et, ismertető bevezetéssel, kiadta Volf György a *Nyelvemléktár* VIII. kötetében. Két verses részlete közölve Szilády Árontól, *Régi Magy. Költők Tára* II. k. 363—365. l.; jegyzetek hozzá a 480—482. l.

Repertorium. Révai Nicolaus: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.) 21—23. l. A Bécsi Codex rövid ismertetése. — *A' müncheni magyar codex, Tudománytár* I. k. (1834.) 235. l. — Horvát István: *A' Mária Királyné alatt fordíttatott Ó-Testamentomi Töredékek, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 116—121. l. — Ugyanaz: *A' Müncheni Magyar Evangeliumok 1466-dik évből*, ugyanott 1835. évf. V. k. 93—95. l. — Toldy Ferencz: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad., Pest, 1862.) I. k. 171—177. l. Bécsi és Müncheni Codexiről, és II. k. 78. l. a Jászay- azaz Müncheni Codexről. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 23. l. a Müncheni Codexről. — Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. köt. 168—176. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvének beható ismertetése. — Ugyanaz: *Nyelvtörténeti közlések. Akadémiai Értesítő* 1884. évf. 195—202. l. és *Nemzet* 1884. novemb. 9. sz. tárczaczikk. — Szántó Kálmán: *Nyelvemlék-tanulmányok. A Bécsi és Müncheni codex hosszú é-jéről, Magy. Nyelvőr* IX. 388. és *Tanulmányok az Egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.), 32—37. l. — Balassa József: *Codexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 9. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvjárásának fejtegetése. — Sándor József: *A Bécsi és Müncheni codexek eredetéről, Magy. Nyelvőr* XXI. 124.

HATODIK FEJEZET.

A Németújvári Glosszák.

Glosszáknak vagy glosszáriumoknak nevezzük a nyelvemlékeknek azt a nemét, a mely lapszéli, sorközi vagy szövegközi jegyzetekben és magyarázatokban tartott fönn régi nyelvünkből adatokat. Legrégibb ilyen emlékünk a Schlägli Glosszák, azon Hortulariumnak nevezett latin kéziratban, a melyhez a Schlägli Szójegyzéket csatolva találták. (L. fönt, 25. és 86. l.) Minthogy azonban e latin kézirat csak igen szétszórtan, itt-ott ad ilyen magyarázatokat, hasonló természetű nyelvemlékeink közül [1] a pontos keletű Németújvári Glosszákat találtuk szemelvényül legalkalmasabbnak.

E glosszák egy 1470-ből való latin szentbeszéd-gyűjteményben találhatók, melyet a *németújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában* Fejérpataky László történettudósunk 1883-ban fedezett föl. A szentbeszéd-gyűjtemény magyar papok számára készült s azért névtelen írójuk czélszerűnek látta a szöveg némely szavai és kifejezései után egyfolytában a megfelelő magyar kitételeket is odavetni, hogy a prédikátor munkáját a magyar szónoklatra való előkészülésben megkönnyítse. Ezek az úgynevezett *szövegközi* jegyzetek. Később a codex valamelyik használója, de írásából és a nyelvből ítélve még szintén XV. századi kéz, a szók fölé s a lapszélekre jegyezgetett ilyes kisegítő értelmezéseket. Ezek az úgynevezett *sorközi* és *lapszéli* jegyzetek, melyek az első kéztől, a codex írójától eredőket számra nézve jóval felülmúlják.

Az ily nyelvemlékek, valamint a már bemutatott szójegyzékek is,[2] nem összefüggő szövegek ugyan, mindazonáltal sok becses anyagot foglalnak magukban régi nyelvünket illetőleg s amazokat fölül is múlják annyiban, hogy nemcsak szókat, hanem kifejezéseket, szólásokat, sőt néha egész mondatokat tartalmaznak.

Nyelvemlékünk nyelvi tekintetben sok érdekes régiséget őrzött meg, különösen a magánhangzók hangszínét illetőleg, a melyeket azonban itt részletesen nem ismertethetünk.[3] Említésre méltó három ritka szava: a *lew-*

[1] Ilyen régibb glosszáink még a XV. századból, a Németújvárival rokon és kiadatlan *Budapesti Glosszák* (l. fönt 26. l.), továbbá *Nyirkállai Tamás* (l. 27. l.), a *Batthyány-féle miséskönyv*, *Mátészalkai Zalka László* (mindkettő szintén kiadatlan, l. uo.) és *Temesvári Pelbárt glosszái* (l. 28. l.).

[2] L. a III. fejezetben, 78. s köv. ll.

[3] L. rendszeres tárgyalásukat e könyv szerzőjének a *Magy. Nyelvőr* XIV. kötetében megjelent nyelvemlék-tanulmányában.

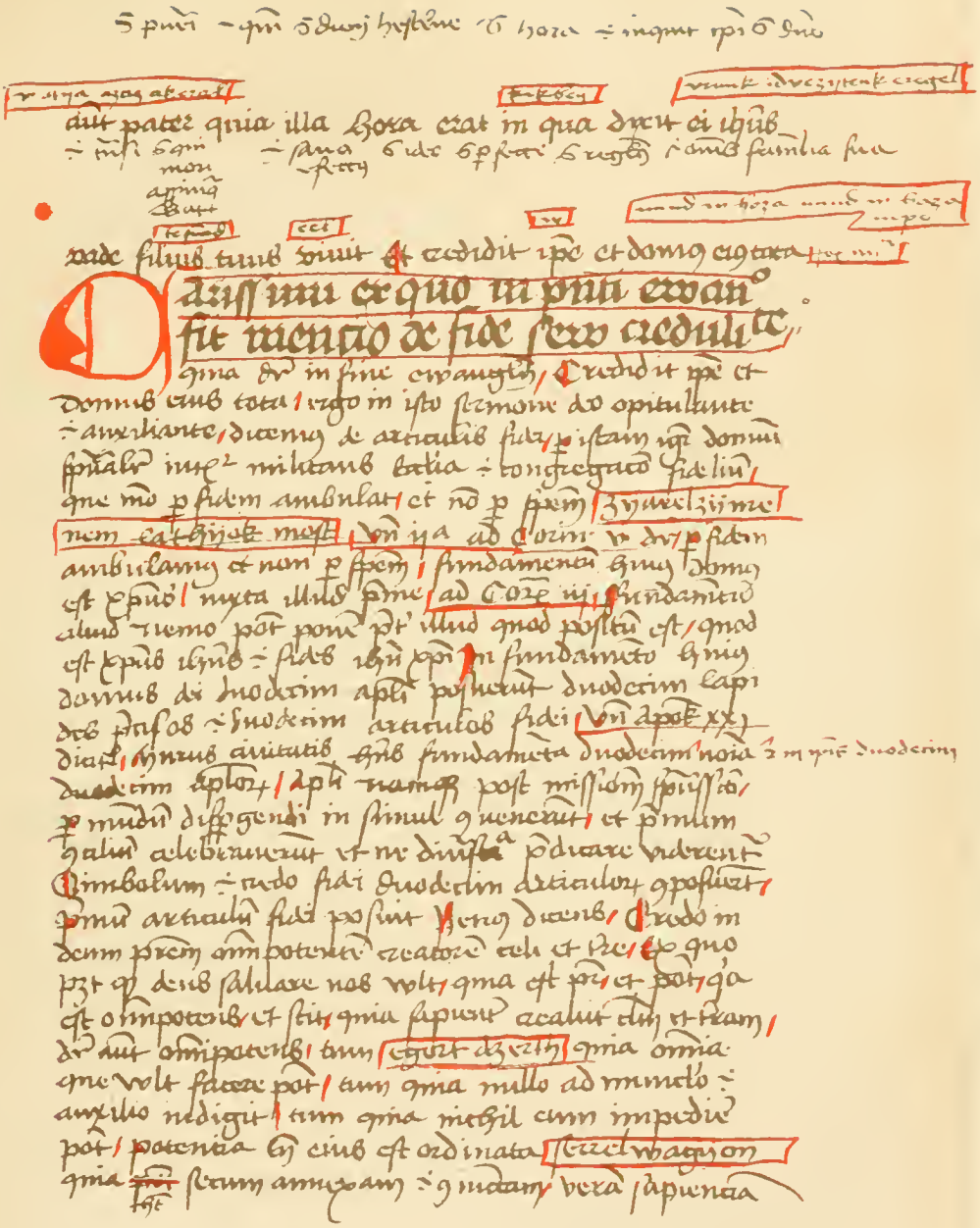

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK 36½a. LEVELÉNEK HASONMÁSA. (1470.)
Eredetije a németújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában.

Nyomt. Ullmann J. Budapesti.

sag (am. szégyen, összefügg az Ehrenfeld-Codex *leuzat, lewzat* ‚scandalum' alakjaival, a melyek még maguk is homályosak), *meraz* (hitványat jelent, igei származéka, *merazul* ‚vilescit' megvan a Budapesti Glosszákban s ezenkívül csupán Melotai Nyilasnál fordul elő még egy hozzá hasonló jelentésű *mera* alak) és *ranalat* (jelentése: siker, a Müncheni Codex *ranal* igéjének származéka, mely előfordúl a Budapesti Glosszákban is: *nem ranaltatik* non dirigetur).

Hasonmásunk a codex 363. levelének első lapját mutatja be, a melyen több szövegközi és sorközi magyar jegyzet látható, amazok az első, ezek a második kéztől. Valamennyit, hogy szembeszökőbbek legyenek, vörös vonalak közé foglalták íróik.

A magyar jegyzetek betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése a következő :*

w atya azaz a keral (pater) ő atyja, azaz a kërály
kikben (in qua) kikben
vrunk idvezytenk e regel (dixit ei Jesus) Urunk Idvëzítënk e rëggel
te fiad (filius tuus) të fiad
eel (vivit) él
w (ipse) ő
mind w hoza mind w haza nepe (domus eius tota) mind ő háza mind ő háza népe
* *zynrel zynre nem lathyok most* * (non per speciem) színrél színre nëm látjok most
* *egert azerth* * (tum quia) ëggyért azért
* *serrel wagyon* * (est ordinata) szërrel vagyon.

Jegyzetek.

1. *kërály*. am. király. Általános régi alak.

2. *kikben*. Tulajdonkép *kiben* kellene, minthogy a prédikációban ez áll: quia illa hora erat, in qua stb.

3. *idvëzítënk*, am. üdvözítőnk. Az ajakhangú magashangok helyett az egyszerű *i, e, é, ü, ö, ő* általános sajátsága nyelvemlékünknek. (Vö. fönt, 15. l.)

7. *»hoza«*, bizonyára tollhiba *haza* ‚háza' helyett.

8. *színrél színre*, am. színről-színre.

9. *látjok*, am. látjuk. (Vö. fönt, 16. l.) Fejérpataky olvasásában hibásan *lathyak* áll. Az első személyű alak a latin szövegnek is inkább megfelel.

10. *szërrel vagyon*. A latin *ordinata est* kifejezés fordítása, a *szër* főnévnek régi ‚sor, rend' jelentésével.

Kiadás. Nyelvemlékünket fölfedezője, Fejérpataky László adta ki rövid bevezető ismertetéssel *A Német-újvári Sz. Ferenczrendi zárda könyvtára* cz. dolgozatában, *Magyar Könyvszemle* 1883. évf. 114—134. l. Megjelent különnyomatban is (Budapest, 1883.).

Repertorium. Zolnai Gyula: *A Németújvári Glosszák, Magy. Nyelvőr* XIV. 149. 200. 252. 297. A nyelvemlék nyelvsajátságainak rendszeres tárgyalása. — Simonyi Zsigmond: *A magy. nyelv* I. 177—178. l.

* A latin szót vagy kifejezést, a melynek föléje vagy utána jegyzevék, rekeszbe, a szövegközi glosszákat két csillag közé teszszük.

HETEDIK FEJEZET.

A Birk-Codex.

Egy hosszú ideig elveszettnek hitt emlék ez, melyet a *bécsi császári udvari könyvtár* (*Suppl. 3426.* jelzet alatt) őriz s mely 1889-ben lett újra ismeretessé, midőn mivoltát Kluch János meghatározta s róla írt értekezését a Történelmi Társulatnak ugyanazon évi január 3-iki ülésén fölolvasták. Nevét *Birk Ernőről*, a bécsi udvari könyvtár nemrég elhúnyt nagyérdemű igazgatójáról kapta, kinek szivességéből a Magyar Könyvszemle két lapnyi fényképi hasonmást is készíttethetett róla.

E tartalmánál fogva is érdekes maradvány összesen 4 papírlevélből álló s 1474 évszámmal ellátott kézirat-töredék; elejétől végig egy kéznek írása. Tartalma tulajdonkép két részből áll: az első Szent Ágoston réguláit, másika a Domonkos-rendi apáczák szabályait foglalja magában, úgy hogy a kettő eredetileg egy egészet tett, a mennyiben Szent Ágoston régulája a tulajdonképeni apáczarégulák közé egyszerűen minden változtatás nélkül bele van illesztve.

Szerzője Kluch János szerint bizonyos Pál barát, kit szülővárosáról Váczi Pál néven neveznek s ki az esztergomi főegyházmegyei könyvtárnak egy 1480-iki latin codexét is festette (*Frater Paulus de Wacia*), a ki tehát mint könyvfestő és másoló, de egyúttal mint fordító is helyet követel magának a hazai középkori műveltség történetében. Mert e latinból fordított régulák, melyekben a legrégibb magyar nyelvű szerzetesi szabályokat is bírjuk, Kluch szerint egyenesen e Pál barát eredeti fogalmazványát mutatják, a mennyiben törlései és javításai oly számosak és oly neműek, hogy okvetetlenül a fordítóra s nem egyszerű másolóra engednek következtetni.

Orthographiájából megemlítjük, hogy az *ö* hangot középen keresztülhuzott o-val, a jés hangokat pedig a betűk fölé tett ponttal jelöli, mely pont azonban általában az *i* és *j* betűk pótlására is szolgál, úgy hogy például a *ż* annyi mint *zj*, a *ġ* néha *gj* (pl. *haboroġanak* = háboro*gj*anak stb.; vö. *latanda* = lát*andj*a, holott rendesen *ġ* a *gy* hang jele). Érdekes különössége még hogy a *ch* helyett gyakran egyszerű *x*-et ír, a mi nyilván a görög *χ* (ch) utánzása, épúgy mint az ismeretes *xpc* (Christus) rövidítésben is, a hol azonfölül a *p* is nem egyéb, mint a görög *ró*-nak (*P* és *ρ*), a *c* pedig a *ς*-nak graphikus

áttétele.[1] Az *x* emélfogva, mint a *ch* jele, nyelvemlékünkben sokszor *cs* hangot jelent.

Mutatványunk a 2. levél első lapjának teljes szövegét adja, melyben a dült betűs helyek az eredetiben aláhúzott latin szavakat jelentik, ama szavakat tudniillik, a melyekkel a latin régulákban az egyes szabályok kezdődnek s melyeket a fordító figyelmeztetőül minden egyes magyar szabály elé kiirogatott.

A szöveg betűszerinti olvasása.[2]

Quod si aliqua. Hoġ ha valameĺ soror neki adott marhat el eńeztend, vrozasnak iteleteuel karhoztassek. *Indumenta vestra.* Eltozettek apaczafeiedelm akaraťa zerent meg mostassanak, akar ti toletek, akar ruha mosoktol, hoġ tizta ruhanak [naġ] felotte valo kiuannsaga belol meg ne zenńesohe az lelket. *Lauacrum etiam corporum.* Testeknek mosasa es ferdonek feredesnek ġakor volta ne leġen, de az ido kozben, kibe zokas, ferdo adassek: kit kedigen corsagnak zvksege kethe-leneit [me hozza ne] rea, hoġ meg fereggiek, hozza ne halazzak. *Fiat sine murmure.* Leġen morgas nakvl [vr] oruos tanalchaual, az mi egessegert ualo, vġ hoġ meg ha nem akarna es az soror, feiedelm azzon parancholattiaual meg teġe, ammit tenni kell egessegert; ha kedig az soror akarna, de talam nem alkozik, o kiuanattianak ne engeġġenek; mert nemicort meg ha artana es, hizi hoġ haznalion ammi edeskettet. *Denique si latens est.* Ha kedig az serelm tesben titkon vaġon, isten zolgalo leańanak ha mondanġa, [hoġ] mie seri serzik, ketsegnekvl higġenek, de maga [ha] ammi edeskettet, ha haznal az serelm[ek meg vigaztani] vigaztasara auaġ nem, ha nem bizońosok benne, oruostol kerdezzek. *Neque eant*

Eredeti kiejtése.

Quod si aliqua. Hogyha valamëlly szoror néki adott marhát[1] elenyésztend,[2] urozásnak[3] itéletével kárhoztassék.[4] *Indumenta vestra.* Ëltözettëk[5] apáczafejëdelm akaratja szërént mëgmostassanak[6] akár ti töletëk, akár ruhamosóktól, hogy tiszta ruhának fëlötte való kívánsága belől mëg në szennyesőhe az lëlkët. *Lavacrum etiam corporum.* Testëknek mosása és fërdőnek, fërëdésnek gyakor volta[7] në légyën, de az idő közben, kibe[8] szokás, fërdő adassék; kit kedigen[9] kórságnak szüksége kételenëjt[10] rëá, hogy mëgfërëdjék, hosszá[11] në halaszszák. *Fiat sine murmure.* Légyën morgás nákül,[12] orvos tanálcsával, az mi egésségért való, úgyhogy még ha nëm akarna ës az szoror, fejëdelmasszony parancsolatjával mëgtëgye, ammit tënni këll egésségért. Ha kedig az szoror akarna, de talám[13] nëm alkoszik,[14] ő kivánatjának në engëdjenek, mert némikort,[15] még ha ártana ës, hiszi, hogy használjon,[16] ammi édëskëdtet.[17] *Denique si latens est.* Ha kedig az sérelm[18] tesben[19] titkon vagyon, Isten szolgálólëányának ha mondandja, mie séri(?) sérszik,[20] kétség nékül higgyenek, de maga ammi édëskëdtet, ha használ az sérelm vigasztására[21] avvagy nëm, ha nëm bizonyosok benne, orvostól kérdëzzék. *Neque eant*

[1] L. Sickel: *Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger.* (Wien, 1867.), 309. l.

[2] A szögletes rekesz olvasható törlést jelent. A közönséges rekeszbe tett helyek az eredetiben elmosódott betűk pótlásai.

ad balneas. Se ferdobe ne menńenek, sem eġeb herre haromnak keuesben. *Nec illa.* Az es kinek naualaia volna vala houa menni, ne azokual menńen, kikuel o akarna, de kikuel feiedelm azzon [p] mondanġa, tartozzek menni. *Egrotantium cura.* [Koroknak gondia] korokual valo banas akar corsagnak vtanna eltetendoknek, akar meg hidegleles nekvl vala mi erotelensegbe naualgoknak, vala kinek haġassek, hoġ o kerie az pinczebol, kinek mire zvkseget latanda. *Siue autem que cellario.* Akar kedig kik pinczen, akar ruhacon akar keńueken, tiztol zerzetteknek zugodas nekik zolgalianak aťokfiainak az sororoknak. *Codices certa hora.* Keńue (ket) menden napon egġ bizon oraba kerienek, vdo kiuel kik kerendik, [nekik] ne [adassek] vehessek. *Vestimenta vero.* Zuhakat kegig es sarukat, minden [ken] zvkeseknek kelletendnek, ne halazzak adni, kiknek ezok orizeti alatt vannak. *Lites autem.* Pertek auaġ sem egġ ne legen koztetek, auaġ mint hamarabb meg vegezzetek, hoġ az harag ġulosegre ne noien, es gerendat tegien zalkabol es lelket [ġolga] ġelkossa teġen. *Neque enim ad sol(os).* Mert nem chak ferfiakat illet az iras, ki vġmond ġvloli atťafiat, ġelkos, de ferfiuban, kit isten elozer teremtet, azzonallat es parancholatot vett. *Quecunque conuicio.* Valamel soror ozzo zitkozodassal, vaġ atokkal, auaġ meg bvnek [zembe] zemre veteseuel mast meg sertend, emlekeziek elegtetellel mint hamarab meg vigaztani, am mit tett, es az ki meg serult, poroitas nekvl meg bochatni. *Si autem inuicem.* Ha kedigen eġmast meg sertendik, eġmasnak vetket tartozzanak meg engedni ti imadsagtokert, kiket bizoňal mint [ġakortab teztek] incab ġakorlotok, attol

ad balneas. Së fërdőbe në mënjenek, sëm ëgyéb herre[22] háromnál[23] kevesben. *Nec illa.* Az ës, kinek nyavalyája[24] volna, valahová mënni në azokval mënjën, kikvel ő akarna, de kikvel fejëdelmasszony mondandja, tartozzék mënni. *Aegrotantium cura.* Kórokval[25] való bánás. Akár kórságnak utánna éltetendőknek, akár még hideglélés nékül valami erőtelenségbe nyavalygóknak, valakinek hagyassék, hogy ő kérje az pinczéből, kinek mire szükségét látandja. *Sive autem quae cellario.* Akár kedig kik pinczén, akár ruhákon, akár könyvekën tisztől szërzettetnek,[26] zúgódás[27] nékil[28] szolgáljanak atyjokfiainak, az szororoknak. *Codices certa hora.* Könyveket mëndën napon ëggy bizony[29] órába kérjenek; üdő kívél[30] kik kérendik, në vëhessék. *Vestimenta vero.* Ruhákat[31] kegyig[32] és sarukat, midén[33] szűkësëknek[34] këlletendnek,[35] në halaszszák adni, kiknek ezök őrizeti[36] alatt vannak. *Lites autem.* Përtëk[37] avvagy sëm ëggy[38] në légyën köztetëk, avvagy mint hamarább[39] mëgvégezzétëk, hogy az harag gyűlőségre në nőjën és gërëndát tégyën szálkából és lëlkët gyëlkossá tégyën. *Neque enim ad solos.* Mert nëm csak férfiakat illet az irás, ki úgy mond: «Ki gyűlöli atyjafiát, gyëlkos»; de férfiúban, kit Isten először terëmtëtt, asszonyállat ës parancsolatot vëtt. *Quaecunque convicio.* Valamëlly szoror összöszitkozódással,[40] vagy átokkal, avvagy még bűnnek szëmrevetésével[41] mást mëgsértend, emlékëzjék ëlégtétellel mint hamarább mëgvigasztani,[42] ammit tëtt, és az ki mëgsérült[43], porojtás[44] nékül mëgbocsátni. *Si autem invicem.* Ha kedigen ëggymást mëgsértendik, ëggymásnak vétkét tartozzanak mëgengëdni ti imádságtokért, kiket bizonynyal mint inkább[45] gyakorlotok [gyakortább[46] tësztëk], attól

incab zente tarchatok. *Melior est autem.* Jobb kedig az soror ki iollehet ġakorta haragra kesertetik, de maga siet meg kerni, hoġ megbochassa neki, az kinek osmeri hoġ vetett, hoġ nem mint az, ki kesoben haragozik, es bochanat keresre nehezeben haiol; ki nem akar meghochatni sororanak, ne remenĭe, hoġ imadsaganak haznat veġe. *Que autem nunquam.* Az meĭ soror kedig sonha nem akar kerni bochanatot, auaġ nem lelkeient keri hoctalan.

inkább[45] szentté tartsátok.[47] *Melior est autem.* Jobb kedig az szoror, ki jóllĕhet gyakorta haragra késértetik, de maga siet mĕgkérni, hogy mĕgbocsássa néki, az kinek ösmeri,[48] hogy vétĕtt, hogynĕmmint az, ki későbben haragoszik és bocsánatkérésre nehezebben hajol. Ki nĕm akar mĕgbocsátni szororának, nĕ reménylje,[49] hogy imádságának hasznát vĕgye. *Quae autem nunquam.* Az mĕlly szoror kedig sonha nĕm akar kérni bocsánatot, avvagy nĕm lĕlkéjént[50] kéri, oktalan.[51]

Jegyzetek.

1. *marhát*, am. tárgyat, dolgot, a szónak ismeretes régi jelentésével (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *elenyésztend*, am. eltüntet, elsikkaszt. Vö. «Az isten az csillagot ismét *elenyészti* az pásztorok elöl» (Molnár Albert, Scultetus fordításában).

3. *urozásnak*, am. orozásnak, lopásnak. A zártabb kezdő magánhangzóval codexeinkben közönséges.

4. *kárhoztassék*. A régi *kárhoztatik* igének fölszólító alakja. Ma inkább azt mondanók: kárhoztattassék.

5. *ĕltözettĕk*, am. öltözetetĕk. Vö. *szümtükkel* a HBeszédben, am. szemetekkel.

6. *mĕgmostassanak*, a *mos-tat-ik* szenvedő alakból. Ma: megmosassanak vagy megmos*at*tassanak.

7. *gyakor volta*. Ma *gyakori volta*. A régi *gyakor* melléknevet ma csak a határozói *gyakran* alakban használjuk, a melyhez úgy viszonylik, mint *bátor* a *bátran*-hoz. (Vö. *Defectirumok a magy. nyelvben, Egy. Philol. Közl.* XV. 1066.)

8. *kibe*, e h. kiben, melyben.

9. *kediġen*, am. pedig. Az *-en* nyomósító toldalék, mint föntebb *úgyan* e h. *úgy* (132. l.), ma *hogyan* : *hogy*, *majdan* : *majd*, régen *onnaton* is e h. *onnat* stb. (l. Simonyi: *A magy. névragozás* 91. l.).

10. *kételenĕjt*, am. kétyelenít. Épen olyan orrhang nélküli alak, mint a föntebbi *készĕjt* e h. kényszerít. A *Nyelvtört. Szót.* csupán Mikes *Törökországi Leveleiből* idézi.

11. *hosszá*, a *hosszú* melléknévből *-á -é* lativusraggal, mint *sok*-ból *soká*, mely utóbbival jelentése is megegyezik. Előfordúl a Bécsi és Teleki-Codexben is. Már az író korában sem lehetett gyakori szó, mert a közönségesebb *mezze*-t jónak találta fölébe jegyezni.

12. *nákűl*, am. nélkül. A mélyhangú alakot megmagyarázza a névutó eredete (l. fönt. 93. l.).

13. *talám*. A népnyelvben ma is közönséges eredetibb alakja a *talán* szónak, mely nem egyéb mint a *találom* igealak összevonása. Vö. *hisz(en)* ebből *hiszem*.

14. *alkoszik*. Itt nyilván azt teszi ‚illik', mely jelentéssel ez ige szintén előfordúl régi irodalmunkban (l. *Nyelvtört. Szót.*).

15. *némikort*, am. némelykor. A szó így elemzendő: *némi kor-t* azaz ‚némi korban, némi koron'. A *-t* ragot időhatározói jelentéssel a mai *-n* vagy *-ben* helyett magán a *mikor* kötőszón is használja régi nyelvünk, pl. «*mykorth* az tewb sororok aloznak» mikor a többi szororok aluszsnak (Virginia-Codex 132).

16. *használjon*. Latinos módhasználat.

17. *edĕskĕdtet*, am. gyönyörködtet. Az *edĕskédik* a régi nyelvben am. gyönyörködik, s ebből való az *édĕskĕdtet* gyönyörködtet.

18. *sérelm* sérelem. Ma csak átvitt, erkölcsi értelemben használjuk. Itt am. testi bántalom, baj.

19. *tesben*, e h. testben. Pontos követése a

kiejtésnek, mely a két mássalhangzó közötti *t*-t ma is elejti.

20. *mie «seri»* (?) *sérszik*. *Mie* am. mije. (Vö. fönt 67. és 103. l.) A *seri* kétes alak, talán csak kihuzatlan tollhiba. Van ugyan egy *sér* ige s egy *sér* főnév is a régiségben, de csak újabb korú adatokban s ide egyik sem illik. *Sérszik* közönséges régi szó, am. megsérül, megsebesül. Itt inkább ‚fáj' a jelentése.

21. *vigasztására*. A *vigaszt* kihaltige; jelentése ‚gyógyít'. Belőle származik az átvitt értelmű *vigasztal* (vö. *maraszt* : *marasztal*). Érdekes, hogy a fordító az eredeti infinitivusos szerkezetet *(serelmek meg vigaztani)* czélszerűnek látta a magyarosabb főneves kifejezéssel cserélni föl.

22. *herre*, e h. *helyre*. Ma is közönséges hasonulás a népnyelvben.

23. *«haromnak» kevesben*. A *k* tollhiba *l* helyett: háromnál kevesben azaz kevesebben.

24. *nyavalyáju*, egyszerűen am. betegsége. Ma többnyire csak *epilepsia* jelentésben használják.

25. *kóroknak, kórokval*. Ma, a nyelvújítás átvitelével, főnévileg használjuk, a régi *kórság* szó értelmében (*vízkórság* ma *vízkór*). Tulajdonkép melléknév (am. beteg) s főnévi jelentését a régi irodalomban csupán Molnár Albert szótára ismeri.

26. *tisztől szërzettetnek*. Az eredetiben másolói hibából *zerzetteknek* áll. Hogy hiba, bizonyítja a lapszéli változat: *felvettetnek* azaz ‚felvétetnek'. *Szërzettetnek* am. szereztetnek, rendeltetnek; a *tisztül szerez* kifejezés pedig nyilván azt teszi: tisztviselőül rendel.

27. *zúgódás*. A kihalt *zúgódik* ige származéka. Ma *zúgolódik, zúgolódás*.

28. *«nekik»*, tollhiba *nekül* ‚nékül' (am. nélkül) helyett. Vö. föntebb is *haromnak* e h. *haromnal*.

29. *bizony*. Ma csak határozó a *bizony*, régen melléknévül is használták ‚bizonyos' értelemmel.

30. *kívél*, am. kívül. (Vö. az *é* : *ő* : *ű* változásról fönt, 17. l.)

31. *«zuhakat»*, tollhiba *ruhakat* helyett.

32. *kegyig*. Jésült alakja a közönségesebb *kedig*-nek. Vö. a Bécsi Codexben *págyimëntom* (l. fönt 120. l.).

33. *midén*, a m. midőn.

34. *szűkësëknek*. *Szűkës* (ma *szűkös*) am. valamire rászoruló, szűkölködő. Olykor ma is használjuk: *szűkösen* élnek.

35. *këllctendnek*. A *kell* ige szenvedő alakja még ma is szokásos, különösen némely vidékeken, s főkép a multban és a felszólító módban: *kelletett, kellessék*. Vö. »Színészszé lettem. Megkapám Az első szerepet, S a színpadon először is Nevetnem *kelletett*» (Petőfi: *Első szerepem*).

36. *őrizeti*, ma *őrizete*. A népnyelv a 3. szem. birtokosrag ez alakját több helyen most is használja: *kezi* keze, *füli* füle stb.

37. *përtëk*, am. përëtëk, pörötök. Vö. föntebb *ëltözettëk* (5. jegyz.).

38. *sëm ëggy*, am. egy sem. Előfordul más codexeinkben is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *mint hamarább*. A *mint* (e h. *mendtől, mentől*) talán a latin *quam* utánzása (pl. *quam* brevissime stb.). Alább a mai *minél* (latin *quo*, vö. *eo*) jelentésében is előfordúl.

40. *összö*, e h. *össze*. Olyan alak, mint a Bécsi és Müncheni Codexben *földö* stb.

41. *szëmrevetésével*, am. szemrehányásával.

42. *mëgvigasztani*. Rendes jelentése ‚meggyógyít'. (Vö. föntebb *vigasztás*, 21. jegyz.) Itt azonban am. ‚jóvá tesz', a mi könnyen érthető, mert a *gyógyít* is (ebből *jóg-ít*) tulajdonkép am. ‚javít'.

43. *mëgsérűlt*. A *megsérül* ige ma csak krét, testi értelemben használatos. Itt am. megsértetett, megsértődött. E jelentésfejlődés épen ellentéte a *sérelem* szóénak (l. fönt, 18. jegyz.).

44. *porojtás*, am. szégyen, szégyenkezés, a *pirít* igének sajátságos régi alakjából, mely még csak a Bécsi, Müncheni és Döbrentei-Codexben fordul elő *porëjt* változattal.

45. *mint inkább ... attól inkább*, minél inkább annál inkább. (A *mint*-ről l. föntebb, 39. jegyz. A középfok melletti *-tól* ragról l. 121. l.)

46. *gyakortább* (a kitörölt kifejezésben), am. gyakrabban. Közönséges régi középfoka a ma is használatos *gyakorta* szónak.

47. *szentté tartsátok*, am. szent*nek* tartsátok. A *-vá -vé* ragnak e prædicativusi használata *-nek* helyett a régi irodalomban nem szokatlan (l. Simonyi: *A magy. határozók* I. 318); a mai nyelv nem ismeri.

48. *ösmeri*, am. elismeri, beismeri.

49. *reménylje*, am. remélje. Ilyféle alakok

(mint még *káromlja* káromolja stb.) közönségesek a régi nyelvben.

50. *lëlkéjént*, am. lelke szerint, szívből, a régi *-ént* raggal (vö. *szerént*), melynek egykor kiterjedtebb használata volt. A *j* a két magánhangzó közötti hiatus kitöltésére szolgál.

51. «*hoctalan*», e h. *octalan* ‚oktalan', a *h* betűnek a régieknél gyakran előforduló fölös használatával. Vö. pl. *hewlteztetyk* ‚öltöztetik' (Lányi-Codex 420).

Kiadás. A Birk-Codex szövegét betűszerint közölte Kluch János a *Magyar Könyvszemle* 1889. évf. 8—21. l. az 1a. és 4b. levélnek hasonmásával.

Repertorium. Kluch János: *Ismeretlen magyar nyelvemlék 1414-ből a bécsi udvari könyvtárban. Magy. Könyvszemle* 1889. évf. 1—23. l. Beható ismertetés rövid szójegyzékkel. — A nyelvemlék azonos a Váczi Pál-féle apáczarégulákkal, melyeket Toldy Ferencz elveszettnek tartott, l. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 100. Ugyane nyelvemlékről szól már Horvát István czikke: *Vátzi Pál Magyar Kézirata, Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. k. 99—100. l.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Szabács Viadala.

Eredetiben fönmaradt históriás énekeink legrégebbike[1] a *Nemzeti Múzeum* ama kézirat-töredéke, melyet a Magyar Történelmi Társulat 1871-dik évi vidéki kirándulása alkalmával az ungmegyei Csicseren a Csicsery-család oklevelei között Véghely Dezső történettudós, jelenleg Veszprém megye alispánja, fedezett föl s ugyanazon társulat 1872. évi január 4-iki ülésében Thaly Kálmán ismertetett és bemutatott. E fontos emlékünk egy hosszában ketté hajtott s ennélfogva négy lapot képező, de erősen megrongált nagy félívből áll s a dicső emlékű Mátyás királynak egyik nevezetes hadi tettét, a Mohamet szultán építette, Száva-menti erős Szabács várának ostromát és megvételét beszéli el. Legterjedelmesebb — 150 sorra terjedő — történeti énekünk, mely Mátyás koráből ránk maradt, a melynek azonban, kezdő szavaiból kitetszőleg (*De az fellywl mondot pal kenezy*), eleje hiányzik. Fontossá teszi az is, hogy gyakori és egykorú törléseinél és javításainál fogva eredeti fogalmazványnak látszik. Toldy Ferencz véleménye szerint, melyet a Történelmi Társulat említett gyűlésén kifejezett, ez ének egyike lehet azoknak, melyeket Galeotti szerint a nagy király hőstetteiről ennek asztalánál énekeltek.

E költői maradvány történetileg is becses, a mennyiben a vár vívásának több eddig ismeretlen részletét tudhattuk meg belőle, minők Ali bég érkezése, a dob- és trombita-epizód, a török ifjú kiszökése, Várdai Simon elesése stb. Az elbeszélés leginkább azon leirással egyez meg, melyet gróf Teleki József *Hunyadiak kora* cz. munkájában[2] Curæus *Annales Silesiae*-je után közöl. Az előadás közvetetlensége pedig arra enged következtetni, hogy az ismeretlen szerzőtől eredő költemény még az ostrom esztendejében, 1476-ban keletkezhetett.

Költői becsét egyszerű, természetes előadása, tömörsége s ritmusának meglehetős folyékonysága teszik, mely utóbbi tekintetben jóval fölötte áll a XVI. század költői maradványainak. Sorai általában 10 szótagnak, csak néhol találunk kilenczest vagy tizenegyest s egy helyen tizenkettest.

[1] A legrégibb eredetű *Pannóniai Ének*, valamint néhány szintén régibb korból való kisebb töredék (l. a *Régi Magy. Költők Tára* I. köt. 1. 6. 8. és 9. sz. közleményeit) csak későbbi, részben múlt századi följegyzésekben jutottak hozzánk, ennélfogva gyűjteményünkben nem foglalhatnak helyet.

[2] IV. köt. 441. s köv. ll.

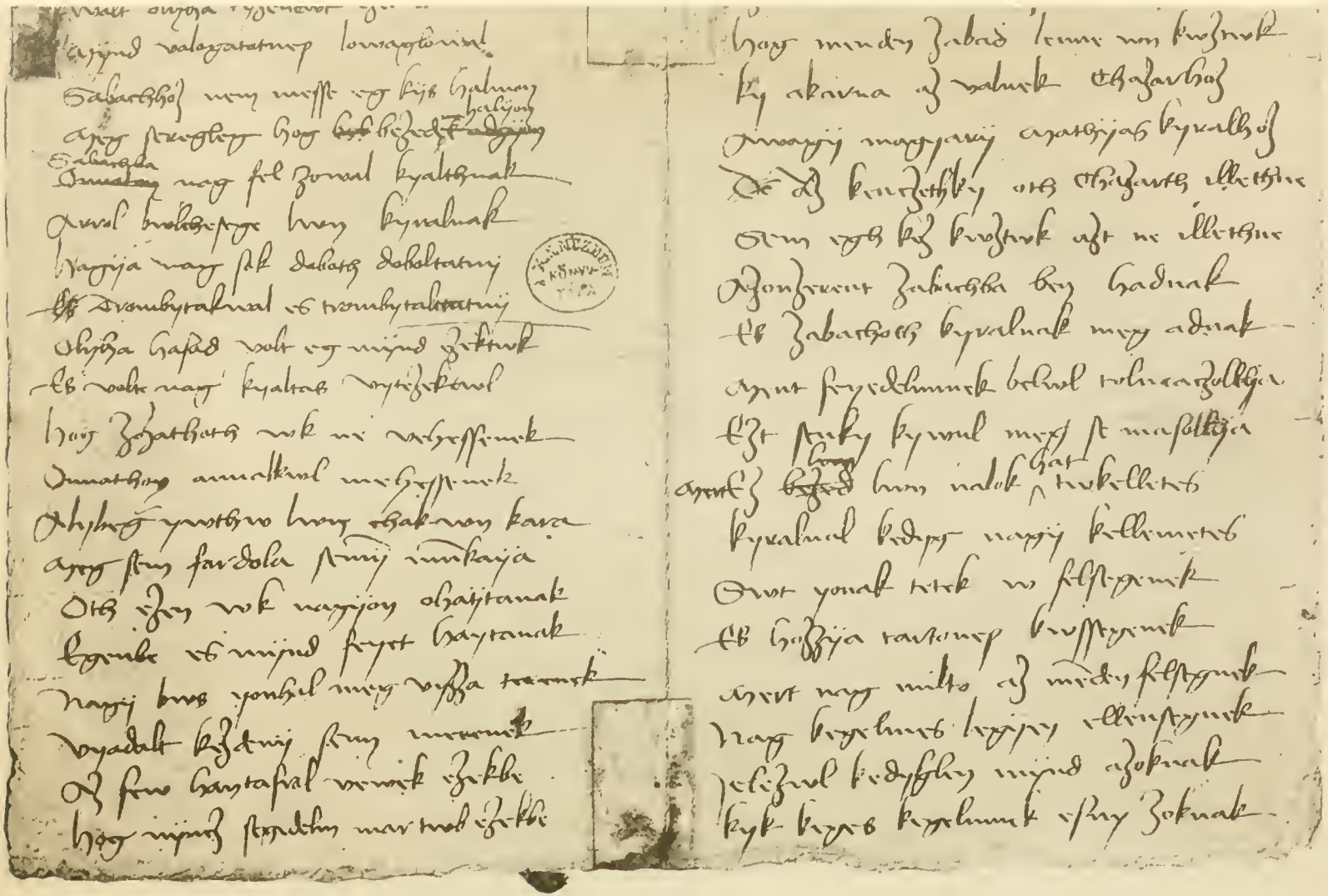

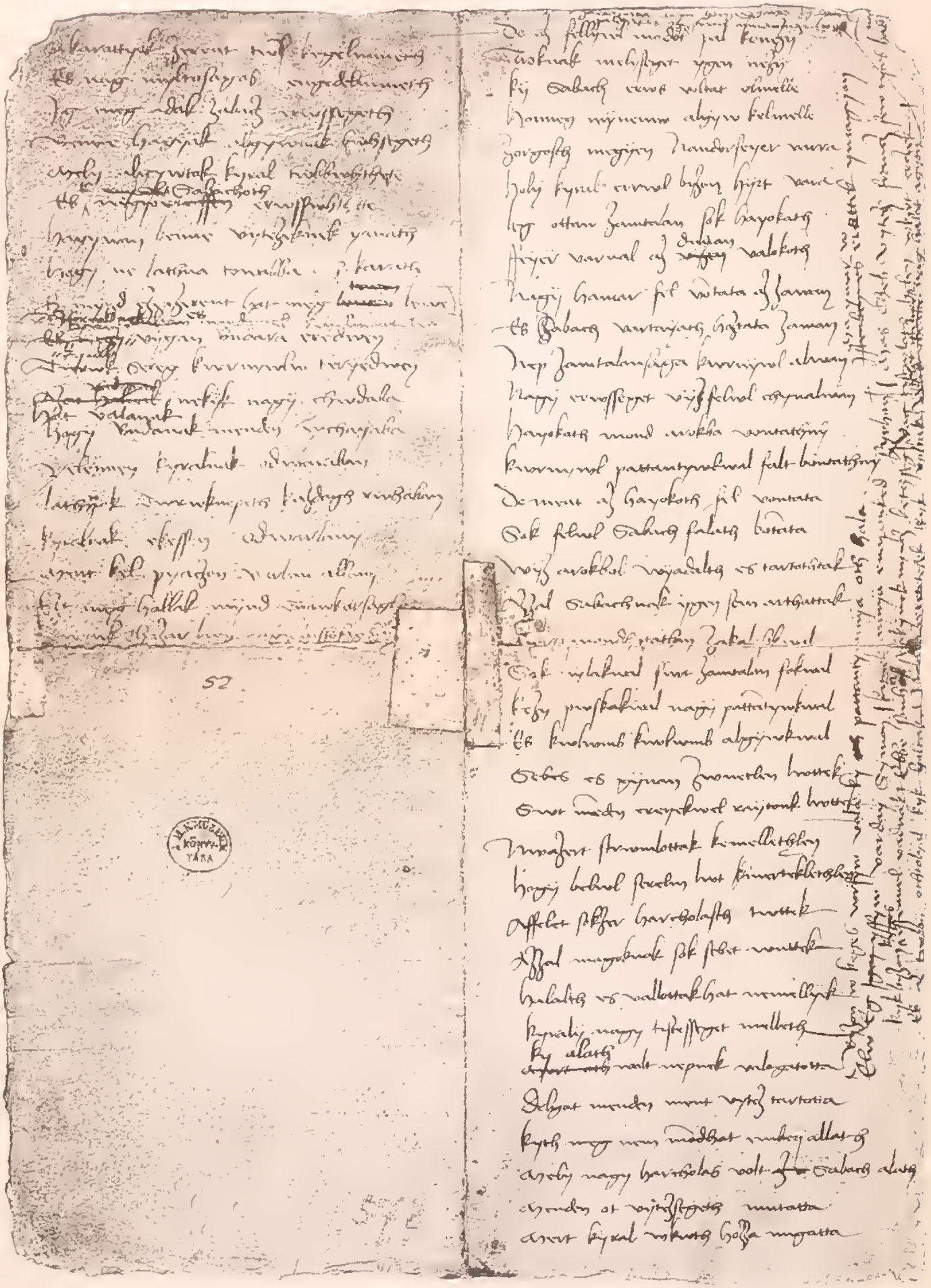

SZABÁCS VIADALÁNAK HASONMÁSA. (1476.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

II.

III.

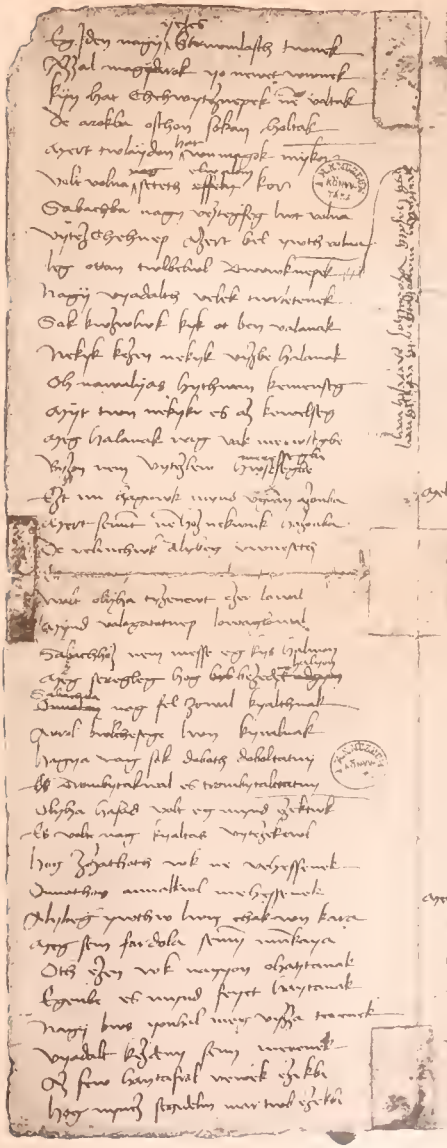

Az emlék egész terjedelmében itt következik s hű fényképi mása is itt látható.*

Az ének betűszerinti szövege.	*Az ének eredeti kiejtése.*
De az fellywl mondot pal kenezy	De az fëllyől mondott Pál Kenézi
Aroknak melyseget ygen nezy	Ároknak mélységét igën nézi;
Ky Sabach erws voltat elmelle	Ki Sabácz erős voltát elmëllé:
Honneg mynemw algyw kelmelle	Honnég minëmő álgyú këll mellé.
Zorgosth megyen Nandorfeyer varra	Szorgost mégyën Nándor-Fejérvárra,
Holy kyral errwl byzon hyrt vara	Hol király erről bizony hírt vára.
Leg ottan zamtalan sok hayokath	Legottan számtalan sok hajókat,
Feyer varnal az Dunan valokoth	Fejérvárnál az Dunán valókot,
Nagy hamar fel vontata az zawan	Nagy hamar fëlvontata az Száván
Es Sabach vartayath hoztata zaman	És Sabáczvár tájatt hoztatá számán.
Nep zamtalansaga kwrnywl alwan	Nép számtalansága környől állván,
Nagy erwsseget vyz felwl chynalwan	Nagy erősségët víz felől csinálván,
Hayokath mond arokba vontathny	Hajókat mond árokba vontatni,
Kwrnywl pattantywkwal falt bontathny	Környől pattantyúkval falt bontatni.
De ment az hayokoth fel vontata	De mént az hajókot fëlvontatá,
Sok felwl Sabach falath bontata	Sok felől Sabácz falát bontatá.
Wyz arokbol wyadalth es tartothtak	Vízárokból viadalt ës tartottak:
Azzal Sabachnak ygen sem arthattak	Azzal Sabácznak ígyen sëm árthattak;
Mert mondhatatlan zakalosokwal	Mert mondhatatlan szakálosokval,
Sok nylakwal swt zamtalan fokwal	Sok nyilakval, sőt számtalan fokval.
Kezy pwskakwal, nagy pattantywkwal	Kézi puskákval, nagy pattantyúkval
Es kwlwmb kwlwmb algywkwal	És külömb-külömb álgyúkval
Sebes es gyuan zwnetlen lwttek	Sebes(t) és ugyan szőnetlen lőttek,
Swt menden ereyekwel raytonk lwttek	Sőt mëndën erejëkvel rajtonk löttek.
Nwazert strwmlottak kemellethlen	Nu azért strumlottak kémëlletlen,
Hogy belwl serelm lwt mertekleth-len	Hogy belől sérelm lött mértékletlen.
Affelet sokzer harcholasth twttek	Affëlëtt sokszër harczolást töttek.
Azzal magoknak sok sebet wuttek	Azzal magoknak sok sebët vöttek.
Halalth es vallottak hat nemellyek	Halált ës vallottak hát némëllyek,
Kyraly nagy tistesseget melleth	Királyi nagy tisztëssëgët mellett.
Elw Eg yffyw varday Symon	Elő ëggy ifjú, Várdai Simon,
Kynek annya enaponked syrhon	Kinek anyja énaponkéd sírjon!

* A betűszerinti közlésben csupán annyi változást tettünk, hogy az *y*-ról a több helyen meglevő de lényegtelen két pontot — mint ez eddigi nyelvemlékeknél is — egyszerűen elhagytuk. A feloldott rövidítések itt is apróbb betükkel szedvék. A hasonmáson a lapok sorrendjét római számokkal megjelöltük.

Byzon w keges wrfyw vala
Ky pattantywmya oth hala
Mas Cheh vytez francz few tystes hadnag
Kyk byzon keges istennel vadnak
Ebbe sonha senkynek nyncz kethseg
Vag tistwlath helen wkwt erczek
Es az twbby othrolyal kyk haltak
Isten . . . zeretetesek kyk voltak
Ma ymar w erettek ymagyon
Affelet istennek nag halat agyon
Mendennemw nag sok yo tetelervl
Es erws Sabach meg vetelerwl
Ky alath volt nepnek valogatotta
Dolgat menden ment vytez tartotta
Kyth meg nem mondhat embery allath
Mely nagy harcholas volt Sabach alath
Menden ot vytezsegeth mutatta
Mert kyral wkwth hozza nugatta
Eg jden nagy yeles strwmlasth twnek
Azzal magyarok yo newet wwnek
Kyn hat Cheh wyteznepek nem voltak
De azokba osthan sokan holtak
Mert twlaydon hat wnmagok mykor
Volt volna seteth elw alom kor
Sabachba nagy veztegseg lwt volna
Vytez Chehnep azert bel ywth volna
Zerthelen magokoth oth rekezthwen
Egh hazath vyadalhoz geryesthwen
Leg ottan twlbelwl Twrwknepek
Nagy vyadalth velek twrletenek
Sok kwzwlwk kyk ott ben valanak
Nekyk kezen nekyk vyzbe halanak
Oh nawalyas hythwan kemenseg
Myt twn nekyk es az kewelseg
Meg halanak nag vak merwsegbe
Byzon nem vytezlew meressegbe
Ezt mi hagywk mynd vgyan azonba
Mert semmit nem hoz nekwnk hazonba
De yelenchwk Alybeg ywueseth
Es onnaton ment valo.....seth

Bizon, ő këgyës úrfiú vala,
Ki pattantyú miá ott hala.
Más cseh vitéz, Francz, fő tisztës hadnagy,
Kik bizon kegyes Istennél vadnak.
Ebbe sonha sënkinek nincs kétség,
Vagy tisztulathelyën őköt értsék;
És az többi, ott ralylyal(?) kik haltak,
Isten[nek] szeretetësek kik voltak.
Ma immár ő érettëk imádjon,
Affëlett Istennek nagy hálát adjon.
Mëndënnëmő nagy sok jótételéről,
És erős Sabácz mëgvételéről,
Ki alatt volt népnek válogatotta,
Dolgát mëndën mént vitéz tartotta,
Kit më̈g nëm mondhat embëri állat,
Mëlly nagy harczolás volt Sabácz alatt!
Mëndën ott vitézségét mutatta,
Mert király őköt hozzá núgatta.
Ëggy idén nagy jelës strumlást tőnek,
Azzal magyarok jó nevet vőnek,
Kin hát cseh vitéz népek nëm voltak,
De azokba osztán sokan holtak;
Mert tulajdon hát önmagok, mikor
Volt volna sëtét előálomkor,
Sabáczba nagy vesztegség lött volna;
Vitéz cseh nép azért beljött volna,
Szërtelen magokot ott rekesztvén,
Ëggy házat viadalhoz gerjesztvén,
Legottan túlbelől török népek
Nagy viadalt vélëk törlétének.
Sok közzőlök, kik ott benn valának,
Nékik kézën, nékik vízbe halának.
Oh nyavalyás, hitvány keménség!
Mit tön nékik ës az kevélység!
Mëghalának nagy vak merőségbe,
Bizon, nëm vitézlő merésségbe.
Ezt mi hagyjuk mind ugyanazonba,
Mert sëmmit nëm hoz nékünk haszonba;
De jelëntsük Ali bég jövését
És onnaton mént való [érkëzé]sét.

Wolt olyha tyzenewt ezer lowal
Mynd valogatotnep lowaglowal
Sabachhoz nem messe eg kys halmon
Meg seregleg hog bezedet halyon
Sabachha nag fel zowal kyalthnak
Arrol bwlchesege lwn kyralnak
Hagya nag sok doboth doboltatny
Trombytakwal es trombytalttatny
Olyha hasad volt eg mynd ezektwl
Es volt nag' kyaltas vytezektwl
Hog zozathoth wk ne vehessenek
Onnathon annalkwl mehessenek
Alybeg ywthw lwn chak wn kara
Meg sem fardola semmy munkaya
Oth ezen wk nagyon ohaytanak
Egenbe es mynd feyet haytanak
Nagy bws yonhal meg vyzza terenek
Vyadalt kezdeny sem merenek
Az few haytasrol vewek ezekbe
Hog nyncz segedelm mar twb ezekbe
Azon kezde menden velekedny
Swt few haytason sem elegedny
Azert ygen yffyw Twrwk hamza
Gondolwan hog volt Magyarath haza
Erws Sabachbol Twrwkwk kwzwl
Nagy syetetessegwel ky zwkny kezwl
Ky zwkwen zorgosth kyralhoz ywta
Leg ottan neky egheleth muta
Honneg alkob Sabachoth verethny
Es kwnweb lezen wth meg vehethny
Az helrwl kezdek zwrnyen verethny
Mynd kwrnywl nag erwssen twrethny
Jollchet affelwl volt sok kwtez
De azert yngen menden menden vetez
Ment arrol ymar Twrwknep bezel
Lwt nekyk menden vetez nagy vezel

Mel nagy mondhatatlan vezedelmbe
Lwnek az vtan es keges kegelmbe

Volt olyha tizënöt ezer lóval,
Mind válogatott nép, lovag lóval.
Sabáczhoz nëm messze ëggy kis halmon
Mëgsereglék, hogy beszédët halljon.
Sabáczba nagy félszóval kiáltnak,
Arról bölcsesége lön királynak.
Hagya nagy sok dobot doboltatni,
Trombitákval ës trombitáltatni.
Ollyha hasad volt ég mind ezëktől,
És volt nagy kiáltás vitézëktől.
Hogy szózatot ök në vëhessenek,
Onnaton annálkül mëhessenek.
Ali bég jöttö lön csak ön kára:
Mëg sëm fordóla sëmmi munkája!
Ott ezën ök nagyon óhajtának,
Ëggyembe ës mind fejet hajtának.
Nagy bús jonhhal mëg visszatérének,
Viadalt kezdeni sëm merének.
Az föhajtásról vëvék eszëkbe,
Hogy nincs segëdelm már több ezëkbe;
Azon kezde mëndën vélekëdni,
Sőt föhajtáson sëm ëlégëdni.
Azért igën ifjú török Hamza
— Gondolván, hogy volt magyar — ott haza
Erős Sabáczból törökök közzől
Nagy sietetësségvel kiszökni készől.

Kiszökvén, szorgost királyhoz juta,
Legottan neki ëggy helyët muta(ta),
Honneg alkóbb Sabáczot veretni,
És könnyűebb leszën öt mëgvëhetni.
Az helyről kezdek szörnyen veretni,
Mind környöl nagy erőssen töretni.

Jóllëhet affelől volt sok kötés,
De azért ingyën mëndën, mëndën vetez(?) —
Mént arról immár török nép beszéll —
Lött nékik mëndën vetez(?) nagy veszély.

Mëlly nagy mondhatatlan veszëdelmbe
Lönek azután ës këgyës këgyelmbe,

Mert esmerek hog meg nem byrhattyak
Swt Chazarnak azt meg sem yrhattyak
Azert twkelleth tanalcz lwn kwztwk
Hog menden zabad lenne wn kwztwk
Ky akarna az valnek Chazarhoz
Awagy magyary Mathyas kyralhoz
Az kenczeth ky oth Chazarth illethne
Sem egh kez kwztwk azt ne illethne
Azon zerent Zabachba ben hadnak
Es Zabachoth kyralnak meg adnak
Ment feyedelmnek belwl tolmaczollya
Ezt senky kywul meg se masollya
Mert ez lwn nalok hat twkelletes
Kyralnal kedyg nagy kellemetes
Swt yonak tetek w felsegenek
Es hozzya tartonep kwssegenek
Mert nag milto az menden felsegnek
Nag kegelmes legyen ellensegnek
Jelezwl kedyglen mynd azoknak
Kyk keges kegelmnek esny zoknak
Akarattyak zerent twn kegelmeth
Es nag myltosagos engedelmmeth
Ig meg adak zabacz erwssegeth
Benne hagyak algywnak bwhsegeth
Mely algywtak kyral twbbwhthete
Es nagyon Sabachoth erwsswhthete
Hagywan benne vytezeknek yauath
Hogy ne lathna towabba az karath
Ez mynd ezen zerent hat meg lewe
Twrwknek es mendennek kegelmmet tewe
Kyral vygan Budara eredwen
Twrwk Sereg kwrnywlw teryedven
Hat valanak nekyk nagy chwdaba
Hogy Budanak menden wchayaba
Jelennen kyralnak odwaraban
Lathnak Twrwknepeth kazdagh rwhaban
Kyralnak ekessen odwarlany
Ment kel pyaczon varban allani

Mert ësmérék, hogy mëg nëm bírhatják,
Sőt császárnak azt mëg sëm írhatják.
Azért tökéllëtt tanálcs lőn köztök,
Hogy mëndën szabad lënne ön köztök:
Ki akarna, az válnék császárhoz,
Avvagy magyari Mátyás királyhoz;
Az kéncsët, ki ott császárt illetné,
Sëm ëggy kéz köztök azt në illetné.
Azon szërént Sabáczba benn hadnák
És Sabáczot királynak mëgadnák.
Mént fejëdelmnek belől tolmácsolja,
Ezt sënki kívől mëg së másolja,
Mert ez lőn nálok hát tökélletës,
Királynál kedig nagy këllemetës;
Sőt jónak teték ő Fëlségének
És hozjá tartó nép kösségének.
Mert nagy míltó az mëndën fëlségnek:
Nagy këgyelmes légyën ellenségnek!
Jelësől kediglen mind azoknak,
Kik këgyës këgyelmnek esni szoknak.
Akaratjok szërént tőn këgyelmet
És nagy míltóságos engëdelmet.
Igy mëgadák Sabácz erösségét,
Benne hagyák álgyúnak bőségét,
Mëlly álgyúkat király többöjteté
És nagyon Sabáczot erössöjteté.
Hagyván benne vitézëknek javát,
Hogy në látná továbbá az kárát.
És mind ezën szërént hát mëglëve,
Töröknek és mëndënnek këgyelmet tëve.
Király vígan Budára eredvén,
Török sereg környölö terjedvén,
Hát valának nékik nagy csudába,
Hogy Budának mëndën uccájába,
Jelënnen királynak odvarában
Látnak török népet kazdag ruhában
Királynak ékëssen odvarlani,
Mént këll piaczon várban állani.

Ezt meg hallak mynd Twrwk-orsagba
Twrwk Chazar lwn nagy bosso-sagban.

Ezt mëghallák mind Törökországba —
Török császár lőn nagy bosszóságban.

Jegyzetek.

1. s. *fëllyől mondott*, am. fönt említett, fönt nevezett. E régi hosszú *lly*-es *felylyől*, *fellyűl* alakból magyarázódik a mai népnyelvi hosszú *jé*s ejtés (*fëjjel*, *fäjjel* stb., l. Szinnyei: *Magy. Tájszót.*). Hogy ez énekben a szó vége *-öl* vagy *-ül*-nek olvasandó-e, el nem dönthetni, mert a *w ő*-t is *ü*-t is jelent benne.

Pál Kenézy, am. *Kinizsi Pál*, Mátyás királynak ismert hadvezére. A tulajdonnév utánvetése előfordul egy alábbi szemelvényünkben is: *En Ferench Dochy*, e h. én Dóczy Ferencz (l. XVI. fej.).

3. s. «*Sabach*». A vár neve általában így van írva emlékünkben, s ezt az ének orthographiája szerint inkább *Sabácz*-nak kell olvasni, a mi az eredeti ejtésnek (*šabác*) is megfelelőbb s a mint a nép, értesülésünk szerint, ejti is. *Sabác*-nak írja Zay Ferencz is *Landorjejérvár elvesztének oka* cz. emlékiratában (idézve *Régi Magy. Költők Tára* I. 384), és *Sabacz*-ot (olv. *Sabácz*) ír három XVI. századi latin oklevél is (közölve *Történelmi Tár* 1880. évf. 800—801. l.), a melyek a *cs* hangot *ch*-val jelölik (pl. *Kaydach* Kajdacs). Az, hogy énekünkben alább kétszer *Zabach* (119. és 120. s.) s egyszer *zabacz* írásmód (33. s.) fordul elő, nem dönti meg a *Sabácz* olvasás helyességét, mert nyelvemlékünkben a *z* kivételesen *s*-et is jelent (*jelezwl* ‚jelesől' jelesül 129. s.), a mint egyéb nyelvemlékekben is láttuk, a *cz* pedig (ép úgy mint a *ch* is) *cs*-t és *cz*-t vegyesen jelöl. E régi és eredetibb *Sabácz* ejtésből hangátvetéssel olyas módon lett *Szabács*, mint a latin *processio* szónak magyaros *proczëssió* ejtéséből a mai *prosëccző*.

elméllé, am. eszébe vevé, fontolóra vevé. Ez az *elméll* ige (az *elme* főnévből) nem egyéb mint a mai *elmélkedik*-nek kihalt alapszava. (A Nyelvtört. Szótárból kimaradt.)

4. s. *honnég*, ma: *honnét*, *honnan*. Enekünkbeli alakja előfordúl egyéb régi emlékekben is s a mai *tés* ejtéshez úgy viszonylik, mint *ismég* és *ismét*, *sőg* és *sőt*.

álgyú. Teljesebb alakja a mai *ágyú*-nak.

5. s. *szorgost*, am. szorgosan, gyorsan, hirtelen. (A *-t* módhatározó ragról lásd fönt 93. l.)

6. s. «*holy*». Az *y* valószinüleg csak minden jelentőség nélküli járulék, a szó tehát egyszerüen *hol*-nak olvasandó.

8. s. *Dunán*, E szó helyett eredetileg *vyzen* ‚vizen' volt írva.

valókot, am. valókat. Vö. *ököt*, fönt 102. l.

10. s. *tájatt*. Ma rendesen csak *tájt* és csupán időhatározói értelemmel járatos: *dél tájt*, *éjfél tájt*. Helyről azt mondjuk *táján* v. *tájékán*. A *tájatt* alak a mai ejtéshez úgy viszonylik, mint a HB. *mérétt* szava a mai *mért*-hez, vagy *között* a *köz*-höz stb.

hoztatá, ma: *hozattatá*. Az Ehrenfeld-Codex is így írja a megfelelő szenvedő alakot: *hoztatyk* (60. l.) e h. *hozattatik*.

számán. Thaly hibásan *zavan*-nak olvasta, mint az előbbi sorban van. A *számán* kifejezés am. szám szerint, valamennyit, egytől-egyig. Ennélfogva a *hoztata* tárgyas igealaknak olvasandó.

11. s. *környől* v. *környűl*. Régi alakja a *körül* határozószónak, mely a *környék*, *környékez* szavak tövével van összefüggésben.

13. s. *hajókat mond árokba vontatni*. Vö. *munda neki elnie* HB. A *mond* igének itt ‚parancsol'-forma jelentése van.

14. s. *pattantyúkval*. *Pattantyú* az *ágyú* egyik régi neve. Vö. föntebb *álgyú* (4. s.).

17. s. *viadalt ës tartottak*. A *viadalt tartani* ma nem használatos kifejezés; régen közönséges volt (vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 287). Olyan egyébként, mint *tanácsot tart*, *lakodalmat*, *névnapot tart* stb.

18. s. *ígyen sëm árthattak*, am. így sem. Vö. *úgyan* e h. *úgy*, fönt 132. l. Olvashatjuk így is: *ingyën sëm* (ha t. i. az első *n* csak tollhibából maradt ki), s akkor azt teszi ‚korántsem'.

19. s. *szakálosokval.* A *szakállos, szakálos* régibb szerkezetű lövő szerszám szakállként lecsüngő kampóval.

20. s. »*fokwal*«. Így olvasható a nyelvemlékben. THALY *sokwal*-nak nézte s e szó jobban is beillenék a mondat értelmébe. A *fok*-ot nehéz kellőkép magyarázni.

23. s. »*sebes*«. Bizonyára iráshiba e h. *sebest*, azaz sebesen.

»*gyuan*«. Szintén iráshibának látszik *ugyan* helyett.

szőnetlen v. *szűnetlen.* A *szűnik* igének *ő* hangzós ejtése más emlékeinkben is előfordul, pl. a biztos orthographiájú Müncheni Codexben *ǫ*-vel írva: *zǫnnél* szűnjél (18. l.).

25. s. *nu azért*, am. no azért. A *no* indulatszónak *u* hangzós alakja előfordul SZTÁRAI MIHÁLYnál is: »*Nu* fel kopasz, *nu* fel!« (*Régi Magy. Költők Tára* V. 131).

strumlottak, am. ostromoltak, az eredeti német *sturm* szóhoz még közelebb álló alapszóval (*strum-*), a mely azonban maga így nem fordúl elő.

26. s. *mértékletlen*, am. rendkívül nagy. Ma csak az élvezetekről (ételben, italban stb.) használjuk a *mértékletlen* szót.

28. s. *sebët vöttek*, ma: sebet szereztek. Vö. »sem eg *érdémét* nem vǫt« egy érdemet sem szerzett (Bécsi Codex 61); »ǫmagoknac nag *bǫlcseséget* vǫttènèc« nagy bölcseséget szereztek (uo. 307).

30. s. *királyi nagy tisztëssëgët mellett.* Mai beszédünk szerint így várnók *e mellett*, vagyis ‚ezenkívül'. — SZILÁDY ÁRON szerint e sor után való az ív szélére fölfelé menve írt *elw Eg yffyw* ... kezdetű versrészlet, melyet THALY KÁLMÁN a maga olvasásában (*Századok*. 1872. évf. 15. l.) a költemény végéhez vett.

31. s. *elő*, am. első. (Vö. fönt 121. l.)

énaponkéd, mintegy ‚éj-naponként', e h. éjenként és naponként, vagyis éjjel-nappal. Az *éj* és *nap* szók annyira összeforrtak a régi nyelvben, hogy egyebütt is találkozunk az *éj*-nél a rag elhagyásával, pl. »beytewle negyuen *e nappot*« v. i. éjet és napot (Ehrenfeld-Codex 27) stb. Az *-nkéd* rag kiveszett régi alakja a mai *-nként*-nek (lásd SIMONYI: *A magy. névragozás* 48. s köv. l.).

32. s. »*syrhon*« olv. ‚sírjon'. A *h*-nak e világos *j* jelentése alapján azt gondolhatjuk, hogy az *-ít* végű igék ismeretes *-hon, -hën, -hön* stb. (pl. *tanohon*) alakjai is egyszerüen *j*-vel olvasandók, a miut némely nyelvjárások ma is ejtik: *tanîjon* tanítson stb.

35. s. *más eseh vitéz, Francz.* E *Francz* nevü vitéz nem más, mint *Hag Ferencz*, Mátyásnak egyik jeles vezére, ki valóban Szabács viadalánál esett el (l. TELEKI JÓZSEF: *A Hunyadiak kora* IV. 441).

fő tisztës hadnagy. A *tiszt* szó itt főnévül áll, tehát a kifejezés am. fő tisztet viselő hadnagy.

38. s. *vagy tisztulathelyën őköt értsék.* E helyet azelőtt homályosnak tartották, míg SZINNYEI JÓZSEF meg nem fejtette (l. *Magy. Nyelvőr* XIX. 518). *Tisztulathelyen* am. a purgatóriumban.

39. s. »*othrolyal*«. SZILÁDY olvasása szerint ‚ott ralylyal' azaz: ott rajjal, vagyis nagy számmal. Azonban mintha *t* látszanék az *r* helyett, s akkor *othtolyal* ‚ottolyal' nem volna egyéb mint az *ottogyal* szó (am. ott) változata.

40. s. *Isten* ... A szó vége már olvashatatlan. Valószinüleg *-nek* rag állt e helyen.

szeretetësek. Szeretetës régi szó, am. szeretett, kedvelt, kedves.

41. s. *ő érëttëk imádjon.* Vö. *uimaggonoc erette* HB.

42. s. *affëlett*, am. azon fölül, azon kívül.

43. s. *mëndënnëmő* stb. Az itt következő két sor a lap tetejére van fordított állással átvive.

nagy sok, am. nagyon sok. Vö. fönt, 103. l.

46. s. *dolgát mëndën mënt vitez tartotta.* A *mëndën* am. mindenki. A *dolgát tartani* gyakori régi kifejezés; ma: *dolgát végzi.*

47. s. *embëri állat.* Vö. fönt 5—6. l.

48. s. A *volt* szó után keresztülhúzva *az* áll.

50. s. *núgatta*, am. nógatta. Vö. *nu* no (25. sor). A *hozzá nógat* kifejezést megmagyarázza TINÓDInak következő helye: »*No hozzá, no hozzá*, hajdúk mondják vala« (*Szegedi veszedelem*).

51. s. *ëggy idën*, am. egy időn, egy időben, egyszer.

52. s. *vőnek*, am. vevének. Az egy. sz. *vőn* alakot néha ma is használjuk. (Vö. *lőn* fönt, 11. l.)

54. s. *azokba osztán sokan holtak,*

am. azok közül stb. A *-ben* ragnak e régi partitivusi használatáról l. Simonyi: *A magy. határozók* I. 79. s köv. ll.

55. s. *tulajdon... önmagok.* Vö. «kérdje mëg *tulajdon önnön magát*» (Nagyszombati Codex 139).

56. s. *volt volna sëtét előálomkor.* A *volna* után az eredetiben *nag* (nagy) van betoldva, de aztán kitörölte az író; az *elw alomkor* helyett pedig először *effely kor* (‚éfélikor' azaz éjféli kor) állott. Az *előálomkor* (vagyis ‚az első álom ideje v. idején') közönséges régi kifejezés. A kitörölt *éféli kor* szintén. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

57. s. *vesztegség,* am. csendesség, hallgatás. Ma is mondjuk: *ülj veszteg!* azaz ülj csendesen.

58. s. *beljött,* am. bejött. A *be* igekötő nem egyéb, mint a *belé* határozószó. Ennek még teljesen meg nem kopott alakja a régibb emlékekben előforduló *bel.* A *félé, fölé*-ből a rövidülés nem ment ennyire s a *bel*-hez hasonló *fël, föl*-nél már megállapodott, a minek az lehet az oka, hogy a *belé* egyúttal névrag is volt (*uruzaybele* országba) s mint ilyen természetesen jobban megrövidülhetett. — A következő két sor a lapszélen van, lefelé haladólag, bejegyezve.

59. s. *szërtelen,* am. szertelenül, szerfölött, igen nagyon. A régi nyelvben a *-talan -telen* végű fosztó mellékuevek határozók voltak, s csak a mióta melléknévvé váltak nyelvérzékünk előtt, azóta teszszük hozzájuk az *-úl, -ül* határozói ragot. Vö. ma is: *kirtelen* ott termett. (L. *Mondattani búvárlatok* 46. l.)

60. s. *gerjesztvén,* am. fölgyújtván, mely jelentéssel ez ige közönséges a régi nyelvben. Vö. ma is: *tüzet gerjeszteni.* A hely értelme tehát: egy házat fölgyújtottak a viadalhoz, hogy t. i. az éj sötétségét eloszlassák.

61. s. *túl belől.* Ma szokatlan kifejezés. Vö. «*Túl más felől* Achilles is indula» (Dálnoki J.: *Trója veszedelme*). *Túl felől* ma is közönséges.

62. sor. *törlétének.* A föntebb már előfordult régi *törlöjt, törlöjt* igének tovább fejlődött alakja: *törlét,* mint *készöjt* : *készét* : *készít.*

64. s. *nékik,* am. némelyek. Kihalt névmás; elemeire nézve olyan mint *né-mi, némely, né-hol* stb.

kézën, am. kéztől, kéz által.

65. s. *keménség* v. *kemenység,* am. makacsság.

68. s. *merésségbe,* am. merészségbe (a kiejtést követő irásmóddal). Helyette eredetileg ez állt: *huseseghe* azaz *hőseségbe.*

69. s. *hagyjuk... ugyanazonba,* am. hagyjuk abba. Az *ugyanazon* szó az *az* mutató névmásnak csak nyomatékosabb kifejezése.

72. s. *onnaton,* am. onnat. Vö. fönt, 193. l. 36. jegyz.

«*ment valo... seth*». Olvashatatlan hely. Valószinüleg *érkezését* az a szó, a melynek csak négy utolsó betűje vehető ki. Am. mint való (miként való) érkezését.

73. s. *ollyha.* Régi szó, am. mintha, mintegy, majdnem.

74. s. «*lowaglowal*». Valószinűbb, hogy két szónak olvasandó *lovag lóval. Lovagló* is lehetne ugyan, de ez alak régibb emlékeinkben nem igen fordul elő.

76. s. *mëgsereglék,* am. összesereglett, összegyült.

«*bezedet halyon*». Először így állt: *bezedet adgyon.*

77. s. *fëlszóval.* Régi alakja a mai *fenszóval* kifejezésnek. A *Sabachba* helyett ugyane sorban eredetileg *onnaton* volt írva.

78. s. *arról bölesesége lőn királynak.* Szilády a jegyzetekben így magyarázza: tudomása lön. Helyesebb azonban e mondatot a következő sorokhoz fogni értelmileg, úgy hogy azt tenné: A királynak bölcs gondolata volt erről, nagy zajt üttetett stb.

79. s. *hagya nagy sok dobot doboltatni.* A *hagy* ige a szláv eredetű *parancsol* helyett gyakori a régi nyelvben. Vö. ma is *meghagy, meghagyás* am. megparancsol, parancsolás.

83. s. *szózatot ők në vëhessenek,* am. ne hallják meg a szót. Vö. *hírt venni* vmiről, *neszét venni* vminek.

85. s. *jöttö,* am. jötte. (Vö. Bécsi és Müncheni Codex, l. fönt 112. l.)

86. s. *mëg sëm fordóla sëmmi munkája,* am. nem is volt sikere semmi munkájának. (A *fardola* az eredetiben íráshiba, e h. *fordola.*) Értelmét megvilágítják a következő mai népies kifejezések: *jócskán fordult rajta* (t. i. haszon), *alig fordult rajta valami.*

87. s. *óhajtának*, am. sóhajtának, a szónak kihalt, régi jelentésével.

88. s. *ëggyembe*. Kihalt szó, am. együtt, egyetemben.

89. s. *mëg*, am. megint. Ma is használatos, különösen a népnyelvben.

93. s. *azon vélekedni*, am. azon gondolkodni.

94. s. *főhajtáson élégëdni*. Ma azt mondjuk *vmivel megelégedni*, *vmivel beérni*. A mondatunkbeli szerkezet *vmin elégedni*, *megelégedni* másutt is előfordul a régi irodalomban.

95—98. s. *azért igën ifjú török Hamza* stb. E sorokban egy szökés és árulás epizódja van megénekelve, melyről a történetírók nem tesznek említést. E szerint Mátyás egy hozzá szökött hamzától (THALY szerint ‚török tiszt', SZILÁDY szerint csupán am. pajtás, földi) tudja meg, hogy honnan lesz könnyebb a vár bevétele. A *hamza* szó utóbbi értelmezéséből s e szavakból: *gondolván, hogy volt magyar*, azt következteti SZILÁDY, hogy az áruló török ifjú magyar születésű volt, a ki vagy renegát lett, vagy úgy rabolhatták el még gyermek korában.

98. s. *sietetësségvel*, am. sietséggel, gyorsasággal. A *sietetés* (mintegy ‚sietéses', am. festinans, sollicitus) melléknévnek *-ség* képzős származéka. Alapszavával együtt közönséges régi szó.

100. s. «*muta*». Valószínüleg íráshiba *mutata* helyett.

101. s. *alkóbb*, am. alkalmasabb, tanácsosabb. Régen az *alkú*, *alkó* szót melléknévül is használták, ilyen jelentéssel.

102. s. *könnyüebb*, ma *könnyebb*. Vö. *szomorú* : *szomorúabb* és *szomorúbb*, de *hosszú* : *hosszabb*.

105. s. «*kwtez*». Az emlék orthographiája szerint (l. a *Sabach*-ra tett észrevételt) bizvást *kötés*-nek olvasható s akkor THALY szerint vesszőfonadékból, czölöpökből és földből készített harczgátat jelent. SZILÁDY azonban úgy sejti, hogy valami török szó lappang benne. (Vö. török *kütük* fatörzs, göcs.)

106. s. «*vetez*». THALY *vitéz*-nek magyarázza. SZILÁDY szerint azonban itt is török szóval volna dolgunk. (Vö. arab-török *veted*, *vetid* karó, czölöp.) Tény, hogy ugyane szó alább is *vetez*-nek van írva s jelentése is az, a mi ebben a sorban; a *vitéz* szó pedig kevésbbé illik a hely értelméhez.

109. s. *mëlly nagy*. E szavak helyett eredetileg *de ez* állott.

110. s. *këgyës këgyelmbe*. A *kegyes kegyelem* többször előkerülő alakzat a régi nyelvben (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 298).

113. s. *tökéllëtt tanáles*, am. eltökélt, elvégzett tanács, eltökélt határozat. A *tökél*-ről l. fönt 104. l. A *tanács* az itteni (‚végzés, határozat') jelentésben régente igen közönséges volt.

115. s. *válnék*. A *válnék* itt azt teszi, ‚átmehet, átpártolhat'.

116. s. *magyari*. A régi nyelvben közönséges a *magyari* alak *magyar* helyett, s tulajdonképen Magyarországhoz tartozót jelentett.

117. s. *kénesët*. A *kénes* közönséges régi alakja a *kincs* szónak; a székelységben ma is hallható. A névelő *(az)* előtt eredetileg egy *de* kötőszó is állt.

118. s. *illetné*. E szó másodszori előfordulása helyén (mert az előbbi sorban a mai jelentésével áll) azt teszi: érintené. Így fordul elő pl. a Bécsi Codexben is: «mèl'-l'èkèt kèzeccèl sem kel *illetniek*» (34. l.).

119. s. *azon szërént*, am. azon módon.

hadnák, e h. *hagynák*. Vö. *vadnak* vagynak (l. fönt, 109. l.).

123. s. «*ez lwn*». Eredetileg így állt: *ez bezed lwn*.

tökélletës, am. elvégzett, elhatározott dolog, mely jelentéssel másutt is előkerül a régi nyelvben. Vö. a fentebbi *tökéllett tanáles* kifejezéssel (113. s.).

125. s. *teték*, am. tetszék. A régi *tet-ik* igének elbeszélő alakja, melynek tövéből a mai *tet-ő* (háztető, a mi a házból messzire ellátszik) s a *tetszik*-nek fölszólító alakjai (*tessék*, ebből **tetjék*, mint **neveljen*-ből *nevessen* stb.) származnak. Ebből való tulajdonkép a *tetti* magát (vminek) kifejezés is, a mi tehát am. láttatja magát föltünteti magát vminek. A mai *tet-sz-ik* ugyane tőnek *-sz* képzős hajtása.

126. s. *hozjá tartó*, am. hozzá tartozó, hozzá hű. Vö. «mikoron valaki meghal, a ki ő rajta sír, jegye annak, hogy vagy az ő baráti közzül való az, vagy házabeli, avagy rokonsága, vagy *ő hozzá tartott*» (Weszprémi-Codex 2—3. l.).

127. s. *miltó*, am. méltó. Tájnyelvi változat.

130. s. *esni*, am. esdeni. Az esdeni jelentésű *esik* a régi nyelvben közönséges ige (l. *Nyelvtört. Szót.*).

135. s. «*algywtak*», tollhiba *algywkat* helyett.

többöjteté, am. többítteté, megszaporítá. A *többít* régen nagyon közönséges ige. Ma szokatlan.

136. s. E sor eredetileg így állt: *es kwrnywlt Sabachoth nagyon erwssen erwsswhthete.* A *kwrnywlt* olv. ‚környölt' v. ‚környült' am. *környül.* (Vö. *körüle* és *körülte* v. *körülötte.*)

138. s. *az*, az eredetiben már el van mosódva.

139. s. *ezën szërént.* Vö. *azon szerént*, 119. s.

139—140. s. «*meg lewe Twrwknek es mendennek*». Eredetileg: *meglewen lewe az kyral miltan* [am. méltán] *mendennek.*

141. s. «*kyral*». Eredetileg *es nagy.*

eredvén, am. indulván.

142. s. *környőlö.* Vö. föntebb *jöttö* (85. sor). Ez alakok arra vallanak, hogy énekünk szerzője a legrégibb bibliafordítás szerzőivel egy vidékről való lehetett.

143. s. «*hat valanak*». E helyett előbb *azon halwal*, majd *azon valana* állott.

nagy csudába, am. nagy csodálkozásban. Ma is élő kifejezésmód.

145. s. *odvarában.* *Odvar* közönséges régi alakja az *udvar* szónak.

146. s. *kazdag.* A *gazdag* szónak közönséges régi ejtésmódja.

Kiadások. *Szabács Viadalá*-t először Thaly Kálmán közölte, betű szerint és mai helyesírással, bevezetéssel és jegyzetekkel, *XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról* czím alatt, *Századok* 1872. évf. 8—22. l. — Második közlése, mely ezt több pontban helyreigazítja, Szilády Árontól, mai helyesírással és gazdag jegyzetekkel, *Régi Magy. Költök Tára* I. k. 23—27. l.; jegyz. 285—300. és 384—385. l. — Hasonmások láthatók belőle az *Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben* cz. képes vállalatban, a Magyarországról szóló rész III. k. 253. l. és Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténet*ében I. k. 122. l.

Repertorium. Thaly Kálmán és Szilády Aron idézett jegyzetei. — G. K. (Géresi Kálmán): *Levél a szerkesztőhöz «Szabács viadaljá»-ról*, *Századok* 1872. évf. 119—121 l. Helyreigazítások a szöveg olvasásához. — Szilády Áron: *Fac simile! Magy. Nyelvőr* I. 87—89. Hasonló helyreigazítások. — Fogarasi János: *Észrevételek «Szabács viadaljá»-hoz*, ugyanott I. 177—178. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 24. l. — Szinnyei József: *Hibás olvasatok*, ugyanott XIX. 518. Egy homályos hely megfejtése.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Legrégibb ráolvasásaink. A Bagonyai Ráolvasások.

A babonákban hívő középkori szellemnek egy igen érdekes maradványát mutatjuk be itt legalább szövege szerint*, a melyben egyszersmind legrégibb ilynemű emlékünket is bírjuk. Három *ráolvasás* ez, a melyet családja *bagonyai levéltárában* b. Nyáry Jenő fedezett föl s mutatott be 1871-ben a M. Történelmi Társulatnak.

E rövid de becses mythologiai és nyelvemlék, a kézirat papirján levő eredeti évszám-jegyzésből következtetve, 1488-ban készülhetett s valószinűleg Esztergom vidékéről, Párkányból származik, minthogy a rajta levő nevek között olvassuk a kakati plébánost is (*plebanus de kakath*), Kakat pedig nem más, mint Párkánynak régibb neve.

Nyelvemlékünk három ráolvasást foglal magában. Az első lófekélyről való (*ffekel Equorum*), a második «szemdög» (*Semdege*), a harmadik pedig lómarjulás (*Meriules*) ellen. Utánuk egy latin kezességi nyilatkozat olvasható, a mely szerint a kakati plébános, Dénes esküttt, Egyed Imre és Ambarus (Ambrus) László Tót Györgyért 40 frtról Úrnapjáig kezességet vállalnak.

Nyelvemlékünk betűszerinti szövege s a magyar rész eredeti ejtése a következő.

A szöveg betűszerinti olvasása.

ffekel Equorum deperditur cum ista oracione. Item Inprimitus pro passione domini debet dicere quinque pater noster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Aue maria Incipiendo hanc oracionem cum signo dominice crucis.

Vrunk χpc felden ha jar vala. Egy vton el megyen vala, prothomartir senth isthwanth Elel leltheuala, az soth monta vala vrunk χpe En serethew senthem senth istwan prothomartir. Ez vth melleth latek egy veres pey

A magyar rész eredeti kiejtése.

Fekély . . . .

Urunk Krisztus fëldën ha[1] jár vala, ëggy úton elmëgyën vala, protomártir[2] Szent Istvánt eléllélte[3] vala. Az szót mon(d)ta vala[4] Urunk Krisztus: Én szerető[5] szentëm, Szent István protomártir! Ez út mellett láték ëggy vërës pej

* Eredetijére e könyv sajtóba jutásáig nem tudtak a családi könyvtárban rátalálni.

louath, Ew . . . . . es ew hasath fekel war fogta, menten mondiad zenth Janos ewangelistanak hogh ez fekel war fogotta weres pey lo megh tistulion agh kepen menth Jordany vize isten parancholathiaerth vrunk χρc filenek menden joth then, hisegh istennek hogy ezt es Joua tesi.

Semdege deperditur

Item tribus vicibus debet Juniperum secare cum gladio et totidem vicibus dicere hec verba

ffenie vaglak, mire arra hogy te vesey Janosrol az semdegete

Meriules exit de pedibus Equorum

Vruuk χρc samar hatan Ihrmba ha menth ew samara megh santulth vala. azt meghlata bodog asson. az soth monta vala. fiam ihc χρc Nam megh santhulth louad χρc halla az soth monda En edes silem aniam, meg santulth merth laba ky mariultht En edes fiam ihc χρc parancholok the senth hiredel es the akarathodual hogy az the louad megh vigassek, procul dubio.

lovat. Ő . . . . * és ő hasát [6] fekélyvar fogta.[7] Mëntën mondjad Szent János ëvángélistának, hogy ez fekélyvar fogotta [8] vërës pej ló mëgtisztúljon, akképpen, mént Jordány vize Isten parancsolatjáért Uruuk Krisztus filének mëndën jót tén.[9] Hiszëk Istennek,[10] hogy ezt ës jóvá tészi.

Szëm dëge [11] . . . .

Fenyé,[12] váglak. Mire? Arra, hogy [13] të veszëjd[14] Jánosról az szëmdëgët el. [15]

Merjülés [16] . . . . .

Uruuk Krisztus szamár hátán Jëruzsálëmba ha mënt, ő szamara mëgsántúlt vala. Azt mëglátá Bódog Asszony. Az szót mon(d)ta vala: Fiam Jézus Krisztus! Nám [17] mëgsántúlt lovad! Krisztus hallá, az szót mondá: Én édës szilém, anyám! [18] Mëgsántúlt, mert lába kimarjúlt. Én édës fiam, Jézus Krisztus, parancsolok të szent hírëddel [19] és të akaratodval, hogy az të lovad mëgvigaszszék.[20]

Item plebanus de kakath
Item dionisius Juratus
Item Emericus Egyed
Item Ladislaus Ambarus

fidem iubeo vsque festum corporis christi pro fl. quadraginta propter Georgium thot

In die beate Sophie.

Jegyzetek.

1. *ha*, am. mikor. A *ha* kötőszónak ez időhatározói használata közönséges a régiségben. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és Simonyi: *Magy. kötőszók* III. 103.) Érdekes itt a népies szórend is, mely a kötőszót a mondat közepébe ékeli.

2. *protomártir Szent Istvánt*, ma: Szent István protomártirt. Régies szórend, a melynek ma is megvan nyoma a *gróf Károlyi, báró Eötvös*-féle nevezésekben.

3. *eléllélte* v. *eléllëlte*, am. előtalálta, találkozott vele. (Vö. fönt *elöllől*, 102. l.)

4. *az szót mon(d)ta vala*, am. azon szót mondta, így szólt. Az eredetiben *monta* kiejtés szerinti irásmód.

5. *szerető*, am. szeretett. Az *-ó -ő* végű igenévnek hasonló szenvedő értelme ma is megvan több kifejezésben, mint: *adó*, a mit adunk az államnak; *szántóföld, vetőmag* stb.

* Olvashatatlan szó.

6. *ő . . . és ő hasát.* Az olvashatatlan helyen bizonyára szintén valami testrész-név állt.

7. *fekélyvar fogta*, am. fekélyvar lepte el. Vö. «E betegségtől *fogattatván* feküvék» (*Nyelvtört. Szót.* 5. alatt).

8. *fogotta*, ma: fogta. Vö. *mondotta* és *mondta*; továbbá az Ehrenfeld-Codexben: *vonott* vont, *nyomorólott* nyomorúlt stb. (l. fönt 92. l.). Ez a hely is a mellett bizonyít, hogy az *isten adta*-féle jelzői kifejezések egész mondatból (*az Isten adta* stb.) keletkeztek, s nem ebből: *Isten adata*. (Vö. *Mondattani búvárlatok* 30. l.)

9. *tén*, am. tőn.

10. *hiszëk Istennek*. Olyan vonzat, mint a közönséges *hiszek valakinek, nem hiszek neked* stb.

11. *szëm dëge*, am. szem döge. A *dög* szó hasonló használatban előfordul Melius *Herbarium*-ában is: «A gyökere a holnod allyának dögét el viszi» (l. *Nyelvtört Szót.*). Úgy látszik, mérges kelevényt vagy valami hasonlót jelenthet.

12. *fenyë*, am. fenyű. Az *é* : *ű* hangfejlődésről l. fönt 17. l.

13. *mire? arra, hogy . . .* am. miért? azért, hogy . . . Egészen népies raghasználat.

14. «*vesey*». A szó végéről a *d* talán csak tollhibából maradt el, ámbár mássalhangzós kezdetű szó előtt nem ritka a fölszólító alaknak hasonló kopása. (Vö. alább, 166. l.)

15. «*semdegete*». Nem valószínű, hogy a szóvégi *e*-ben a teljesebb alak volna megőrizve, a minőket pl. az Ehrenfeld-Codexben nagyobb számmal is találunk. Inkább az *el* igekötőt kell keresnünk benne, a melynek *l*-je az írónak tollában maradt.

16. «*meriules*». Alább az ige mélyhangú alakkal áll: *ky mariulth*. Ha nem hibás olvasás, olyan magashangú változat volna, a minőt sok mélyhangú szó mellett találhatunk; pl. *karar* és *kerer*, *gyár* és *gyűr*, *dulakodik* és a népnyelvben néhol *dülekëdik* stb. Más nyelvemlékünk különben a *marjul* szónak ily alakját nem ismeri.

17. *nám*, am. lám, íme. Igen közönséges szó a régiségben.

18. *szilém anyám*, am., szülőm, anyám'. Ma rendesen egyszerűen jelzőül használjuk a *szülő* szót e kifejezésben s azt mondjuk: *szü ő anyám*.

19. *të szent hírëddel*, am. a te tudtoddal, akaratoddal. Ma is használja a nép: el ne menj az én *hírem nélkül!* stb.

20. *mëgvigaszszék*, am. meggyógyuljon. *Vigaszik* ‚meggyógyúl' közönséges régi ige. (Vö. fönt *vigaszt*, 140. l.)

Repertorium. Nyelvemlékünket eddig egyedül Ipolyi Arnold közölte és méltatta, főkép mythologiai tekintetben, *Magyar ősvallási és nyelvemlék* czím alatt, *Századok* 1872. évf. 1—7. l.

TIZEDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar nyugtatvány. Vér András menedéklevele.

A *Magyar Tudományos Akadémia* kézirattára őrzi azt a pár sorra terjedő, de régiségénél fogva becses kis papirlapot, a melyen a legrégibb magyar nyugtatványt, Vér Andrásnak úgynevezett menedéklevelét olvashatjuk s a mely 1493-ból származik.

E nyelvemléket Gyömrőn a gróf Teleki család levéltárában találták még a múlt században és korára nézve a rajta levő évszámok különböző olvasása alapján háromféle nézet is uralkodott: 1473-ból,[1] 1423-ból[2] és utóbb 1493-ból[3] valónak állították. Hogy a nyugtatvány keltének évszámai 1493-nak olvasandók, arról meggyőződhetik mindenki, ha a számoknak középkori alakjait nyelvemlékünk jegyeivel egybeveti.[4] De megfelel e kor a Vér Andrásról ismeretes történeti adatoknak is. Vér András ugyanis II. Ulászló udvarnoka volt[5] s ugyan ő tőle egy kilencz évvel későbbi keletű záloglevél is fönmaradt, melyet a Nemzeti Múzeum őriz (l. fönt 39. l.) s melynek irása nyelvemlékünkével teljesen azonos. Ez utóbbi, 1504-ben kelt nyelvemléken Vér András *muronyi*-nak nevezi magát s e *muronyi Vér András* nevével a XV. század utolsó három évtizedéből való okiratokban igen gyakran találkozunk.[6] Megemlítjük még, hogy *Jenő* helység (*Kis Jenő*), a hol a nyugtatvány kelt, a Fehér-Körös másik partján épen szemben fekszik *Erdőhegy*-gyel, a honnan Erdőhegyi Balázs, Vér András adósa származhatott; a levélben említett *Székudvar* pedig Erdőhegytől nyugatra van.

Nyelvemlékünk — melyet hasonmásban is bemutatunk — betűszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

[1] Így Horvát István olvasta a nyugtatvány dátumát, l. *Tudom. Gyüjtem.* 1835. évf. V. 99.

[2] 1423-nak olvasta az évszámot Jászay Pál, l. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. köt. XIII. és 348. l.

[3] Ez olvasást palaeographiai hasonmások alapján magunk akartuk fölvetni, midőn utólag Nagy Iván czikkében is (*Századok* 1874. évf. 654. l.) ugyanezen nézetre találtunk.

[4] L. pl. a Horvát Árpád *Diplomatikai Irástan*-ának (Budapest, 1883.) 62. l. vagy Leist *Urkundenlehre*-jének (2. kiad., Lipcse, 1893.) 112—113. l. levő számjegy-hasonmásokat.

[5] L. Engel: *Regestrum Erogationum Wladislai II. Regis Anni 1494.*; 167. és 169. lap.

[6] L. pl. Csánki Dezső *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Budapest, 1890.) cz. művének I. k. 656. 659. 737. 749. 751. 755. 782. ll.

A menedéklevél betűszerinti szövege.

en ver andras adom en kezem yrassat hog ados volt volna en nekem erdv hegy balas zaz forintal, zyk vdvarnak [zalaga] zalagossag zerent es az zaz forintnak hvzat meg adta az hvz forintrvl en ver andras telyes menedeket adtam ez erdv hegy balasnak, adatot yenvben kys karaczon estin, 1,4,9,3. ennek masya erdvhegy balasnak adtam

Eredeti kiejtése.

Én Vér András adom én kezem írását, hogy adós volt volna én nekëm Erdőhëgyi Balázs száz forinttal, Szikudvarnak [zálaga] zálagosság(a) szërént és az száz forintnak húszát mëgadta; az húsz forintrúl én Vér András tellyes mënedékët adtam ez Erdőhëgyi Balázsnak. Adatott Jenőben kiskarácsony estin, 1493. Ennek másját Erdőhëgyi Balázsnak adtam.

Jegyzetek.

irássát. Valószínüleg hosszú *s*-sel ejtve, a mint a nép ma is hangoztatja a hasonló *s* végű szókat. (Vö. alább *másja*, a mit ma szintén így ejtünk: *mássa.*)

Szikudvarnak (zálaga) zálagosság(a) szërént. A *Szikudvar* (Székudvar) után eredetileg, a mint még kivehetni, *zalaga* ‚zálaga' állt, tehát «Székudvarnak zálaga szerint». A helyébe írt *zálagosság* szó végéről a birtokosrag csak tollhibából vagy hibás fogalmazásból maradhatott el. A *zálogosság* egyébiránt maga is zálogot jelent a régi nyelvben.

mënedékët adtam, am. nyugtatást, nyugtatványt. A *menedék* szónak e jelentése közönséges a régi nyelvben. Innen a *menedéklevél* (am. nyugtatvány) kifejezés.

«*masya*», e h. *masyat* mását. A szó végéről a *t* csak tollhibából maradt el.

Repertorium. E nyelvemléket eddig csak Horvát István közölte, ismertetés kiséretében, *Tudom. Gyüjtem.* 1835. évf. V. 97—99. — Említés van róla a Döbrentei Gábor kiadta *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. k. XIII. és 348. l. (Jászay Pál véleménye). — Koráról szólt Nagy Iván: *Vér András menedéklevele keltéről*, *Századok* 1874. évf. 654. l.

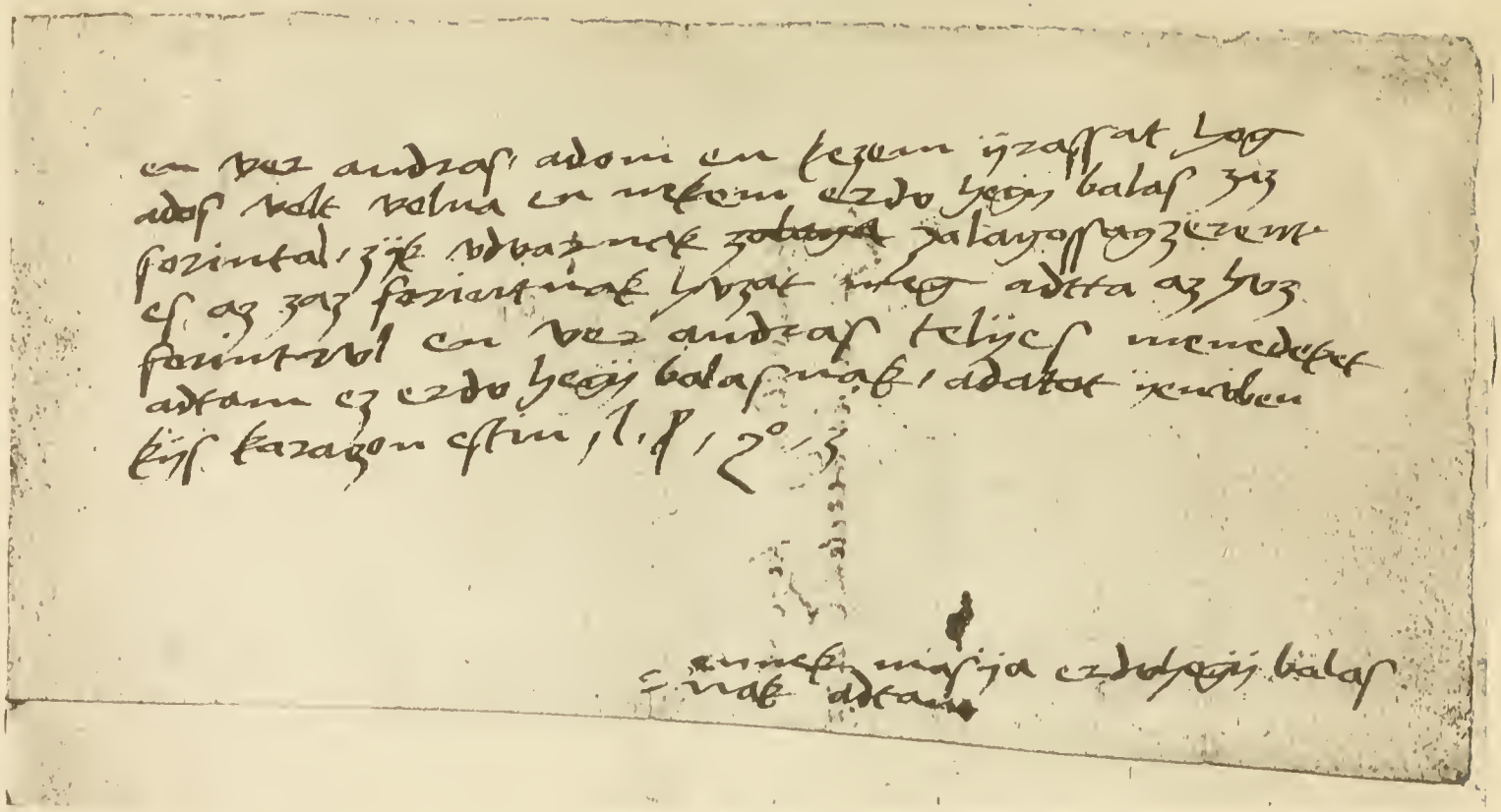

VÉR ANDRÁS MENEDÉKLEVELÉNEK HASONMÁSA. (1493.)
Eredetije a M. Tud. Akadémia kézirattárában.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A Guary-Codex.

E nyelvemlékünk egy negyedrét alakú, gondosan írt, elején és végen csonka hártya-codex. Egészben egy kéz irása. Leirója egy névtelen Ferenczrendi szerzetes. Készülése évét pontosan nem tudhatjuk, azonban valószinüleg a XVI. század elejéről származik. Tartalmát vallásos elmélkedések és tanitások teszik. Nevét egykori birtokosától, *Guary Miklós* táblabirótól kapta, kinek ajándékából 1835 óta az *Akadémiai Könyrtár* tulajdona (*M. Cod. 4-r. 25.* jelzet alatt).

Orthographiája sokban hasonlít a Bécsi és Müncheni Codexekéhez. A *cs* hangot pl. egészen úgy jelöli, mint ezek: ʟ-lel, az *ö* hangot alul farkas *o*-val, az *ü*-t fölül pontozott *u*-val vagy *v*-vel, a *j*és hangokat pedig *ǵ* (*g*), *ń*, *ĺ* és *t*· betükkel.

Nyelve határozottan az *öző* nyelvjárások közül való.

Mutatványúl az *imádság dicsérete és haszna* czimü fejezetnek kezdő részét adjuk (51—52. levél), az 52. levél első felének hasonmásával.

A szöveg betüszerinti olvasása és eredeti kiejtése itt következik.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnac neuebe kezdetic az zent imadsagnac diʟerete es v̇ neki naǵ haznalatt·a Bizon bizon moɴdom ti nectoc, valamit kertoc en at·amtul en neuembe, aǵǵa ti nectoc, zent Janus irta ewaŋǵeliomanac tizonhatod rezebe Az keǵos xps, mi vronc ihus naǵ bizodalmat ad mi nekonc ebbe, holoth ime hitere fogatta, moɴduaɴ, bizon bizon moɴdom, az az, en istensegomre, es en emborsegomre fogadom ti nectoc, hoǵ valamit kertoc en at·amtul en neuembe iduossegre valot, mind |[51b.] meg aǵǵa ti nectoc Oh meĺ igon naǵon orülne amaz carhozot cazdag, ki lazartul egh ʟoppenet vizet ker vala, ha v̇ mastan vronctul ez zent igeket

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik az szent imádságnak dícsérete és ő néki nagy használatja.[1] «Bizon, bizon mondom ti néktök, valamit[2] kértök én Atyámtúl én nevembe, adja ti néktök». Szent Jánus[3] írta ëvángyéliomának[4] tizönhatod részébe. Az këgyös Krieztus,[5] mi urunk Jézus[6] nagy bizodalmat ád mi nékönk ebbe, holott íme hitére fogadta, mondván: Bizon, bizon mondom, az az: én istenségömre és én embörségömre fogadom ti néktök, hogy valamit kértök én Atyámtúl én nevembe idvösségre valót, mind mëgadja ti néktök. Oh mëlly igön nagyon[7] örülne amaz kárhozott kazdag, ki Lázártúl ëggy csöppenet[8] vizet kér vala, ha ű mastan[9] Uronktúl ez szent ígéket

hallanaia neki mondania, de orokke sohha nem erdomli hallania, sem ẏ, sem kedeg egeb carhozottac, de ez zentsegos igeket, ez edossegos ihus mi nekonc mondotta, nem LAK eggut, de zent LUCAL ewangeliomaba es vg mond, Kerietoc, es vezitoc, keressetoc, es meg lelitoc, LERGESsetoc, es be BOLATTATOC, az keres az zent imadsag, az kereses ayo miuelkodet, az LERGETES az tokeletos io acarat, es az zent kiuansag, kiuel embor igon acaria iduosseget, es igon kiuaňňa istennec zent malazt'at, kiuel istent zerethesse, es hog mindombe ẏ zent acarat'at tehesse De minec elotte zolnanc az imadsagnak DILERETIROL, es ẏ nag haznalatt'arol, annac elotte lassoc, es tanoloc azt meg hog mi legon az imadsag Az imadsagot doctoroc kilomb kilomb keppen vegeztec el hog mi legon Elezteb neuezom damascosbeli Janos doctort, ki ug mond, hog az imadsag ez Az elmenec istenhoz fel emelese, anag alcalmasoknac, es illendoknec kerese, ‖ [52] Hugo new doctor kedeg ig mond, hog az imadsag ez, hog az elmenec neminemu aioytatossaga, ki zarmazic az tizta zivnec kiuansagabol, Casidoros new doctor kedeg ig mond, hog az imadsag, kegos, es alazatos elmenec istenhoz valo iarulatt'a, bizon hitnec, io remensegnec, es zent zeretetnec erossegeuel Zent bernard doctor kedeg mi legon az imadsag ezkeppen vegezi el monduan Az imadsag ez Aioytatos ziuel istenhoz valo igekozes, es konorges, mindon gonossagnac el tauoztatásaert, es mindon ionac ňereseiert Azert ig vegeztec el az zent doctoroc az zent imadsagnac mi voltat, es immar zoloc ezon imadsagnac DILERETIROL, es az ẏ nag haznalatt'arol, Azert az zent imadsagnac hazanalatt'a ez, mert mindon valaki aioytatossaggal tezi, ezt mindon vehallanája [10] néki mondania! De örökké sohha [11] nëm érdömli hallania sëm ű, sëm kedég ëgyéb kárhozottak. De ez szentségës ígéket ez édësségös Jézus mi nékönk mondotta, nëm csak ëggyütt, [12] de Szent Lukács ëvángyéliomába ës úgy mond: «Kérjetök és vëszitök, keressetök és mëglëlitök, csërgessetök [13] és bébocsáttattok». [14] Az kérés az szent imádság, az keresés a jó mívelködet, az csërgetés az tökéletös jó akarat és az szent kívánság, kivel embör igön akarja idvösségét és igön kívánja Istennek szent malasztját, kivel Istent szerethesse és hogy mindönbe ű szent akaratját tëhesse. De minek előtte szólnánk az imádságnak dicséretiről és ű nagy használatjáról, annak előtte lássok és tanóljok [15] azt mëg, hogy mi légyön az imádság. Az imádságot doktorok [16] kilömb-kilömb képpen [17] végezték el, [18] hogy mi légyön. Eleztébb nevezöm Damaskosbeli János doktort, ki úgy mond, hogy az imádság ez: az elmének Istenhöz fëlemelése avagy alkalmasoknak és illendöknek kérése. Hugó nevű [19] doktor kedég így mond, hogy az imádság ez: hogy az elménck néminëmű ájojtatossága, [20] ki származik az tiszta szívnek kívánságából. Kassidoros [21] nevű doktor kedég így mond, hogy az imádság këgyös és alázatos elménck Istenhöz való járulatja, [22] bizon hitnek, jó remënségnek és szent szeretetnek erősségével. Szent Bërnárd doktor kedég, mi légyön az imádság, ez képpen végezi el, mondván: «Az imádság ez: ájojtatos szívvel Istenhöz való igyeközés [23] és könyörgés mindön gonosságnak eltávoztatásáért és mindön jónak nyeréséjért». [24] Azért így végezték el az szent doktorok az szent imádságnak mivoltát, és immár szóljonk ezön imádságnak dícséretiről s az ű nagy használatjáról. Azért az szent imádságnak használatja ez. Mert mindön, valaki [25] ájojtatossággal tëszi, ezt mindön ve-

Hugo new doctor kedeg ig mōd/ hog az imadsag ez/
hog az elmenec neminemu aioytatossaga/ ki zar-
mazic az tizta zivnec kiuansagabol/ Cassidoros
new doctor kedeg ig mōd/ hog az imadsag/ kegos/
es alazatos elmenec istenhoz valo iarulatta/ bizon
hitnec/ io remensegnec/ es zent zeretetnec erossege-
uel Rent bernard doctor kedeg mi legon az imadsag
ez keppen vegezi el mōduā Az imadsag ez Aioytatos
ziuel istenhoz valo igekozes/ es konorges/ mindon
gonossagnac el tauoztatasaert/ es mindon ionac
nereseiert ¶ Azert ig vegeztec el az zent doctoroc az
zent imadsagnac mi voltat/ es immar zolonc ezon
imadsagnac dueretirol/ es az v nag haznalattaxol/
¶ Azert az zent imadsagnac haznalatta ez/ mert
mindon valaki aioytatossaggal tezi/ ezt mindon ve-
zedelmtul meg zabadeyta/ testnec/ es lelocknec corsa-
gat meg vigazta/ embornec eletet meg hozeyta/ hadba/
es via scodasba diadalmat/ es gozedelmet vezon/ ordo-
goket el tauoztat/ embornec ziuet/ es elmeiet meg
velagosoyta/ istēnec zeretetire fel geriezt/ ellensegnec
ellene meg eroseyt/ istēnel valo edoskodest ad/ istēnec
haragiatul meg otalmaz/ istent meg engezteli/ az

Nyomt. Ullmann J. Budapest.

A GUARY-CODEX 52a. LEVELÉNEK HASONMÁSA. (XVI. SZÁZAD.)
Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

zedelmtûl meg zabadeyt'a, testnec, es leloknec corsagat meg vigazt'a, embornec eletet meg hozeyt'a, hadba, es viascodasba diadalmat, es gozedelmet vezon, ordogoket el tauoztat, embornec ziuet, es elmeiet meg velagosoyt'a, istennec zeretetire fel geriezt, ellensegnec ellene meg eroseyt, istennel valo edoskodest ad, istennec haragiatul meg otalmaz, istent meg engezteli, az | [52b.] menneket atal hatt'a, az mennei oduart geneerkotteti, es az nag hatalmas istent v hatalmaba tart'a

szëdelmtűl mëgszabadëjtja, testnek és lélöknek kórságát mëgvigasztja, embörnek életét mëghoszjëjtja, hadba és viaskodásba diadalmat és győzëdelmet vëszön, ördögöket eltávoztat, embörnek szívét és elméjét mëgvëlágosojtja, Istennek szeretetire félgerjeszt, ellenségnek ellene mëgerősëjt, Istennel való édösködést ád. Istennek haragjától mëgótalmaz, Istent mëgengeszteli, az mënnyeket átalhatja, az mënnyei odvart gyënyërködteti és az nagy hatalmas Istent ű hatalmába tartja.

Jegyzetek.

1. *és ű néki nagy használatja*, am. (az ő) nagy haszna. (Vö. alább *ű nagy használatjáról*.) A személyes névmás *-nek* ragos alakjának e kitétele a személyragos főnév elé közönséges vonása a régi nyelvnek. Igy pl. mindjárt az Ehrenfeld-Codex első fejezetének címében ez áll: «bodog ferenczrewl es tarsyrol, *eunekyk* czudalatos mynelkedetecrewl.» A *használat*-nak régente ‚haszon' volt az értelme. Ma csak vminek használását jelenti.

2. *valamit*, am. a mit. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

3. *János*. A mai *János*-nak régi zártabb hangzós ejtése. (Vö. *csudálatus*: *csodálatos* stb.) E régi *Ianus* írásmódból vette Csiky Gergely *Janus*-ának nevét, a mit azonban minden müvelt ember bizonyára latinosan *sz*-szel ejt, akár csak a római *Ianus* istent. (Vö. még «Sabo *Janusch*» am. Szabó János, egy 1475-iki latin kötelezvényben, *Történelmi Tár* 1891. évf. 506. 507. l.)

4. *ëvángyéliomának*. Világos megjelölése őseink olaszos latin ejtésének: *ëvángyéliom*, *gy*-vel a tulajdonképeni *g* helyett. (Vö. Volf György: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?*)

5. «*xps*», am. *Christus*. (L. fönt, 136 l.)

6. «*ihus*», am. *Iesus*. Mint a *Christus*-nak előbbi rövidítése, ez is a görög irás átvételéből származik. A *h* ugyanis nem egyéb mint a görög hosszú *é*-nek (*H*) átirása.

7. *mëlly igön nagyon*. A mai *mily* helyett egész e század elejéig az itt előforduló *mely* (*mëlly*) alak divatozott a fölkiáltó mondatokban is. A *mily* ki sem mutatható a régi irodalomból.

8. *csöppenet*, am. csöpp. Codexeink szava.

9. *mastan*. Közönséges régi változata a *mostan*-nak. Ép így *mast*, ma *most*.

10. *hallanája*, am. hallaná. A tárgyas ragozású föltétes módnak teljesebb 3. személyű alakja, mely a codexek korában még egészen általános volt. *Halla-ná-m*, *halla-ná-d*, *halla-ná-ja* úgy viszonylanak egymáshoz mint a jelen idejű *hallo-m*, *hallo-d*, *hall-ja*. Ily eredeti teljesebb alakjában őrizte még meg a régiség a föltétes módot a több. számú 1. és 2. személyben is: *halla-ná-juk* hallanók (vö. *hall-juk*), *halla-ná-ják* hallanák (vö. *hall-ják*). Ma a göcseji nyelvjárás mutat még ily bővebb alakokat: *mëkfóloznája* megfoldozná, *hoznájik* hoznák stb. (l. Balassa József: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése* 37. l.).

11. *sohha*. A kettős *h*-nak etymologiai alapja van, a mennyiben a *soha* szó *sonhá*-ból lett, amely alakkal már találkoztunk is. (Eredetileg **sëm-ha*.)

12. *ëggyütt*, am. egy helyen, egy helyütt, mely eredeti jelentésével gyakori a régi nyelvben. Ma csak ‚una, miteinander' értelemmel használjuk. Alakja olyan, mint az *egyebütt*-é (v. i. egyéb helyen) az *egyéb*-ből stb.

13. *csërgessetök*, am. zörgessetek. Ma a *csörget* szót ily értelemmel nem használjuk.

14. «*bolattatoc*». Pontatlan irás *bolattattoc*, bocsáttattok' helyett.

15. *lássok és tanóljok*, am. lássuk és tanuljuk. (Vö. fönt, 16. l.)

16. *doktorok*, am. egyháztanítók, egyházatyák.

17. *kilömb-kilömb képpen*, am. különbözőképen. (Vö. fönt 120. l.)

18. *végeztéc el*, am. határozták meg. A latin *definio* (ebből: *finis*) másolata. (Vö. *végzés* = *határozat*.)

19. «*new*», olv. *nevű*. A *w* ilyen értékkel (*v+u*) gyakori a nyelvemlékekben. (Vö. fönt, 21. l.)

20. *ájojtatosságu*. *Ájojtatos* a mai *ájtatos* szónak közönséges régi teljesebb alakja. (Vö. régi *mezejtelen*: ma *meztelen*.)

21. *Kassidoros*. A latin név tulajdonkép *Cassiodorus*. Az író azonban végszótagját magyarosan nyiltabb hangzóval ejtette (vö. föntebb *Damaskosbeli*), a latin *s* eket pedig régi kiejtésünk szerint *s (š)*-nek, a mint ma is ejtjük a *Messiás*-ban. (L. Volf György föntebb idézett művét.)

22. *járulatja*, am. járulása. (Vö. Bécsi és Müncheni Codex, fönt 113. ,l.)

23. *Istenhöz való igyeközés*. *Vmihez igyekezni* a régi nyelvben am. vmire figyelni, vmihez figyelmünkkel fordulni.

24. *nyeréséjért*, am. nyeréséért. (Vö. *lelkéjént* fönt, 141. l.)

25. *mindön valaki*stb., am. mindenki, a ki csak... Vö. 105. l. 77. jegyz.

Kiadás. A Guary-Codexet kiadta Döbrentei Gábor, a *Régi Magy. Nyelvemlékek* IV. kötetében, részletes bevezetéssel és szójegyzékkel. Szerinte e nyelvemlék a XV. század végéről való. — Egy lapnyi hasonmása látható Horvát István ismertetése mellett (l. Repertorium).

Repertorium. Horvát István: *Emlekbeszédek a' Pokol Kínyáról, a' Rágalmasság ról, 's a' t. Tud. Gyüjtemény* 1835. évf. III. 99.—104. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

A PEER-CODEX 169. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XVI. SZÁZAD.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához és a Peer-Codex.

A magyar vallásos lyrának egy jellemző és jeles darabját, *Vásárhelyi András énekét a Szűz Máriához*, a Peer-Codexben bírjuk. A nemzeti fájdalom és remény szólal meg e borongós hangú költeményben, mely Szűz Máriához, Magyarország védőasszonyához fordul esdekelve (Mária-költészet), s mely még e század elején is kedvelt éneke volt a katholikus egyház híveinek. Az éneknek nemcsak keletkezése idejét, hanem szerzőjét és helyét is hitelesen tudjuk, a versből magából. Az utolsó előtti versszak tanúsága szerint ugyanis *Pestnek városában, ugyanottan Szent Péter uteczájában*, 1508-ban szerzették. Szerzője nevét a versfejek árulják el: *Andreas de Sasarhel*, a mi nem lehet más, mint *Andreas de Vasarhel* vagyis *Vásárhelyi András*. Pest városának *Szent Péter uteczája* a mai Kossuth Lajos-utcza, s régi nevét az alcantarai Sz. Péterről nevezett Ferencz-rendi kolostortól kapta. Énekünk szerzője a rendnek valószinüleg tagja lehetett.

Maga a Peer-Codex kis nyolczadrét alakú papiros-codex, három levélnyi hezaggal. Magyarját hat kéz írta; közöttük a harmadik és negyedik kézé folyó irás. Leirói ismeretlenek. Készülése éve sem állapítható meg biztossággal. Vásárhelyi András cantilenájában ugyan meg van emlitve az 1508. év, de ez csak az ének szerzése idejét jelenti. Egy másik évszám (1526, a 356. lapon) csupán az illető deák rész bejegyzésének idejére vonatkozhatik. Irása jellegéből itélve, a codex fő részében a XVI. század elejéről való. Tartalma: Sz. Elek és Sz. Pál legendája, imádságok és énekek. Ez utóbbiak közül különösen kettő igen nevezetes: Vásárhelyi András fentebb tárgyalt éneke a Szűz Máriához*, melyet szemelvényül is adunk, és g ú n y k ö l t é s z e t ü n k l e g r é g i b b t e r m é k e, *Apáti Ferencz feddő éneke*. Mindkettő a harmadik kez irása. A codex a múlt század végén *Peer Jakab* kegyesrendi papé volt; innen neve. Jelenleg a *Nemzeti Muzeum* tulajdona (*Duod. Hung. 27.* jelzet alatt).

E codexnek egy részét tette egykor ama néhány imádság és egy kalendáriom, a mely jelenleg *Imakönyv és Cisiokalendáriom* czíme alatt mint külön kézirat szerepel a Nemzeti Múzeumban. (L. fönt, 40. l.)

Orthographiájából megemlítjük, hogy a *cs* hangot részint a Bécsi, Müncheni és Guary-Codexek L-jével, részint fölül vonásos *ć*-vel jelöli; a *gy* hangot egyszerű *g*-vel, a *g*-t ugyanezzel, néha azonban s főkép magashangzók előtt (hogy

* Megvan későbbi másolata is a körülbelül negyedszázaddal fiatalabb, 1531-ből való Thewrewk-Codex 77—82. lapjain, a melylyel a nyelvfejlődés szempontjából is érdekes egybevetni.

gy-nek ne olvassák) fölül vonásos ǵ-vel,* az *ö*-t alul, néha fölül vonásos *o* (*o̱*, *ȯ*)-val, az *ü*-t pedig mindig fölül vonásos *ú*, *ű*-vel fejezi ki.

Nyelvének nevezetes sajátsága, hogy számos alakban eredeti hosszú magánhangzókat őrzött meg, a mennyiben e hangokat *é*-vel vagy kettős *ee*-vel írja, ámbár az ez irányú nyomozások még nem mondhatók egészen kétségtelennek.

Minthogy tulajdonképeni szemelvényünk, Vásárhelyi András éneke (330—337. l.), a harmadik kéznek folyó írásával van följegyezve, a mely hasonmásban való bemutatásra kevésbbé alkalmas és érdemes, azért a legszebb jellegű első kéz írásából adunk egy lapnyi facsimilét (169. l.), közölvén az egész kis imádságot, a melynek részét teszi. Hasonmásnnk négy első sora azonban még egy előbbi imádság záradéka.

1. A hasonmás szövege és a benne kezdődő imádság.

(Peer-Codex 169—172. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykeppen wala kezdetben ees mostan ees mendenkor ees o̱rokko̱n o̱rokke: amen.

Idwez legh edesseges zyz maria zent haromsagnak zolgalo leaña: Idwez leg zent leleknek yegyesé: Idwez leg az my wronk iesusnak cristusnak zentseges zwleye: Idwez legh angeloknak ||[170] hwga: Idwez legh profetaknak igerethé Idwez legh patriarchakaknak keralne azzonnya: Idwez legh apostoloknak mestere: Idwez legh martyromoknak gozedelme: Idwez legh confessoroknak thwkore ees zepseghe: Idwez legh zyzeknekh ekesseghe: Idwez leg eleweneknek ees megholtaknak meg wygaz ||[171] taloya: en welem leg menden babwrwsagymban: es menden kesertetymben ees menden nyawolyamban: Azerth kerlek tegedet bodogsagws zyz maria az the egetlen egh fyaderth: ky teneked illyen nag tyztesseget adh: hog té engemeth el né hagy: deh zegeł meg engemeth menden swkségemben ||[172] mykoron az en lelkem ky menendh az en testembo̱l: hog en batoron yarolyak paradychomnak kapwyara:

Az eredeti kiejtés.

Miképpen vala kezdetben és mostan és mëndënkor és örökkön örökké. Ámmën.

Idvëz légy édësségës Szíz Mária, Szt. Háromságnak szolgáló lëánya. Idvëz légy Szent Lélëknek jegyëse.[1] Idvëz légy az mi uronk Jézusnak Krisztusnak szentségës szüléje. Idvëz légy angyëloknak húga. Idvëz légy prófétáknak igérete. Idvëz légy pátriárkáknak[2] kërályné asszonnya.[3] Idvëz légy apostoloknak mestëre. Idvëz légy mártíromoknak[4] győzëdelme. Idvëz légy konfëssZoroknak tűköre és szépsége. Idvëz légy szizeknek ékëssége. Idvëz légy elevenëknek és mëgholtaknak mëgvigasztalója. En vélem légy mëndën háburúságimban[5] és mëndën késértetimben[6] és mëndën nyavolyámban. Azért kérlek tégëdet, bódogságus Szíz Mária, az të ëggyetlen ëggy fiadért, ki të nékëd illyen nagy tisztëssëgët ád: hogy të engëmet el në hagyj, de[7] segélj më engëmet mëndën szükségëmben, mikoronn az én lëlkëm kimënend az én testëmből, hogy én bátoron[8] járóljak paradicsomnak kapújára,[9] Is-

* Ez utóbbi esetekben a Nyelvemléktár kiadása a dült *g*-t használja.

ystennek zynenekh eleyben ees erdemlyem latnom az té zenth fyadoth : ees az orok oromet wescedelemnel kwl wallanom Amen:

tennek színének eleiben[10] és érdemljem látnom az të szent fiadot és az örök örömët veszëdelëmnél kűl[11] vallanom. Ámmën.

Jegyzetek.

1. «*yegyesé*». am. jegyese. Hasonló *é* van még codexünkben pl. pár sorral alább az *ijerethe* ‚igérete', továbbá a *né* ‚ne' szóban s többször a *té* ‚te' névmásban. Minthogy pl. a 3. személyű alakokat más helyen kettős *ee*-vel is irja a codex (pl. *lelkee*, 10. l.), valószínűnek látszik, hogy a ragnak még megőrzött eredeti hosszúságát (vö. *jegyesé-t*, *jegyesé-vel* stb.) akarja vele kifejezni. (Vö. Munkácsi Bernát: *Nyelvemlék-tanulmányok*, *Magy. Nyelvőr* IX.300. és 345.) Azonban az sem lehetetlen, hogy az *é* betű pusztán a zárt *ë* jelölésének a maradványa (vö. *é* a Bécsi és Müncheni Codexben).

2. «*patriarchakaknak*». Nem egyéb mint egyszerű tollhiba *patriarchaknak* helyett.

3. «*azzonnya*». Lehetséges, hogy hosszú *nny*-nyel ejtették az *asszony*-t az író nyelvjárásában, a mint az alábbi énekben is találjuk: *azzonnyonkh* (13. vsz.). Codexünk ugyanis a hoszszú mássalhangzók jelölésében következetesnek mutatkozik.

4. *mártíromoknak*, am. mártíroknak. A *mártírom*, *mártír* helyett, érdekes alak, a mennyiben valószínüleg a *mártíromság* főnévből van elvonva, a melyet a régi nyelvérzék olyká vett, mintha melléknévből vagy személyt jelentő főnévből volna képezve. (mint *jó-ság*, *pap-ság*). Pedig a *mártíromság* alig lehet egyéb mint magának az elvont jelentésű, *-ium* képzős *martyr-ium*-nak a hasonló szerepü *-ság* képzővel való megtoldása. Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben: *cataniensis-beli* e h. Catania-beli (102. l.). Ilyen módon lett pl. a *francia* szó is személyt, népet jelentő névvé, illetőleg melléknévvé, e kifejezésből: *Francia ország*, a melyben voltaképen a *Francia* szó már maga is *frank ország*-ot jelent (*Franc-us*: *Franc-ia*, mint *German-us*: *German-ia* stb.) s az *ország* szót csak nagyobb érthetőség kedvéért tette hozzá a magyar ember. A *szittya* alak is a *Scythia* (magyarosan ejtve *Szittya*) *ország*-ból vált ki, mert különben latinul *Scytha* volt a népnek neve.

5. «*baburusagymban*». A szókezdő *b* tollhiba *h* helyett. A *háburú* alak a mai *háború* helyett közönséges volt a régi nyelvben, a *háborúság* pedig annyit jelentett mint viszálkodás, üldözés stb.

6. *késértetimben*. A *kísértet* szóban mai napig is fönmaradt az *-at -et* képzőnek nomen actionis jelentése. Mai nyelvszokásunk szerint annyi mint *kísértés*.

7. «*deh*». Talán az *e* hosszúságát akarja benne a *h* jelenteni (vö. *gyę* HB.), ámbár e betüt sokszor minden jelentőség nélkül használja codexünk s nyelvemlékeink általában.

8. *bátoron*, am. bátran.

9. *járóljak paradiesomnak kapújára*. Ma azt mondanók: kapujához (vagy kapuja elé). Régen a *-ra* ragnak ilyes használata is közönséges volt. (Vö. Simonyi: *A magy. határozók* I. 118.)

10. *Istennek színének eleiben*. Ma ily kettős birtokviszony esetén az első birtokos jelzőt ragtalanúl mondjuk: Isten színének eleibe. A régi nyelv épen nem idegenkedik a genitivus ragnak ez ismétlődésétől.

11. *veszëdelëmnél kűl*, am. veszedelem nélkül. (L. fönt, 93. l.) Az *sc* (=sz) még a HB. korabeli orthographia maradványa.

2. Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához.

(Peer-Codex 330—337. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

cantilena

Angeloknak nagsagws azzonnya.
Wr ihusnak bodogsagws Annya:
meńorsagnak zephseges ‖ [331] aytoya [ẏ
paradychomnak vagh zeles kapwya

Eredeti kiejtése.

Kántiléna.

1. Angyëloknak nagyságus asszonnya,
Úr Jézusnak bódogságus anyja,
Mënnyországnak szépségës ajtója,
Paradicsomnak vagy szélës kapúja.

ẏ Neked zolonk zyzeknek viraga:
mend zenteknek oly nagh vigasaga
angeloknak o nagh tyztasaga
[paradychomnak] patriarchaknak o nagh dychoseghe

2. Nékëd szólonk szizeknek virága,
Mënd szentëknek oly nagy vígasága,
Angyëloknak ő nagy tisztasága,
(Paradicsomnak) pátriárkáknak ő nagy dicsösége.

ẏ Dychekedyel angeli zekedben.
seraphynnak zenth zeretetyben.
kerwbynnak nagh bolcheseghében:
zekeseknek bolch yteletyben ||

3. Dicsekëdjél angyëli székedben,
Szëráfinnak szent szeretetiben,
Kërubinnak nagy bölcseségében,
Székësëknek bölcs ítéletiben.

ẏ [332] Read neznek zenteknek zemey:
es veneknek keserwes zẃwey:
es arwaknak nyomorolth yhay:
bẃnossoknek ohayto lelkey

4. Rëád néznek szentëknek szëmei
És vénëknek keserves szuvei
És árváknak nyomorólt ihai,
Bűnössöknek óhajtó lëlkei.

ẏ Esedezzel my nagh ygazsagonk:
hogh my zwonkert my nagh batorsagonk:
zent fyadnak my nagh tyztessegonk:
halalonkrol nak] my nagh remenseghonkh

5. Esedëzzél mi nagy igazságonk,
Hogy mi szüvönkért mi nagy bátorságonk,
Szent fiadnak mi nagy tisztëssëgönk,
Halálonkról (-nak) mi nagy reménségönk.

ẏ Aldoth the legh ihusnak daykaya;
zenth athyanak draga kench tartoya:
zent leleknek o megh nywgoztoya
ygazsagnak megh vylagosoytoya ||

6. Áldott të légy, Jézusnak dajkája,
Szent atyának drága kéncstartója,
Szent Lelëknek ő mëgnyugosztója,
Igazságnak mëgvilágosojtója.

ẏ [333] Sceǵeled megh the benned [bozo] byzokot:
engezteł megh az apostolokoth
fordeych hozzank az martyromokoth:
tereych hozzank az confessorokoth

7. Segéljed mëg të benned bizókot,
Engesztelj(d) mëg az apostolokot,
Fordëjts' hozzánk az mártiromokot,
Térëjts' hozzánk az konfëssZorokot.

ẏ Dychoseghes zenteknek mondasy
zenth haromsagnak nagh tythens tanacy:
apostoloknak zent predicalasy:
martyromoknak nagh zok kyn vallasy

8. Dicsőségës szentëknek mondási,
Szent Háromságnak nagy titkus tanácsi,
Apostoloknak szent prédikálási,
Mártiromoknak nagy sok kínvallási.

ẏ Emlekezzel angely esesrol:
emlekezzel ewanak vethkerol:
emlekezzel az || [334] nagh vyz ozonrol
nyer [yrgalm ıth] kegelmeth az nagh vr ystentol

9. Emlékëzzél angyëli esésről,
Emlékëzzél Évának vétkéről,
Emlékëzzél az nagy vízözönről,
Nyér' këgyelmet az nagy úr Istentől.

ẏ Syradalmas nekonkh my elethonkh:
es mynekonk my sok vetkezetonk
rettenetes nekonk vetkezetonk
ha te nem lees nekonk my nagh sceghedelmonkh

10. Siradalmas nékönk mi életönk
És mi nékönk mi sok vetkëzetönk,
Rëttenetös nékönk vétkëzetönk,
Ha të nëm léssz nékönk mi nagy segëdelmönk.

ẏ Arwasagnak kegyes taplaloya:
ozwegeknek megh oltalmazoya:
zeghenyeknek megh gazdagheytoya:
zankyweteseknek megh bodogeytoya

11. Árvaságnak këgyës táplálója,
Özvegyëknek mëgoltalmazója,
Szëgényëknek mëggazdagëjtója,
Szánkivetésëknek mëgbódogëjtója.

ẏ Syradalmas ‖ [335] nekonk zwletetonk:
fwgelmes sok hywolkodasonk:
rettenes nekonk bay vywasonk:
ha the nem lees nekonk kegyes taplalonk

12. Siradalmas nékönk születetönk,
Függelmes(?) sok hivolkodásonk,
Rëtten(et)ës nékönk bajvivásonk,
Ha të nëm léssz nékönk këgyës táplálónk.

ẏ Azzonnyonkh zephseghes thwkore:
ferfyaknak tyztes gozedelme:
halottaknak nagh hyedelme:
ordogoknek o nagh toredelme

13. Asszonyok(nak) szepségës tűköre,
Férfiaknak tisztës győzëdelme,
Halottaknak nagy hiedelme,
Ördögöknek ő nagy törëdelme.

ẏ Rolad zolnak zenteknek mondasi:
zenth haromsagnak nagh tytheus tanacy:
apostolonak zent predycalasi:
martyromoknak dyadalmassaghy

14. Rólad szólnak szentëknek mondási,
Szent Háromságnak nagy titkus tanácsi,
Apostoloknak szent prédikálási,
Mártíromoknak diadalmassági.

ẏ Halottaknak ‖ [336] megh zabadeytoya
torokoknek megh nyomoroytoya
keralyoknak yo tanach adoya
magyaroknak megh oltalmazoya:

15. Halottaknak mëgszabadejtója,
Törököknek mëgnyomorojtója,
Kërályoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak mëgoltalmazója.

ẏ Ezt zerzetek pestnek varosaban:
vgyan ottan zent peter vcayaban:
zwleteth vtan el mwlth ydoben:
ezer oth zaz ees nyolch estendoben

16. Ezt szërzëtték Pestnek városában,
Ugyan ottan Szent Pëtër uccájában,
Születet után elmúlt időben,
Ezërötszáz és nyolcz esztendöben.

ẏ Legen hala az zent haromsagnak:
azonkeppen az aldoth ihusnak
legen hala az zyz marianak:
velem ‖ [337] ozwe mend az bodogoknak Amen

17. Légyën hálá az Szent Háromságnak
Azonképpen az áldott Jézusnak.
Légyën hálá az Szíz Máriának,
Vélem öszve mënd az bódogoknak. Ámmën.

Jegyzetek.

1. vsz. *angyëloknak*. Vö. *angelent, archangelt* HB. A Thewrewk-Codexben már *angialocnac*.

nagyságus, bódogságus. A Thewrewk-Codexben *nagysagos, bodogsagos*.

2. vsz. *mënd*, a Thewrewk-Codexben *mynd*.

3. vsz. *szëráfinnak, kërubinnak*. E héber többes számok itt még változatlanúl állanak; a Thewrewk-Codex már megtoldja a többes képzővel, a mint ma is mondjuk: *seraphynoc, kerubinoc*.

székësëknek. A *székesek* am. *székes angyalok*, a mit az Érdy-Codex így magyaráz meg: «Harmad kar bely angyalok neweztetlnek *zekosoknek*, kyknek oly meeltosagus malaztyok vagyok [olv. vagyon] hogy az wr isten ew raytok Yllyọn» (557. l.). A Németújvári Glosszák pedig latinúl így értelmezi: «*Zekes angyalok* (throni) quorum officium est docere homines, quomodo iudicent» (217. l.).

4. vsz. *ihai*, am. szivei. A már tárgyalt *jonh, joh* szónak továbbfejlett alakja. (Vö. fönt, 108. l.)

5. vsz. *igazságonk, reménségönk* stb. E többesszámú *-onk -önk* személyragok a Thewrewk-Codexben már a mai *u, ü*-vel állanak: *ygazsagunc, remensegunch*.

hogy mi szüvönkért stb. Romlott szöveg; a *hogy*-ra nincsen szükség. A Thewrewk-Codexben helyesebben: *sok bynewncrwl my nag batorsagunc*.

6. vsz. *áldott të légy*. Inversio e helyett: áldott légy te.

nyugosztója. A *nyugoszt* igét ma úgyszólván csak e kifejezésben használjuk: *Isten nyugosszza meg*. (Vö. *Defectivumok a magyar nyelvben, Egyetemes Philol. Közlöny* XV. 1062.)

7. vsz.) *segéljed mëg*, am. segítsd meg. A *segéll* ige ma is él ugyan, de egyre nagyobb tért veszít.

«*engeztel' meg*», am. engeszteld meg; a Thewrewk-Codexben *engeztellyed meg*. Minthogy codexünk alakjában az *l* jésítve van, azt kell föltennünk, bogy a mai összevont *engeszteld*-féle alakokat (*engesztel-je-d*-ből) *engeszteljd* = *engesztelyd* ejtés előzte meg, ennek a *d*-je pedig példánkban a következő szó mássalhangzós kezdete miatt maradt ki. Vö. «jól *mëggondolj* magad» a Pannóniai Enekben (101. s.), e h. *meggondolj(ad)*.

«*fordeych*», «*tereych*», am. fordítsd, térítsd. Szintén személyragja kopott alakok, a minők a *t* végű igékben a régiségben és a mai népnél is igen közönségesek.

8. vsz. *mondási, tanáesi* stb. am. mondásai, tanácsai. A többesszámú birtokos személyragnak eredetibb alakja az egyszerű *i*. Az *a* az egyes számú 3. személy *mondása*-féle alakokból hatolt át. (Vö. Szinnyei József: *A birtokos személyragozásról, Magy. Nyelvőr* XVII. 241. s köv. ll.)

titkus, a Thewrewk-Codexben *tytkos*.

9. vsz. *angyëli esésről*, am. angyali bukás, angyalok bukása. A következő két sorbeli *emlekezzel* helyett a Thewrewk-Codexben a régies *emlekezzyel* ‚emlékëzjél' áll.

«*nyer kegelmeth*», e h. nyerj kegyelmet, a kiejtést követő irásmóddal. Magánhangzója talán még hosszan hangzott, a mint a nép több helyen ma is ejti: *nyér*.

10. vsz. *siradalmas*, am. siralmas, s ennek olyan megfelelője, mint a *bizodalmas* a *bizalmas*-nak. A második szótagbeli *a*-ra nézve vö. *lakadalom* és *lakodalom, uradalom* és *urodalom*.

11. vsz. *szánkivetésëknek*. Kiejtés szerinti irás, am. szám*k*ivetéseknek. A torokhangú *k* előtt az ajakhangú nasalis is torokhangúvá (*ñ*) változott.

12. vsz. *születetönk*, am. születésünk. A Thewrewk-Codexben már *-és* képzővel, de a tőszótagnak eredetibb *i* hangjával: *zyleteswnc*.

«*fwgelmes*», am. ‚függelmes'? Ismeretlen és értelmezhetetlen alak. Valószinüleg iráshiba. A Thewrewk-Codexben *feledelmes* ‚féledelmes', am. félelmes (vö. föntebb *siradalmas*).

hivolkodásonk, am. hivalkodásunk. E szó helyett a Thewrewk-Codexben *yzamatunc* ‚iszamatunk' áll, a mi annyit jelent mint megbotlásunk, megsikamlásunk.

«*rettenes*». Iráshiba *rettenetes* helyett, a mint a másik codexben áll.

13. vsz. «*azzonnyonkh*». Tollhiba *azzonnyokh* vagy inkább *azzonnyoknak* helyett. (A Thewrewk-Codexben *azzonyocnach*.) A kettős *nny*-ről l. 163. l.

hiedelme. Jelentése nem *fiducia* (a *hisz* igéből), hanem *refrigerium* ‚enyhület', a *hűvös, hűlni* szók tövéből. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

14. vsz. «*apostolonak*». tollhiba *apostoloknak* helyett.

17. vsz. *vélem öszve*, am. velem együtt Az *öszve* a mai *össze*-nek régibb alakja, maga a kifejezés pedig igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 246.)

1—17. vsz. Egybevetve a Peer-Codex és Thewrewk-Codex énekét, azt tapasztaljuk, hogy amannak nyelve a Thewrewk-Codexénél általában régiesebb. Csak egy pontban mutat a Thewrewk-Codex cantilenája a Peer-Codexbelinél eredetibb nyelvállapotot: a magashangzók labializálatlan ejtésében. A mi a Peer-Codexben már *bűnös, tűkör, születet, győzedelem, töredelem, vízözön, ördög*, az a Thewrewk-Codex nyelve szerint *bínes, tíkör, sziletés, gyézedelem, töredelem, vízözin, ördög*. Ezekben a két emléknek nyelvjárásbeli különbözése is nyilatkozik.

Kiadás. A Peer-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta Volf György, *Nyelvemléktár* II. k. A bevezetésben közli a Codextől különszakított s a Nemz. Múzeumban *Imakönyv és Cisiokalendárium* czím alatt (l. fönt 40. l.) szereplő részeket is, a csízió kivételével. — Egyes részletei közölvék a következő művekben: Vásárhelyi András cantilenája és Apáti Ferencz feddő éneke Révai Miklósnál, *Elegyes Versek* (Pozsony, 1787.) 288—300. l. a «Régiségek» közt; ugyanezek, valamint a Szent Lászlóról szóló ének, rövid nyelvi jegyzetekkel Toldy Ferencznél, *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 191. 199. 204. l.; összes verses részletei pedig, köztük a fönt említett csízió is, bő jegyzetekkel Szilády Áronnál, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 20. 26. 49—51. 53. és 71. sz. alatt. — Egy lapja hasonmását l. Horvát István ismertetése mellett. *Tud. Gyűjtemény* 1835. évf. V. k.

Repertorium. Révai, Nicolaus: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 23—26. l. (*Vita MS. S. Alexii. Vita MS. S. Pauli I. Eremitae. Precum Liber MS.* czím alatt.) — Ugyanaz az *Elegyes Versek*-ben (l. a kiadásoknál). — Horvát István: *Szent Elek és Remete Szent Pál Élete néhány Imádsággal és Énekkel, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. V. 102—106. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 83. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmúv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 26. l. — Munkácsi Bernát: *Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexekben, Magy. Nyelvőr* IX. 300. és 345. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.), I. 16—31.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A Nádor-Codex.

E nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, elején csonka papiros-codex. A kisebb javításokat és pótlásokat nem tekintve egészben egy kéz irása. Leirója ismeretlen, de azonos a Simor-Codex irójával. Készülése éve a 657—658. lapon szavakkal ekként van kitéve: *Irtac ez konvet istennec ziletese vtan, ezor kilencz zaz ńolcz eztendobe,* a mihez egy későbbi kéztől ez a szó van jegyezve: *erras* (tévedsz) s egyúttal az év számokkal 1508-ra van igazítva. Tartalma (a mi a Winkler-Codexével nagy részben megegyez): vallásos oktatások és elmélkedések, a passió, legendák, imádságok és énekek, hangjegyekkel. E hangjegyek egyszersmind legrégibb ily maradványok, miket magyar szöveggel találunk.* *József nádor* félszázados kormányzásának emlékére a *budapesti egyetem* Nádor-Codexnek nevezte el s könyvtárában őrzi (*Cod. Hung. № 1.* jelzet alatt).

Orthographiája főbb sajátságaiban a Guary-Codexével azonos, nyelve pedig határozottan az öző vidékek nyelvjárásához tartozik.

Szemelvényül ama részeket közöljük, a melyekben az *Ave salutis hostia* és *Miserorum pia adiutrix* kezdetű latin hymnusok állanak magyar fordításaikkal (*Iduozleǵ iduossegos hosťa* és *Binosoknec keǵos segedseg*) és hangjegyeikkel (a codex 695—696. és 701—703. lapjain, a 703. lapot hasonmásban is adjuk). Ezeknek elseje a codexben akként van leírva, hogy a latin éneket a magyar fordítás versszakonkint váltja föl, a másiknál a két nyelvi szöveg külön következik egymás után. Ez utóbbinak magyar fordítása csak három versszakig terjed, s minthogy a codex épen ezzel végződik s utána 4 üres levél következik, valószinű, hogy a másoló úgy hagyta félben a munkát s ennélfogva a hymnus magyarjának másolata is töredék maradt. Ugyanez éneknek két első versszaka latinúl s első versszaka magyarúl a Peer-Codex *Cisió*-jának 18. lapján is megtalálható.

* Ezeket, mint Toldy írja, Mátray Gábor az ötvenes években átírta s nyilvános hangversenyeken nagy tetszéssel adatta elő (l. a codex-kiadás bevezetésében 48. l.).

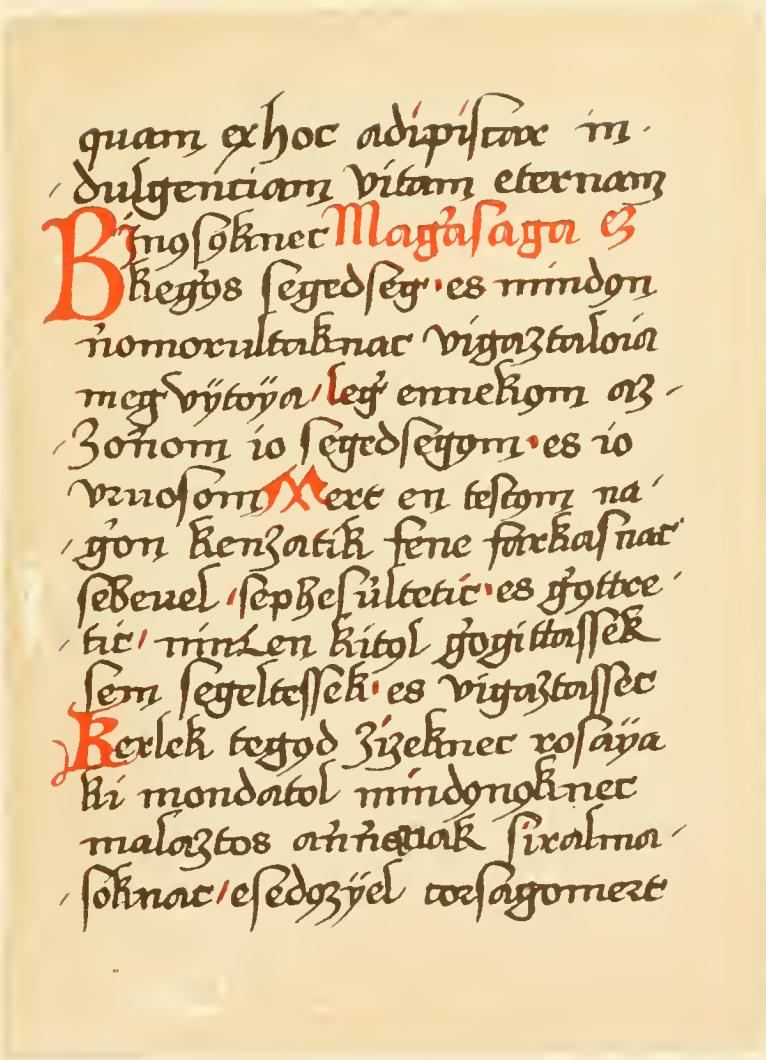

A NÁDOR-CODEX 703. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1508.)
Eredetije a budapesti egyetem könyvtárában.

1. Ave salutis hostia: Idvöz légy idvösségös hostya.

(Nádor-Codex 695—696. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Aue salutis hostia fily dei castaque matris Nam te fide apprehenso, sinceriter pleneque credo Idụozleǵ iduọssegọs hosťa istennek tiztha aṅanak ťya, Mert tegọdet hythben lathlak, tiztan es telyesseggel hizlek Nam tu es meus saluator, tociusque redemptor, qui es natus nimpha dei, qui in cruce expassum est Mert te vaǵ en iduọzitọm mind ez velagnac megvaltoya, bizoṅ ‖ [696] istennec zent fia, ky a kereztfan fezúltethek Dum sacerdos verba finit, Nil de pane remanebit, sed est verum corpus-xpi, quod incruce ymolatum est Mikor a pap az iget el vegezi nem alhat kynernek alhattya hanem lezọn cristus teste, ky a kereztfan aldoztathek. Deum meum te collaudo animo te magnifico, trinitatj recommenso, verbo isto quo assero En istenọm tegọd diLerlec, lelkọmmel en fel magaztallak Zentharomsag diLertessec, es ‖ [697] ez ige mia aldoztassec

---

A magyar ének eredeti kiejtése.

1. Idvöz légy idvösségös hostya,
Istennek tiszta anyjának fia,
Mert tégödet hitben látlak,
Tisztán és teljességgel hiszlek.

2. Mert të vagy én idvözítőm,
Mind ez vëlágnak mëgváltója,
Bizony Istennek szent fia,
Ki a kërësztfán feszültetek.

3. Mikor a pap az ígét elvégezi,
Nëm állhat kinyérnek állatja,
Hanëm lészön Krisztus teste,
Ki a kërësztfán áldoztaték.

4. Én Istenöm tégöd dicsérlek,
Lëlkömmel én fëlmagasztallak.
Szent Háromság dicsértessék,
És ez ige miá áldoztassék.

*A latin hymnus magában, mai latin írásmódunk szerint.**

1. Ave salutis hostia,
Fili Dei, castæque matris,
Nam te fide apprehendo,
Sinceriter pleneque credo.

2. Nam tu es meus salvator,
Totiusque (mundi) redemptor,
Qui es natus nympha Dei,
Qui in cruce expassus est.

3. Dum sacerdos verba finit,
Nil de pane remanebit,
Sed est verum corpus Christi,
Quod in cruce immolatum est.

4. Deum meum te collaudo,
Animo te magnifico,
Trinitati recommendo,
Verbo isto quo assero.

* A codex latin orthographiája a középkori írásmódot mutatja, a mely a philologiai kutatások eredményein alapuló mai írástól némely pontokban különbözik. Nevezetesen az *ae* és *oe* helyett akkoriban egyszerűen *e*-t, az *i* helyett *j*-t vagy *ï*-t, a *cz*-vel hangzó *ti* szótagban *t* helyett *c*-t írtak. Ez ének szövegében hibák is vannak. Az 1. vszakban *castaque* e h. *castaeque*; a 2. vszakban kimaradt a *mundi* szó, *expassus* helyett pedig hibásan *expassum* áll.

Jegyzetek.

1. vsz. *hostya*, am. ostya. Az eredeti latin *hostia*-nak középkori magyarországi ejtésétől (*hoštia*, ma *hosztia* csak) annyiban különbözik, hogy a *ti* hangcsoport már *ty*-vé változott benne (vö. *Matthias: Mátyás*). Ma a szókezdő *h* nélkül ejtjük: *ostya*.

2. vsz. *mind ez vĕlĕ nak*, am. egész e világnak, az egész világnak. (Vö. fönt, 68. l.)

bizony Istennek szent fia. E sor nem pontos fordítása a latinnak. A *bizony* itt am. igaz, a mely értelemmel régen közönséges volt. Talán e használat maradványa a mai elliptikus esküdöző szólás: *bizony Isten*.

feszűlteték, am. feszítteték, megfeszítteték. (Az alakról l. fönt, 109. l.)

3. vsz. *nëm állhat kinyérnek állatja*, am. nem maradhat meg a kenyérnek előbbi mivolta. *Kinyér* ma is élő tájnyelvi alak. *Állat* pedig itt am. substantia (vö. *Nyelvtört. Szót.*).

---

2. Miserorum pia adiutrix: Bínösöknek kĕgyös segédség.

(Nádor-Codex 701—703. l.)[1]

A szöveg betűszerinti olvasása.

[701] Miserorum pia adiutrix et mestorum omnium tu consolatrix reparatrix esto mihi domina auxiliatrix atque curatrix. || [702] Arcus meus male vexatur, morbo lupi venenosi sic sauciatur cruciatur noⁿ est per quem medetvr seu leuetur, atqⁿᵉ curetur Rogito te rosa virginum, que diceris graciosa mater omnium flebiliuᵐ Interpella pro languore tuo filio vt curar morbo Ipse reum esse nosco, et hanc penaᵐ condignam mihi vendico sed supplico commenda me filio tuo vnico regi celico A reatu purget animam corporisqⁿᵉ conferat piam medelam det graciam, per || [703] quam ex hoc adipiscar indulgenciam vitam eternam

Magasaga ez

BInosoknec kegos segedseg, es mindon nomorultaknac vigaztaloia meg vytoya, Leg ennekom azzonom io segedsegom, es io vruosom Mert en testom

---

A magyar ének eredeti kiejtése.	*A latin hymnus, mai írásmódunk szerint.*[2]
1. Bínösöknek kĕgyös segédség	1. Miserorum pia adiutrix
És mindön nyomorúltaknak	Et moestorum omnium
Vígasztalója, mĕgújítója!	Tu consolatrix, reparatrix.
Légy én néköm, Asszonyom,	Esto mihi domina,
Jó segédségöm	Auxiliatrix
És jó urvosom!	Atque curatrix.

[1] E részből való hasonmásunk, a 703. lapról. A lap alsó és bal szélén levő világos foltok könyvkedvelő molyok rágásait mutatják. A 701. lap szövege az eredetiben kétszeresen van meg: előbb hangjegyek alá jegyezve s aztán folytatólag külön is.

[2] A codexbeli latin szövegben két hiba van, a 2. vszakban *arcus* e h. *artus*; a 3. vszakban *curar* e h. *curer*.

naǵon kenzatik fene farkasnac sebeuel, sephesúltetic, es ǵǫttretic, ninLen kitǫl ǵogittassek sem segeltessek, es vigaztassek Kerlek tegǫd zizeknec rosaya ki mondatol mindǫnǫknec malaztos aṁnanak siralmasoknac, esedǫzyel corsagomert ‖ [704] iesus fyadnal ǵogyhon meg engǫm

---

2. Mert én testöm nagyon kénzatik
Fene farkasnak sebével;
Sebhësűltetik és gyötretik.
Nincsen, kitől gyógíttassék,
Sëm segéltessék
És vígasztassék.

3. Kérlek tégöd, szízeknek rózsája,
Ki mondatol mindönöknek
Malasztos anyjának!
Esedözjél kórságomért
Jézus fiadnál:
Gyógíhon mëg engöm!

2. Artus meus male vexatur
Morbo lupi venenosi;
Sic sauciatur, cruciatur,
Non est per quem medetur
Seu levetur,
Atque curetur.

3. Rogito te, rosa virginum,
Quæ diceris gratiosa mater
Omnium flebilium;
Interpella pro languore,
Tuo filio,
Ut curer morbo.

4. Ipse reum esse nosco,
Et hanc pœnam condignam
Mihi vendico; sed supplico,
Commenda me filio
Tuo unico,
Regi cœlico.

5. A reatu purget animam
Corporisque conferat
Piam medelam, det gratiam,
Per quam ex hoc adipiscar
Indulgentiam,
Vitam æternam.

Jegyzetek.

1. vsz. *segédségöm.* am. segítségem. A *segédség* gyakori régi alak a hasonló jelentésű *segéd* szóból, a mely utóbbit ma csak konkrét értelemben, személyről használjuk.

urvosom, am. orvosom. A székelység az első szótagot ma is *u*-val ejti: *urus, urusság, urusolni*: orvos, orvosság, orvosolni (Tájszótár).

2. vsz. *sebhësűltetik*, am. sebesíttetik Minthogy ez az ige a *sebes* melléknévből, a *seb* főnévnek *-s* képzős hajtásából származik, a *h*-t csak úgy magyarázhatjuk benne, hogy az író a *sebesül* igét a *sebheszik* alakjával összekeverte. Az utóbbiban a *h*-nak denominalis igeképzői szerepe van. (Vö. Budenz: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* 140. lap.)

gyógíttassék, am. gyógyíttassék. A *gyógyít, gyógyúl*, második szótagjukban *g*-vel, közönséges eredetibb alakok a régi nyelvben. Ez igék ugyanis a régi *jog* (jóg?) szónak

származékai s valóban még *jógít, jógúl-* féle alakokkal is előfordúlnak nyelvemlékeinkben. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIV. 261.)

segéltessék, am. segíttessék. A *segél* igének szenvedő alakja. (Vö. fönt 166. l.)

Kiadás. A Nádor-Codexet Toldy Ferencz adta ki, bő bevezetéssel, szótárral s az első lap hasonmásával: *Nádor-Codex. A pesti egyetemi könyrtár eredetiéből bevezetéssel és szótárral.* (Buda. 1857.) Ugyan ő közölt belőle szemelvényeket is, mai helyesírással és rövid jegyzetekkel, alább idéz. munk. I. 261—270 ll. — A 6—109. lapig terjedő részt, mint a Guary-Codex hiányzó elejének megfelelő szöveget, e codex kiadása elé tűzve kiadta Döbrentei Gábor, *Régi Magy. Nyelvemlékek* IV. k. I—XXII. l. — Verses részleteit közli és magyarázza Szilády Áron, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 2—4. sz. alatt. — Az első lap hasonmása látható Horvát István ismertetése mellett is (l. Repertorium).

Repertorium. Horvát István: *A' Pesti Fő Oskola Könyrtárának 1508-dik éri Elmélkedéskönyve 's Legendáriuma, Tudom. Gyüjtemény* 1835. évf. VII. 84—92. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 82. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyekiállításhoz* (Budapest, 1882.), 25. l. — Zoltvány L. Irén: *A Nádor-Codex nyelvi sajátságairól, Nyelvtud. Közlemények* XVII. 190—246. és XIX. 1—57.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A Döbrentei-Codex.

E fontos nyelvemlékünk egy nyolczadrét alakú, elején csonka papiros codex. Elejétől végig Halabori Bertalan pap műve, ki a 320. lapon olvasható megjegyzés szerint a zsoltárok másolását 1508-ban irta: «*Bertalan pap bereg varmegjei halabori falvbol nemzett: ez zoltart irta: zilletes vtan ezer öt zaz nolc eztendoben*». Tartalma: a zsoltárok fordítása, az Énekek éneke (végén egy *találós mese*, a legrégibb ilynemű maradvány), Jób könyvének nehány része, a passió, prédikácziók, breviáriumi dicséretek és evángéliumi darabok. Iráshibáiból kitetszőleg másolat. Nevét *Döbrentei Gáborról*, nyelvemlékeink egykori buzgó gyűjtőjéről és kiadójáról kapta. *A gyulafehérvári püspöki könyvtár* tulajdona.

A Döbrentei-Codex nyelve két szempontból érdekes. Első sorban régiességénél fogva, a mennyiben több oly szót és alakot találunk benne, a minők csak régibb emlékeinknek sajátjai; másodszor mert e codexben bírjuk a tiszavidéki * izö* nyelvjárás legrégibb emlékét.

Mutatványúl Máté evángelista passiójából közlünk egy részt (XXVI. fej. 2—50. v.) a codex 431—435. lapjairól, egybevetve, a hol szükséges, legrégibb bibliafordításunknak megfelelő helyével, a Müncheni Codex evángéliumával.

A szöveg betűszerinti olvasása.

2 Az Idoben monda iesus v taneitvañinak Tvdgatok mert neged nap vtan hvsvet lezen es embernek fia el aroltatik, hoǵ meg fezeitessek

3 Tahat papoknak feiedelmi egbe gvlekeztek. es nepnek vembi: papok feiedelmenek pitvaraba ki mondatik vala kaifasnak.

A szöveg eredeti kiejtése.

2. Az időben monda Jézus ű tanëjtványinak: Tudjátok, mert negyed nap után húsvét lészën és emběrnek Fia eláróltatik, hogy mëgfeszëjtessék.

3. Tahát papoknak fejëdelmi ëggybe gyülekëztek és népnek vémbi, papok fejëdelmének pitvarába, ki mondatik vala Kaifásnak:

A Vulgata szerint.

2. Scitis quia post biduum Pascha fiet, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur.

3. Tunc congregati sunt principes sacerdotum, et seniores populi, in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas:

4] es tanalLot tọnek. hoǵ iesust alsaggal meg tartanaiak. es meg ọlneiek

5] de mondonak vala Ne idnep napon. netalantan zọndọles lenne az nepben

6] holot kedeg volna iesus betaniaba: poklos simonnak hazaban:

7] hozia mene eǵ azzoń emberdraga kenet alabastrommal: es ý ýlteben, feiere ọtte

8] latvan kedeg taneitvaňok: meg duzzadanak mondvan: Mi vezedelm lọn ez:

9] Mert ezt sokon el arolhattak volna es adatott volna zegeneknek

10] Iesus kedeg tvdvan monda nekik: Mit nehezeltek az azzoń emberre: mert io dolgot tọn en bennem:

11] mert mindenkor zegenek vannak veletek. en kedeg nem minden idọben lezek:

12] Mert ez. az kenetet en testembe boLatvan. engem temetesre tọtte

13] Bizoń mondom nektek. vala hol hirdetendik. mind vilagot mia. ez evangelimot: meg mondatik ez es. mit ez azzońember tọtt ý emleitetere

4. És tanálcsot tőnek, hogy Jezust álsággal mëgtartanáják és mëgölnéjék.

5. De mondonak vala: Në idnepnapon, nëtaláltán zöndőlés lënne az népben.

6. Holott kedég volna Jézus Bëtániába, poklos Simonnak házában,

7. Hozjá méne ëggy asszonyembër drága kenet alabástrommal, és ű ültében fejére ötté.

8. Látván kedég tanëjtványok, mëgduzzadának mondván: Mi veszëdelm lőn ez?

9. Mert ezt sokon elárólhatták volna és adatott volna szëgényëknek.

10. Jézus kedég tudván, monda nékik: Mit nehezëltëk az asszonyembërre? Mert jó dolgot tőn én bennem.

11. Mert mindënkor szëgényëk vannak véletëk: én kedég nëm mindën időben lészëk.

12. Mert ez az kenetët én testëmbe bocsátván, engëm temetésre tötte.

13. Bizony mondom néktëk, valahol hirdetendik mind világot miá az ëvángyéli(o)mot, mëgmondatik ez ës, mit ez asszonyembër tött ű emlëjtetére.

---

4. Et consilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent, et occiderent.

5. Dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo.

6. Cum autem Jesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi,

7. Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et effudit super caput ipsius recumbentis.

8. Videntes autem discipuli, indignati sunt dicentes: Ut quid perditio hæc?

9. Potuit enim istud venumdari multo, et dari pauperibus.

10. Sciens autem Jesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.

11. Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.

12. Mittens enim hæc unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.

13. Amen dico vobis, ubicumque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur et quod hæc fecit in memoriam eius.

14] Tahat el mene az tizenkettọkbọl eǵ kinek || [432] Neve skariot fia ivdas. papoknak feiedelmihez.

15] es monda nekik Mit akartok nekem adnotok es en ṽtet nektek adom Es tahat ọk zerzenek neki harminc ezṽst penzt

16] Es attol fogvan keres vala okos ṽget, hoǵ ṽtet be adhatnaia

17] husvetnek] kedeg elọ napian. taneitvaṅok menenek iesushoz mondvan hol akarod zerzịonk neked hvsvetet enned

18] Es tahat iesus monda Meṅnetek a varosba nekihez. es monǵatok neki Mester monǵa En idọm kọzel vaǵon. te nalad tezek hvsvetet en taneitvanimval

19] Es taneitvaṅok tọnek. mikent iesus zerze ṽ nekik Es hvsvetet zerzenek

20] Est leven kedeg. ṽl vala ṽ tizenket taneitvaṅival.

21] es ṽ ettekben. monda nekik Bizon mondom nektek. mert eǵǵitek engem el adando:

22] es igen meg zomorodvan. kezde ki mind mondania Vram mi nem en vaǵok e

14. Tahát elméne az tizënkettőkből ëggy, kinek neve Iskariót fia, Júdás. papok fejëdelmihëz:

15. És monda nékik: Mit akartok nékëm adnotok, és én űtet néktëk adom? És tahát űk szërzének néki harmincz ezüst pénzt.

16. És attól fogván keres vala okos ügyet, hogy űtet beadhatnája.

17. Húsvétnek kedég elő napján tanëjtványok mënénekJézushoz mondván: Hol akarod szërzjönk nékëd húsvétët ënnëd?

18. És tahát Jézus monda: Mënjetëk a városba nékihëz és mondjátok néki: Mestër mondja: Én időm közel vagyon, të nálad tëszëk húsvétët én tanëjtványimval.

19. És tanëjtványok tőnek, miként Jézus szërzé ű nékik, és húsvétët szërzének.

20. Est lévén kedég, ül vala ű tizënkét tanëjtványival.

21. És ű ëttëkben monda nékik: Bizon mondom néktëk, mert ëggyitëk engëm eladandó.

22. És igën mëgszomorodván kezde ki-mind mondania: Uram, mi-nëm én vagyok-é?

---

14. Tunc abiit unus de duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum:

15. Et ait illis: Quid vultis mihi dare, et ego vobis eum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos.

16. Et exinde quærebat opportunitatem ut eum traderet.

17. Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes: Ubi vis paremus tibi comedere Pascha?

18. At Jesus dixit: Ite in civitatem ad quemdam, et dicite ei: Magister dicit: Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.

19. Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Jesus, et paraverunt Pascha.

20. Vespere autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis suis.

21. Et edentibus illis, dixit: Amen dico vobis, quia unus vestrum me traditurus est.

22. Et contristati valde, cœperunt singuli dicere: Numquid ego sum Domine?

23] Es tahat ỽ felelven monda: ki kezvel en velem az talba ńvl. engem az arol:

24] lehet embernek fia el meǵen. mikent irvan vaǵon ỽ rola. de iai az embernek. ki mia embernek fia el aroltatik Io vala neki ha az ember nem ziletet volna

25] Felele kedeg ivdas ki ỽtet el arolta. es monda Mester mi nem en vaǵok e Monda neki te mondad

26] V' valoraiok leven kedeg. iesus. fel vọn keńeret || [433] es meg alda. es megtọre. es ada ỽ taneitvaňinak Es monda Veǵetek es eǵetek: ez en testem

27 Es poharth veven. halat ada. es ada nekik. es monda. Iǵatok mind ebol

28] Mert ez en verem. vy haǵasnak. ki sokert ki ọtletik binọknek bolanatťara

29] Mondom kedeg nektek. nem Izom. matol fogvan. ez zọlọ tọnek siriabol: mind az napig: mikoron azt iǵam vyiat. en aťamnak orzagaban ti veletek.

30] Es edes Inek mondvan el ki menenek olay fanak heǵere

23. És tahát ű felelven monda: Ki kézvel én vélem az tálba nyúl, engëm az áról.

24. Lëhet. embërnek Fia elmégyën, miként írván vagyon ű róla: de jaj az embërnek, ki miá embërnek Fia eláróltatik: jó vala néki, ha az embër nëm sziletëtt volna.

25. Felele kedég Júdás, ki űtet elárólta, és monda: Mestër, mi-nëm én vagyok-é? Monda néki: Të mondád.

26. Ü vacsorájok lévén kedég, Jézus fölvőn kënyeret,és mëgáldá,és mëgtöré, és adá ű tanëjtványinak, és monda: Vëgyétëk és ëgyétëk: ez én testëm.

27. És pohárt vévén, hálát ada és adá nékik, és monda: Igyatok mind ebből.

28. Mert ez én vérëm, új hagyásnak, ki sokért kiötletik bínöknek bocsánatjára.

29. Mondom kedég néktëk: Nëm iszom mától fogván ez szőlőtőnek zsírjából mind az napig, mikoron azt igyam újat én Atyámnak országában ti véletëk.

30. És édës ínek mondván, el-kimënének olajfának hëgyére.

---

23. At ipse respondens, ait: Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.

24. Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: væ autem homini illi, per quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille.

25. Respondens autem Judas, qui tradidit eum, dixit: Numquid ego sum Rabbi? Ait illi: Tu dixisti.

26. Cœnantibus autem eis, accepit Jesus panem, et benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, et ait: Accipite, et comedite: hoc est corpus meum.

27. Et accipiens calicem gratias egit: et dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes.

28. Hic est enim sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

29. Dico autem vobis: non bibam amodo de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei.

30. Et hymno dicto, exierunt in Montem oliveti.

31] Tahat mond nekik iesus Ti mind meg tantorottok en bennem. ez eyel Merth irvan vaǵon Meg verem az paztort. es el ozolnak Lordanak Ivhy

32] Mi vtan kedeg fel kelendek (tamadandok). elǫttetek galileaba meǵek

33] Felelven kedeg peter monda neki Es ha mind meg tantorodandonak te benned. en soha nem tantorodom

34] Monda neki iesus Bizon mondom neked. mert ez eyel. mi elǫt kakas inekl̓en: engem haromzer meg tagadc

35] Monda neki peter Es ha ketelen volna nekem veled meg halnom teged meg nem tagadlak Azonkent mondanak mind az taneitvańok

36] Tahat iǫve velek iesus eǵ ǵetseman nevǫ falvban Es monda v́ taneitvańinak Ith v́ll̓etek. mig amoda meǵek. es imadok

37] Es fel || [434] veven petert es zebedeos ket fiat. kezde zomorodnia: es kesergeni

38] Tahat monda nekik iesus Mind halalig zomoro en lelkem Zenveǵǵetek itt. es viǵaziatok velem.

31. Tahát mond nekik Jézus: Ti mind mëgtántorodtok én bennem ez éjjel. Mert írván vagyon: Mëgverëm az pásztort és eloszolnak csordának juhi.

32. Miután kedég fëlkëlendëk (támadandok),* előttetëk Galilëába mëgyëk.

33. Felelvén kedég Pétër monda néki: És ha mind mëgtántorodandonak të benned, én soha nëm tántorodom.

34. Monda néki Jézus: Bizon mondom nékëd, mert ez éjjel, mielőtt kakas inekljën, engëm háromszër mëgtagadsz.

35. Monda néki Pétër: És ha kételen volna nékëm véled mëghalnom, tégëd mëg nëm tagadlak. Azonként mondának mind az tanëjtványok.

36. Tahát jöve vélëk Jézus ëggy Gyëtszëmán nevő faluban és monda ű tanëjtványinak: Itt üljetëk, míg amoda mëgyëk és imádok.

37. És fëlvévén Pétërt és Zëbëdëos két fiát, kezde szomorodnia és kesergeni.

38. Tahát monda nékik Jézus: Mind halálig szomoró én lëlkëm: szenvedjetëk itt és vigyázjatok vélem.

---

31. Tunc dicit illis Jesus: Omnes vos scandalum patiemini in me, in ista nocte. Scriptum est enim: Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis.

32. Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.

33. Respondens autem Petrus, ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.

34. Ait illi Jesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

35. Ait illi Petrus: Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter et omnes discipuli dixerunt.

36. Tunc venit Jesus cum illis in villam, quæ dicitur Gethsemani, et dixit discipulis suis: Sedete hic, donec vadam illuc, et orem.

37. Et assumpto Petro, et duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari et mœstus esse.

38. Tunc ait illis: Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hic, et vigilate mecum.

* Az előbbi szó fölé írva, vörös festékkel.

39] es onneiet. elo lepek. es orcaiara essek Imadvan es mondvan En aťam ha lehet: mvlĺek el en rolam ez pohar. de maga bizoń. ne mikent en akarom: de mikent te

40] Es iove az taneitvaňokhoz: es lele ́vket alottokban Es monda peternek Ig nem vigazhattal en velem eg iden

41] Vigaziatok es imagǵatok. hog kesertetbe ne meńnetek: lehet a lelek kezs de a test beteg

42] Esmeeg maszer el mene. es imada mondvan En aťam ha ez pohar el nem mvlhatik. ha nem igam. legen te akaratod

43] es iove esmeg. es lile ́vket [all] allottokban: mert ́v zemek meg nehezolt vala

44] es ́vket meg hagvan. esmeg el mene. es imadaa harmadzer. azon bezedet mondvan

45] Tahat iove ́v taneitvaňihoz. es mond nekik alogǵatok Immar es ́nvgogǵatok el Ime el kozeleit ido. es embernek fia adatik binosoknek kezekbe:

46] kelĺetek fel. meńonk el. Ime el kozeleit ki engem el arol

39. És onnéjëtt elölépék es orczájára essék imádván és mondván: Én Atyám, ha lëhet, múljék el én rólam ez pohár, de maga bizony në miként én akarom, de miként të.

40. És jöve az tanëjtványokhoz és lëlé űket alodtokban. És monda Petërnek Így në vigyázhattál én vélem ëggy idén?

41. Vigyázjatok és imádjatok, hogy késértetbe në mënjetëk. Lëhët a lélëk kész, de a test beteg.

42. Ësmég másszër elméne és imáda mondván: Én Atyám, ha ez pohár el në múlhatik, ha në igyam, légyën të akaratod.

43. És jöve ësmég és lílé űket alodtokban, mert ű szëmëk mëgnehezőlt vala.

44. És űket mëghagyván, ësmég elméne és imáda harmadszër, azon beszédët mondván.

45. Tahát jöve ű tanëjtványihoz és mond nékik: Alodjatok immár és nyugodjatok el: íme elközelëjt idő, és embërnek Fia adatik bínösöknek kezëkbe.

46. Këljetëk fël, mënjönk el: íme elközelëjt, ki engëm eláról.

---

39. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans, et dicens: Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste, verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.

40. Et venit ad discipulos suos, et invenit eos dormientes, et dicit Petro: Sic non potuistis una hora vigilare mecum?

41. Vigilate, et orate ut non intretis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.

42. Iterum secundo abiit, et oravit, dicens: Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.

43. Et venit iterum, et invenit eos dormientes: erant enim oculi eorum gravati.

44. Et relictis illis, iterum abiit, et oravit tertio eundem sermonem dicens.

45. Tunc venit ad discipulos suos, et dicit illis: Dormite iam, et requiescite: ecce appropinquavit hora, et Filius hominis tradetur in manus peccatorum.

46. Surgite, eamus: ecce appropinquavit qui me tradet.

47] Meeg v́ zoltaba Ime Ivdas tizenkettọnek eǵǵik. el ivta. es v́ vele naǵ sereg. tọrọkel es dorongokkal. papok feiedelmitọl boLattatak || [435] es nepnek vembitọl.

48] ki kedeg v́tet el arolt a vala: nekik ielt ada mondvan Valamelľet mog apolandok (Lokolandok) v́ az. tarLatok v́tet

49] Es leg ottan iesushoz elọ menven monda Idvọzleǵ mester es meg apola v́tet

50] Es monda neki iesus Baratom mire iọttel: tahat elo lepenek. es kezeket iesusra vetek. es meg tartak v́tet.

47. Még ű szóltába, íme Júdás, tizënkettőnek ëggyik. eljuta és ű véle nagy sereg tőrökkel és dorongokkal, papok fejëdelmitöl bocsáttattak és népnek vembitöl.

48. Ki kedég űtet elárólta vala, nékik jelt ada, mondván: Valamëllyet mëgapolandok (csókolandok).* ű az, tartsátok ütet.

49. És legottan Jézushoz előmënvén, monda: Idvöz légy, Mestër. És mëgapolá ütet.

50. És monda néki Jézus: Barátom, mire jöttél? Tahát előlépének és kezëket Jézusra veték és mëgtarták ütet.

---

47. Adhuc eo loquente, ecce Judas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa, cum gladiis et fustibus, missi a principibus sacerdotum, et senioribus populi.

48. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum.

49. Et confestim accedens ad Jesum, dixit: Ave Rabbi. Et osculatus est eum.

50. Dixitque illi Jesus: Amice, ad quid veuisti? Tunc accesserunt, et manus iniecerunt in Jesum, et tenuerunt eum.

Jegyzetek.

2. v. *ű* am. ő. (Vö. HB. fönt 63. l.)

mert. A latin *quia* betűszerinti fordítása.

3. v. *tahát,* ma tehát; itt annyit jelent mint ‚akkor', a mint Káldi fordítja is. E *tahát* a *tehát* szónak régi, eredetibb alakja. Vö. fönt 109. l.

vémbi, azaz *vénbi,* am. *ven(e)bb(je)i.*

4. v. *tanálesot tőnek,* a Müncheni Codexben *tanálcsot tartanak.*

álsággal, am. hamissággal, csellel; az *ál* melléknévből.

tartanáják, ölnéjék, am. tartanák, ölnék (vö. fönt 159. l.). A Münch. Codexben már az összevont alakok vannak: *megfoghatnac, megolhetnec.*

5. vsz. *mondonak.* Ez alak *mondanak* helyett egyik sajátsága a Döbrentei-Codexnek. Igy alább: *tántorodandonak* e h. tántorodandanak (33. v.). Ma is hallható ily ejtés némely vidékeken.

idnepnapon, am. ünnepnapon. Az *idnep* az *ünnep* szónak közönséges régi, eredetibb alakja. A Müncheni Codexben már hasonulással: *innep.*

zöndőlés, am. zendülés. A Müncheni Codexben *háboró.*

6. v. *holott,* am. midőn. Helyjelentésével együtt ily használata is közönséges a régiségben. (Vö. fönt 105. l.)

7. v. *ötté,* am. önté. Az *önt* igének *ött* az általános régi alakja, a mely ma is megvan az *ötvös* és *ötvény* szókban.

8. v. *mëgduzzadának,* am. megharagudtak, megbotránkoztak. A Müncheni Codexben: *méltatlankodanac.* Az arcz földuzzadásáról vett képes kifejezés. (Vö. *duzzog.*)

veszëdelm, am. vesztegetés, perditio. (Mire való a drága kenetnek e vesztegetése, fecsérlése?)

* Az előbbi szó fölé irva, vörös festékkel.

9. v. *sokon*, am. sok pénzen, drágán. Így a Münch. Codexben is.

10. v. *nehezëltëk*. am. nehezteltek. A *nehezel* ige közönséges régi szó. A Münch. Codexben ugyanígy.

én bennem. A latin *in me* fordítása. A Münch. Codexben: *én raitam*.

12. v. *engëm temetésre tötte*, am. az én temetésemre. A latin *ad sepeliendum me* kifejezést próbálta a fordító utánozni vele.

13. v. *mind világot miá*. am. az egész világon keresztül, egész világ szerte. A *miá* névutó ily helyhatározói jelentéssel, *-t* ragos főnévvel kapcsolatban többször is előfordúl a régi nyelvben: *ez világot miá*, *mind világot miá*, am. az egész világon (l. *Nyelvtört. Szót.*).

ű emlëjtetére, am. az ő emlékezetére. Az *emlëjtet* (említ, említés) a Döbrentei-Codexnek gyakori szava. Máshonnan nem ismeretes.

14. v. «*skariot*» tollhiba *Iskariot* helyett.

15. v. *akartok nékëm adnotok*, ma: akartok nekem adni. Közönséges régi kifejezésmód.

szërzének, am. megállapítottak, kitűztek. (Vö. fönt 140. l.)

16. v. *okos ügyet*, am. okúl szolgáló ügyet (dolgot), okot.

béadhatnája, am. beadhatná, átadhassa (ellenségeinek), elárúlhassa.

17. v. *húsvétnek*. Ma inkább így: *húsvétnak*, minthogy már nem érezzük összetett voltát s nem gondolunk a magashangú *vét* (vétel) alapszóra.

szërzjönk, am. szerezzünk, készítsünk. A *szërëz* ige itt régiesen a rövidebb *szërztővel* áll (vö. *szerz-ő*, *szerz-és* stb.), a mi a fölszólító mód megőrzött *j* hangjával együtt mai nyelvérzékünkre nézve szokatlan hangtorlódást (*rjz*) idéz elő.

18. v. *nékihëz*, am. valakihez. (Vö. fönt 149. l.)

tëszëk husvétët, am. tartok husvétet.

21. v. *ű ëttëkben*, am. ettükben, evésük közben.

ëggyitëk engëm eladandó, am. egyitek elad (el fog adni) engemet. A latin igealak utánzása.

22. v. *ki-mind*, am. mindenki. A *mindenki* szó a régibb nyelvben nem fordúl elő. Helyét a *kiki mind*, *ki-mind* vagy *minden* pótolták.

mi-nëm én vagyok-é, am. vajjon én vagyok-e. A *mi nëm* (mi nem) kiveszett régi kérdő- és kötőszó.

24. v. *írván vagyon*, am. irva van. (Vö. fönt *tudván radnak*, 132. l.)

jó vala néki, ha.... am. jobb lett volna neki, ha... A jelentő mód a latin *erat* utánzása.

26. v. *ez én testëm*, am. ez az én testem.

28. v. *új hagyásnak*, am. új szövetségnek, új testamentomnak (t. i. vére; ma szokatlan volna a *-nek* ragos szót appositióúl így, birtokszava nélkül használni). A Münch. Codexben *ry tornennec*.

kiötletik, am. kiöntetik. Az *önt* ige régi *ött* alakjának (vö. fönt 7. vsz.) továbbképzése. A *szembe ötlik*, *szembeötlő* kifejezésekben ma is megvan.

29. v. *zsírjából*. A Münchcni Codex az eredetinek (*genimine*) pontosabban megfelelő *nemzesből* szóval fordítja.

igyam. A latin coniunctivus szolgai fordítása. A Münch. Codexben *iżom*.

30. v. *édës ínek mondván*, am. édes éneket mondván. Az *ínek* alak egyik példája az író ízésének, a mire a codex más helyein sokkal több példát találni. Az *édes ínek*-kel a hymnust fordítja fordításunk. A szerkezetről l. fönt 104. l.

el-kimënének. A régi nyelvben az ilyen kettős igekötő igen gyakori.

31. v. *mëgtántorodtok én bennem*, am. megbotránkoztok bennem, scandalum patiemini in me. A régi nyelvben általánosan ez volt a jelentése a *megtántorodik* igének.

34. v. *mielőtt kakas ínekljën*, am. mi előtt a kakas énekel. A módhasználat (*ínekljen* = énekeljen) ismét latinos.

háromszër, am. háromszor. A *-szër* ragnak illeszkedés nélkül való előfordulása, a mit a népnyelv ma is több vidéken megőrzött.

35. v. *ha kételen volna nékëm véled mëghalnom*, am. ha kénytelen volnék veled meghalni. A *ké(ny)telen* itt állítmányúl áll a meghalásra vonatkoztatva, holott ma mindig csak személyre alkalmazzuk (*kénytelen vagyok vmit tenni*). A *kételen* alakra vö. fönt *kételenëjt*, 139. l.

36. v. *jöve*, am. jutott, érkezett.

imádok, am. imádkozom. (Vö. HB. fönt 60. l.)

38. v. *szenvedjetëk*. A latin *sustinete*

szónak betűszerinti fordítása, e helyett: várakozzatok, a mint Káldi fordítja. A Münchenei Codex is helyesebben írja: *maraggatoc ith.*

39. v. *onnéjött*, am. onnét, onnan. Másunnan ismeretlen és föltünő alak. Közönségesen *onnejt* és *onnajt*-nak találjuk az *onnét* szó jés alakját s ezekkel az *onnéjött* oly viszonyban állhat, mint *közt* és *között*, *érte* és *értte*, *bent* és a régi *benntt* stb.

előlépék. A *lép* igének ikes alakja (*lép-ik*) közönséges a régi nyelvben.

essék, am. esék. Az *esik* igének e hosszú *s*-es ejtése még ma is megvan némely nyelvjárásokban. (L. Szinnyei: *Tájszót.*)

40. v. *lelé űket alodtokban*, am. alva találta őket, lelé őket aludtukban, alvásukban. A Münch. Codexben *-ben* rag nélkül: *lele oket alattoc*. Az *aluszik* régen *aloszik*-nak is hangzott, s innen az igealak második szótagjában az *o*.

eggy idén, am. egy óráig. Az *idő* (*idé*) szót régen ‚óra' jelentéssel is általánosan használták. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

42. v. *ha nem igyam*, am. ha ki nem iszom. A latin *nisi bibam illum* szolgai fordítása.

43. v. *lílé*, am. lelé. A *lel* ige régen hosszú hangzóval *lél*-nek is hangzott s ennek tiszaias változata itt a *lílé*.

44. v. *méghagyván*, am. ott hagyván, hátrahagyván.

«imadaa», olvasbatni ‚imádá' v. ‚imádâ'-nak is. Am. imádkozék. Ha a kettős *aa*-nak e helyen jelentőséget tulajdoníthatunk, az elbeszélő múlt 3. személyének eredeti hosszú hangzós alakja volua itt is megőrízve, mint a Jordánszky- és Érdy-Codexekben. (Vö. fönt, 12. l.)

azon, am. ugyanazon. Az *azon* névmásnak ez volt a régi nyelvben az általánosabb jelentése. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. v. *bínösöknek kezékbe*, am. bűnösöknek kezébe. Ily birtokviszony esetén a régi nyelv a birtokszón is meg szokta jelölni a birtokos személy többségét, s a népnyelv ma is él a viszonyítás e nemével: *a Péterék házuk* (így mondják pl. Székesfehérvárt), e h. a Péterék háza.

47. v. *még ű szóltába*, am. adhuc eo loquente, még az ő szóltában. még mialatt beszélt.

tizënkettőnek eggyik, am. a tizenkettőnek egyike, a tizenkettő közül egy. Vö. fönt, 93. l.

eljuta, am. elérkezett, megérkezett.

tőrökkel, am. kardokkal. Az Ehrenfeld-Codex is a *tőr* szót használja a *kard* helyett.

48. v. *valamëllyet*, am. a melyet. A *ralá*-val kezdődő névmásoknak relativ használata közönséges régi nyelvsajátság.

mëgapolandok, am. megesókolandok, a mint az író a föléje írt szóval maga is megmagyarázza. Az *apol* ‚csókol' úgy látszik nem más mint az *ápol* igének alaki és jelentésbeli változata. Régi jelentését ma csak a székelység őrzi: *apolgat* am. esókolgat (l. Szinnyei: *Magy. Tájszót.*).

tartsátok űtet, a Vulgatában *tenete eum* Tulajdonkép: fogjátok meg őt. Igy az 50 versben is *megtarták ütet*, tkp. megfogták, megragadták.

50. v. *mire*, am. ad quid, mi czélból mi végre. (Vö. fönt, 154. l.)

Kiadás. A Döbrentei-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta Volf György, *Nyelvemléktár*, XII. k. — Passióit nyelvi jegyzetekkel, mai helyesírással kiadta Toldy Ferencz *Régi Magy. Passió rajzokkal* (Pest, 1856.) cz. munkájában. Szemelvényeket pedig közölt belőle alábbi művében, I. k. 247—261. l. — Verses részletei magyarázó jegyzetekkel közölvék Szilády Áront, *Régi Magy. Költők Tára*, I. köt. XXVII—XXXV. sz. a. (jegyz. 353—365. l.). — Egy lapjáról hasonmást ad Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténete*, I. 113.

Repertorium. A Döbrentei-Codexre először Kazinczy Ferencz tette figyelmessé a tudósokat, *Tudom. Gyűjtemény* 1817. évf. IV. 35. — Röviden ismertette Cseresznyés, ugyanott 1819. évf. III. k. 75—81. l. és Horvát István, ugyanott 1835. évf. VIII. 25—27. l. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3-ik kiad. Pest, 1862.) II. 81. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmür. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz.* (Budapest, 1882.) 25. l. — Pál Antal: *A Döbrentei-codex nyelvi sajátságai, Gyulafehérvári kat. főgimnáziumi Értesítő 1888 89-ről.* (Ismertetve Lehr Vilmostól, *Egyetemes Philol. Közlöny* XIV. 837—846.)

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A Margit-Legenda.

Régi irodalmunknak egy kor- és műveltségtörténeti szempontból is igen nevezetes prózai maradványa a *Nemz. Múzeumban* (*Quart. Hung. 406.* jelzet alatt) őrzött Margit-Legenda. Egy magyar királyleánynak, IV. Béla leányának asketikus életét és csodatetteit beszéli el ez érdekes emlékünk, mely e mellett az akkori kolostori életnek hű rajzát adja s bepillantást enged ama kor vallási fölfogásába, műveltségi viszonyaiba, sőt mellékesen az ország történetébe, irodalmunknak IV. Béla alatti állapotába s a hazai műtörténetbe is. Irodalmi vonatkozásai régi irodalmunk több, azóta elveszett termékének őrizték meg legalább emlékét. Fölötte érdekes a legenda ezeken kívül a főváros, különösen a Margit-sziget helyrajzára nézve is, melyet azon időben *Nyulak szigeté*-nek vagy *Boldogasszony szigeté*-nek neveztek.[1] Tárgyánál fogva mint tisztán magyar eredetű legenda is különös figyelmet érdemel, s valószínűleg egy régibb latin legenda után készült, melynek anyagául az V. Innocentius pápa küldöttjeitől, *Umbertus Blancus* és *Magister de la Corre*-tól gyűjtött adatok szolgáltak.[2] E pápai követek a legenda szerint azért jöttek Magyarországba, «Nyulak szigetében, másképpen Bódogasszony szigetében, hol nyugoszik Szent Margit asszonynak teste, hogy ott megtudakoznának nagy erős bizonság alatt Szent Margit asszonynak szentséges életéről, csodatételéről, kit ez jámbor doktorok és kananokok híven mind megtőnek és mend végig elvégezék és híven megirák, pápának bevivék, nékönk es írva hagyák, miképpen jól látjátok, az ő legendáját.»[3]

A fönmaradt magyar szöveg is csak másolat, a mint törléseiből, igazításaiból és botlásaiból nyilván látszik. Másolója *Ráskay Lea*, a nagy szorgalmú margitszigeti dömés apácza, ki e legendán kívül a Cornides-Codexet, Szent Domonkos életét, a Példák Könyve első felét s a Horvát-Codexet is másolta,[4] s Volf György szerint bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a

[1] Vö. «Parachola papa eztergamy fylep erseknek. es vacy pispeknek. es rakony apat vrnak. hog el junenek bodog azzonnak clastromahoz. *nyulaknak zygeteben.* maas keppen *bodog azzon zygeteben*» (Margit-Legenda 121. l.).

[2] L. Beöthy Zsolt: *A magy. szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban*, I. 18.

[3] L. a codex 122. és 123. lapján. Magáról Szent Margitról, ereklyéiről, szentté avatásáról és cultusáról l. Némethy Lajos és Fraknói Vilmos munkáját: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez* (Budapest, 1885.).

[4] L. ezekről fönt az általános rész III. fejezetében a 30. s köv. lapokon.

agybol · tahat nemely napon az
sororok igen meg farattanak vala
es senky nem akara neky segellenij
az az · az betegnek · de zent margit
azzon mene az priorissahoz · es meg
kere az porissatul engedelmessegret
hog ev bannyek az zegen betegel ·
Az porissa kedeg neky meg engede ·
es hagija hogy egy tarsot vegyen
vele · Zent margit azzon kedeg hij
va el vele Soror alinchat aykay
peter vrnak leyanyat · Mykoron
el mentenek volna mynd ketten ·
Tahat zent margit azzon fel emele
az agybol az zegen regy veen be
teget evnen kezeuel · es teue egij
samel zekre ~~eg kerek vereenre~~
es tahat az nagy dohossagert · es
veer hasnak · es vetesnek vtala
tassagaert Soror alincha fel felv
re vona magat · elnem zenved
hete az nagy dohossagot · Ezeket
latuan zent margit azzon · Monda
az sorornak · zereten atyamfya
hate elnem zennedhetevd menyel

A MARGIT-LEGENDA 55. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1510.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

zemplénmegyei két Ráska faluról (Kis- és Nagy-Ráska) kapta nevét, s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. század végéig udvari és országos főtisztségeket viseltek. Előkelő származására vall neméhez és korához mért nagy műveltsége s amaz élénk érdeklődés, melylyel az ország dolgait a kolostor falai közt is kíséri.

Azonban Ráskay Lea a legendának nem egyszerű gépies másolója. Kitünik ez főkép sajátos orthographiájából, a melyhez kezdettől fogva hűségesen ragaszkodik, továbbá hogy több helyen megjegyzéseket is tesz munkája közben.

Maga a codex nyolczadrét alakú, elején csonka s végén befejezetlen papiros-codex, melyen az eredeti kötés maradványai is műtörténeti nevezetességűek. Egészben véve elejétől végig Ráskay Lea írása, ki e codexet Volf György megállapítása szerint 1510-ben írta. Tartalmát kizárólag a tárgyalt Margit-legenda teszi.

Orthographiája egyike a legkövetkezetesbeknek. Sajátságai közül megemlítjük, hogy az *ö* hangot, s néha az *ü*-t is *ew*-vel (az utóbbinak különben *v* a rendes jele), az *i*-t gyakran *j*-vel és *y*-nal, a *ty*-t pedig, mint a *gy* hangot, *gy*-vel fejezi ki. A *ch*-t a *cz* és *cs* hangok jeléül egyaránt használja.

Nyelve az öző nyelvjárások közé tartozik.

Szemelvényül két részletet közlünk. Az első, melyből mint lefényképezésre alkalmas részből egy lapnak, az 55-iknek hasonmását is adjuk, Szent Margitnak önfeláldozó betegápolásáról mond példát (a codex 54—56. l.). A másik (a codex 96—108. l.) Szent Margit halálát és temetését beszéli el.

1. Szent Margit mint betegápoló.

(Margit-Legenda 54—56. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**)

Vala egy Soror. ky neueztetyk vala soror evrsebet. ez vala jgen veen. Ez soror evrsebet esek nagy bozzv korsagban tyzen nyolc eztendeyg. es juta annye erevtelensegre. es veer hasra. es vetesre semmyt nem emezhet vala. vgy hogy ev magat fel nem jndedhagya az || [55] agybol. tahat nemely napon az sororok jgen meg farattanak vala es senky nem akara neky segelleny az az. az betegnek. de zent margit azzon mene az priorissahoz. es meg kere az priorissatvl engedelmessegret hog ev bannyek az zegen betegel. Az priorissa kedeg neky meg

A szöveg eredeti kiejtése.

Vala ëggy szoror, ki neveztetik vala szoror Örzsébet.[1] Ez vala igën ven. Ez szoror Örzsébet esék nagy hosszú kórságban tizënnyolcz esztendeig, és juta annyé erőtelenségre es vérhasra és vetésre,[2] sëmmit nëm emészhet[3] vala, úgyhogy ő magát fël nëm indéthatja az ágyból.[4] Tahát némëlly napon [5] az szororok igën mëgfáradtanak vala és sënki nëm akara néki segélleni,[6] az az: az betegnek. De Szent Margit asszon méne az priorisszához[7] és mëgkéré az priorisszától engëdelmességgel(?),[8] hogy ő bánjék az szëgën beteggel. Az priorissza kedég néki mëg-

* A rekeszbe [ ] tett helyek olvasható törlést, az apró betűk föloldott rövidítést jelentenek.

engede. es hagya hogy egy tarsot vegyen vele. Zent margit azzon kedeg hyva el vele Soror alinchat aykay peter vrnak leyanyat. Mykoron el mentenek volna mynd ketten. Tahat zent margit azzon fel emele az agybol az zegen regy veen beteget evnen kezeuel. es teue egy samel zekre [eg kerek veremre] es tahat az nagy dohossagert. es veer hasnak. es vetesnek vtalatossagaert Soror alincha fel fel[r]e vona magat. elnem zenvedhete az nagy dohossagot. Ezeket latuan zent margit azzon. Monda az sorornak. zeretev atyamfya ha te elnem zenuedhetevd menyel ‖ [56] fel fele. es hagyad ennekem ezt tennem. tahat zent margit azzon. az bete[d]gnek agya meg tyztehtuan Annak vtanna esmeg evnen maga fel veue ev karyayra az beteget. es be teue az agyban. Ezeket latvan ez soror jgen chudalkozyk vala. hogy zent margit azzon el zenuedhet vala il nagy dohossagot vtalatnekevl. es hogy el birhata jllyen nagy embert. mert ez betek evrsebet jgen nagy ember vala. Ezeknek vtanna zent margit azzon [ve] fel veue az zeket es Mind azokat kykre evltette vala. es vyve az vyzhez es evnen kezeuel mynd meg mosa. Ezenkeppen zolgala ez betegnek zent margit azzon nagy sokzer. ez vala harom eztendeuel ez zent zvznek halala [er] elevt.

engëde és hagyá, hogy ëggy társot végyën véle. Szent Margit asszon kedég hívá el véle[9] szoror Alincsát.[10] Ajkay Pétër úrnak lëjányát. Mikoron elmëntenek volna mind ketten, tahát[11] Szent Margit asszon fëlemelé az ágyból az szëgén régi vén betegët önën[12] kezével és tëvé ëggy sámël-székre[13] [ëggy kerek verëmre]. És tahát az nagy dohosságért[14] és vérhasnak és vetésnek utálatosságáért szoror Alincsa fél félre[15] voná magát, el nëm szenvedheté az nagy dohosságot. Ezëket látván Szent Margit asszon, mondá az szorornak: Szerető atyámfia,[16] ha të el nëm szenvedhetöd, mënj el fél felé és hagyjad énnékëm ezt tënnëm. Tahát Szent Margit asszon az betegnek ágya mëgtisztëjtván, annak utánna ësmég önën maga fël vëvé ő karjaira az betegët és bétëvé az ágyban.[17] Ezëket látván ez szoror, igën csudálkozik vala, hogy Szent Margit asszon elszenvedhet vala illy nagy dohosságot utálat nékül és hogy elbirhata illyen nagy embërt,[18] mert ez beteg Örzsébet igën nagy embër vala. Ezëknek utánna Szent Margit asszon fëlvëvé az székët és mind azokat, kikre ültette vala, és vivé az vízhëz és önën kezével mind mëgmosá. Ezënképpen szolgála ez betegnek Szent Margit asszon nagy sokszër. Ez vala három esztendövel ez szent szűznek halála előtt.

Jegyzetek.

1. *ki neveztetik vala szoror Örzsébet.* A *-nek* rag elmaradása, ha nem puszta tollhiba (e h. *evrsebetnek*), a latin *Nominativus cum infinitivo* hatásából magyarázandó.

2. *vetésre.* am. hányásra. Másutt nem fordul elő hasonló jelentéssel. E szó után *hogy* kötőszót várnánk; valószinüleg csak feledségből maradt ki.

3. *emészhet.* Kiejtés szerinti irás. am. *emész(t)het.*

4. *ő magát föl nëm indéthatja az ágyból,* am. föl nem mozdíthatja magát, föl nem kelhet.

5. *némëlly napon.* am. egy napon.

6. *segélleni.* am. segélni, segítni. Olyan teljesebb alak, mint *ajállani* e h. *ajálni*, *beszélleni*, e h. *beszélni*, *szólani* e h. *szólni*.

7. *«priorissa»*, am. főnöknő, perjelnő. A *priorissa* a *prior* (perjel) szónak olyan nőnemű alakja, mint az *abbatissa* (apácza) az *abbas*-nak.

8. «*engedelmessegret*». Iráshiba *engedelmességgel* helyett.

9. *hívá el véle*, am. elhívá magával, magával hivá. Az igekötőnek e szórendje ma erdélyi sajátság.

10. «*Alincha*». *Alinesa* (v. Alincza?) nőnév, az *Alina* kicsinyítése.

11. *tahát*, am. akkor. A *tehát* szónak eredeti alakja, eredeti jelentésével. (Vö. fönt. 109. l.)

12. *önön*, am. önön, önnön. A régi nyelvben gyakori az egyszerű *n*-es alak, ma rendesen *önnön*. De: «Szerette Rika asszonyt, önön szép s jó magát» (Arany *Hátrah. Versei*, 184. l.).

13. *száměl-székre*, am. zsámoly-székre, zsámolyra. *Sámel* v. *sámely* (sőt *zs*-vel is ejthették már) a német származású *zsámoly* szónak (ném. *schamel* = *schämel*) eredetibb alakja.

14. *dohosságért*, am. bűzért. A *dohos* melléknevet némely dolgokról (pl. *dohos liszt* stb.) ma is mondjuk.

15. *fél félre*, tulajdonkép am. fél oldalra v. i. *félre*, a mint ma egyszerüen mondjuk. Alább *fél felé* szintén am. félre.

16. *szerető atyámfia*, am. szeretett atyámfia, a *szerető* igenévnek régi szenvedő értelmével, a mi a *szerető* szóban (am. a kit szeretünk) máig fönmaradt.

17. *ágyban*, e h. *ágyba*. A régi nyelvben gyakori összezavarása a *-ben* ragnak a *-be*-vel.

18. *embért*. Itt nőről van használva, a mi ma szokatlan. Hogy a régi nyelv az *ember* alatt férfit és nőt egyaránt értheteti, mutatja ez a megkülönböztető összetétel is: *asszony-ember*.

2. Szent Margit halála és temetése.

(Margit-Legenda 96—108. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykoron jutot volna ez zentseges zvz. az ev betegsegenek tyzen harmad napyara. egy zombat napon. conpletanac vtanna. Elev tykzo koron. kevrnyvl alvan fraterevknek es sororoknak sokassaga. cristus zvletetynek vtanna. Ezer. keet zaaz. hetven egy eztendevben. Ez zent zvznek kedeg huzon kylenc eztendeveben. februar hauanak tyzen evtevd napyan. Meg gyvlada ez melto‖[97]sagos zvz. Az menyey jegesnek zerelmeben. kyt kevan vala. kyt zolgal vala. kyt myndeneknek felette zeret vala. kynek zerelmeert mynd atyat anyat es ez velagy orzagnak byrodalmat el hatta vala. Az ev artatlan lelket. zentseges meltosagos lelket. ayalvan az ev teremteenek. az ev edesseges kevatos jegesenek. El nyvgovek vrban. oly jgen jdegen vala az ev teste mynden faydalmtvl ev halalanak jdeyen. mykeppen az ev elmeye. es az ev teste jdegen vala mynden testy romlastvl es fertezetevssegtevl.

A szöveg eredeti kiejtése.

Mikoron jutott volna ez szentségës szűz az ő betegségének tizënharmad napjára, ëggy szombat napon komplétának utánna,[1] elő tikszó koron,[2] környűl állván frátëröknek és szororoknak sokassága,[3] Krisztus születetinek utánna ezër kétszáz hetvenëggy esztendőben, ez szent szűznek kedég huszonkilencz esztendőében,[4] fëbrúár havának tizënötöd napján mëggyúlada ez meltóságos szűz az mënnyei jegyësnek szerelmében,[5] kit kéván vala, kit szolgál vala,[6] kit mindënëknek fëlëtte szeret vala, kinek szerelméért mind atyját, anyját és ez vëlági országnak birodalmát elhatta[7] vala, az ő ártatlan lëlkét, szentségës, méltóságos lëlkét ajálván az ő terëmteének,[8] az ő édëssëgës, kévánatos[9] jegyësének, elnyugovék Úrban.[10] Olly igën idegën vala az ő teste mindën fájdalmtúl[11] ő halálának idején, miképpen az ő elméje és az ő teste idegën vala mindën testi romlástúl és fertézetösségtűl.[12]

legottan ez zentseges zvznek ev orchaya chudalatos fenessegel meg fenessedek. es vala ev zemenek alatta oly jgen zep velagossag mynt ha meg aranyaztak volna az ev orchayat zemenek alatta. Mykoron ez zentseges zvz ezen keppen halva fekennyek az ev agyaban. legottan az vr isten ky nyta az ev jegesenek erdemenek kenchet || [98] betegevknek meg gyogehtasaban. Mert azon jdevben fegzyk vala egy Soror nagy nehez korsagban. vgy hogy egyebeknek segedelme nekevl fel nem kelhet vala az ev agyabol. Mert zent levrinc napyatvl fogva zent prisca azzon napyayg. mely napon ez zent zvz ky mult vala ez velagbol. ez Sorort neged napi hydeg lelte vala. Mykoron ez zent zvznek halalat hallotta volna ez beteg Soror. az egyeb sororoktvl. meg keserevdek ev zvneben hog ev nem zolgalhatna ez zent zvznek ev testenel az egyeb sororokal. es kezde gondolkodny ev zvneben. hog ha az vr isten evtet zent margyt azzonnak erdeme mya meg gyogehtanaya. tahat jgen evrevmest zolgalna zent margyt azzonnak testenel. legottan hog ez soror ezeket gondola. felkele mynden segedelmnekevl. es el mene zent margyt azzonnak testenek zolgatyara. es [zolgatyara] zolgala az ev testenel. es ky veue ez Soror az scapulart zent margyt azzonnak nya||[99]kabol mert jgen zevrnyv vala az kohnyan valo zolgalatert. es tyzta yo scapulart ada ev rea. Ezenkeppen fel evltevzteteek nagy syralmakkal es fazkodasokkal. es mykoron volna jmmar veternyenek jdeye fel veneek ez zent zvznek ev zentseges testet es el hozak es le teuek az kar alat yol lehet altalyaban nem neuezy meg az legenda helyet. hanem

Legottan ez szentségës szűznek ő orczája csudálatos fényëssséggel mëgfényësödék, és vala ő szëmének alatta olly igën szép vëlágosság, mint ha mëgaranyazták volna az ő orczáját szëmének alatta. Mikoron ez szentségës szűz ezënképpen halva fekënnéjëk[13] az ő ágyában, legottan az ur Isten kinyitá az ő jegyësének érdëmének kénesét betegöknek mëggyógëjtásában. Mert azon időben fekszik vala ëggy szoror nagy nehéz kórságban, úgy hogy ëgyebeknek segëdelme nékül fël nëm kelhet vala az ő ágyából. Mert Szent Lőrincz napjától fogva Szent Priska[14] asszon napjáig, mëlly napon ez szent szűz kimúlt vala ez vëlágból, ez szorort negyed napi hideg[15] lëlte vala. Mikoron ez szent szűznek halálát hallotta volna ez beteg szoror az ëgyëb szororoktúl,[16] mëgkeserödék ő szüvében, hogy ő nëm szolgálhatna ez szent szűznek ő testénél az ëgyëb szororokkal. És kezde gondolkodni ő szüvében, hogy ha az úr Isten őtet Szent Margit asszonnak érdëme miá mëggyógëjtanája, tahát igën örömest szolgálna Szent Margit asszonnak testénél. Legottan hogy ez szoror ezëket gondolá, fëlkele mindën segëdelm nékül és elméne Szent Margit asszonnak testének szolgálatjára.[17] És szolgála az ő testénél és kivëvé ez szoror az skapulárt[18] Szent Margit asszonnak nyakából, mert igën szörnyü vala az kohnyán[19] való szolgálatért, és tiszta, jó skapulárt ada ő rëá. Ezënképpen fëlöltözteték nagy siralmakkal és fászkodásokkal.[20] És mikoron volna immár veternyének[21] ideje, fëlvëvék ez szent szűznek ő szentségës testét[22] és elhozák és lëtëvék az kar alatt,[23] jól lëhet általjában nëm nevezi mëg az lëgënda helyét, hanëm

chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyasa targya. az kar allyat mongya zent egyhaznak. Oh zeretev atyamfyay myndentevk meg gondolhagya mely jgen keserves processio vala ez az zegen sororoknak. mykoron lagyak vala hog evnekyk megkel valnyok az ev edesseges anyoktvl zentseges peldayoknak fenes tevkeretevl. es menden vigassagoktvl. jelesevl azoknak kyk ev kezzevlek keues jdevnel ez zent zvznek halala elevt. evneky es ev rayta nagy bozzusagokat nyomorusagokat tevttenek vala bezedevkel es tetemenyekel. || [100] gyakorta az Sororok mennek vala zent margyt azzonnak testehez. es meg nezyk vala. es lagyak vala hog zeeb pirosb vala. hognem elteben. Ezenkeppen alla ez zent zvznek ev teste vasarnaptvlfogva keddyg. Mykoron ez zent zvz ky muleek ez velagbol legottan meg jzeneek mynden clastromokban hog az fraterek junenek tyztes tarsossagal ez zent zvznek temetesere. Tahat azon vasar napon. mely vasarnap eyel ez zent zvz ky mult vala ez gyarlo velagbol. nemevnemev frater petevr ky vala gevrevt lector. annak vtanna levn magerorzagban provincialis jllyen zozatot halla veternyenek vtanna. Az baran meg holt. Ennek fevlevtte meg jzeneek eztergamy tylep erseknek es egyeb egyhazy feyedelmeknek. Azert mykoron jmmar kedden el juttek volna az tyztelendev atyak es vrak eztergamy ersek. vacy pispek. obuday prepost. be menenek az clastromba || [101] hol zent margyt azzonnak ev teste vala egy nemevnemev nozolyan. es fel emele az ersek zent margyt azzonnak orchayarol az velomot kyvel be fevttek vala az ev orchayat. es lata az ersek zent

csak szentëgyháznak mondja. De mennyére az lëgëndának folyása tartja, az kar alját mondja szentëgyháznak. Oh szerető atyámfiai, mindëntök[24] mëggondolhatja, mëlly igën keserves proczëssió vala ez az szëgén szororoknak, mikoron látják vala, hogy ő nékik mëg këll válniok az ö édëssëgës anyjoktúl, szentségës példájoknak fényës tűkërétűl és mëndën vígasságoktúl, jelësűl azoknak, kik ő këzzűlëk kevés idővel ez szent szűznek halála előtt ö néki és ő rajta nagy bosszúságokat, nyomorúságokat[25] töttenek vala beszédökkel és tëtëmënyëkkel.[26] Gyakorta az szororok mënnek vala Szent Margit asszonnak testéhëz és mëgnézik vala és látják vala, hogy szébb,[27] pirosb vala, hogynëm[28] éltében. Ezënképpen álla ez szent szűznek ő teste vasárnaptúl fogva keddig. Mikoron ez szent szűz kimúlék ez vëlágból, legottan mëgizenék mindën klastromokban, hogy az frátërëk jünnének[29] tisztës társossággal[30] ez szent szűznek temetésére. Tahát azon vasárnapon, mëlly vasárnap éjjel ez szent szűz kimúlt vala ez gyarló vëlágból, némünëmű[31] frátër Pëtör, ki vala Győrött lëktor, annak utánna lön Magyërországban[32] provincziális, illyen szózatot halla veternyének utánna: Az bárán mëgholt. Ennek fölötte mëgizenék ësztërgami Filëp érseknek és ëgyéb ëgyházi fejëdelmeknek. Azért mikoron immár keddën eljüttek volna az tisztelendő atyák és urak: ësztërgami érsek, váczi pispëk, óbudai prépost, bémënének az klastromba, hol Szent Margit asszonnak ő teste vala ëggy némünëmű nyoszolyán. És fëlemelé az érsek Szent Margit asszonnak orczájáról az vëlomot,[33] kivel béfödték vala az ő orczáját. És látá az érsek Szent

margit azzonnak orchayat fenleny. mykoron az Sororok nagy mondhatatlan keserevsegel syrnanak. Monda az ersek azonkeppen az fraterek es. jol lehet hog meeg az ersek. es pispek. prepost. es mynd evele valo nagy sokassag syratlan nem tevrhetyk vala ev nagy aytatossagoknak myatta. chudalkozvan zent margyt azzonnak ev nagy zepsegen. de maga az ersek vigaztalya vala az Sororokat es fraterevket mondvan. Nem kel tynektevk syrnotok ez evrek kyralnak leanyan. de jnkab evrevlnetek kel. mert jmmar az menyey evrek evrekseghnek jutalmat evtet vennye nylvan lagyvk. Oh mene nagy syralm vala || [102] ez jdevben. nem chak predictator zerzete bely fratereknek es Sororoknak kyk ot jelen valanak. de meeg ennek felette sok egyeb zerzetevsseknek es. kyk junek vala mynd az ev el temetesenek napyayglan. Mygnem az ev tyztelendev zent teste. tyztelendev atyaknak es vraknak kezekmya. az az. eztergamy erseknek. es vacy pispeknek kezekmya. zent ferenc fraterinek es prepost zerzetinek fraterinek jelen voltokra. plebanosoknak. ferfyaknak. azzonyallatoknak. zegenyeknek es nemesseknek nagy soksaganak elevtte es jelen voltara. Nagy tyztessegel el temetteteek. Dychyrven es aldvan az vr istent az nagy soksagu nep.

Zent margyt azzonnak ev testenek el temetese ezenkeppen levn. Mykoron ez zent zvz. ez gyarlo vilagbol kyky mult volna. annak vtanna harmad napon az provincialis ehinaltata fabol egy jgen erevs zekrent. es jgen erevssen meg || [103] vasaztatya erevsehtete vasakal. es vas karikakal. Ennek vtanna belee tevek zent margyt azzonnak ev zent testet. Ezenkeppen

Margit asszonnak orczáját fényleni. Mikoron az szororok nagy mondhatatlan keserűséggel sírnának, azonképpen az frátërëk ës, jól lëhet hogy még az érsek és pispëk, prépost és mind ő vele való nagy sokasság siratlan nëm tűrhetik vala ő nagy ájtatosságoknak miatta, csudálkozván Szent Margit asszonnak ő nagy szépségén, demaga az érsek vigasztalja vala az szororokat és frátërëket, mondván: Nëm këll ti néktök sírnotok ez örëk királynak lëányán, de inkább örűlnëtëk këll, mert immár az mënnyei örëk örëkségnek jutalmát ötet vënnie nyilván látjuk.[34] Oh mennyé nagy siralm vala ez időben nëm csak prédikátor szërzetebéli [35] frátërëknek és szororoknak, kik ott jelën valának, de még ennek fëlëtte sok ëgyéb szërzetösseknek és kik jünnek vala mind az ő eltemetésének napjáiglan, mígnëm az ő tisztelendő szent teste tisztelendő atyáknak és uraknak kezëk miá, az az ësztërgami érseknek és váczi pispëknek kezëk miá, Szent Ferenez frátërinek és prépost szërzetinek[36] frátërinek jelënvoltokra,[37] plébánosoknak, férfiaknak, asszonyállatoknak, szëgényëknek és nëmësseknek nagy sokságának[38] előtte és jelënvoltára nagy tisztëssëggel eltemettetek, dicsírvén és áldván az úr Istent az nagy sokságú nép.

Szent Margit asszonnak ő testének eltemetése ezënképpen lön. Mikoron ez szent szűz ez gyarló világból kimúlt volna, annak utánna harmad napon az provinciális esináltata fából ëggy igën erős szekrént és igën erőssen mëgvasaztatja, erősëjteté vasakkal és vas karikákkal. Ennek utánna belé tëvék Szent Margit asszonnak ő szent testét. Ezënképpen

vene eztergamy ersek. vacy pispek. obuday prepost. fraterevknek Sororoknak sokasagaual. az zekrent kyben vala zent margyt azzonnak teste. az ev zent testevel evzve. es vyvek az zent egy hazba az bodog azzonnak oltara eleyben. az nagy oltar eleyben. nagy tyztessegel. Az ersek fevl evltevzeek erseky tyztessegel az misere. es meg monda nagy tyztessegel es jnneplessel. Annak vtanna az ersek evnen maga megzolgala ez zentsegevs zvznek ev testenek el temetesenek mynden zolosmayat. Ezenkeppen veneek az zekrent zent margyt azzonnak testeuel evzve. es be bochatak az fevldben egy verevmbe auagy serben. kyt astanak vala az nagy oltarnak elevtte. az ev zent testenek. es be nem fevdek fevldel. zent margyt azzonnak testet. sem || [104] valamyvel egyebel. hanem chak az ev zem fedelecheevel. Ezenkeppen alla be fevdetlen zent margyt azzonnak teste tyzenkeet napiglan. Mykoron be bochattak volna ez zent zvznek testet az seerben. kezde ez zent zvznek testebevl [ev] nagy edesseges illat ky juny. Tahat kezdenek az fraterevk ketevlkevdny. hog netalam az Sororok tevttenek valamynemev jo illatot auagy kenetevt zent margyt azzonnak testehez. es azert volna az nagy jo illat az ev zent testenel. Tahat az provincialis frater myhal. es frater marcellus egyeb fraterevkel evzve. zerelmest meg tudakozeek. Soror margaretatvl. zent margyt azzonnak evccbetevl. ky vala bela kyralnak huganak. anna azzonnak leanya. es egyeb Sororoktvl. hog ha valamynemev kenettel meg kenteek zent margyt azzonnak testet. Auagy ha az ev testehez tevttek valamy jo illatot. Ezenkeppen mondvan nekyk. Paraneholonk nektevk nagy erevssegel.

vëve esztërgami ersek, váczi pispëk, óbudai prépost frátërëknek, szororoknak sokaságával az szekrént, kiben vala Szent Margit asszonnak teste. az ő szent testével öszve,[39] és vivék az szentëgyházba az Bódogasszonnak oltára eleiben, az nagy oltár eleiben nagy tisztëssëggel.[40] Az érsek fölöltözék érseki tisztëssëggel az misére és mëgmondá nagy tisztëssëggel és innepléssel. Annak utánna az érsek önën maga mëgszolgálá ez szentségës szüznek ő testének eltemetésének mindën szolosmáját.[41] Ezënképpen vëvék az szekrént Szent Margit asszonnak testével öszve és bébocsáták az földben ëggy verömbe avagy sérben,[42] kit ástanak vala az nagy oltárnak előtte az ő szent testének. És bé nëm födék földdel Szent Margit asszonnak testét, sëm valamivel ëgyébbel, hanëm csak az ő szëmfëdelecsével.[43] Ezënképpen álla béfödetlen Szent Margit asszonnak teste tizënkét napiglan. Mikoron béboesátták[44] volna ez szent szüznek testét az sérben, kezde ez szent szüznek testéből nagy édësségës[45] illat kijünni. Tahát kezdének az frátërök kétölködni, hogy nëtalám az szororok töttenek valaminëmü jó illatot avagy kenetöt Szent Margit asszonnak testéhëz és azért volna az nagy jó illat az ő szent testénél. Tahát az provinciális, frátër Mihál és frátër Márczëllus ëgyéb frátërökkel öszve szerelmest[46] mëgtudakozék[47] szoror Margarétától, Szent Margit asszonnak öcscsétül,[48] ki vala Béla királnak hugának, Anna asszonnak lëánya, és ëgyéb szororoktúl, hogyha[49] valaminëmü kenettel mëgkenték Szent Margit asszonnak testét, avagy ha az ő testéhëz töttek valami jó illatot, ezënképpen mondván nékik: Parancsolonk néktök nagy erősséggel,

zent engedelmessegnek eree || [105] vel. es atoknak kennya alat. hog ennekevm errevl byzonsagot mongyatok. hog ha ty. auagy valaky egyeb ty tudastokra tevt valamynemev kenetevt auagy valamy jo illatot. zent margyt azzonnak testehez. Tahat az Sororok mynd egetevmbe meg eskevnek nagy erevssen. hog sem evk. sem egyebek ev tudasokra. semmynemev kenetevt sem jo illatot oda nem tevttek. Ennek fevlevtte az provincialis az Sororoktvl meg tudakozeek. ez dologrol meeg gyonasokban es. de meeg ot es nem lele kevlemben. Ezenkeppen az sororok mynd az tyzenkeet napyg. meg maradanak zent margyt azzonnak testenel. es az ev zent testenel tevl. soha kevlemben el nem junek vala. hanem chak mykoron az orakat zolosmakat mongyak vala. es chak mykoron eeznek es aloznak vala. Hanem myndenkoron ez zent zvznek testenel alnak vala. jmadkoznak vala || [106] nezyk vala. es lagyak vala az ev zerelmes annyokat az seerben fekenny. Ezen jdevben egy nemevnemev frater. kynek vala neve peter. es vala gevry lector. annak vtanna levn provincialis. hatod napon juta ez clastromhoz zent margyt halala vtan. mert hittak vala evtet ez zent zvznek temetesere. Mykoron jutot volna zent margyt azzonnak serehez. kezde erzeny nagy edes chudalatos illatot. Mykeppen ha ot vala mynemev yo illatv kenetevt tevttenek volna el. kezde ez frater jllatozny ez zent zvznek feyenel. es labaynal. es sokzer erzee ez chudalatos illatot. Monda ez frater peter. provincialisnak. Attyam ez hely chudalatos illattal illatozyk. lassad hog oda valamynemev illatot auagy kenetevt ne tevttenek legenek. Tahat monda az provincialis. az

szent engëdelmessegnek ereevel[50] és átoknak kénja alatt. hogy én nékőm errűl bizonságot mondjatok. hogyha ti avagy valaki ëgyéb[51] ti tudástokra[52] tött valaminëmű kenetöt avagy valami jó illatot Szent Margit asszonnak testéhez. Tahát az szororok mind ëgyetömbe mëgeskűnek[53] nagy erőssen. hogy sëm ők sëm ëgyebek ő tudásokra sëmminëmű kenetöt, sëm jó illatot oda nëm töttek. Ennek fölötte az provinciális az szororoktúl mëgtudakozék ez dologról még gyónásokban ës. de még ott ës nëm lëlé külëmben.[54] Ezënképpen az szororok mind az tizënkét napig mëgmaradának Szent Margit asszonnak testénél és az ő szent testétűl soha külëmben el nëm jünnek vala, hanëm csak mikoron az órákat, szolosmákat[55] mondják vala és csak mikoron észnek[56] és alosznak vala, hanëm mindënkoron ez szent szűznek testénél állnak vala, imádkoznak vala, nézik vala és látják vala az ő szerelmes anyjokat az sérben fekënni. Ezën időben ëggy némünëmű[57] frátër, kinek vala neve Pétër és vala győri lëktor,[58] annak utánna lőn provinciális, hatod napon juta[59] ez klastromhoz Szent Margit halála után, mert hitták vala ötet ez szent szűznek temetésére. Mikoron jutott volna Szent Margit asszonnak séréhëz,[60] kezde érzeni nagy édës, csudálatos illatot. Miképpen ha[61] ott valaminëmű jó illatú kenetöt töttenek volna el, kezde ez frátër illatozni[62] ez szent szűznek fejénél és lábainál és sokszër érzé ez csudálatos illatot. Monda ez frátër Pétër provinciálisnak: «Attyám,[63] ez hely csudálatos illattal illatozik. Lássad, hogy oda valaminëmű illatot avagy kenetöt në töttenek lëgyenek.[64] Tahát monda az provinciális az

fraternek. En ez dolgot meg tudakoztam nagy zerelmel. az priorissatvl. es olimpiadistvl. es az egyeb sororoktvl kyk jelen voltanak az ev || [107] testenek el temeteseen. nagy erevs hytnek alatta. mynt jobban lehetevt. de en semmykeppen nem lelhettem hog az ev testehez valaky valamynemev illatot auagy kenetevt tevt volna. Ez jdevben az seerre meegkevuet nem tevttek vala. De zent margyt azonnak h el temetese vtan tyzenneged napon tevnek egy otromba faragatlan kevuet az k zekrenre auagy koporsora felyvl. vgy mondnak vala az kevmyves mesterek. kyket hoztak vala lombardiabol. egyknek vala neue albert masyknak petevr. hog mykoron az kevuet az serre teueek nagy edes illatot erzenek. Ennek vtanna ez felyvl meg mondot kevmyves mesterevk faraganak koporsot zent margyt azzonnak verevs marvanbol. kyben mastan es fekzyk ez zent zvz. Mykoron ez koporso meg kezevlt volna. keet auagy harom holnap vtan. es mykoron az mesterevk el vettek volna az eleby faragatlan kevuet az seerrevl. es akarnayak az verevs marvan koporsot || [108] az seerre tenny. legottan hog meg nytottak volna az seert. es akarnayak rea tenny az verevs marvant koporsot. oly jgen edes illatv para. fvst. es illat ju vala fel az zent margyt azzon koporsoyabol. mynt ha nagy sok rosag voltak volna ot. mykeppen ezen lombardiay kev myves mesterevk ezrevl byzonsagot tevttenek. Ezenkeppen levn ez zentseges zvznek. zent margyt azzonnak temetese. bela kyralnak leanyanak. bodog azzonnak egyhazaban. bodog azzon oltara elevt. bodog azzon zygeteben ky mas keppen neueztetyk nylaknak zy z getynek. Vr

fráternek: «Én ez dolgot mëgtudakoztam nagy szerelmmel[65] az priorisszátúl és Olimpiádisztúl[66] és az ëgyéb szororoktúl,[67] kik jelën voltanak az ő testének eltemetésén, nagy erős hitnek alatta, mint jobban lëhetött[68]; de én sëmmiképpen nëm lëlhettem, hogy az ő testéhëz valaki valaminëmű illatot avagy kenetöt tött volna.» Ez időben az sérre még követ nëm töttek vala, de Szent Margit asszonnak eltemetése után tizënnegyed napon tönek[69] ëggy otromba faragatlan követ az szekrenre avagy koporsóra fëllyűl. Úgy mondnak[70] vala az kőmives mestërëk, kiket hoztak vala Lombardiából[71] — ëggyiknek vala neve Albërt, másiknak Pétör — hogy mikoron az követ az sérre tëvék, nagy édës illatot érzének. Ennek utánna az fëllyűl mëgmondott kömives mestërök faragának koporsót Szent Margit asszonnak vërös márványból, kiben mastan ës fekszik ez szent szűz. Mikoron ez koporsó mëgkészült[72] volna, két avagy három holnap[73] után, és mikoron az mestërök elvëtték volna az elébbi faragatlan követ az sérrűl és akarnáják az vërös márván koporsót az sérre tënni, legottan hogy[74] mëgnyitották volna az sért és akarnáják rëá tënni az vërös márván koporsót, olly igën édës illatú pára, füst és illat jű vala fël az Szent Margit asszon koporsójából, mintha nagy sok rózsák voltak volna ott, miképpen ezën lombárdiai kömives mestërök ezről bizonságot töttenek. Ezënképpen lőn ez szentségës szűznek, Szent Margit asszonnak temetése, Béla királynak lëányának,[75] Bódogasszonnak ëgyházában, Bódogasszonnak oltára előtt, Bódogasszon szigetében, ki másképpen neveztetik Nyulaknak[76] szigetinek, Úr

istennek tiztessegere. zyz marianak evrevmere. es zent margyt azzon erdemenek ky mutatasara. Amen alleluia. ihs. maria.

Istennek tisztessegere, Szüz Máriának örömére és Szent Margit asszon érdemének kimutatására. Ámmën. Állëluja. Jézus. Mária.

Jegyzetek.

1. *komplétának utánna.* *Completa* v. *completorium* a breviáriumi imádság befejező része. Tehát *komplétának utánna* am. imádkozás, breviáriumozás után.

2. *elő tikszó koron.* am. első kakasszókor. Szokásos kifejezés régi emlékeinkben.

3. *sokassága.* Ma *sokaság*, azonban régi íróink közül többen bizonyára kettős *s*-sel ejtették. Vö. *rígasság : rígaság : rígság*, épúgy mint *sokasság : sokaság : sokság*, mely utóbbi alak szintén előfordul a régiségben.

4. *esztendőében*, ma : esztendejében. A *j* nélküli alakra nézve vö. *térümtéc-e* HB., fönt 67. l.

5. *möggyúlada . . . az mënnyei jegyësnek szerelmében.* am. szerelmére gyulada a mennyei jegyesnek, szerelemre gyuladt a mennyei jegyes iránt.

6. *kit kéván vala, kit szolgál vala* stb. Figyelemre méltó rhetorikai alakzat, mely a legenda prózájában művészi törekvés jelét mutatja.

7. *elhatta*, am. elha*gy*ta. A kiejtés hű föltüntetése.

8. *terëmtécnek*, am. teremtőjének. Olyan alak mint a mai *erdeje* az *erdő*-ből, *veleje* a *velő*-ből stb., a két magánhangzó közötti hiatustöltő *j* nélkül. (Vö. Szinnyei József: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 150.)

9. «*kevatos*», tollhiba *kevanatos* azaz ‚kévánatos' kivánatos helyett.

10. *elnyugovék Úrban*, am. meghalt.

11. *idegën vala az ő teste minden fájdalmtúl*, am. nem érezett semmi fájdalmat, távol volt minden fájdalomtól.

12. *romlástúl és fertézetösségtúl.* Már az imént is úgy volt : *faydalmtvl* vagyis ‚fájdalmtúl'. A *-től* rag tehát zártabb színű a mélyhangú szókon s ennélfogva kétségtelen, hogy a magashangú szók *-terl* végzetében is az *er ű* hangot s nem *ő*-t jelent mint rendesen. (Vö. Simonyi: *A magyar nyelv* I. 154.) A *fertézetösség* (fertőzetesség) átvitelesen van használva, erkölcsi romlottság vagy talán, mint egyéb codexekben, fajtalanság értelemmel.

13. *fekënnéjék.* A HB. *ennék*-je s a jelentő módú alakok (*fekszik*, *alszik* stb.) analogiája szerint *fekënnéjik*-et várnánk a föltétes mód 3. személyében. E helyett bizonyára az egy fokkal nyiltabb zárt hangzós *-ék* olvasás veendő fel. Hasonlókép zárt *é* van a föltétes mód képzője előtti szótagban is (*fekënném* stb.), a melyből két fokú fejlődéssel (*ë : ö : ü*) *fekünném* stb. lett.

14. «*prisca*». E *Prisca* névből (ejtsd a régi deák kiejtés szerint *s*-sel : *Priska*), mely a latin *priscus* ‚ősi' melléknévnek nőnemű alakja, később népetymologia útján *Piroska* lett, mintha a magyar *piros* szóból származott volna.

15. *negyed napi hideg*, ma : negyed napos hideg(lelés).

16. *az ëgyéb szororoktúl*, am. a többi szororoktól.

17. «*zolgatyara*». Bár egymás után két ízben van ekként írva, még sem lehet egyéb iráshibánál *zolgalatyara* ‚szolgálatjára' helyett.

18. *skapulárt* *Skapulár*-nak(latinúl *scapulare*) nevezik az apáczák öltözetében a nyakon keresztül vető köténynt (ném. *schulterkleid* vállöltő, vállruha). A latin *scapula*, *ae* v. *scapulae*, *arum* (lapoczka, váll, hát) szónak középkori származéka.

19. *kohnyán*, am. *konyhán*. A codexbeli alak az eredetibb. (Vö. újszlovén *kuhnja*, ónémet *kuchina*, l. *Nyelvtudom. Közlem.* II. 171.) A hangátvetés úgy történt benne, mint a föntebb már előfordult régi *ehnyát*-ben, a melyet ma szintén *enyhít*-nek mondunk (l. 104 l.).

20. *fászkodásokkal*, am. fohászkodásokkal. E szót állandóan ezzel az összevont *fászkodás* alakkal használja Ráskay Lea a többi töle másolt codexekben is, s más írónál nem is fordul elő. Olyan tájnyelvi összevonás ez, mint pl. a dunántuli *há* alak (Székesfehérvár) e helyett *horá*.

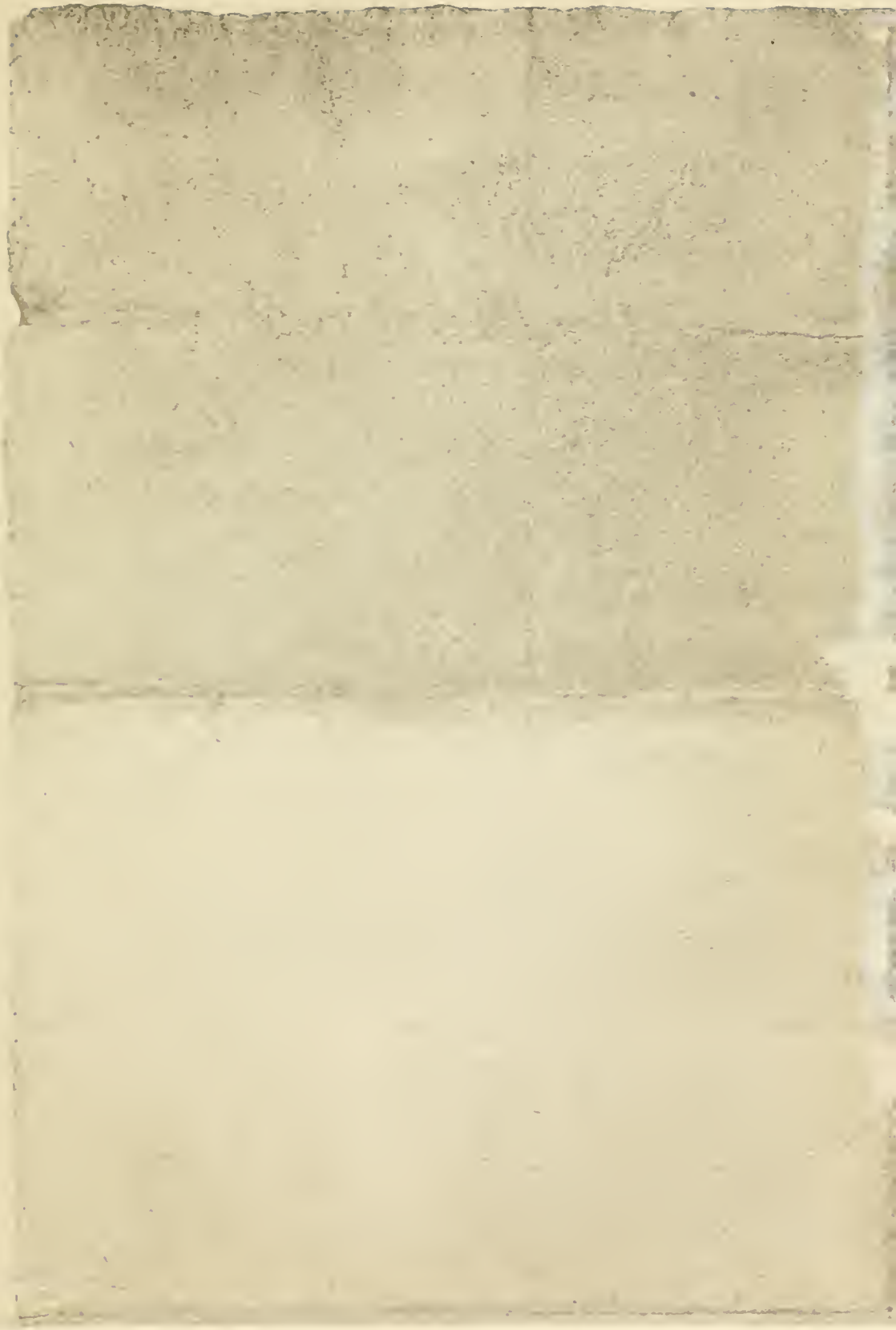

1516

Az Maria Azzonijal adoth marhanak
Zamanak Registroma:

Egh Nasta kijben egh Rosa dijamanth vagijon.
egh smaragd. egh gijrongh fem. kith Rubijne
Rosa
Mas Nasta egh Rosa dijamanth egh han. Saram
gijrongh fem. egh smaragdh kith Rubijneth
gijrongijre hewrgnek.
Zamud Nasta egh saffijl. egh Sarhijnkth
Saram Rosa gijrongh. kth Rosa Rubijne. egh
Rami egh Sresio az Nastaban gijrongijre
hewrgnek.
Nakam vale gijrongijneth ewthzwinkthzwnth
egh dram Nijakba vathzwo kwre kijben hath
Balaz vagijon. hath saffijl. egh Sarhijnkth
ewthzwnkth gijrongh fem. egh dram fijzwo
Saijrza. kijben egh Balaz vagijon. kith
Rubijneth. egh ewongh saffijl. kth gijrongh
fem. egh ewongh amethsth. kith kijssib amethsth
Egh aram kwesth kijben Negh Rubijne egh
dijamant vagijon.
egh kijo dram. Lanch.
egh aram gijrowneth kijben egh saffijl vagijon
egh aram gijrosth kijben vagijon Rikth
Sarmud aram gijrowne saffijl
Negijel aram gijrowne kijben kith Sragijre
dijamanth vagijon.
egh Rubintos aram gijrowne
egh smaragd gijrowne
egh dram gijrowne kijben egh embrshwo vagijon
egh parta ewo ezwosth kijben Nijolth gijra.
egh Mosa kijben Nijolthadsth kijhmdsdsth gijra
Medwrgijben vsmeth. kijhmdsdsth gijra vagijon.
Maas mosta kijben Nijolthadsth gijra vagijon
Medwrgijben. hath gijra vagijon.
Nijolth thal. kijben Negwon ewethzdsth gijra
vagijon thamijath hath Nithgijk gijra.
thijk thamijr. thijk gijra.
hossonwth kalan. kijwk Nijgh aramijas.
kijben ewth gijra vagijon thijkwnwth
Nithgijk gijra.
kwth gijrathja thasto egh gijra
egh ewongh sellegh kijben Sarmadsth gijra.
egh dramijas kupa kijben ewth gijra vagijon.

M. O. L. L.

Maas aranijas kupa thjöfunkath Nahjöfuk
hjian. Jath öjra.
Jarmad kupa. Jathjöfuk Nahjöfukhjian.
Jath öjra.
Nahjöd kupa kuath öjra thjöfunkath Nahjöfuk
kuathad kupa Nath öjra. thjöfunkath
Nöfuk hjian.
Jathjod kupa. Nath öjra thjöfunkat Nahjöfuk

Koh kuath öjjewngjös partha.
Koh öjjewngjös Jaij Nijemaes.
Koh öjjewngjös fjikthjew
Jarom kuath Maijth.
Koh öjjewngjös fjikthjew
Nath öjjewngjös partha.
Nath aranijas Maijth.
Koh vaews atlath öjjewngjös Jokunija
Koh Jadrijes Barson öjjewngjös Jokunija
Koh vaews aranijas atlath Jokunija
fkathjewal jewmafath.
Koh Jewald thjabijöl Jokunija.
Koh kuk kamoka Jokunija.
Koh okarlas Jokunija
Koh barga Jokunija pöfto
Koh Jewald aranijas Nuöfth buba.
Maas Jewald aranijas Nuöfal Kolath
Koh Jewald aranijas Jewalath buba.
Koh kuk aranijas Barson. kuolkath
Jewalöjöl Kolath
Koh vaews atlath Bubas jagöjwatal
Kolath
Koh vaews aranijas Barson kwnathjos
Maas vaews aranijas Barson kwnathjos
Koh Jewalth. aranijas kwnathjos.
Koh agöjban. Koh atlath Matwath Tathöjn
Koh vaeos Matwath
kath thafota fwoal thjndwaklaw
kath thafota vaantos
Koh vaews aranijas Barson japlan.
Koh dwukal
Koh vaews aranijas Barson kwnathjos

Maas agöjban. Koh atlath Matwath vialathjin.
Koh vaeos Matwath
Koh dwukal
Koh thafota fwoal
kath thafota vaantos
Koh japlan kuk fkabol thjnalath
Aranijas vaantos kathjew
kath dwukal hjöo. kwnoka
kath aranijas atlath thwöfath japlan.
Kk. kath agöjbath thjöfunkath kjpdew
thjöfunkath atwath
thjöfunkath kjfkwew
Jarmöjnath Nijolath aranijas thabol
kwmaganakijos aranijas thabol : —

Nath olath pöfto Jokunija
baarga kwaijnak

Nath Jewalo Jokunija
jwrgamal
Nath jagöjwathmal buba
Nath waj Jawmijath
kath aranijas fwafdal

Johannes Drosch
mpa

21. *veternyének ideje.* A *veternye* kihalt régi szó, am. reggel.

22. *ő szentségës testét*, ma csak *szentséges testét*. A személyragos főnév előtt a személyes névmásnak e régies kitétele maig fönmaradt a czímezésekben: *Ő Felsége, Ő Szentsége, Ő Méltósága, Ő Nagysága.*

23. *az kar alatt*, am. a karzat, chorus alatt. E hely többek között szintén egyik bizonysága annak, hogy a codex írója, Ráskay Lea, maga is a margitszigeti kolostornak volt apáczája, mint Szent Margit. (Vö. Volf György fejtegetését a Margit-Legendához irt bevezetésben, *Nyelvemléktár* VIII. k. XII. l.)

24. *mindëntök*, am. mindenitek.

25. *nyomorúságokat*, am. alkalmatlanságokat, kellemetlenségeket. Vö. «A házi gondviselésben segítsége légyen urának, nem terhe és nyomorúsága» (Pázmány: *Prédikációk* 249. l.).

26. *tétëményëkkel*, am. tettekkel, cselekedetekkel. E régi *tétemény* szót ma úgyszólván csak a *jó tétemény* kifejezésben használjuk.

27. «*zeeb*» olv. ‚szébb' vagyis ‚szépb', szebb. (Vö. ez alak keletkezéséről *Magy. Nyelvőr* XXI. 101.)

28. *hogynëm*, am. mint. Másképen *hogynem mint* (l. fönt, 106. l.).

29. *jünnének*, am. jönnének. A zárt *ü*-s ejtés ma is előfordúl nyelvjárásokban: *gyün* jön, *gyüjjön* jöjjön, *gyünne* jönne, *gyütt* jött stb. Alább is *jüttek* ‚jüttek' am. jöttek; *jünek* ‚jünnek' v. ‚jünek' (?). am. jönnek.

30. «*tarsossagal*» ‚társossággal' v. ‚társossággal', am. társasággal.

31. «*nemevnemev*», olv. ‚némünëmü', am. néminemű (azaz: némi nemű, némely fajú). Codexünk alakja (*némünemű* vagy valószínübben *némünémű*) azon összetett szók közé tartozik, melyeknek tagjai idővel egymáshoz hasonúltak. Ilyenek: *aprócseprő* e h. *apró-csepű, szedett-vedett* e h. *szedett-vett* stb. (Vö. Simonyi: *A magyar nyelv* I. 25.)

32. *Magyërországban*, am. Magyarországban. A *magyër* szónak általános régi alakja *magyer*, a miből — minthogy mélyhangú szótag után magashangú (*ë*) következik benne — azt lehet sejteni, hogy összetételes eredetű.

33. *rélomot*, am. *velum*-ot, fátyolt, leplet. Az alakra nézve vö. lat. *templum*: magy. *templom* stb.

34. *az mënnyei örëk örökségnek jutalmát őtet vënnie nyilván látjuk.* Erős latinizmus. Am. látjuk, hogy a menynyei örök örökségnek jutalmát veszi.

35. «*predictator zerzete bely*». Az első szóban a *c* utáni *t* íráshibából csúszott be. A *prédikátor szerzet* am. Domonkos-rend.

36. *prépost szërzetinek*. A *prépost-szer* am. *premontrei rend*, a melyet *kanonokrend*-nek is neveznek.

37. *jelënvoltokra*. Ma *jelenlétében*. Így pár sorral alább is: *jelenvoltára*.

38. *sokságának*, am. sokaságának. (Vö. föntebb *sokassága* alatt.)

39. *az ő szent testével öszve*, am. az ő szent testével együtt.

40. *érseki tisz'ëséggel*, am. érseki díszszel, érseki díszben.

41. *mëgszolgálá ... mindën szolosmáját*, am. elvégezé minden szertartását, minden isteni tiszteletét. Itt *szolosmá*-nak v. *szolozsmá*-nak olvasandó; ma *zsolozsmá*-nak ejtjük és szent éneket értünk alatta.

42. «*serben*», alább «*seerben*», a miből világos, hogy hosszú *é*-vel olvasandó: ‚sérben'. Am. sírban. A *sír* szónak legrégibb nyelvemlékeinkben magashangú ragozása volt.

43. *szëmfödeleesével*. A *szemfedél*-nek kicsinyített alakja: *szemfedelecs*. Másutt nem fordul elő.

44. *bébocsáták volna*, e h. bebocsátották volna. Vö. Bécsi és Münch. Codex (fönt 113. l.).

45. *édösségës illat*, am. igen kellemes illat. Így a 106. lapon is *édes illat* am. kellemes illat.

46. *szerelmest*. Itt nem azt jelenti szerelmesen, szeretőleg, hanem ‚szorgosan', a mint más codexekben is előfordul. Bizonyára a latin *diligens, diligenter* mintájára használták a *szerelmes* és *szerelmest* szókat ‚szorgos, szorgosan' értelemmel is, minthogy e latin szavak a *diligo* ‚szeretek' igének származékai.

47. *mëgtudakozék*, am. tudakozódott, a befejezettség, eredményesség árnyéklatával, a mit a *meg* igekötő fejez ki.

48. *öcsesétűl*, am. hugától. A nép mais használja az *öcs* szót nőkről is: *öcsémasz-*

szony-nak hívja pl. az idősebb asszony a fiatalabbat.

49. *hogyha, . . . mëgkentéḱ*, am., ha megkenték-e, vajjon nem kenték-e meg. A régi nyelvben általános a *hogyha* kötőszónak kérdő mondatban való ilyen használata. (L. Simonyi: *Magyar kötőszók* III. 139,140.)

50. *ereével*, am. erejével. Vö. föntebb *terömtéének*.

51. *valaki ëgyéb*, am. valaki más. Vö. pár sorral alább: *sëm ők, sëm ëgyebek*, am. sem ők sem mások.

52. *ti tudástokra*, am. tudtotokra, tudomásotok szerint.

53. *mëgeskűnek* v. *mëgeskönek*, am. megesküvének. Mindkét olvasás lehetséges (vö. *eskösik* és *esküszik*, l. *Nyelvtört. Szót.*), az alak pedig olyan összevonást mutat, mint a már tárgyalt *lőnek* e h. *tevének*, *tönek: tevének* stb. (L. 11. l.)

54. *külömben*, am. másképen. A *különben* szót ma már inkább csak kötőszó-formán használjuk, ámbár még ma is járja ez a kifejezés, mely codexünk helyéhez egészen hasonló: *nincs külömben*, am. nincs másképen, úgy van. Pár sorral alább e szónak ‚máskor' a jelentése.

55. *az órákat, szolosmúkat mondják vala*. A breviáriumi imádságok *órákra (horae)* vannak osztva; itt tehát ezeket az imádságokat kell az *órák* alatt érteni.

56. *észnek*, am. esznek. A hosszú hangzós ejtést megerősítik a nyomtatványok, a melyekben *észik*, *észnek* stb. alakokat találunk (l. *Nyelvtört. Szót.*).

57. *ëggy némünëmű frátër*, am. egy bizonyos fráter.

58. *lëktor*. A szerzeteseknél *lector*-oknak a theologia és philosophia tanárait nevezik (l. Du Cange).

59. *juta*, am. érkezett.

60. *sérhëz*, am. sírjához. (Vö. föntebb *sérben*.)

61. *miképpen ha*, am. mintha. A *miképen* ugyanis tulajdonkép magában véve is egyértelmű a *mint*-tel.

62. *kezde ez frátër illatozni*, am. kezde illatot érezni. Ma csak a tárgyról mondjuk, mely az illatot terjeszti, s mindjárt alább codexünkben is ezzel az értelemmel fordul elő. Hasonló kettős jelentése van a német *riechen*-nek is: ‚szaga van' és ‚szagot érez'.

63. «*attyam*». Codexünk pontos orthographiája mellett az itteni kettős *tty* is megerősíti a szónak föntebb tárgyalt olvasásmódját: *attyám*. (Vö. fönt 102. l.)

64. *lássad, hogy oda valaminëmü illatot avagy kenetöt në töttenek lëgyenek*, am. lásd, vajjon nem tettek-e oda valamiféle illatot vagy kenetet. A *töttenek lëgyenek* e h. *tettek legyen* olyan kettős ragozású igealak, mint a föntebb már tárgyalt *tudom valék* (l. 93. 113. l.).

65. *nagy szerelmmel*, am. nagy buzgalommal. Ily jelentéssel egyéb codexekben is ismeretes. Vö. föntebb *szerelmes*, *szerelmest*.

66. «*olimpiadistul*». Bodoniéri Olympiades Margit herczegnő udvarmesternője volt, kit vele együtt Béla király és neje, dalmáczíai bujdosásukban tett fogadalmukhoz híven, kolostorba adtak.

67. *és az ëgyéb szororoktúl*, am. és a többi sororoktól.

68. *mint jobban lëhetött*, am. mennél jobban lehetett. (Vö. fönt 140. l.)

69. *tőnek*, am. tevének. Vö. *tönek* am. *tevének* (l. fönt 11. l.).

70. *mondnak*, am. mondanak. A népnyelv ma is használja e rövidebb alakot, természetesen a kiejtés könnyítése végett a *d* elhagyásával: *monnak*.

71. *kőmives mestërök, kiket hoztak vala Lombárdiából*. Műveltségtörténeti adat, mely tanúskodik az ismeretes tényről, hogy Árpádjaink idejében az építőművészet olasz mesterek kezében volt.

72. *mëgkészült*, ma. *elkészült*.

73. *holnap*, am. hónap, mensis. A mai irodalmi nyelv különbséget állapított meg *hónap* ‚mensis' (*hó-nap*) és *holnap* ‚eras' között. Régen a *mensis* nevét is gyakran *holnap*-nak találjuk. Mondták *holdnap*-nak is.

74. *legottan hogy mëgnyitották volna az sért*, am. a mint megnyitották a sírt, azonnal. A régi nyelvben gyakori kifejezésmódja az úgynevezett érintkező előidejűségnek. (L. Simonyi: *Magyar kötőszók*, II. 120.)

75. *Béla királynak lëányának*. E kifejezés értelmezője a *Szent Margit asszonnak* kifejezésnek, bár közöttük áll a birtokszó: *temetése*.

76. «*nylaknak*», iráshiba *nyulaknak* helyett.

Szemelvényünkkel egyszersmind Szent Margit élete történetét is befejezi a legenda. A következőkben csodáinak elbeszélése kezdődik.

Kiadások. A Margit-Legendának eddig három kiadása van, ú. m.: Pray Györgyé: *S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.), 251—377. l., az eredeti orthographiával; Vajda Sámuel tihanyi apáté: *Szűz szent Margit asszonynak élete* (Buda, 1782.) új helyesírással, s végül a Volf Györgyé, beható bevezetéssel: *Nyelvemléktár*, VIII. k. — Szemelvényeket mai helyesírással és jegyzetekkel adott belőle Toldy Ferencz, alábbi művében, I. 218—226. — Egy lapnyi hasonmását látni Horvát István ismertetése mellett, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. VI. k. és Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténetében*, I. 116.

Repertorium. Horvát István: *Boldog Margit Apátzának, IV-dik Béla Magyar Király Leányának Élete Tudom. Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 109—116. és ugyanott 1836. évf. VI. k. 118—119. l. — Toldy Ferencztől rövid ismertetés, *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 11—14. l. — Ugyanaz: *A magyar nemzeti irodalom története*, (3. kiad. Pest, 1862.), II. 88. — Volf György: *A Margit-legenda írója és kora*, *Egyt. Philol. Közlöny* V. 97. — Ugyanaz: *A Margit-legenda és eredetije*, ugyanott V. 192. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 26. l. — Némethy Lajos és Fraknói Vilmos: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez.* (Budapest, 1885.) — Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.), I. 17. s köv. ll. — Horváth Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.), 71. s köv. ll.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Dóczy Ferencz kötelezvénye 1511-ből.

A vallásos tárgyú codex-szemelvények után bemutatunk itt egy érdekes okiratot, az *Országos Levéltárnak* legrégibb eredeti magyar oklevelét (*O. L. D. 22213.* alatt), melyben Dóczy Ferencz kötelezi magát, hogy a nádornak egy paplant ad, ha Dienesy Tamással és atyafiaival folyó perét kedve szerint intézi el. A paplant bizonyos Mendelnek, a zsidók akkori előljárójának kezéhez igéri juttatni. Ha azonban a per nem kedve szerint dőlne el, Dóczy Ferencz a nádor uramnak semmivel sem tartozik. Bizonyosan igen értékesnek kellett annak a paplannak lennie, hogy a nádor uram magát vele így kötelezvényszerűleg lekenyereztette.

Az érdekes okiratot teljes hasonmásban adjuk,* betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése pedig itt következik.

A kötelezvény betűszerinti szövege.

En Ferench Dochy adom emlekezethre hogh en fogattam adnya nadrespan wramnak egh paplanth yllyen ok alath es zerzes alath hogh amynemw perry en welem wagyon dyenesy Thamasnak az warady lectornak es az w atthyaffyaynak: zadorlaka es hozzyaya tharthozo wegyel ky zadorlaka masth en kezemnel wagyon azth ew kegyelme nadryspan wram weleek megh zerzy es engemeth en akarathom zerenth weelek megh zerzewtteth: kyrewl meges ffoghadok hythemre hogy ha az en akarathom zerenth ew kegyelme engemeth wee-

Eredeti kiejtése.

Én Ferencz Dóczy[1] adom emlékëzetre, hogy én fogadtam adnia[2] nádrëspán[3] uramnak ëggy paplant illyen ok alatt és szërzés[4] alatt: hogy a minëmű përi én vélem vagyon Dienesy Tamásnak, az váradi lëktornak[5] és az ő atyjafiainak Zádorlaka és hozjája tartozó végygyel[6] — ki zádorlaka[7] mast én kezemnél vagyon[8] — azt ő këgyelme nádrispán uram vélëk mëgszërzi[9] és engëmet én akaratom szërént vélëk mëgszërződtet.[10] Kiről më ës fogadok[11] hitëmre, hogy ha az én akaratom szërént ő këgyelme engëmet vé-

* Az okirat bal szélén levő koronás monogramm (AC) az Országos Levéltár jegye (am. Archivum Camerarium). Az ugyanott fölülről lefelé haladó elhomályosúlt írás egy régebbi levéltári jelzés: *NRA. Fasc. 1650. No. 10.* (Neoregestrata Acta, Fasciculus 1650. Numero 10.)

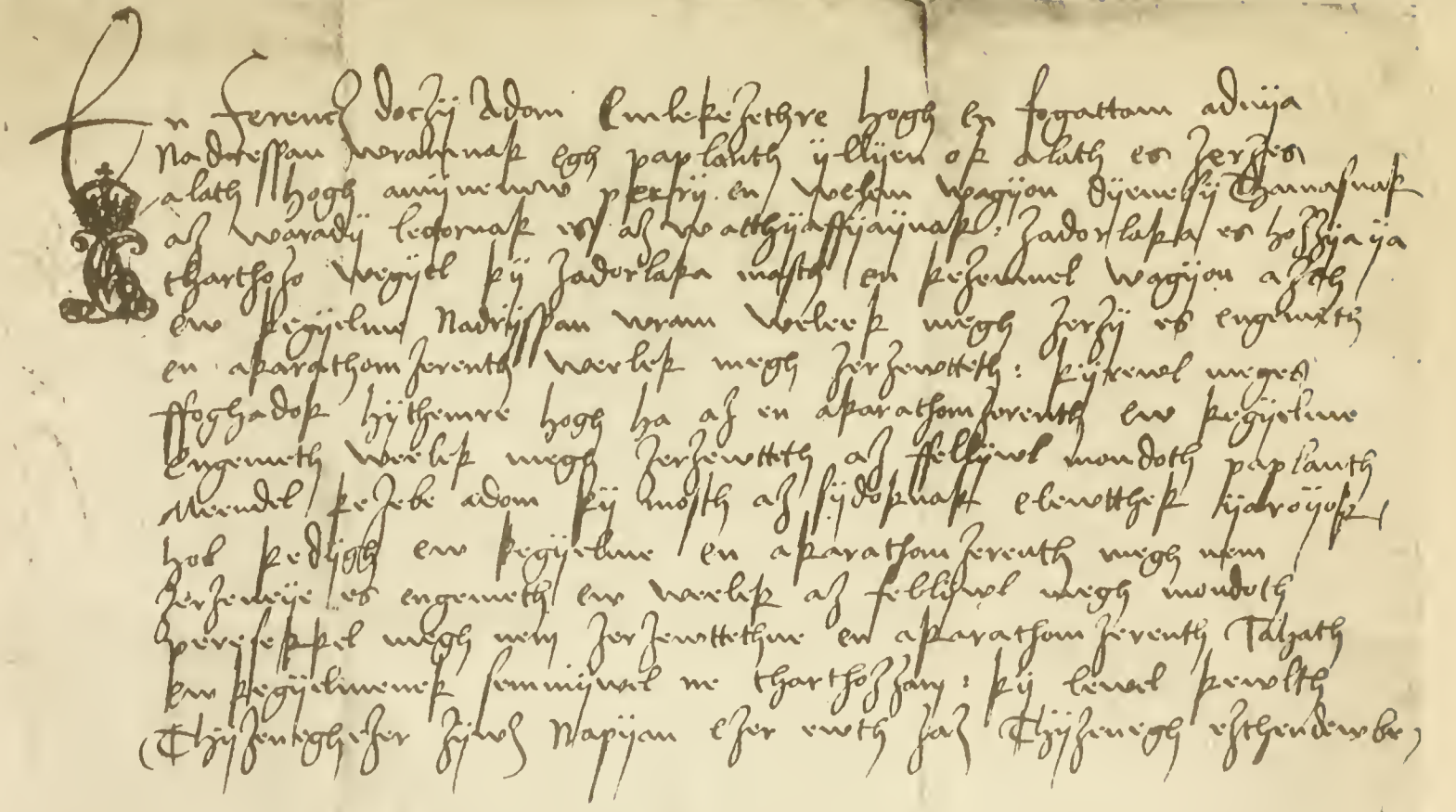

DÓCZY FERENCZ KÖTELEZVÉNYÉNEK HASONMÁSA. (1511.)
Eredetije az Országos Levéltárban.

lek megh zerzewtteth az fellywl mondoth paplanth Meendel kezebe adom ky mosth az sydoknak elewtthek yaroyok, hol kedygh ew kegyelme en akarathom zerenth megh nem zerzeneye es engemeth ew weelek az fellywl meg mondoth peresekkel megh nem zerzewttethne en akarathom zerenth Tahath ew kegyelmenek semmywel ne tharthozzam: ky lewel kewlth thyzeneghezer zywz napyan ezer ewth zaz thyzenegh ezthendewbe.

lëk mëgszërződtet, az fëllyűl mondott paplant Méndel kezébe adom, ki most az zsidóknak előttëkjárójok.[12]Hol[13] kedig ő këgyelme én akaratom szërént më̈g nëm szërzenéje[14] és engëmet ő vélëk, az fëlylyűl mëgmondott përësëkkel më̈g nëm szërződtetne én akaratom szërént, tahát ő këgyelmének sëmmivel në tartozzam. Ki levél költ tizënëggyezër szűz napján[15] ezër ötszáz tizënëggy esztendőbe.

Jegyzetek.

1. *Ferenez Dóczy.* Vö. *Pál Kenézy* a Szabács Viadalában (l. fönt. 147. l.).

2. *fogadtam adnia,* am. fogadtam adni; fogadtam, hogy adok. A *-nia* végű igenévről vö. fönt 105. l.

3. *nádrëspán,* alább *nádrispán,* am. nádorispán, nádor.

4. *szërzés,* am. föltétel, a mely jelentéssel gyakori a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*). Egészen ez a kifejezés fordúl elő pl. az Érdy-Codexben: «Monda az ew attyanak, hogy semyt ne feelne, yzennee meg akarattyaat az kyralnak *eel* (olv. *ëlly,* am. ily) *ok es zórzees alat* hog az kyral ffyw ew attyawal tyz zeepseegew zyzeket kyldeneenek neky nyayassagara» (591. l.).

5. *váradi lëktor,* a nagyváradi káptalan olvasó kanonokja.

6. «*uegyel*», így! Ha nem tollhiba, bizonyára *véggyel*-nek olvasandó s am. völgygyel. A Németújvári Glosszákban is előfordúl *vegyek,* am. völgyek (136. l.).

7. *ki Zádorlaka.* Vö. *ki nopun* HB. (l. fönt 66. l.)

8. *én kezemnél vagyon,* am. az én birtokomban van.

9. *mëgszërzi,* am. elintézi. Régibb nyelvünkben gyakori ily jelentéssel a *megszerez* ige (l. *Nyelvtört. Szót.*).

10. *mëgszërződtet,* am. egyezségre juttat. (Vö. *megszërződik* paciscor, convenio, vertrag machen, *Nyelvtört. Szót.*)

11. *kiről më̈g ës fogadok,* am. a mire nézve meg is fogadom. A *fogadok* itt tárgy nélkül áll, ‚fogadást teszek' értelemmel.

12. *az zsidóknak előttëkjárójok,* am. a zsidók előljárója. A régi nyelvben az *előttjáró* szó még nem forrt össze teljesen összetett szóvá s előtagján, az *előtt* szón is mindig kifejezték a birtokoshoz való viszonyítást, ilyenformán: *a népnek előtte járói* a népnek előljárói, *a mi előttünk járónk* a mi előljárónk, stb. (l. *Nyelvtört. Szót.*)

13. *hol,* itt am. ha. A *hol*-nak e föltételes használata nem szokatlan a régi nyelvben. (l. Simonyi: *Magyar kötőszók,* III. 10).

14. *më̈g nëm szërzenéje,* am. el nem intézné, t. i. a pört; a tárgy itt el van hallgatva, mert a föntebbi kifejezésből könnyen odaérthető.

15. *tizënëggyezër szűz napján,* am. október 21-én.

Repertorium. E levél először a Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula szerkesztette *Hazai Okleveltár*-ban (Budapest. 1879.), 452. l. van közölve Vincze Gábortól.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A Czech-Codex.

E nyelvemlékünk egy tizenhatodrét alakú, igen díszesen irott pergamen-codex. Elejétől végig egy kéz írása. Leíróját nem ismerjük, minthogy csak ennyit mond magáról (a 180. lapon): *Ez kønyveth yrtha .F. .M. Nadsagos Benygna azzonnak. Nyhay kenesy paal thaarsanak, ø nadsaaga klastromaban waasomban. Mykorth yrnaanak kristus zyletecsenek vtaanna. ezør øth zaaz. thyzøn haarom eztendøben.* Az *F.* nyilván *fráter*-t jelent, az *M.* pedig bizonyára a kolostori névnek kezdő betűje. Korát e bejegyzésen kívül még a legvégül (198. l.) kitett arab szám is bizonyítja (1513). Az egész codex voltaképen imádságos könyv, mely — mint az idézett szavak s a 126. lapon kezdődő litániának egyes számban írt könyörgései is bizonyítják — nem közhasználatra készült, hanem minden valószínűség szerint egyedül Kinizsi Pálné, Magyar Benigna számára. Az ő nagyvázsonyi pálos kolostorában írta a névtelen barát codexünket, ennélfogva maga is bizonyára pálos szerzetbeli volt. Ugyancsak Kinizsi Pálné számára készült már előbb, a XV. században egy másik imádságos könyv is, a díszes Festetich-Codex (l. fönt 28. l.). Írója azonban nem szerzője, sem nem fordítója a codexnek, hanem csak másoló, a mi ékes írásából, íráshibáiból s abból is kitünik, hogy az imádságok legnagyobb részt megvannak régibb codexeinkben is: a Festetich-, Peer és Winkler-Codexben. Nevét fölfedezőjéről, *Czech Jánosról* kapta, ki az Érsekújvári Codexszel együtt az érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában fedezte föl. Jelenleg a szerzet ajándékából a *M. T. Akadémia könyvtárá*ᵉ (*M. Cod. 12-ed rét, 2.* jelzet alatt).

Nagy fontosságú darab benne *Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz*, melynek két első szakaszát, a 43. l. hasonmásával, szemelvényül bemutatjuk. E hymnus Szent Bernát énekének nem sorról-sorra való s nem is minden versszakot magában foglaló fordítása. Inkább utánzat, melyben sok van a magyar szerzőnek vallásos költői ihletéből. Későbbi leirása megvan az 1531-ből való Thewrewk-Codexben is (283—297. l.), a melylyel helyenkint tanulságos lesz egybevetnünk.

A codex orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö* hangot már nem csupán az alul vonásos *ø*-val, hanem olykor fölül jelezettel (*ó*) fejezi ki; az *ly* (illetőleg *l* + *j*) hangot pedig sokszor megfordítva *yl*-lel irja.

Nyelve az *özö* vidékek nyelvjárásához tartozik, míg a Thewrewk-Codexbeli másolat *ézö* vidékről való írónak munkája.

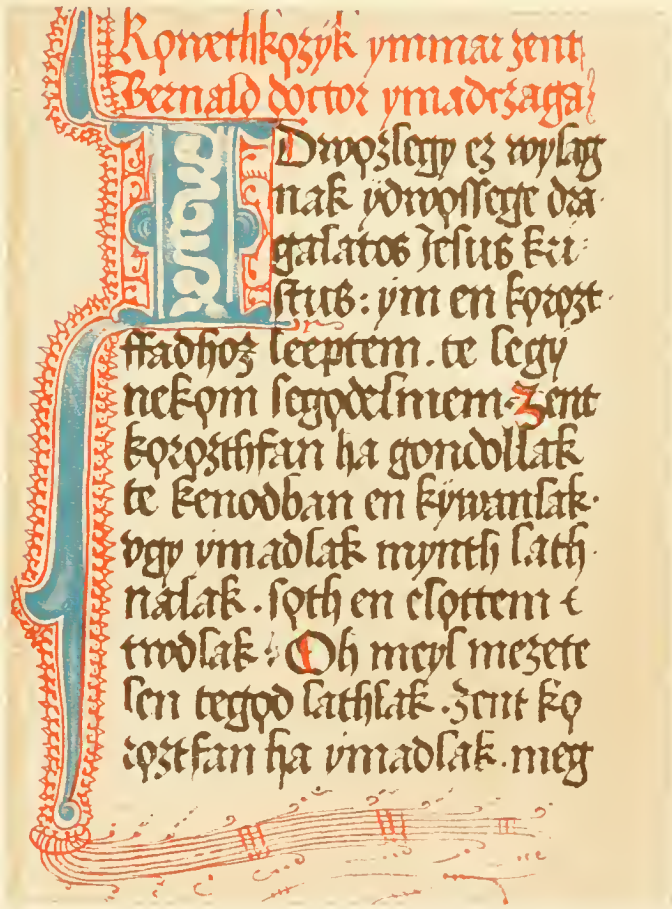

A CZECH-CODEX 43. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1513.)
Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz.

(Czech-Codex 43—49. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Kowethkozyk ymmar zent Bernald doctor ymadezaga.

I.] Idwozlegy ez wylagnak ydwossege
dragalatos Jesus kristus:
ym en koroztffadhoz leeptem.
te legy nekom segodelmem.
Zent korozthfan ha gondollak
te kenodban en kywanlak.
vgy ymadlak mynth lathnalak.
soth en elottem twdlak:
Oh meyl mezetelen tegod lathlak.
zent korozthfan ha ymadlak.
meg || [44] werethwe. meg hwzlalwa.
meg torethwe. meg vtalwa:
Kegyos pastor te kenodban
en ne legyek meg vtalwan.
esmery engom edos waaltom:
legyon te zent kenod gondom:
Keserwllek tyzta zywel.
kywanatos akarathwal.
nem farathczag sem nehesseg:
de wygassag ees edossegh:
Ha kenodban orizendlek.
korozthffadon olelendlek.
kerlek vram meg ne vtaly.
meeltosaagosth engom meg halgas: ||
[45] Kozel wagyon te halalod
ym elotted te zolgalo
zent feyedeth hozzam hayczad.
en olembe meg nywgossad:
The bewsegos malaztodba
wongy te hozzad byzonsagban:
hogy lassalak kywanyalak.
zolgaylalak. nywgossalak.
O meyl kegyossegben latlak.

A szöveg eredeti kiejtése.

Következik immár Szent Bërnáld doktor[1] imádsága.

1. Idvözlégy[2] ez világnak idvössége[2]
Drágalátos Jézus Krisztus!
Ím én körösztfádhoz[2] léptem,
Të légy néköm segödelmem.
Szent körösztfán ha gondollak,
Të kénodban én kívánlak.
Úgy imádlak, mint[3] látnálak,
Sőt én előttem tudlak.
Ó mëlly mezételen[4] tégöd látlak,
Szent körösztfán ha imádlak,
Mëgveretve, mëghúzlalva,[5]
Mëgtöretve, mëgutálva!
Këgyös pásztor, të kénodban
Én në lëgyek mëgutálván.[6]
Ësmérj engöm, édös Váltóm![7]
Légyön të szent kénod gondom.
Keserüllek[8] tiszta szivvel,
Kívánatos akaratval.[9]
Nëm fáradság sëm nehésség,
Dë vígasság és édösség,
Ha kenodban örizendlek,
Körösztfádon ölelendlek.
Kérlek, Uram, mëg në utálj,
Méltóságost engöm mëghallgass.
Közel vagyon të halálod,
Ím előtted të szolgáló . . . .[10]
Szent fejedet hozzám hajtsad,
Én ölembe mëgnyugossad.[11]
Te bévségös[12] malasztodba
Vongy[13] të hozzád bizonságban,
Hogy lássalak, kívánjalak,
Szolgáljalak, nyugossalak!
Ó mëlly këgyösségben látlak,

* A verssorok az eredetiben nincsenek föltüntetve, hanem megszakítás nélkül folyik a szöveg.

merth keez wagy yonak ees gonoznak.
kegyǫtlennek ees kegyǫsnek.
te sebeydben mynd helth lelnyǫk.
merth zent weręodnek || [46] hwllasath
te ǫnekyk yngyen adad:
Kegyǫs vram Jesus kristus.
ky weretettel. sebǫswltettel.
kesergettettel.
bethegǫkerth bethegwltel.
zegenyǫkǫn kǫnyǫrwltel:
Im en magam hozzad vettem.
koor woltomath hol esmertem.
Bynǫsǫkǫn ky kǫnyǫrwlz.
hyzǫm velem nem nehezwlz:

II. IDwǫzlegy ez wylagnak yo meg waltoya.
nehezwlteknek kywansaga.
ky kǫrǫztfara emelteteel.
keth || [47] kezedǫn figgezteteel.
Thw zent kezek ydwǫzlegyetǫk
vy rosawal meg tǫltetǫk.
kyketh elteryezthwen. agra kemenyǫn hwztak:
was zegekwel meg gyagdostak.
Kykbǫl gyǫngyelǫ weręod hullot.
azzw fǫldeth harmatozoth.
Latom hogy foly myndǫnwnnen
te zeep weręod nagy bewsegwel:
Pyros oyl mynth masth nylth rosa.
my lelkǫnknek walczagara.
Barson zynw weręos || [48] kezed
zerelmemben meg ǫlelǫm:
Zomehozoth azzw zamwal.
yzom zent weręodeth kywansagwal.
kǫrǫztfadath ha zoreytom
syrwa mondom wygasagom:
Kemensegǫs nagy kenoderth.
te zent weręod hwllasaerth.
adok halath kǫnyhwllatwa.
zent kezedet meg apolwa:
Zent weręodben keserędwen.
remensegǫm beleed wethǫm.
the zenth kezed oltalmazzon
halalom koron

Mert kész vagy jónak és gonosznak,
Këgyötlennek és këgyösnek
Të sebeidben mind helyt lëlniök.[14]
Mert szent véröднek hullá-át
Të ő nékik ingyën adád.
Këgyös uram, Jézus Krisztus,
Ki verettettél,[15] sebösültettél,
Kesergettettél,
Betegökért betegültél,[16]
Szëgényökön könyörültél:
Ím én magam hozzád vëttem,
Kór voltomat hol[17] ësmértem.
Bínösökön ki könyörülsz,
Hiszöm, vélem nëm nehezülsz.[18]

2. Idvözlégy ez világnak jó mëgváltója,
Nehezülteknek[19] kívánsága,
Ki körösztfára emeltetél,
Két kezedön függeszteté.
Tü[20] szent kezek, idvöz lëgyetëk,
Új rózsával mëgtöltetök,
Kiket elterjesztvén[21] ágra keményön húztak,
Vas szëgekvel mëggyakdostak,[22]
Kikből gyöngyellő[23] véröd hullott,
Asszú földet harmatozott.[24]
Látom. hogy foly mindönünnen
Të szép véröd nagy bévségvel.
Piros olymint[25] mast[26] nyílt rózsa
Mi lëlkönknek váltságára.
Bárson színű vérös kezed
Szerelmemben mëgölelöm.
Szoméhozott[27] asszú számval
Iszom szent vérödet kívánságval.
Körösztfádat ha szorëjtom,
Sírva mondom vígaságom.
Keménségös nagy kénodért,
Të szent véröd hullásáért
Adok hálát könnyhullatva,[28]
Szent kezedet mëgapolva.
Szent vérödben keserödvén,
Reménségöm beléd vetöm.
Të szent kezed oltalmazzon
Halálomkoron.

ees te yogod engom ‖	És të jogod engöm
[49] hozzad fogagyon.	Hozzád fogadjon.

Jegyzetek.

1. *szent Bërnáld doktor.* A *Bernáld* a mai *Bernát*-nak eredeti teljesebb alakja, mely az idegen eredetű névtől (olasz *Bernardo*) csupán a második szótagbeli *r* dissimilatiójában (*r* : *l*) különbözik. A *doktor* itt egyházatyát, egyháztanítót jelent.

2. *idvöz légy, idvössége, körösztfádhoz* stb. Mindezekben egyéb *ö* hangzós alakok a Thewrewk-Codexben zárt *ë*-vel vannak: *idwezlegy, ydwessege, kerezehtfaadhoz* (így, nyilván iráshibából) stb.

3. *mint*, am. mintha. A *mint* kötőszó a *ha* nélkül is használatos a régi nyelvben *mintha* értelemmel (l. Simonyi: *Magyar kötőszók* III. 196).

4. *mezételen.* A *mezítelen*-nek eredetibb alakja. A Thewrewk-Codexben már *mezytelen.* Még teljesebb formája: *mezejtelen.*

5. *húzlalva*, am. húzva. A *húzlal* régi gyakorító alak, olyan mint ma *fog*-ból *foglal*, *kér*-ből *kérlel.*

6. *én në lëgyëk mëgutálván*, am. ne legyek megutálva. A régi nyelvben a *-va -ve* helyett közönséges a *-ván -vén* a határozó igenévben. A Thewrewk-Codexben az előbbi sorok *hwzlalwa, meg toruethwe* stb. szavai helyett is *-ván -vén* végű alakok állanak.

7. *Váltóm*, am. Megváltóm. Codexeinkben olykor a közönségesebb *Megváltó* helyett az igekötő nélküli *Váltó* áll.

8. *keserűllek*, am. szánlak, sajnállak. Ma *megkeserülni valamit* am. megbánni valamit, megszenvedni valamiért.

9. *kívánatos akaratval.* A *kívánatos* itt nem tárgyi (a mit kívánunk), hanem alanyi értelemmel áll (a ki óhajt, kíván). Tehát e kifejezés azt teszi: kívánó, óhajtó akarattal.

10. *ím előtted të szolgáló.* Itt egy sort az író kifeledett. Pótolható a Thewrewk-Codexből, a hol a hely így hangzik: *ym eleuttel te zegeny hywes zolgalo leanyod.*

11. *mëgnyugossad*, am. nyugtassad. A közönséges régi *nyugot, megnyugot* igének fölszólító alakja. A *nyugot* ige pedig a *nyugszik, nyugoszik*-kal olyan viszonyban áll, mint az *alkot* az *alkuszik*-kal.

12. «*bewsegos*». Valószínüleg *bévségös*-nek olvasandó, mert mint látni való, az *ö* hangnak rendesen *o* a jele. A Thewrewk-Codex *bewsëges*-e azonban a maga orthographiája szerint *bőségës*-nek ejtendő. A *bévség, bévségës* eredeti teljesebb alakja a *bőség, bőségës*-nek. A tő *v*-je ma is megvan a ragos és más képzővel ellátott alakokban: *bőven, bővül* stb.

13. *vongy*, am. vonj. A *vongy* alak bizonyára tájnyelvi változat *j* : *gy* hangváltozással, a minővel a dunántúli vidéken ma is találkozunk: *várgya* várja, *dobgya* dobja stb. Így van alább is a vers 127. sorában: *wongyad* vonjad (52. l.). Érdekes, hogy a Thewrewk-Codex másolója is eredetileg gépiesen *wongy*-ot irt az előbbi helyen, de aztán a *g*-t kitörölte belőle, mert az ő ejtésével nem egyezett meg; az alábbi alak már *wonnyad.*

14. *kész vagy . . . helyt lëlniök*, am. kész vagy, hogy a te sebeidben helyt leljenek. A Thewrewk-Codexben egyszerübb mondatszerkezettel *lelnek* (több. 3. szem.) áll, ha ugyan nem tollhiba *lelnyek* ‚lëlniëk' lelniük helyett.

15. «*werettetel*», tollhiba *werettettel* helyett. A Thewrewk-Codexben helyesen *verettettel.*

16. *betegűltel*, am. beteg lettél, megbetegedtél.

17. *hol*, valószinüleg tollhiba. A Thewrewk-Codexben: *yol* jól.

18. *vélem nëm nehezűlsz.* A kifejezésnek itt úgylátszik az az értelme: rám nem neheztelsz, nem haragszol. A *nehezűl* ige ily jelentéssel előfordul a Nádor-Codexben is: «igon megkezde *nehezülni*», am. igen kezdett ha ragudni (271. l.).

19. *nehezűlteknek*, am. nyomorúltaknak, nehéz bajba juttottaknak.

20. *tü*, am. ti. (Vö. HB., Béesi és Münheni-Codex.)

21. *elterjesztvén*, am. szétterjesztve.

22. *mëggyakdostak*, am. megszúrkáltak, keresztül szúrtak. A régi s némely nyelvjárásokban ma is élő *gyak* ‚szúr' igének

gyakorító alakja, mint *kap: kapdos, fog: fogdos* stb. Az eredetiben a kiejtést követve *gyagdos* áll.

23. *gyöngyellő*, am. gyöngyözö. Baróti Szabó Dávidnál *gyöngyöllik* (l. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan képzés mint *rózsállik, torkollik.*

24. *asszú földet harmatozott*, am. az aszú (száraz, szikkadt) földet beharmatozta. *Aszú*, régiesen *asszú* am. száraz, kiszáradt, a mint pl. Gyulai Pál *Gonosz mostohájában* is olvashatjuk: «Szikra szállott *aszú* fűre.» Ma különben mint önálló melléknevet nem használják s csupán az *aszúszőlő* s az *aszúbor* szókban (mert aszú szőllőből készítik) maradt fönn.

25. *ollymint*, am. mint; tulajdonkép ‚oly(an) mint'.

26. *mast*, am. most. Általános régi nyiltabb ejtésü alak.

27. *szoméhozott*, am. szomjuhozott, szomjas. A *szomjú*-nak régibb alakja *szomeh*. A Jordánszky-Codexben pl. «szomjan» így van írva *zomeehom* ‚szoméhon'. Ebből való a *szoméhoz* régi igealak.

28. *könnyhullatva*, am. könnyet hullatva, könnyhullatással. Vö. fönt 104. l. 59. jegyz.

Az ének e mutatványon kívül még négy, egyenetlen terjedelmü, szakaszból áll. (L. *Régi Magy. Költök Tára* I. 14—21.)

Kiadások. A Czech-Codexnek két teljes, betüszerinti kiadása van, ú. m.: Döbrentei Gáboré, a *Régi Magy. Nyelvemlékek* II. kötetében, beható bevezetéssel Döbrenteitől, a betük s a fobb nyelvsajátságok ismertetésével és szójegyzékkel (Czech Jánostól, az ntóbbihoz toldalékkal Döbrenteitől), négy lap (l. 16. 149. és 186.) hasonmásával; és Volf Györgyé, részletes bevezetéssel, *Nyelvemléktár* XIV. k. — *Szent Bernát hymnusát* csaknem teljes szövegével, mai helyesírással közölte Toldy Ferencz, *A magyar nemz. irodalom története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) I. 271—282. Ugyanezt, valamint a codexnek egy másik verses részletét, az *Ave maris stella* fordítását egész szövegükben, jegyzetekkel kiadta Szilády Áron, *Régi Magy. Költök Tára* I. 12—21. és 188. l. (jegyz. 255—274. és 365—366. l.). — A codexből hasonmások láthatók még az *Akad. Értekönyv.* alábbi kötetében, Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténetében*. I. 132. és a *Pallas Nagy Lexikonában*.

Repertorium. A' Magyar Tudós Társaság' Értekönyvei, II. k. (1835.) 8—11. és 64. l. — *Tudom. Gyüjtem.* 1835. évf. IX. 35. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irod. története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) II. 86. — Horváth Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.), 47. l. Szent Bernát hymnusáról.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Drágffy Mária kelengye-lajstroma, 1516-ból.

Az *Országos Levéltárnak* egy (26367. sz. alatt őrzött) tárgyilag igen becses oklevelét mutatjuk be e fejezetben. DRÁGFFY MÁRIÁNAK KELENGYE-LAJSTROMÁT, melyet bátyja, Drágffy János, akkoriban főasztalnok, állított össze, pecsétjével is megerősítve. E Drágffy János később, 1518-ban tárnokmester, 1526-ban pedig országbíró lett s mint ilyen írta az alább (XXVI. fej.) közlendő érdekes végrendeletet aug. 27-én, Mohács mezején, a hol harmad napra a nemzet annyi kitünőségével együtt ő is halálát lelte. Hogy Mária a lajstrom kiállítójának huga s nem lánya volt, épen e végrendeletből tünik ki, melyben Drágffy János Katalint, Zsófit és Magdolnát említi lányaiúl, Mária asszonyról pedig mint hugáról emlékezik meg.

A lajstrom nagy félívje hosszában kettė van hajtva, s így a szöveg három hasábra oszlik. Az aláírás fölött viaszba nyomott pecsét áll, elmosódott czímerrel és körirattal, mely utóbbiból az IOHAN . . . . DRAG . . . [IOHANNES DRAGFFY] betük hasonmásunkon is láthatók. Az eredeti pecséten a DRAGFFY név még egészen is kivehető.

A kelengye-lajstrom a benne fölsorolt ruhák és ékszerek neveinél fogva becses müveltségtörténeti emléket szolgáltat.

Íme betüszerinti szövege és eredeti kiejtése.

A lajstrom betüszerinti szövege.

1516 Az Maria azzonyal adoth marhanak zamanak Registroma:

Egy Nasfa kyben egh Rosa dyamanth wagyon. egh smaragd. egh gywngh sem. keth Rubynt Rosa

Maas Nasfa egh Rosa dyamanth egh lean. harom gywngh sem. egh smaragdh keth Rubynth gywngyes lewegewel.

Harmad Nasfa egh saffyl, egh Jachynkth harom Rosa gywngh, keth Rosa Rubynt, egh lean, es egh ferfio az Nasfaban. gyewngyes lewegewel.

Eredeti kiejtése.

Ezërötszáztizënhat. Az Mária asszonynyal adott marhának[1] számának rëgistroma.[2]

Ëggy násfa,[3] kiben ëggy rózsa diámánt[4] vagyon, ëggy smaragd, ëggy gyöngyszëm, két rubint rózsa.

Más násfa, ëggy rózsa diámánt ëggy lëán,[5] három gyöngyszëm, ëggy smaragd, két rubint, gyöngyës levëgővel.[6]

Harmad[7] násfa, ëggy saffil,[8] ëggy jáczinkt,[9] három rózsa gyöngy, két rózsa rubint, ëggy lëán és ëggy férfió az násfában, gyöngyës levegővel.

Nakara valo gyewngyeth ewthwenkethewt

Egh Aran Nyakba wethew kwes kyben hath Balaz wagyon, hath saffyl, egh Jachynkth ewthwenketh gyewngh sem, egh Aran figew raytha, kyben egh Balaz wagyon. keeth Rubynth, egh ewregh Saffyl, keth gyewngh sem, egh ewregh ametisth, ket kysseb ametisth

Egh aran keresth kyben Negh Rubynt egh dyamant wagyon,

Egh kys Aran Lanch.

Egh aran gywrewth kyben egh saffyl wagion.

Egh aran gywreth kyben wagyon Rakoth dyamantal Maria

Harmad aran gywrew saffyl

Negyed aran gywrew kyben keth hegyes dyamanth wagyon.

Egh Rubintos aran gywrew

Egh smaragd gywrew

Egh Aran gywrew kyben egh emberfew vagion

Egh parta ew ezwsth kyben Nyolch gyra,

Egh Mosdo kyben [Nyolchadfel] kylenczedfel gyra, Medenczeyben, esmeth, kylenczedfel gyra vagion,

Maas mosdo kyben Nyolchadfel gyra wagyon Medenczeiben, heth gyra wagyon.

Nyolch Thal. kyben Neghwen ewthed fel gyra wagyon, harmynch hath Nehezyk hyan.

Thyz Thanyr. Thyz gyra.

Hussonewth kalan, kynek Nyghe aranyas, kyben ewth gyra wagyon, Thyzenewth Nehezyk hyan.

Keth gyerthya tharto egh gyra

Egh ewregh sellegh kyben harmad fel gyra,

Egh Aranyas kupa kyben ewth gyra agyon ‖

Nyakára való gyöngyët ötvenkettőt.[10]

Ëgy arany nyakbavető, köves,[11] kiben hat balaz[12] vagyon, hat saffil, ëggy jáczinkt, ötvenkét gyöngyszëm, ëggy aran figgő rajta, kiben ëggy balaz vagyon, két rubint, ëggy öreg[13] saffil, két gyöngyszëm, ëggy öreg amëtiszt, két kissebb amëtiszt.

Ëggy aran kërëszt, kiben négy rubint, ëggy diámánt vagyon.

Ëggy kis aran láncz.

Ëggy aran gyűrőt, kiben ëggy saffil vagyon.

Ëggy aran gyűrét,[14] kiben vagyon rakott diámánttal Mária.[15]

Harmad aran gyűrő, saffil.

Negyed aran gyűrő, kiben két hëgyës diámánt vagyon.

Ëggy rubintos aran gyűrő.

Ëggy smaragd gyűrő.

Ëggy aran gyűrő, kiben ëggy embërfő vagyon.

Ëggy párta-ő,[16] ezüst, kiben nyolcz gíra.[17]

Ëggy mosdó, kiben [nyolczadfél] * kilenczedfél gíra, medenczéiben ësmét kilenczedfél gíra vagyon.

Más mosdó, kiben nyolczadfél gíra vagyon, medenczéiben hét gíra vagyon.

Nyolcz tál, kiben negyvenötëdfél gíra vagyon, harminczhat nehezík[18] hián.

Tíz tányír, tíz gíra.

Huszonöt kalán, kinek nígye[19] aranyas, kiben öt gira vagyon, tizënöt nehezík hián.

Két gyërtyatartó, ëggy gíra.

Ëggy öreg selleg,[20] kiben harmadfél gíra.

Ëggy aranyas kupa, kiben öt gíra vagyon

* Olvasható törlés.

[2] Maas aranyas kupa Thyzenketh Nehezek hyan. hath gyra.

Harmad kupa, hathod fel Nehezyk hyan. hath gyra.

Negyed kupa ewth gyra Thyzenketh Nehezek

Ewthed kupa Negh gyra, Thyzenketh Nehezek hyan.

Hathod kupa, Negh gyra thyzenket Nehezek

Egh ewregh gyewngyes partha.

Egh gyewngyes Hay Nyomtato.

Egh gyewngyes fylthew

Harom ewregh Maych

Egh gyewngyes fykethew

Negh gyewngies parta.

Negh aranyas Maych.

Egh weres atlacz gyewngies zoknya

Egh zederyes Barson gyewngies zoknya

Egh weres aranyas atlacz zoknya fekethywel peremezeth.

Egh zewld Thabyd zoknya,

Egh keek kamoka zoknya,

Egh skarlat zoknya

Egh sarga zoknya pozto

Egh zewld aranyas Nwsth suba,

Maas zewld aranyas Nussal Beleth

Egh zewld aranyas Hewlgh suba.

Egh keek aranyas Barson, emelkedeth Hewlgyel Beleth

Egh weres atlacz suba pegywetel Beleth

Egh weres aranyas Barson kewnthes

Maas weres aranyas Barson kewnthes

Egh zewldh, aranyas, kwnthes.

Egh agyban. egh atlacz Matracz testh zyn

Egh weles Matracz

Keth Thafota fewal Thyndewklew

Keth Thafota wankos

Egh weres aranyas Barson paplan.

Egh derekal

Más aranyas kupa, kiben tizënkét nehezék hián hat gíra.

Harmad kupa, hatodfél nehezík hián hat gíra.

Negyed kupa, öt gíra, tizënkét nehezék.

Ötëd kupa, négy gíra, tizënkét nehezék hián.

Hatod kupa, négy gíra, tizënkét nehezék.

Ëggy öreg gyöngyës párta.

Ëggy gyöngyës hajnyomtató.[31]

Ëggy gyöngyës filtő.[32]

Három öreg majcz.[33]

Ëggy gyöngyës fíkëtő.[34]

Négy gyöngyës párta.

Négy aranyas majcz.

Ëggy vërës atlacz gyöngyës szoknya.

Ëggy szëdërjës bárson gyöngyës szoknya.

Ëggy vërës aranyas atlacz szoknya, feketível përémëzëtt.[35]

Ëggy zöld tábid[36] szoknya.

Ëggy kék kamoka[37] szoknya.

Ëggy skárlát szoknya.

Ëggy sárga szoknya, posztó.

Ëggy zöld, aranyas nyuszt suba.

Más zöld aranyas, nyuszszal[38] béllëtt.[39]

Ëggy zöld aranyas hölgy suba.[40]

Ëggy kék aranyas bárson, emelkëdëtt hölgygyel béllëtt.[41]

Ëggy vërës atlacz suba, pëgyvettel[42] béllëtt.

Ëggy vërës aranyas bárson köntës.

Más vërës aranyas bárson köntës.

Ëggy zöld aranyas köntës.

Ëggy ágyban: ëggy atlacz mátrácz, testszín.

Ëggy velez[43] mátrácz.

Két tafota[44] főal,[45] tindöklő.

Két tafota vánkos.

Ëggy vërës aranyas bárson paplan.

Ëggy dërékal.

Egh weres aranyas Barson kwnthes ‖	Ëgy vërës aranyas bárson köntës.
[3] Maas agyban, Egh atlacz Matracz violazyn.	Más ágyban: ëggy atlacz mátrácz, violaszín.
Egh weles Matracz.	Ëggy velez mátrácz.
Egh derekal	Ëggy dërékal.
Egh Thafota fewal	Ëggy tafota föal.
Keth Thafota wankos	Két tafota vánkos.
Egh paplan keek futabol chenalth	Ëggy paplan, kék futából [36] csënált.
Aranyas wankos kethew	Aranyas vánkoskëtö.[37]
Keeth derekal hyo, kamoka	Két dërékal-hío.[38] kamoka.
Keeth aranyas atlacz Thewzeth paplan.	Két aranyas atlacz tözött [39] paplan.
Ez keeth agyhoz Tyzenketh lepedew	Ez két ágyhoz tizënkét lepëdő.
Thyzenketh abroz	Tizënkét abrosz.
Thyzenketh kezkenew	Tizënkét keszkenő.
Harmynch Nyolch aranyas chahol	Harmincznyolcz aranyas csához.[40]
Ewmaganakys aranyas chahol: —	Ömagának is aranyas csához.
Negh olaz pozto zoknya saarga leanynak	Négy olasz posztó szoknya, sárga, lëánynak.
Negh zewld zoknya purgamal	Négy zöld szoknya, purgamál.[41]
Negh pegywethmal suba	Négy pëgyvetmál[42] suba.
Negh wy zewnyegh	Négy új szőnyeg.
Keeth aranyas fewfedel	Két aranyas föfëdél.[43]
Johannes Dragffy manu propria	Johannes Drágffy manu propria.

Jegyzetek.*

1. *marha*, itt am. kincs, ékszer, értékes tárgy, ingó jószág. A szónak egyik általános régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Vö. «A vár piaczára ezüstöt, aranyt, Sok nagy becsü *marhát* máglyába kihordat» (Arany: *Szondi két apródja*).

2. *rëgistrom*, a latin *registrum*-nak még alig elváltozott alakja. Belőle később, a mássalhangzóban dissimilatióval (*r* : *l*), a magánhangzóban hasonulással (*ë* h. *a*), *lajstrom* lett.

3. *násfa*, itt am. nyakék. Jelentett tülbevalót és homlokdíszt is, ha függő vagy lelógó ékítményeik voltak.

4. *diámánt*, a *gyémánt*-nak eredetibb alakja. (Vö. olasz *diamante*, német *diamant*.)

5. *lëán*, am. női alakot ábrázoló zománczos kép. (Vö. alább: *ëggy lëán és eggy férfiú az násfában.*)

6. *levëgő*, am. rezgő a násfákon, hajtükön. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *harmad*, am. harmadik. (Vö. fönt 109. l.)

8. *saffil*, a *zafír* szónak egyik régi változata. Előfordúl *safil*, *safill*, *sáfily*, *saffir* és *saffirom* alakokkal is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *jáczinkt*, a *jácsint* szónak egy anorganikus *k* hanggal megtoldott alakja, mely

* E jegyzeteink tárgyi része — a ruhákra, ékszerekre stb. vonatkozólag — Szendrei János archaeologusunk szives fölvilágosításai nyomán készült.

egyebütt is elöfordul a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ugyanolyan hangtoldás, mint a régi íróknál többször elöforduló *teremt* a közönséges *teremt* helyett. A régi írók azonban nem a vörös zirkont, hanem a kékes ibolyaszínü zafirt nevezték így (l. Schmidt Sándor: *A drágakövek* I. 284).

10. *gyöngyët ötvenkettőt.* Itt, valamint alább is nehányszor tárgyalakot használ a lajstrom írója, nyilván az *ad* igét gondolván hozzá az illető drágasághoz (‚nyakára való gyöngyët ötvenkettőt adtam vagy adtunk').

11. *köves.* am. drágaköves. Közönséges e jelentése a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *balaz*, egy drágakö faj, világosabb rózsavörös színü rubint. Vö. közép-latin *balascus* ‚carbunculus, cuius rubor et fulgor dilutiores sunt' (Du Cange); *balasius* am. karfunkelstein (Diefenbach: *Novum Glossarium*); franczia *balais, rubis-balais*; olasz *balascio*. Pesti Gábornál *balassa*, másutt *balast* (*Századok* 1873. évf. 63. l., egy 1580-iki lajstromban), *rubint valas* (Radvánszky: *Magy. családélet és háztart.* II. 27) és *Balázs rubint* (uo. II. 123) alakban fordul elö. A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri. (Vö. Ballagi Aladár: *Kecskeméti W. Péter Ötvöskönyve*. Budapest, 1884. 139. 168. l. és Schmidt Sándor: id. munk. II. 188.)

13. *öreg saffil.* am. nagy saffil. Az *öreg* szónak ez az eredetibb jelentése; a nép még ma is mond' ilyeneket: *öreg szemü szilva* nagy szemü, *öreg harang* nagy harang, *öreg ujj* nagy ujj, *öreg betü*, nagy betü stb.

14. *gyűré*, a *gyürü* szó változatos régi alakjainak egyike (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az *é : ü* viszonyára l. fönt 17. l. Minthogy a lajstrom többi helyein mindenütt *gyürü* alak áll (*gyurew*), az sem lehetetlen, hogy itt a *w* csak feledésből maradt ki.

15. *rakott diámúnttal Mária*, am. Máriakép rakott gyémánttal.

16. *párta-ő*, am. párta-öv: itt félkörü ív, pánt, leányok fej-éke. Az *ő* az *ör* szónak nem ritka régi alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

17. *gíra*, az aranynak és ezüstnek régi sulymértéke. Tulajdonkép a márkának régi magyar elnevezése. Belházy János nyomozásai szerint a XVI. s ázadban divatozó úgynevezett *magyar* v. *budai gíra* (mert volt *erdélyi* v. *szebeni* és *szepesi gíra* is) mai mértékünkben kifejezve 245·585 grammot tett. Itt a *gíra* szó után a *vagyon* ‚van' szót kell hozzágondolni, a mely a következő mondatokban már ki van téve. Tehát *kiben nyolcz gíra vagyon*, am. a mely nyolcz girát tesz, nyolcz girát nyom.

18. *nehezík*, am. *nehezék*, a gíra 48-ad része.

19. *kinek négye*, am. a melyeknek négye, a melyek közül négy.

20. *selleg*, am. serleg. Olyan hangváltozás, mint pl. *pallag* e h. *parlag*, *solló* e h. *sarló* némely vidéken.

21. *hajnyomtató*. A haj leszorítására szolgált, néha aranyból vagy ezüstből, drágakövekkel. A *pártá*-tól abban különbözik, hogy míg ez a fej elejére jött, mint egy diadém, addig a *hajnyomtató* a fej tetején hátrább volt föltéve. Ezt leányok és asszonyok is viselték, míg a párta csupán a hajadonok ékessége volt. (Innen *pártában maradni* am. vén leány maradni.) A hajnyomtatóhoz volt erösítve rendszerint a fátyol is, mely a régi magyar női viseletet oly festőivé tette. Több fönmaradt viseletképen látható.

22. *filtő*, am. fül-tü. Nagyon ritkán fordul elő. (A *Nyelvtört. Szótár* nem is ismeri.) Minthogy itt a fejékességek között van fölsorolva, jelentheti a párta és a fejkötő között álló azon női ékességet, mely a XV. században Olaszországból terjedt el hazánkba. Ennek két nyúlványa a fül tövéig lenyúlt s rendesen gyöngygyel volt gazdagon ékítve. Jelentheti azonban azon ötvösművet is, mely óriási fülbevalóhoz hasonlítható s melynek legrégibb példányai hazánkban a keszthelyi népvándorláskori leletekben fordulnak elő, de a Balkán-félszigeten s hazánk szerb népe között ma is el van terjedve. E *filtők* nagy terjedelmük és súlyuknál fogva nem voltak a fül czimpáján fúrt lyukba akaszthatók, mint a fülbevalók, hanem a fül tövében magára a fültőre erösítettek.

23. *majcz*. Közönséges régi szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Jelentette az arany vagy ezüst fonalból szőtt szalagot vagy paszomántot.

24. *fíkető*, am. főkötő. A népnyelvben ma is élő változat. (Vö. fönt 14. l.)

25. *përémězëtt*, am. prémezett, szegélyezett. A *perém* régi, könnyebb kiejtésü alakja a mássalhangzó-csoporttal kezdődő idegen *prém* szónak.

26. *tábid*, másképp *tábit*. Egy posztószerü szövet neve. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *kamoka*, am. kamnka. Szintén szövetnem.

28. *nyuszszal*, am. nyuszttal. A régi nyelvben a *nyuszt* szónak *nyusz* változata is előkerül (l. *Nyelvtört. Szót.*); ennek *-rel* ragos alakja a *nyuszszal*.

29. *béllött*, am. bélelt. Közönséges régi alak. A ma is általános *béllés* (e h. *bél-él-és*) főnévvel együtt olyan denominalis képzésü alak, mint a régi *beszélleni* (e h. *beszéd-le-ni* azaz „beszédelni"), *ebéllemi* (e h. *ebéd-le-ni*) ebédelni.

30. *hölgy suba*, am. suba a hölgymenyét bőréből.

31. *emelkëdött hölgygyel béllött*, am. hölgymenyét bőrrel domborúan, vastagon bélelt.

32. *pëgyvet*. Állatfaj, melynek bőrét bélésnek, prémnek használják. Pápai Páriz szótára szerint am. „mus Pontieus, seiurus Gaetulieus; hermelin". Közönségesebb alakjai: *pëtymet* és *pëgymet* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *velez*. A posztó egy könnyű fajtája. Olasz eredetü szó. (Vö. Simonyi: *A magyar nyelv* I. 117.; Schuchardt Hugó, *Magy. Nyelvőr* XXII. 85. és hozzá ugyanott 135. l.)

34. *tafota*, szövetnem.

35. *főal*, am. vánkos (tulajdonkép a „fő alja").

36. *futa*, szövetnem,

37. *vánkoskëtő*, am. vánkosktő. Vö. *fikëtő* főkötő, föntebb.

38. *dërékal-hío*, am. derekalj-héj. A *hío* (héj, haj) feltünő alak s ha nem tollhiba, a *héj, híj* szónak teljesebb véghangzós alakja volna, minthogy *-ú -ű* képzőt itt nem lehet fölvennünk.

39. *tőzött*, am. tűzött, varrott.

40. *csáhol*. Szláv eredetü szó, inget jelent. Vö. leugy. *czechel, czehlo* ing, orosz *čecholŭ* (Miklosich: *Etymologisches Wörterbuch*). A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri.

41. *purgamúl*, szövetnem. Előfordul többször egy 1539-iki kelengye-lajstromban is (l. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 34. 35).

42. *pëgyvetmál*. A *mál* am. mell. Közönséges szó a régi nyelvben; előfordul a *pëgyvetmál*-hoz hasonló következő összetételekben is: *farkas-mál, hiúz-mál, hölgy-mál, nyúl-mál, nyuszt-mál, róka-mál* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

43. *főfëdél*, am. főfedő.

E nyelvemlékünk mindeddig kiadatlan volt s nem is volt említés róla az irodalomban.

Myrnek vala kyt mynd wr ystennek
tyssegessegere es alkotasaiwan kellemes
ek valanak mynek okaerth az mesterek
kezeryetteenek kenyve morsseshez mon
wan rekket lor vogy mond az nagy hon
nem myrit zyfezegy wona hagyad azer
morsse megh kynyaami hogy senki tekint
ne hozzon az szentharomnak eppulcsey
myerth fogy celegy wona ymaian kyt
howdonnak wona ek megh zyncenek
Mondent megh zezeenek azerth kellyes
gwel nagy bolgen es nagy tekemb kyl
emb gola keppen mond kowarth myw zeg
nek mynd emkeri ymw zeenth megh n
em myrdent terkellenek kezyvlette hoz
nanak myrkeppen megh parazgolea vala
morssenek wr ysten mynkent vegy we
net az yzrael fyvay semir sagratly zoza
nem aynek kenne vala kyt mean va
lanak fogyrwa Es papy zwhalmy es
megh szyzerk kybben aaron es azyn
fyvay zolgalnanak wr ystennek elette
myrkeppen megh vala parancsolwa ky
lenek mokoron megh kalta wona morssy
ne pelyresebween ottan megh aldan
tyubeny Csinaly zolo wr ysten morsse
nek mondvan Az elsew honabba es az
honapnak elsew napyan allassad fyel
az en Sabromnak es helyhesseed thw bele
az aunnyal zekentik es vony velomoc
thw elette es odn zerezwen az aranyo
aztalth zerezt ezo mynd kyt megh w
nnak parazgalwan Es aranyas gyer
tatatok hw zarvath nekinwel es az az
nyas oltarth kyn aldozny kel wr ysten
nek elette az szentharomnak elewy es
vegen zenj kenetessy kynel tomd meg
mynd az szalok tellyesseghet myrnden
kyrezerevel az aldozathnak oltarath m
vnden edenyevel vegy megh zentelde
sznek Es myndenn zenj olaw kenetes
zentely megh hogy zentyssegheseth kezy
venek Es gyerek aaront es az hw fy
arth az zemy earpsaz nytannak elewye
es elerd megh frissytsven vyzo ayz
resth fyel hivtern zerezy ruhaknan

Lyaw zolmallyanak emlekem es az hw papy
kenetessek mynd ezekre gyzmalatos tegyven
es vegy ezeen morsses mennj megh parazgolea
thwtoky wr ysten es mokoron nyomdenek ke
kelleressegyel megh zezettenek vona zend
zerenth Ottan szerny lod es bamlaa az szaert
es wr ysstennek dycsyzdegge zalla thw zea
es nem mesterr vala morsse myerth fogy az
szerny lod myndent be fogoth vona es wr
ystennek felzolgalas vela ora velen vonn ha
nyokon az lod fyel szal vala nw tolta
abkoron oda mennek vala az yzrael fyvay
Es bedegeh myrtten felsobe aal vala
varan ottan azon helyen tabornak vala
Aappal azert kezdenek szerny lod fogly
ya vala de az szatoth es elyel fenesse
thez mynd az yzrael fyvay megyenek
tatarsakra vala tol lakoznak vala
ek vezmegyzerth el morsseuek mapde k
enywe Es evekosnak nemzetseth ymar
Ezek el kezdenek Morsseuek hazmad
kenyve Elsew capitulom

Liber Leuiticus

Ymaian ezek el kezdenek mor
sseuek hazmad kenyve ky pap
fyaynak es aldozathnak met
zzyagarol zolo es elzeel
Hozyaa hywa azerth wr ysten
morsseth es bezelle thw vele
az zentt satorba monduan
zolo az yzrael fyaynak es
mongyad azok Gyenekyh va
tn megh ember aldozatot a
karjaal ezennyw wr ystennek thw barmay
tol hymoth es zopkerekent aldozyanek es v
nye az empha hwsnya elenbe wr ystenn
ek megh engezyelesseue Es vesse ayt az
tolhanak fejenek thw kezeen es kellenec
ayt kezen es thw bmenek bozzanahwzza to
gainatos es szentalatos es ayt le vagyna
az harmath es aaron papnak fyay fyel
veznek az aldozathnak vereeben es az ol
tarnak keross kewll gnipzik meek oltar
vgyan altan az ayton bele vagyon es m
myzyan az aldozatot az tagoth konyza
vagdallyak es az oltaron nagy zenerk

A JOHANNEUM-CODEX FO. 1 [illegible] MAGYARORSZÁG 1516–1519.)
Facsimile [illegible] Budapesten, [illegible] Nyomdában

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A Jordánszky-Codex és töredékei.

Második nagyobb bibliafordításunk a XVI. század második tizedeből, 1516. és 1519-ből való JORDÁNSZKY-CODEXben maradt fönn. E codexet három darabban fedezték föl. Fő része a klarissza-apáczák nagyszombati kolostorának eltörlése után 1782-ben Fába Mátyásnak, az esztergomi érseki káptalan akkori jegyzőjének birtokába jutott, ki 1820-ban *Jordánszky Elek* fölszentelt püspöknek ajándékozta. Ez utóbbi tulajdonosától kapta nevét is. Legelső hírt azonban csak 1833-ban találunk róla az irodalomban Gyurikovics Györgytől, a *Tudományos Gyűjtemény* XII. kötete 102. lapján. Később *Jankovich Miklós* a codex elejéből még két levélnek jutott birtokába, a mely részt róla JANKOVICH-TÖREDÉKnek nevezünk. E töredék Nagyszombat városára vonatkozó régi magyar levelek közül került napfényre. Végre 1880-ban *Csemez József* győri főigazgatósági tollvivő, jelenleg budapesti tanárnak birtokában Szombathy, Ignácz fölfedezte nyelvemlékünknek harmadik részét is, a CSEMEZ-TÖREDÉKet melyet, miután a Jordánszky-Codexhez való tartozását a Nemzeti Múzeum tudósai megállapították, a törzs-codexnek új tulajdonosa, Simor János esztergomi érsek megvett s a Jordánszky-Codexszel egybeköttetett. Tehát a törzscodex (a tulajdonképeni Jordánszky Codex) s a Csemez-Töredék jelenleg az *esztergomi főszékesegyház könyvtárának* tulajdona. A Jankovich-Töredéket a *Nemzeti Múzeum* őrzi (*198. Fol. Hung.* jelzet alatt).

E codex egyike legfontosabb s terjedelemre nézve legnagyobb nyelvemlekeinknek. Ívrét (folio) alakú, két hasábos, színes czifrázatokkal díszített, több helyen csonka papiros-codex s a két töredékkel együtt elejetől végig egy kéz írása. Készülése évét a következő két helyből tudjuk meg. A Bírák könyve végén ugyanis ezt olvassuk: «*Ez az ooh tőrweeünek heeted kenyweenek reeghezety, myneere my ydwesseghűnkre zykzeegh, zent dorottya azzon napyan, ezer ewth zaaz tyzen kylencz eztendewben 1: — 5: — 1: — 9 —*».[1] A másik Szent János evángélioma végén így szól: «*Adwenthnak else zerdayan Azon eztendőben, mykoron Cristus zyle(te)setűl foghwan yrnanak Ezer ewth zaz tyzen hatod*

[1] Olvasd: Ez az ó törvénynek héted kënyvének végezeti, minére mi idvësségünkre szikség. Szent Dorottya asszon napján ezër ötszáz tizënkilencz esztendőben.

eztendoben».[1] Tehát az ó-szövetségi rész leírása 1519. február 6-án, a négy evángéliumé 1516. deczember 3-án végződött.

Codexünk nem teljes bibliafordítás, s hogy a fordító nem is szándékozott a biblia teljes fordítását adni, kitűnik amaz érdekes megjegyzésekből, melyekkel a munka nehézségeiről panaszkodik. Így pl. Mózes II. könyvének 25. része után mindjárt a 28. rész fordítása következik s a 25. r. végén a fordító ezt a megjegyzést teszi: «*Eetth keth kapitwlom hean vagyon, my modon es my zerrel montta wr ysten zerzeny az nagyab tabernaculomoth, awagy az ysten Satorath es egyhazath mynden zerzamawal hozya tartozowai es benne valokkal, kynek ertelme es magyarssaga semykeppen en elmeenbe nem ffer, de eegyebtűl sem erthetőm.*»[2]

Fordítójának sokáig a XV. század második felében élt híres és szentéletű Bátori László budaszentlőrinczi pálos szerzetest tartották, a kiről Gyengyesi Gergely pálos főperjelnek 1525-ben készült pálos krónikájában az van följegyezve, hogy az egész bibliát (*totam Bibliam*) magyarra fordította. Azonban e nézet nem egyéb puszta gyanitásnál, a minek erejét veszi az a föntebb megjegyzett körülmény is, hogy fordítónknak épen nem volt szándéka a teljes bibliát lefordítni.

A Jordánszky-Codex és töredékei azonban, mint nyelvemlékeinknek legnagyobb része, szintén csak másolat. Kétségtelenül annak mutatják igazításai és iráshibái.

O r t h o g r a p h i á j a egyike a legkövetkezetesebbeknek, a mi csak növeli fontosságát. Sajátságaiból megemlítjük a következőket. Az *ö* hangot alul-fölül vonásos *ǫ*-val, *ew*-vel vagy *ẅ*-vel (illetőleg *″w*-vel) jelöli. A fölül két vonással ellátott *ẅ*-vel különben rendszerint az *ü* hangot fejezi ki. E két vonást használja a jés hangok kifejezésére is; a *g̈, l̈, n̈, ẗ* tehát *gy, ly, ny, ty* hangokat jelentenek a Jordánszky-Codexben. E hangok azonban a mai írásmóddal írva is előfordulnak. A két vonásnak valószinűleg hiányjel az eredeti jelentése s a jés hangoknál természetesen a két vonással írt *ÿ* elhagyását jelenti. Azonban más betűk kihagyását is e jellel pótolja codexünk, pl. a *w*-ét e szóban: *ewre″lee* e h. *ewrewlee* azaz örűle; *a″*, *e″* e helyett *az, ez* stb. A *ẅ* betűnél is sokszor egy elül olvasandó *e* pótlását jelenti a két vonáska, minthogy kissé balra esik a kiírt betűtől. Ennélfogva a *hẅ, hẅk* stb. 3. személyű névmások *ő*-vel is olvashatók, a minthogy olykor valóban *ew*-vel írva is előfordulnak. A codex egyéb orthographiai sajátságai: hogy szereti a szókezdő *f*-et megkettőztetni; *ffyayt* fiait stb., hogy az *i* hangot rendszerint *y*-nal s a 3. személyű névmást kezdő *h*-val (*hẅ, hẅk* ő, ők stb.) írja. Ez utóbbi írásmód puszta orthographiai különösség, tehát a *h*-nak e szóban semmi etymologiai fontossága nincs, a mi kitűnik ama körülményből, hogy a *g* és *t* betűk után is akárhányszor fölösen veti oda írónk a *h*-t.

[1] Olvasd: Ádvëntnak elsé szërdáján, azon esztendőben, mikoron Krisztus sziletésétül fogván írnának ezër ötszáz tizënhatod esztendőben.

[2] Olvasd: Ëtt (am. itt) két kapitulom hëán vagyon: mi módon és mi szërrel mon(d)ta úr Isten szërzeni az nagyabb tábërnákulomot avagy az Isten sátorát és ëgyházát mindën szërszámával, hozjá tartozóval és benne valókkal. — kinek értelme és magyarsága sëmmiképpen én elmémbe nëm fér, de ëgyébtül sëm érthetöm.

Megemlítjük meg, hogy codexünben a *cz* betű a *cz* es *cs* hangot egyaránt jelenti.

Nyelvéről mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az Érdy-Codexével általában azonos sajátságokat mutat. (Vö. alább, XXV. fejez.) Fő nevezetessége — a miben az Érdy-Codexszel megegyezik — az eredeti hosszú magánhangzók megőrzése némely szókban és alakokban. Ilyen hosszú magánhangzós szóalakok: 1) az elbeszélő múlt alanyi ragozású 3. személye: *tercc* ‚térê' vagy ‚téré' am. tére, *allaa* ‚állá' v. ‚állá' álla; 2) a befejezett jelennek tárgyas ragozású 3. személyű alakja: *nyeltee* ‚nyelté' v. ‚nyelté' nyelte; 3) az alanyi ragozású föltétes mód, valamint a tárgyas ragozású fölszólító mód 3. szemelye: *allanaa* ‚állaná' v. ‚állaná' állana, *elnee* ‚elnê' v. ‚élné' élne; *vessee* ‚vessê' v. ‚vessé' vesse; 4) a névszók 3. személyű személyragos alakja: *vyzee* ‚vizé' v. ‚vizé' vize, *bennee* ‚bennê' benne, s végül 5) egyeb viszonyragos es tőalakok, mint pl. *yghee* ige (vö. igét, igével stb.), *ydee* ide (vö. idébb), *gyakortaa* gyakorta (vö. gyakortább) stb. E kettős magánhangzók közül azonban az *ee* nem látszik valamennyi esetben minden kétségen kívül hosszú *é* vagy *é* hangzónak; nem lehetetlen, hogy — főkép némely szótövekben — egyszerűen az elsebben megkülönböztethető s az *é*-hez ejtésben igen közel álló zárt *ë*-t akarja vele a codexíró kifejezni. Ez alak pl. *eegyetemhe* (a kiadás 86a. lapján) minden valószínűség szerint zárt *ë*-vel s nem *é*-vel olvasandó: ‚ëgyetëmbe'.[1] E kérdés egyébiránt még nincsen teljesen tisztázva.

Említésre méltó a codexnek néhány újabbszerű ejtést mutató alakja; így állandóan *vóna*, e h. volna, *herre, férre, éledérre*, ezek helyett: helyre, felre, eledelre stb.

Végül megemlítendő még az Érdy-Codexszel közös ama szórendi sajátsága, mely szerint az igekötőt egyszerű kijelentő mondatban is utána veti az igének. Pl. *eséneh le* az földre, *szálla le* József Egyiptomba stb. ezek helyett: *leeséneh, leszálla* stb.[2] E sajátság ma is megtalálható a szekelységben.

Nyelvjárására nézve, az Érdy-Codexszel egyetemben, mind nyelvsajátságait mind tájszavait illetőleg a mai alsódrávai nyelvjárással mutat meglepő egyezéseket.[3]

Szemelvényül az ó-szövetség legelső fejezetet adjuk, (a Jankovich-Töredekből), hasonmásban pedig a diszes 40. lapot mutatjuk be (Jordánszky-rész).

[1] Hogy zárt *e*-t a hasonló ejtésű, bár rövidebb hangzású *é*-vel nem nehéz egynek tekinteni, összetéveszteni, bizonyítják mai példák is, mikor a félművelt nép fia e hangot *é*-vel jelöli. (L. *Magy. Nyelvőr* XII. 233.)

[2] L. Simonyi *Fordul elő* cz. czikkében, *Magy. Nyelvőr* XIII. 360.

[3] L. Hevess Kornél fejtegetéseit, *Magy. Nyelvőr* XXIII. 400—404. és 458—463. l., továbbá Volf György észrevételét a kiadás előszavában, XIV. l.

1. A Genesis könyvének első fejezete.

(Jordánszky-Codex 1—2. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Genesis kenywe.

1] Kezdetben teremthe Isten mennyet es feldet,

2] ez feld kedeglen vala yres es hew, es setetseghek valanak ez vylagnak zyneen. Es vrnak hw zent lelke vyseltetykvala az vyzeken,

3] Es monda vr Isten: leğen vylagossag, es len vylagossagh.

4] Lataa vr ysten az vylagossagot hoğ yo vona, es el valazta az vylagossagot az setetseghthwl.

5] Az vylagossagot nevezee nappalnak, es az seteetet eeynek. Ezenkezben bel telven estwe es holwal, leen eğ termezet zerent valo nap:

6] Monda esmeg Isten: Leğen eressegh az vyzek kezet es valazya el az vyzeket eğmasthwl.

7] Teremte azert Isten eressegeth es el valazta eğmasthvl az vyzeket, kyk valanak az eresseghnek felette, azokthwl kyk valanak az eressegnek alatta: ezek azonkeppen bel telwen,

A szöveg eredeti kiejtése.

Gënëzis könyve.

1. Kezdetben terëmté Isten mënynyet és földet.

2. Ez fëld kedéglen vala ires és héü és sëtétségëk valának ez világnak szinén, és Úrnak ű szent lëlke viseltetik vala az vizekën.

3. És monda úr Isten: Légyën világosság. És lén világosság.

4. Látá úr Isten az világosságot hogy jó vóna és elválasztá az világosságot az sëtétségtűl.

5. Az világosságot nevezé nappalnak és az sëtétët éjnek. Ezënkëzben beltelvén estve és holval, lén ëggy természet szërént való nap.

6. Monda ësmég Isten: Légyën erésség az vizek këzëtt és válaszja el az vizeket ëggymástúl.

7. Terëmte azért Isten erésségët és elválasztá ëggymástúl az vizeket, kik valának az erésségnek fëlëtte, azoktúl, kik valának az erésségnek alatta. Ezëk azonképpen beltelvén,

---

A Vulgata szerint.

1. In principio creavit Deus cælum et terram.

2. Terra autem erat inanis et vacua, et tenebræ erant super faciem abyssi: et Spiritus Dei ferebatur super aquas.

3. Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux.

4. Et vidit Deus lucem quod esset bona: Et divisit lucem a tenebris.

5. Appellavitque lucem diem, et tenebras Noctem: Factumque est vespere et mane, dies unus.

6. Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum: et dividat aquas ab aquis.

7. Et fecit Deus firmamentum, divisitque aquas quæ erant sub firmamento, ab his quæ erant super firmamentum. Et factum est ita.

* A verseket fél rekeszbe tett számokkal különböztetjük meg. Az eredetiben folytatólag és számozás nélkül állanak.

8] neweze Isten az eresseghet menynek. Ezenkezben esmeg̃ bel telwen estwe es holwal, leen mas nap:

9] Monda esmeg Isten: Gywlſenek eg̃be az vyzek kyk az egnek alatta vannak eg̃ heſre, es leeg̃en zaraz.

10] Mykoron azonkeppen leth vona, neweze Isten az zarazth feldnek es az vyzeknek g̃wleḳozetyt newezee thenghernek. Es lata Isten hog̃ ẏo vona.

11] Es monda: Nemz″en az feld zeldellḳ fyvet, es magh teneezḳ̣t hw neme zerent, es gymḳlcz teremthḳ ffat,

12] es kymynd hw magaban tarthwan magot hw zemelyeze′nt, Es lata Isten hog̃ ẏo vona.

13] Ezenkezben len estwe es holwan, es teleek harmad nap.

14] Monda esmeg Isten: Leg̃enek vylagosoyto allatok az eghnek magassagan es valazyak el eg̃masthwl az napot es eyeth: Es leg̃enek yeg̃ekre ydḳkre es napokra es eztendḳkre,

15] hog̃ feenſenek az eghnek magassagan, es vylagosohak ez feldeth. Es azonkeppen bel teſeek.

8. Nevezé Isten az erésségët mënnynek. Ezënkëzben ësmég beltelvén estve és holval, lén más nap.

9. Monda ësmég Isten: Gyűljenek ëggybe az vizek, kik az égnek alatta vannak, ëggy helyre és légyën száraz. Mikoron azonképpen lëtt vóna,

10. Nevezé Isten az szárazt fëldnek és az vizeknek gyileközetit nevezé tengërnek. És látá Isten, hogy jó vóna.

11. És monda: Nëmzjën az fëld zëldellő fivet és magtenyészőt ű nëme szërént és gyimölcsterëmtő fát,

12. És ki-mind ű magában tartván magot ű szëmélye szërént. És látá Isten, hogy jó vóna.

13. Ezënkëzben lén estve és holval és telék harmad nap.

14. Monda ësmég Isten: Légyenek világosojtó állatok az égnek magasságán és válaszjják el ëggymástúl az napot és éjet, és légyenek jegyëkre, időkre és napokra és esztendőkre:

15. Hogy fényljenek az égnek magasságán es világosóhák ez fëldet. És azonképpen beltelék.

---

8. Vocavitque Deus firmamentum, Cælum: et factum est vespere et mane, dies secundus.

9. Dixit vero Deus: Congregentur aquæ, quæ sub cælo sunt, in locum unum: et appareat arida. Et factum est ita.

10. Et vocavit Deus aridam, Terram, congregationesque aquarum appellavit Maria. Et vidit Deus quod esset bonum.

11. Et ait: Germinet terra herbam virentem et facientem semen, et lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum, cuius semen in semetipso sit super terram. Et factum est ita.

12. Et protulit terra herbam virentem, et facientem semen iuxta genus suum, lignumque faciens fructum, et habens unumquodque sementem secundum speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum.

13. Et factum est vespere et mane, dies tertius.

14. Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento cæli, et dividant diem ac noctem, et sint in signa et tempora, et dies et annos:

15. Ut luceant in firmamento cæli, et illuminent terram. Et factum est ita.

16 Teremthe azert Isten ket vylagosoytokat: nagyobath, hoǧ elette lenne az napnak, Es kyssebet hoǧ elette lenne az eynek, es ezyllagokat,

17 es vetee hẅket egnek meelseghere hoǧ vylagosoytananak ez felden

18 es ygazgathnak az napoth es eyeth es el oztanak eǧmasthvl az vylagossagot es setetsseghet, Es lata Isten hoǧ yo vona

19 es esthve holwal bel telwen, len negyed nap.

20 Monda esmeg Isten: nemzyenek az vyzek ezwzo mazo es repese eelǫ allatokat ez felden eghnek alatta

21 Es teremthe Isten ‖[2] Nagy Cetthalakath es mynden eelǫ es yngodozo allatokath, kyket nemzeenek az vyzek hẅ zemelyek zerenth es mynden repese allatokat hẅ nemek zerenth. Es lataa ysten, hogy yo vona,

22 Es megh aldaa hẅket mondvan nevekǫggyetǫk es zaporoggyatok, Es tǫlczeetek be ah tenghernek vyzeyth, Az eghy madarak es sokasswllyanak megh ez felden.

23 Azonkezben len esthwe es hollal es teleek ewtǫd nap.

24 Monda esmegh ysten, teremczen

16. Terëmte azért Isten két világosjtókat: nagyobbat, hogy elétte lënne az napnak, és kissebbet, hogy elétte lënne az éjnek, és csillagokat.

17. És veté üket égnek mël(y)ségére, hogy világosojtanának ez fëldën,

18. És igazgatnák az napot és éjet és elosztanák éggymástul az világosságot és sëtétségët. És látá Isten, hogy jó vóna.

19. És estve, holval beltelvén, lén negyed nap.

20. Monda ësmég Isten: Nëmzjenek az vizek csúszó-mászó és rëpësé élő állatokat ez fëldën, égnek alatta.

21. És terëmte Isten nagy czethalakat és mindën élő és ingodozó állatokat, kiket nëmzënek az vizek ű szëmélyëk szërént és mindën rëpësé állatokat ű nëmëk szërént. És látá Isten, hogy jó vóna.

22. És mëgáldá űket, mondván: Nëveködjetök és szaporodjatok és töltsétëk bé a(t) tengërnek vizeit: az égi madarak ës sokassúljanak mëg ez fëldën.

23. Azonkëzben lén estve és hollal és telék ötöd nap.

24. Monda ësmég Isten: Terëmtsën

16. Fecitque Deus duo luminaria magna: luminare maius, ut præesset diei: et luminare minus, ut præesset nocti: et stellas.

17. Et posuit eas in firmamento cæli, ut lucerent super terram,

18. Et præessent diei ac nocti, et dividerent lucem ac tenebras. Et vidit Deus quod esset bonum.

19. Et factum est vespere et mane, dies quartus.

20. Dixit etiam Deus: Producant aquæ reptile animæ viventis, et volatile super terram sub firmamento cæli.

21. Creavitque Deus cete grandia, et omnem animam viventem atque motabilem, quam produxerant aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum. Et vidit Deus quod esset bonum.

22. Benedixitque eis, dicens: Crescite, et multiplicamini, et replete aquas maris: avesque multiplicentur super terram.

23. Et factum est vespere et mane, dies quintus.

24. Dixit quoque Deus: Producat terra animam viventem in genere suo,

az feld eeȯ lelket hw̃ nemzeesse zerenth, barmokath czwzokat es feldy vadakath bestyeketh, hw̃ zynek zemelyek zerenth. Es mynd azonkeppen leen,

25] es teremthe ysten feldy bestyeketh es vadakat hw̃ termezetek zerenth es barmokath. Es lataa ysten hogy yo vona

26] es monda: Tegyw̃nk emberth my kepw̃nkre es hasonlatossaghynkra, es vralkoggyeek tenghery halakon, es eghy madarakon es mynd tellyes feldy vad bestyeken, es mynden czwzo allatokon kyk ez felden yngadoznak

27] Es teremte ysten emberth hw̃ zyneere es hasonlatossagara, wr ystennek zyneere teremtee hw̃tet, ffyrffyat es azzonyallatoth

28] Es megh aldaa hw̃ket ysten es monda: Nevekóggyetek es sokasswllyatok es telczeetek be ez feldet, es hayczaatok alaatok hw̃teth, es wralkoggyatok tenghery halakon es eghy madarakon es kezenseghes lelkes allatokon kyk mynd yngadoznak ez felden.

29] Monda esmeg ysten: yme tynektek attam mynden fyweketh kyk magot teremthnek ez felden es mynd kezenseghes ffakath kyk hw̃magokban

az fëld élő lëlkët ű nëmzésse szërënt, barmokat, csúszókat és fëldi vadakat, bëstyéket, ű színëk, szëmelyëk szërënt. És mind azonképpen lén.

25. És terëmte Isten fëldi bëstyéket és vadakat ű természetëk szërënt és barmokat. És látá Isten, hogy jó vóna,

26. És monda: Tëgyünk embërt mi képünkre és hasonlatosságinkra, és uralkodjék tengëri halakon és égi madarakon és mind tellyes fëldi vad bëstyékën és mindën csúszó állatokon, kik ez fëldën ingadoznak.

27. És terëmte Isten embërt ű színére és hasonlatosságára: úr Istennek színére terëmté ütet, fírfiat és asszonyállatot.

28. És mëgáldá űket Isten és monda: Nëveködjetök és sokassúljatok és tëltsétëk bé ez fëldët és hajtsátok alátok űtet és uralkodjatok tengëri halakon és égi madarakon és këzënségës lëlkës állatokon, kik mind ingadoznak ez fëldën.

29. Monda ësmég Isten: Ímé tinektëk adtam mindën fiveket, kik magot terëmtnek ez fëldën, és mind këzënségës fákat, kik űmagokban magot

---

iumenta, et reptilia, et bestias terræ secundum species suas. Factumque est ita.

25. Et fecit Deus bestias terræ iuxta species suas, et iumenta et omne reptile terræ in genere suo. Et vidit Deus quod esset bonum,

26. Et ait: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: et præsit piscibus maris, et volatilibus cæli, et bestiis, universæque terræ, omnique reptili quod movetur in terra.

27. Et creavit Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem Dei creavit illum, masculum et feminam creavit eos.

28. Benedixitque illis Deus, et ait: Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et subiicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus cæli, et universis animantibus, quæ moventur super terram.

29. Dixitque Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen

magot tarthnak hw teneesseeghekre, hogy tynektek legyenek eelederre

30. es mynd ez feldy lelkes allatoknak es mynden eghy madaraknak, es myndeneknek kyk ez felden yngadoznak, kykben mynd eelo lelek vagyon, hogy legyen myth eenyok. Es mynd azonkeppen leen,

31. es megh lataa ysten mynd azokat kyketh teremteth vona, es mynd yghen yok valanak, es azonkezben esthwe es hollal be telwen, hatod nap leen.

tartnak ű tenyésségëkre, hogy tinéktëk légyenek élederre:

30. És mind ez földi lëlkës állatoknak és mindën égi madaraknak és mindënëknek, kik ez földën ingadoznak, kikben mind élö lëlëk vagyon, hogy légyën mit ënniök. És mind azonképpen lén.

31. És mëglátá Isten mind azokat, kiket terëmtëtt vóna, és mind igën jók valának. És azonkëzben estve és hollal bételvén, hatod nap lén.

---

super terram, et universa ligna quæ habent in semetipsis sementem generis sui, ut sint vobis in escam:

30. Et cunctis animantibus terræ, omnique volucri cæli, et universis quæ moventur in terra, et in quibus est anima vivens, ut habeant ad vescendum. Et factum est ita.

31. Viditque Deus cuncta quæ fecerat: et erant valde bona. Et factum est vespere et mane, dies sextus.

Jegyzetek.

(2. v.) *kedéglen*. am. pediglen. (Vö. *kedég*.)

héú, am. hiú. Hosszú *é*-jéről l. a HB. *héón* alakjánál (fönt 66. l.).

viseltetik vala, am. vitetik vala, jár vala. A *ferebatur* fordítása.

(4. v.) *vóna*, am. volna (l. bevez.).

(5. v.) *holval*, am. reggel. Közönséges régi szó. Töve *hol-* megmaradt a mai *holnap* ‚cras' szóban.

(6. v.) *válaszja*, am. válaszsza. Az *-aszt -eszt* végű igéknek általános eredetibb alakja, mely a fölszólító mód jelét *(j)* még fölmutatja.

(7. v.) *ezëk azonképpen beltelvén*, am. ez így beteljesedvén, ez így megtörténvén.

(11. v.) *nëmzjën*, am. nemzzen. A fölszólító módban ilyen hangtorlatos alakok közönségesek a régi nyelvben. (Vö. alább *fényljenek*, 15. v.)

gyimölcsterëmtő, am. gyümölcstermő. A *teremt* igét *terem* értelemben alább magában is megtaláljuk, s a régi nyelvben ezzel a jelentéssel is általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*). — E versben valamint a következőnek elején a codexbeli fordítás hézagot mutat, a miben a két vers hasonló tartalmánál fogva puszta másolói hibát, átugrást kell látnunk.

(12. v.) A másolói ugrás következtében e vers a latin *habens unumquodque sementem* kifejezés fordításával kezdődik.

ki-mind, am. mindegyik. (Vö. fönt 180. l.)

ű szëmélye szërint. A Vulgatának *secundum speciem suam* kifejezése van vele hibásan fordítva, e h. ő neme szerint, ő faja szerint. A fordító ugyanis a *species* szónak ‚alak, külső' jelentését vette, ezt pedig a régiek a *személy* szóval fejezték ki, pl. «Az angyal *azon személyben* [am. azon alakban] frátër Bërnáldnak jelënék» (Ehrenfeld-Codex 18.) stb. A szövegben egyszersmind iráshiba is van: *zemelyezë'nt* e h. *zemelye zerent*.

(13. v.) «*holwan*», iráshiba *holval* helyett.

(14. v.) *világosojtó állatok*, am. világítók, világító testek, luminaria.

(17. v.) *mélységére* v. *mélségére*. Hogy

l-lel vagy *ly*-lyel ejtette-e az iró, biztosan nem lehet megállapítani.

(20. v.) *rëpësé*. am. repeső, repülő. Codexeinkben főnévileg használva is gyakori szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Arany is él vele az ódon nyelvezetü *Buda Halálá*-ban, ‚madár' értelemmel: «Nem tudom, Odinnak asztalához ül-e. Kit felakasztottak magas ösztörüre, Sátorom elébe, törvény szava nélkül, Ronda *repesőknek* utálatos étkül» (III. é.).

(21. v.) *ingadozó állatok*, am. mozgó állatok. Az *ingadoz* igének általában ez volt a régieknél a jelentése. Az eredetiben tulajdonkép *ingolozó* áll, de minden valószínüség szerint pusztán iráshibából. (Alább pl. rendesen *ingadoz*.)

22. *a(t) tengërnek*. Nyilván a főnév kezdő mássalhangzójának megkettőzésére utal a névelőnek *ah* irása: *at tengër*. A népnyelv ma is így ejti a névelőt hasonló helyzetben.

sokassúljanak mëg. am. sokasodjanak meg. A *sokasúl* igét a Jordánszky-Codex rendesen kettős *s*-sel irja s azért valószínűleg *sokassúl*-nak olvasandó. Ép így irják a régiek többször a *sokasság* szót is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

(23. v.) *hollal*. am. *holval*; ugyanolyan hangváltozás, mint pl. *hallal*, a *hal* főnévnek *-vel* ragos alakja, az eredeti *hal-val* helyett stb. Valószínűleg nem is egyéb a *holval* második szótagja, mint a *-vel* rag. (Vö. *nappal, éj-jel.*)

(24. v.) *ű nëmzésse szërént*, am. ő neme szerint. Itt ismét a *genus* szót fordítja helytelenül a magyar biblia szerzője. A személyrag előtt az *s* megkettőztetése ma is megvan a népnyelvben, pl. *mássa, tojássa* stb.

bëstye. am vadállat, bestia. Nem is egyéb, mint e latin szónak magyarosodott alakja. (Vö. fönt 106. l.)

ű színëk, személyëk szërént. A latinban csak *secundum species suas*. E hely világosan mutatja, hogy a *species*-t külsőnek, alaknak gondolta fordítónk, mert két ilyen jelentésü synonymummal is fordítja itt: *szín* és *személy* (régi jelentésében, vö. föntebb).

(62. v.) *tëgyünk embërt*, am. alkossunk, teremtsünk. A *tesz* igének változatos használatai közt ilyen jelentése is volt a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

hasonlatosságinkra. Többes alak (am. hasonlatosság*ai*nkra) az egyes számú *hasonlatosságunkra* helyett.

(28. v.) *lëlkës állat*, am. állat. Közönséges régi kifejezés. Hasonló jelentéssel előfordúl az egyszerü *lëlkes* szó is (vö. fönt 105. l.).

(29. v.) *terëmt*, am. terem. (Vö. fönt, *gyümölcsterëmtő.*)

tenyésség. am. tenyészség. Kiejtés szerinti irásmód. (Vö. *egésség* e h. *egészség.*)

élederre. am. *eledelre*. Hosszú *é*-vel olvasandó, mert még nyomtatványokban is (Pázmánynál, Zvonaricsnál) *éledel*-t találunk. Az *lr : rr* változásról l. bevez.

2. A hasonmás szövege.

(Jordánszky-Codex 40. l.)

[Minthogy a lefényképezésre legalkalmasabb 40. lap mondat közepén kezdődik, előre bocsátjuk, mindjárt a kiejtésre való átírással, a codex előbbi lapjának e hely értelméhez szükséges néhány sorát. Meg kell jegyeznünk, hogy e szöveg az Exodusnak nem teljes és nem pontos fordítása, hanem csupán rövid kivonata a könyv 36—40. fejezeteinek. A Vulgata szövegét tehát nem lehet e részszel szembe állítanunk.* A 39. lapnak e sorai a következők:]

Mindënt mëgszërzének azért Bezéleel és Óliáb mind az tëbb [1] bölcsekkel, kiknek úr Isten bölcsességët és értelmet adott vala, kik [2] mind szikségösök valának az szánktuáriomnak éppűletire [3] és ékösségére, kiket mind úr Isten parancsolt vala Mojsësnek. Kik mikoron naponkéd [4] mükálkodnának, [5] az népek kedég mindën rëggel, hollal nagy sokakat [6] ||

* A lap második hasábja közepén a *Leviticus* 1. fejezete kezdődik, a mely ismét rendes fordítás.

A hasonmás betűszerinti olvasása.

40 Vyznek vala kyk mynd wr ystennek tyztọsseeghere es aldozattyara kellemetesek valanak, mynek okaerth az mesterek kezereyteteenek yewnye moyseshez mondwan, tebbet hoz wgy mond, az neep, honnem mynt zykseegh vona, hagyaa azert moyses megh kyaytany, hogy senki tebet ne hozyon az sanctuariomnak eppwletye myerth, hogy eelegh vona ymaran kyt hordottanak vona, es megh zọneenek Myndent megh zerzeenek azerth tellyes zywel nagy bọlczen es nagy kylemb kylemb czodakeppen: mynd kowacz myẅ zerenth, mynd takacz myẅ zerenth mygh nem myndent teekelletes kezẅlettre hoznanak, mykeppen megh paranczolta vala moysesnek wr ysten: myndent wgy teenek az yzrael ffyay semy fogyathkozast nem tẅnek benne vala kyk megh valanak hagywa. Az papy rwhakath es megh zerzeek kykben aaron es az hẅ ffyay zolgalnanak wr ystennek elette mykeppen megh vala paranczolwa kyketh mykoron megh latta vona moyses be tellyesedween ottan megh aldaa hẅketh. Esmegh zola wr ysten moysesnek modwan. Az elsew honabba, es az honapnak elsew napyan allassad ffel az en Satoromath, es helyhessed hẅ bele az aranyas zekrenth: es vony velomot hẅ elette: es oda zerezwen az aranyas aztalth, zerezd rea mynd kyk megh vannak paranczolwan, Az aranyas gyertatartok hẅ zewethnekywel, es az aranyas oltarth kyn aldozny kel wr ystennek elette, az Sanctuariom elọth, Es veegy zenth kenetọth, kywel kend meg mynd az Satort tellyessegghel mynden ezkọzeewel az aldozathnak oltarath mynden edeenywel hogy megh zentọltes-

Eredeti kiejtése.

visznek vala, kik mind úr Istennek tisztösségére és áldozatjára këllemetësek valának, minek okáért az mestërëk készërëjtetének jönie [7] Mojsëshez, mondván: Tëbbet hoz, ugymond, az nép, honnëm [8] mint szikség vóna. Hagyá azért Mojsës mëgkiájtani,[9] hogy sënki tëbbet në hozjon az szánktuáriomnak éppületire,[10] miérthogy [11] elég vóna immáran, kit hordottanak vóna; és mëgszőnének. Mindënt mëgszërzének azért tellyes szívvel nagy bölcsen és nagy kilëmbkilëmb csoda képpen, mind kovácsmű [12] szërént mind takácsmű szërént, mígnëm mindënt tëkélletës készületre hoznának.[13] Miképpen mëgparancsolta vala Mojsësnek úr Isten, mindënt úgy tének az Izraël fiai, sëmmi fogyatkozást nëm tőnek benne, valakik [14] mëgvalának hagyva. Az papi ruhákat ës mëgszërzék, kikben Áron és az ű fiai szolgálnának úr Istennek elétte, miképpen mëg vala parancsolva. Kiket mikoron mëglátta vóna Mojsës bétellyesëdvén, ottan [15] mëgáldá űket. Ësmég [16] szóla úr Isten Mojsësnek, mondván: Az első hónapba[17] és az hónapnak első napján állassad fël az én sátoromat és helyhëssed [18] ű belé az aranyas szekrént, és vonj vélomot [19] ű elétte, és oda szërëzvén [20] az aranyas asztalt, szërëzd rëá [21] mind, kik mëg vannak parancsolván: az aranyas gyërtyatartót [22] ű szëvétnekivel [23] és az aranyas oltárt, kin áldozni këll úr Istennek elétte, az szánktuáriom előtt. És végy szent kenetöt, kivel kend mëg mind az sátort tellyességgel mindën eszközével, az áldozatnak oltárát mindën edényvel, hogy mëgszentöltes-

senek, Es myndent zent olay kenettel zentọ́l megh, hogy zenthseghesek leegyenek, Es gyeycz aaront es az hw̃ ffyayth az zenth egyhaz aytanak eleybe es eleeb megh ferezthwen vyzl·e ọtọztesth ffel hw̃keth zenth rwhakban, | Hogy zolgallyanak ennekem: Es az hw̃ papy keneteesọk mynd erekke haznalatos leegyen Es wgy theen moyses mynth megh paranczolaa hw̃ neky wr ysten, Es mykoron myndenek teekeelletessegghel megh zerezttettenek vona rend zerenth, Ottan seteth kọd be bamlaa az satort es wr ystennek dyczọseghe zalla hw̃ rea. Es nem mehet vala moyses, myerth hogy az seteth kọd myndent be fogoth vona es wr ystennek felseghes vota, oth yelen vona. Ha mykoron az kọd ffel zaal vala hw̃ rola akkoron oda meennek vala az yzrael ffyay Ha kedeegh myghlen fọlọtte aal vala. vgyan ottan azon helyen lakoznak vala. Nappal azert koronkeed seteth kod foghya vala be az Satorth. Es eeyel feness thyz mynd az yzrael ffyay neepeynek latasokra, vala hol lakoznak vala.

eth veegheztetyk el moysesnek masod kenywe ky exodosnak neweztetyk

ymar Eth el kezdetyk Moysesnek harmad kenyvee

Elsew Capitulom

Incipit liber leuiticus ymaran eeth el kezdetyk moysesnek harmad kenywe ky papsaghnak, es aldozathnak meltosagarol zool, es bezeel.

Hozyaa hywa azerth wr ysten moysesth, es bezeelle hw̃ vele az zenth Satorba mondwan. zool az yzrael ffyaysenek. És mindënt szent olajkenettel szentölj mëg, hogy szentségësëk légyenek. És gyéjts' Áront és az ű fiait az szent ëgyház ajtának[25] eleibe, és elébb mëgfërësztvén vízbe, ötöztesd[26] fël űket szent ruhákban, hogy szolgáljanak én nékëm, és az ű papi kenetésök[27] mind ërëkké használatos[28] légyën. És úgy tén Mojsës, mint mëgparancsolá ű néki úr Isten. És mikoron mindënëk tëkelletëssséggel mëgszërëztettenek[29] vóna rënd szërént,[30] ottan sëtét köd bébámlá[31] az sátort és úr Istennek dicsősége szálla ű rëá. És nëm mëhet vala Mojsës, miérthogy az sëtét köd mindënt béfogott vóna és úr Istennek fëlségës vóta[32] ott jelën vóna. Ha mikoron az köd fëlszáll vala ű róla, akkoron oda mënnek vala az Izraël fiai. Ha kedég míglen[33] fölötte áll vala, ugyanottan azon helyën[34] lakoznak vala. Nappal azért koronkéd sëtét köd fogja vala bé az sátort és éjjel fényës tíz mind az Izraël fiai népének látásokra,[35] valahol lakoznak vala.

Ëtt[36] végëztetik el Mojsësnek másod kënyve, ki Exodosnak[37] neveztetik.

Immár ëtt elkezdetik Mojsësnek harmad kënyve

Első kapitulom.[38]

Incipit liber Leviticus. Immáran ëtt elkezdetik Mojsësnek harmad kënyve, ki papságnak és áldozatnak méltóságáról szól és beszël.

1. Hozjá hívá azért úr Isten Mojsëst és beszélle ű vele az szent sátorba, mondván:

A Leviticus első hét verse a Vulgata szerint.

1. Vocavit autem Moysen, et locutus est ei Dominus de tabernaculo testimonii, dicens:

nak es mongyad azth hẅnekyk, Vala meely ember aldozatot akarand teenny wr ystennek hẅ barmaybol, hymȯth es zepletelent aldozyeek, Es vygye az egyhaz aytoya eleybe, wr ystennek megh enghezteleesere. Es vesse oth az hostyanak feyeere hẅ kezeeth es keellemetes lezen es hẅ byneynek boczanattyara foganatos es haznalatos, Es oth le vaghya az barmoth, es aaron papnak ffyay ffel veeznek az aldozathnak veereben. es az oltarnak kȯrȯss kȯrẅl ȯntȯzyk, meeĺ oltar vgyan ottan az ayton belȯl vagyon, es meg nywzwan. az aldozatot. az tagoth koneczra. vaghdallyak, es az oltaron nagy zeneth

2. Szólj az Izraël fiainak és mondjad azt ű nékik: Valamëlly embër áldozatot akarand tënni úr Istennek ű barmaiból,

3. Hímöt és szeplételent áldozjék és vigye az ëgyház ajtója eleibe úr Istennek mëgengesztelésére,

4. És vesse ott az hostyának[39] fejére ű kezét és këllemetës lészën és ű bíneinek boesánatjára foganatos és használatos.

5. És ott lëvágja az barmot, és Áron papnak fiai fëlvësznek az áldozatnak vérében[40] és az oltárnak köröskörül öntözik, mëlly oltár ugyanottan az ajtón belöl vagyon.

6. És mëgnyúzván az áldozatot, az tagot koneczra vagdalják

7. És az oltáron nagy szenet[41] *Eddig a hasonmás szörege. A vers befejezése*: rakván és[42] az mëgkonczolt tagot szépen rëá szërëzjék.]

---

2. Loquere filiis Israel, et dices ad eos: Homo, qui obtulerit ex vobis hostiam Domino de pecoribus, id est, de bobus et ovibus offerens victimas,

3. Si holocaustum fuerit eius oblatio, ac de armento; masculum immaculatum offeret ad ostium tabernaculi testimonii, ad placandum sibi Dominum:

4. Ponetque manum super caput hostiæ, et acceptabilis erit, atque in expiationem eius proficiens.

5. Immolabitque vitulum coram Domino, et offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem eius, fundentes per altaris circuitum, quod est ante ostium tabernaculi.

6. Detractaque pelle hostiæ, artus in frusta concident.

7. Et subiicient in altare ignem, strue lignorum ante composita.

Jegyzetek.

1. *az tëbb*, am. a többi. *Több*, *tëbb* általános rövidebb alak a régi nyelvben a mai *többi* helyett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *kik*, itt am. a mik, a mely dolgok.

3. *éppűletire*, am. fölépítésére. Az *-at -et* képző itt, mint a Bécsi és Müncheni Codexben, a mai *-ás -és* használatának felel meg. A kettős *p* az *ép* szóban régen közönséges volt. Ma is így ejtjük az *éppen*-t e h. *épen*.

4. *naponkéd*, am. napon*ként*. Az *-nként* ragnak régi alakja *-nkéd* volt. (L. Simonyi: *A magy. névragozás* 45. l.)

5. *múkálkodnának*, am. mun*kálkod*nának. *Múka* a *munka* szónak közönséges régi mellékalakja (l. *Nyelvtört. Szót.*).

6. *sokakat*. Itt dologra vonatkozik: nagyon sokat, nagyon sok ajándékot. Ma csak személyről szoktuk a több. számú alakot használni.

7. *készëréjtetének jönie*, am. kényszeríttetének, kénytelenek voltak jönni, illetőleg mai kifejezésünk szerint: menni (Mózeshez). A személyragos infinitivus e használatmódjáról vö. fönt 106. l.

8. *honnëm*, am. *hogynem*. A *gyn : nn* hasonulás szintén újabb fokú fejlődés (vö. *vóna*, *herre*, l. a bevez.). A *hogynëm mint* kötőszóról l. fönt 106. l.

9. *hagyá mëgkiájtani*, am. kikiáltatta. A Vulgata szószerinti fordítása. A *kiájt* szintén már továbbfejlődött alak a mai irodalmi *kiált*-tal szemben.

10. *éppűletire*. Az eredetiben *eppuletye*; az *r* tollhibából kimaradt.

11. *miérthogy*, am. minthogy. Általános régi kötőszó. Mai maradványa a népies *merthogy*, pl. Petőfinél a *Nézek, nézek kifelé* cz. költeményben: «Sétifikáltam igy én is valaha, *Merthogy* voltam, voltam én is katona». (Vö. Simonyi: *Magy. kötőszók* III. 239.)

12. *kovácsmű*. Az eredetinek *myű* alakja az itt álló két kifejezésben bizonyára *mű*-nek olvasandó s nem *mív*-nek, mert a *w* betűn kettős ékezet látható. A *kovácsmű*, *takácsmű* szókban a *mű* nem mai jelentésével áll, hanem mesterséget jelent (vö. *Nyelvtört. Szót.*); tehát *kovácsmű szërént* am. kovácsmesterség szerint.

13. *mígnëm mindënt tëkélletës készűletre hoznának*, am. mígnem mindent tökéletes elkészüléshez jnttattak, mignem mindent teljesen elkészítettek.

14. *valakik*, am. a mik csak.

15. *ottan*, am. legott, mindjárt. Régi nyelvünkben általános a szónak e használata (l. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *ësmég* Az *ismét* szónak általános régi eredetibb alakja.

17. *hónapba*. Az eredetiben kiejtés szerinti írásmóddal *honabba*.

18. *helyhëssed*, am. helyezzed. A régen közönséges *helyhët* igének fölszólító alakja. Képzésére nézve ugyanolyan mint a szintén elavult *sebhët* ‚sebez'.

19. *vélom*, a latin *velum* magyarosodott alakja; itt am. kárpit.

20. 21. *oda szërëzvén, szërëzd rëá*. A *szerez* ige mindkét kifejezésben azt teszi: állít, helyez, tesz. A Vulgatában a megfelelő hely (Exod. XL. 4) így hangzik: «Et *illata* mensa, *pones* super eam, quæ rite præcepta sunt». A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri igénknek ily használatát.

22. *gyërtyatartót*. A codexben a szó végén az ismeretes másolói hibával *k* áll *t* helyett. A codex másolója ugyanis az eredetijében levő szóvégi *t*-t *c*-nek nézte s mint ilyent a betű latinos jelentéséhez képest *k*-val helyettesítette.

23. *szëvétnekivel*, am. szövétnekeivel, azaz gyertyáival, fáklyáival. A régi nyelvben közönséges szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma jóformán csak képes kifejezésekben használjuk: az ész világító szövétneke stb.

24. *gyéjts'*, e h. *gyéjtsd*, azaz gyűjtsd. Az *é* és *ű* viszonyáról l. fönt 17. l. A fölszólító mód *d* ragjának hiányáról vö. 166. l.

25 *ajtának*, e h. *ajta-á-nak*, ma: ajtajának. A régi nyelvben nem ritka az előbbi (*j* nélküli) alaknak ilyen összevonása, különösen az *ajtó* szóban. (L. Szinnyei: *A birtokos személyragozásról. Magyar Nyelvőr* XVII. 151.)

26. *őtöztesd*, am. öltöztesd, olyan újszerű hangkopással, mint *vóna* e h. *volna* (vö. bevez.).

27. *az ű p ıpi kenetësök*, am. az ő papi fölkenetésük, fölkenésük. Érdekes a *kenetés* főnév, a mennyiben az *-ás -és* képzőnek a szenvedő tőalakhoz való függesztését újabban többször hibáztatták, *fogadás*-t ajánlva pl. *fogadtatás* helyett, stb.

28. *használatos*, am. hasznos. Régen ez volt a *használatos* szó értelme, valamint a *használat* szó is hasznot jelentett. (Vö. fönt 159. l.)

29. *mëgszërëztettenek*. Itt nem a mai ‚megszerez, beszerez' értelemmel áll, hanem azt teszi: elvégeztettek. A Vulgatában (Exod. LX. 31): postquam omnia *perfecta sunt*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

30. *rënd szërént*, itt am. sorra, sorban, egymásután.

31. *bébámlá*, am. befödé, operuit. A *bámol* kihalt ige, mely a régi nyelvben sem szerfölött gyakori s csupán *be-* és *el-* igekötőkkel fordul elő.

32. *jëlségës vóta*, am. felséges volta. (Vö. föntebb *vóna* volna, *öltöztet* öltöztet.)

33. *ha kedég míglen*, am. a míg pedig. A *ha míglen* a mai *a míg*-nek felel meg, mint pl. a *haki, hami* a mai *a ki, a mi*-nek. Föltünő a *pedig* kötőszó szórendje.

34. *azon helyën*. Ugyanazt jelenti mint az előbbi kifejezés (*ugyanottan*), v. ö. ugyanazon helyen. Az *azon* névmásnak tudvalevőleg ‚ugyanaz, ugyanazon' volt a szokot-

tabb jelentése régi nyelvünkben. E használat maradványa: *azon módon*, tulajdonkép am. ugyanazon módon.

35. *Izraël fiai népének látásokra.* Értelemszerinti szerkesztés *népének látására* helyett.

36. *ëtt*, am. *itt*. E nyiltabb magánhangzós alak gyakori a codexek korában (l. *Nyelvtört. Szót.*) s pontosabban felel meg a mélyhangú *att*-nak mint a mai *itt* ejtés.

37. *Exodosnak*, am. Exodusnak. Olyan magyaros változat, mint pl. *plébános* a latin *plebanus* helyett.

38. *kapitulom*, am. capitulum. (Vö. *templom* a latin *templum*-ból.) Ugyane latin szónak más fejlődésű alakja a *káptalan* szó, melynek nyilván a *-talan* végű melléknevek hatása alatt lett ilyen ejtése.

39. *hostya*, am. a latin *hostia*. Itt, valamint a régi nyelvben általában, nemcsak alakilag, hanem jelentése szerint is megegyezik latin másával, a mennyiben áldozatot jelent. Később az *ostya* alak fejlődött ki és csak a kovásztalan vékony lepénykét (német *oblate*) értjük rajta.

40. *fölvésznek az áldozatnak vérében*, am. fölvesznek az áldozatnak véréből. A *-ben* rag itt a határozatlan tárgynak kifejezésére szolgál, vagyis partitivusi jelentése van, a mi a régi nyelvben általános volt (l. Simonyi: *A magy. határozók* I. 79. s köv. ll.).

41. *szenet*, am. tüzet. A régi nyelvben a *szén* szónak ‚tűz' az általánosabb jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

42. A régi nyelvben előfordul olykor, hogy a *-rán -rén* igenév határozott igének van tekintve s hozzá a tulajdonképeni állítmány *és* kötőszóval kapcsolódik. Félművelt emberek beszédjében, kik a már elavult *-rán -rén* alaknak jelentésével nincsenek tisztában, ma is sokszor hallunk ilyen kifejezésmódot.

Kiadás. A Jordánszky-Codexet a Jankovich- és Csemez-Töredékkel együtt, részletes bevezetéssel s egy lap hasonmásával Volf György tette közzé a *Régi Magy. Nyelvemlékek* V. kötetében, melynek főrészét tulajdonkép még Toldy Ferencz nyomatta ki (l. fönt 43—44. l.). — Mutatványokat mai helyesírással és néhány nyelvi magyarázattal Toldy Ferencz adott belőle. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 137—145. — Hasonmást látni még belőle Horvát István idézendő ismertetése mellett és Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténet* ében, 1. köt.

Repertorium. Horvát István: *Ó és Új Testamentomi Bibliai Töredékek 1516—1519-dikből, Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. III. 113—117. — Toldy Ferencz fönt id. munk. II. 87. és 104—106. — Volf György: *Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása.* (Értek. a nyelv- és széptudományok köréből VII. k. X. sz.) — Csontosi János *A Jordanszky-codex győri töredéke* [Csemez-Töredék], *Magy. Könyvszemle* 1880. évf. 136—156. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 28. l. A Jordánszky-Codex s a Jankovich-Töredék rövid ismertetése. — Simonyi Zsigmond: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — Veinstein-Hevess Kornél: *A Jordánszky- és Érdy-codex*, *Magy. Nyelvőr* XXIII. köt.

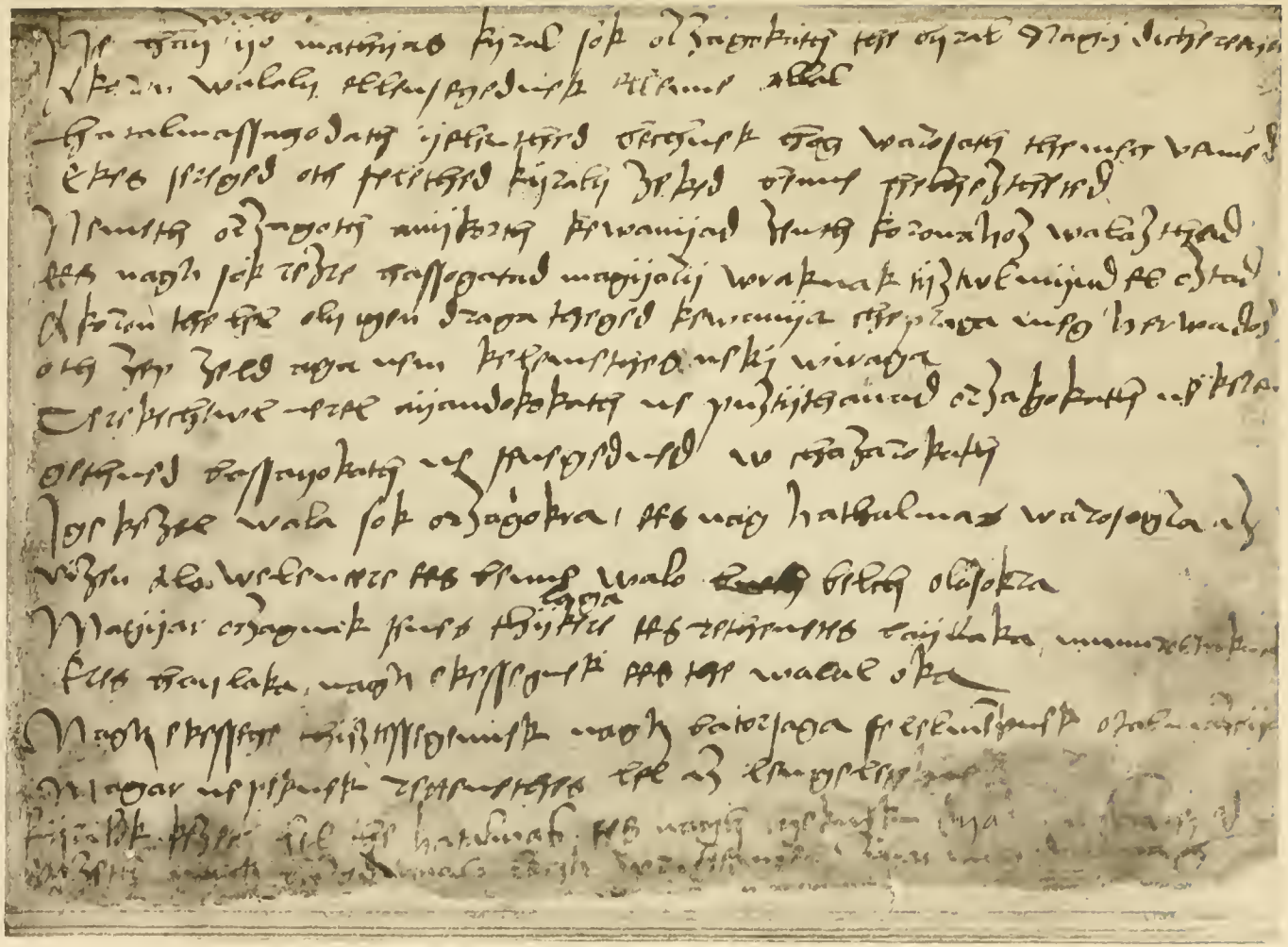

A GYÖNGYÖSI-CODEX 4. LAPJÁNAK HASONMÁSA.
Eredetije a M. T. Akadémia könyvtárában.

HUSZADIK FEJEZET.

A Mátyás király halálára való emlékdal és a Gyöngyösi-Codex.

Egy becses költői maradványunkat, a *Mátyás király halálára való emlékdalt* — mely minden valószinűség szerint közvetetlenül a nagy király halála után 1490-ben, vagy nem sokkal később keletkezhetett — a XVI. század első negyedéből való Gyöngyösi Codex tartotta fönn.

Ez egy kis negyedrét alakú papiros-codex. Magyar része négy ismeretlen kez munkája. Kora pontosan nem tudható, Volf György szerint azonban a XVI. század első negyedéből származik. Tartalma imádságok, melyeket egy Szent Lászlóról való ének s a Mátyás király halálára szerzett s alább bemutatott emlékdal előz meg, s egy Szent Lélekről szóló ének zár be. Előbb a *gyöngyösi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáráé volt — innen neve — s először Horvát István ismertette 1836 ban a *Tudományos Gyűjtemény* IX. kötetében (107—110. l.). Jelenleg az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. S-r. 3. sz.* alatt).

Orthographiájának említésre méltó sajátsága, hogy minden mellékjegy alkalmazása nélkül kizárólag a latin abécze betűit használja.

A *Mátyás király halálára való emlékdal*, melyet e codexből (4. l.) mutatványúl és hasonmásban is adunk, egyike amaz alkalmi verseknek, melyek Mátyás korában úgy látszik divatban voltak,[1] azonban jelen alakjában nehány évtizeddel későbbi följegyzésü.

A Mátyás király halálára való emlékdal.

(Gyöngyösi-Codex 4. l.)

A dal betűszerinti szövege.[2]	*A dal eredeti kiejtése.*
1. Ne hay walo yo mathyas kyral	1. Néhai való jó Mátyás király!
sok orzagokath the byral	Sok országokat të bírál,
Nagy dicherethte Akoron walaly	Nagy dícsérettel akkoron valál,
ellensegednek ellenne allal	Ellenségëdnek ellenne állál.

[1] Ilyen pl. a *Mátyást mostan választotta* kezdetű utczai ének is, melynek szövegét Székely István XVI. századi krónikaíró őrizte meg számunkra. (L. *Régi Magy. Költök Tára* I. 23.)

[2] Az eredetiben, mint a hasonmáson látható, a vers nincs sorokra törve, a versszakok azonban mindig új sorral kezdödnek. Átirásunkban a szögletes rekesz olvasható törlést jelent.

2] hatalmassagodath yelenthed
bechnek hog warosath the meg venned
ekes sereged oth felethed
kyraly zeked benne helheztheted

2. Hatalmasságodat jelëntéd,
Bécsnek hogy városát të mëgvënnéd,
Ékës seregëd ott féletéd,
Királyi székëd benne helyhëztetéd.

3] Nemeth orzagoth mykorth kewanyad
zenth koronahoz walazthad
ees nagh sok rezre hassogatad
magyary wraknak tyztwl mynd el oztad

3. Némëtországot mikort kévánád,
Szent koronához választád,
És nagy sok részre hassogatád,
Magyari uraknak tisztül mind elosztád.

4] Akoron the lel oly igen draga
theged kewanya che praga
meg herwadoz oth zep zeld aga
nem kelemethes neky wiraga

4. Akkoron të lél oly igën drága,
Tégëd kévána cse Prága.
Mëghërvadozott szép zëld ága,
Nëm këllemetës néki virága.

5] Terekechtwl nerel ayandokokath
ne puztythanad orzágokath
ne kerengethned bassayokath
ne fenegedned w chazarokath

5. Tërëkëktül nyerél ajándokokat,
Në pusztítanád országokat,
Në kerëngetnéd bassájokat,
Në fenyëgetnéd ü császárokat.

6] Igekezel wala sok orzágokra,
ees nag hathalmas warosogra
az vizen alo welencere
ees benne walo [bwlh] belch olasokra

6. Igyekëzël vala sok országokra,
És nagy hatalmas városokra,
Az vizën álló Velënczére
És benne való bëles olaszokra.

7] Magyar orzagnak fenes thykere laga *
ees rethenetes baynaka
numuroltaknak kies haylaka
nagh ekessegnek ees the walal oka

7. Magyarországnak fényës tikëre, világa
És rëttenetës bajnaka,
Nyumuróltaknak kies hajlaka,
Nagy ékësségnek ës të valál oka.

8] Nagh ekessege thyztessegennek
nagh batorsaga felelmeknek
otalmazoya magar nepeknek
rettenethes lel az lengeleghnek

8. Nagy ékëssége tisztëssëgënknek,
Nagy bátorsága félelmënknek,
Ótalmazója magyar népëknek,
Rëttenetës lél az lengyelëknek.

9] Kyralok kezeth lel the hatalmas
ees nagh igeknek dyadalmas
neped kezeth nagh byzodalmas
legh wristennel Imar nugodalmas

9. Királyok këzëtt lél të hatalmas
És nagy igyeknek diadalmas,
Néped këzëtt nagy bizodalmas.
Légy úr Istennél immár nyúgodalmas.

Jegyzetek.

(1. vsz.) *néhai való*. Minthogy a *walo* szó utólag van beszúrva, a szokatlan kifejezést úgy magyarázhatjuk, hogy az eredeti *néhai jó Mátyás király* kifejezést *néha való jó Mátyás király*-ra akarta az író változtatni, a már leírt *néhai (ne hay)* szóból azonban elfeledte az utolsó betűt kitörölni. A *való* szónak ugyanis csak határozószó mellett volna helye.

«*dicherethte*». A szó vége már el-

[2] E négy betű az eredetiben a *thykere* szó fölé van írva s valószinűleg *vilaga* azaz ‚világa' helyett áll, a mi ki is adná a következő sorokkal a hiányzó rímet.

fakúlt; az utolsó *e* után még bizonyosan egy *l* betű állott, tehát am. dicsérettel.

«*walaly*», am. valál. Az *y* fölösség, a mi nem ritka a régiek írásában.

ellenne állál, am. ellenállál. A birtokosragnak kitétele az *ellen* szón e kifejezésben szokásos volt a régieknél (l. *Régi Magy. Költők Tára* I. 304).

(2. vsz.) *Bécsnek hogy városát tẽ mẽgvënnéd*, am. hogy Bécsnek városát megvetted. Érdekes a *hogy* kötőszónak inversiója, a mi igazolja újabb költőinknek ebbeli szabadságát.

«*felethed*». E helyet Toldy *feleléd*-nek olvassa (*A magy. nemz. irod. története* 3. kiad. I. 202), Szilády ellenben *féleléd*-nek, a mi azt teszi: félelmet okoztál neki. Mi ez utóbbi olvasást tartottuk valószínűbbnek.

helyhëztetéd, am. helyezéd. A *helyhëztet* ige tehát itt voltaképen ugyanazt teszi mint az egyszerű *helyhëz*. A két azonos jelentésű alaknak teljes analogiája a mai *kettőz* és *kettőztet*.

(3. vsz.) «*kewanyad*», am. kivánád. A következő versszakban is *kewanya* am. kivána. Mindkét helyen valószínűleg egyszerű *n*-et kell olvasnunk (vö. fönt *walaly* am. valál), mert különben nem fordul elő ez ige *ny*-es alakkal.

szent koronához választúl, am. a szent koronához csatolád. (Vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 305.)

hassogatúl, am. hasogatád. A *hasad* ige és származékai a régi nyelvben nagyon gyakran kettős *ss*-sel fordulnak elő (l. *Nyelvtört. Szót.*).

tisztűl mind elosztúd. A régi nyelvben közönséges szólás: *tisztül adni* vkinek vmely várost vagy országot. Pl. az Érdy-Codexből való szemelvényünkben (l. XXV. fej.) olvashatjuk: «Az országot *adá tisztül* ëggy régi ösinek» (a codex 496. lapján). «Királné asszon Warkoch Tamásnak *adá Váradot tisztől*» (l. *Nyelvtört. Szót.*). A kifejezés értelme: rábízta az illető város vagy ország kormányzását. Az énekünkben előforduló *tisztül elosztani* ezen a szóláson alapszik s azt teszi, hogy a széthasogatott Németországot egyes magyar urak mint kormányzók közt szétosztotta.

(4. vsz.) *lél*, am. levél, lettél. Párja a ma is használt *lőn* régi *lén* alakjának. (Vö. fönt 11. l.)

cse. Így írtuk át annak jeléül, hogy a szó csak e két hangból állt, a mint egyébiránt ma is csak írásban van meg a *h* a ragtalan *cseh* alakban.

(5. vsz.) *ne pusztítanád*, am. hogy ne pusztítanád. (Vö. *kérlek, ne beszélj* e h. *kérlek, hogy ne beszélj*.)

kerëngetnéd, am. üldöznéd. Közönséges régi ige. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

(6. vsz.) *igyekëzël vala sok országokra*, am. törekszel vala sok ország után. A régi nyelvben igen szokásos kifejezésmód igénknek e *-ra* ragos vonzata. (L. *Nyelvt. Szót.*)

(7. vsz.) *nyumuróltaknak*, am. nyomorultaknak. E zártabb ejtése más emlékekben ismeretlen.

hajlaka, am. hajléka. A *hajloka* alaknak változata (vö. *ajándék: ajándok* stb.), második szótagjában nyíltabb hanggal.

(8. vsz.) *tisztëssëgënknek*, am. tisztességünknek. (Az *ë—ü* viszonyáról l. fönt 17. 18. l.) Az eredetiben a birtokosragnak *k*-ja tollhibából kimaradt.

(9. vsz.) *nagy igyeknek diadalmas*, t. i. levél. A *-nek* rag használata itt szokatlan. Am. nagy ügyek*ben* diadalmas.

Kiadások. A Gyöngyösi Codexet teljesen Volf György adta ki, rövid bevezetéssel, *Nyelvemléktár* II. k. — A Szt. Lászlóról és Mátyásról szóló énekeket kiadta Döbrentei Gábor, *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. köt. 6. és 5. l. (az előbbit Döbrentei Mária-éneknek tartotta), és Szilády Áron, egy harmadik verses darabbal együtt, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. 22. és 29. l.; a Mátyásról szóló éneket közli Toldy Ferencz is, alábbi munk. II. k. 202. l. — Az első lap hasonmása látható Horvát István ismertetése mellett, a Mátyásról szóló emlékdalé pedig a *Régi Magy. Nyelvemlékek* II. kötetében.

Repertorium. Horvát István: *Szent Brigida Imádságai Gyöngyösön* stb., *Tudom. Gyüjtem.* 1836. évf. IX. 107—110. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyrkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 31. l.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Kesserő Mihály és Krisztina békelevele 1523-ból.

Egy érdekes békelevelet mutatunk be e fejezetben, melyben Kesserő Mihály boszniai püspök és huga Krisztina egy pörük után, Verbőczy István helytartó s több főúr és nemes jelenletében, kibéküléseket fejezik ki. A békelevelet 1824-ben Paulányi József, udvari kanczelláriai fogalmazó, fedezte föl s jelenleg — mint a hasonmáson látható lebélyegzések is mutatják — a *Nemzeti Múzeum* tulajdona.

A nyelvemlék tulajdonkép három részből áll: a latin bevezetésből s a két megbékélő testvér magyar békenyilatkozatából, melyeket Verbőczy helytartó sajátkezű írásával láttamoz és megerősít.

Ime a nyelvileg is becses emlék betűszerinti szövege és olvasása.

A békelevél betűszerinti szövege.

Forma verborum Reconciliacionis Reuerendi domini Michælis Kesserew Episcopi Boznensis ac Generose domine Cristine Sororis sue carnalis. In Nyarasapath coram Egregÿs Stephano de Werbewcz locumtenente ac Magistro Nicolao de mylethyncz prothonotario personalis presencie Regie Maiestatis, necnon Michaele Kenderesy de Gyal Gregorio pesthyeny de marthonos regio consiliario Ladislao was de Gyalw comite comitatus Zolnokexterioris. Johanne doczy de Zeg. Gregorio de mykola. petro de Ibran, Lazaro poka de Isthwanhaza Jowachyn de Zenthlewryncz ac multis alÿs Nobilibus Secundo die festi Beati martini Episcopi et confessoris Anno 1. 5. 2. 3. facte, et primo forma verborum domine Cristine.

Forma Verborum domine Cristine

A latin bevezető rész mai orthographiával.

Forma verborum reconciliationis reverendi domini Michaelis Kesserő episcopi Bosnensis[1] ac generosæ dominæ Christinæ sororis suæ carnalis, in Nyáras-Apát,[2] coram egregiis Stephano de Verbőcz locumtenente ac magistro Nicolao de Miletincz protonotario personalis præsentiæ regiæ maiestatis, necnon Michaele Kendërësy de Gyál,[3] Gregorio Pëstyéni de Martonos regio consiliario, Ladislao Vas de Gyalu comite comitatus Szolnok exterioris,[4] Johanne Dóczy de Szëg, Gregorio de Mikola, Petro de Ibrány, Lazaro Póka de Istvánháza, Joachim de Szentlörincz, ac multis aliis nobilibus, secundo die festi beati Martini episcopi et confessoris, anno 1523. factæ. Et primo forma verborum dominæ Christinæ.

Forma verborum dominæ Christinæ.

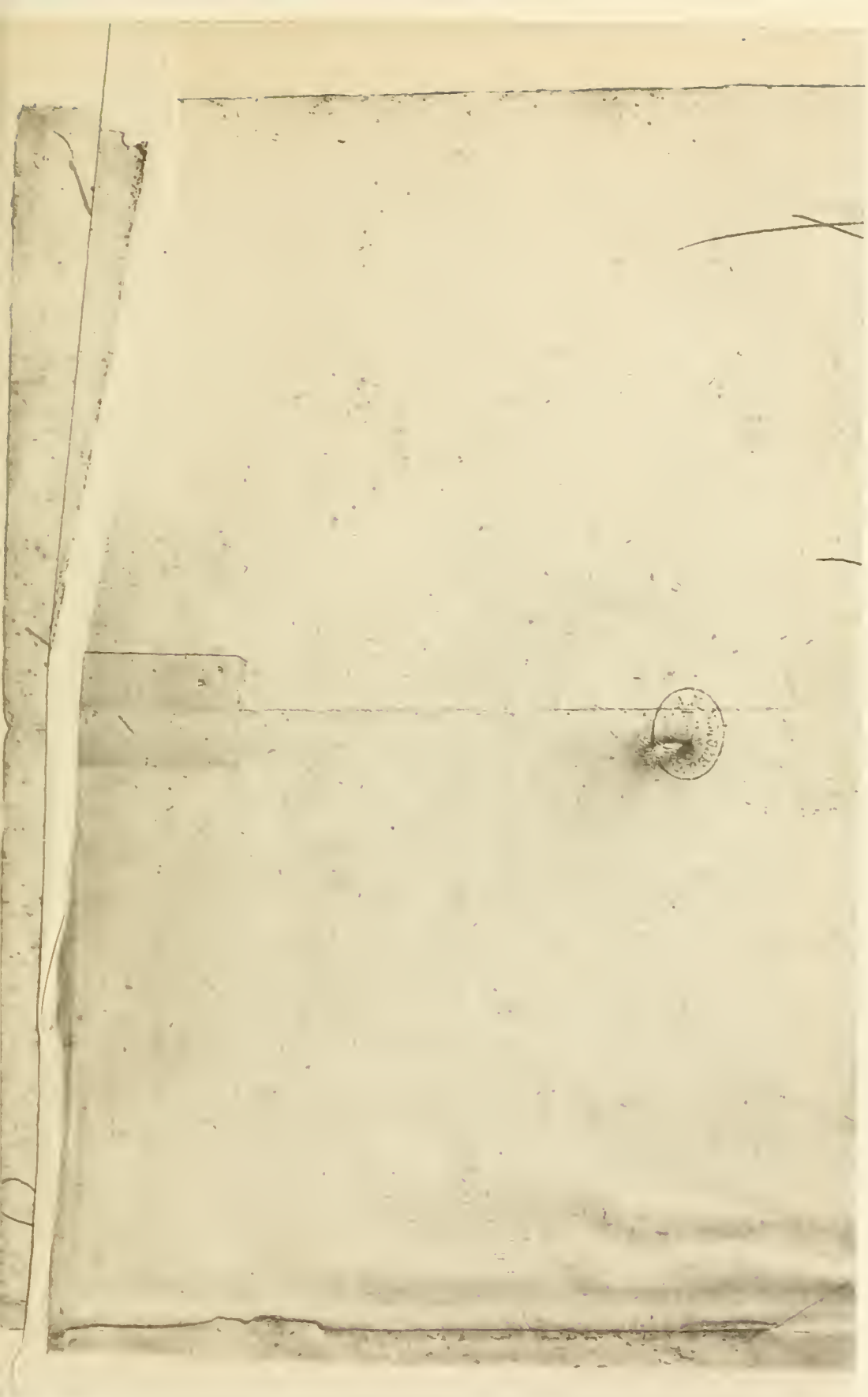

Forma verborum reconciliacionis Reverendi domini Michaelis Kesserew Epi Bosnen. ac Generose domine Cristine sororis sue carnalis. In Nyarasapath coram Egregijs Stephano de Werbewcz locumtenen ac Magri Nicolao de Mylethyncz prothonotario personalis pnciae Regie Maiestatis. necnon Michaele Kenderesy de Gyal Gregorio pesthyeny de marthonos regio consiliario Ladislao was de Gyalw comite comitatus Zolnokexterioris. Johanne dorzy de Zeg Gregorio de mykola. Petro de Ibran, Lazaro poka de Isthwanhaza Jowachyn de Zenthlewryncz ac multis alijs Nobilibus secundo die festi Beati martini Episcopi et confessoris Anno 1. c. 2. 3 facte/et primo forma verborum/domine Cristine.

Forma verborum domine Cristine

Ex Museo Fundatio

Jo wram ees io Bathyam az Mydemew per, ees Indolath a wagh Zook My kewzewttewnk, wronk ew fewlsege elewth woltanak, azokerth erthem hogh the kegelmednek en ream nehezsege wagyon, een az mykeppen Egyebekthwl erthethem wala, az keppen kenyergewthem wala. wronknak ew felsegenek, hogh the kegyelmed felewl. een nekem therwenth thethethne, de mosthan eerthem. hogh the kegyelmed en nekem kewtheles nem wolth, mynth en elewmbe atthak wala, Azerth kerem kegyelmedeth. mynth yo wramath, ees io Bathyamath. hogh ennekem meg Bochassad az myth ebbewl en ream nehezelthel, ees Laas engemeth Jozerethethwel, Merth en mynden yomath the kegyelmedthewl warom mynth Jo wramthol ees yo Bathyamthol

Lecta p Mi Werbewczium Locumtenen

KESSERŐ MIHÁLY BÉKE-LEVELÉNEK HASONMÁSA. (1523.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

Forma verborum domini Episcopi

Jo hwgom Byjonyaba. nem thwdom okath. Myerth en the neked wgh
fogattam wolna. az mynth the elewdbe atthak wolth, Merth semmy
zyksegem rea nem wolth, hogh en the neked hythemie fogattam
wolna, Azerth en ees kerlek thegedeth mynth yo azzonyomoth ees yo
hwgomoth, hogh ha my faradsagod ees kewlseged ez dolog myath
wolth, en ream erethe ne nehezel. merth az myth en mywelthem az
en thyztessegem olthalmaban mywelthem, Jmen thowa ewremesth
Lathlak mynth zerelmes athyamfyath ees hwgomath,

Jd Werbewczy qui suppra. In testimonium premissorum. sscripsit

Jo wram Ees io Bathyam, az My nemew per, ees Indolath awagh zook My kewzewttewnk, wronk ew fewlsege elewth woltanak. azokerth erthem hogh The kegelmednek en ream nehezsege wagyon, Een az mykeppen Egyebekthwl erthethem wala, az keppen kenyergewthem wala wronknak ew felsegenek, hogh the kegyelmed felewl Een nekem therwenth thethethne, de mosthan Eerthem, hogy the kegyelmed en nekem kewtheles nem wolth, mynth en elewmbe atthak wala, Azerth kerem kegyelmedeth, mynth yo wramath, Ees io Bathyamath, hogh ennekem meg Bochassad az myth ebbewl en Ream nehezelthel, ees Laas engemeth Jo zerethethwel, Merth en mynden yomath The kegyelmedthewl warom mynth Jo wramthol ees yo Bathyamthol.

A magyar rész eredeti kiejtése.

Jó uram és jó bátyám! Az minëmő për és indólat[5] avagy szók mi közöttönk uronk ő fölsége előtt voltanak, azokért értëm, hogy të këgyelmednek[6] én rëám nehézsége[7] vagyon. Én, az miképpen ëgyebektűl[8] értettem vala, azképpen kënyërgöttem[9] vala uronknak ő fölségének,[10] hogy të këgyelmed felől én nekëm törvént tëtetne[11]: de mostan értëm, hogy të këgyelmed én nekëm köteles[12] nëm volt, mint en elömbe adták vala. Azért kërëm këgyelmedet mint jó uramat és jó bátyámat, hogy én nekëm mëgbocsássad,[13] az mit ebből én rëám nehezëltél,[14] és láss engëmet jó szeretetvel, mert én mindën jómat të këgyelmedtől várom mint jó uramtól és jó bátyámtól.

Lecta per Me Werbewczium Locumtenentem || Forma Verborum domini Episcopi

Jo hwgom Byzonyaba. nem thwdom okath. Myerth en the neked wgh fogattam wolna, az mynth the elewdbe atthak wolth, Merth semmy zyksegem rea nem wolth, hogh en the neked hythemre fogattam wolna, Azerth en ees kerlek thegedeth mynth yo azzonyomoth ees yo hwgomoth, hogh ha my faradsagod ees kewlseged ez dolog myath wolth, en ream eretthe ne nehezel'. merth az myth en mywelthem az en Thyztessegem olthalmaban mywelthem, Innen thowa Ewremesth Lathlak mynth zerelmes athyamfyath ees hwgomath,

Lecta per me Verbőczyum locumtenentem. Forma verborum domini episcopi

Jó hugom! Bizonyába[15] nëm tudom okát, miért én të nekëd úgy fogadtam volna,[16] az mint të elődbe adták volt. Mert sëmmi szikségëm rëá nëm volt, hogy én të nekëd hitëmre fogadtam volna. Azért én és kérlek tégëdet mint jó asszonyomot és jó húgomot, hogy hami fáradságod és költségëd ez dolog miatt volt, én rëám érëtte në nehezëlj. Mert az mit én mivéltem, az én tisztëssëgëm oltalmában mivéltem. Innen tova[17] örëmest látlak mint szerelmes atyámfiát és húgomat.

Idem Werbewczy qui suppra. In Testimonium promissorum. m. p.

Idem Verbőczy, qui supra, in testimonium promissorum, manu propria.

Jegyzetek.

1. *episcopi Bosnensis.* A XIII. században alapított *boszniai püspökség* a régebbi eredetű *szerémi püspökséggel* 1773 óta a *diakovári* (szerém-boszniai) püspökségben van egyesítve.

2. *Nyáras-Apát.* Régen helység volt Pest megyében. Előfordul *Nyarasapathy*-nak írva is. Ma puszta, Czegléd mellett, s neve *Nyársapát.* (L. Csánki Dezső: *Magyarorsz. történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I. 32.)

3. *Gyál.* A Hunyadiak korában még szintén helység; ma puszta, Soroksár mellett. (L. ugyanott 28. l.)

4. *Szolnok exterior,* am. Külső-Szolnok megye.

5. *indólat,* am. harag, fölindulás. A szónak e jelentését őrzi ma is az *indulatos* melléknév.

6. *tẽ kẽgyelmednek.* A régi nyelvben a *kegyelmed* czímezést mindig a névmással *(te)* kapcsolva használták, a mint harmadik személyről ma is csak így mondjuk *ő kegyelme, ő kelme* stb.

7. *nehézség,* am. neheztelés, harag. A régi nyelvben szokásos ilyen jelentéssel (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *ẽgyebektűl,* am. másoktól.

9. *kënyërgöttem,* am. könyörögtem. Hasonló tövű igéknél ma a múlt alakokat a segédhangzóval bővült *könyörög-* tőalakból képezzük. Némely vidéken a régies ejtés ma is divatozik, pl. Egerben: *csavargottak* csavarogtak, *vásárlottam* vásároltam stb. (l. *Magy. Nyelvőr* XVIII. 23).

10. *uronknak ő fölségének.* Ma *urunk ő felségének.* A mai nyelvszokás ugyanis az egész kifejezést mintegy önálló szót ragozza. (Vö. *Mondattani búvárlatok* 19, 20. l.)

11. *törvént tétetne,* am. ítéletet mondana, igazságot szolgáltatna. A régi nyelvben szokásos szólásmód, épúgy mint a belőle származó összetett főnév is: *törvénytétel* am. ítélet. (L. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *köteles,* am. lekötelezett, adós, tartozó. A szót ma is hasonló értelemben használjuk; a különbség jóformán csak annyi, hogy személyre vonatkoztatva (köteles vki iránt) ma már nem alkalmazzuk, míg a régieknél közönséges volt az ilyen kifejezésmód, mint pl. *szüleinkhez kötelesek vagyunk* stb. (l. *Nyelvtört. Szót.*).

13. *mëgbocsássad.* Érdekes a *te kegyelmed* czímezés után a második személyű igealak használata, a mi a régi nyelvnek általános eredeti sajátsága. Kezdetben ugyanis magasabb személyekkel szemben is a 2. személyű alakokat, a tegezést szokták volt alkalmazni. Ennek maradványa, hogy a *felséged, méltóságod, nagyságod* stb. megszólításokon mind a 2. szem. birtokosrag van alkalmazva. A régiek azonban e megszólító kifejezések mellett az igét is megtartották 2. szem. alakban, holott ma a nyelvtani egyeztetés győzött s e szók mellé minthogy grammatikailag tulajdonkép harmadik személyű elvont fogalmak, az igét is harmadik személyű alakkal alkalmazzuk: *engedje meg méltóságod* stb.

14. *nehezëltél,* am. a mit rossz néven vettél, a miért neheztelтél. (Vö. fönt 180. l.)

15. *bizonyába,* am. bizonyosan. Általános régi alak (l. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *úgy fogadtam volna,* am. olyan fogadást tettem volna, olyan kötelezettséget vállaltam volna. Hogy a dolog tulajdonképen miben állt, a békelevélből nem lehet megtudni.

17. *innen tova,* am. innentől, ettől fogva, ezentúl. Általános régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

Kiadások. E békelevél már három ízben is közölve volt. Először a fölfedező, Paulányi József tette közzé 1824-ben a *Magyar Kurír* melléklapjának, a *Kedveskedő*-nek 18. számában. Másodszor Horvát István közölte és ismertette, hasonmással, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. X. k. 106—108. l. Harmadszor Döbrentei Gábor adta ki rövid ismertetéssel, *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 17—19. l.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A Weszprémi-Codex.

Kis nyolczadrét alakú, végén csonka papiros-codex. Két kéz írása, leírói azonban ismeretlenek. Kora is csak általánosságban határozható meg, a mennyiben a XVI. század első negyedéből származhatik. Klarissza-apáczák számára készült s tartalma: Krisztus kínszenvedéséről való prédikáczió és Szent Bonaventura könyve az élet tökéletességéről. Ez utóbbi rész azonban csonkán maradt. Első ismertetője, Horvát István irodalmi régiségeink szorgalmas búvárának, *Weszprémi István* egykori debreczeni orvosnak emlékezetére szentelte s innen viseli nevét. Jelenleg Winkler Mihály, néhai pécsi kanonok,[1] ajándékából az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. № 8.* jelzet alatt).

Megemlítjük, hogy 115. lapján egykori birtokosának neve is föl van jegyezve, ekképen: *Az Somodi nenem könue ez.* A 108. és 109. lapok között pedig egy hosszában összehajtott csík papiros áll bevarrva, a melynek egyik belső oldalán újabb írással s egymás alá helyezett betűkkel a következő szavak olvashatók: *siuem lolköm Viragom czinigem*, azaz: szivem, lelkem, virágom, czinegém; a másikon pedig: *araniom gombom agom leuelem*, azaz: aranyom, gombom, ágom, levelem.

Horvát István a codex második részének, Szent Bonaventura értekezésének latin eredetijére is rámutatott,[2] s minthogy erről a *Nyelvemléktár* kiadásában nincs említés, jónak láttuk rövid szemelvényünket épen e részből venni, hogy a szöveget eredetijével is szembeállithassuk s hogy a fordítás iránt a figyelmet fölkeltsük.

E szemelvény a codex 117—119. lapjairól való.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Bodog kyth the, taneytaz, vram es az the, tervenyedrel meg taneytandod ewteth Senkyth bewchnek nem ytelek

Az eredeti kiejtés.

Bódog, kit të tanëjtasz, Uram, és az të tërvényëdrél mëgtanëjtandod ötet. Sënkit bőcsnek nëm ítélëk

---

A latin eredeti.

Beatus homo quem tu erudieris Domine et de lege tua docueris eum: Neminem censeri sapientem fateor, nisi eum solum, quem Spiritus sancti

[1] Kiről a Winkler-Codex kapta nevét (l. fönt 29. l.).

[2] S. Bonaventurae *Opera.* (*Lugduni, 1668.*) VII. k. 631—639. l. Az értekezés czíme: *S. Bonaventurae Eximii Ecclesiae Doctoris Opusculum de perfectione vitae ad sorores.*

lenny hanem chak azth akyth zenth, leleknek, malaztya meg taneytand: Mert dauid profeta byzonsagh tewen: chak az byzony bodog chak az, byzonysaggal, bwlch kynek elmeyet lelketh vr isten meg taneytya: Mert chak vrnak teruenye vagyon zeplew, nekwl, chak az meg enzhetetlen: chak az thereytwen lelkeketh ydwessegre Ez teruennek ew tanusaga awagy thaneytasa nem chak kywel, bethvben, || [118] keresendew de Inkab aheytatos, elmenek, kyuansaganak myatta: kyuanando, kedyg lelekben es yozagban, tudnya, illik hogy az belel taneychon ky chak ew maga tugya kyuel az theruennek kemensegeth belsew edessegre valtoztatny: Meg taneyth kedyg vr istennek teruenye: myth kellyen tenny: myth kelyen el, tauoztatny, myt hynny: myt ymadny myt kyuanny: myt feelny: Taneyth Zeplewtelennek es megh, enzhetethlennek, lenny: taneyt fogadasokat meg tartani: thet byneket meg syratlny: taneyt ez vylagiakat es testieketh meg vtalni Taneytya mynd az, telyes, zyuet: telyes lelket: telyes, elmet, chak Iesus cristusban, thereyteni, Ez tanusagnak hasonlasara || [119] Mynden ez vylagi bewlchesseg, kabasag, es balgataghsag:

lënni, hanëm csak azt, a kit Szentlëléknek malasztja mëgtanëjtand. Mert Dávid próféta bizonság tévén,[1] csak az bizony[2] bódog, csak az bizonysággal[3] bölcs, kinek elméjét, lëlkét úr Isten mëgtanëjtja. Mert csak Úrnak törvénye vagyon szeplő nékül, csak az mëgérizhetetlen,[4] csak az térëjtvén[5] lëlkëket idvësségre. Ez törvénnek ő tanúsága[6] avagy tanëjtása nëmcsak kívél, bëtűben keresendő, de inkább áhëjtatos elmének kívánságának miatta. Kívánandó kedig lélëkben és jószágban,[7] tudnia illik hogy az belél tanëjtson, ki csak ő maga tudja kívél az törvénnek keménségét belső édësségre változtatni. Mëgtanëjt kedég úr Istennek törvénye, mit këlljën tënni, mit këlljën eltávoztatni, mit hinni, mit imádni, mit kívánni, mit félni. Tanëjt szeplőtelennek és mëgérizhetetlennek lenni. Tanëjt fogadásokat mëgtartani, tëtt bínëket mëgsiratni. Tanëjt ez világiakat és testieket mëgutálni. Tanëjtja mind az teljes szivet, teljes lëlkët, teljes elmét csak Jezus Krisztusban térëjteni. Ez tanúságnak basonlására[8] mindën ez világi bölcsesség kábaság és balgatagság.

---

docuerit vnctio. Ille enim, teste Dauid Propheta, solus vere beatus est, solus vere sapiens, cuius mentem Dominus erudierit. Lex enim Domini sola est immaculata, sola irreprehensibilis, sola conuertens animas ad salutem. Huius autem legis doctrina sive eruditio, non foris tantum quaerenda est in litera: sed potius deuotæ mentis affectum. Est autem desideranda in spiritu, et virtute, vt ille videlicet intus doceat, qui solus novit exteriorem legis asperitatem in interiorem dulcedinem commutare. Docet autem lex Domini quid agendum, quid fugiendum, quid credendum, quid orandum, quid desiderandum, quid timendum. Docet immaculatum esse et irreprehensibilem. Docet sernare promissa, deflere commissa. Docet mundana contemnere, carnalia respuere. Docet enim cor totum animam totam, mentem totam in solum conuertere Iesum Christum. Ad huius doctrinæ comparationem, omnis mundana sapientia est

Mondya zenth bernard: Mondya valaky, akarya, en nem mondom lewlchnekh: mykoron nem feeli istent sem, zerethy.	Mondja Szent Bërnárd: Mondja, valaki akarja, én nëm mondom bölcsnek, mikoron nëm féli Istent, sëm szereti.

stulta et fatua. Bernardus: Dicat quicunque vult, ego non dicam sapientem, dum non timebit Deum, neque diligit.

Jegyzetek.

1. *Dívid próféta bizonság tévén.* am. Dávid próféta bizonysága szerint. A szerkezethez hasonlók a ma is használatos *úgy szólván, négy nap múlva* (régen *múlván*) stb. kifejezések. A *-ván -vén*-nek tárgyrag nélküli névszóval való kapcsolatáról l. fönt 104. 106. l. (*ez mondván, szája felnyitván*).

2. *bizony*, am. valóban. A szónak ez eredeti jelentése a mai használatban legtöbbször alig érezhető.

3. *bizonysággal*, am. valósággal, valóban. A *bizony* szó iménti jelentésének származéka (vö. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak ‚testimonium' jelentéssel használjuk.

4. *mëgérizhetetlen*, am. megőrizhetetlen. Az eredetiben itt és a következő lapon világosan *meg enzhetetlen*, illetőleg *megh enzhetethlen* áll, a mire Volf György a figyelmet külön is fölhívja. Horvát István olvasása szerint *megerizhetetlen*. Minthogy *enzhetetlen* szót sehol másutt nem találunk, a két alakot valóban alig tarthatjuk egyébnek mint az *erizhetetlen* másolói elferdítésének. A latinban ugyanis *irreprehensibilis* áll, a mi feddhetetlent jelent: fordítónk azonban a *reprehendo* igének ‚visszatart' (rossz útról) jelentését vévén alapúl, megőrizhetetlennek fordíthatta.

5. *térëjtvén*, am. térítvén. A latin *convertens* participiumnak hibás határozói alakkal való fordítása.

6. *tanúság*. A latin *doctrina* szó van vele tordítva s a régieknél a *tanuság* szónak e jelentése általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*), holott ma ily értelemmel *tanulság*-ot, *tudomány*-t vagy *tanulmány*-t mondunk, míg a *tanuság* csak ‚testimoninm'-ot jelent.

7. *jószágban*, am. in virtute. A szó régen ilyen jelentéssel is általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *hasonlúsára*, am. hasonlítására. összehasonlítására. Az egész kifejezés az eredetiből kivehetőleg azt teszi: ezen tanulsághoz (tudományhoz) hasonlítva, ezen tudományhoz képest.

Kiadás. A Weszprémi-Codexet, rövid bevezetéssel, kiadta Volf György, *Nyelvemléktár* II. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belöle Horvát István, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. Horvát István: *A Magyar Nyelv régi Maradványairól. Tudom. Gyüjtem.* 1835. évf. VIII. 21—25. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 97. — Munkácsi Bernát: *Nyelvemlék-tanulmányok. 1. A Weszprémi codex hosszú mássalhangzói. Magy. Nyelvőr* IX. 97. és a Simonyi-féle *Tanulmányok az Egyetemi Magy. Nyelvtani Társ. köréből* (Budapest. 1880.) 1—6. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 30. l.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

A Vitkovics-Codex.

E nyelvi tekintetben igen becses és pontos orthographiájánál fogva is figyelemre méltó nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, belül hézagos és hátul csonka papiros-codex, mely elejétől végig egy kéztől származik. Ismeretlen írója valószinűleg klarissza apácza volt, a ki azonban íráshibáinak természetéből itélve a codexnek egyszerűen csak másolója. Készülése éve 1525, mely a codex 103. lapján számokkal van följegyezve. Tartalma: új szerzetesek régulája és imádságok. Fölfedezte *Vitkovics Mihály* Egerben 1803-ban, s róla viseli nevét. Jelenleg a *Nemzeti Múzeum* tulajdona, a hol «Sz. Bonaventura szerz. uj regulája. 1525. Vitkovics» fölirattal, *Duod. Hung. 8.* jelzet alatt őrzik. Mostani kötött állapotában a codex eredeti levelei össze vannak zavarva.[1] Az eredeti sorrendet azon másolat alapján lehetett megállapitani, melyet róla Vitkovics még 1804-ben Révai Miklós számára készittetett s mely ugyancsak a Nemzeti Múzeumban őriztetik (Quart. Hung. 470. alatt).

A codex 72. és 73. lapja közötti hézagba az újabban fölfedezett, 12 lapnyi *Miskolczi Töredék* teljesen beleillik, a mely vele egy kéz irása is lévén, nem lehet egyéb mint a codexünknek egy különvált töredéke.[2]

Orthographiájának nevezetesebb sajátságai, hogy a *cs* hangot, mint föntebb már több codexben találtuk, L alakú betűvel, az *ö*-t alul vonásos *o*-val, a jés hangokat pedig a betűk fölé jobbra helyezett kihagyó jellel (*g'*, *l'*, *n'*, *t'*) jelöli. E jelet azonban, mely itt nyilván az *y*-t pótolja, egyéb betűk után is használja codexirónk a *j* hang pótlására, pl. *nap'a* napja, *pelda'a* példája stb. S ugyane jellel különbözteti meg az *ü* hangot is az *u*-t jelentő *u*, *v*-től: *u'*, *v'*.[3] Sajátsága még e codex orthographiájának, hogy a *j* hangot sokszor *yh* kapcsolattal fejezi ki, pl. *vyh* új (1. l.), *ayhtatossagra* ájtatosságra (4. l.), s hogy az *o* és *u'*, *v'* betüket (az *ö* és *ü* hangok jeleit) sokszor az egyszerű *o* és *u*, *v* helyett is használja, pl. *iot* am. jót (3. l.), *tu'dn'a* tudnia v. tudnya (8. l.) stb.

[1] A hasonmásban bemutatott lap is például, mely a codexnek eredetileg s a Volf kiadásában is harmadik lapja, a mostani bekötés szerint a 12. oldalon található fel.

[2] Vö. fönt 35. l.

[3] A *Nyelvemlektár*-ban e betük egyöntetüség kedvéért az általános *ű*, *ő* jegyekkel vannak átirva, épügy mint az *o*-t is *ó* helyettesiti.

Nyelvének kiemelendő sajátsága a több helyen mutatkozó régiesség;* ilyen régies ejtésű alakok pl. *mo* ma, *hot* hat (sex), *rok* vak stb. Megemlítjük az ilyen többes számú 3. személyű alakokat is, mint *allonac* állanak *haytonac* hajtanak, *kyaltonac* kiáltanak stb., továbbá a főnévi igenévnek palóczos jés ejtését, mint: *fog'atkozn'i* ‚fogyatkoznyi' fogyatkozni, *imatkozn'i* imádkozni stb., s végül a Bécsi, Müncheni és Apor-Codexből ismert ily féle formákat, mint *elǫttǫ* ‚előttö' előtte, *fǫlǫtǫ* ‚fölöttö' fölötte stb. (Vö. fönt 112. l.)

Mutatványt a codex elején levő *Új szerzeteseknek régulája* című részből adunk az 1—6. lapokról, a 3. lap hasonmásával.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnac neuebe kezdetic vyh zerzeteseknec Regulaia

Zent pal apastal a Romaiaknac irya vala eg' kon'venec tizenketǫd rezeben az vyh zerzeteseknec monduan Epǫletec meg, erzekensekteknec vyh voltaban, hog' meg bizon'nyithassatoc, mu' legen istennec, io kellemetes es tǫkelletes akaratťa, hog' akyc e vilagban a bu'nnec myatta valanac vndokoc es sǫtetesec, mostan az zerzetben helheztetuen a vegig valo penitencianac myata meg vyh‖[2]ihtassanac hog' vilagosok leg'enec, hog' mondassec orǫlǫc, Nemikoron sǫtetec valatoc, mostan keg'eg vrban vilagosoc vattoc. ‚azert' vg' iaryatoc ment vilagossagnac fyai Azert akyc akarnac lelkekben es elkǫllǫkben meg epihtetn'i ig'ekez'enec ez ala valo irasokhoz eleteket zǫbn'a etc.

Az imaLagrǫl CI

MIert vrǫnc iesus az zent ewangeliomban azt mong'a, hog' zu'ksec mendenkoron imatkozn'i es soha meg nem fog'atkozn'i Annac okaert enLelkeg'el v'dodet el kǫltened auag' imaLag‖[3]ban, auag' iras oluasasban, auag' io gondolatban, auag' zolgalat ban, Mert az

A szöveg eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik új szërzetësëknek[1] régulája.

Szent Pál apastal a rómaiaknak írja vala ëggy könyvének tizënkettöd részében az új szërzetësëknek, mondván: Épöljetëk mëg[2] érzékënységtëknek új voltában, hogy mëgbizonyíthassátok,[3] mi[4] légyën Istennek jó, këllemetës[5] és tökélletës[6] akaratja, hogy a kik e világban a bűnnek miatta valának undokok és sötétësëk,[7] mostan az szërzetben helyhëztetvén, a végig való pënitënczián ak miatta mëgújíjttassanak, hogy világosok lëgyenek, hogy mondassék ő rólok: Némikoron[8] sötétëk valátok, mostan kegyég[9] Úrban világosok vattok. Úgy járjatok, ment világosságnak fiai. Azért a kik akarnak lëlkëkben és elkölcsökben[10] mëgépijtetnyi,[11] igyekëzjenek ez alá való[12] irásokhoz életëket szobnia.[13]

Az imádságról. (Capitulum primum.)

Miért[14] uronk Jézus az szent ëvángyéliomban azt mondja, hogy szükség mëndënkoron imádkoznyi és soha mëg nëm fogyatkoznyi, annak okáért ëncselkëdjél[15] üdödet elköltenëd avagy[16] imádságban, avagy irás-olvasásban, avagy jó gondolatban, avagy szolgálat-

* Volf György megjegyzése szerint «nyelvére és orthographiájára nézve majdnem ép oly régi mint az 1466-ból való Müncheni Codex» (l. *Nyelvemléktár* VIII. köt. XXXV. l.)

meg nem zonic imatkozni, ki meg nem zonic iot lelekedni, Az imatsagban kegeg' g'akorlatoson es kesedelmesen meg marag', zu'uednec melseges aihtatossagaual, es alazatossagaual, Mert a maga meg alazonac imaLaga, a bolLnec mondasa zerent, az eget altal hatta, Valamit keg'eg imatsagodban kerendez, meg n'eresnec bizodalmaval keryed, Mert vg' mond a meg LolhatatLan bizonsag, valamit imaLagtokban kerendetec, hig'etec ||[4] mert vezitec es meg lezen tinektec A te imaLagod leg en, nag'sagos zeretetben meg erosihtetet, Mert vg' mond zent gergel doctor, hog' az tokelletes imaLagnac haznalatta, zeretetnec magassa A te imaLagod toaba leg'en, kesedelmes, zemermes, igaz, g'akorlatos, es siralmas, Es miert az imatsag semi nem eg'eb, hanem neminemo elmenec fel emelesenec istenhez ku'ldese, Annac okaert minec eloto imadkozn'i kezdez, zerez'ed temagadat, belolualo ayhtatossagra, ha akarz, in'tn'i az isteni kostolasra, auag' edessegre, Mert zent gergel tano bizon ||[5]saga zerent, az imatsag az zu'uee nem az ayakake, Mert isten nem az kon'ongonec zauara ig'ekezic, de az imatkozonac zu'uet nezi, Es azert mong'a vala az bolL salomon, fyam az imatsagnac eloto, meg zerez'ed lelkedet, es ne akar' olannac lenned, a mel' embor istent keserti, Az imatkozo keg'eg akor mondatic istent keserten'i. mikoron zu'uenec seminemo zerzesenelku'l meg'en az zozerent valo imatsagra, es ottogel isteni edesseget ker, de Lac alig auag' soha meg nem n'erheti, mert ez ilen, nem mondatic ayhtatos imatkozonac, de incab, ||[6] ayhtatlannac, es igeknec vgatoyanac, Azert ha az imatsagban haznaln'i akarz. elozor zu'uedet, ayhtatossagra zerez'ed, Mert ez ilen zerzesrol mondatic, az ban. Mert az mëg nëm szönik imádkozni, ki mëg nëm szönik jót cselekëdni. Az imádságban kegyég gyakorlatoson [17] és késëdelmesen [18] mëgmaradj szüvednek mélységës ájtatosságával és alázatosságával, mert a maga-mëgalázónak imádsága, a bölcsnek mondása szërént, az eget áltálhatja. Valamit kegyég imádságodban kérendesz, mëgnyerésnek bizodalmával kérjed. Mert úgy mond a mëgcsolhatatlan bizonság: Valamit imádságtokban kérendetëk, higgyetëk, mert vëszitëk [19] és mëglészën ti néktëk. A të imádságod légyën nagyságos [20] szeretetben mëgerösijtetëtt. Mert úgy mond Szent Gergely doktor, hogy az tökélletës imádságnak használatja szeretetnek magassa. A të imádságod továbbá [21] légyën késëdelmes, szemërmës, igaz, gyakorlatos [22] és siralmas.[23] És miért az imádság sëmmi nëm ëgyéb,[24] hanëm néminëmö [25] elmenek fëlemelésének Istenhëz küldése, annak okáért minek elöttö imádkoznyi kezdesz, szërëzjed të magadat belöl való ájtatosságra,[26] ha akarsz jutnyi az isteni kostolásra avagy édëssëgre.[27] Mert Szent Gergely tanóbizonsága szërént az imádság az szüvé, nëm az ajakaké,[28] mert Isten nëm az könyörgönek szavára igyekëzik[29] de az imádkozónak szüvét nézi. És azért mondja vala az böles Salomon: Fiam, az imádságnak elöttö mëgszërëzjed lëlkëdet,[30] és në akarj ollyannak lënnëd, a mëlly embör Istent késérti. Az imádkozó kegyég akkor mondatik Istent késértenyi, mikoron szüvének sëmminëmö szërzése nélkül [31] mégyën az szó szërént való imádságra [32] és ottogyël [33] isteni édëssëgët kér, de csak alig avagy soha mëg nëm nyerheti, mert ez illyetén nëm mondatik ájtatos imádkozónak, de inkább ájtatlannak [34] és igéknek ugatójának. Azért ha az imádságban használnyi akarsz,[35] elöször szüvedet ájta-

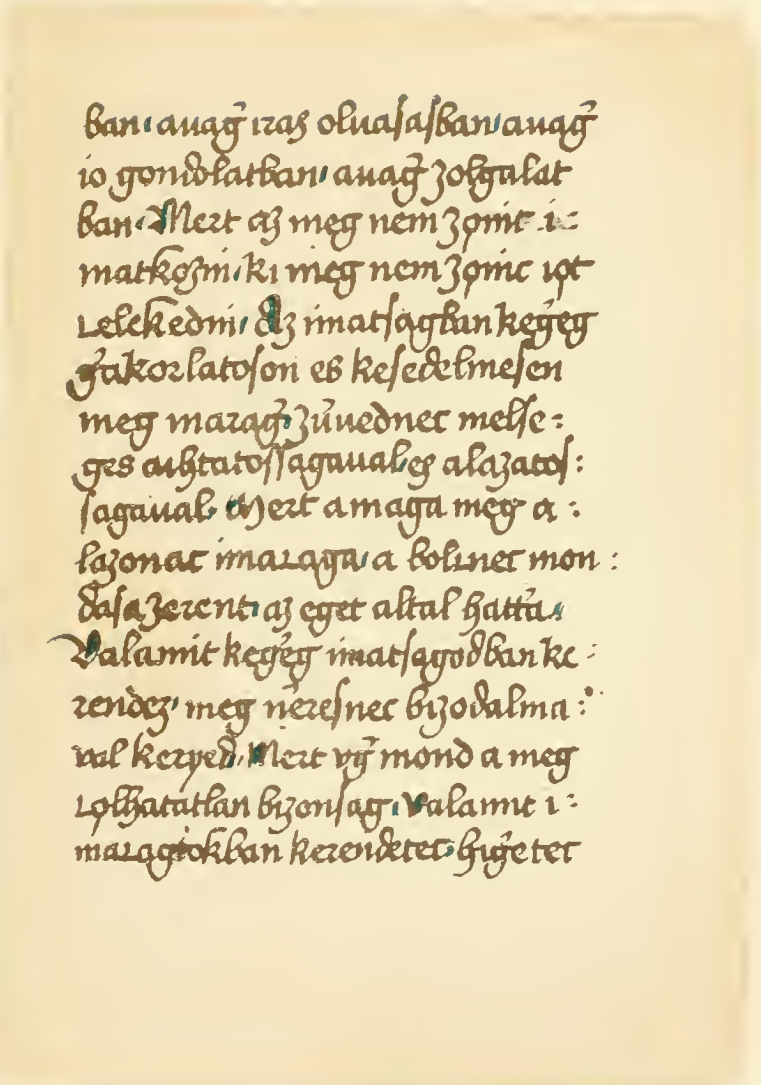

A VITKOVICS CODEX 3. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1525.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

profetanac myatta, Vram mendenhato isten az o zu'noknec zerzeset halgata meg a te foled. Azert olnastatic az zent atťac eleteben. Valami nemoknec akaronc leletetńi az imatsagban, Annac elotо, ol'anoknac zerezu'c meg makonkat

tosságra szërëzjed. Mert ez illyen szërzésről mondatik az prófétának miatta: Uram, mëndënható Isten, az ő szüvöknek szërzését hallgatá mëg a te fóled![36] Azért olvastatik az szent attyák[37] életében: Valaminëmöknek akaronk lëlettetnyi az imádságban, annak elöttö ollyanoknak szërëzjük mëg magonkat.[38]

Jegyzetek.

1. *új szërzetësëk*, am. novitiusok.

2. *épőljetëk mëg*, am. erősödjetek meg. újuljatok meg. A régi nyelv az *épül*, *megépül* igéket általában ezzel a jelentéssel használta. A mai „ædificatur" jelentéssel igen ritkán fordulnak elő.

3. *mëgbizonyijthassátok*, am. megbizonyíthassátok. Az *-ít* képző az eredetiben itt és általában *-yht* v. *-iht*-vel van írva. a mit valószinűleg *-ijt*-nek vagy *-íjt*-nek kell olvasni. Ez az *-ijt* ejtés az eredetibb *-ejt*, *-ojt*-ból könnyen megmagyarázható.

4. «*mu'*». Bizonyára tollhiba *mi* helyett.

5. *këllemetës*, am. tetsző (Istennek tetsző akarata). A régi nyelvben általános szavunknak e jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

6. *tökélletës*. Itt am. eltökélt, határozott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *sötétësëk*. A köznyelvi ejtés szerint *sötétësek* volna; nyelvemlékünk azonban alább a mélyhangú *világos* szó többesét is így írja: *világosok* e h. világosak.

8. *némikoron*, am. egykor, valamikor. Közönséges régi szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Előrészét, a *némi*-t ma is használjuk, a *né-mely*, *né-ha*, *né-hol* szókkal együtt. (Vö. a *né-ki*-ről, fönt 149. l.)

9. *kegyég*, am. pedig. Vö. *kedég* és *kegyig*, fönt 120. és 140. l.

10. *elköles*. Az *erköles* szónak általános régi eredetibb alakja, a melyből a mai *r*-es ejtésmód dissimilatio utján állt elő, épúgy mint a hogyan a régi *mélföld*-ből *mérföld* lett. (Vö. Kúnos Ignácz: *A mássalhangzók dissimilatiója a magyarban. Magy. Nyelvőr* XI. 492.)

11. *mëgépijtetnyi*, am. megújíttatni. A *megépít* igét ilyen jelentéssel is használták őseink (l. *Nyelvtört. Szót.*). Vö. föntebb *épőljetëk meg*.

12. *alá való*, am. alábbi. Ma csak átvitt értelemben beszélünk *aláraló* dologról, *aláralóság*-ról.

13. *szobnia* vagy *szobnya*, am. szabni.

14. *miért*, am. mert, mivel. (Vö. fönt 105 l.)

15. *ëneselkëdjél*, am. iparkodjál, törekedjél. Régen ez volt az *ineselkedik* ige általános jelentése. E mellett még leselkedést, leskelödést is jelentett (l. *Nyelvtört. Szót.*) s ez utóbbiból fejlödött ki a mai használata.

16. *avagy — avagy*, am. vagy — vagy. Ma így párosan nem használjuk.

17. *gyakorlatoson*, itt am. állandóan. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*).

18. *késëdelmesen*, am. huzamosan, sokáig tartóan. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

19. *rëszitëk*, am. elveszitek, elnyeritek.

20. *nagyságos*, am. nagy, igen nagy A *-ságos*, *-séges* képzővel bővült melléknevek általában ilyen fokozó értelmüek a régi nyelvben.

21. *toábbá*, am. továbbá. Vö. *halálával* haláláral HB.

22. *gyakorlatos*, am. ‚gyakori', vagy mint föntebb (l. *gyakorlatoson*) ‚állandó' (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

23. *siralmas*, am. panaszos, siránkozó stb. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

24. *sëmmi nëm ëgyéb*, am. semmi egyéb, nem egyéb.

25. *néminëmő*. E szó itt nem az *elmére*, hanem az egész *elme-felemelés* kifejezésre vonatkozik. A hely értelme tehát: bizonyos elme-fölemelésnek Istenhez küldése.

26. *szërëzjed të magadat ájtatosságra*, am. indítsd magadat ájtatosságra. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *édësségre*, am. gyönyörüségre, élvezetre. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

28. *ajakaké*, am. ajkaké.

29. *nëm az könyörgőnek szavára igyekëzik*, am. nem szavára ügyel a kö-

nyörgőnek (hanem szivét nézi). Az *igyekezik* (*ügyekezik*) egyébiránt ugyanazon tőnek hajtása, mint az *ügyel*.

30. *mëgszërëzjed lëlkëdet*, am. indítsd föl lelkedet. Vö. föntebb *szërëzjed të mayadat ájtatosságra*.

31. *szüvének sëmminëmő szërzése nélkül*, szivének minden megindítása (hozzá készítése) nélkül. A *semmi*, *senki* tagadó névmásoknak ilyen használata ma is megvan nyelvünkben, pl. *semmi nélkül kezdett hozzá* e h. minden nélkül stb. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIII. 245—248. és XXI. 315.)

32. *szó szërént való imádság*, am. pusztán szóval való imádkozás.

33. *ottogyël*, am. legott, azonnal. Az *ott* szónak ma már nem használt régi változata, mely *ottogyol*, *ottogyal* és *ottogyon*, *ottogyan* stb. alakokkal is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

34. *ájtatlannak*. Az *ájtatos* szó ellentéte. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma alig használjuk; inkább azt mondjuk *áhítatlan* vagy *nem ájtatos*.

35. *az imádságban használnyi akarsz*, am. ha azt akarod, hogy imádságodnak haszna, sikere legyen. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

36. *föled*, am. füled. A *fül*-nek ilyen alakja is előfordul többször a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

37. *attyák*. Bizonyára így kell olvasnunk az *att'ac* alakot. Vö. *attya* stb. az Ehrenfeld-Codexben, fönt 102. l.

38. «*makonkat*». Íráshiba *magonkat* helyett.

Kiadás. A Vitkovics-Codex egyetlen kiadása Volf Györgytől való, ismertető bevezetéssel, *Nyelvemléktár* VII. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belőle Horvát István, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. Horvát István: *Az új Szerzeteseknek Regulájuk 1525-dik évből Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. XI. 91—93. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 29. l.

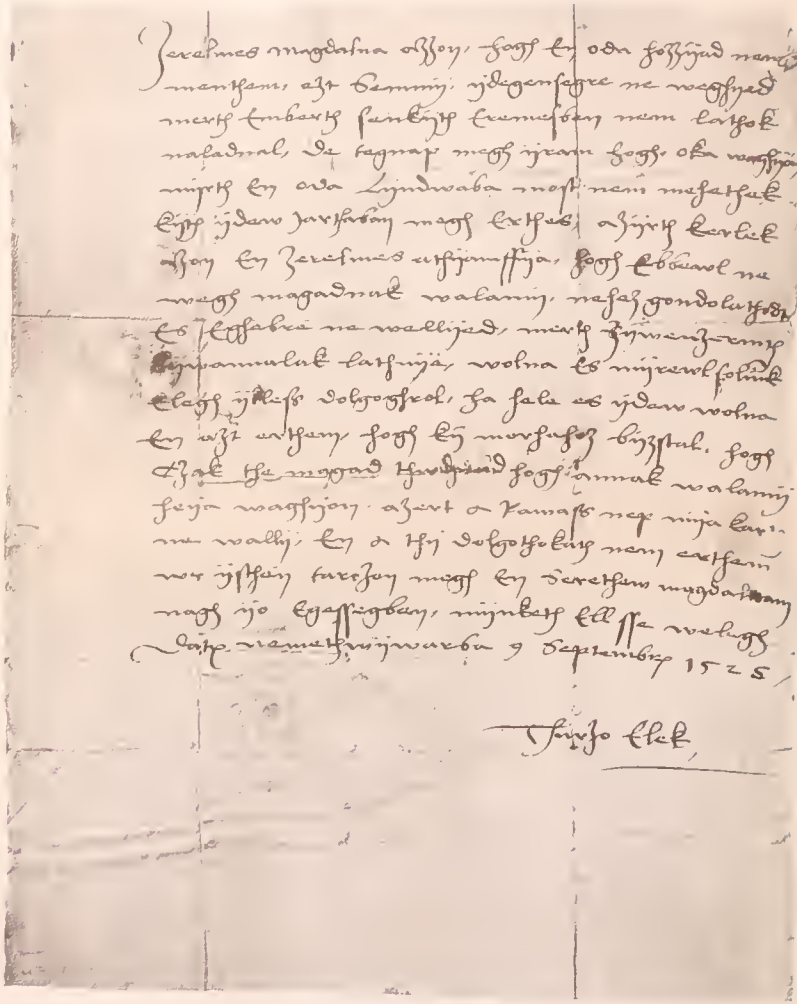

Zerelmes magdalna azzon, hogh en oda hozzyad nem
menthem, azt semmy ydegensegre ne weghyed
merth emberth senkyth eremesben nem lathok
naladnal, de tegnap megh yram hogh oka waghyon
myrth en oda Lyndwaba most nem mehethek
kyth ydew Jarthaban megh erthes, azyrth kerlek
azon en zerelmes athyanffya, hogh ebbewl ne
wegh magadnak walamy, nehez gondolathodt
es Eghebre ne wellyed, merth zywenzermth
lywannalak lathnye, wolna es myrewl solunk
elegh ytless dolgoghrol, ha hele es ydew wolna
en azt erthem, hogh ky morhahoz byzstal. hogh
Czak the magad thudyand hogh annak walamy
heya waghyon azert a Ramass nep nya kar-
ne wally, en a thy dolgothokath nem erthem
wr ysthen tarczon megh en serethew magdalnam
nagh yo egessegben, mynketh ell sse welegh
datt nemethwywarba 9 septembr 1525

Thurzo Elek

THURZÓ ELEK LEVELÉNEK HASONMÁSA (1525)
Eredetije az Országos Lev Itárban

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Thurzó Elek szerelmes levele 1525-ből.

Az *Országos Levéltárnak* egy harmadik (*O. L. D. 24774.* alatti) ereklyéjét mutatjuk be e fejezetben, Thurzó Elek tárnokmesternek jegyeséhez, Székely Magdolnához írt levelét, melyet főképen érzelmes hangja tesz érdekessé.

A rövidke levél betűszerinti szövege és eredeti kiejtése a következő.

A levél betűszerinti szövege.

Zerelmes magdalna azzon, hogy en oda hozzyad nem menthem, ezt semmy, ydegensegre ne weghyed merth emberth senkyth eremesben nem lathok naladnal, de tegnap megh yram hogh oka waghyon myrth en oda Lyndwaba most nem mehethek kyth ydew jarthaban megh erthes, azyrth kerlek azon en zerelmes athyamffya, hogy ebbewl ne wegh magadnak walamy, nehez gondolathodt es eghebre ne wellyed, merth zywenzerinth kywannalak lathnya, wolna es myrewl soľunk elegh ylless dolgoghrol, ha hele es ydew wolna En azt erthem, hogh ky morhahoz byzstal, hogh czak the magad thwdnad hogh annak walamy heya waghyon, azert a rawass nep mya karth ne wally, en a thy dolgothokath nem erthem wr ysthen tarczon megh en serethew magdalnam nagh yo egessegben, mynketh ell sse welegh Datum nemethwywarba 9 septembris 1525. Thurzo Elek.

Eredeti kiejtése.

Szerelmes Magdalna asszony,[1] hogy én oda hozjád nëm mëntem, ezt sëmmi idegënségre në vëgyed,[2] mert embërt sënkit ërëmesben[3] nëm látok náladnál. De tëgnap mëgirám, hogy oka vagyon, mirt[4] én oda Lindvába most nëm mëhetëk, kit idö jártában[5] mëgértesz. Azírt kérlek azon,[6] én szerelmes atyámfia,[7] hogy ebből në végy magadnak valami nehéz gondolatot[8] és ëgyébre në véljed, mert szivem szerint[9] kivánnálak látnia. Volna ës miről szóljunk elég illyes dolgokról, ha helye és idő volna. Én azt értëm, hogyki morhához bíztál,[10] hogy csak të magad tudnád, hogy annak valami héja vagyon. Azért a ravasz nép miá kárt[11] në vallj. Én a ti dolgotokat nëm értëm. Úr Isten tartson mëg, én szerető Magdalnám, nagy jó egésségben. Minket el në feledj. Datum Németújvárba 9. septembris, 1525. Thurzó Elek.

Jegyzetek.

1. *asszony*. E szót a régiek hajadonokra is alkalmazták, a minek maradványa egyébként maga a *kisasszony* szólítás is.

2. *ideyënségre në vëgyed*, am. idegenségnek ne véljed.

3. *ërëmesben*, e h. *ërëmestben*, am. örömestebb(en).

4. *mirt*, am. mért, miért.

5. *idő jártában*, am. idővel, idő folytán, idő multával.

6. *kérlek azon*. Régen általános rag használat; ma: *arra kérlek*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *atyámfia*. E szó itt a szokásos általánosítással van használva, a mennyiben nőre vonatkozik.

8. *nehéz gondolatot*, am. aggasztó, rossz gondolatot.

9. *szivem szërint*, am. szivemből. Az eredetiben, úgylátszik a kiejtést követve, *zyvemzerinth* áll; az első betűt pedig előbb *s*-nek írta a levélíró.

10. *hogyki morhához bíztál*, am. a mely jószágban bíztál. A *hogyki*-röl vö. fönt 109. l.

11. »*karth*». Két utolsó betűje el van mosódva.

Repertorium. Ez eddig kiadatlan nyelvemlékről csupán egy helyen van rövid említés: Fejérpataky Lászlónak *Az Országos Levéltár oklevél-kiállítása* cz. czikkében, *Magy. Könyvszemle* 1882. évf. 126. l. — Thurzó Elekről l. Nagy Iván: *Magyarország családai* XI. 201. 204.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Az Érdy-Codex.

A legnagyobb magyar legendagyüjtemény s egyszersmind a legterjedelmesebb regi magyar kézirat a nyelvi szempontból nagybecsü Érdy-Codex. Egy középszerü folió alakú papiros-codex ez, legnagyobb részt apró folyó irással, kisebb részben, a darabok és fejezetek czímeiben s az episztolákban és evángéliomi szakaszokban, rideg betükkel két hasábosan irva. (L. a hasonmást.) Az egészet egy kéz munkájának tarthatni s leirója egy ismeretlen karthauzi szerzetes volt, ki a végsor vallomása szerint 1527-ben Szent Kelemen napján vagyis november 23-án fejezte be. Ez évszám még kétszer kerül elő, az 515. és 605. lapokon, tehát a codex utolsó negyedrészében, s minthogy a *Prologus* a munka egyik okául a *pestifera luteriana heresis*-t vagyis a reformácziót emliti, ez pedig hazánkban csak 1520 után kezdett terjedni: ennélfogva a codex irásának kezdetét ez évtől túlra, s az utolsó rész készülésének időtartamát véve alapúl, legalább is 1524-re kell tennünk, ámbár szerzetes léven a leirója, ki az ily munkához bőséges idővel rendelkezett, nem lehetetlen, hogy az egész kézirat az 1526. és 1527. évek alatt készült. A nyelvemlék érdekét emeli ama körülmény is, hogy ez az egyetlen irodalmi emlék, a mely a magyar néma barátoktól fönmaradt. Tartalma tulajdonkép prédikácziók az egész évre, azonban egy részében az egyházi év kilenczven főbb szentjének legendáit is magában foglalja s nem csekély érdeket nyer az által is, hogy a magyar egyházban különösen tisztelt szentek legendáit, Szent István és Szent László királyokét, Szent Imre herczegét, Szent Erzsébetét, Szent Gellértét stb. elbeszéli.

Codexünk legnagyobb részt Temesvári Pelbárt, XV. századi hires egyházi iró* latin munkáinak alapján készült, azonban néhány máshonnan beiktatott compilatiót leszámítva, egészében véve már szintén csak másolat.

Készülése helyét valamint régi birtokosait és viszontagságait nem ismerjük. Csak annyit tudunk, hogy e század elején a nagyszombati érseki papnevelő intézet könyvtárát volt. Innen 1814-ben Stipsics Ferencz apátkanonok fölajánlása folytán a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának birtokába jutott, a hol *Quart. Hung. 358.* jelzet alatt «Nagyszombati kézirat» czímmel őrzik. Nevet Toldy Ferencz adta, ki legelső ismertetőjéről, *Érdy Jánosról*, Érdy-Codexnek nevezte el.

Orthographiája valamint nyelve is nagy részt megegyezik a Jordánszky-

* Vö. fönt 28. l.

Codexével, ámbár mindkét tekintetben vannak közöttük jellemző különbségek. Az *ó* hangot általában csak fölül vonásos *ó*-val jelöli ugyan, de a rideg írásban, jobban megtekintve, az alsó vonáskát is megtalálhatjuk, mint a Jordánszky-Codexben. Használja rá e mellett, mint codex-rokona, az *ew* kapcsolatot is. A fölül balra két vonással ellátott *"w* itt már csak *ü* hangot jelent. A jés hangokat ugyanúgy jelöli mint a Jordánszky-Codex, azzal a különbséggel, hogy itt a két vonásos *ǵ*, *ĺ* stb. ritkább a *gy*, *ly*-féle irásmódnál. A két vonás különben az Érdy-Codexben is általánosabb értékű kihagyó jel, így pl. *hoz"* am. *hozy* vagyis *hozj* hozz; *yar"* am. *yary* járj stb. Az *ǵ* kettőztetése gyakori az Érdy-Codexben is, ellenben az *ő* névmásnak kezdő *h*-val való írása itt már nem fordul elő.

Nyelvében is vannak, mint említettük, kisebb jellemző eltérések. A fő sajátságokra nézve azonban, különösen a hosszú magánhangzók megőrzésében megegyezik a Jordánszky-Codexszel (l. fönt XIX. fejezet).

Hogy a codex kétféle írását bemutathassuk, a 140. lapnak adjuk hasonmását. Tulajdonképi szöveg-szemelvényünk azonban a Szent István legendának kezdő része, a codex 495—498. lapjairól.

1. Részlet a Szent István legendából.

(Érdy-Codex 495—498. l.)

A szöveg betüszerinti olvasása.

Wr Iesus Cristus zyletetynek wtanna oly mynt zaaz heyan ezer eztendó felee yrwan mykoron teeb orzagok kózót wgy mynt ez orzagh Cronicayaban talallyok az Scyttyay magarok Constantinapolt es eegheez górógh orzagot ffeel dwltaak volna es ez wylagon zertezerenth kerezttyenseegben ees sok pwztasagot tóttenek volna myeert ewk poganok valanak. Vala azon ydónek wtanna eegy hatalmas Capitan feyedelem kynek Taxon vala newe es mynd eegheez alffóldet raacz orzagot mynd gherek orzaghygh hodoltattya vala Es lakasa vala taxon óreeny az alffóldón. Ez feyedelemnek ydó yartaban leenek keth ffyay: Geyssa es Myhaal'. Ez Myhal feyedelemnek leenek esmegh keth ffyay: eegyk newezee kopaz lazlonak az masodykat Vazwlnak. kopaz lazlonak ydó yartaban leenek harom ffyay Andras Bela es leuente. Belatwl leen zent lazlo lengel orzagban, kyról

A szöveg eredeti kiejtése.

Úr Jézus Krisztus sziletetinek[1] utánna ollymint[2] száz héján ezër esztendő felé írván, mikoron tëbb országok között, úgymint ez ország krónikájában találjok, az szittyai[3] magyarok Konstántinápolyt ës[4] egész[5] Görögországot földúlták volna, ës ez világon szërte szërént[6] kërësztyénségben és sok pusztaságot töttenek[7] volna, miért ök pogánok valának: vala azon időnek utánna ëggy hatalmas kapitán fejëdelëm, kinek Takson[8] vala neve ës mind egész alföldet, Ráczországot mind Gërëgországig hódoltatja vala, ës lakása vala Takson-Örény[9] az alföldön. Ez fejëdelëmnek idő jártában lének két fiai: Gëjsa[10] ës Mihály. Ez Mihály fejëdelëmnek lének ësmég két fiai: ëggyiket[11] nevezé Kopasz Lászlónak, az másodikat Vazulnak. Kopasz Lászlónak idő jártában lének három fiai: András, Béla ës Levente. Bélától lén Szent László Lengyelországban, kiről

nylwabban vagyon meg yrwan zent lazlo kyral eeleteeben.

Taxonnak az elssew ffyatwl kynek vala newe Geyssa, azon ydóben mykoron Cristus zyletetynek wtanna yrnanak kylencz zaaz hathwan kylencz eztendóben wr istennek kywalt keeppen valo malazttyabol zyleteek zent Isthwan kyral, zent Isthwan kyraltwl teeb ffyay kózót zyleteek az eedes zyz zent ymre herczegh, kynek zentsseeges eeleteet ha isten egheesseegben hagyan az ew zent ynnepe napyan megh hallyok nylwabban. Mastan emlekózzywnk az ew zent attyanak meltosagus zent eeleteeról. Mykoron azert Bodogssagus zent Isthwan kyral ffeel serdwlt emberkoraban ywtot volna gyoropodyk vala mynt meenyból adatot nemes magzat, zent ayandeek, mynd wr istennek mynt embereknek latasara yo elkóehben Iamborsagban zent malaztban, isteny feelelemben es zeretetben es myndennek wtanna zentsseeghes eeletben. leelkeet eeltetween ayo'tatus ymachagokkal, elmeeyeet meennyey gondolatokkal ez vylaghy testy eeleteet zent beyttel vygyazassal es zarandok yarassal: felette kylemben honnem az mastany wrak feyedelmek es nemessek ‖ [496] Mykoron azert wr isten az kyralsagban megh eróssóytótte volna ottan pokolbely sathan wtanna erede hogy el eytenee mert nehezzee tarttya vala hogy az ew zent eerdemeenek myatta ez orzagot kezeeból ky zalaztotta volna. Vala azert az ydóben Somogyssagban egy pogan hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe az reeghy kopaz zyrynd feyedelemnek maradeka, ky meegh zent Isthwan attyanak eelteeben ees eróssen wralkodyk vala mynd egheez Somogsagban es zalassagban. Mykoron zent Isthwan kyralnak attya Geyssa ky mwlt volna tamada ffeel ez gonoz kegyetlen

nyilvábban [12] vagyon mëgírván Szent László király életében.

Taksonnak az első fiától, kinek vala neve Gëjsa, azon időben, mikoron Krisztus sziletetinek utánna írnának kilenczszáz hatvankilencz esztendőben,[13] úr Istennek kiváltképpen való malasztjából szileték Szent István királ. Szent István királtúl több fiai között szileték az édës szíz Szent Imre [14] herczëg, kinek szentségës életét, ha Isten egésségben hagyand,[15] az ő szent innepe napján mëghalljok nyilvábban. Mastan emléközjünk az ő szent atyjának mëltóságus szent életéről. Mikoron azért bódogságus Szent István királ fëlserdült embër korában jutott volna, gyoropodik vala mint mënnyből adatott nëmës magzat, szent ajándék, mind úr Istennek mind embërëknek látására jó elkőcsben,[16] jámborságban, szent malasztban, isteni félelëmben ës szeretetben ës mindënnek utánna szentségës életben, lëlkét éltetvén ájojtatus [17] imádságokkal, elméjét mënnyei gondolatokkal, ez világi testi életét szent bëjttel, vigyázással [18] ës szarándokjárással,[19] fëlëtte kilëmben,[20] honnëm az mastani urak, fejëdelmek ës nëmëssëk. Mikoron azért úr Isten az királságban mëgerőssöjtötte volna, ottan pokolbéli sátán utánna erede, hogy elejtené,[21] mert nehézzé tartja vala,[22] hogy az ő szent érdëmének miatta ez országot kezéből kiszalasztotta volna. Vala azért az időben Somogyságban [23] ëggy pogán hatalmas herczëg,[24] kinek Kuppán vala neve, az régi Kopasz Szirind fejëdelëmnek maradéka, ki még Szent István atyjának éltében és erőssen uralkodik vala mind egész Somogyságban ës Szalaságban.[23] Mikoron Szent István királnak atyja, Gëjsa kimúlt volna, ámada fël [25] ez gonosz këgyetlen

herczegh. Akarwan zent Isthwan kyral gonossaag zerent maganak veenny, az zent kyralt meg ólny ez mynd ez egheez orzaghnak wrasagaban esny Zent Isthwan kyral halwan az gonoz zandekot egyben hywaa az magyary wrakat es dychóseeges zenth Marthon pyspeknek seghódelmeet keerwen ky zalla kwppan herczeg ellen Es tewee hadnaggya Vencellinus newó wrat ky yewt vala hozyaa neemeth orzagbol. Es mykoron nagy eróss ytkózetót tóttenek volna wr istennek yrgalmassagabol, adateek az dyadalom zent Isthwan kyralnak Es azon hadban Vencellinus hadnagy meg ólee kwppan herczegót, kyeert nagy sok ayandekot es tyztósseegót veen az zent kyraltwl. Es az gonoz hytetlen Somogy hyspant vagataa neeggyee Zent Isthwan kyral Eggyk rezeet kyldee yztragomy kappwra. Az masodykat Wesprymee az harmadykat el ffeel Győrree, az Negyedyketh el bee erdelben, myeert mynd egheez orzaghnak ellesseege volt.

Masod hada zent Isthwan kyralnak leen Erdely waydawal, kynek Gywla vala newe kynek leanyatwl valo vala zent Isthwan kyral, kynek Sarolth vala newe Gyeyssanak felesseege. Mykoron azert yrnanak ezerketh eztendóben zent Isthwan kyral nyomoteek erdely vayda ellen es mykoron meg gyezte volna fogaa meg Gywlaat mynd azzon felesseeghewel es keth ffyaywal, kydee be magyar orzagba foghwa mert annak elette gyakortaa valo yzenettel es yrassal yntótte vala ewtet hogy lenne kerezttyennee es zenneek meg ez orzaagh haborgatasatwl. De soha reea nem haythataa, hanem az hytetlenseegból | Nagy erózak es wgy mynt akarattya ellen mynt ew hozyaa tartozowal ky haytaa es megh kereztóltetee. Annak wtanna Iamborwl eelween wgy tartaa mynt yo

herczëg, akarván Szent István királ anyját [26] gonosság szërént maginak vënni, az szent királt mëgölni ës mind ez egész országnak uraságában esni.[27] Szent István királ hallván az gonosz szándékot, ëggyben hívá az magyari urakat, ës diesőségës Szent Márton pispëknek segödelmét kérvén, kiszálla[28] Kuppán herczëg ellen ës tëvé hadnagygyá Venczellinus nevő urat, ki jött vala hozjá Némëtországból. Ës mikoron nagy erőss [29] itközetöt töttenek volna ur Istennek irgalmasságából, adaték az diadalom Szent István királnak. Ës azon hadban [30] Venczellinus hadnagy mëgölé Kuppán herczëgöt, kiért nagy sok ajándékot ës tisztösségöt [31] vén az szent királtúl. Ës az gonosz hitetlen Somogy hispánt [32] vágatá négygyé Szent István királ. Ëggyik részét kildé isztragomi [33] kappúra, az másodikat Veszprimé,[34] az harmadikat el-fël [35] Győré, az negyediket elbé [35] Erdélben, miért mind ez egész országnak ellensége volt.

Másod hada Szent István királnak lén erdéli vajdával, kinek Gyula vala neve, kinek lëányátúl való vala Szent István királ, kinek Sarolt [36] vala neve, Gyëjsánag felesége. Mikoron azért írnának ezërkét esztendőben, Szent István királ nyomoték [37] erdéli vajda ellen, ës mikoron mëggyézte volna, fogá mëg Gyulát mind asszon-feleségével [38] ës két fiaival, kidé [39] bé Magyarországba fogva, mert annak elétte gyakortá [40] való izenettel ës írással intötte vala ötet, hogy lënne kërësztyénné ës szénnék mëg [41] ez ország háborgatásától.[42] De soha rëá nem hajthatá,[43] hanëm az hitetlenségből nagy erőszak ës úgymint [44] akaratja ellen, mint ő hozjá tartozóval,[45] kihajtá ës mëgkërësztöltetë. Annak utánna jámborúl élvén, úgy tartá mint jó

attyaat es holtok wtan ffeyeer varat nagy tyztósseeggel temetettee el. Es erdenseegh az ydótwl foghwa magyar orzaghoz halgatot mynd ez ydeyglen.

Harmad yeles hada leen zent Isthwan kyralnak az Bologarok es olahok ellen hawas el földeeben, kykkel annewal erőssebben vyaskodeek mygh erősseb helyen lakoznak vala, kyknek feyedelmók keean vala. De mykoron meg gyezte vala ewket nagy mondhatatlan keenchót es kazdagssagot nyere es az orzagot adaa tyztwl eg reeghy ósynek kynek zoltan vala newe. Es haza yewe az zent kyral nagy nyereseeggel magyar orzagban. Az Zoltan feyedelem kedeegh hawas el földeeben nagy erekes leen es hatalmas kytwl zarmazanak az Zoltanok es ez orzagtwl el zakadwan nagy sok nyomorwsaggal fyzeteek meg az yo teetelt Zent Isthwan kedeeg az nagy nyereseegból nagy sok zent egyhazakat es kalastromokat rakattata ez orzagban wr istennek azzonywnk zyz marianak Es az meennyey dychóseeges zentóknek tyztósseegókre, kyket kylemb kylemb varasokkal valalokkal es kywl belól valo zeepseegókkel meg erőssóythween kyket az mastany Iobaghwrak es Nemessek ffeel eeghetnek el pwztoythnak es magoknak foglalnak, kyknek bozzw alloya az teremtew wr isten.

Enneel sokkal tób hadakozasy voltanak bodog zent kyralnak ez zegheen orzagnak otalma mellet kyket ha mynd megyrnank ydó sem zenwednee. Annak okaert keesalkoggywnk arrol ew zent newe dycheeretyre meely zorgalmas lett legyen mynd ew azzon felesseegewel keslawal zent egyhazaknak gond vyselecseeben. Wgy olwastatyk rolok az orzagh Cronicayaban hogy mynden eztendóben el yaryaak vala ez orzagok meg latogatwan neezógethween myndden zent egyhazakat kykben

atyját ës holtok után Fejérváratt[46] nagy tisztösséggel temettetè el. Ës Erdénség[47] ez idötől fogva Magyarországhoz hallgatott[48] mind ez ideiglen.

Harmad jelës hada lén Szent István királnak az bolgárok[49] ës oláhok ellen Havaselföldében,[50] kikkel annéval[51] erőssebben viaskodék, míg[52] erőssebb helyën lakoznak vala, kiknek fejëdelmök Këán vala. De mikoron mëggyézte vala öket, nagy mondhatatlan kincsöt ës kazdagságot nyere ës az országot adá tisztül ëggy régi ösinek, kinek Zoltán vala neve. Ës haza jöve az szent király nagy nyereséggel Magyarországban. Az Zoltán fejëdelëm kedég Havaselföldében nagy ërëkës[53] lén ës hatalmas, kitül származának az Zoltánok, ës ez országtúl elszakadván, nagy sok nyomorúsággal fizeték mëg az jótételt. Szent István kedég az nagy nyereségből nagy sok szentëgyházakat ës kalastromokat[54] rakattata ez országban úr Istennek, asszonyunk Szüz Máriának ës az mënnyei dicsőségës szentöknek tisztösségökre, kiket kilëmb-kilëmb várasokkal, valálokkal[55] ës kívül-belől való szépségökkel mëgerőssöjtvén, kiket az mastani jobbágyurak ës nëmëssëk fëlégetnek, elpusztojtnak ës magoknak foglalnak, kiknek bosszúállója az terëmtő úr Isten.

Ennél sokkal több hadakozási voltanak bódog szent királnak ez szegén országnak ótalma mellett,[56] kiket ha mind mëgirnánk idő sëm szenvedné.[57] Annak okáért késálkodjunk[58] arról ő szent neve dicséretire, mëlly szorgalmas lëtt légyën mind ö asszon-feleségével, Këslával,[59] szentëgyházaknak gondviselésében. Úgy olvastatik rólok az ország krónikájában, hogy mindën esztendőben eljárják vala[60] ez országot,[61] mëglátogatván, nézögetvén mindën szentëgyházakat, likben

kyűl belól ha my fogyatkozaast lattanak addeeg onnan el nem mentenek mygh zerewel meg nem eeppóytetteek. Azonkeppen kesla keralne azzon myse mondo rwhakat olthaar ótózetóket kerezthóket es eegyeb eegyhaazbely rwhakat || [497] Megh neezóghetween megh wyogat vala Towabbaa egyhazy neepekról es feyedelmekról az zent kyralnak oly nagy gongya vala hogy ennen maga meg latogatta ewket visitalta examinalta ha yol eel awagy gonozwl, ha anyazent egyhazhoz laat, ha vygyaz az zeegheen nepón ha pastorssagaat zerewel vysely akar papok voltanak awagy Calastromban lakozo baratok, ha kyt latot hallot reesthnek twnyanak lenny meg feddótte Corrigalta, ha kyt latot hallot zent eeletűnek lenny azt lelke zerent zerette es eelt tanachawal. Es ersekkee pyspekkee emelte zentólte ewketh, mynt olwastatyk hogy zent Martonbol az apathwr zerzetból yztragomy ersekkee valazta valazta eegy zent eeletű fratert kynek Sebestyen vala newe, Calachay ersekkee frater Astricosth, pecy pyspekkee frater Maurosth eellyen zent atyakat kyk nem pwztoytottal mynt az mastanyak kyk gonossagra nem kóltótteek az zent egyhaaz yozagaat mynt az mastanyak, kyk el nem reekkentótteek Cristusnak rezeet yozagaat mynt az mastanyak. kyk sem hasarttra, sem torkossagra, sem draga rwhazatokra nem veztóghetteek az zent alamysnaak mynt az mastanyak : Annak okaert mynemew Iamborsagban es zent eeletben eeltenek az reeghyek nylwan vallya anya zent egyhaz. Vyzon ellen az mastany orzaglo es egyhaz byro feyedelmekkel pokol nem menyorzagh telyk bel. Merth zent Gergel doctor mondasa zerent annee halarra meltok mene sok zamtalan gonoz tórweent

kívül-belől ha mi fogyatkozást láttanak, addég onnan el nëm mëntenek, míg szërével [62] mëg nëm éppöjtették.[63] Azonképpen Kësla kërálné asszon misemondó ruhákat, oltár-ötözetöket,[64] kërësztöket ës ëgyéb ëgyházbéli ruhákat mëgnézögetvén mëgújogat [65] vala. Továbbá ëgyházi népekről ës fejëdelmekről [66] az szent királnak oly nagy gondja vala, hogy ënnën maga mëglátogatta őket, vizitálta, ëgzaminálta, ha jól él [67] avagy gonoszúl, ha anyaszentëgyházhoz lát,[68] ha vigyáz az szëgen népön,[69] ha pásztorságát szërével viseli, akár papok voltanak avagy kalastromban lakozó barátok. Ha kit látott, hallott rëstnek, tunyának lënni, mëgfeddötte, korrigálta; ha kit látott, hallott szent életűnek lënni, azt lëlke szërént [70] szerette ës élt tanácsával, ës érsëkké, pispëkké emelte, szentölte őket, mint olvastatik, hogy Szentmártonból, az apátúr-szërzetből [71] isztragomi érsëkké választa [72] ëggy szent életű frátërt, kinek Sebestyén vala neve, kalacsai érsëkké frátër Asztrikost,[73] pécsi pispëkké frátër Maurost,[74] — ëllyen [75] szent atyákat, kik nëm pusztojtották [76] mint az mastaniak; kik gonosságra nem költötték az szentëgyház jószágát mint az mastaniak; kik el nëm rëkkentöttek [77] Krisztusnak részét, jószágát mint az mastaniak; kik sëm hásártra [78] sëm torkosságra sëm drága ruházatokra nëm vesztögették az szent alamisnát [79] mint az mastaniak. Annak okáért minëmő jámborságban ës szent életben éltenek az régiek, nyilván vallja anyaszentëgyház. Viszon-ellen [80] az mastani országló ës ëgyházbíró fejëdelmekkel [81] pokol, nëm mënnyország telik bel! Mert Szent Gergel doktor mondása szërént anné halárra méltók, mennë [82] sok számtalan gonosz törvént,

hamyssagot es fórtelmes peldaat holtok wtan hattanak.

Towabbaa meely nagy yrgalmas zywó volt bodogssagus zent Isthwan kyral nylwan meg ysmertettetyk kyról wgy olwastatyk hogy mynden koron ew kyraly aranyas erzeenye tellyes volt aran foryntal es peenzel, soha oly zeghen hozyaa nem ẏẅhetót awagy chak latot volna wton elmwlny ees, hogy hewon el bochatta volna. Egy eeyel kedeegh ffeel kele es meene kózykben az zeegenyeknek egy sakcho peenzel, hogy az zeeghenyek azt lattaak volna reea rohananak es mynd peenzeet el ragadozaak | Mynd zeep kyraly ewz zakalaat ky zaggataak, hogy mykoron azt zenwette volna az isten embóre es Cristus Iesusnak vyteze nem aloytaa tyztóletlenseggre es bozzwsagra. De nagy eremmel es halaa adassal az eedes teremtó wr istennek zent zyleye keepe eleyben meene es terdre esween monda nagy ffeel zowal es syrassal. O meennyey dychóseeghnek kyralne azzonya es ennekem: yme kyt te kyrallyaa tetteel az te vytezyd mynemew tyztósseeggel ylleteek. Ha ellenseegem tótte volna raytam haat te zent seghedelmeddel meg allanaam bozzwmat. De ezt kywanom ennekem az erek bodogsagban meg fyzethny Idwezeytenknek mondasa zerent. Ty feyetóknek egy hay zaala sem veez el: hogy ezenkeppen ymachagaat el veegezte volna az zent kyral zyweeben meg vygaztaltateek azzonywnk mariatwl es nag halaa adassal hazaban meene.

Ymaran lassok megh mykeppen az angyaly zent Coronawal meg koronaztateek. Az ydóben mykoron Geyssa meg holt volna neegyed eztendóre kelween kyldee be Calachay ersceket Romaban wr papahoz, kynek Astricus awagy Anastasius lesthaa vala newe

hamisságot ës förtelmes példát holtok után hattanak.

Továbbá mëlly nagy irgalmas szívő volt bódogságus Szent István királ, nyilván mëgismertettetik. Kiről úgy olvastatik, hogy mindënkoron ő királi aranyas erszénye tellyes volt aran forinttal ës pénzzel; soha olly szëgén hozjá nëm jühetött,[83] avagy csak látott volna úton elmúlni[84] és, hogy hévon[85] elbocsátta[86] volna. Ëggy éjjel kedég fëlkele ës mëne közikben[87] az szëgényëknek ëggy sakcsó[88] pénzzel. Hogy az szëgényëk azt látták volna, rëá rohanának ës mind pénzét elragadozák, mind szép királi ősz szakállát kiszaggaták. Hogy mikoron azt szenvedte volna az Isten emböre ës Krisztus Jézusnak vitéze, nëm alojtotta tisztöletlenségre[89] ës bosszúságra, de nagy ërëmmel ës háláadással az édës terëmtő úr Istennek szent sziléje képe eleiben méne ës térdre esvén, mondá nagy fëlszóval ës sírással: «Ó mënnyei dicsőségnek királné asszonya ës én nékëm![90] Ímé, kit të királylyá tëttél, az të vitézid minëmő tisztösséggel illeték. Ha ellenségëm tötte volna rajtam, hát të szent segëdelmeddel mëgállanám bosszúmat. De ezt kívánom én nékëm az ërëk bódogságban mëgfizetni,[91] Idvëzëjtenknek[92] mondása szërént: Ti fejetöknek ëggy hajszála sëm vész el.» Hogy ezënképpen imádságát elvégezte volna, az szent királ szivében mëgvígasztaltaték asszonynnk Máriától ës nagy háláadással házában méne.

Immáran lássok mëg, miképpen az angyali szent koronával mëgkoronáztatek. Az időben, mikoron Gëjsa mëgholt volna, nëgyed[93] esztendőre kelvén[94] kildé bé kalacsai érsëkët Rómában úr pápához,[95] kinek Asztrikus avagy Anasztázius Lëstá[96] vala neve,

hogy ez wyonnan valo kerezttyeneknek magyar orzagban kyldene papay aldomasth hogy a' mynem w zent egyhazakat rakattatot volna zentólhetneek megh, es eeg kyraly koronaat kywel zentóltethnek ffeel az kyralsagra mert meegh chak valaztatus volna. Azon ydóben masfelól Myska ees lengel kyral wr istennek malazttyabol kereztyennee lett vala. Es wgyan azert az az kyraly meltosagnak Coronazattyaert kyldót vala be wr papahoz, kynek ymaran megh zerzette vala az zent Coronayaat. Es meel napon ky akarnaa kyldene az lengyel kyralnak kówetyt, Azon eeyel istennek zent angyala meg yeleneek wr papanak almaban mondwan. Az Coronaat kyt zórzótteel honapy napon ysmeretlen neepnek kówety yẅnek hozyad kyk Coronaat keernek az ew feyedelmóknek atyay aldomassal Es kethseeghneel kyl azoknak aggyad, mert ewtet yllety az ew nagy eerdemes voltanak myatta. Es azonkeppen Astricus ersek masod napon ‖ [498] Wr papahoz bel ywthwan es az kówethseegót megh yelenthween, myndden volta keeppen: Hogy azt hallotta volna wr papa nagy erembe leen raytta es myndent megh enghede nagy atyay zeretettel Es az angyaly coronat neky adaa. Annak felette eeg aran kereztót hogy zent kyral elót hordoznaak, az zent egyhazakat kedeeg mynt akarnaa wgy zentóltetnee. Es monda: yollehet en zent apostol helyót leegyek, De meltan Cristus Iesusnak apostola ky myat enny neepet haytot megh az wr isten. Annak wtanna Astricus ersek nagy eremmel haza yewe zent kyralhoz es az lengel orzagbely kyralnak mas Coronaat zereztete. Mynemew zent eeletben eeltleegyen kedeegh dychóseeges zent Isthwan kyral mynd holtyk ky yelenthety yghеeról yghеere kywe.

hogy ez újonnan való kërësztyénëknek Magyarországban kildene pápai áldomást,[97] hogy am minëmő szentëgyházakat rakattatott volna,[98] szentöltetnék mëg,[99] ës ëggy királi koronát, kivel szentöltetnék fël az királságra, mert még csak választatus [100] volna. Azon időben másfelől Miska és, lengyel király, úr Istennek malasztjából kërësztyénné lëtt vala, ës ugyanazért, azaz királi méltóságnak koronázatjáért kildött vala bé úr pápához, kinek immáran mëgszërzëtte vala [101] az szent koronáját. Ës mëlly napon ki akarná kildeni [102] az lengyel királnak követit, azon éjjel Istennek szent angyala mëgjelënék úr pápának álmában, mondván: «Az koronát,[103] kit szörzöttél, hónapi napon ismeretlen népnek követi jűnek [104] hozjád, kik koronát kérnek az ő fejëdelmöknek atyai áldomással, ës kétségnél kil [105] azoknak adjad, mert őtet illeti az ő nagy érdëmës voltának miatta.» Ës azonképpen Asztrikus érsëk másod napon úr pápához beljutván ës az követségöt mëgjelëntvén [106] mindën volta képpen,[107] hogy azt hallotta volna úr pápa, nagy ërëmbe lén rajta [108] ës mindënt mëgengede nagy atyai szeretettel ës az angyali [109] koronát néki adá, annak fëlëtte [110] ëggy aran kërësztöt, hogy szent királ előtt hordoznák, az szentëgyházakat kedég mint akarná, úgy szentöltetné. Ës monda: «Jóllëhet én szent apostol helyött légyek,[111] de méltán Krisztus Jézusnak apostola, ki miatt enni népet hajtott mëg [112] az úr Isten.» Annak utánna Asztrikus érsëk nagy ërëmmel haza jove szent királhoz ës az lengyelországbeli királnak más koronát szërëztete. Minëmő szent életben élt légyën kedég dicsőségës Szent István királ mind holtig, kijelënteti ígéről-ígére kivé.[113]

Azt lattyok hallyok hogy meegh sem yob. Sem ollyam magyar orzagban nem tamadot kyben anne yrgalmassaagh es ygassagh lett volna, kyknek myatta meeltan eerdemlee az zent meennyey Confessorssagot ez vylaghy es meennyey zent Coronaat, es mynd egheez kerezttyenseegben valo dycheeretes ffel magaztatasth.

Azt látjok, halljok, hogy még sëm jobb sëm ollyan[114] Magyarországban nëm támadott,[115] kiben anné irgalmasság és igasság lëtt volna, kiknek miatta[116] méltán érdëmlé az szent mënnyei konfëssзorságot, ez világi ës mënnyei szent koronát ës mind egész kërësztyénségben való dicséretës fëlmagasztatást.[117]

Jegyzetek.

1. *sziletetinek*, am. születetinek, születésének. (Vö. fönt 113. l.)

2. *ollymint*, am. mintegy, körülbelül. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

3. *szittyai*, am. scythiai. Magának a *Scythia* országnévnek a magyarban eredet szerint a *szittya* szó felel meg, bár nem az országot, hanem a népet jelenti. (Vö. fönt 163. l.)

4. »*es*«, »*ees*«. Az Érdy-Codexnek föltünő sajátsága, hogy a mai *és* kötőszót következetesen egyszerű *es*-nek, az *is*-t ellenben *ees*-nek írja. Amazt *és*-nek, ezt *és*-nek (vagy szintén *és*-nek?) kell olvasnunk. Az *és* eme régi *ës* ejtéséből származott a mai *s* változat. (Vö. Simonyi: *A magy. kötőszók* I. 5.)

5. »*eegheez*«, am. egész. Általában így van írva e codexben. Első szótagjában talán csak zárt *ë*-t akar az *ee* jelenteni, bár a hosszú magánhangzó a rokonnyelvi alakokból könnyen meg volna magyarázható. (L. Budenz: *Magyar-Ugor Összeh. Szót.* 767.)

6. *szërte-szërént*, am. szerte-széjjel, mindenfelé. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

7. *pusztaságot töttenek*, am. pusztítást tettek, vittek végbez. Előfordúl másutt is a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. »*Taxon*«, olv. Takson. Valamint az *s* betűt általában *š*-nek ejtette a régiek olaszos latin olvasása, épúgy az *x* is *ks*-nek s nem *ksz*-nek hangzott. (Vö. *roks* szavazat, a latin *vox*.)

9. »*taxon óreeny*«. Régi oklevelekben előfordul egy *Eurun*, *Eurun*, *Eurem* helység, a mai *Üröm* (l. Csánki: *Magyarorsz. tört. földrajza a Hunyadiak korában*, I. 16). Ez azonban Budától északnyugatra fekszik, tehát alig lehet azonos a codex *óreeny*-ével, a mely az alföldön volt. Inkább a Czegléd közelében fekvő *Örkény*-re kell tehát gondolnunk.

10. *Gëjsa* v. *Gyëjsa*. A codex orthographiája szerint így kell e nevet olvasnunk. Annyi mint *Géza*. (E név eredeti hangzásáról hosszabb vita folyt a *Turul*-ban Karácsonyi János és Nagy Géza között, VII. k. 36—39. l. IX. 121—122. l. X. 38—42. és 42—48. l.)

11. *ëggyiket*. A codexben tollhibából csak *eegyk* áll.

12. *nyilvábban*, am. világosabban, bővebben. Az alak nem más mint a *nyilván* középfoka, s a *csúnyán—csúnyábban*, *ritkán—ritkábban* stb. melléknevek analogiájára keletkezett. (Vö. *Szómagyarázatok* 20. és 35. l.)

13. *mikoron írnának kilenczszáz hatvankilenez esztendőben*, am. mikor 969-et írtak. Általános régi kifejezésmód.

14. *édës szíz Szent Imre*. Az *édes* szó itt akként van használva, mint az *édes fiam*, *édes barátom* stb. kifejezésekben.

15. »*hagyan*«, az eredetiben tollhiba *hagyand* helyett.

16. *elkőcsben*, am. erkölcsben. Vö. fönt *elkölcs*. 235. l.

17. *ájojtatus*, am. ájtatos. Vö. *ájojtatos*, fönt 160. l.

18. *vigyázás*, am. virrasztás. A szónak ez volt régen az általánosabb jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

19. *zarándokjárás* v. *szarándokjárás*, am. zarándoklás. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

20. *kilëmben*, am. különben, különbül.

21. *elejtené*, am. megejtse, legyőzze kisértésben.

22. *nehézzé tartja vala*, tulajdonkép

am. *nehéznek* tartotta, v. i. nehezteit, haragudott érte. A *-vá -vé* ragnak e használata gyakori a régi nyelvben. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318.) Ma is megmaradt e kifejezésben: *bolonddá tartani vkit.*

23. *Somogyság* és alább *Szalaság.* Érdekes gyűjtő alakok Somogy megye, Zala megye értelemmel.

24. *herczëg,* am. vezér. A régi nyelvben általában ‚vezér, dux' volt e szó jelentése. Ma rendszerint csak az uralkodó családok tagjait illetjük vele, latinra azonban most is *dux*-szal fordítjuk. (Vö. franczia *duc, archiduc.*)

25. *támada fël,* am. föllázadt.

26. *anyját.* TOLDY szerint ez oda pótlandó a ragtalan *kyral* szó után.

27. *egész országnak uraságában esni,* am. az egész ország uraságába (birtokába) jutni. A *-ben* ragról *be* helyett l. fönt 185. l.

28. *kiszálla K. ellen,* am. Kuppán ellen ment, megtámadta Kuppánt. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

29. *erőss.* A szóvégi kettős *ss* nem lehet puszta orthographiai fölösség, mert a népnyelv ragos alakokban ma is így ejti: *erőssen, erőssek* stb. (Vö. föntebb *erössen uralkodik vala.*)

30. *hadban,* am. harczban, hadjáratban. A *had*-nak e jelentése általános a régi nyelvben. Vö. alább: *másod hada Szent István királnak,* azaz második hadjárata stb.

31. *tisztösségöt,* am. megtisztelést.

32. *hispánt,* am. ispánt, azaz főispánt. A szó kezdő *h*-val HELTAInál is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *isztragomi,* am. esztergomi. *Isztragom* volt e városnévnek régi ejtése.

34. *Veszprimé, Győré,* am. Veszprémbe, Győrbe. Az egyszerű *-é* lativusragot látjuk rajtuk, a melyet ma csak a *föl-é, bel-é* stb. határozószók őriztek meg. A régi nyelvben még a városneveken is általános használatban volt. Mai nyoma a *-be* raggal továbbragozott *Szöged-é-be,* am. Szegedre.

35. *el-fel, el-bé.* Az efféle páros igekötők ismeretes sajátságai régi nyelvünknek.

36. *Sarolt,* am. Sarolta.

37. *nyomotëk,* am. ment, a kihalt *nyomotik* ‚lép, megy' igéből, mely főkép a Jordánszky- és Érdy-Codexben fordul elő. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

38. *asszon-feleség,* am. feleség. A régieknél szokásos kifejezésmód. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

39. *kídé,* am. küldé. A régi nyelvben az *l* nélküli *kíd* és *küd* alakokkal többször találkozunk (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az utóbbi a népnyelvben ma is közönséges ejtésmód.

40. *gyakortá,* am. gyakorta. Egyike az Érdy-Codex eredeti hosszú hangzós alakjainak. Vö. *gyakortább,* fönt, 140. l.

41. *szénnék mëg,* am. szűnnék meg. Az *é : ű* hangfejlődésről l. fönt, 17. l.

42. *háborgatásától.* A *szűnik* ige mellett a *-től* rag a régi nyelvben általános vonzat (l. *Nyelvtört. Szót.*), bár a mai főnévi igeneves szerkezet is használatban volt: ‚szűnjék meg az országot háborgatni'.

43. *rëá nëm hajthatá,* am. rá nem bírhatta, rá nem kényszeríthette.

44. *úgymint,* am. mintegy. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. *mint ő hozjá tartozóval,* am. mint hozzátartozójával, mint rokonával. A kifejezéshez bizonyára a *bánik* igét gondolta hozzá az író, mert e *-vel* ragos szó kirí a mondatszerkezetből.

46. *Fejérváratt,* am. Székesfehérvárott.

47. *Erdénség.* Hangváltozást (*l : n*) mutat e helyett *Erdélség*; képzésére nézve a föntebbi *Somogyság, Szalaság* párja.

48. *Magyarországhoz hallgatott,* am. Magyarországhoz tartozott. A régi nyelvben közönséges volt a *hallgat* igének ilyen használata (l. *Nyelvtört. Szót.*). A fölfogás ugyanaz benne, mint a hasonló jelentésű és eredetű német *gehören, angehören* igékben.

49. *bologárok,* am. bolgárok. Hasonló bővebb alakjai még az Érdy-Codexnek: *kalomár* kalmár, *palogár* polgár. Mindkettő a Jordánszky-Codexben is így található.

50. *Havaselföldében,* am. Havasalföldön v. i. Oláhországban. (Vö. fönt, 108. l.)

51. *annéval,* am. annyival, annál. Az *n*-es alakra vö. fönt 114. l.

52. *míg.* E kötőszónak a mai nyelvhasználat szerint *a mennyivel* (vagy *minél, mennél*) felel meg. A codexek azonban az *annyival* kifejezés párjául többször használják. (L. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 97.)

53. *ërëkës,* am. örökös.

54. *kalastromokat,* am. klastromokat. Vö. föntebb *bologár* bolgár.

55. *valálokkal.* A *valál* itt a *város* szó

synonymumaként van használva. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt 8. l.)

56. *ótalma mellett*, am. oltalma érdekében.

57. *idő sëm szenvedné*, am. az idő sem engedné.

58. *késálkodjunk arról*, am. gondolkozzunk arról. A *késálkodik* rendszerint küzdést, harczolást jelent a régiségben (vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt 8. l.); e helyen azonban átvitelesen az elmében való meghányást-vetést, gondolkodást fejezi ki.

59. *Këslával*, am. Gizellával.

60. *eljárják vala*, am. bejárták.

61. «*orzagok*», másolói hiba *orzagot* helyett; az eredetiben levő *t*-nek *c*-vel (am. *k*) való összetévesztése.

62. *szërével*, am. rendje és módja szerint. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

63. *éppöjtették*, am. építették. A kettős *pp*-ről l. fönt 220. l.

64. *oltár-ötözet*, am. oltárterítő. A *Nyelvtört. Szótár* csupán Heltaiból ismeri. Az *ötözet* (öltözet) alakra vö. fönt *ötöztet*, 221. l.

65. *mëgújogat*, am. megújítgat. Olyan alak mint a mai nyelvben *tisztogat*, *hasogat* stb. ezek helyett *tisztítgat*, *hasítgat*.

66. *ëgyházi népekről és fejëdelmekről*, am. papokról és papi fejedelmekről. egyháznagyokról.

67. *ha jól él*, am. jól él-*e*? A *ha* mint függő kérdés kötőszava a régi nyelvben általános volt. (Vö. Simonyi: *Magy. kötőszók* III. 133. s köv. ll.)

68. *anyaszentëgyházhoz lát*, am. az anyaszentegyházra gondja van. A régi nyelvben a *vmihez lát* kifejezés ilyen jelentéssel közönséges (l. *Nyelvtört. Szót.*).

69. *vigyáz az szëgën népön*, ma: vigyáz a szegény népre. Így írja Molnár Albert is: «Erősen *vigyáz azon*, hogy valakihez miképpen férhessen» (l. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan vonzateltérés a maitól, mint föntebb *kérlek azon* (238. l.).

70. *lëlke szërént*, am. lelkéből. Vö. *szivem szerint*, fönt 238. l.

71. *apátúr-szërzet*, am. Benedek-rend, nyilván a szerzet apátságairól nevezve így. Érdekes az összetételben az *apátúr* szó is, a mely tulajdonképen am. *apát úr*.

72. *választa*, am. kiválasztott, kiszemelt; ma: érsekké tett, érsekké nevezett ki. (Vö. Ilosvainál: «Király őtet fejéhez *választá* és tizenkét lóra néki hópénzt adata» *Régi Magy. Költ. Tára* IV. 246.) Az eredetiben a *valazta* tollhibából meg van ismételve.

73. *Asztrikos*, am. *Asztrik*. A latin *Astricus* alak magyaros ejtése. Alább *Asztrikus* (Eredeti neve *Radla*, a mint a csehek nevezik is.) Mindkét helyen kalocsai érseknek van mondva; azonban Horvát Mihály fejtegetése szerint esztergomi érsek volt (l. *Századok* 1868. évf.).

74. *Mauros*, am. a latin *Maurus* név. Ugyanolyan magyaros változat, mint az előbbi.

75. *ëllyen*, am. ilyen. A mai alakhoz úgy viszonylik, mint a föntebb már magyarázott *itt* az *itt*-hez (l. 222. l.).

76. «*pwztoytottal*», tollhiba *pwztoytottak* (am. pusztították) helyett.

77. *elrëkkent*, am. elsikkaszt. A *rëkkent* kihalt szó, melynek egyik jelentése ‚elrejteni' volt, innen aztán eltüntetést, elsikkasztást is értettek rajta. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma csak alapszava, a *rekken* ige él ez egy kifejezésben: *rekkenő hőség*.

78. *hásárt* v. *házsárt*, am. játék (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma e magyaros alakkal csak a *házsártos* származékban van meg, a mely czivakodót, megférhetetlen embert jelent, a szenvedélyes játékosok között gyakori czivakodásról. A szó különben nem egyéb mint a véletlent, szerencsét stb. jelentő franczia *hasard*, a mit a *hasard*-játék (szerencse-játék) kifejezésben mi is használunk. A régi nyelvben még ez eredeti jelentéssel is megtaláljuk, pl. «een rwhaymon *hasartok vetenek*» super vestem meam miserunt *sortem* (Kulcsár-Codex 41).

79. «*alamysnaak*», másolói hiba *alamysnaat* helyett, mint föntebb *orzagok*.

80. *viszon-ellen*, am. ellenkezőleg. Csupán az Érdy-Codexből ismert kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

81. *országló és ëgyházbíró fejëdelmek*, am. a most kormányzó egyháznagyok. *Egyházbíró* olyan kifejezés, mint a szintén elavult *világbíró* (azaz: világ ura). Érdekes a codexírónak rájuk mért erős feddő szava.

82. *menné*, am. menni. Vö. fönt, 114. l.

83. *jühetött*, am. jöhetett. (A *jön* igének ily *ü* hangzós alakjairól vö. fönt 193 l.)

84. *úton elmúlni*, am. az úton (maga mellett) elhaladni, menni. Az igének e régi jelentéséről l. fönt 68. l.

85. *hévon* (vagy *hëuon*, *héuon?*), am.

üresen, üres kézzel. A *hiú* melléknév *-n* ragos alakja; ugyanaz mint a HB. *héőn*-ja (l. fönt 66. l.). A *rés* olvasást támogatja Molnár Albert-nek *hiven* határozó alakja; a *héuon (hëuon)* ejtést pedig a codexekben előforduló *hiuan* (vö. *szomorú : szomorúan*).

86. *elbocsátta*, am. elbocsátotta. (Vö. fönt 113. l.)

87. *közikben*, am. közükbe, közibük, közéjük. Az egész kifejezés tehát am. ‚a szegények közé'.

88. *sakesó* v. *zsakesó*, am. zacskó. Eredetibb alakja a mai szónak, épúgy mint *szökcse* (tulajdonkép szököső) eredetibb a közönségesebb *szöcské*-nél.

89. *alojtotta tisztöletlenségre*, am. vélte tiszteletlenségnek. Az *alojt* a régi *alít* ‚vél, gondol' igének teljesebb alakja. Ez az *alít* ma csak némely nyelvjárásokban él még (l. Szinnyei: *Magy. Tájszót.*). Mellette a *-re* ragos határozó olyan vonzat, mint föntebb Thurzó levelében *idegënségre në vëgyed* (l. 238. l.), vagy mint ma is: *nem tudom mire vélni.* (Vö. Simonyi: *A magy. határozók* I. 135.)

90. *én nékëm*, t. i. királyi asszonyom.

91. *kívánom . . . mëgfizetni*. Ma nagyon is elterjedt idegenszerűség: *kérem elküldeni* stb.

92. *Idvëzöjténknek*, am. Üdvözítőnknek. Az *i : ü*, *ë : ö* és *é : ő* hangfejlődésről l. az I. r. 2. fejez.

93. *nëgyed*. Rendszerint nyilt *e*-vel mondja a mai nyelvszokás. A codex írása azonban (*neegyed*) a zárt *ë*-s olvasást javallja.

94. *nëgyed esztendőre kelvén*, am. a negyedik esztendőben (mintegy: fölkelvén a negyedik esztendőre). E kifejezésmód általános régi nyelvsajátság: *reggelre kelve, holnapra kelvén, nyárra kelvén* stb.; sőt tovább terjedő analogiával azt is mondták, a mi voltaképen már logikátlanság: *estére kelve, éjtszakára kelve.* (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

95. *úr pápához*. Mai szórenddel: a pápa úrhoz. Az *úr* szó használata ilyen név mellett már szintén elavult. (Vö. *szent Péter urot*, a HBeszédben, fönt 69. l.)

96. *»Astricus avagy Anastasius lesthaa«*. Az első esztergomi érsek *Asztrik* és *Anasztáz* nevek alatt szerepel; ez utóbbi szerzetesi neve volt. (Vö. föntebb *Asztrikos*-nál.) Karácsonyi János történettudós szerint *Asztrik* és *Anasztáz* két külön személy lett volna: *Anasztáz* (eredeti nevén *Radla*) esztergomi, *Asztrik* kaloesai érsek (l. *Századok* 1892. évf.). A *Lesta* (*Lëstá* v. *Lëszta?*) nevet Toldy az *Anastasius* »ómagyar formájának« tartja (*A magy. nemz. irod. története*, 3. kiad. II. 167).

97. *pápai áldomást*, am. pápai áldást. Ma az *áldomás* szót csak a szerencsekívánatok kifejezésével járó lakoma vagy ivás kifejezésére használjuk.

98. *szentëgyházakat rakattatott volna*, am. templomokat építtetett.

99. *szentöltetnék mëg*. Hibás egyeztetés e h. *szentöltetnének mëg*.

100. *választatus*, am. választásos, választott (de föl nem szentelt, meg nem koronázott).

101. *mëgszërzëtte vala*, t. i. a pápa, am. megkészíttette, elkészíttette.

102. *ki akarná kildeni*, am. el akarta küldeni. Az eredetiben *kyldene* iráshiba *kyldeny* ‚kildeni' helyett.

103. *az koronát*. Érdekes és egészen az élő beszéd közvetlenségét tükröző mondatfüzés, hogy a *koronát* tárgyhoz tartozó állítmány (*azoknak adjad*) csak több mondat beékelése után következik.

104. *jűnek* v. *jünnek*, am. jönek, jönnek. Vö. föntebb *jühetött*.

105. *kétségnél kil*, am. kétség nélkül. A *nélkül* névutó eredetéről l. fönt 93. l.

106. *az követségöt mëgjelëntvén*, am. előadván, kijelentvén a követség czélját.

107. *mindën volta képpen*, am. részletesen, teljesen.

108. *nagy ërëmbe lén rajta*, am. nagy örömben lőn rajta, nagyon örült rajta.

109. *angyali koronát*, mert az angyal intelmére adta a magyar király követének.

110. *annak fëlëtte*, am. azon fölül (tulajdonkép: a fölött).

111. *jóllëhet én szent apostol helyött légyek*. A hangsúly az alanyon van: jóllehet én vagyok a szent apostol helyett (a szent apostol helyettese).

112. *hajtott mëg*, am. térített meg, meghóditott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

113. *kivé*. A *ki* igekötőnek, illetőleg határozószónak eredeti teljesebb alakja, melyet csak az Érdy- és Jordánszky-Codex őrzött meg. (*Kivé : ki* olyan rövidülés mint *belé : be.*) A *kivé* e helyen fölösnek látszik, minthogy az állítmányban (*kijelenteti*) már megvan. Az egész mondat egyébként romlott szövegre vall.

Eeth el kezdetyk ezten denketh walo zentek yll ew ynnepenek ewangelioma: Elezer egyhaznak zenthsege napyarol

Az ydoben de mennw een Jesus yaar vala Jerycoban. Es yme egy zakeus new ember ky vala az nyluan valo bynesekneк feyedelmek: kazdagh es vala ew es eenczelkodyk vala Jesusth lat hathin ky vona. es nem leheth vala az sok neepthul merth ew allapattyaban kysded vala. Es elowe syethween haga ffel egy Vacolcza ffara hogy onnan lat hathnaa ewtet: mert mellole keel vala el menny. Es mykoron az herre ywtot vona. ffel tekeenthween Jesus lataa ew teth es monda ewneky: zakhee hamar zaal le. mert ez may napon az the hazadnaal kel ennekem lakoznom. Es syethwen le zalla es hazahoz fogadaa ewtet nagy eremel. Es mykoron mynd azth lathnaak zwggodnak vala raytta mondwan merth az bynes emberhez terth vona: Elowe alwan azert zakeos monda Jesusnak. Vram ym mynden rozagomnak hasonffe leeth zeghenyeknek adom: es ha kyt megh karosoytottam neegy keppen adom megh: Monda Jesus ottan ewneky: Mert ez may napon ydwesseegh adatot ez haznak myert ew ees Abrahamnak ffya leegyen. Mert wgyan es keresghethny yewe embernek ffya: es ydwezeyteny az ollyant ky el vezeth vala.

[illegible]

[illegible] SONMASA. (1526–1527.)
[illegible]

114. *«ollyam»*. am. olyan. Kiejtés szerinti írás a következő szó *m*-je miatt.

115. *támadott*. A régi nyelvben igen gyakori a *támad* szónak ilyen használata. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

116. *kiknek miatta*. t. i. az irgalmasság és igazság miatt.

117. *fölmagasztatás*. am. dicsőítés, magasztalás. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

2. A hasonmás szövege.

(Érdy-Codex 140. l.)

Betűszerinti olvasása.

Eeth el kezdetyk eztendenketh walo zentek yllew ynnepenek ewangelioma:

Elezer egyhaznak zenthsege napyarol.

1] Az ydőben Be menween Jesus yaar wala Jeryeoban

2] Es yme egy Zakeus neẅ ember: ky vala az nylwan valo byneseknek feyedelmek: kazdagh es vala ew

3] es eenczelkődyk vala Jesusth lathathni ky vona: es nem leheth vala az sok neeptẅl merth ew allapattyaban kysded vala:

4] Es előwe syethween haga ffel egy Bacolcza ffara, hogy onnan lathathnaa ewtet: mert mellőle keel vala el menny:

5] Es mykoron az herre ywtot vona: ffel tekeenthween Jesus lataa ewteth es monda ewneky. Zakhee hamar zaal le: mert ez may napon az the hazadnaal kel ennekem lakoznom:

6] Es syethwen le zalla es hazahoz fogadaa ewtet nagy eremmel.

7] Es mykoron mynd azth lathnaak zwggodnak vala raytta mondwan: merth az bynes emberhez terth vona:

8] Előwe alwan azert Zakeos monda Jesusnak. Wram ym mynden yozagomnak nasonffeleeth zeghenyeknek adom: es ha kyt megh karosoytottam neegy keppen adom megh:

9] Monda Jesus ottan ewneky: Mert ez may napon ydwessegh adatot ez haznak: myert ew ees Abrahamnak ffya leegyen:

Eredeti kiejtése.

Ëtt elkezdetik esztendénkét[1] való szentëk illő innepének[2] ëvángélioma.

Elészër ëgyháznak szentsége napjáról.

1] Az időben béměnvén Jézus jár vala Jërikóban.

2] Ës íme ëggy Zakëus nevű embër, ki vala az nyilván való bínëšëknek[3] fejëdelmëk, kazdag és[4] vala ő,

3] Ës ënczelkődik vala Jézust láthatni, ki vóna, ës nëm lëhet vala az sok néptűl, mert ő áliapatjában[5] kisded vala.

4] Ës elövé sietvén[6], hága fël ëggy bakolcza-fára,[7] hogy onnan láthatná ötet, mert mellőle këll vala elmënni.

5] Ës mikoron az herre jutott vóna, fëlteként vén Jézus, látá ötet ës monda ő néki: Zakhëë,[8] hamar szállj lë, mert ez mái napon az të házadnál këll én nékëm lakoznom.[9]

6] Ës sietvén lëszálla ës házához fogadá ötet nagy ërëmmel.

7] Ës mikoron mind azt látnák, zúggódnak vala[10] rajta, mondván, mert[11] az bínës embërhëz tért vóna.

8] Elöve állván azért Zakëos,[12] monda Jézusnak: Uram, ím mindën jószágomnak hasonfelét[13] szëgényëknek adom; ës ha kit mëgkárosojtottam, négyképpen[14] adom më̈g.

9] Monda Jézus ottan ő néki: Mert ez mái napon idvëssëg adatott ez háznak, miért ő és Ábrahamnak fia légyën.

10] Mert wgyan es keresghethny yewt embernek ffya: es ydwezeyteny az ollyant ky el vezeth vala.

Ez may zenth ewangeliomot yrtta megh Bodoghsagos zenth Lucacz ewangelista kenyweenek tyzen kylenczed reezeben, kyben wr Istennek seghedseeghewel harom nemes tanwsagwnk leezen lelkwnknek ydwesseegheere. Elssew lezen Anyazenth egyhaznak zentólendew meltosagarol: kynek nylwabban valo ysmeretyre megh kel twdnwnk hanykeppen magyaraztatyk az zenth egyhaz: Kyre reea felelween doctoroknak mondasok zerent. Ewthkeppen valo. egyhazat talalwnk zenth egyhazban: [kyth] kynek okaat es fundamentomaat tallyon bólez eggyk kenyweenek nyolczad reezeeben prouerbiorum VIII. hol otth wgy vagyon megh yrwan: Az Isteny bólezesseeg hazat zerzee ennen maganak es heet ozlopokat vaga ky ew alaya, Doctoroknak magyarazattyok zerent. Ez nemes haaz awagy egyhaz ewt reezre oztatyk awagy veetetyk, Elssew mondatyk: mynd az meennyey kezenseeghes eeghek: masod wralkodoo meennyey dyczóseeghnek haza. Harmad vytezkodó anyazent egyhaaznak haza. Neegyed: kerezttyen embery leleknek hayloka: Ewtód: az edes

10] Mert ugyanës keresgetni jött embërnek Fia ës idvëzëjteni azollyant, ki elveszëtt vala.

Ez mái szent ëvángéliomot írta meg bódogságos Szent Lukács ëvángélista, kënyvének tizënkilenczed részében, kiben úr Istennek segédségével három nëmës tanúságunk lészën lëlkünknek idvësségére. Első lészën anyaszentëgyháznak szentölendő méltóságáról. Kinek nyilvábban való ismeretire mëg këll tudnunk, hányképpen magyaráztatik az szentëgyház. Kire rëá felelvén, doktoroknak mondások szërént ötképpen való ëgyházat találunk szentëgyházban. Kinek okát ës fundamëntomát találjok[15] bölcs ëggyik kënyvének nyolczad részében (Proverbiorum VIII.),[16] holott úgy vagyon mëgírván: Az isteni bölesesség házat szërzê ënnën magának ës hét oszlopokat vága ki ő alája. Doktoroknak magyarázatjok szërént ez nëmës ház avagy ëgyház öt részre osztatik avagy vétetik. Első mondatik mind az mënnyei këzënségës egek; másod uralkodó mënnyei diesőségnek háza; harmad vitézködő anyaszentëgyháznak háza; nëgyed kërësztyén embëri lélëknek hajloka; ötöd az édës

[*Eddig a 140. l. szövege. A mondat befejezése:* szeplételen szíz anya Máriának tiszta méhének bódogságos hajloka.]

Az evángéliomi szakasz (Lukács XIX. 1—10) a Vulgata szerint.

1. Et ingressus perambulabat Jericho.

2. Et ecce vir nomine Zachæus: et hic princeps erat publicanorum, et ipse dives:

3. Et quærebat videre Jesum, quis esset: et non poterat præ turba, quia statura pusillus erat.

4. Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum ut videret eum: quia inde erat transiturus.

5. Et cum venisset ad locum, suspiciens Jesus vidit illum: et dixit ad eum: Zachæe festiuans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.

6. Et festinaus descendit, et excepit illum gaudens.

7. Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes quod ad hominem peccatorem divertisset.

8. Stans autem Zachæus, dixit ad Dominum: Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: et si quid aliquem defraudavi, reddo quadruplum.

9. Ait Jesus ad eum: Quia hodie salus domui huic facta est: eo quod et ipse filius sit Abrahæ.

10. Venit enim Filius hominis quærere et salvum facere quod perierat.

Jegyzetek.

1. *esztendénkét*, am. esztendőnként. Az *-nként* rag egyik régi változata *-nkét*; rendesen *-nkéd*. (Vö. fönt 220. l.)

2. *illő innep*, am. megülendő, megtartandó ünnep. A mai *ünnepet ülni* kifejezés igéje régen *illeni* és *ülleni* alakban volt járatos, sőt eredetibb *idleni*, *üdleni* változatait is megtaláljuk még, a melyeknek *id-*, *üd-* töve az *ünnep* szó előtagjával azonos. Ezt ugyanis a régiek *idnep*-nek és *üdnep*-nek (azaz **id-nap*) mondották. Az *ünnepet ülben* tehát nem a mai *ülni* ‚sedere' igével van dolgunk.

3. *nyilvánvaló bínësëk*, a *publikánusok* fordítása.

4. «*es*». E helyen a rendes írásmódtól eltérőleg egyszerűen *es*-nek írja codexünk az *is* kötőszót, azonban valószínűleg itt is *és*-nek (*ces*) olvasandó.

5. *ő állapatjában*, am. termetében, alkatában. Az *állapot* szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Alakja úgy viszonylik a maihoz mint *nyugat* a *nyugot*-hoz.

6. *elövé sietvén*, am. elősietvén. Az *elő* szónak általános régi teljesebb alakja; *elörenek* is olvashatjuk. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Azonos vele a HBeszédnek *elevc* szava, bár jelentésük különbözik.

7. *bakoleza-fa*. A latin *sycomorus* (vad fügefa) fordítása. Másutt nem kerül elő. Valószínűleg összefügg a régieknél gyakrabban előforduló *barkócza-fá*-val, a mely berkenyét jelentett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. «*Zakhee*». Nem egyéb mint a latin *Zachaee* vocativus alak.

9. *lakoznom*, am. maradnom, tartózkodnom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

10. *zúggódnak vala*, am. zúgolódtak. A régi *zúgódik* igének (l. fönt 140 l.) hosszú *gy*-vel ejtett alakja, a mely ejtésmód a *zúg* igén általában gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *mert*. A latin *quod*-nak hibás fordítása.

12. *Zakëos*. Vö. fönt *Asztrikos*, *Mauros*, 249. l.

13. *hasonfelét*, am. felét, fele részét. A régieknél közönséges kifejezésmód (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az összetétel olyan mint a mai *hasonmás* szóé.

14. *négyképpen*, am. négyszeresen.

15. «*találljon*». Bizonyára am. *találjok*. A szóvégi *k* helyett levő *n* emlékeztet a Jordánszky-codex *vagyon*, *leszen* alakjaira, ezek helyett *vagyok*, *leszek* (l. fönt Volf kiadásának előszavát, XV. l.

16. Helyesen IX. fej. 1. vers.

Kiadások. Az Érdy-Codexnek egyetlen teljes kiadása Volf Györgytől való, behatő bevezetéssel, *Nyelvemléktár* IV. és V. k. — Kisebb-nagyobb részleteket kiadott belőle Toldy Ferencz következő műveiben: *Magyarországi Szent Erzsébet legendája*. (Pest. Szent-István Társulat, 1857.) Az Erzsébet-legenda betű szerinti kiadása (l. fönt 45. l.). *Magyar*

szentek legendái a carthausi névtelentől (Pest, Szent-István-Társ., 1859.). Sz. István, Sz. László stb. magyar szentek legendái (l. ugyanott). *Immaculata. A régi magy. anyaszentegyház hét szent beszédben* (Pest, Szent-István-Társ., 1855.). Három szent beszéd codexünkből (l. fönt 44. l.). Ezeken kivül *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest, 1855.) cz. kiadványában közli a codexünkben levő prózai Katalin-legendát (l. ugyanott), s *A magy. nemz. irod. történeté*-ben (3. kiad. Pest, 1862.) Sz. István legendáját a róla való szent beszéd nélkül (II. k. 160—174. l.) s a Remete Sz. Pál testének Magyarországba hozataláról szóló beszédet (II. k. 175—185. l.), mindkettőt mai helyesírással s rövid nyelvi jegyzetekkel. — A Sz. István legendát a beszéddel együtt kiadta Erdy János is *Szent István első magy. király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint* (Pest, 1854.) cz. munkájában; a Sz. László legendát pedig a *Tudománytár* I. kötetében megjelent ismertetése mellett, 217—234. l. a legenda kezdetének hasonmásával. — A codexben található verses részleteket kiadta és magyarázta Szilády Áron, *Régi Magy Költők Tára* I. k. 204. és 219. l.

Repertorium. Luczenbacher [Érdy] János: *A' nagyszombati codex, 1490—1527.*, *Tudománytár* I. k. (1834.) 216—234. l. — Mátray Gábortól ismertetés, *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 189. s köv. ll. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 93. — Szigethy István: *Az Érdy-codex némely hangtani sajátságai. Nyelvtud. Közlem.* XV. 55—73. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmür. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 31. l. — Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 20—21. A codex legendáiról. — Simonyi Zsigmond: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — Veinstein Hevess Kornél: *A Jordánszky- és Érdy codex*, *Magy. Nyelvőr* XXIII. köt.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Drágffy János végrendelete, 1526-ből.

Ugyanazon *Drágffy Jánostól*, kitől föntebb (XVIII. fej.) egy kelengyelajstromot láttunk, az *Országos Levéltár* még egy ereklyének őrzi egykorú másolatát (24323. sz. alatt). Ez Drágffy Jánosnak Mohács mezején, a gyászos veszedelem előtt két nappal, 1526. évi augusztus 27-ikén kelt *végrendelete* melynek egy teljesebb változata már a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi folyamában, majd 1873-ban a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmezőben is megjelent (l. a repertoriumban). Drágffy János, mint a föntebbi emlékhez való bevezetésben már említettük, 1526-ban országbíró volt. Ő vitte a mohácsi csatában az ország nagy zászlaját s a végrendelkezés utáni harmad napon «hazánk dísze, virága» között «nemzeti nagylétünk nagy temetője» őt is eltemette.

Az érdekes emlék, melynek teljes hasonmását is adjuk, betűszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

A végrendelet betűszerinti szövege.

Dragffy Janos testamentom Leuelenek massa

Dragffy Janos Belthewkj keoszepseo solnok warmegyenek es karaznanak eorewke walo Ispanya, keoseonetemet es magam ayanlasat Irom nekteok mint Jo leanyomnak es Jo solgaymnak, Tuggyatok Jo Lyanyom homonnay katalin, es Jo solgaym, Berendi Dauit komam, es Jo opmester vraym, Banhazi pal, Darochi estwan, vay Mihaly, Mayadi Janos, Buryan pal, kaplyan Imreh, tyes Jo demeter es Rumi ferencz, hazaymat ty Reatok Byztam, mynemw̃ testamentomokat en hazammal Erdewd waraban ty eleottetek twttem wala, wduóssegnek

Eredeti kiejtése.

Drágffy János tëstáměntomlevelenek mássa.

Drágffy Jáncs béltöki,[1] Középső Szolnok vármëgyének és Karasznának[2] öröké[3] való ispánja,[4] köszönetëmet és magam ajánlását írom néktök mint jó lëányomnak és jó szolgáimnak. Tudjátok jó lyányom, Homonnay Katalin,[5] és jó szolgáim, Bërëndi Dávit[6] komám és jó opmestër[7] uraim, Bánházi Pál, Daróczi Ëstván, Vay Mihály, Majádi János, Buriáu Pál, Kaplyan[8] Imreh,[9] ti ës jó Dëmëtër ës Rumi Ferencz — házaimat ti rëátok bíztam — minëmű tëstáměntomokat én názamnál Erdőd várában ti előttetëk töttem vala, üdvösségnek

dolgaban Egy kewes helyen nem techyk Ennekem, mellyeket reowideden eleo samlalok,

Az espitalyra nagy gondot viselyetek az segenyek benne meg ne ehezzenek, az olah falut gywrwst es az Erdewdi kylenchedet vamot az espitalnak hagyom. hykofalwat es mindszentben sakachyban walo Reseymet, az Erdodi desmat hagyom az Erdewdi plebanos-aghoz.
nak. Az misek az soltarok Erdewdeon Belthewkewn meg ne fogyatkosanak, vgy mint az zent anna azzony miseye, es az Concepcio Mariæ mindennap mondassanak, penteken az humiliauit, sombaton az egredimini el ne hagyattassanak az Isteni solgalatok meg ne aloggyanak, mert az En lelkemnek wdweossege ezekból Lesen,

Towabba Jo Leanyom homonnaj Katalyn azzony, Jo komam Dauit vram es Jo opmesterim kyk az testamentom tetelben en velem Jelen voltatok mykor Irtam, meg emlekezzetek mindenekról es Jol esetekbe vegyetek mychoda az en akaratom. Felesegemnek az mit hattam az Erdewdeon twt Testamentomomban Urasagaban hagyom, kis Lyanyomnak soffinak hagyom maramarosbely Josagomat, Farkas fyamnak hagyom Erdeod warat, Andrasnak kwwarat, Gasparnak Boldisarnak hagyom szalaban kanisaj lazlo attyamfya Josagat myndenestwl fogwan. Jol tuggyatok mykeppen volt az Contractus keoztwnk, mely Contractus Lewel nallatok vagyon, En elvegeztem az en attyam fyawal hugommal Dragffy Marya asonnyal mynden dolgot Jo vegre. Gaspar fyamates be bochyattam az kanisaj Josag[ra]ba. Boldisartes vtanna bochyassatok, Solyomkwt michket sentlazart pachyalt videkesteól Chehit tartomanyostwl hagyom

dolgában ëggy kevés helyën nëm tetszik én nékëm, mëllyeket rövideden elöszámlálok.

Az ëspitályra[10] nagy gondot viseljetëk, az szëgényëk benne mëg në éhëzzenek. Az oláh falút, Gyűrűst[11] és az erdődi kilenczedët,[12] vámot az ëspitálynak hagyom. Hikófalvát[13] és Mindszentben, Szakácsiban való részeimet, az erdődi dézsmát hagyom az erdődi plébános-nak (-sághoz).[14] Az misék, az zsoltárok Erdődön,[15] Béltökön mëg në[15] fogyatkozzanak, úgymint az Szent Anna asszony miséje[16] és az *Conceptio Mariae*[17] mindennap mondassanak, péntëkën az *Humiliavit*,[18] szombaton az *Egredimini*[18] el në hagyattassanak, az isteni szolgálatok mëg në alodjanak,[19] mert az én lëlkëmnek üdvössége ezëkből lészën.

Továbbá jó lëányom, Homonnay Katalin asszony, jó komám, Dávit uram és jó opmestërim, kik az tëstámëntomtételben én velem jelën voltatok, mikor irtam, mëgemlékëzzetëk mindënëkről és jól eszëtëkbe vëgyétëk, micsoda az én akaratom. Feleségëmnek az mit hattam[20] az Erdődön tött tëstáměntomban, uraságában hagyom.[21] Kis lyányomnak, Zsófinak[22] hagyom Máramarosbeli jószágomat. Farkas fiamnak hagyom Erdőd várát, Andrásnak Kővárat. Gáspárnak, Boldizsárnak hagyom Szalában Kanizsay László attyámfia jószágát mindënëstűl fogván. Jól tudjátok, miképpen volt az kontraktus köztünk, mëlly kontraktuslevél nállatok vagyon. Én elvégeztem az én attyámfiával, húgommal Drágffy Mária asszonynyal mindën dolgot jó végre. Gáspár fiamat ës bébocsáttam[23] az kanizsai jószágba, Boldizsárt ës utánna bocsássátok. Sólyomkőt, Micskét, Szentlázárt, Paczalt[24] vidëkëstől, Csehit[25] tartományostúl[26] hagyom

magdalnanak es fereneznek, valamellyket magdalna serety azt vegye |

Solyomkwnekes Jol tuggyatok minden Eredetyt es fundamentomat Lewelees az kwwarj tarhazomban wagyon az nagy fekete sekrenben mykeppen az en kegyelmes vram Layos kyraly ẅ felsege adata prini Imrehnek Nadrespan vramnak az en varamat Debreó varat mind tartomanyostwl vgy mint Cherebe, Nadrespan vramnal tyzezer foryntba wagjon Debreó vara, En nallam Somlyokẅ vysontagkepen tyzezer foryntba wagyon, Ennek dolga bekesegben hagyattatot,

Az erdewdi testamentomomban hattam wala magdalnanak tizezer forintot de Jol tudom hogj az penz naponkent el kel, nem tudom magdalna Leanyom myg El, azert azmint el rendeltem Igj akarom hogy legyen,

Annak vtanna koma Dauit Vram, mykor en valek erdelyben Retteg neweó varosban, az en attyamfyaywal, vgj mynt erdely vaydawal, sepesi geórgel, Somy Gasparral, es apafj miklossal az atcariual, kendi gallal,] akkor tes Jelen valal velwnk, tudod myt vegeztwnk, mely dolgokrwl most ennekem nem zẅkseg emlekeznem, vayda vramat minden szẅksegtekben meg talallyatok, Semmimodon twlle el ne Idegenẅllyetek, ez mynden gondotokra sorgalmatos gondot vysel, es tj nektek oltalmul hagjom az en attyam fyat vayda Vramat.

Ez testamentom lewelet Irtam az en Jambor attyamfyay előtt, kyket eleó samlalok, Varadi pwspók eleót, kinek prini ferencz newe, Deshazj peter eleot, Nadasdi Matyas, Nadasdi balas, Ramochja marton, pestesi ferencz Sarmasagi Myklos, Berendi gyeorgy előt Irtam, Az vr Istenert kerlek es az zwz maryaert az w fyayrt az

Magdalnának és Ferenecznek. Valamëllyiket Magdalna szereti, azt vëgye.

Sólyomkőnek ës jól tudjátok mindën eredetit és fundamëntomát — levele ës az kővári tárházomban[27] vagyon az nagy fekete szekrénben — miképpen az én këgyelmes uram, Lajos király ű fëlsége adatá Prini Imrehnek, nádrëspán uramnak az én váramat, Debrő várát mind tartományostúl, úgymint eserébe. Nádrëspán uramnál tízezër forintba vagyon Debrő vára, én nállam Sólyomkő[28] viszontagképpen tízezër forintba vagyon. Ennek dolga békeségben hagyattatott.

Az erdődi tëstámëntomomban hattam vala Magdalnának tízezër forintot; de jól tudom, hogy az pénz naponként[29] elkél; nem tudom, Magdalna lëányom míg[30] él, azért az mint[31] elrëndëltem, így akarom hogy lëgyën.

Annak utánna koma Dávit uram, mikor én valék Erdélyben Retteg nevő városban az én attyámfiaival, úgymint erdélyi vajdával, Szepesi Györgygyel, Somi Gáspárral és Apafi Miklóssal, az atkárival[32] [Kendi Gállal], akkor të ës[33] jelën valál velünk. Tudod, mit végëztünk, mëlly dolgokrúl most én nékëm nëm szükség emlékëznëm. Vajda uramat mindën szükségtëkben mëgtaláljátok, sëmmi módon tűlle el në idegënűljetëk. Ez[34] mindën gondotokra szorgalmatos gondot visel, és ti néktëk oltalmúl hagyom az én attyámfiát, vajda uramat.

Ez tëstámëntomlevelet írtam az én jámbor attyámfiai előtt, kiket előszámlálok: váradi püspök előtt, kinek Prini Ferencz neve, Dézsházi Pëtër előtt, Nádasdi Mátyás, Nádasdi Balázs, Ramocsa Márton, Pestesi Ferencz, Sarmasági Miklós, Berendi György előtt írtam. Az úr Istenért kérlek és az Szűz Máriáért, az ű fiáírt, az

Christusirt ebben egyebet ne tegyetek, es ez Lewelnek massat mindyarast vayda vramnak kwlgjetek erdelybe,

Ez testamentom Lewel keolt mohacz meseyen sent Janos nyaka vagasa napyanak eleótte walo hetfeon, az felsege taborabol Layos kyralyebol, mykor Irnanak ennye eztendewben ezer eot saz huzon hat.

Krisztusírt: ebben ëgyebet në tëgyetëk és ez levélnek mássát mindjárást vajda uramnak küldjétëk Erdelybe.

Ez tëstáměntomlevél költ Mohács mezején, Szent János nyaka vágása napjának [85] előtte való hétfön, az fölsége táborából, Lajos királyéból, mikor írnának ennyé esztendőben: ezër ötszáz huszonhat.

Jegyzetek.

1. *Drágffy János béltöki.* mai szokás szerint: bélteki D. J.

2. *Középső - Szolnok vármëgyének és Karasznának.* am. Közép-Szolnok és Kraszna megyének. Régen két külön vármegye, ma Szilágy megye név alatt egyesítvék.

3. *örökë* v. *örökké.* Az előbbi ejtés szintén fölvehető s az alak olyan mint *sokból soká.*

4. *ispánja.* am. főispánja. (Vö. fönt *hispán*, 248. l.)

5. *jó lyányom Homonnay Katalin.* Itt valamint az alábbi megszólításban is nyilván nejét, homonnai Drugeth Katalint (l. Nagy Iván: *Magyarország családai* III. 380) illeti e kedveskedő névvel, mint a hogy legjobb embereit szolgáinak nevezi.

6. *Dávit.* am. Dávid. Következetesen *t*-vel írva, tehát bizonyára így is ejtették. Epen olyan szóvégi hangkeményedés, mint *reszket, viszket* a régi *reszked, viszked* helyett.

7. *opmestër,* am. udvarmester, hofmeister. Gyakoribb régi változata: *hopmester.* (L. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *Kaplyan.* E tulajdonnév azonos a ma is meglevő *Kapjon* (régebben *Kaplyon* és *Kaplyan*) helynévvel. (Vö. Csánki Dezső: *Magyarorsz. történ. földrajza a Hunyadiak korában* I. 477.)

9. *Imreh.* Az *Imre* névnek régi teljesebb alakja. (Vö. német *Emerich.*)

10. *ëspitály,* am. ispotály, kórház.

11. *Gyűrűs.* Az Erdődtől (Szatmár m.) délkeletre fekvő helység (l. Csánki Dezső id. munk. I. 476). Irták hasonló alakban a Bihar megyei Györöst is (l. ugyanott 109. l.). A Drágffyak birtokviszonyait l. ugyanott I. 493. 570. 587. és 632. l.

12. *kilenczed,* a jobbágytelekhez tartozó szántóföldek terményeinek kilenczed része, mely a földes urat illette. Az 1848-iki törvényhozás megszüntette.

13. «*hykofalvat*», olv. Hikófalvát? A *Tud. Gyűjt.*-beli változat *Chrisofalrát*, a *Protestáns Figyelmező*-beli meg *Chisófalrát* ír. Ugyanitt *Szakácsiban való* helyett *szakaszban való* áll. *Szakácsi* ma is meglevő helység. Tasnádtól keletre. (Vö. Csánki id. m. I. 563.) — A *részeimet* szó után e szavak: *az Erdodi desmat* a sor fölé vannak beszúrva.

14. «*plebanosnak*». E szónak utolsó szótagja fölé *aghoz* van jegyezve, tehát javítást jelent erre: *plebanosaghoz* azaz *plébánossághoz.*

15. *Erdewdeon . . . ne.* Ezekben, valamint még alább is, minden különös jelentőség nélkül áll az alul horgos *e* betű.

16. *Szent Anna asszony miséje.* Tulajdonkép Anna napjára, július 26-ára szóló mise. Drágffy János azonban úgylátszik alapítványt tett, hogy e mise mint fogadalmi mise mindennap mondassék, ha t. i. valami ünnep nem gátolja.

17. *Conceptio Mariae,* december 8-iki mise. Mindennapi elmondatását ugyanúgy kell magyaráznunk mint az előbbi miséét.

18. *Humiliavit, Egredimini.* Mind a kettő szintén bizonyos misét jelent. Amazt Krisztus szenvedéséről vagy öt sebéről nagybőjt valamelyik pénteken, ezt Krisztus töviskoronájának emlékezetére a hamvazó szerdát követő pénteken szokták mondani. Drágffy azonban ezeket is mint fogadalmi miséket minden héten, pénteken illetőleg szombaton, elmondatni kívánja. A misék nevei: *Humiliavit* és *Egredimini* nem egye-

bek mint úgynevezett *introitus*-aiknak (misekezdet) első szavai. Amannak introitusa Sz. Pálnak a filippiekhez írt leveléből (II. fej. 8. v.), ez az Énekek énekéből (III. f. 11. v.) való.

19. *még në alodjanak*, am. meg ne szűnjenek. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *hattam*, am. hagytam. Ma is így a népnyelvben.

21. *uraságában hagyom*, am. birtokában hagyom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

22. *Zsófinak*. A végrendelet tanusága szerint Drágffy Jánosnak két lánya: *Zsófia* és *Magdolna* s négy fia volt: *Farkas*, *András*, *Gáspár* és *Boldizsár*. (Nagy Iván csak három gyermekét ismeri: Zsófiát, Magdolnát és Gáspárt, l. *Magyarorsz. családai* III. 380.) Alább említett huga pedig, *Drágffy Mária* asszony nyilván nem más, mint a kinek kelengyéjéről ugyanő a XVIII. fejezetben tárgyalt lajstromot készítette.

23. *bébocsáttam*, am. beboesátottam, azaz behelyeztem, betettem. Az alakra nézve vö. fönt 113. l.

24. *Paczal*. Igy kell olvasnunk, bár a *chy* a testamentom más helyein *cs* hangot jelent. Ma is meglevő helységek ugyanis *Kis-* és *Nagy-Paczal* (l. Csánki id. m. I. 562).

25. *Cselei*, ma Szilágy-Cseh (l. Csánki id. munk. I. 549).

26. *tartományostúl*, am. határostul. a hozzá tartozó földterülettel. (Vö. fönt 102. l. és *Nyelvtört. Szót.*)

27. *tárház*, am. kamara, kincstár, készlettár. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

28. «*Somlyokŭ*», az eredetiben tollhiba *Solyomkŭ* (Sólyomkő) helyett, a mint a többi helyeken mindenütt írva van. *Sólyomkő* régen vár volt Biharban (l. Csánki id. munk. I. 595).

29. *naponként*, am. napok folytán.

30. *míg*, am. meddig. Ma a *míg* szót így, kérdő névmásúl már nem használjuk. Régen még gyakran megtalálni e használatában (l. *Nyelvtört. Szót.*).

31. *azmint*, am. a mint. (Vö. fönt 5. l. és *Mondattani búvárlatok* 51. s köv. ll.)

32. «*atcarinal*» (így!), valószinűleg am. atkárival (*Atkár* Heves megyei helység). A teljesebb változatban mindkét közlő *akkori urral* kifejezést közöl.

33. «*tes*», olv. *të és* v. *tés*, am. te is.

34. *ez*, az eredetiben elmosódott betük. Hogy e betűknek kellett ott állni, a *Prot. Figy.*-beli változatból állapíthatjuk meg.

35. *Szent János nyaka vágása napja*, am. Szent János fővétele napja, vagyis augusztus 29-ike. E nap 1526-ban szerdára esvén, a végrendelet kelte augusztus 27-ike volt.

Repertorium. Drágffy János végrendeletének e mása eddig kiadatlan volt. A bevezetésben említett teljesebb változatot kiadta Br. Mednyánszky, *Tudom. Gyűjtem.* 1818. évf. VIII. 24. s köv. ll. és Révész Imre, *Magy. Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* IV. (1873.) évf. 94—97. l. E két változat csupán egyes kifejezésekben és szóalakokban különbözik egymástól. Mindkettőt mai helyesírással adják közlőik.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

A Kazinczy-Codex.

A magyar szépprózа történetére nézve igen becses emlékünk a Kazinczy-Codex. Egy kis nyolczadrét alakú papiros-codex ez, fő részeiben három ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes másolata s valószinűleg klarissza-apáczák számára készült. Az első kéz írása, mint az 1., 38., 58. és 136. lap arabs évszáma mutatja, 1526-ból, a másodiké a 166. lapon levő évszám szerint, 1527-ből,[1] a harmadiké a 202. lapnak szóval való följegyzése szerint 1541-ből származik. A Kazinczy-Codex tehát a leghosszabb időközben irt codexünk. A harmadik kéz írása, mely a könyvünkben ismertetett nyelvtörténeti korszakon már kívül esik, a 173. lappal veszi kezdetét. A 166—170. lapokon levő tízparancsolatot még későbbi, de legfeljebb XVII. századi kéz irta. Tartalmát prédikációk, erkölcstanító példák és legendák teszik. Szépprózai szempontból nevezetes részei: *Szent Bárlám élete*, melynek bevezető részéből veszszük szemelvényünket is, és *Szent Elek legendája*. Fölfedezte Vitkovics Mihály Egerben, régebben pedig valamely pozsonyi apáczakolostoré volt. Jelenleg, Jankovich Miklós gyűjteményének megvétele óta a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona, hol *Duod. Hung. 22.* jelzet alatt őrzik. Nevét Toldy Ferencz adta, ki *Kazinczy Ferenczről* a régi magyar irodalom körüli érdemeiért nevezte el.

Szemelvényünket a *Szent Bárlám élete* című legendának kezdetéből veszszük, a mely egy ind mythoson, a buddhizmusnak fő legendáján[2] alapul.

E szemelvény a codexnek 1526-ban készült részéből, a 83—89. lapokról való, hasonmásunk pedig épen a legenda kezdetét, a codex 83. lapját mutatja be.

---

[1] A *Könyvkiállítási Kalauz*-ban sajtóhibából 1529 áll.

[2] L. bővebben Beöthy Zsoltnak és Horváth Cyrillnek a repertoriumban idézett műveiben.

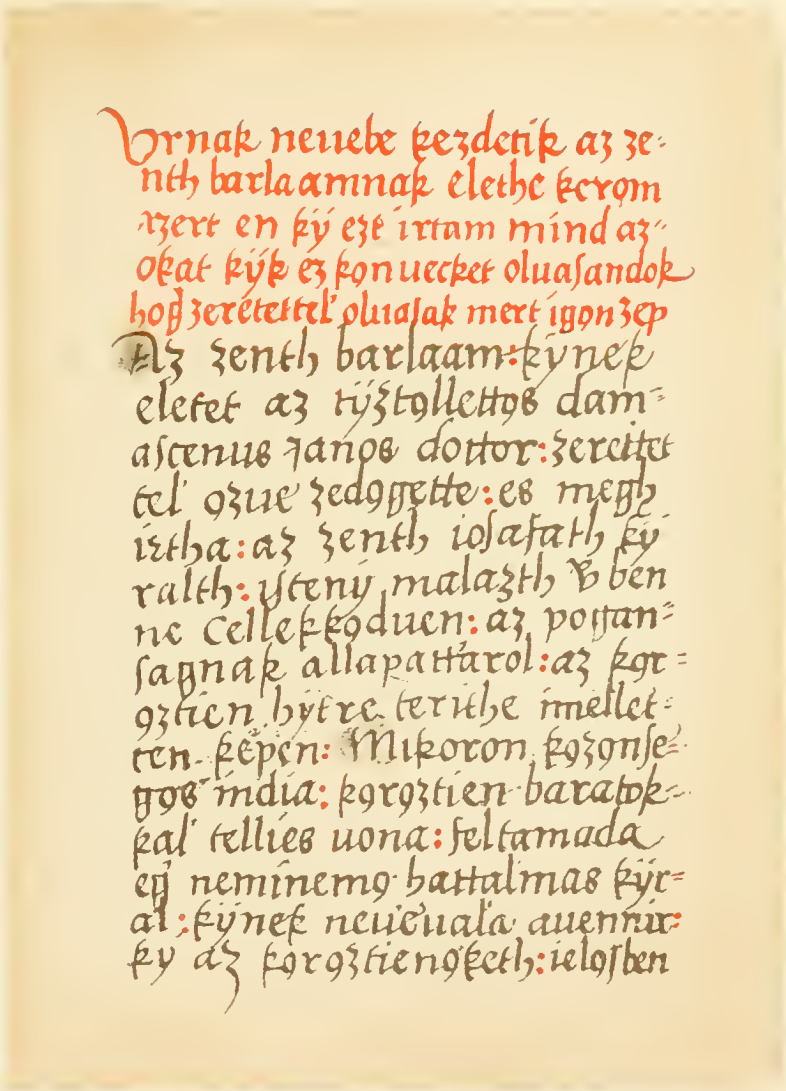

A KAZINCZY-CODEX 83. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1526—1527.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnak neuebe kezdetik az zenth barlaamnak elethe kerǫm azert en ky ezt irtam mind azokat kyk ez kǫnuecket oluasandok hoǵ zeretettel oluasak mert igǫn zep

Az zenth barlaam: kynek eletet az tyztǫllettǫs damascenus Janos doctor: zerettettel ǫzue' zedǫgette: es megh irtha: az zenth iosafath kyralth: isteny malazth v benne cellekkǫduen: az pogansagnak allapatťarol: az kǫrǫztien hytre terithe imelletten kepen: Mikoron kǫzǫnsegǫs india: kǫrǫztien baratokkaľ tellies uona: feltamada eǵ neminemǫ hattaľmas kyral: kynek neue' uaľa auennir: ky az kǫrǫztienǫketh: ielǫsben || [84] az baratokath: igǫn haborgattyauala Tǫrtenek kegiglen: hoǵ az kyralnak eǵ neminemǫ barattya: ky az v uduaraba elsǫ uala: isteny malaztbol az kyrali palotat eľ haǵa: es baratta lǫn Melleth mikoron az kyraľ megh hallot uona: az nag haragnak miatta dihǫskǫdny kezde: es vteth az puztanak belsǫibe zorgalmatossagal megh keresteteː Mikoron megh talaltak uona nehezen: eleben uitete: latuan kegiglen aľauaľo ruhauaľ feeľ ǫtǫzteth: ky annakelǫte zokot uala drag̀a ruhakba iarnia: es az sok bǫitǫknek miatta megh heruatnak leny: ky annak elǫte sok kencǫkkel: es draga etkekkel zokot uala elnie Monda neky O balgatagh es eľuezǫt elmeyǫ: mi || [85] okaiert ualtoztattad az tyztǫssegǫt zydalmassagra: es te magad ǵermǫkǫknek iatekuľ zǫrzǫted: kynek az monda: Ha ennek okat keuanod entulem meghertenǫd: az te ellensegidet tauoľ tǫled eľ tauoztassad Az kyral kegegh meghkerduen: hoǵ kyk uonanak az v ellensegy

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik az Szent Bárlámnak élete. Kéröm azért én, ki ezt írtam, mind azokat, kik ez könyvecskét olvasandók, hogy szeretettel [1] olvassák, mert igön szép.

Az Szent Bárlám, kinek életét az tisztölletös [2] Damaszczénus János doktor szeretettel [3] öszveszëdögette [4] és mëgírta, az Szent Jósafát királyt, isteni malaszt ű [5] benne cseleködvén,[6] az pogányságnak állapatjáról az körösztyén hitre térité ímëllyeténképpen.[7] Mikoron közönségös [8] India körösztyén barátokkal tellyes vóna, fëltámada [9] ëggy néminëmő [10] hatalmas király, kinek neve vala Avënnir, ki az körösztyénöket, jelösben [11] az barátokat igön háborgatja vala. Történék kegiglen,[12] hogy az királynak ëggy néminëmő barátja, ki az ű udvarába első vala, isteni malasztból az királyi palotát elhagyá és baráttá lőn. Mëllyet [13] mikoron az király mëghallott vóna, az nagy haragnak miatta dihösködni kezde és űtet az pusztának belsőibe [14] szorgalmatossággal mëgkeresteté. Mikoron mëgtalálták vóna nehezen, elében viteté.[15] Látván kegiglen alávaló [16] ruhával fëlőtöztet,[17] ki annak előtte szokott vala drága [18] ruhákba járnia, és az sok bőjtöknek miatta mëghërvadtnak [19] lënnie, ki annak előtte sok kéncsökkel és drága étkëkkel szokott vala élnie, monda néki: ‚Ó balgatag és elveszött elméjő! Mi okájért [20] változtattad az tisztösségöt szidalmasságra [21] és të magad gyermököknek játékúl szörzötted?' [22] Kinek az monda: «Ha ennek okát kévánod én tűlem mëgértenöd, az të ellenségidet távól tőled eltávoztassad.» Az király kegég [23] mëgkérdvén, hogy kik vónának az ű ellenségi,

Monda amaz: Az haragh es az keuansagh: mert ezọk bantiak megh: hogh az bizonsagh megh ne esmerttethessegh: ielọn legenek kegek az mondasoknak hallassara: az bọcessegh: es az igassagh: kynek monda az kyraĺ Legọn ng amynt mondad: Tehat az monda Az balgatagok: azokat mellek uannak megh utalliak: olminth nem uonanak: Azokat kegiglen mellek nincek: igekọznek hozyaiok ọlelnie: ualaky azerth m||[86]egh nem kostolanga azoknak edọssegit: mellek uannak: nem tanulhattia megh azoknak byzonsagit: melĺek nincek Ennek utana: sokat zoĺa az kyralnak elọte: urunknak embọrre' leteleroĺ: es az hitroĺ: Tehat monda neky az kyral: ha tenekọd elezteb feel nem fogattamuona: hog az haragut eĺ tauoztatnam: az te testọdet ingen maid tyzre uettetnem: keelfel azert hamar: es fusel az en zọmeimnek elọle: hog tegọd touaba ne lassalak: es gonozul el ne' uezesselek Az istenek embọre kegiglen: nagh zomurusagaĺ mene' eĺ az kyralnak elọle: ezert hog martiromsagot nem zenuedhete Ezọnkọzbe mikoron az kyralnak magzatya nem uona: zillettettetek ṽneky eg igọn zeep firfiw magzat: kyt iosafat||[87]nak neueztete Ọzue' guituen kegek az kyraĺ ọrọmeben: nag sok nepet: hog az zyletọt germọkert: az istenọknek aldoznanak: ọtuen egbe nezọ bọceketes hiuata hozya: hog minth lene Jọuendọbe az ṽ magzatianak dolga: zeretettel megh tudakoznak: es ṽneky megh ielọntenek Sokan azert kọzọlọk mondak az germọkọt iọuendọben nagnak lenny: hatalmassagban: es kazdagsagban: de egk ky az tọbinel bọceb uala: az kyralnak imezt felele Ez germọk ky tenekọd

monda amaz: «Az harag és az kévánság. Mert ezök bántják mëg,[24] hogy az bizonság[25] mëg në ësmértethessék. Jelön légyenek kegyék[26] az mondásoknak hallássára[27] az bőcsesség és az igasság.» Kinek monda az király: ‚Légyön úgy, a mint mondád.' Tëhát az monda: «Az balgatagok azokat, mëllyek vannak,[28] mëgutálják, ollymint[29] nëm vónának; azokat kegiglen, mëllyek nincsek,[30] igyeköznek hozjájok ölelnie. Valaki azért mëg nëm kostolandja azoknak édösségit, mëllyek vannak, nëm tanúlhatja mëg azoknak bizonságit, mëllyek nincsek.» Ennek utánna sokat szóla az királynak előtte Urunknak embörré létéléről és az hitről. Tëhát monda néki az király: ‚Ha të néköd eleztébb fël nëm fogadtam vóna,[31] hogy az haragut[32] eltávoztatnám, az të testödet ingyënmajd[33] tizre vettetném. Kélj fël[34] azért hamar és fuss el az én szëmeimnek előle, hogy tégöd továbbá në lássalak és gonoszúl el në veszesselek'.[35] Az Istennek emböre kegiglen nagy szomurúsággal mëne el az királynak előle, ezért hogy[36] mártíromságot nëm szenvedhete. Ezönközbe, mikoron az királynak magzatja nëm vóna, szilettetteték[37] ű néki ëggy igön szép fírfiú magzat, kit Jósafátnak neveztete. Öszvegyűjtvén kegyék az király örömében nagy sok népët, hogy az sziletött gyermökért az istenöknek áldoznának, ötven égbe néző bőcseket[38] ës hivata hozjá, hogy, mint lënne jövendőbe az ű magzatjának dolga, szeretettel mëgtudakoznák[39] és ű néki mëgjelöntenék. Sokan azért közzőlök mondák az gyermököt jövendőben nagynak lënni hatalmasságban és kazdagságban. De ëggy, ki az többinél bőcsebb vala, az királynak ímezt telele: »Ez gyermök, ki të néköd

zillettettetọt O kyraĺ: nem lezọn az te orzagodba kyraĺ: de ez te orzagodnaĺ hassonhatatlan iobba: mert az kọrọztien hitnek: mellet te haborgac: ez ǵermọk iọvendọbe tyztọlloie lezọn: ezt kegiglen ez bọć v́ magatuĺ nem monda: hanem isteny ihles‖[88]bọl Haluan kegek ezt az kyraĺ: igọn megh retten'e raitha: az uarasban maganak eǵ igọn zeep palotat rakattata: es az ǵermọkọt az palotaba be helhọztete: zọrze kegek v́ melle nọmọs ifyakkat zolgalatra: es parancola v́nekyk: hoǵ az ǵermọk elọth se korsagot: se uensegọt: se halalt: se kegiglen zegensegọth ne emlọtenenek: se eǵebet ualamit: ky v́neky ualamy zomorusagoth hozhatna: de mindọnọket gọnọrusegọssọket mondananak: v́ elọtte: hoǵ az v́ elmeie gọnọrọsegọkben foglaltatuan: semyt az iọuendọkrọl ne gondolhatna Ez yfyak kọzọl kegeglen haa ualamelliknek tọrteuik uaĺa megh korulnia: az kyral azt onnetan ottan ky uitety uaĺa: es mas ifyat allatuala helebe Parancola touaba az kyral: hoǵ ez ǵe‖[89]rmọknek elọtte: uaĺamy emlekọzetọt urunk Cristosrol ne tennenek

szilettettetött, ó király, nëm lészön az të országodba király, de az të országodnál hassonhatatlan[40] jobba, mert az körösztyén hitnek, mëlylyet të háborgatsz, ez gyermök jövendőbe tisztöllője lészön.» Ezt kegiglen ez bőcs ű magától nëm mondá, hanëm isteni ihlésből.[41] Hallván kegyék ezt az király, igön mëgrëttene rajta.[42] Az várasban magának ëggy igön szép palotát rakattata és az gyermököt az palotába behelyhözteté. Szörze[43] kegyék ű mellé nömös ifiakat szolgálatra és parancsolá ü nékik, hogy az gyermök előtt së kórságot, së vénségöt, së halált, së kegiglen szëgënységöt në emlötenének,[44] së ëgyebet valamit, ki ű néki valami szomorúságot hozhatna; de mindönöket gyönyörűségössöket mondanának ű előtte, hogy az ű elméje gyönyörűségökben foglaltatván,[45] sëmmit az jövendőkről në gondolhatna. Ez ifiak közzől kegéglen[46] ha[47] valamëllyiknek történik vala mëgkórúlnia,[48] az király azt onnétan[49] ottan[50] kiviteti vala és más ifiat állat vala[51] helyébe. Parancsolá továbbá az király, hogy ez gyermöknek előtte valami emléközetöt[52] Urunk Krisztosról në tënnének.

Jegyzetek.

1. «*zeretettel'*». A mellékjegyes *l'* betű codexünkben igen sokszor csak egyszerű *l* hangot jelent, épúgy mint a *g* fölött is nem egyszer minden jelentőség nélkül áll a vonás (*ǵ*).

2. *tisztölletös*, am. tiszteletes. Alább is (a 87. lap végén) *tisztöllője*. Codexünkben a mássalhangzók fölös megkettőzése nem ritka ugyan (pl. alább *zerettettel'* am. szeretettel, *hattal'mas* hatalmas), mindazonáltal e szókat hosszú *ll*-lel is olvashatjuk, a mennyiben az *-l* képzős igék némely vidéken ma is általánosak ilyen ejtésmóddal (l. pl. *Mátyusföld nyelvjárása* 45, 46. l.).

3. *szeretettel*, am. szorgalommal. Nyilván ilyen értelemmel áll itt e szó, a mint a *szeretetes* és *szerelmes* melléknevek is tudvalevőleg szorgalmast, gondost is jelentettek a régieknél. (L. *Nyelvtört. Szót.*; a *szeretet* szónak ilyen használatára azonban nem idéz példát e szótárunk.)

4. «*ọzue'*», am. öszve, össze. Az *e* betű után látható mellékjegy a magánhangzó hosszúságát jelenthetné, ha ugyane jelet az *l*, sőt az *n* betű után is minden jelentőség nélkül nem használná codexünk. Ilyen *e'* van még alább a következőkben: *neue'* neve, *emborre'* emberré, *mene' el'* mene el stb

5. «*ý*» ‚ü' ő. Volf szerint a kiadásában használt *ý* betűnek az eredetiben alul-fölül vonásos *r* felel meg (l. előszó, V. l.); személvényünk szövege azonban az eredetiben mindenütt egyszerű fölül vonásos *r* betűt mutat. (Olvasásunknak egyéb eltérései a kiadásban bizonyára toll- vagy sajtóhibák lesznek.)

6. «*eellekǫduen*», am. cselekedvén. A kettős *ll*-ről ugyanazt mondhatjuk mint föntebb (2. jegyz.), bár a *cselleködvén* olvasást az igének származása támogathatná (vö. Budenz: *Magyar-Ugor Összehas. Szót.* 363. és 375. l.).

7. *ímëllyeténképpen*, am. imílyeténképpen. Vö. *ëllyen* ilyen, *ett* itt, fönt 249. l.

8. *közönségös India*, am. egész India. A régi nyelvben a *közönséges* szó ilyen jelentéssel is gyakori (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *féltámada*, am. támadott, született, lett. Vö. fönt *támad*. 251. l.

10. *ëggy néminëmő*, am. egy bizonyos (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *jelösben*, am. föképpen, különösen. Tulajdonkép: jelesebben.

12. *kegiglen*, am. pedig, pediglen. A változatos *pedig* kötőszónak egyik alakja, melyet a codex helyesírása szerint valószínűleg *g*-vel s nem *gy*-vel (*kegyiglen*) kell olvasnunk. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és Simonyi: *Magy. kötőszók* I. 134—138. l.)

13. *mëllyet*, ma: a mit (illetőleg magyarosan: ezt).

14. *belsőibe*, am. belseiben, belsejében. A nominativusi *belső* alaknak elhatalmazása a rendes *belseiben* helyett. (Vö. a mai nap mind jobban terjedő *üllői, brassói* stb.-féle melléknéveket a régies *üllei, brassai* ejtés helyett.)

15. *elében viteté*, am. maga elé viteté, maga elé rendelé.

16. *alávaló*, am. hitvány, közönséges. A szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak erkölcsi értelemben használjuk.

17. *félőtöztet*, am. felöltöztet. Rövidebb tőből való igenévi alak. (Vö. *kárhoztak* e h. *kárhozottak*, fönt 106. l.) A *feel* igekötő kettős *ee*-jének az eredetiben alig lehet jelentősége.

18. «*draǵa*». olv. drága. (Vö. 1. jegyz.)

19. *mëghërvadt*, am. sápadt, megfogyott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *mi okájért*, am. mi okáért, mi okból. A két magánhangzó között a *j* csak hiatustöltő. (Vö. *lélkéjént* ‚lelkeént', fönt 141. l.)

21. *szidalmasságra*, am. szégyenre, gyalázatra. Közönséges szó, főkép codexeinkben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

22. *játékúl szörzötted*, am. játékká, játék tárgyává tetted.

23. *kegég*. Egyik alakja a *pedig* kötőszónak. (Vö. fönt 12. jegyz.)

24. *bántják mëg*, am. meggátolják, megakadályozzák. A *megbánt* igének egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

25. *bizonság*, v. *bizonyság*, am. igazság (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak ‚testimonium' értelemmel használjuk.

26. *kegyék*. Szintén a *pedig*-nek egyik régi változata. (Vö. *kegég*, 23. jegyz.)

27. *hallássára*, am. hallására. Vö. *mássa* a mai ejtésben is, e h. *másu* (l. fönt 156. l.).

28. *azokat, mëllyek vannak*. Latinos többesszám, e h. ‚azt, a mi van'.

29. *ollymint*, am. mintha (l. *Nyelvtört. Szót.*).

30. *ninesek*, am. nincsenek. Igy alább is s előfordul másutt is a régi nyelvben, pl. «*Ninchek* el tytkolva az mi nyomoruynk» (Beythe István: *Epistolák* 241. l.). Nem egyéb mint a *nincs* szónak egyszerű többesképzővel ellátott alakja (vö. *kincs — kincsek*).

31. *félfogad*, am. megfogad, megigér. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

32. *haragut*, am. haragot. Régies tővégi hangzó. Vö. *Ádámut, paradisumut* a HBeszédben.

33. *ingyën-majd*, am. azonnal, egyszeribe. Kihalt régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

34. *kélj föl* v. *kelj föl*. Az előbbi olvasást az orthographia, de főkép a ma is meglevő *kél* ejtés s némely régi íróinknak *kélsz, kélni* stb. alakjai támogatják (l *Nyelvtört. Szót.*).

35. *elveszesselek*, am. elpusztítsalak, elveszítselek. A régi *elveszet* műveltető igének fölszólító alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Nagybányán, Szatmár megyében az *elveszítse* stb. helyett hasonló műveltető alakkal ma is azt mondják: *elvesztesse*.

36. *ezért hogy*, am. azért hogy.

37. *szilettetteték*, am. születek, szüle-

tett. (A műveltető képző fölös ismétléséről vö. fönt 103. l.)

38. *égbe néző bőcsek* (azaz *bölcsek*), am. csillagjósok, astrologusok. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *szeretettel mëgtudakoznák*, am. szorgosan kikutatnák. A *szeretettel* kifejezésről l. fönt 3. jegyz. A *megtudakoznák* nem a ma is használatos, intransitiv jelentésű *tudakozik* ige, hanem a régi *tudakoz*. *megtudakoz*, a mely ugyanazt teszi, mint a mai *tudakol*, *megtudakol*.

40. *hassonhatatlan*. Bizonyára ebből: *hasonlhatatlan*, a mi hasonlíthatatlant jelent, a régi átható értelmű *hasonl* (hasonlóvá tesz, hasonlónak tart) igéből. Csupán a Gömöry-Codexben fordul elő még ez alak. A kettős *ss* a *hasonl* igében, de főkép a vele egy tőből eredő *hasad* szóban nem volt ritka. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

41. *ihlésből*. Ma *ihletből*. A kihalt régi *ihl*, *ihël* ‚inspiro' igének származékai. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

42. *mëgrëttene rajta*, am. megrettent miatta. Régies határozó-használat. A nép ma is mondja: *félek rajta*, *hogy* stb.

43. *szörze*, am. szerze, azaz rendele (l. fönt 120. l.).

44. *emlőtenének*, am. említenének. Az *említ* ige régi teljesebb *emlëjt* alakjának *emlëjt* változatából. *Emlëjt* és *emlőt* épúgy viszonylanak egymáshoz mint *emlëjt* és *emlét*.

45. *gyönyörőségökben foglaltatván*, am. gyönyörüségekben elfoglalva.

46. *kegéglen* v. *kegyéglen*, am. pediglen, pedig. (Vö. fönt 12 jegyz.)

47. «*haa*», am. ha. A kettős *aa*-nak itt annyival kevésbbé lehet etymologiai jelentősége, minthogy a szó a codexben sor végén áll, a hol a másoló barátok sokszor egyszerűen helykitöltés végett kettőztették meg betűiket.

48. *történik vala mëgkórúlnia*, am. meg talált betegedni, véletlenül megbetegedett. *Megkórúl* a régi *kór* ‚beteg' melléknévből am. megbetegül, megbetegedik. (Vö. fönt 140. l.)

49. *onnétan*, am. onnét, onnan. Az *onnét*-nak olyan megtoldott alakja, mint *ottan* az *ott*-nak, *úgyan*, *hogyan* az *úgy*, *hogy*-nak. (Vö. fönt 132. l., továbbá *onnaton* 103. l.)

50. *ottan*, am. legott. (L. fönt 221. l.)

51. *állat vala*, am. állít vala, állított. Az *áll* igének egyszerü müveltető alakja, mely a mai *állít* értelmében közönséges szava volt régi nyelvünknek. Vö. «*Állata* őrzeni négy alabárdost» (Arany: *Tetemre hivás*).

52. *valami emléközetöt në tënnének*, am. semmi említést ne tegyenek. *Emléközet* itt ‚emlékezés, megemlékezés', tehát mai kifejezésünk szerint ‚említés, megemlítés' értelemmel áll. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

Kiadás. A Kazinczy-Codexet kiadta Volf György, ismertető bevezetéssel, *Nyelvemléktár* VI. köt. — Első lapjának hasonmása látható Horvát István ismertetése mellett.

Repertorium. Horvát István: *Prédikátziók és Legendák 1526. és 1527-dik évből*, *Tudom. Gyüjtem.* 1836. évf. XII. köt. 77—79. l. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 92. — Munkácsi Bernát: *Nyelvemlék-tanulmányok. II. A Kazinczy-codex hosszú mássalhangzói*, *Magy. Nyelvőr* IX. 149. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.) 7—15. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 30. l. — Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 3. és 28—35. l. Bárlám és Jozafát legendájáról. — Horvát Cyrill: *Nemz. irodalmunk a reformáczióig* (Budapest, 1891.) 77—86 l. Ugyanazon legendáról.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

A verses Katalin-Legenda és az Érsekújvári Codex.

Régi elbeszélő költészetünknek egyik igen nevezetes maradványa a Katalin-Legenda, melyet a terjedelmes és képekkel s czifrázott kezdőbetűkkel diszített Érsekujvári Codex tartott fönn számunkra. E nyelvemlékünk egy középszerű folió alakú papiros-codex. Terjedelemre nézve csupán az Érdy- és Jordánszky-Codexek állanak előtte. Lapjai nagyobb részt két hasábosak, csekélyebb részben osztatlanok. Három kéz irása. Legnagyobb részét, mintegy hét tizedét s a festett képeket Sövényházi Márta Domonkos-rendi apácza készítette, ki a Thewrewk-Codexen is dolgozott s codexünknek úgyszólván szerkesztője volt; másik két leirója ismeretlen, de valószínüleg ugyanolyan rendü apáczák s ugyanazon kolostor tagjai voltak. Festett képei, bár rajz és festés dolgában igen kezdetlegesek, mütörténeti becscsel bírnak.

Codexünk az 1529., 1530. és 1531. években készült akként, hogy leirói egymást fölváltva dolgoztak rajta. Az 1530. év, valamint Sövényházi Márta neve a 310. lapon van kitéve: «*Ez yrasnak wege wagon vr fyw zyletethnek wtanna ezer oth zaz Harmyncz eztendewben wyz kerest octawayan sewenhazy soror marta keze myath es dyczertessek az wr istennek az ew aldot zenth newe amen*».* Minthogy vízkereszt oktávája jan. 13-ikára esik, e megjegyzés pedig a 310. lapon áll, világos, hogy a codex irásához már legalább is a megelőző 1529. évben kellett apáczáinknak hozzá fogniuk.Az 1531. év az 544. lapon van szintén szavakkal följegyezve.

A codex tartalma: evángéliomi szakaszok, vallásos elmélkedések és tanitások, szentbeszédek és legendák. Ez utóbbiak közül legnevezetesebb *Szent Katalin verses legendája*. Azonban codexünk is, mint nyelvemlékeink legnagyobb része, másolat. Kitünik ez törléseiből, igazitásaiból és iráshibáiból. Másolóinak egyik sajátsága — a mit a codex nyelvének vizsgálatában sohasem szabad felednünk — hogy a sorok végét, csak hogy beteljenek, fölös betükkel, az utolsó betük, főkép magánhangzók megkettőztetésével, a következő sor első mássalhangzójának előleges kitételével vagy egy *h* odatoldásával töltik ki. Innen van a sok hosszú magánhangzós, illetőleg kettős *ee*-vel *aa*-val stb. irt szóalak az

* Olv.: Ez irásnak vége vagyon Urfiú sziletetnek utánna ezërötszáz harmincz esztendőben Vízkërëszt oktávájáu, Sëvényházi szoror Márta keze miatt, és dícsértessék az úr Istennek az ő áldott szent neve. Ámmën.

Érsekújvári Codexben. A codex tartalma különböző könyvekből van kompilálva. Hogy azonban e kompiláczió Sövényházi Mártától és társaitól ered-e, vagy maguk is már egy könyvben találták a többféle anyagot, azt nem lehet eldönteni. A könyvnek fő forrásai Temesvári Pelbárt művei és a *Gesta Romanorum* czímű középkori latin regés könyv.[1]

A codex régebbi viszontagságai ismeretlenek, csupán annyit tudunk, hogy a XVI. és XVII. században folyton apáczák bírták és használták. Fölfedezője Czech János, ki a róla elnevezett Czech-Codexszel együtt az *érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában* 1833-ban födözte fel. Nevét fölfedezése helyéről viseli. Jelenleg a *M. T. Akadémia* könyvtáráé, a hol *M. Cod. írrét 81. sz.* jelzet alatt őrzik.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö*-t rendszerint alul vonásos *o*-val, az *ü*-t pedig hol puszta, hol fölül egy vonásos *u*-vel, Sövényházi Márta pedig *ÿ*-forma betűvel jelöli. Az *ö* hang jelén azonban néha az alsó vonáson kívül még fölül is két vesszőt látni (így pl. szemelvényünkben *ewlnők* ölnők, *dyczőwlwén* dicsőűlvén), a melyek, mint a Jordánszky- és Érdy-Codexben is, voltaképen hiányjelek s példáinkban bizonyára az *e* betű kihagyását (vö. *eo*, l. fönt 20. 21. l.) jelentik. Hogy e fölső vonáskák kihagyó jelül szolgálnak, mutatja ugyancsak szemelvényünkben az *igyól* szónak *ygyől* irása is, a melyben az *ő* betű nem lehet tollhiba s inkább azon *j* hang kihagyására utalhat, a melyet még Molnár Albertnél is megtalálunk (*igyjol*), s a melyből kifolyólag a szót az *így* és *jól* határozók összetételének tarthatjuk. Ezen kívül meg kell még említenünk — mert Volf Györgynek figyelmét egészen elkerülte — hogy az Érsekújvári Codex számos helyen a fölül pontos *ė* betűt is használja (l. pl. a hasonmáson az *ėly* élj, *ėnės* én is stb. szókat), a melynek nyilván vagy hosszú *é* vagy zárt *ë* lehet a jelentése.[2]

Nyelvének jellemző sajátsága a számos hosszú (az írásban kettőztetett) magánhangzó. Ezek egy része az Érdy- és Jordánszky-Codex alakjaival egyezik, más része azonban, mint Volf György kimutatta, puszta sorkitöltő betűkettőzésben leli magyarázatát. Megemlíthető sajátsága még a több. 3. személyű birtokosragnak *-uk -ük* alakja is, a miben Volf György a codex másolóinak dunántúli eredetére következtet.

Szemelvényűl a nevezetes Katalin-Legenda befejező verseit adjuk (a codex 517—520. lapjairól) az 519. lap hasonmásával.

[1] Mellékesen megjegyezzük, hogy codexünkben már a törökökre is van egy helyt vonatkozás, az 571. lapon, a hol ezt olvashatjuk: «*Ez yllyen nyomorusagh leezen elewzer az Ismaeelnek fyay myat az az ez atkozot hytetlen torokök myat kyk ez wylagon felewtte el hatalmaznak*».

[2] Sem ez az *ė*, sem a föntebb említett *ǫ* betű nincs feltüntetve Volfnak kiadásában s az előszó sem emlékszik meg róluk.

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

az Czazar ||[517] Ezen megh Haragweek,
Es zekyben fel ylthepeek,
Sentencyat zolghaltata,
Es az zywzre az halalt ig adaa mond-
uan

Sentencia

Een ky wagyok maxencyws
ghonozokat, ky megh kènoz
Ez zeles wylaghnak wra,
Es yghassaghnak adoya,
Imyl' Senthencyat adok
Ez leaṅra, halalt adok
mert romaban, my ezth zewrzewk,
Es yo wegghel megh tewkellewk,
hogy ky ystenynket nem hine,
awagy ewket nem thyzthelne,
haath azt sok kennal kenzanok,
Es ewt halallaal megh ewlnők,
Dee ez leany ezt el hatta,
Es Crysthwst Istennek wallotta,
az my hythewnket meg mewette,
Istenynket nem tyzthőlte,
azert waros kywel eel ky wygyek,
ees ő neky nyakat wagyak,
Es az latrok mennye, ezth hallak,
az zyzet ewk ottan el raghadak,
es Mykoron wyzyk wala,
zebden ezt enekly wala,

Regnum mundi et omnem ornatum seculi contempsi propter amorem domini mei Ihu xpi Quem uidi quem amaui in quem credidi et dilexi &
Ez wylagoth mynd kenczèwel,
meg wtaltam tellyessegwel,
Czak een edees yegyesemert,
az en edes leswsomerth,
kyt een lathek Es zerethek,
ky newèèrth nagy kent wallek,
hogy ew ezt enekly wala,
ewth sok nèèp kewety wala,
az azzonyok syrnak wala,

Eredeti kiejtése.

Az császár ezën mëgharagvék [1]
És székiben fëliltepék,[2]
Szëntëncziát szolgáltata
És az szűzre az halált így adá, mondván:

«Én, ki vagyok Makszënczius,
Gonoszokat ki mëgkénoz,[3]
Ez szélës világnak ura
És igasságnak adója,
Ímilly szëntëncziát adok.
Ez lëányra halált adok,
Mert Rómában mi ezt szörzők [4]
És jó véggel [5] mëgtökéllők,[6]
Hogy ki isteninket nëm hinné,
Avagy őket nëm tisztëlné,
Hát azt sok kénnal kénzanók
És őt halállal mëgölnők.
De ez lëány ezt elhatta [7]
És Krisztust Istennek vallotta,
Az mi hitünket mëgmevette,[8]
Isteninket nëm tisztölte.
Azért város kívél [9] el-kivigyék
És ő néki nyakát vágják.»
És az latrok [10] mennyé [11] ezt hallák,
Az szizet ők ottan elragadák.
És mikoron viszik vala,
Szépden [12] ezt énekli vala:

«Ez világot mind kéncsével
Mëgutáltam tellyességvel,
Csak én édës jegyësëmért,
Az én édës Jézusomért,
Kit én láték és szereték,
Ki nevéért nagy ként vallék.»[13]
Hogy ő ezt énekli vala,
Őt sok nép követi vala.
Az asszonyok sírnak vala,

* Az eredetiben a versek, mint a hasonmás is mutatja, folytatólag vannak írva. Közben a latin helyek az eredeti latin legendából származhatnak.

az zyzek bankodnak wala,
kit katheryna meg lathwan,
nekyk ygy bezelle mondwan,
Dragalatos nemes zizek,
Es kegyelmes azzony neepek,
een kenomath syraastokal,
keerlek hoǵ megh ne banczatok,
Inkab welem wygagyathok,
mert Istenemet yol lathom
ym engem hyw ygyől [lathom] hallom,
de syryathok maghathokon,
Es leendew fyathokon,
hoǵ kyk pogansághban laktok,
nagy kaar ha benne meg halthok,
mert zegenyek mynd el weztek,
Es mynd pokolra sylyetthek,
ees mykort oda ywtot wolna,
hol az nyak wagho heel wolna,
Oth az nyak waghonak zolla,
Es ew neky yly zot monda,
kyt az sok neep ygyol halla,
kerlek theged yo baratom,
mert ymmar az en edes wramath yol laathom,
hogy egy kewessee wary engemeth,
hogy ‖ [518] Imagyam mar wramath,
kyt hogy az hoher meg halla,
neky arra ydewt hagya,
kateryna nagy ekessen, lee terdeplek,
Es ylyen kepen remenkewdek,

Oratio agonista ẏginis katherine &

O decus et Salus credencium O Spes et gloria virginum Ihu bone gracias tibi ago qui intra collegium ancillarum tuarum dignatus es me connumerare

Oh ennekem en ydwessegem,
Es en byzony edessegem,
Oh zyzeknek naǵ remenye,
Es ew nekyk dyczoseghek,
Oh ennekem naǵ ekewssek,
Vram yesws the nagy felsegh,
fewldnek meanek erewseghe,
en lelkemnek edewsseghe,

Az szizek bánkódnak vala.
Kit Katërina mëglátván,
Nékik igy beszélle, mondván:
«Drágalátos nëmës szizek
És këgyelmes asszonynépek!
Én kénomat sirástokkal,
Kérlek, hogy mëg në bántsátok,
Inkább vélem vígadjatok.
Mert Istenëmet jól látom.
Ím engëm hív, igyól [14] [látom] hallom.
De sírjatok magatokon
És lëendő fiatokon,
Hogykik pogányságban laktok,
Nagy kár, ha benne mëghaltok.
Mert, szëgényëk, mind elvesztëk
És mind pokolra sillyedtëk.»
És mikort oda jutott volna,
Hol az nyakvágó hely [15] volna,
Ott az nyakvágónak [16] szólla
És ő néki illy szót monda,
Kit az sok nép igyól halla:
«Kérlek tégëd, jó barátom,
Mert immár az én édës Uramat jól látom,
Hogy ëggy kevéssé várj engëmet,
Hogy imádjam már Uramat.»
Kit hogy az hóhér mëghallá.
Néki arra időt hagya.
Katërina nagy ékëssen lëtérdeplék
És illyenképpen reménködék: [17]

«Oh én nékëm én idvëssëgëm
És én bizony édëssëgëm!
Oh szizeknek nagy reménye
És ő nékik dicsőségëk!
Oh én nékëm nagy ékösség,
Uram Jézus, të nagy fëlség,
Földnek, mënnynek erőssége,
Én lëlkëmnek édössége!

errewl neked halat adok,
hogy mastan te zolghalo leanyod wagyok,
Es thegedet azon kerlek,
hog azok kyk en ertem teged kernek,
zewksegewkben es nyawalyaokban,
akar hol oth ez wylagban,
ewketh wram meg halghassad,
es ammyt keernek o nekyk meg agyad,
Ehsegh tewlek el tawozyek,
Es halal oth ne wralkogyek,
Es nalok leǵen mynden bewseegh,

Expecto pro te gladium xpe rex bone Thu paradiso meum da spiritum Et fac nnam meam agentibns memoriam &

Oh en edes wram yesws,
Immar erthed ym meg halok,
zent newederth halalt wallok,
Immar vram thegewd nezlek,
azert teghed azon kerlek,
hogy az en lelkemet hozyad weegyed,
Es Meńnyorzaghban helheztessed,
nekewd wram hala legyen,
lelkem veled menyben legyen,
Theged ylleth nagy erewseeg,
Es tewkellethes nagy ekessegh,
Mennyorzaghban nagy dyezewsegh,
eennekbely nagy ydwesseegh,
Es wylaghy nagy feenesseegh,
Jozaaghbely nagy tyztosseegh,
Neked legyen hatalmassag,
ez wylaghban nagy kyralsagh,
Nekewd legyen nagy dyczeret,
Es weegh nekwl walo eelet,
Nekewd legion mynden yozag,
fewlden mennyen mynden orzagh,
Es Menye az zyz mynt ezt monda,
magat Crystwsnak ayanla,
hogy lelket hozya fogadna,
Es kerèsèth neky megh halghathnaa,
az eeghbewl yly zo ‖[519] Mondathek,
Es yly feleleth adathek mondwan

Veni eleeta mea Speciosa mea ecce tibi beatitudinis ianua apperitur ecce

Erről nékëd hálát adok,
Hogy mastan të szolgáló leányod vagyok,
És tégëdet azon kérlek,
Hogy azok, kik én értem tégëd kérnek
Szükségökben és nyavalyáokban [18]
Akárholott [19] ez világban,
Őket, Uram, mëghallgassad
És ammit kérnek, ő nékik mëgadjad.
Ehség tőlëk eltávozjék
És halál ott në uralkodjék
És nállok légyën mindën bőség.

Oh en édës uram, Jézus,
Immár érted ím mëghalok,
Szent nevedért halált vallok.
Immár, Uram, tégöd nézlek.
Azért tégëd azon kérlek,
Hogy az én lëlkëmet hozjád végyed
És mënnyországban helyhëztessed.
Néköd, Uram, hála légyën,
Lëlkëm véled mënnyben légyën!
Tégëd illet nagy erősség
És tökélletës nagy ékësség,
Mënnyországban nagy diesöség,
Énekbéli nagy idvësség,
Ez világi nagy fényësség,
Jószágbéli nagy tisztösség.[20]
Nékëd légyën hatalmasság,
Ez világban nagy királyság!
Néköd légyën nagy díeséret
És vég nékül való élet!
Néköd légyön mindën jószág,
Földën, mënnyën mindën ország!»
És mennyé az szíz mint ezt mondá,[21]
Magát Krisztusnak ajánlá,
Hogy lëlkét hozjá fogadná
És kérését néki mëghallgatná:
Az égből illy szó mondaték
És illy felelet adaték, mondván:

Mondatlak, Es vly fele
leteg adatgek, mondvan
veni electa mea Speci
osa mea ecce tibi bzitu
dinis ianua aperitur ec
ce quieris eternie manſi
o tibi parata adventu
tuum expectat &c

Jenyv een hozyam en va
laztottam, neked vagy
po nyugolmat alkottá
Jervbol zmmar En
zeep yegyesem, am myt
kered nyvnd megh tezem
Mertli kyld engemet tge
ertod keernek, Segithetseghet
tenkem wegnek, Es kyerc
tgez ymadsagot, Annak aa
dok bodogssaagtot, halaalo
dett nagy nyssaagot, neked
adom, neminyt zaagot, Je
wel ely Es legy welem, zy
netlen Wolem nyugagy, ne
ghezetlen meg mikt neked
mat Nemnyt zagg Es e
Thegedet waar zent Karom
sagtu, Jewyd mar en odeua
Zemeni nyvlagtva, no hagio
mynkadat hyaban, laatya
teneked tehetseghedet, es enes
megh fyzetlem zolgalatgo
dat, Es nyteszseghedet, Kay
tad nyugad mynd memnyr
zagly, es bemie walo, nagy
sok yozagg, ezt meg halwa
az zyz Zolv az nyak nyago
nak Es vgyen monda

Virgo ad Speculatore
Jo baratgom een tez nya
gyok, mert maar vranyert
yim meg Halok, ha beivl fe
vem el wegetemed nyadnak
zanat tegetemed, azomba
nyakat le hanta, Es a nak
nagyo hogy ezt latgat, Egy
nagy hassak nyugy lagyen tgee
hogy ez nylagybol ky ne
tgozze, holot kecek czoda ye
tenek, Cleip mert hogy fe
yet nemeek, nyeer nem pa
ra en nyakabol, de they fo
lya derektabol, az zyzesseg
nek yegyere, kyben takek
mynd nyugh celem, nag czo
da megh, enek ez lewen, hogy
menyboł angyalok zallanak,
Es o nekv emmet zolgalaa
nak, hogy en teftet el fel
nyeewek, Es synay hogy ne
re el fol nyvivek, fy oda
oly mezze wala, hogy hwz
napy meneiv, feels nyala
holoth, nagy sok czodak tez
nek, Korok egbassegnek nez
nek, kette tegyyth menyor
zagbban, oly nagy dycze
segbben Es bodogh, sagbban
nyagyon Hogy nem nygy
Hogy meg mondhatgnok,
nyagy tegyyten meg pe
katnok, de czak meg sem
gondolhattyuk, mygh ne
zemiuenkel megh latnyuk

AZ ÉRSEKI TUSCULANUS HASONMÁSA. [illegible]
Kiadatja a M. Tud. Akadémia Könyvtára.

quietis eterne mansio tibi parata ad-
wentum tuum expectat &
Jewy een hozyam en ualaztottam,
nekewd nagy yo nywgolmat alkottam,
Jewyel ymmar En zeep yegyesem,
ammyt kerel mynd megh tezem,
merth kyk engemet the erted keernek.
Seghetseghet tewlem weznek,
Es kyert thez ymadsagot,
Annak aadok bodoghsaaghot,
halaalodert nagy wysaagot,
neked adom mennyorzaagot,
Jewel èly Es legy welem, zynetlen
welem wygagy, ueghezetlen
meg nylt nekeud, mar Mennyorzagh,
Es Thegedet waar zent haromsagh,
Jewyel mar en edeus zemem wylagha,
nem hagiom mwnkadat hyaban,
laatham teneked tehetsegedet,
es ènès megh fyzethem zolgalathodat,
Es wytèzsegedeth,
Raytad wygad mynd mennyorzagh,
es benne walo nagy sok yozagh,
ezt meg halwan az zyz zola,
az nyak wagonak Es ygyen monda:
Virgo ad Spiculatorem
Jo barathom een kez wagyok,
mert maar vramert ym meg halok,
ha kewl feyem el wehetewd
wradnak zawat tehetewd,
azomba nyakat le hayta,
Es a niak wagho hogy ezt latha,
Egy waghassal wgy legyenthee,
hogy ez wylaghbol ky weghezee,
holot keeth czoda yelenek,
elew mert hogy feyet wèweèk,
weer nem yara ew nyakabol,
de they folya derekabol,
az zyzeseghnek yegyere,
kyben lakek mynd mygh eele,
mas czoda megh ènth ez lewn,
hogy menybol angyalok zallanak,
Es o neky ennyet zolgalaanak,
hogy ew testet el fel wèewèk,
Es synay hegyere el fel wywek,

«Jöj én hozjám, én választottam,
Neköd nagy jó nyugolmat alkottam.
Jöj el immár, én szép jegyësëm,
Ammit kérel, mind mëgtészëm.
Mert kik engëmet të érted kérnek,
Segétségët tőlem vësznek;
És kiért tészsz imádságot,[22]
Annak adok[23] bódogságot,
Halálodért nagy újságot;[24]
Nékëd adom mënnyországot.
Jövel, élj és légy vélem szinetlen,
Vélem vígadj végezetlen.[25]
Mëgnyilt néköd már mënnyország
És tégëdet vár Szent Háromság.
Jöj el már, én édös szëmëm világa,
Nëm hagyom munkádat hiában!
Látám të nékëd tëhetségëdet
És én ës mëgfizetëm szolgálatodat és
vitézségëdet.
Rajtad vigad mind mënnyország
És benne való nagy sok jószág.»
Ezt mëghallván, az szíz szóla
Az nyakvágónak és ígyen monda:

«Jó barátom, én kész vagyok,
Mert már Uramért ím mëghalok.
Ha köll, fejem elvëhetöd,
Uradnak szavát tëhetöd.»
Azomba[26] nyakát lëhajtá
És az nyakvágó hogy ezt látá,
Ëggy vágással úgy legyénté,[27]
Hogy ez világból kivégezé.
Holott két csoda jelënék.
Elő, mert hogy fejét vëvék,
Vér nëm jára[28] ő nyakából,
De tej folya dërëkából
Az szizességnek jegyére,[29]
Kiben lakék[30] mind, míg éle.
Más csoda mëgént ez lőn,
Hogy mënnyből angyalok szállának
És ő néki ennyét[31] szolgálának,
Hogy ő testét el-fëlvëvék
És Sinai hëgyére el fëlvivék,

ky oda oly mezze wala,
hogy hwz napy menew feeld wala,
holoth nagy sok ezodak leeznek,
Korok eghessegeth weeznek,
lelke kegygh menyorzaghban,
oly nagy dyczoseghben Es bodoghsaghban, wagyon
hogy nem wgy hogy meg mondhathwagy kegyglen meg yrhatnok, nok,
de ezak meg sem gondolhattywk,
mygh nem zemwnkel megh lattywk, ||
[520] Hogy kegygh oda mehessunk,
az zyznek ygy remenkegiunk

O felix katerine exora dominum tu virginum regina da premia diuina Regisque solium &
Bodogh zywz Katerina,
kynek thestet tartya syna,
Immad ertwnk theremthenket,
Es nyeryed ydwessegwnket,
nyeryeed mynden kewanathonkat,
ygaz yozaghban ayeythatwnkath,
hogy the weled dyczőwlwèn,
wygadhassunk mynd ewreke,

kyt engegien mynekwnk atya fyw zent lelok egy orok elo ysten mynd orokwl orokke amen Weghe wagyon amen

Ki oda olly messzé vala,
Hogy húsz napi mënő fëld[32] vala.
Holott nagy sok csodák lésznek,[33]
Kórok egésségët vésznek,[33]
Lëlke kegyig mënnyországban
Olly nagy dicsőségben és bódogságban vagyon,
Hogy nëm úgy, hogy mëgmondhatnók,
Vagy kegyiglen mëgirhatnók,
De csak mëg sëm gondolhatjuk,[34]
Mignëm szëmünkkel mëglátjuk.
Hogy kegyig oda mëhessünk,
Az sziznek így reménkëdjünk:

Bódog szűz Katërina,
Kinek testét tartja Sina,
Imádd értünk terëmtënket
És nyerjed idvëssëgünket,
Nyerjed mindën kévánatonkat,
Igaz jószágban ájëjtatunkat,
Hogy të véled dicsőűlvén,[35]
Vígadhassunk mind örëkké!

Kit engëdjën minékünk Atya, Fiú, Szent Lélők ëggy örök élő Isten mind örökűl örökké.[36] Ámmën.

Vége vagyon. Ámmën.

Jegyzetek.

1. *ezën mëgharagvék.* Maxentius császár hasztalan kínoztatja, hiába veti börtönbe Szent Katalint, törhetetlen marad: keresztény hitét el nem hagyja s nejévé nem akar lenni. Erre vonatkozó végső kijelentése miatt haragszik meg a császár annyira, hogy kimondja rá a halálos ítéletet. — Az *-n* ragos határozó a *haragszik* ige mellett általános régi sajátság. (Vö. Simonyi: *A magy. határozók* I. 188.)

2. *fëliltepék*, am. fölült (királyi székébe). *Iltepik* vagy *ültepik* az *ül* igének kihalt régi származéka, melylyel főkép a codexekben találkozunk.

3. «*megh kënoz*» ‚mëgkénoz' megkínoz (l. bevez.).

4. *szörzők*, am. elrendeltük. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

5. *jó véggel*, am. jó czéllal. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) A *vég* szónak e régi használatát őrzik ma is a *mi végre*, *mi végből*, *mi végett* kifejezések.

6. *mëgtökéllék*, am. elrendeltük. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *elhatta*, am. elhagyta. Ma is általános ejtésmód a népnél. A szó jelentése itt: nem gondolt, nem törődött vele. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *mëgmevette*, am. megnevette. *Mevet* a *nevet* igének közönséges régi alakja.

9. *város kívël*, am. a városon kívül. Vö. ma is *rendkívül* e h. rend*on* kívül: «a

nagy világon *e kivül*» (Vörösmarty) e h. *ezen* kívül.

10. *latrok.* A *lator* szó itt katona, poroszló értelemmel áll.

11. *mennyé*, am. mihelyt, a mint. Kihalt régi kötőszó. (L. *Nyelvtört. Szót.* és Simonyi: *Magy. kötőszók* III. 63.)

12. *szépden*, am. szépen. Képzésére nézve olyan mint *lassu dan, édes-den.*

13. *ként vallék.* A ‚habeo' jelentésű *vall* ige van e kifejezésben, mint a mai *szégyent vall, kudarczot vall, kárt vall* szólásokban is. Ép így alább *halált vallok.* (Vö. fönt 105. l.)

14. *igyól*, am. jól. Valószinüleg az *így* és *jól* szók összeolvadása, a mint régi használata s a szótárak magyarázata sejteti. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt bevez.)

15. *nyakvágó hely*, am. vesztőhely.

16. *nyakvágónak*, am. hóhérnak.

17. *reménködék*, am. könyörgött, esdekelt. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

18. *nyavalyáokban*, am. nyavályájokban, nyavalyájukban. A birtokosragnak eredetibb alakja (vö. Szinnyei: *A birtokos személyragozásról, Magy. Nyelvőr* XVII. 150).

19. *akárholott*, am. akárhol. Vö. *holott* am. *hol*, fönt 105. l.

20. *jószágbéli nagy tisztösség.* A *jószág* szónak itt hatalom vagy erény a jelentése. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

21. *mennyé... mint ezt mondá.* A *mennyé* mellett a hasonló jelentésű *mint* kötőszó pongyola fogalmazásból vagy másolói hibából áll.

22. *tészsz imádságot*, am. imádkozol. Vö. *prédikácziót tön* az Ehrenfeld-Codexben, am. prédikált (l. fönt 106. l.).

23. »*aadok*«, olv. ‚ádok' v. ‚adok'. Bár az *ad* igének hosszú hangzós ejtése a 3. szem. alakban (*ád*) ma is megvan, sőt a népnyelv néhol még a 2. személyt is *áccz* (ádsz)-nak ejti, régi íróinknál pedig más alakokban is előfordúl e hosszú hangzó: codexünk e helyét még sem lehet föltétlenül *ádok*-nak olvasni, mert a kettős *aa* — mint a hasonmás mutatja — sor végén fordul elő. (Vö. bevez.)

24. »*wysaagot*«. *Újságot*-nak olvastuk, bár nem lehetetlen, hogy tollhiba *wygsaagot* v. *wygasaagot* (vígságot, vigaságot) helyett.

25. *vélem vígadj végezetlen.* Érdekes példája a legendában különben nem ritka alliteratiónak.

26. *azomba*, tulajdonkép *azonban*, am. azalatt. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *legyénté*, tulajdonkép am. legyinté. Azonban míg ma gyöngédebb ütést (meglegyintés) jelent, régen általában csak ütés, vágás volt az értelme. Még Gvadányi is azt írja pl.: »Tsákánnyal *legygyentek* egy jót tarkójára« (*Rontó Pál.*)

28. *jára*, am. jött, folyt. Vö. »mezeytelen labakkal *jaruan* romabol«, am. jövén Rómából (Domonkos-Codex 120).

29. *az szizességnek jegyére*, am. a szüzesség jelére, jeléül.

30. *kiben lakék*, am. a melyben (t. i. szüzességben) volt.

31. *ennyét*, am. ennyit. (Vö. fönt 102. és 113. l.)

32. *húsz napi mënő fëld*, am. húsz napi járó föld.

33. *lésznek, vésznek.* Rövid *ë*-vel is olvashatók: *lëszнek, vëszнek*, épúgy mint négy sorral föllebb a *weewek tévék*-nek v. *tëvék*-nek is olvasható.

34. *mëg sëm gondolhatjuk*, am. el sem gondolhatjuk, el sem képzelhetjük.

35. *dicsőűlvén*, am. megdicsőűlvén.

36. *örökül örökké*, am. öröktől (fogva) örökké. (Vö. fönt 106. l.)

Kiadás. Az Érsekújvári-Codexet egész teljességében, ismertető bevezetéssel Volf György adta ki, *Nyelvemléktár* IX. és X. köt. — A verses *Katalin-Legendát* mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s az első sorok hasonmásával kiadta Toldy Ferencz, *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* stb. czímű kiadványában (l. fönt 44. l.), és Szilády Áron, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 31. s köv. ll. (jegyz. 306. s köv. ll.). — A Krisztus kínszenvedéséről szóló részeket mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s a 19. lap kezdőbetűjének és néhány lap képeinek hasonmásával közli Toldy Ferencz, *Régi Magy. Passió rajzokkal* stb. czímű munkájában (l. fönt 44. l.). — Négy kisebb verses részletét magyarázatokkal kiadta Szilády Áron, id. munk. I. köt. 195. és 219. ll. (XLV. XLVI.

XLVIII. és LXIV. sz. a.) — Kisebb (prózai és verses) szemelvényeket adott belöle még Toldy is. *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest. 1862.) II. 185. és 206. l. — A codex utolsó darabját. az Orsolya-legendát. eredeti és mai helyesirással. néhány nyelvi magyarázattal s a codex tartalmának rövid ismertetésével kiadta Szabóky Adolf. *Viertes Programm der städtischen Ober-Realschule in Pest. für das Schul-Jahr 1857/58.*. 5—18. l. — Szöveg- és képhasonmások láthatók belöle Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténet*ében is I. köt. 114. 115. és 117. l.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest. 1862.) II. 94. — B. J.: *A Katalin-legenda 2508—13. soraiban levő kép. Egyet. Philol. Közl* IX. 218. — Horvát Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformáczió koráig* (Budapest, 1891.) 86. s köv. ll. A Katalin-Legenda bő fejtegetése.

SZÓJEGYZÉK.

Ábraam Ábrahám 53
achszin asszony 69
ád, ádsz ad, adsz 273
adó 153
affélett 148
ágas 86
agy ige 107
agy súy aggság 5
agler 82
ágy 81
ágyfédél 81
ágyfel 81
ágylep 79, 82
áhítatlan 236
ajakak ajkak 235
ajállani 184
ájojtatos ájtatos 160
ájojtatosság ájtatosság 160
ájojtatus ájtatos 247
ajtának ajtajának 221
ájtatlan 236
ajtó kül ajtón kivül 93
ajtóu ajtó 79
akárholott 273
a ki, a mi eredete 5
aká 90
alamizsnávala alamizsnával 93
alattok alva 181
alá való ‚alábbi' 235, ‚hitvány" 264
alázatost alázatosan 93
áldomás 250
alett séy alattság 5
álgyú ágyú 147
Alincsa (Alincza) 185
alít vmire 250
alkalmasint 93
alkalom 69
alkó alkú (melléknév) 150
alkoszik 139
alkot 69, 201
alkú 150
alkuszik 139, 201
állapat állapot 253
állat főnév 6, 105, 106, 132, 170, 217
állat ige 265
állkapcza 86
állonak állanak 233
álltetem 86
álmu l. *álom*
aloltokban alva 181
alojt vmire 250
álom 7, 60
aloszik alszik 181
aloszok alszom 113
aloszon alszik 113
álság 179
alszik iktelenül 113
által 101
alt(at) 60
aluggyék aludjék 60
aluszsz alszol 113
alut altat 60
Anasztáz 250
angyalokot angyalokat 69
angyel angyal 57, 166
angyéli esés 166
angyélkut angyalokat 57, 69
annak félette 250
anne, annéjat annyi, annyit 114
annéval annyival 248
annéval — míg 248
annyó annyi 102
apátúr 249
apátúr-szérzet 249
apol 181
apolgat 181
apró-csepü apró-cseprő 193
aranyas aranyos 84
aranyas fédél 84
arany fonál 84
arany párta 84
aranyas párta 84
arany tő 84
aratás 89
arató 89
arkangyél arkangyal 57, 69
arczáját arczát 110
árnyíkház 91
árpa 89
arra azért 154
áspiskígyó 103
asz főnév 89
asszony 238
asszonnya aszonya 163
asszony-emběr 185
asszony-feleség 248
asszonyi állat 5
asszonyokot asszonyokat 102 104
asszonnyonk asszonyunk163
asszú aszú 202
Asvérus 119
aszjú asszú 113
asztag 89
Asztrik, Asztrikos, Asztrikus 249, 250
aszú 202
átall 67
«athval» 79
Atkár helynév 259
attól annál 140
attya atya 102, 236
attyám atyám 194
atyámfia 238
atyámfiam atyámfia 104
avagy — aragy 235
az azon 153
azanná, azannyá 102
azannéban 109
az égyéb 123, 192
az hogy a hogyan 105
az ki a ki 5, 66

az mi a mi 5
az mint a mint 2, 59
aznak annak 68
azomba 273
azon ugyanaz 181, 221
azról, arról 68
azonban 273
azonként 129
azon módon 150
azon szerént 150
az több a többi 220

bab 90
babhirely 90
bagoly-borsó 90
bakoleza-fa 253
bakter 123
balassa 207
balast 207
balaz 207
Balázs-rubint 207
bálván, bálvány 23
bámol 221
barát 57, 64
barátjo barátja 7
barázda 89
barkócza-fa 253
báró Eötvös Eötvös báró 153
baromi lélkes 102
bátoron bátran 163
bazaliskos basiliscus 103
be igekötő 104, 149
béad 180
bébámol 221
bébocsáttam bebocsátottam 193, 259
belém stb. 5, 57
belénd 88
bel igekötő (be) 104, 109
beljött bejött 149
béllés 208
béllés ruha 84
béllett 208
belőlem stb. 5, 57
belrekeszt berekeszt 104
belseiben 264
belsőibe 264
beltelik betelik 216
belüle belőle 7
bennék bennük 18
bennem stb. 57
bennetëket 71
bennett bent 181
bennetük benneteket 71
«bereth» 82
bérlagyéngy 84
Bérnáld Bernát 201
bérök, berük bürök 88
bese 7
beste bestia 106
bestye bestia 217
beszélleni beszélni 184, 208
betegül ige 201
betellyesédik 119
betű 121
bévség bőség 201
bévségös bőséges 201
bévségös ua. uo.
bibor «bereth» 82
bínës bünös 167
bínös bünös 181
bínút bünt 67, 75
bírság 61, 70
bírságnop bírságnap 55, 61, 70
bírságnop jutva 70
bizalmas 166
bízik rmihez 238
bizodalmas 166
bizonság, bizonyság 264
bizony 140, 170, 231
bizonyába 228
bizonysággal 231
bocsát ‚megbocsát' 128, ‚küld' 107
bódog 69
bódogságus boldogságos 166
bolcsó búcsú 69
boldog 69
Boldogasszony szigete 182
bologár bolgár 248
boszniai püspökség 228
bouduy boldog 69
bovdug ua. uo.
bököd 132
bölcseség 149
bötő betű 121
brassói brassai 264
brátim barátaim 57
búcsú 69
bulcsássa bocsássa 69
bulcsó búcsú 69
bulcsú ua. uo.
búzafő 89
buzdúl 110

chármúl hármúl, háromszor 56, 60, 70
choltát holtát 56, 67
chomuc hamú 56, 64
completa, completorium 192
Conceptio Mariae, mise 258
cságaté cságattyú 86
csához 208
csaja 114
csajra 114
császárlat 114
cse cseh 225
csecsemő 76
Cséhi helynév 259
cselekedik cselekedik 264
csénd 14
csép 90
csepé csepü 90
csepős csepüs 90
csepesz 83
cséphadaró 90
csepsz l. *csepesz*
cserek 85
cserge 85
csérget 159
csicser-borsó 90
csillag csillog 16
csittehenedik 93
csittehenet 93
csittenet 93
csoroszlya-vas 89
csönd 14
csöppenet 159
csörget 159
csuda 151
csudálatosság 101, 106
csudálatus csudálatos 120
csudáltus csudálatos 75, 76
csurgaté ‚eresz' 86
czékla 88
czibil czivil 123
czímerlet 114
czímterem czinterem 93

Dávit Dávid 258
de 127, 163
dég dög 154
de maga 102
dérékal-hío? derekalj-héj 208
diámánt gyémánt 206
dicsér 106, 120
dieső 113

dicsőül ige 273
dicsőrek dicsők 113
dicsőrjt dicsőít 113
dühösködik dühösködik 18
diktálnok diktálnak 7
dinnye 88
dobgya dobja 201
dohos 185
dohosság 185
doktor 159, 201
dolgát tartja 148
dög 154
dülekedik 154

ebélleni ebédelni 208
ebéllő ház 108
edény 120
édes 193, 247
édesden 273
édes ínek hymnus 180
édeskedik 139
édeskedtet 139
édesség 235
édességes 193
éjélikor 149
égbe néző bőes 265
égé égő 18
egész 247
eggy egy 54
eggyél egyszer 70
eggyembe 150
eggyetlenben 106
eggy idén egyszer 148
eggyik 70, 93, 181
eggymenden 120
eggy néminemő 264
eggy némünemü 194
eggy szál 89
eggy szár 89
eggyül l. *eggyél*
eggyütt 159
Egredimini, mise 258
egy l. *eggy*
egyéb 194, 228
egyebütt 159
egyéb valaki ragozása 104
egyetémbe 211
egyház 94
egyházbíró fejedelem 249
egyházi fejedelem 249
egyházi nép 249
egyveng 79
éh ‚belső rész' 108
ehnyét, *ehnyít* enyhít 104, 192
éhségö éhség 92
éjtszakára kelve v. *kelvén* 250
eke 89
ekeszarv 89
eketartó 89
e kívül 93
él ige 65
elaggott 107
elbámol 221
el-bé 248
elbocsátta elbocsátotta 250
elé, *elébb* elő, előbb 14
élé élő 18
elében vitet 264
eledel 65
éledel eledel 217
élederre eledelre 211
elfánttetem 120
elég: élöget 4
elégedni vmin 150
elelbe elejébe 103
elejt 247
elétlél, *elétlel* előtalál 153
elenyeszt 139
eleség 65
éleszt l. *ilesszje*
elétt előtt 18
eleve 64, 253
«eleztek», *«eleztebe»* 109
el-fel 248
elhagy 272
elhatta elhagyta 192. 272
elhulltanak elhulltak 121
elig alig 103
eljár 249
eljut 181
el-kimégy 180
elkőcs erkölcs 247
elkölcs erkölcs 235
ellenn ellen 102
ellenneáll 225
éllyen ilyen 249
elmell 147
elmetré elmetszé 114
elmúlni 68, 121, 249
élnie 65
élnyi élni 7
elnyugszik Úrban 192
elő ‚első' 121, 148, 192
elő igekötő 253
előálomkor 149
előlél 102
előlépik előlép 181
előllől előlel 102
előrész 121
előszó 121
elő tikszó koron 192
előttjáró előljáró 197
elövé, *elöve* 253
elrékkent 249
elromt elront 109
elterjeszt 201
éltes 76
éltet életet 76
éltetik ‚tápláltatik' 107
eltökél 104
eltözet öltözet 139
elü 108
elr 108
elvégez 160
elveszet elveszít, elveszt 264
elveszít 264
elvesztesse 264
elvől 108
ember, nőről 185
emberi emberei 105
emböri állat 148
ember síg emberség 5
émdül eendel 66
emészhet emészthet 184
emik 76
emlejt említ 265
emlejtet 180
emlékezjél emlékezzél 166
Emlékézzenk régiekrél 10
emléközet 265
emlet 76
emlét említ 265
eml-ik 76
említ 265
emlő 76
emlöjt említ 265
emlőt említ 265
én én 127
énaponkéd 148
enceselkédik inceselkedik 235
eng ing 83
engelé engede 12, 56
engesztel 121
engváll ingváll 83
enné ennyi 114
ennéik ennék 58
ennek utánna 101
ennyé ennyi 273
ény íny 16
épp ép 220

éppen épen 220
éppőjt épít 249
éppűlet fölépítés 220
épűl 235
érdelm érdem 104, 107
Erdély 108
érdem 104, 107
érdemet vesz 148
Erdénség Erdélység 248
ere 7
eré erő 14
ered 151
eredvel erejével 194
örökös örökös 248
öröm öröm 250
örömesben am. *örömestben* 238
ereszt 121, 128
eresztvény 119
erkölcs 235, 247
erősöltetik erősíttetik 132
erőss, erőssek, erőssen erős stb. 19, 109, 132, 248
erősségő 119
erősől erősül 132
érsek 8
értelm értelem 113
és 121, 247
és 61, 121, 247
esés 166
esik ‚esd' 151
esik rmibe 248
esköszik esküszik 194
ésmég ismét 221
és mert etenim 132
és nüm ‚sem' 61
espitály ispotály 258
essik esik 181
estvére kelve v. *kelvén* 250
észik eszik 194
esztén ősztön 90
esztendénkét esztendőnként 253
esztendőében esztendejében 192
esztendőre kelve v. *kelvén* 250
ett itt 222
évad 6
évánnyéliom evángélium 159
«Ewrem, Ewren, Ewrym» 247
Exodus Exodus 222
éz íz 16, 18
ezë ez 92
ezenne, ezenné, ezennyé 102
ezén szërént 151
ezërjófiv 88
ezërlő 114
ezért hogy 264
ézetlen ízetlen 18
ezképpen 108

fa, fá 56
fájdalm fájdalom 192
fájdalom 107
falun 129
farkas-mál 208
«faselth»? 83
fászkodás fohászkodás 192
fátyal fátyol 83
fédelmség fejedelemség 132
fédez 14
fegyverkëtik 103
fegyverkëzik 103
feinek fejének 104
fejér fédél 84
fejér féfédél fehér főfedél 84
fejér gyëngy 85
Fejérráratt Fehérvárt 248
féjjel fölül 147
fekélyvar 154
fekélyvar fogotta 154
fekënnéjék feküdnek 192
fekënném feküdném 192
feket fektet 104
fékető fökötő 84
fekő fekvő 104
fekszën fekszik 113
fektet 104
fél l. *föl*
fél főnév 61, 64
féld föld 17
féld kívél földön kívül 93
fele jelzőül 67
felebarát 64
féledelmes 166
feledére feledé 58
félek rajta 265
félél fölül 93
felelé felele 12, 56
felelétt felelt 92
félelm félelem 102
félet 225
félettënk fölöttünk 18
fel felé 185
fél félre 185
feljogad 264
félhité félhitű 18
félhitű 18
félíltepik 272
félindétja magát 184
félkel, félkél 264
félyől, félyűl felül 147
félyől mondott 147
félmagasztat 119
félmagasztatás 119, 251
felől 104
félöltöztet felöltözöttet 264
félszával 149
féltumad 105, 248, 264
fene 102
fene gyerek 102
fenyé fenyű 154
fényes 119
férdő 91
férédni, ferédő 91
Ferencz Dóczy Dóczy Ferencz 197
Ferenczének Ferencznek 92
férfió férfiú 206
férre félre 211
fertézetösség 192
féseték festék 110
fész 61, 68, 79
fészek uo.
feszültetik feszíttetik 170
«feze» HB. l. *fész*
fiadot fiadat 102
fiaiá fiaivá 66, 127
fiájé fiáé 123
fial 79
fíkető, fíketó főkötő 14, 207
fil fül 7
filtó fül-tű 207
fiot fiat 76
fíris 84
fív fű 88
fizetem valék fizetem vala 113
fog 154
fogad tárgy nélkül 197, 228
fogadás, fogadtatás 221
foghagyma 88
foglal 201
fogotta fogta 154
fokhagyma 88
fonál 8
forbát 81
fordejt fordít 166
fordét fordít 16, 18
fordól fordúl 93, 101, 149
fordólt farkas 101
fordúl l. *fordól*

fő ‚lábfej' 85
főal 208
földöz 14
főfödél 208
föjjel fölül 147
főkötő 14
föl fül 236
föl igekötő 149
földö földje 113
fületen 90
franczia 163
Franczia-ország 163
«fuselth»? 83
futa 208
futamás 104
futamik 104
futat futás 113
futtam futottam 113
függelmes? 166
fül 7
fürdik 91
fürisztje? fürészti 75, 76

gabona 89
gádor 119
gárnátus 85
gátor 119
gazdagságő 5
Gëjsa Géza 247
gélyrafü 89
gereblye 90
gérey dinnye görög d. 88
gérjeszt 123, 149
gérla 90
gérnátus 85
Géza 247
gilva 89
gíra 207
girla 90
golyóbics 65
golyóbis 65
gomba 89
gördölet 114
gyagdos gyakdos 202
gyak 201
gyakor 139
gyakorlatos 235
gyakorlatoson 235
gyakortá gyakorta 140, 211 248
gyakortább 140
Gyál helynév 228
gyalkos gyilkos 104
gyappanik 6
gye de 66, 120
Gyëjsa Géza 247
gyéjts gyűjtsd 221
gyékér gyökér 88
gyémánt 206
gyëmëlcs, gyëmölcs gyümölcs 65
gyéngy gyöngy 84
gyézedelëm győzedelem 167
gyicsér dicsér 106, 120
gyíkény gyékény 82
gyilkos 104
gyilősëg gyűlölség 109
gyimilcs gyümölcs 54
gyimilcsé tül gyümölcsétől 53, 57, 66
gyimilcsiktül gyümölcsöktől 54, 65
gyimilcs tül gyümölcstől 57
gyimölcsterëmtő gyümölcstermő 216
gyinnye dinnye 120
gyió dió 120
gyírő gyűrű 84
gyógít gyógyít 171
gyógúl gyógyúl 171
gyolkos gyilkos 104
gyöngyellik 202
gyöngyöllik 202
gyönyörősëg gyönyörűség 265
Győré Győrbe 248
győztes 76
gyüjjön jöjjön 193
gyülhödtsëg 102
gyülhöszés 102
gyülhöszik 102
gyülhözés 102
gyülhözik 102
gyülhözség 102, 105
gyülekëztek gyülekëzëttek 106
gyümölcs 54
gyün, gyünne jön, jönne 193
gyűré gyűrű 207
gyűrő gyűrű 207
Gyűrűs helynév 258
gyütt jött 193

ha 153, 249, 265
há hová 192
háború háború 179
yáburú háború 163
habus habos 86
had 248
hadlára hallá 58, 66
hadlára choltát 67
hádnák hagynák 150
hadút 7
hagy 149, 221
hagyma 88
hajkétel hajkötél 84
hajlaka hajléka 225
hajlék 225
hajlok 225
hajnyomtató 207
hajt 248
hajtonak hajtanak 233
haki 221
hal piscis 7
halad 8
halál 8
halálával halálával 57, 66
halálnek haláluak 66
halált vall 273
halálut halált 57, 67
hallad halad 8
hallanája hallaná 159
hallássa hallása 264
hallyat vmihez 248
hallik 69
halm halom 79
halom 79
hami 221
ha máglen 221
hamis 88
hamú l. *chomuc*
hamza 150
hanem 127
háporja 88
háportya 89
haragszik vmìn 272
haragut haragot 264
harmad harmadik 109, 206
harmatoz 202
háromszër háromszor 180
hárum három 86
hasad 265
hasalú(?) fiv 88
hasard-játék 249
hásárt 249
hasogat 249
hasonfele vminek 253
hasonl 265
hasonlás 231
hasonlhatatlan 265
hasonmás 253

hassad hasad 225, 265
hassonl 265
hassogat hasogat 225
hassonhatatlan 265
használ 236
használat 159, 221
használatos 221
hát 109
hatsz tënnëd tehetsz 113
hattam hagytam 258
Havasalföld 108
Havaselföld 108
Havaselföhle 248
Havaselve 108
ház 91, 108
házodot házadat 65
házóá házává 65
házsárt 249
házsártos 249
hébe-hóba 6
hében-hóban 6
hëgy 17
hëgyek elvől 108
Hegymagas l. *Higymugos*
héj 208
helyez 70
helyhët 221
helyhëz 225
hëlyhëzje helyezze 53, 59, 70
helyhëztet 225
helyi helyei 109
héón 61, 66
herezëg 248
herre helyre 140, 211
hét hét 119
héű hiú 216
hëuon, *héuon* 249
héuság hiúság 66
héron 249
hí 113
Hidelve 108
hiedelëm ‚enyhülés' 167
higgyek, *higgyjek* 60
higy ‚hegy' 23, 68
higyholm hegyhalom 23
higy ‚fülbevaló' 79, 84
híj 208
himlet 114
himlik 109
himlő 93, 109, 114
himt hint 93, 109
hío? héj 208
hír 154
hírhöszik 105
hírhörék 105
hírhüszik 105
hírhürék 105
hírtelenkëdet 120
hispán ispán 248
hisz ekinek 154
hisz határozószó 139
hiszen 139
hites 59
hitödöt hitedet 106
hitves 59
hiú 65
hiuan 250
hiún 61
hiúz-mál 208
hív emivé 119
hivalkodás 166
hivolkodás hivalkodás 166
hivon 250
holnëm 106
hodnëm mint 106
hodu-útu l. *hadút*
hogy 225
hogyan hogy 265
hogyha 109, 194
hogyhana 93, 102
hogyki a ki 109, 238
hogy mikoron a mikor 109
hogynëm 106, 193
hogynëm mint 106
hol 82, 197
hold 89
holdnap hónap 194
hollal 217
holmi 82
holnap cras 216
holnap hónap 194
holnapra kelve 250
holott, a hol' 105, ‚midőn' 179
holtomiglan 102
holval 216, 217
«*homny*» ? 82
homus hamis 70, 88
hon hol 82
honmi? 82
honnéy honnan 147
honnëm hogynem 221
hopmestër 258
horoguvék haraguvék 58
hort 79
hosszá 139
hosszú 113
hostya ostya 170, 222
hoszjú hosszú 113
hot hat 233
hotolm hatalom 59
hozjá hozzá stb. 113
hozjá tartó 150
hozjá tartozó 248
hoztat hozat 147
hoztatik hozattatik 147
hozzá nógat 148
hozzá tart 150
hölgy hermelus 208
hölgy-mál 208
hös ‚ifjú' 105
hösesëg 149
hugy hogy 67
húgy ‚csillag' 107
hugyan hogyan 67
Humiliarit, mise 258
husszú hosszú 92
húsrét 180
húsrétet tesz 180
húzlal 201
«*Hykofalwa*» 258

idé ide 104, 211
idé idő 148, ‚óra' 181
idébb 104
idegenségre vesz 238
ideit idejét 104
idén 14
idleni 253
idnep ünnep 179, 253
idő 14
idő jártában 238
idvëssëg üdvösség 201
idvëz üdvöz 112, 201
idvëzëjté üdvözítő 250
idvëzité üdvözítő 135
idvössëg üdvösség 201
idvöz üdvöz 201
iggy ëggy 14, 54, 55
igy ige 211
így ügy 225
igyekezik emihez 160, *i. emire* 225, 235
ígyen így 147
igyjól 267
igyól 267, 273
ih 108, 166
iharfa 69
ihász 69
ihël 265
ihl 265
ihlés 265

ihlet 265
ihtat 71
«*ihus*» rövidítés 159
ijedet 132
ijedetes 132
iktat 59, 71
ildetüitül üldözésétől 59, 61, 69
ildëz üldöz 69
illeszje éleszsze 53, 59, 65, 71
illatozni 194
illeni ‚megülni' 253
illet 150
illik 121
illő innep 253
Illyés Illés 128
iltepik 272
imád 56, 60, 68, 148, 180 181
imáda, imádá ‚imáda' 181
imádkozik 60
ime, imé 104
imëgváll ingváll 83
imëllyetén imilyen 264
imlet 75, 76
immáran immár 103
Imreh Imre 258
int int 109
incselködik 235
indolat indulat 228
indóltatott indittatott 109
indulatos 228
ínek ének 180
ínekljën énekeljen 180
ing 83
ingadoz 217
ingyën-majd 264
ingyën sem 147
inkább 69
innen tova 228
innep ünnep 179
intet 61
intetüinek intésének 56, 59, 67
íny 16
ír ‚fest' 108, 120
írás ‚festmény' 108
írássa írása 156
irat ‚festmény' 120
írgalom 69
ír vala alak 113
írrám, írrád stb. 114
írrán vagyon írva van 180
ír volt alak 113
is 61, 253
isa 61, 64
isëmüküt ősünket 58, 64
ismég ismét 147
ismét 147
ispán 258
isten isten 56
istenadta 154
istenént 93
istennél istennél 127
isten tül istentől 57
iszamat 166
iszop iszap 79
Isztragom Esztergom 248
ital 120
«*ir*», olv. *ű* 53, 64
ireg üveg 81
irőltet üvöltés 127
íz 16, 56
ízetlen 18
Izsák 53, 54, 55

jáczinkt jáczint 206
János János 159
jár 273
járatos 76
járól járúl 163
járor járó 56, 68
jártas 76
járúl vmire 163
járulat 160
jáspiskijó áspiskígyó 103.
játékúl szöröz 264
java, jelzőül 67
jég 5, 16
jegy 273
jegyesé jegyese 163
jegyzettettetrén jegyeztetvén 103
jegyzcén jegyezvén 103
jelënnen 106
jelënségëst 108
jelenvolta 193
jelösben 264
jó ‚jobb', dexter 71, 106
jóbb jobb 19
jochtotnia iktatnia 59, 71
jog 132, 171
jógít gyógyít 172
jogl- ige 121
jógúl gyógyúl 172
joh 108, 166
jóm, jód stb. 132
jonh 108, 166
jonkább inkább 69
jorgossun 69
jorgot 61, 69
jószág 231, 273
jó tétemény 193
jor, jorben jó, jóban 70
jor felől jobb felől 71
jön 180
jöttö jötte 149
jövel 105
juh belső rész 108
juharfa 69
juhász 69
jut 194
jutandana 93
jutva 53
jühetött jöhetett 249
jünek, jünnek jönnek 250
jünnének jönnének 193
jüttek jöttek 193

Kabaricza 85
kajált kiált 127
kalapács 86
kalastrom klastrom 248
kalomár kalmár 248
kamoka 207
kámzsa 85
kanapé 82
kanonok-rend 193
kapitulom capitulum 222
Kapjon helynév 258
Kaplyan, Kaplyon uo.
káptalan 222
kapúja kül kapuján kívül 103
kápuszta 88
Karaszna Kraszna 258
kárhoztakot kárhozottakat 104, 106
kárhoztatik 139
kar chorus 193
karim karjaim 113
káromlja káromolja 141
kárpit 82
kárt vall 105
katona 94
kazdag gazdag 151
këássátuk kiáltsátok 54, 70
kéáltsátuk kiáltsátok 54, 70
kéből köből 90
kedég pedig 120
kedéglen pedig 216

kedig pedig 140
kedigen pedig 139
kegéy pedig 264
kegéyden pedig 265
kegiyden pedig 264
kegyéy pedig 235
kegyéyden pedig 265
kegyék pedig 264
këgyelm kegyelem 150
këgyelmed 228
këgyës këgyelm 150
këgyülni 60
kegyíy pedig 140
kegyiyden pedig 264
këgyülmëhel kegyelmével 58, 60, 70
këgyülmét kegyelmét 60, 68
këgyüggyën HB. 60, 61
kék 88
kel 250
kél kel 264
kelet kilit 91
këll ‚tetszik' 105
këllemetës 235
këlletik 140
keménségës, keménységës 102
kémény 91
kemény kegyetlen 104
kéményös, kéményüs 91
keménység 149
kéncs kincs 150
kendër 90
kenetés 221
kénszërít 120
kentes köntös 82
ként vall 273
kényeklő könyöklő 81
könyérgöttem könyörögtem 228
kényszerít 120, 220
kénytelenít 139
kepe 89
képest 93
képirás 108
képiró 108
kërály király 135
kérd, kérdez kérd, kérdez 127
kerënget 225
kérlek azon 238
kérlel 201
kërubin 166
késa 8
késálkodik 249
késedelmes 235
késédelmesen 235
köszönté 84
köszönté akasztalóu 84
köszöntyő 84
keserey keserëg 16
késértet kisértet 163
keserül 201
keserűv keserű 56, 67
keservében 67
keserves 67
Kësla Gizella 249
kössöntyő 84
készehétëk készítsétek 128
készërëjt kényszerít 120, 220
készërít uo.
készületre hoz 221
kételen kénytelen 180
kételenëjt kénytelenít 139
këtëz kötöz 18
Kétjóukizi 17
kettőz 225
kettőztet 225
kéván kiván 192
kéve 89
közën kéz által 149
këz köz 17
kéz 4, 16, 17, 197
kéz l. *kéz*
kezdëtüitül kezdetétől 75, 76
között között 18
közzélëk közülük 10, 11
ki névmás 66, 104, 105, 139, 197, 207, 220, 273
kiájt kiált 221
kiált 127
kiáltonak kiáltanak 233
kibuzdól 110
kíd küld 248
kietlen 94
kikild kiküld, elküld 250
kiki mind 180
kild küld 14, 250
kilömben különben 247
kilenczed 258
kilit 91
kilint? 91
kilömb-kilömb képpen 160
ki mind 180, 216
kinyér kenyér 170
kinzotujátúl kinzatától 56, 59
kiötletik kiöntetik 180
királ király 19
királycsa 113
kísál 8
kísálkodik 6, 8
kisasszony 238
kísértet 163
kis ház 91
kis répa 88
kiszáll 248
kiszármazik 110
kiterjeszt 105
kívánatos 201
kivé ki 250
kivél v. *kivél* kivül 18, 93, 140, 272
kives köves 83
kívül, kivül 19
kiz köz 17
Kizép-Korompa 17
kódis koldus 70, 88
kolnya konyha 104, 192
koltog 6
kompléta l. completa
konkoly 90
konty 83
konyha 104, 192
kór 140, 265
kórsáy 140
kóró 89
koronként 6
kosár 90
koszoró koszorú 84
koszorón koszorú 83
kótog 6
korácsmű 221
köbél köböl 90
kőfal 90
kőláb 86
köles 89
kölü 90
kölyü 90
könnyhullatra 202
könnyűebb könnyebb 150
könyő könyv 123
könyöklő 181
környől körül 147
környölö 151
környölt 151
környűl körül 147
környűlt 151
körösztfa keresztfa 201
kösöntyű 84
kötél 106
köteles 106, 228

kötelesség 106
kötelez 106
kötés 150
kötez? 150
köves 83, 207
köz 17
közép közép 17
Középső Szolnok vármegye 258
közikben közibük 250
közönségés ‚egész' 264
közönségös l. *közönségés*
közükön l. *küzikün*
közzé közé 128
közzől közül 128
Kraszna meggye 258
kudarczot vall 105
kupa 81
kuppal? kupa 81
kútfő 23
küd küld 248
kües köves 83
küeshegy köveshegy 23
kül névutó am. kivül 93
különben különben, másképen 194
különb és különb 120
különb-különb 120
különb-különbféle 120
különbözet 120
különféle 120
külyü 90
küsded kisded 106, 112, 123
küzdtenek küzdtek 121
küzikün közükön 15, 55, 70

lábaihuz lábaihoz 92
laboda 88
lajstrom 206
lakadalom 166
lukik 273
lakodalmnak lakodalomnak 113
lukodalom 113, 166
luknák laknék 93
lakozák lakozék 93
lakozik 253
lakoznák lakoznék 108
lánga lángja 106
lapát 90
lapis lapos 70, 88
lapis sás 88
lasnak 82
lássok lássuk 159
lassudan 273
látjátuk látjátok 53
látjok látjuk 135
lator 273
lát vmihez 249
luzsnak 82
leán, léány 206
lebeg lebëg 16
lector l. *lektor*
legottan hogy 194
legyént 273
legyint 273
léjessën lehessen 75, 76
lektor 194, 197
lél lel 76, 102, 181
lél levél, lettél 225
lélah 82
lélëk: lëlkëm 4
léletëzés 132
léletëzik 132
lélhetnénk lelhetnénk 76
lélik ért lélekért 57
lëlke szerént 249
lëlkéjént lelke szerint 141
lëlkës 102, 103, 105, 106
lëlkës állat 217
léllah 82
lélniék lelniük 201
lemezvas 89
len 90
lén lön 18, 225
lenese 90
lepëdő 85
lépik lép 181
Lësta, Leszta 250
lészállattu leszállva 114
lészën 19
lésznek lesznek 273
lett ‚történt' 76
«leubezes» 93
«leuzat» 93, 135
levált 128
levëgő 206
lëvék, levél stb 11,
lëvél ‚van, szokott lenni' 6
lévél l. *levél*
lëvének 11
«lewsag» 93, 134
«lewzat» 93, 135
likett 89
líl lel 181
lilium liliom 88
lilki ért lelkéért 57
Lindva Lëndva 14
lolja 6
lolu 6
lolva 6
lopus lapos 79
lóu ló 79
lónakol lóakol 23
loraglő 149
lóvakarú 89
lovakol lóakol 23
lők levék 10, 11
lökköd 132
lől lel 102
lön, lőnek 11
lött ‚történt' 76
lükőt 90
lükött 89
lyány, feleségről 258

may 89
maya kötőszó 102
magamot magamat 102
magasságő 5, 113
magaszt 119
magasztal 119
magasztat 119
magvetö magvető 89
magvető uo.
magyari magyar 150
magyër magyar 193
majcz 207
majdan 139
mák 90
mál 208
malaszt 57
maruda, maradá marada 12, 56
maraszt 119
marasztal 119
marha 139, 206
marjúl 154
mármor 120
mártírom 163
mártíromság 163
márvány 120
másja mása 156
másod második 109
mássa mása 156
mast most 159, 202
mastan most 159
mátrász mátrácz 82
mátráz uo.
Mátyás 170

Mauros 249
meddő 120
mëdnek mennek 102
mélosi 119
mëg kötőszó 150
mëg főnév 67
még míg 102
mëgagy 107
mëgaluszik 259
mëgapol 181
mëgbánt 264
mëgbizonyëjt 132
mëgbizonyijt 235
mëgduzzad 179
mëgé 68
mëgehnyét megenyhít 104
mëgengesztelés 121
«megenzhetetlen» ? 231
mëgépijtetnyi 235
mëgépít 235
mëgépől 235
mëgépül 235
mëgérizhetetlen 231
mëgerőssőltetett megerősítetett 132
mëgeskőnek megesküvének 194
mëgeskűnek megesküvének 194
mëgfoglal 127
mëgfordól 149
mëgfordúl ‚visszafordúl' 104
mëggerjeszt 123
mëggondol 273
mëggyakdos 201
mëggyúlad szerelëmben 192
meghagy 181
mëghajt 250
mëgharagszik emin 272
meghat 102
meghërvadt 264
mëghevőlt 120
mëghí 123
mëghíoni meghívni 123
mëghírhörék, mëghírhúcék 105
mëgír ‚megfest' 108
mëgjelënik 109
megjelent 103, 250
mëgjön ‚visszajön' 104
mëgkénoz megkínoz 272
mëgkeserűl 201
mëgkésért megkísért 132
mëgkészűl 194
mëgkiájt 221
mëgkórúl 265
mëglëletëzik 132
méglen míg(len) 102
mëgmeret megnevet 272
mëgmostatik 139
mëg nëm önött 70
mëgnyomod 132
mëgnyugot 201
mëgóggyam megoldjam 128
mëgolvas 123
mëgőrizhetetlen 231
mëgretten rajta 265
mëgsëmmëjt 121
mëgsëmmit 121
mëgsereglik 149
mëgsérűl 140
mëgsötétësől 109
mëgsokassúl megsokasodik 217
mëgszabadojt megszabadít 106
mëgszénik megszűnik 248
mëgszërëz ‚elintéz' 197, ‚elvégez' 221, ‚fölindít' 236, ‚elkészít' 250
mëgszërződik 197
mëgszërződtet 197
mëgszolgál 193
mëgszűnik emitől 248
mëgtántorodik 180
mëgtart ‚visszatart' 104, ‚megfog' 181
mëgtillott 67
mëgtökél 272
mëgtudakol 265
megtudakoz 265
mëgtudakozik 193
mëgújogat 249
mëgútál 120
mëgranal 114
mëgrérësëjt megvéresít 110
mëgrësz ‚elfoglal' 123
mëgrigaszik 154
mëgrigaszt 140
mëgvilágosëjt megvilágosít 127
mëgvilágosőltatik megvilágosíttatik 132
mëgy 17
mégyën 19
mélföld mérföld 235
mellett 148
mëlly ‚ami' 127, 264, ‚mily 159
mëllyik 70
mélség mélység 216
méltó eminek 120, *m. emivel* 101
mely l. *mëlly*
melyik l. *mëllyik*
mélység 216
melységest mélységesen 93
mënd mind 16, 65, 166
mëndën ‚mindenki' 148
mendenek (nyilt *e*-vel) mindenek 127
mëndënëstől fogván 103
mëndënnëmő mindennemű 105, 148
mëneděk 156
mëneděklevél 156
menéjet mennyit 114
mënjë menj 103
menné mennyi 249
mennyé kötőszó 273
mënnyei 70
mënnyën ‚mennyben' 129
mennyi 56
mënnyország 69
mënő föld 273
mént mint 109
mente ‚kímente' 70
mentől 121
mënyekező menyekző 79
mér mer (audet) 19
mera 135
meraz 135
merazúl 135
mércze 90
merésség merészség 149
mérett miért 57, 66, 147
mérföld 235
merjülés 154
mert 105, 179, 253
mért l. *miért*
merthogy 221
mértékletlen 148
mész 109
metélt 83
metélt ruha 83
mevet nevet 272
méz 4
mező mező 89
mezőjtelen meztelen 160, 201
mezételen meztelen 201
miá miatt 69, 180

miám miattam 69
miatt 69. 101, 120, 121, 127
miátt miatt 101
midén midőn 140
midenem 114
midőn eredete 102
mié mivé 127
miért 57, 66, 105, 235
miérthogy 221
míg 248, 259
migé meg- 55, 67
mígen míg 103
migé szokosztja megszakasztja 67
míglen 102
miképpen ha 194
mikor 139
mikoron, mikoronn 19, 102
mikort 139
miloszt, milosztben malaszt, malasztban 57, 64
míltó méltó 151
mind 16, 65, 106, 119, 170
mindaddig 119
mindeddig 119
minden 148, 160, 180
mindenestől fogván 103
mindenött mindenütt 132
mindentök mindenitek 193
mindenütt 132
minden volta képpen 250
mind mind 106
mindön mindenki 160
minem 114, 180
minemde 114
minemő 108
minémű 108
minő 108
mint ‚minél' 140, 194, ‚mintha' 201
mint . . . attól . . . minél-annál 140
mi okájért 264
mire ‚miért', ‚mi czélból' 154, 181
mírt miért 238
Miskolcz 69
Miskoucz l. *Miskolcz*
mit olv. *mű* 53, 64
mi végből 272
mi végett 272
mi végre 272
művelkedet 103
műveltelen mák 90
művelt mák 90
mo ma 233
mogyoró 88
mond 103, 127, 147
monda 65
mondási mondásai 166
mondju mondj 92
mondnak mondanak 103, 194
mondonak mondanak 179
mondonk mondunk 92
mondotta 65
mondta 65
»*mongyu*« mondj 92
monnak mondanak 103, 127, 194
monnál 114, 127
monta mondta 153
monyará mogyoró 88
monyaró-hagyma 88
morha marha 238
mostatik 139
mög 67
mugának magának 68
múka munka 220
múkálkodik munkálkodik 220
múlehotja múlhatja 59, 68, 121
múlni 68
munda monda 65
munda néki élnie 65
mundóa mondá 58, 66
»*munhi uruzaghele*« HB. 69
munka 220
musja mossa 75
mü mi 64
mű 221
münköt minket 65
műrelkedet 132

nád 88
nadályfiv 88
nádrespán nádorispán 197
nagy húsan 103
nagy elig 103
nagy le (bocsátotta) 103
nagy sok 148
nagyságus nagyságos 166, 235
nákül nélkül 139
nálánál 121
nálkül nélkül 93
nám 154
napi napjai 113
napitok napjaitok 113
naponkéd naponként 220
naponként 6, 259
násja 206
nè hogy ne 225
negyed negyedik 109
négyed negyed 250
negyedes fejedelem 114
negyédik 71
negyedlő 114
negyed napi negyed napos 192
négyképpen 253
néha 235
néhai való 224
nehéz gondolat 238
nehezék 207
nehezel neheztel 180, 228
nehezík l. *nehezék*
nehézség 228
nehezül 201
nehezült 201
nehézzé tart 247
néhol 235
nékem nekem stb. 19
néki neki 65
néki ‚eius' 159
nékí 149, 180
nékül nélkül 140
nélkül 93, 163
nem e h. *nem* 127
ném non 55, 75
némber 120
némberi 120
némelly 149, 184, 235
nemez 82
némi 101, 149, 235
némikoron 235
némikort 139
némileg 101
néminémő néminemű 108, 235
némünemű néminemű 193
nemzés 217
nemzésse nemzése 217
nemzet sáy nemzetség 5
nemzjen nemzzen 216
nétalántán 132
négy négy 207
nincsek nincsenek 264
nop nap 14
nöm nem 66

nu no 148
nógat nógat 148
nüm nem 55, 66, 75
nyakrágó 273
nyakrágó hely 273
Nyáras-Apát, Nyáras-Apáti 228
nyárra kelvén 250
Nyárs-Apát 228
nyavalya 140
nyavalyákban nyavalyájukban 273
nyer 19
nyér nyer 19
nyeréséjért nyeréseért 160
nyertes 76
nyilvábban 247
nyilvala nyilván 93
nyilván 109, 247
nyilvánvaló 109
nyilvánvaló bünös 253
nyomod 132
nyomorólott nyomorúlt 92
nyomorúság 193
nyomotik 248
nyugalom 69
nyugaszt 119
nyugasztal 119
nyugat 69
nyugoggyék nyugodjék 60
nyugolm nyugalom 69
nyugoszik nyugszik 201
nyugoszt 166
nyugot nyugat 69
nyugot ige 201
nyugszik 201
nyugulmábúl nyugalmába 57, 60, 69
Nyulak szigete 182
nyúl-mál 208
nyumurólt nyomorúlt 225
nyusz nyuszt 208
nyuszt-mál 208
nyüst 83

Ochszin asszony 69
odjon adjon 53
odutt adatott 69
odutta adta 57, 65
odvar udvar 151
óhajt 150
okájért okáért 264
okos ügy 180
oldja 54
ollyha 149
ollymint 202, 247, 264
ollyu oly 92
oltár-ötözet 249
onnajt onnan 181
onnaton onnat, onnan 103, 139, 149
onnéjétt onnan 181
onnejt onnan 181
onnétan onnan 265
onszol unszol 92
opmestér 258
órák 194
«orchon» 83, 84
orczatakaró 83
orczon? 83, 84
oroszlánrsa 113
orrus orros 86
ország 70
országlván országolván 113
orton? 83, 84
ostya 170
osz l. *asz*
ótalma mellett 249
ótalom 104, 249
«othrolyal»? 148
ottan ‚legott' 221, 265
ottogyal 148, 236
ottogyan 236
ottogyél 236
ottogyol 236
ottogyon 236
«othtolyal»? 148
ordonia oldania 69
«orga» 54
oz az 55, 66
ozchuz alhoz 56, 57, 68
ozuk azok 53
ozut azt 67, 75

Ő öv 207
öcs, nőről 193
öcsémasszony 193
ő felsége 193
ő kegyelme 228
ő kelme 228
ököt öket 120
ölfa 23
ölnéjék ölnék 179
öltözet 119
ő méltósága 193
ön 127
ő nagysága 193
önén önnön 185
önmaga 127
önn 127
önön önnön 185
önött 70
önnön 185
ördeg ördög 167
ördöngös 67
öreg 207
öregh öregebb 120
öreghek maiores 121
őrizeti őrizete 140
Örkény helynév 247
örökė 106, 258
örökkė 106, 258
örökől 106
örökől örökė 106
örökül örökkė 273
örömest 93
örülvel örülve 93
ős, ös 65
ösi 65
ösmer 140
összö össze 140
ő szentsége 193
ösztön 90
öszve össze 167, 193, 263
öt 55
ötlik 180
öttöztet öltöztet 221
ött önt 179, 180
ötvény 179
ötvös 179
övé 70
őz űz 104
özön özön 167

Paczal helynév 259
pádiméntom 120
págyiméntom pádimentom 120
pahár pohár 81
palánta 91
palánk 91
palást-szél 83
Pál fordulása 103
Pál Kendzy 147
pallag parlag 207
palló padló 108
palogár polgár 248
palota 91
panis supersubstantialis 129

papa papja 113
paplon paplan 85
pár (hagyma) 88
paradicsom 65
paradisum paradicsom 65
paradisumut paradicsomot 65
paraj 88
párna 82
párnahaj 82
párta 84, 207
pártában marad 207
párta-ő párta-őv 207
pasztinák 88
patika 91
pattanté pattantyú 86
pattantyú 86, 147
pedig 120, 139, 140, 216, 235, 264, 265
pëgymet 208
pëgyvet 208
pëgyvetmál 208
pënèze pincze 91
pënèzetorok 91
penetencze penitencia 106, 127
përém prém 207
përémézètt prémezett 207
perimis (?) *kő* 120
persai 119
Petur am. *Pétör* 10
petymet 208
pikonhog 103
pikonhok 103
pillag pillog 16
pincze 91
pirgamálé 90
pirít 140
Piroska 192
pitvar 91
plánk palánk 91
plánta palánta 91
plébános 132
pocsnó? 83
polyva 89
porga 90
porëjt pirít 140
porojtás 140
posztóu posztó 80
prédikáló fráter 108
prédikátor-szërzet 193
prém 207
prépost-szërzet 193
priorissa 184
Priska Piroska 192
prosëcczió 147
protomártír Szent Istrán 153
pszálmos psalmus 132
publikánus 253
pukul pokol 55
pur por 14, 55
purgamál 208
purgamálé 90
puszta 94
pusztaságot tesz 247

rakattat 250
réá hajt 248
redelt? 84
réggelre kelve v. *kelvén* 250
régistrom lajstrom 206
réjo rí 113
rékken 249
rékkenő lőség 249
reménködik 273
reménylje remélje 140
rendkívül 93, 272
rënd szërént 221
répa 88
röpél röpül 93
röpösé repeső 217
röpösö 217
rór 79
részet részt 57, 67, 70
részint 93
reszked reszket 258
retek 88
rezes 84
rézzeszt 109
rí 113
rochtonk rajtunk 75
róka-mál 208
rokolya 83
rokon 121
rokonb rokonabb 121
romlik 109
romt ront 109
ros rozs 89
rósa 88
rozs 89
rózsa 88
rózsállik 202
rózsaríz 88
rubën v. *rubin* 85
rubint valas 207
ruha 82, 83
rütet 114

s kötőszó 247
Sabácz 147
safül 206, 207
safür 206
safürom 206
safül 206
safüll 85, 206
sáfily 85, 206
safol v. *sáfol* 85
sakesó zacskó 250
sámel zsámoly 185
sámel-szék 185
sámely zsámoly 185
sarkantyú 86
saru 85
Sarolt Sarolta 248
sás 88
sátor 82
»scepüsi« szepüsi, szepösi 10
sebessen sebesen 109
sebët vész 148
sebhesültetik sebesittetik 171
sebheszik 171
sel'het 221
sebi sebei 109
segéd 69, 171
segédség 171
segél 166
segell 166, 172
segélleni 184
segéltetik segittetik 172
selleg serleg 207
sem 61
semmëjt 121
semmi 66, 105, 236
semmié semmivé 66
semmiëjt 121
semmi nélkül 236
semmi nem egyéb 235
semmínemő 236
semmítőszék 121
senki 105, 127, 236
senki, nyilt *e*-vel 127
sëpri seprő 90
sér főnév és ige 140
sér sir, sepulcrum 193, 194
sérelm 139
sérés 103
sérszik 140
setét sötét 17, 127
setétek ‚sötétség' 127
Sibán hó 123
sietetés 150
sietetésség 150

sír főnév 193, 194
siradalmas 166
siralmas 235
sitét sötét 17
sitít sötét 17
Sirán hó 123
sireg süveg 83
skapulár 192
soha 105
sohha soha 159
soká 139, 258
sokakat 220
sokaság 192
sokasság sokaság 192
sokassúl sokasúl 217
sokon ‚drágán' 180
sokság 192, 193
solló sarló 207
Sólyomkő 259
Somogyság 248
sonha soha 105, 159
soporlah, soporlach 84, 85
soporlath? 84
sorkanté sarkantyú 86
sög sőt 147
sömmi semmi 66
sötét 17
sötétések sötétések 235
strumlottak ostromoltak 148
sum som 79
süreg 83
Szabács ejtése 147
szabadéch szabadíts 113
szabadíts 113, 128
szabadóch szabadíts 113, 128
szabadojt szabadít 106
szája félnyitván száját föl nyitva 104
szája kedvént 93
Szakácsi helynév 258
szakállos, szakálos 148
szalad főnév 89
Szalaság 248
szallad szalad 8
szalma 89
szalú 79
számán 147
szamártü(v)isk 88
szánkiretés számkivetés 166
szántó 89
szántóföld 154
szántóras 89
szapora jiv 88
szapu 90
szarándokjárás 247
szébb 4, 121
szébb szebb 19, 193
szed 19
széd szed 19
szedett-redett 193
szegín, szegíny szegény 70
szégényház 91
szégyent vall 105
szekörnye 85
székés 166
székés angyal 166
szél margo 90
szélé szőlő 18
szélességü 121
szellet 132
szëm 64
szëmbeötlik 180
szëmdëg, szëm dege 154
szëmély 216, 217
szëmëresëk 89
szëmfëdelecs 193
szëm-lësütve 104
szëmreretés 140
szén 222
szénik szűnik 18
szënt szent 69
Szent Anna asszony miséje 258
szentéltessék szenteltessék meg 128
szentii szentjei 70
Szent János nyakavágása napja 259
szenved 180, 249
szényeg szőnyeg 82
szép 4
szépb szebb 4, 121
szépden 273
szépségü 102
szër 135
szërájin 166
szerelëm 60, 194
szerelm 194
szerelmes 193
szerelmest 193
szerelmü szerelem 60
szërént szerint 16, 18
szeretetës 148
szeretettel ‚szorgalommal' 263, 265
szeretö 153, 185
szërével 249
szërëz ‚elhatároz' 103, ‚rendel' 120, 140, 180, ‚szerez, készít' 180, ‚állít, helyez, tesz' 221, ‚indít, fölindít' 235
szërint 16, 18, 93
szernyé szörnyű 18
szerrel rayym 135
szerte 105
szertelen 149
szerte-szërént 247
szerzés 121, 197
szërzi magát 103
szërzjönk szerezzünk 180
szövés szövés 84
szövétnek 221
szúdalmasság 264
szülé szülő 154
szülém anyám szülő anyám 154
születet születés 247
születtettetik 264
szín 217
színöcek színűek 119
színről színre színről-színre 135
szir szürke 79
szíré szérű 89
szittya 163
szittyai 247
szivem szërint 238
szíz szűz 14
szizesség szűzesség 273
szó szërént való 236
szob szab
szoba 91
szobodúchcha szabaditsa 59, 60
zokosztja szakasztja 53
ssoktanak szoktak 121
ssólani szólni 184
szolgálatonak szolgálatnak 92
Szolnok 69
Szolnok exterior 228
szolosma zsolozsma 193, 194
szoméh szomjú 202
szoméhozik szomjuhozik 202
szorgost 147
Szounuk, Szonok Szolnok 69
szózatot rész 149
szöcske 250
Szögedébe Szegedre 248
szökcse 250

szëlédség szelidség 101
szőlő 18
szőnetlen szünetlen 148
szőnik szűnik 148
szőré szérű 89
szörnyű 18
szöröz ‚vmivé tesz' 264, ‚rendel' 265, ‚elrendel' 272 (vő. *szerez*)
szövétnek 221
szűkës szűkös 140
szűkös 140
született születés 113, 166
szülik születik 69
szümtükkel szemetekkel 57, 64
szűré szérű 89
szürke 79
szűz ségnek szüzességnek 5, 75, 76

**ta*, **te* 109
tábid 208
tabir ruha, *tábir ruha* 85
tábit 208
tajota 208
tajid tagjaid 113
tahát tehát 109, 179, 185
tájatt tájt 147
takácsmű 221
Taksony 247
talám talán 139
talántál 132
támad 251
tanács 150
tanácsi tanácsai 166
tanáles tanács 121
tanálcsot tész 179
tanëjt, *tanéjt* tanít 18
tanét tanít 16, 18
tanújon tanítson 148
tanóhon tanítson 59
tanóljok tanúljuk 159
tántorodandonak tántorodandanak 179
tanulság 231
tanúság 231
taplóu tapló 89
tar tarka 79
tárház 259
tarka 79
társoság, *társosság* társaság 193
tart 181, *t. vmivé* 140, 247
tartanáják tartanák 179
tartomány 102, 259
távól távol 132
«*Taxon*» Takson 247
«*Taxon óreeny*» 247
të, *te* 127
több több, többi 220
të hát 109
tëhát 109
të kegyelmed 228
tökélletës tökéletes 221
tél 7, 16
tömëlcz tömlöcz 91
temet 70
tömlëcz tömlöcz 91
templom 94
tén tőn 18, 154
tenyéssíg l. *tenyészség*
tenyészség 217
tëpërté tőpörtyű 89
térd-hajtva 104
töredelëm töredelem 167
térëjt térít 166, 231
terëm 79, 91
terëmpt teremt 207
terëmt 216, 217
teremteénck teremtőjének 192
terëmtëtteket 104
term terëm (főnév) 79
terümtéve teremtője 67
terümtéve teremtė 58
tervént tész 228
tés te is 259
tesben testben 139
testi lëlkës 103
tész 103, 106, 119, 217, 228, 247, 273
tészen tesz 103
tészi teszi 103
tételm 104
tetem 120
tétem 104
tétemény 193
tetemes 120
tetétes 105
tetéti magát 150
tetik 150
tető 150
tetszik 150
tettetés 105
tikor tükör 167
tikszó 192
tiloggyál 60
tiloszik 60
tilovék 60
tilt 60
tiltutúa tiltá 58, 60, 66
tiltut tiltott 60, 67
timnüczéből tömlöczéből 54, 57
tiszt 148
tisztës 101
tisztëssëg 193
tisztogat 249
tisztölletös tiszteletes 263
tisztöllő tisztelő 263
tisztől szërëz 140
tisztössëg 248, 273
tisztulathely 148
tisztül ad, *tisztül eloszt* 225
titkus titkos 166
tiv olv. *tü* 53, 64
tizënéggyezer szűz napja 197
továbbá továbbá 235
topló tapló 89
torkollik 202
torma 88
torony 90
torsa 88
torzsa 88
tóu tó 79
tova 109
továbbá ‚többé' 104
tő tű 15
többít 151
többöjt 151
többül többször 70
tök 88
tökél, *tökéll* 104, 150
tökéletës 104, 235
tökéletlen 104
tökélletës 150
tökéllëtt (tanács) 150
töllétől tőle 121
tömlöcz 57
tőnek tevének 194
tör 181
tör : *törik* 69
törek 89
törlëjt 120, 149
törlét 149
törlöjt 120 149
történik 265
törvénytétel 228

töttenek leggyenek tettek legyen 194
törvis 88
töriskes 88
tözött tüzött 208
tudakol 265
tudakoz 265
tudakozik 265
tudástokra 194
tudhotjuk tudhatjuk 76
tudnia mert 119
tudni melt 119
tudnya mert 119
tudom valék tudom vala 93
tudrán van tudva van 132
túl 109
tulajdon 127, 149
túlbelől 149
túlfelől 149
tupló tapló 89
turchukat torkukat 67
tü ti 53, 64, 201
tű acus 15
tü bennetük ti benneteket 71
tümetjük temetjük 53, 70
türisk 88

udrar 90
ugar 89
ugurka-dinnye 88
úgyan úgy 132, 139, 265
ugyanazon 149
úgy hugy úgy a hogyan 76
úgymint 248
úgymond 103
új hagyás 180
új szerzetés 235
úlly oly 67
unszol 92
úr 69, 250
uradalom 166
uraság 70, 248, *uraságában esik* 248, *uraságában hagy vminek* 259
úr isten 69
urodalom 166
úromk urunk 58, 68
úromkehuz urunkhoz 57, 58, 70
urozás orzás 139
úr pápa 69
urunknak ő felségének 228
urus orvos 171
urusság orvosság 171
uruság ország 70
uruságbelé országba 57
urvos orvos 171
úta útja 113, 128
utánn, utánnam stb. 102

ű, ő 63, 179
üdleni 253
üdnep ünnep 253
üdő idő 112
üdvöz 112, 201
ügyekézik 236
ügyel 236
üldöz 69
üldöztö üldözte 7
ülleni 253
üllői üllei 264
ültepik 272
ünnep 179, 253
ünnepet ül 253
ünütt, ünüttei 61, 70
ürdüng ördög 15, 53, 55, 67
Üröm helynév 247
űt őt 70
üveg 81
ürt őt 70
űz 104

vadlani vallani 67
vad mák 90
vadnak vannak 102, 109
vagyonk vagyunk 92
valaki 160, 221
valaki égyéb valaki más 194
valál főnév 8, 114, 248
valamélly a mely 181
valamélliyik 93
valamennyen valamennyien 127
valami 105, 159
valaminek felőle vmi felől 104
valaminek miatta vmi miatt 101
valamivel öszve 193
válaszja válaszsza 216
választ 225, 249
választatus 250
válik 150
vall ‚bir' 8, 67, 105, 106, 273
való 224
valókot valókat 147
váltéy váltig 18
váltig uo.
váltó megváltó 201
vanal 114, 135
vanalat 114, 135
vanalatus 114
vánkas vánkos 82
vánkos uo.
vánkoskötő vánkoskötő 208
vár 90
város város 16, 102
várassa városa 101
váras szërte 105
várfok 91
várgya várja 201
város 16, 102
város kívél városon kivül 272
varrott csepesz 83
vég 272
végzés 160
végy (?) völgy 197
vegyest 93
véka 90
véle vele 19
vélekëdni 150
vélem, véled stb. 64
vélem öszve 167
veletékkel veletek 121
velez 208
véllál 8
vélom velum 193, 221
vél vmire 250
vémbi, vénbi vénebbjei 179
Venecze Velencze 106
venerék 114
verém 68
vérenglő 132
vérës hagyma 88
vérésől véresül 93
verjék verjük 18
vermüt vermet 55, 68
verő 86
verőm verem 68
vértével vértjével 103
vesz 148, 149, 235, 238
veszödelm ‚vesztegetés' 179
veszödelmben veszedelemben 106
veszej(d) veszítsd 154
vésznek vesznek 273
Veszprimé Veszprémbe 248

veszteg 149
veszteyl vesztegel 113
veszteység 149
vet 19
vét vet 19
vét vétel 180
veternye 193
vetés ‚seges' 89. ‚hányás' 184
vétet főnév 129
vetéve veté 58
»*vetez*»? 150
vetőmag 153
vetted vetëtted 132
vévék vevék 273
ví 113
víadalt tart 147
vidék 119
vidla villa 66
vigaság, vigassáy 192
vigaszik 154
vigaszt 140
vigasztal 140
vigasztás 140
vígság 192
vigyázás 247
víka véka 90
vijel 84
világ 127
világbelé világba 68
világbíró 249
világént 93
világosjtó állat 216
világosok világosak 235
világosólat 132
világosóltatik világosíttatik 132
világot miá 188
villa 66, 90
villámodat 132
vimád imád 56, 68, 93
vimádjomuk imádjunk 58, 70
vimádjonok érette 69
viola 88
vívonának vivnának 113
vívván vívván 113
viseltetik 216
viszked viszket 258
viszon-ellen 249
vitéz 94
víu vív 113
víz íz? 56, 67
vízi lencse 90
vízkór 140
vízkórság 140
vízözön vízözön 167
vogymuk vagyunk 58, 64
vok vak 233
voks vox 247
vola vala 12, 65
Volál helynév 8
volor való 56, 65
vóna volna 211
vongy vongyad vonj, vonjad 201
vonott vont 92
vóta volta 221
völgy 197
vőn. vőnek veve, vevének 148
»*xpe*» 136
»*xps*» 159

zab 89
zafir 206
Zakëos Zachaeus 253
zálag zálog 156
zálagosság 156
zanolt 88
zanut 88
zápona 82
zarándokjárás 247
zeld zöld 14, 17
zele 7
zöndőlés 179
zúgy zúg 253
zuggódik 253
zúgódás 140
zúgódik 140
zsakcsó zacskó 250
zsámoly 185
zsenge 89
zsolozsma 193, 194

Nyelvtani Mutató.

Birtokos személyragok alakjai:

Egy. 3. szem. *-a -e* mai *-ja -je* helyett 67, 103, 106, 113, 192, 194 | *-i* mai *-e* v. *-je* h. 103, 104, 140 | *-á -é* v. *-a -e* mai *-a -e, -ja -je* h. 163, 211 | összevont alak: *ajtának* e h. *ajtajának* 221.

Több. 1. sz. *-muk -mük* 7, 58 | *-omk* 58, 68 | *-onk -ënk -önk* 6, 18, 65, 166, 225 | *-ank -enk* a gőceseji nyelvjárásban 6.

Több. 2. sz. *-tük* mai *-tek -tok* h. 64.

Több. 3. sz. *-ok -ök* mai *-juk -jük* h. 273 | *-uk -ük* az Ers. Cod.-ben 267 | *-ik* mai *-uk -ük, -juk -jük* h. 70, 93.

Több birtokot jelentők: *-im* mai *-jaim -jeim, -aim -eim* h. 113 | *-id* mai *-jaid -jeid, -aid -eid* h. 113 | *-i* mai *-jai -jei, -ai -ei* h. 70, 105, 108, 113, 166 | *-ii*, ma *-jei* 70 | *-ink*, ma *-aink* 217.

Hangtani jelenségek:

1) Magánhangzók fejlődésének főbb irányai 13. s köv. ll. | *a : o* fejlődés 7, 16, 233, *e : ë* 16, *e* helyett *ö*: *földö, ülö.* stb. 7, 112, 233, *ë : e* 15, *ë : i* 16, *ë : ö* 15, *ë : ö : ü* 17, *ë : é* 16, *é : e* 4, *é : í* 15, 16, 71, *é : ő* 15, *é : ő : ű* 17, *i : é* 15, *i : ë : ö* 17, *i : ü* 15, *í : ű* 15, *o : a* 15, *o : i* 70, 88, *o : u* 16, *ó : ú* 15, 16, *ö : ü* 16, *ő : ű* 15, 16, *u : i* 70, 88, *u : o* 15, 264, *ü : ö* 15.

Eredeti hosszú hangzók 56, 211.

Magánhangzó-megnyúlás: *ös : ős* 64.

Ízés 7, 15, 16, 173.

Özés 14, 157, 167, 168, 183, 198. Labializálás 14, 15, 112, 167.

Hangrendi változás: 206 (2. j.), *lakozák* e h. *lakozék*, *lakoznák* e h. *lakoznék* 93, 108, *merjülés* am. *marjulás* 154.

Magánhangzó-kiesés: *aluszik*: *alszik* stb. 70.

Kettőshangzók 76, 79.

Zártabb hangzók 15, 55, 74, 79, 86, 92, 104 (64. j.), 233.

Nyiltabb hangzók 16, 92.

2) Mássalhangzók:

ch hang a HB.-ben 56, 67, a KTör.-ben 74.

Anorganikus hangok: *k* 206, *l* 69, *p* 207.

Hangtorlat a fölszól. módban 180, 216.

Hiatustöltő *h* 58, 70, *j* 123, 141, 160, 264.

Mássalhangzó megnyújtása: *mássa*, *írássa* stb. 156, 217, 264; *-l* igeképző megnyújtása 263.

Mássalhangzó-rövidűlés *ll* : *l* 8.

Assimilatio: *dl* : *ll* 108, 208; *gyn* : *nn* 221; *gyt* : *tt* 192, 258, 272; *lr* : *rr* 211; *lyr* : *rr* 140, 211; *rl* : *ll* 207; pótlónyújtás a névelőn: *an nagy* (e h. *az nagy*) 120, *at tengör* 217.

Mássalhangzó-kiesés: *d* rag elveszése a fölszól. módban 166, 221; *j* kiesése 166; *l* kiesése 265; *t* kiesése: *tesben* testben 139, *emészhet* 184, *örömesben* 238; *v* kiesése 66, 235.

Mássalhangzó-változások: *d* : *gy* 66, 107, 120, 140; *d* : *t* 258; *gyn* : *dn* 102, 106, 109, 150; *h* : *j* (*löjössön*) 76; *j* : *gy* 201; *ll* : *dl* 66; *l* : *n* 248; *l* : *r* dissimilatio 235; *m* : *n* 93, 109, 166; *n* : *ny* pl. *élnyi* élni 7, 233; *r* : *l* dissimilatio 201, 206; *s* : *cs* 65; *v* : *b* 123.

Helyesirás: általában tárgyalva 17—21; *é* és *é* a Bécsi és Münch. Codexben 4; *ę* a nyomtatványokban 4; *h* fölös használata 141.

Egyes nyelvemlékek helyesirásáról l. az illető szemelvények bevezetéseit. A Krisztina-Legenda helyesirását l. 37.

Igealakok használata: *ír vala* 68; *ír volt* 113 | latinos módhasználat 180, 181 | *-andó -endő* igenév használata 180 | főnévi igenév használata 65, 105, 106, 197, 201, 220, 235, 250, 265 | *-ván -vén* határozó igenév használata 104, 106, 123, 132, 180, 201, 222, 231.

Igeképzők: *-ag* ma *-og* pl. *pillag* pillog 16; *-ámodik -émödik* mozzanatos képző 66; *-chot*, ma *-hat* 59; *-ëjt*, *-éjt*, ma *-ít* 18, 106, 132, 265; *-él*, ma *-ül* 17, 93; *-ént*, ma *-int* 18; *-ét*, ma *-ít* 16, 18; *-h* denom. képző 70; *-hat* képző eredete 113, alakja a HB.-ben 59; *-hëz* denom. képző 70; *-ijt*, ma *-ít* 235; *-ik* mint a passivum képzője 69; *-ít* 16, 18, 60, 106, 132, 235, 265; *-int* 18; *-l* megkettőztetve (*-ll*) 263; *-ojt -újt* 60, 106, 132; *-öjt -üjt* 106, 132, 265; *-ál -ül* am. *-úl -ül* 15, 19, 93, 113; *-tat* képző 59; *-tot* ma *-tat* 59; *-újt* ma *-ít* 60; *-úl -ül* uo.; műveltető képző megkettőzése 103, 264.

Igekötő 66, 67, 128, 180, 248.

Igeragozás: *-ik* megőrzése a föltét. módban 58 | *-ik* rag h. *-ek* 192 | ikes igék a Bécsi és Münch. Codexben 113 | *-muk -mük* mai *-nk* h. 7, 58 | *-onk ënk -önk* mai *-unk -ünk* h. 16, 17, 18, 58, 92 | *-nok* ma *-nak* 69, 75 | *-va -ve* 3. szem. rag *-ja -je* h. 58 | tárgyas ragozás *j* hangja 53, 75 | *-jok -jëk -jök*, ma *-juk -jük* 16, 18, 135, 159 | *-ok* ma *-uk* 159 || fölszól. m. *j* hangjának megőrzése 59, 113, 166 | tárgyas fölszól. mód 3. személye hosszú hangzóval 211 | fölszól. m. *-d* személyragjának kiesése 166, 221 | *-aszt -eszt* végű igék fölszól. módja 216 | *-ít* végű igék fölszól. módja 18, 59, 113, 148 || föltétes m. teljesebb alakjai: *-nája*, ma *-ná* stb. 18, 159, 179, 180, *-ná -né* v. *-ná -né* 3. szem. alak 211 | föltét. m. 3. szem. *-nák* e h. *-nëk* 93, 108 || elbeszélő alak 3. személye hosszú hangzóval *engedé* stb. 12, 56, 181, 211; *-ák* raggal e h. *-ék* 93; teljesebb tárgyas elbesz. alakok: *vetéve* veté 58, 64; összevont tárgyas elbeszélő alakok *mundóa* stb. 58 | teljesebb egy. 3. szem. múlt alak: *vonott* vont stb. 92; teljesebb több. 3. szem. múlt alak: *szoktanak* 121; tárgyas múlt 3. személye hosszú hangzóval 211; *-t* végű igék összevont múltja: *futtam* 113, 132, 193, 259 | *-and -end* és *-ánd -énd* 19 | *jutandana* 93 | *ír volt* 113 | *tudom valék* tudom vala 93, *fizetem valék* fizetem vala 113, *töttenek lëgyenek* tettek legyen 194.

Jelentéstani tünemények: *-ságos -ségës*, *-ságú -ségű* melléknevek jelentése 102, 235; *-ó -ő* igenév jelentése 153. Egyes szók jelentésbeli fejlődésére nézve vö. szójegyzék.

Kiegészítő latinos használata: *ki neveztetik Örzsébet* 184; kiegészítő egyeztetése 68.

Kötőszók: l. a szójegyzékben.

Névelő hiánya: 66, 110, 127, 128, 180 (26. v.).

Névragok (alakjaik és használatuk): *-á* mai *-rá* h. 127 | *-al* am. *-val* 57 | *-balól -belől* ma *-ból -ből* 4, 57, 93, 110 | *-be* 4, 57, 185 | *-bél* ma *-ből* 18 | *-belé -beli* 4, 57 | *-belől* ma *-ből* 4, 57, 93 | *-ben* 57, 64, 70, 109, 148, 185, 192, 222, 247, 248 | *-ból -ből* 4, 15, 57, 93 | *-búl -ből* 15 | *-chuz* ma *-hoz* 57 | *-é* lativus rag 65, 248 | *-ég*, mai *-ig* 18 | *-él* helyhat. rag, ma *-ől (űl)* 93 | *-ént: -int* 16, 18, 93, 141 | *-ért* 4, 57, 66 | *-hel* am. *-rel* 57, 70 | *-hoz* 57, 92, 160 | *-huz*, ma *-hoz* 92 | *-iglan -iglen* 102 | *-ként* 129 | *-n, -nn* 102, 129, 149, 150, 180, 238, 272 | *-n* nyomósító rag 103, 132, 139, 149, 265 | *-nál -rél* 127 | *-nél* am. *-nél* 127 | *-nek* 4, 57, 75, 119, 120, 154 | *-nkél* 148, 220 | *-nként* 148, 220, 253 | *-nkét* 253 | *-nok*, ma *-nak* 75 | *-ól -ől* am. *-úl -űl* 19, 93, 113, 132 | *-ra, -re* 163, 225, 238, 250 | *-rél* am. *-ről* 11, 18 | *-ról ről-* 11 | *-rul -rül* 15 | *-szír* illeszkedés nélkül 113, 180 | *-t* időhat. 139 | *-t* módhat. 93 | *-tt* helyhat. 248 | *-tél* ma *től* 18 | *-tól -től* 4, 57, 60, 120, 121, 192, 248 | *-túl -tűl* 57, 65, 192, 248 | *-úl -űl* 19, 60, 70, 93, 113, 119 | *-rá -ré* 66, 119, 127, 140, 247 | *-rala* am. *-ral* 93 | *-val -vel* 57, 64, 66, 70, 93, 101 || *husrét* szó ragozása 180 | ragismétlődés 121, 163 | *Zakhee* latinos vocativus 253 | lat. accusativus a magyarban nominativusúl használva 65.

Névszóképzők: *-alom -elem* 59, 113 | *-at -et* 56, 59, 69, 113, 120, 163, 220 | *-csa -cse* 113 | *-d* számnévképző 109 | *-dik* számnévképző 109 | *-dtü* ma *-et* főnévk. 56, 59, 69 | *-ik* a sorszámnevekben 70 | *leg*-gel képzett felsőfok 102 | *-nia* végű főnévi igenév 105, 106, 197, 220, 235, 265 | *-nyi* főnévi igenév e h. *-ni* 7, 233 | *-nyi* melléknévképző 113 | *-ó -ő* igenévképző 56, 59, 67, 113 | *-ó -ő* melléknévképző am. *-ú -ű* 15, 19, 113 | *-olm* ma *-alom* 59 | *-otu* ma *-at* főnévk. 56, 59 | *-s* képző kettőzése 109, 132 | *-ság -ség* 5, 75, 79, 86, 113 | *-ságú -ségü* 5, 113 | *ségő* -am. *-ségű* 5, 113 | *-síg* am. *-ság -ség* 5, 79 | *-t*, am. *-at -et* 67, 76 | *-talan -telen* 149 | *-té* am. *-tyú -tyű* 86 | *-tt* melléknévi igenév személyragozva: *élhezetted* élhezve stb. 114 | *tyú -tyű* 86 | *-ú -ű* melléknévképző 15, 113 | *-va -ve* határozó igenév személyragozása: *írvám* stb. 114 | *-vala, -vel.* am. *-va -ve* 93 | *-ván -vén* 104, 106, 123, 180, 201, 220, 231.

Névutók használata: *által* 120; *kívül, kül* 93, 103, 272; *mellett* 148, 249; *miá* 180; *miatt* 120, 121, 127; *nelkül* 93, 104, 163, 250; *szerént, szerint* 238, 249. Névutók személyragos alakkal *-nek* ragú főnév mellett: *vminek miatta* 101, *vminek felőle* 104.

Személyes névmás mint visszaható 104.

Szóegyeztetés: 68, 105 (91. j.), 222 (35. j.), 228.

Szórend: 166; vezetéknév a keresztnév után 147, 197; előnév a név után 258; *protomártír Szent István* 153; *gróf Károlyi* e h. *Károlyi gróf* 153; *mind* szórendje 61; igekötő szórendje 109, 185, 211; *ha* szórendje 153; *hogy* iuversiója 225; *is* szórendje 68, 132; *pedig* szórendje 221; *sem* szórendje 107, 140; következményes mondat előre vetve 107.

Szótövek: teljesebb tövek 56, 57 | tővégi magánhangzó megőrzése 92, 113 | hosszú véghangzós tövek 56, 211 | *é* hangzós tövek 4, 19 | hangvesztő tövek: 113, *kényergöttem* könyörögtem 228, *jegyzvén* jegyezvén 103, *reménylje* 140, *káromlja* károlja 141, *énekljen* énekeljen 180, *ajakak* ajkak 235 | *rés* tövek 56, 64 | fokképző mellett rövidebb tő: *öregh* 120, *rokonh* 121 *-tok -tök -tök* rag járulása a rövidebb tőhöz 64, 139, 140 | többesképző járulása a rövidebb tőhöz 69.

Visszahozó névmás eredete 5, 105.

Nyelvemlékek Lajstroma.

Anonymus, l. Névtelen Jegyző.
Apor-Codex 26, 111.
Apostolok Méltósága, l. Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról.
Aranka-Codex, l. Teleki-Codex.
Babonás lóorvoslás 40.
Bagonyai ráolvasások 27, 152.
Batthyány-Codex 37.
Bécsi Codex 26, 111.
Beriszló Péter éneke 41.

Beszterczei Szójegyzék 25, 78.
Birk-Codex 26, 136.
Bod-Codex 38.
Bodó Ferencz végrendelete 41.
Budapesti Glosszák 26.
Cantio Petri Berizlo, l. Beriszló Péter éneke.
Cornides-Codex 31.
Csemez-Töredék 32, 209.
Csízió a XV. sz. második feléből 26.
Csízió a XVI. sz. elejéről 40.
Czech-Codex 31, 198.
Debreczeni Codex 33.
Dóczy Ferencz kötelezvénye 41, 196.
Domonkos-Codex 32.
Döbrentei-Codex 30, 173.
Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz 41.
Drágffy János végrendelete 42, 255.
Drágffy Mária kelengye-lajstroma 41, 203.
Ehrenfeld-Codex 25, 92.
Ének a kereszthez 39.
Érdy-Codex 35, 239.
Érsekújvári Codex 35, 266.
Feledy Lesták levele Serédy Gáspárhoz 42.
Festetich-Codex 28.
Geszthy László éneke 41.
Gömöry-Codex 31.
Göttweigi Töredék 29.
Gyöngyösi Codex 39, 223.
Guary-Codex 37, 157.
Halotti Beszéd 24, 51.
Horvát-Codex 34.
Jankovich-Töredék 32, 209.
Jordánszky-Codex 32, 209.
Kazinczy-Codex 35, 260.
Kesserő Mihály és huga békelevele 41, 226.
Keszthelyi Codex 34.
Kolozsvári polgárok lajstroma 1453-ból 25.
Königsbergi Töredék 24, 73.
Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról 34.
Köszöntő 1485-ből 26.
Krisztina-Legenda 37.
Kriza-Codex 36.
Kulcsár-Codex 36.
Landorfeyrwar el wezesse 42.
Lányi-Codex 32.
Lans Sancti Nicolai Pontificis 42.
Lobkowitz-Codex 31.
Magyar följegyzések 1517-ből 41.
Magyar levél 1525-ből 42.
Magyar levél 1528-ból 42.
Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Batthyány Boldizsár miséskönyvében 27.
Magyar szitkozódás 1458-ból 26.
Margit-Legenda 30, 182.
Mátészalkai Zalka László glosszái 27.
Miskolczi Codex, l. Miskolczi Töredék.
Miskolczi Töredék 35.
Müncheni Codex 26, 111.
Nádor-Codex 30, 168.
Nagyszombati Codex 30.
Németújvári Glosszák 26, 134.
Névtelen Jegyző 24.
Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya 27.
Orvosi jegyzet a XVI. sz. elejéről 40.
Orvosi rendelvény mellbaj ellen 28.
Peer-Codex 38, 161.
Peer-Codex csíziója, l. Csízió a XVI. sz. elejéről.
Példák Könyve 30.
Piry-hártya 28.
Pozsonyi Codex 33.
Puthnoky Imre levele Rákóczy Ferenczhez 42.
Ráolvasások 1516-ból 41.
Sándor-Codex 39.
Schlägli Glosszák 25.
Schlägli Szójegyzék 25, 86.
Simor-Codex 38.
Siralomének Both János veszedelmén 27.
Szabács Viadala 26, 142.
Szegedi Balázs jegyzetei 40.
Szent Krisztina élete, l. Krisztina-Legenda.
Szent Margit élete, l. Margit-Legenda.
Teleki-Codex 35.
Temesvári Pelbárt glosszái 28.
Thewrewk-Codex 36.
Thurzó Elek szerelmes levele 42, 237.
Tihanyi Codex 36.
Váradi Regestrom 24.
Vér András menedéklevele 27, 155.
Vér András záloglevele 39.
Virágének 1505-ből 40.
Virginia-Codex 38.
Vitkovics-Codex 35, 232.
Weszprémi-Codex 39, 229.
Winkler-Codex 29.
Zalkay László levele Bánffy Ferenczhez 40.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Nyelvemlékeinkről általában.

Lap

I. fejezet. A nyelvemlékek fontossága a nyelvbúvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén ... 3
II. fejezet. Nyelvemlékeink olvasása ... 10
III. fejezet. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig ... 22
a) Nyelvemlékeink kereszténységünk első két századából ... 23
b) Nyelvemlékeink a XIII. és XIV. századból ... 24
c) XV. századi nyelvemlékek ... 25
d) XVI. századi irott nyelvemlékek a könyvnyomtatás elterjedéseig:
α) XVI. századi codexeink ... 29
β) Egyéb emlékeink a XVI. sz. első harmadából ... 39
Nyelvemlék-kiadások ... 43
Repertorium ... 46

MÁSODIK RÉSZ.

Szemelvények régi nyelvemlékeinkből.

I. fejezet. Legrégibb nyelvemlékünk. A Halotti Beszéd ... 51
II. fejezet. Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék ... 73
III. fejezet. Szótárirodalmunk legelső zsengéi:
1. A Beszterczei Szójegyzék ... 78
2. A Schlägli Szójegyzék ... 86
IV. fejezet. A legrégibb magyar könyv. Az Ehrenfeld-Codex ... 92
V. fejezet. A legrégibb magyar biblia maradványai. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex ... 111
VI. fejezet. A Németújvári Glosszák ... 134
VII. fejezet. A Birk-Codex ... 136
VIII. fejezet. Szabács Viadala ... 142
IX. fejezet. Legrégibb ráolvasásaink. A Bagonyai Ráolvasások ... 152
X. fejezet. A legrégibb magyar nyugtatvány. Vér András menedéklevele ... 155
XI. fejezet. A Guary-Codex ... 157
XII. fejezet. Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához és a Peer-Codex ... 161
XIII. fejezet. A Nádor-Codex ... 168
XIV. fejezet. A Döbrentei-Codex ... 173
XV. fejezet. A Margit-Legenda ... 182
XVI. fejezet. Dóczy Ferencz kötelezvénye 1511-ből ... 196
XVII. fejezet. A Czech-Codex ... 198
XVIII. fejezet. Drágffy Mária kelengye-lajstroma, 1516-ból ... 203

Lap
XIX. fejezet. A Jordánszky-Codex és töredékei ... 209
XX. fejezet. A Mátyás király halálára való emlékdal és a Gyöngyösi Codex ... 223
XXI. fejezet. Kesserő Mihály és Krisztina békelevele 1523-ból ... 226
XXII. fejezet. A Weszprémi-Codex ... 229
XXIII. fejezet. A Vitkovics-Codex ... 232
XXIV. fejezet. Thurzó Elek szerelmes levele 1525-ből ... 237
XXV. fejezet. Az Erdy-Codex ... 239
XXVI. fejezet. Drágffy János végrendelete 1526-ból ... 255
XXVII. fejezet. A Kazinczy-Codex ... 260
XXVIII. fejezet. A verses Katalin-Legenda és az Érsekújvári Codex ... 266
Szójegyzék ... 275
Nyelvtani mutató ... 291
Nyelvemlékek lajstroma ... 293

SAJTÓHIBÁK.

27. l. felülr. 9. sorban *nemzeti* . . . . *Pest* szavak a 12. s. elejéhez olvasandók.
10. s. *Stylinárіumában* h. olv. *Stylionárіumában*
11. s. *Szavak* h. olv. *Szovak.*

63.	l. alulr.	6. s.	miseria' h. olv.	misericordia(m).
76a.	l. jegyz.	9. s.	кimerénec « «	kimenénec.
81b.	l. jegyzet címszavában		*ágyfél* « «	*ágyfél.*
84a.	l. jegyzet címszavában		*félfédél* « «	*féfédél.*
106.	l.	115. jegyz.	nemt erẅnk « «	nem terẅnk.
132.	l. az 1. vers jegyzetében		*mëgkesért* « «	*mëgkésért.*
132b.	l.	14. v. jegyz.	*vallok* « «	*vall'ok.*
	alulr.	4. s.	*mëgléletezëm* « «	*mëgléletëzem.*
139b.	l.	17. jegyz.	*edëskëdtet* « «	*édëskëdtet.*
			edëskëdik « «	*édëskëdik.*
158a.	l. alulr.	8. s.	tauoztatá- « «	tauoztata-.
160.	alulr.	4. s.	*Emlékbeszédek* « «	*Elmélkedések.*
223.	l. fölülr.	2. s.	Gyöngyösi-Codex « «	Gyöngyösi Codex.
235a.	l. fölülr.	5. s.	leletetńi « «	leletetn'i.
		6. s.	zerezu'c « «	zerez'u'c.
266	l. fölülr.	17. s.	*kerest* « «	*kerezt.*

Z Zolnai, Gyula
115 Nyelvenlekeink
H827

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY